T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

XVIII.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
I

27-31 MAYIS 1996
ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları
Yayın No:51

YAYIMA HAZIRLAYANLAR
İsmail EROĞLU
Handan EREN
Fahriye BAYRAM
Filiz KAYMAZ
Nuray TARLAN
A.Hamdi ERGÜRER

DİZGİ
Birsen KIZILDAĞ
Yaşar MORKAYA

ISBN : 975 17-1720-5 (Takım)
975-17-1721-3 (Cilt)
ISSN : 1017-7655

Not: *Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayımlanmıştır.*

KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA-1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Işın YALÇINKAYA, Marcell OTTE, H. TAŞKIRAN, B. KÖSEM, K. CEYLAN
1985-1995 Karain Kazıları Işığında Anadolu Paleolitiğinin Önemi 1

Işın YALÇINKAYA, J. M. LEOTARD, M. KARTAL, Marcell OTTE, C . M. EREK, A. I. ATICI, I. LOPEZ
1990 - 1995 Öküzini Kazıları (Tardiglasiyer Yerleşimleri) 11

Ian HODDER
Report On Excavations at Çatal Höyük 1995 17

Veli SEVİN, Isabella CANEVA, Kemalettin KÖROĞLU
1995 Yılı Mersin / Yumuktepe Kazıları 23

Refik DURU
Bademağacı Kazıları 1995 43

Jacob ROODENBERG
Ilıpınar Excavations 1995 49

Mehmet ÖZDOĞAN, Hermann PARZINGER, Necmi KARUL
Kırklareli Höyüğü 1995 Yılı Kazısı 53

Patricia WATTENMAKER
Kazane Höyük, 1995: Excavations at An Early City 81

Gil J. STEIN
1995 Excavations at Hacınebi Tepe 93

Guillermo ALGAZE
Excavations at Titriş Höyük The 1995 Season 121

Antonio SAGONA, Mustafa ERKMEN, Claudia SAGONA
Excavations at Sos Höyük, 1995 137

Önder BİLGİ
İkiztepe Kazılarının 1995 Dönemi Sonuçları 145

Christine KEPINSKI-LECOMTE, Rifat ERGEÇ
Research at Tilbeshar 1995 163

Elizabeth CARTER, Hadi BOZKURT, Stuart CAMPBELL, James SNEAD, Lynn SWARTZ
Report on The Archaeological Work in Domuztepe and its Environs in 1995 173

Engin ÖZGEN, Halil TEKİN, Barbara HELWING
Oylum Höyük 1995 Kazıları 189

Sachihiro OMURA
1995 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları 201

Manfred KORFMANN
Troia 1995 Kazıları 213

Hayat ERKANAL, Sevinç GÜNEL
1995 Yılı Liman Tepe Kazıları 231

Hayat ERKANAL, Turhan ÖZKAN
1995 Bakla Tepe Kazıları 261

Armağan ERKANAL
1995 Panaztepe Kazıları Sonuçları 281

Barthel HROUDA
Vorläufiger Bericht Über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkelihöyük/Südtürkei Von 1992 - 1995 291

Roland R.R.SMİTH
Aphrodisias 1995 313

Jürgen SEEHER
Boğazköy - Hattuşa 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları 323

Aygül SÜEL, Mustafa SÜEL
1995 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları 339

Hatçe BALTACIOĞLU
Alacahöyük 1995 Yılı Kazıları 353

Altan ÇİLİNGİROĞLU, Haluk SAĞLAMTEMİR
Van - Ayanis Kalesi Kazıları 1995 363

Oktay BELLİ
1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı 379

Zafer DERİN, Ertuğ ÖNER
Ulucak Höyük Kazıları ve Paleo-Coğrafya-Araştırmaları 1995 411

John Nicholas POSTGATE
Kilise Tepe 1995, A Summary of The Principal Results 441

Mehmet ÖZSAİT
1995 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı 457

G. Kenneth SAMS, Mary M. VOIGT
Gordion 1995 475

John DEVREKER, Frank VERMEULEN
Pessinonte (Pessinus) 1995 Rapport Provioire 499

Crawford H. GREENEWALT Jr.
Sardis: Archaeological Research in 1995 513

Volkmar Von GRAEVE
1994 / 95 Yılı Milet Çalışmaları 529

Vedat İDİL
Nysa Kazısı 1995 Yılı Çalışmaları 555

Klaus TUCHELT
Didyma-Grabung des Deutschen Archäologischen Instituts 563

Orhan BİNGÖL
Magnesia ad Maeandrum (1995) 577

1985-1995 KARAİN KAZILARI IŞIĞINDA ANADOLU PALEOLİTİĞİNİN ÖNEMİ

*Işın YALÇINKAYA**
Marcell OTTE
H.TAŞKIRAN
B.KÖSEM
K.CEYLAN

1985 yılından bu yana yeniden ele alınarak sürdürülmekte olan Karain kazıları, onuncu yılını geride bırakmış bulunmaktadır. Bu süreç içinde elde edilen sonuçların ışığında, Anadolu Paleolitiğine ilişkin bir değerlendirme yapmanın zamanının geldiğine inandığımız için, burada, 1995 yılı kazı sonuçlarını yayınlamak yerine genel bir değerlendirme yapmayı yeğliyoruz.

1946 yılında Prof.Dr.Y.Kılıç Kökten tarafından bulunmuş ve bazı aralarla 1973 yılına kadar kazılmış olan Karain Mağarası, 1985 yılında Ankara Üniversitesi (Prof.Dr.Işın Yalçınkaya) ile Tübingen Üniversitesi (Prof.Dr.H.J. Müller-Beck)'nin işbirliği sonucu oluşturulan bir ekip tarafından yeniden kazılmaya başlanmıştır (Yalçınkaya, 1988). 1986-1988 yılları arasında yalnızca Ankara Üniversitesi üyeleriyle sürdürülen kazılar, 1989 yılından itibaren Ankara Üniversitesi ile Liège Üniversitesi (Prof.Dr.Marcel Otte) arasındaki uluslararası işbirliği programı içinde bir proje şekline dönüştürülmüştür. Söz konusu proje halen devam etmektedir (Yalçınkaya,1993; 1994). Kazılar, gerek kazı alanında gerekse laboratuvarda, bu yazının yazarlarının yanı sıra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı'nın lisans ve yüksek lisans öğ-

(*) Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı, 06100 Sıhhiye-ANKARA

rencilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Çok sayıdaki uluslararası bilimsel katkılar arasında özellikle Prof.Dr. Janusz Kozlowski (Krakov Jagiellon Üniversitesi, Polonya) ve Prof.Dr. Ofer Bar-Yosef (Harvard Üniversitesi, A.B.D.)'in katkılarının altını çizmek gerekmektedir.

Karain Mağarası kompleksi, Antalya'nın kuzeybatı-kuzeyinde, güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan kayalık bir masifin eteğine açılmış olup, görünüşte kuvvetli tektonik hareketlerle yükselmiş, eski bir deniz seviyesine tekabül eden geniş bir traverten ovasına bakmaktadır. Kayalık masif Anti-Toros zincirine aittir ve Katran Dağı olarak adlandırılmaktadır. Bu kompleks içinde, Pleistose'nde çok büyük ve geniş olan "E" gözü, bugünkü İncelemenin ana konusunu oluşturmaktadır. İncelenmesi planlanan ya da incelenmekte olan bir dizi diğer boşlukla birlikte bulunmaktadır.

Burada "E" gözü kapsamında söz konusu edilen depolar, Kökten tarafından tanık olarak korunmuş olan merkez dolguyu temsil etmektedir (ana dolgu). Doğu köşede, mağaranın duvarına yaslanmış tortul bir kaplama ise (doğu profili), ana silsileyi tamamlamaktadır. 12-15 m kalınlık gösteren ve son derece önemli olan bu depolar, henüz anakayaya kadar kazılmamışlardır.

Depolar, rastlantısal kalker kayşatların, açık renkli taşıntı tortullar (kum ya da kil) ile almaşmasından oluşmuşlardır. Genellikle üstlerinde bulunan kalsitik konkresyonlara bağlı olan, koyu renkleriyle (gri ve koyu kahverengi) son derece belirginleşmiş pedolojik alterasyonlarla yer yer kesilmişlerdir. Bu yinelenmiş kesintiye uğramalar iklimsel-imge evreleri olarak yorumlanmışlardır. Şimdiki halde altı tanesi Romen rakamı ile belirtilmiştir. Mağaranın içi boyunca gözlemlendiklerinden, Arap rakamlarıyla işaretlenmiş olan daha ince stratigrafik ayrımlarda da temel olarak alınmışlardır.

"E" gözünün tortullarına çeşitli yaşlandırma yöntemleri uygulanmıştır. Bugüne değin elde edilmiş olan temel sonuçlar, uraniumun deriveleriyle yapılmış olan yaşlandırmalarla ortaya çıkmıştır (Rink, 1994: Toronto Mc Master Üniversitesi ve Polonya, Krakov'daki Glivitsy). Silsilenin üst kısmı, bu sit ile doğrudan ilişkili sonuçlarla, bugün için, görece iyi yaşlandırılmıştır. Genel stratigrafik ünite "I" son buzul evresine ("Avrupa'nın Würm'ü") aittir (yaklaşık olarak 60-70 bin yıl). Bu evrenin tabanı son buzul arasına aittir (Okyanus evresi 5) (110-120 bin yıl arası civarı). Bunu izleyen evreler (Tablo.), özellikle yukarıda belirtilen toprak sıralanması ile denizel izotoipk oynamaların eğrisi arasındaki paleo-klimatik ilişkiler temeli üzerine oturtulmuşlardır. Böl-

gesel paleontolojik evrime başvurma yoluyla kemik kalıntılardan elde edilen geçici bilgiler (Prof.Dr. Achille Gautier'nin incelemesi, Gent, Belçika), bu yollamaları doğrulama eğilimindedir.

Endüstrideki teknik evrimin ayrıntısından daha önce söz edilmiş olup (Otte ve diğ., 1995a,b) inceleme devam etmektedir. Genel eğilimler, Yakın Doğu'nun bu temel kısmı için önemli evrimsel bir ritm sağlayan üç büyük evre ile özetlenebilir. Tabanda (350 bin yılın ötesi: V. formasyon ve devamı), hazırlanmamış topuklu (düz ya da kabuklu), çıkıntılı vurma konili yongalardan oluşan "arkaik" bir endüstri gözlemlenmektedir (Fig.1). Bu ise, sert vurgaçların (taş) kullanımını ve bugün kazılmış olan alanda iki yüzeylilerin yokluğunu gösterir. O halde bu yongalar iki yüzeylilerden alınmamışlardır. Öte yandan alet topluluğu birkaç kalın dişlemeli ve çentuklu aletle sınırlanmıştır. İkinci teknik topluluk (IV ve III, 3-4-5. üniteler), şimdilik 350 bin ile 300 bin yılları arasına yerleştirilmiştir. Teknik olarak Batı Avrupa "Charentien"ini andırmaktadır: Burada yongalar kalındırlar, farklı çapraz yönlerden çıkarılmışlardır ve alet topluluğunda basamak pulcuklu düzelti taşıyan kenar kazıyıcılar, kalın dişlemeliler ve çentuklular egemendir (Fig.2). Üst silsile (300-60 bin yıl civarında; III.1,2,3; II ve I.2-7. üniteler), "Karain Moustérien'i" ya da "Zagros Moustérien'i" olarak adlandırılabilecek olan buluntuları kapsamaktadır. Burada yongalama işçiliği, bir hayli hazırlanmış görünmektedir, bütün değişkeleriyle Levallois tiptedir, ancak yerel taşlar söz konusu olduğunda temel olarak "récurrent" form altındadır (Pawlikowski, 1994). Alet topluluğu kenarsal düzeltilerle çok ince bir biçimde şekillendirilmiştir ve çok sayıda kenar kazıyıcı ve çok düzgün moustérien uçları kapsamaktadır. "Bıçak-iki yüzeyliler" ve yaprak biçimli parçalar bu topluluklara, hem Suriye'nin Yabrudien'ine, hem de Balkanlar'ın bazı elemanlarına yakın bir görünüm verirler (Fig.3). Nihayet silsile Geç Üst Paleolitik'in dilgisel ve dilgiciksel topluluklarıyla sona erer; bunlar, olasılıkla dışardaki depolardan ya da bu geleneklerin gözlemlenmiş olduğu hemen yakındaki "B"gözünden (Albrecht, 1988a ve b) sürüklenerek buraya taşınmışlardır.

Sonuç olarak, Karain'den Anadolu Paleolitiğine ilişkin olarak elde edilen bilgi, Eski Dünya'nın uzun mesafelerindeki kültürel ve etnik ilişkiler çerçevesinde, tamamen özel bir öneme sahiptir. Gerçekten de "Levant koridoru", Acheuléen endüstrilere Afrika'dan Kafkaslar'a doğru bir geçit görevi görmüştür. 1.6 milyon yıldan başlayarak varolan tipi Afrikalı unsurlar, İsrail (Oubeidiya, Gesher Benot Ya'aqov)'de, Suriye (Latamné)'de (Bar-Yosef, 1994) ve Güneydoğu Anadolu (Gaziantep)'da bulunurlar. Bu toplulukların bazı izleri, Kuzey Kafkasya'ya kadar devam

eder (Lioubine, 1993); bununla birlikte Anadolu'nun batısında ve Balkanlar'da bulunmazlar. Uzak Doğu'da kanıtlanan diğer bir gelenek (Choukoutien), Acheuléen öncesine aittir ve insanın Afrika dışı ilk yayılımına denk düşmektedir. Bütün güneydoğu ve Orta Asya'yı, Uzak Doğu'yu kapsar ve Gürcistan'da Dmanisi'de bu topluluklarla bir arada bulunmuş olan alt çenenin Kafkaslar'daki varlığını açıklayabilir (Bosinski, 1992). Kalın yongalı, hazırlığın olmadığı, iki yüzeylilerin bulunmadığı endüstrileri içeren bu akım, doğu ve Orta Asya'yı da kaplar. Acheuléen akım ancak son evresinde (500 bin yıldan sonra) temsil edilmiştir ve Cebelitarık'dan itibaren güney ve batı Avrupa'da sınırlanmıştır (İspanya, Fransa, İngiltere, Belçika). Şu halde Anadolu, bu evrede, Afrikalı (Acheuléen) ve Asyalı (Clactonien) akımların arasındaki kesişme noktasında kesinkez ortaya çıkmaktadır. Daha sonraki uzun evre (Orta Paleolitik) süresince ise bu hareket tersine dönüşmüşe benzemektedir, zira Karain'in üst seviyeleri, Levalloisien topluluklarla birlikte birkaç Neanderthal kalıntıyı da içermektedir. Avrupa'da görece önemli olan bu insan formu, Anadolu boyunca yavaş yavaş Yakın Doğu'ya doğru yayılmış gibi görünmektedir.

Bu halde, bu çok önemli pozisyon, en eski periyodlar boyunca Karain'in Paleolitik kronolojisi üzerinde yapılan araştırmalara verilen önemi, insanın yayılım olguları bütünlüğü içinde haklı çıkarmaktadır. Bununla birlikte, Anadolu plâtosu, modern insanın ve Avrasya'nın Üst Paleolitiğinin ortaya çıkışı sırasında daha büyük bir anlama sahiptir. Şayet biri ya da diğeri, Afrika ya da Yakın Doğu'dan Avrupa'ya doğru gelmişse, bunu yeniden Anadolu geçiti içinde incelemek söz konusu olacaktır. Bununla birlikte, yine düşünülebileceği gibi, Asya bu hareketin başlıca kökenini oluşturuyorduysa, Anadolu köprüsü yine zorunlu yol olacaktır, o halde uygun bir araştırma alanıdır.

BİBLİYOGRAFYA

ALBRECHT, G., 1988a, An Upper Palaeolithic Sequence from Antalya in Southern Turkey. Results of the 1985 Cave Excavations in Karain B. Dans J.K.Kozlowski (coor.), *L'Homme de Neandertal* vol.8: La Mutation, Actes du colloque de Liège (décembre 1986), Liège, E.R.A.U.L. 35, s.23-35.

ALBRECHT, G., 1988b, Preliminary Results of the Excavation in the Karain B Cave near Antalya/Turkey: the Upper Palaeolithic Assemblages and the Upper Pleistocene Climatic Development. *Paléorient*, vol.14/2, s.211-222.

BAR-YOSEF, O., 1994 The Lower Palaeolithic of the Near East. *Journal of World Prehistory*, vol., no.3, s.211-265.

BOSINSKI, G., 1992, Die ersten Menschen in Eurasien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 39/1, s.131-181.

LIOUBINE, V.P., 1993, La chronostratigraphie du Paléolithique du Caucase. *L'Anthropologie*, t.97, no.2/3, s.291-298.

OTTE, M., YALÇINKAYA, I., KOZLOWSKI, J.K., BAR-YOSEF, O., TAŞKIRAN, H. et NOIRET, P.,1995a, Evolution technique au Paléolithique ancien de Karain. *L'Anthropologie*, t.99, no.4, s.529-561.

OTTE, M., YALÇINKAYA, I., TAŞKIRAN, H., KOZLOWSKI, J.K., BAR-YOSEF, O. et NOIRET, P., 1995b,The Anatolian Middle Palaeolithic: New Research at Karain Cave. *Journal of Anthropological Research*, vol.51, no.4, s.287-299.

PAWLIKOWSKI, M., 1994, Karain and Öküzini Caves, Turkey. General Geology of Area. Preliminary Report. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı.3, Ankara, s.351-369.

RINK, W.J., SCHWARCZ, H.P., GRN, R., YALÇINKAYA, I., TAŞKIRAN, H., OTTE, M., VALLADAS, H., MERCIER, N., BAR-YOSEF, O. et KOZLOWSKI, J.K., 1994, ESR Dating of the Last Interglacial Mousterian at Karain Cave, Southern Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 21, s.839-849.

YALÇINKAYA, I., 1988, Résultats récent des fouilles Ö Karain en Anatolie. Dans J.K. Kozlowski (coord.), *L'Homme de Neandertal* vol.8: La Mutation, Actes du colloque de Liège (décembre 1986), Liège, E.R.A.U.L. 35, s.257-271.

YALÇINKAYA, I., 1994, 1992 Karain Kazıları. *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara, s.23-42.

YALÇINKAYA, I.,1996, Karain Kazıları, 1994. *XVII.Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, s.49-70.

KARAIN E : Correlation between Geological Layers and Archaeological Layers

Dates B.P. U/Th-ESR (averages)	O16/O18	Key Humic Horizons (soils and concretions)	Geological Layers	Depths in the Central Sector (cm below datum)	Spits (excavation units)	Archaeological Units	Technical Characteristics	Lithics
			I,1	-500 to -550 cm	1 to 4	P.S.	LATE UPPER PALEOLITHIC bladelets; microliths	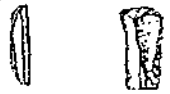
60000 to 70000			I.2-I.6	-550 to -650 cm	5 to 14	I	MOUSTERIAN OF ZAGROS OR KARAIN TYPE Levallois and discoidal technique; many scapers; fine marginally retouched points	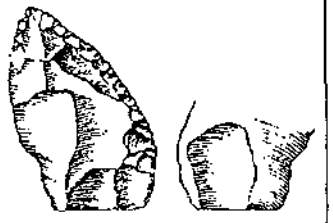
110000 to 120000	5e	1	I.7	-650 to -700 cm	15 to 18	H		
			II.1,2,3	-700 to -750 cm	19 to 25	G		
195000 to 251000	7	2	III.1	-750 to -770 cm	26	G		
			III.2	-770 to -850 cm	27 to 32	F		
297000 to 347000	9	3	III.3,4,5	-850 to -880 cm	33 to 37	E	"PROTO-CHARENTIAN" thick flakes; hard percussion; centripetal core preparation; heavily retouched notches and denticulates; steep scrapers	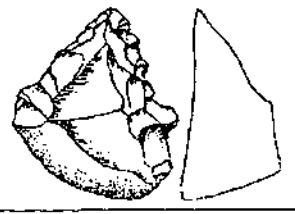
			IV.1	-880 to -900 cm	38 to 39	D		
			IV.2,3,4	-900 to -1000 cm	40 to 51	C		
			IV.5	-1000 to -1050 cm	52 to 56	B		
367000 to 440000	11	4	V	-1050 to 1100 cm	57 to 61	A	"CLACTONIAN" notches; no core preparation	

Tablo

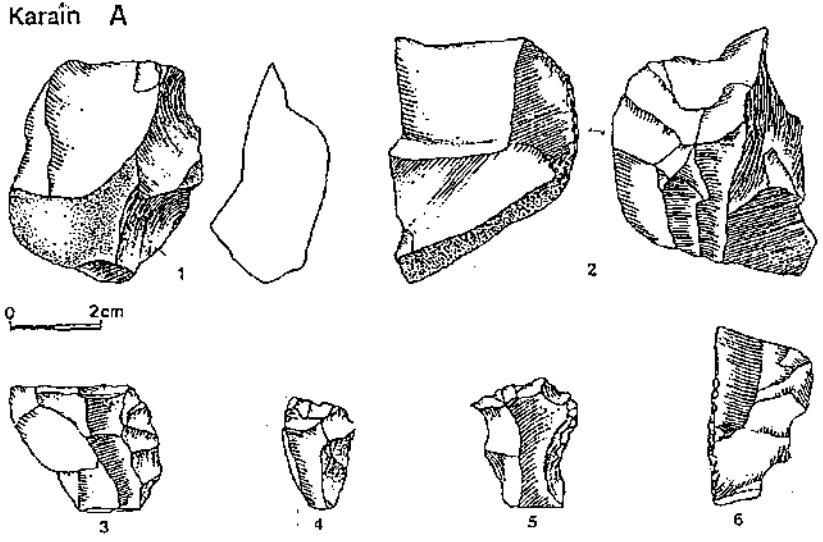

Figure:1

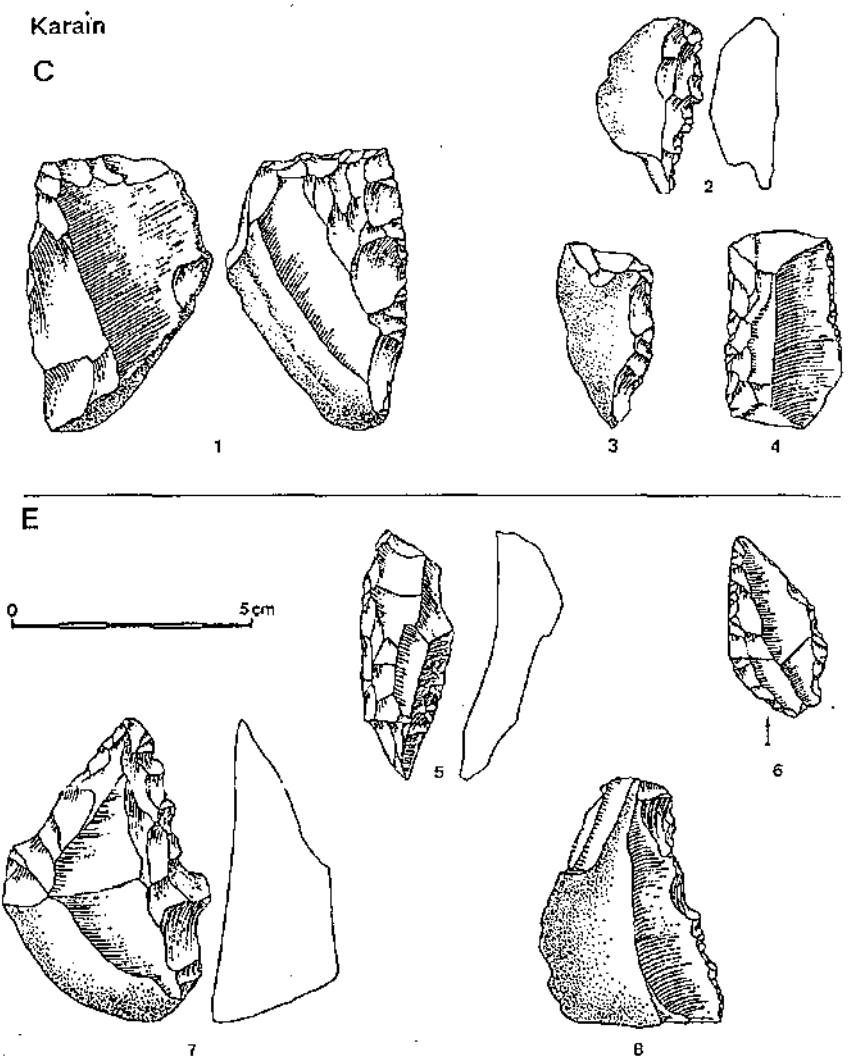

Figure:2

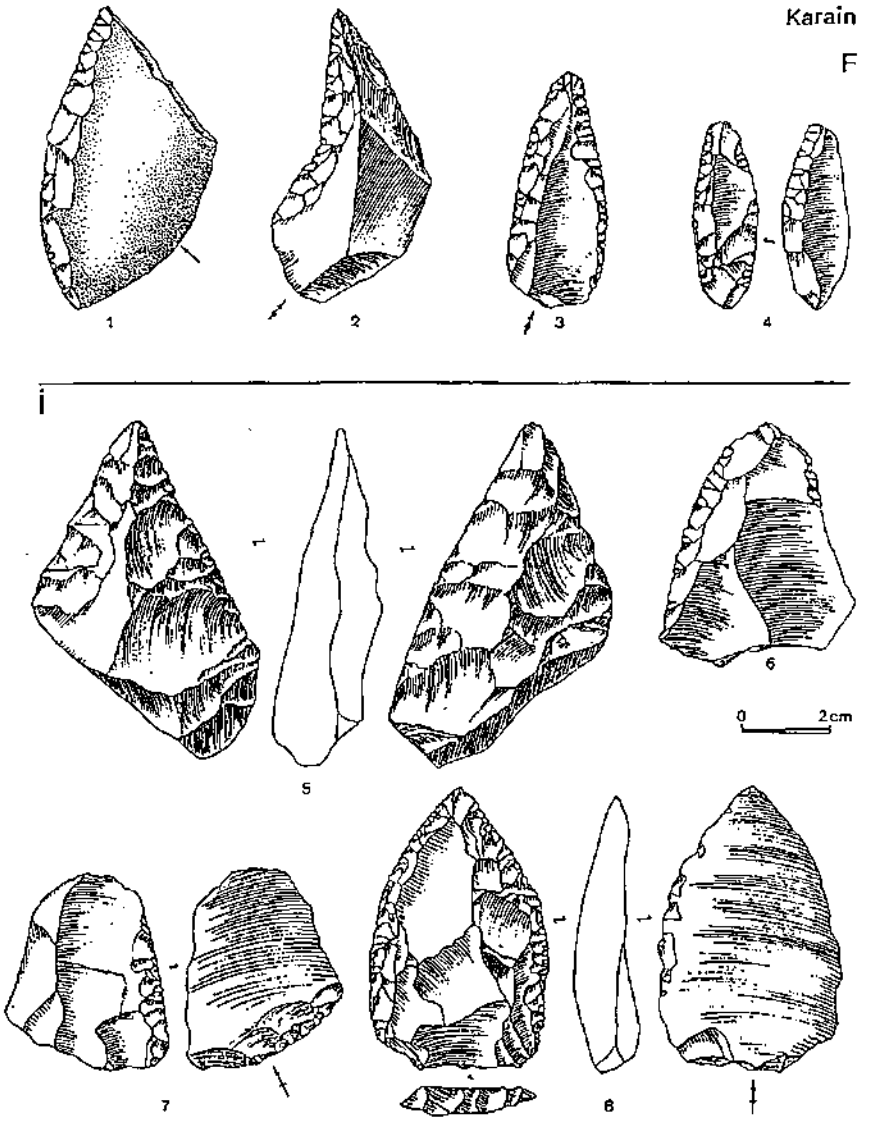

Figure:3

1990-1995 ÖKÜZİNİ KAZILARI (TARDİGLASİYER YERLEŞİMLER)

Işın YALÇINKAYA *
J.M.LEOTARD
M.KARTAL
Marcel OTTE
C.M.EREK
A.I.ATICI
I.LOPEZ

Bu çalışmanın amacı, son beş yılı kapsayan Öküzini kazılarından elde edilen verilere dayanarak genel bir değerlendirme yapmaktır.

Öküzini, Antalya'nın kuzeyinde, Yağca Köyü'nün yakınında yer almaktadır. Arkeolojik özelliği Prof.Dr.Kılıç Kökten tarafından ellili yıllarda Karain'e paralel olarak yürütülen araştırmalar sırasında ortaya konmuş ve araştırmacı ana boşlukta bir sondaj yapmıştır. 1989 yılında, Kökten tarafından bırakılan stratigrafik kesitlerin biri, Karain Mağarası paleoekoloji çalışmaları çerçevesinde temizlendikten sonra, üzerinden analiz çalışmalarında kullanılmak üzere eşantiyonlar alınmıştır. 1990 yılından bu yana ise yeni kazılar Antalya Müzesi adına Ankara Üniversitesi (Prof. Dr. Işın Yalçınkaya) ile Liége Üniversitesi'nin (Prof.Dr.Marcel Otte) ortak projesi çerçevesinde devam etmektedir.

Mağara'nın boyutları Karain'e oranla oldukça küçüktür (15x8 m). Katran Dağı'nın dibinde, çok aktif karstik bir ortamdan ileri gelen suçıkanlarla suların alüviyal bir ovanın birkaç metre üstünde bulunmaktadır.

Kazıların sürdürüldüğü giriş boşluğunun içindeki depolar, ana kayadan hayvan gübresinden oluşan aktüel yüzeye kadar uzanırlar ve 4

(*) Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı, 06100 Sıhhiye-ANKARA

m'ye yakın bir kalınlık gösterirler. Rüzgarlarla ya da daha ender olarak akarsularla oluşmuş tortulaşmayla birlikte, G.Ö.16.500 ile 7.900 yılları arasında depolanmış önemli bir antropik kalıntı yığılımı da bulunur. Bu silsilede zayıf bir tortullaşmaya tekabül eden üç uzun yerleşim kesilmesi (bin yıla yakın) gözlemlenmiştir (Fig.1). Bu ritm, tortullaşmanın hızı ve tarzında antropik katkının önemini gösteren diğer seviyelerde tersine dönmüştür. Öte yandan, kazılan yüzeyin küçük boyutta olmasına karşın, daha şimdiden bir yerleşme yapılanması, özellikle, elverişli bir yapı oluşturan yıkılmış büyük kalker blokların ortasında yayılan bir ocak dizisinde gözlemlenebilir.

Öküzini'nde sürdürülen aktüel incelemeler, prehistorik etkinliklerin izlerinin altı evrede özetlenebileceğini ortaya koymuştur.

G.Ö.16.500 yıl civarında yaşlandırılan birinci toplulukla (Phase:I;Fig.2) düz sırtlı, çoğunlukla sivri, ya da sırtları hafifçe çıkıntılı aletler, dilgi üzerinde önkazıyıcılarla ve birkaç budanmış dilgi ile birarada bulunurlar. Bu alet topluluğu iki kutuplu çekirdeklerden alınmış dilgisel taşımalıkların üretimine dayanmaktadır. Bu sırada avcılık, temel olarak keçi ve alageyiklere yöneltilmiştir.

İnsan etkinliği, bin yıllık bir aradan sonra, 15.500'e doğru yeniden başlamıştır Phase:II). Avcılar, keçileri açık bir biçimde tercih ederek, hemen hemen yalnızca koyun keçilere (ovi-capra) dönmüşler; oklarını uzun üçgenler ve sırtlı dilgiciklerle donatmışlardır.

G.Ö.14.500'e doğru üçüncü evre (Fig.3) kendisini gösterir ve 14.000 civarında tamamen yeni bir "hiatüs"ü kapsar. Bu periyodun depolarında çok sayıda eğilip bükülmeler saptanır; bu da karışma olasılığını düşündürür ve belki de bu topluluğun niteliğini açıklamaya olanak verir. Çekirdekler daima iki kutupludurlar; taşımalıklar, sırtlı dilgiciklerin, çoklu çentuklu dilgilerin, dilgi-üzerine ön kazıyıcıların, taş kalemlerin ve muntazam olmayan mikrolitlerin üretiminde kullanılmışlardır. Alageyiğin, özellikle geyik türlerinin varlığı yiyecek sağlamada bir farklılaşmayı ifade ediyorsa da, avcılık tablosu temel olarak koyundan oluşmaktadır.

Bunu izleyen toplulukla (Phase:IV) birleşme yerinde artistik ya da sembolik üretimin (kemik ve taş üzerinde çizgiler topluluğu, çakıllar üzerinde hayvan betimlemeleri) ortaya çıktığı görülmektedir. Öte yandan taş endüstride ani değişimler gözlemlenir. Çekirdekler çoğu kez çok yüzeyli, bazen piramidaldir; yongalama yüzleri çoklu ve çoğu kez çaprazdır. Bu ise, mikrolitlerin gerçekleştirilmesine yarayan, çoğunlukla da

düzenli olmayan kısa dilgilerin ortaya çıkışına neden olur. Günümüzden önce 12.500 yıl civarında yaşlandırılmış olan dördüncü grup, bu teknolojik değişikliğin dışında, mikrolit aletlerin geometrikleşmesi, mikroönkazıyıcıların ve öğütme taşlarının ortaya çıkışıyla nitelenir. Avlanmış hayvan sürüleri çeşitlenmeyle belirginleşip, alageyik, koyun-keçi, karaca, kızıl geyik, yaban domuzu. Alageyik ve koyun büyük ölçüde yeğlenmiştir.

Sitin iskanının son bir kez kesilmesinden sonra, özellikle daha eski seviyeleri yaran çukurlarla beliren yeni etkinlikler G.Ö.9.600'e doğru gerçekleşmişlerdir. Karışmış, karma bir taş endüstri ile birlikte bulunan birkaç seramik kırığı ve cilalı bir balta parçası Neolitik'i işaret eder. Bu seviyeler, belki de, Kalkolitik'e ait bir dizi bireysel mezarla damgalanmıştır (Phase:VI).

Bu tip depolarda polenlerin korunması olanaksız olduğundan, çevrenin evriminin restitüsyonu, favnanın ve kömürlerin incelenmelerinin sonuçlarına dayanmaktadır. G.Ö. 16.500 ile 13.000 yılları arasında, aletlerin geometrikleşmesi evresi içinde saptanan orman gelişmesinin dışında az bir değişim kendisini göstermiş gibi görünmektedir. Oysa, taş endüstrinin ve favnanın incelenmesiyle ortaya çıkarılan farklılıklar, karşılaştırılmaları üzerinde halen çalışılmakta olan değişik tutumların belirtisidir.

Toros sisteminin denizle temas halindeki son kollarının dibinde ve ortasında, Öküzini'nin yakınlarında, bir çok sit yer almaktadır. Bunlardan Beldibi, Belbaşı gibi bazıları büyük ölçüde kazılmışlardır, ancak Arıini, Kızılin gibi bir çoğu henüz yeterince araştırılmamıştır. Daha geniş olarak ele alınacak olursa, yalnızca geometrik evresi Öküzini'nkine benzer gibi görünen Balkan dünyasında olduğu gibi Levantin endüstride de pek az unsur, açık ilişkiler ya da benzerlik göstermektedir. Belki de düşünce benzer tekniklerin gözlemlendiği Zagros sitlerine doğru döndürülmelidir.

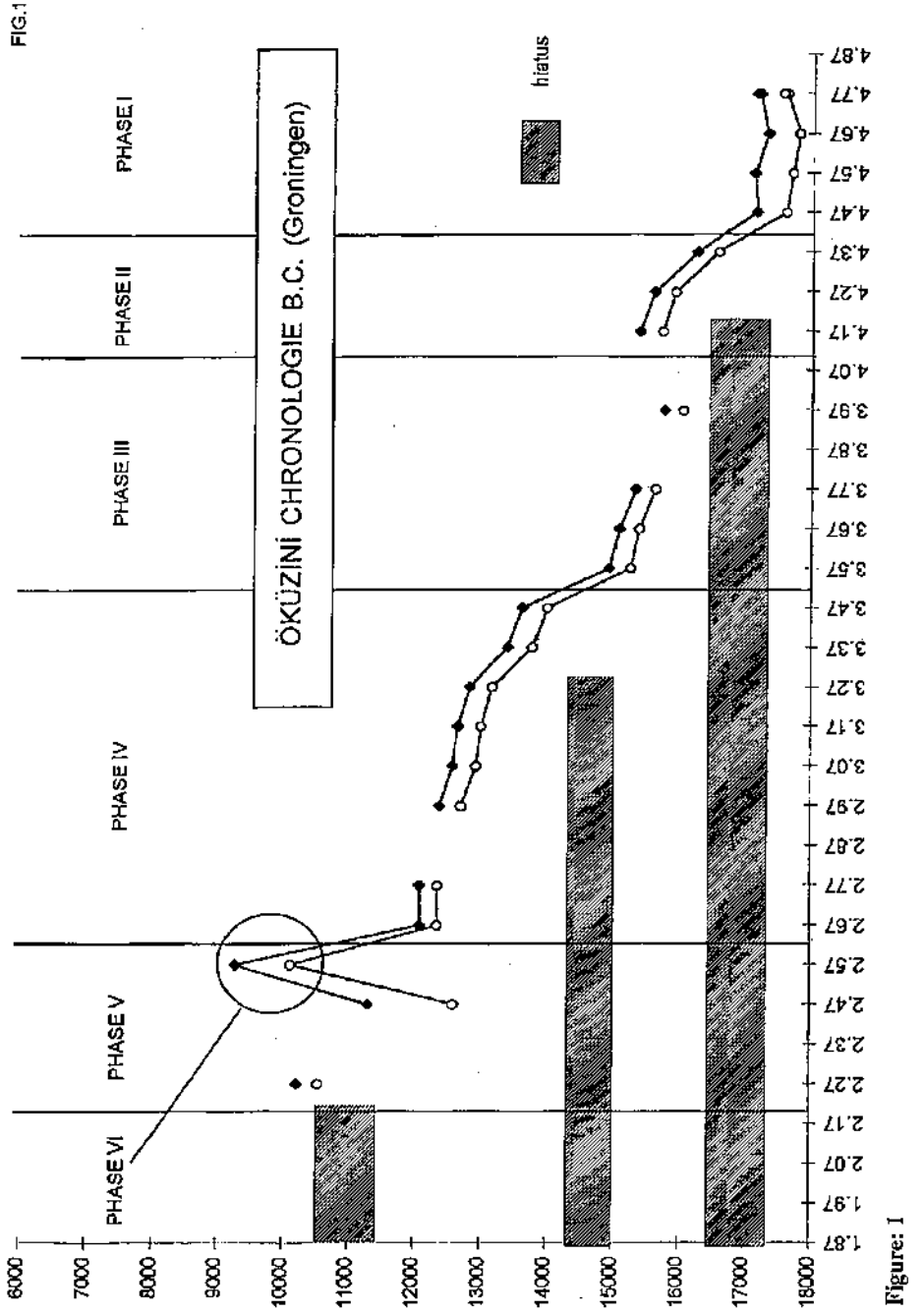
FIG.1
ÖKÜZİNİ CHRONOLOGIE B.C. (Groningen)
PHASE I
PHASE II
PHASE III
PHASE IV
PHASE V
PHASE VI
hiatus
6000
7000
8000
9000
10000
11000
12000
13000
14000
15000
16000
17000
18000
4.87
4.77
4.67
4.57
4.47
4.37
4.27
4.17
4.07
3.97
3.87
3.77
3.67
3.57
3.47
3.37
3.27
3.17
3.07
2.97
2.87
2.77
2.67
2.57
2.47
2.37
2.27
2.17
2.07
1.97
1.87

Figure: 1

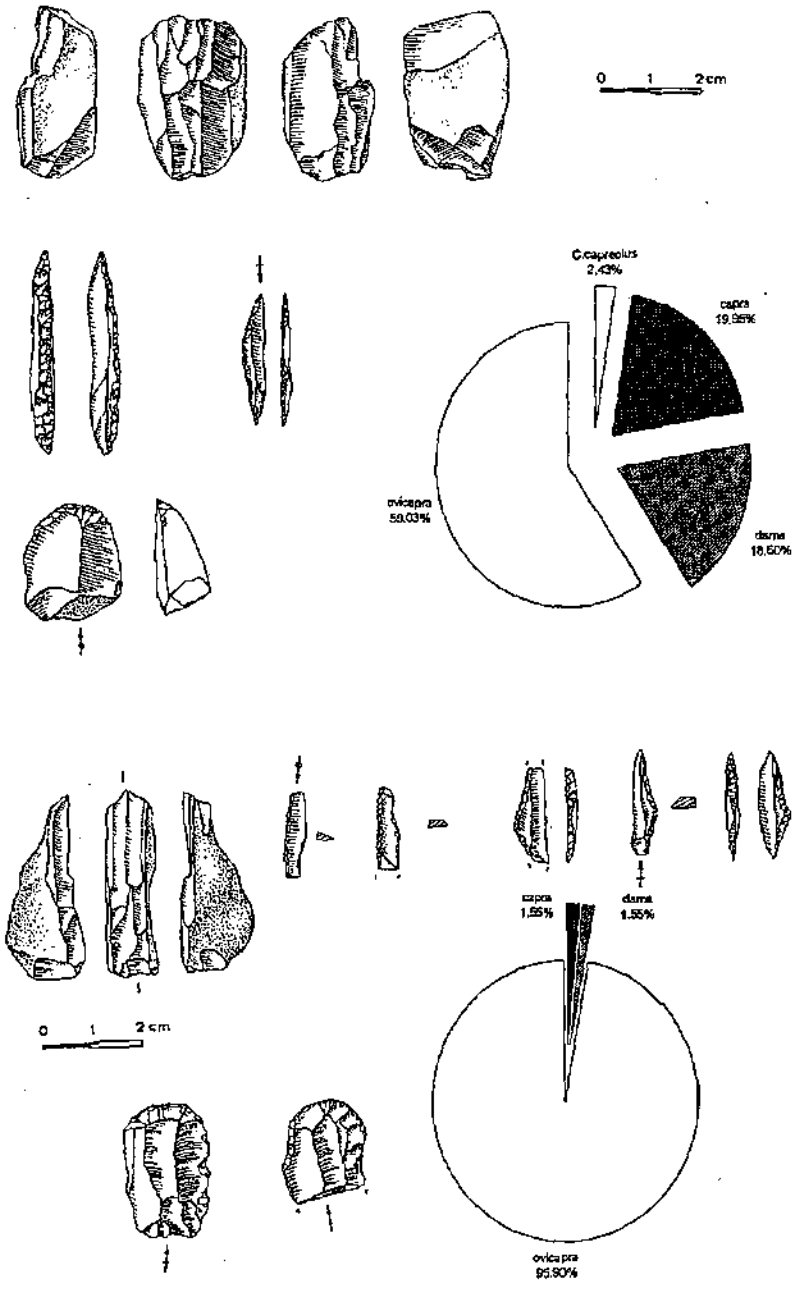
0 1 2cm
C.capreolus
2,43%
capra
19,95%
ovicapra
59,03%
dama
18,60%
0 1 2cm
capra
1,55%
dama
1,55%
ovicapra
96,90%

Figure: 2

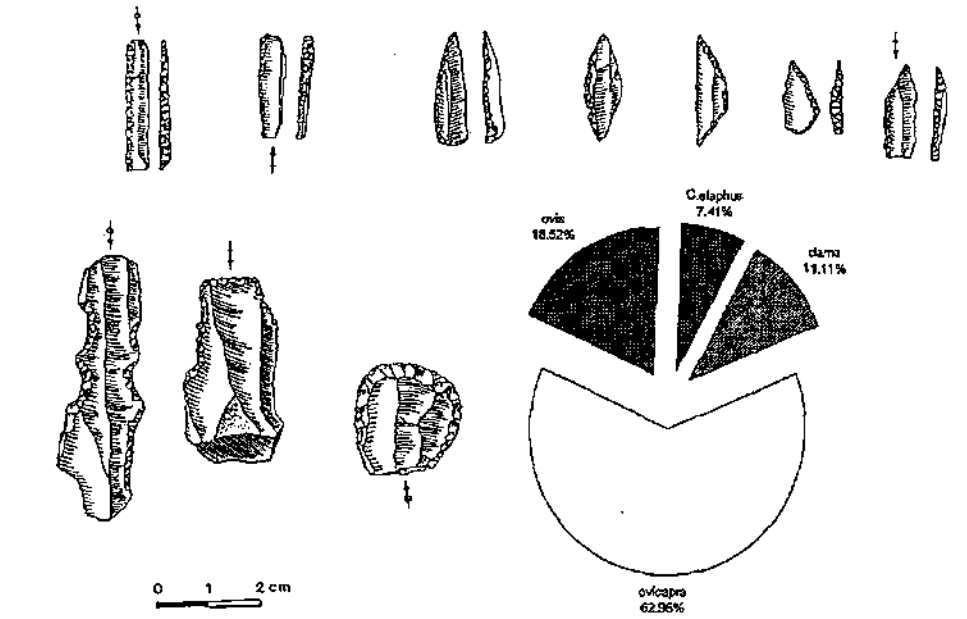
ovis
18.52%
C.elaphus
7.41%
dama
11.11%
ovicapra
62.96%
0 1 2 cm

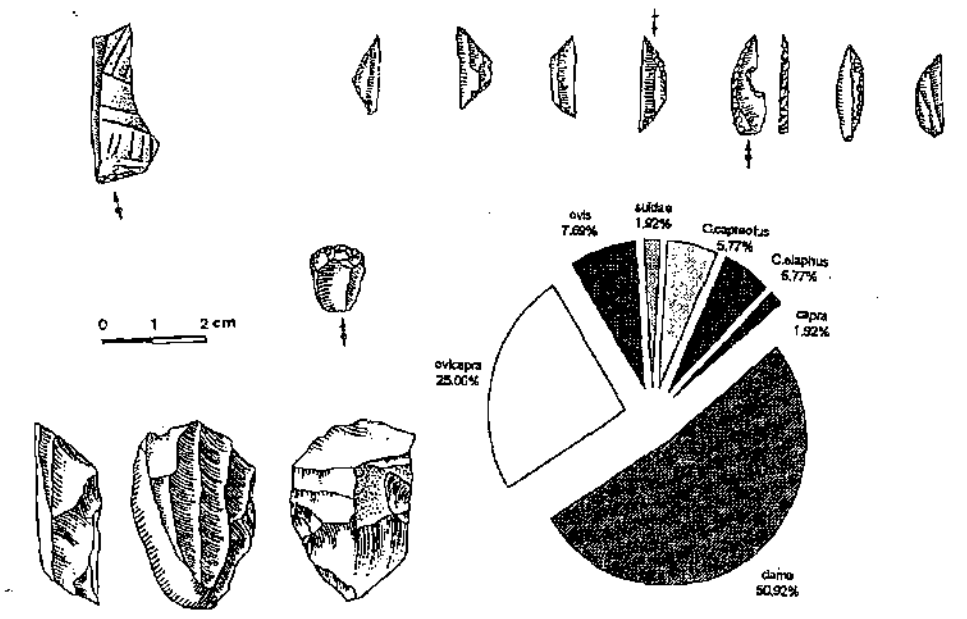
ovis
7.69%
sulidae
1.92%
C.capreolus
5.77%
C.elaphus
5.77%
capra
1.92%
ovicapra
25.00%
dama
50.92%
0 1 2 cm

Figure: 3

REPORT ON EXCAVATIONS AT ÇATAL HÖYÜK 1995

*Ian HODDER**

Surface survey work continued at Çatalhöyük this year on both East and West mounds. On the West mound, the topographic survey was completed using a GPS system. On the East mound, magnetometer surveying was extended on the north part of the mound and magnetic susceptibility readings were also taken as a trial. In addition, three 10 x 10m areas were scraped (using the same technique as in earlier years) on the southern edge of the northern area shown in Figure 1. This area was chosen as previous scrapings to the north had shown converging lines and a street. However, the newly scraped areas proved to have been pitted and disturbed by Hellenistic and Byzantine pits, buildings and graves so that the Neolithic pattern had become obscured. An oven could clearly be seen within a building which may have been more substantial than is usually found in the northern area at Çatalhöyük. Traces of red paint could be seen in some of the plaster in the scraped areas.

Figure 2 shows the area scraped in 1993 and 1994 at 1170/1020 on the north part of the east mound. Building 1 (see 70-73 in Figure 2) was chosen for preliminary excavation. We expected the house to be complex because of a plaster feature revealed by scraping in the middle of the north wall. A shelter was constructed and excavation began in the west room (70 in Figure 3), which had been plastered on all walls. In the northeast corner of the room an area of burning was found, and in the southwest a well-made hearth with adjacent rake-out. This hearth in its latest phase indicated use after the initial collapse and infill of the house and earlier oven. Also secondary was a west-east wall or bench added into room 70 and dividing it into two. At its eastern end, this wall or bench had a cattle horn set into it, reminiscent of the bucrania benches found in the 1960s, but much smaller in scale. A deer antler attached to

(*) Dr. Ian HODDER, British Institute of Archeology, Tahran Caddesi No: 24-ANKARA

plaster lay in the northern subroom and may have fallen from the wall. All these activities indicate a late use of room 70. The original floor of room 70 sloped down from north to south and was resurfaced several times. At the southern end it was covered by burnt collapse material. A slight platform or removed platform occurred in the southeast part of the room and concentrations of seeds occurred on the floor. In the northwest corner a bone 'cup' contained red paint. Against the northeast wall was found a carbonised wooden 'wall' with traces of plaster on each face.

An opening in the wall in the southeast corner of room 70 leads into room 71 which was partly excavated this year. In the northwest corner a sloping platform was found on which there was a concentration of fish vertebrae. Cut into the edge of the platform was a later pit which, however, respected the west wall of this room. Secondary activity is thus again indicated, as it is by a curving wall in the southwest part of the room. The western wall of room 71 near the platform was plastered with multiple layers, at least three of which were painted in salmon red - the colouring was continuous and no designs could be identified. The painting was consolidated and will be uncovered fully next year.

In the south part of room 71 the plaster was very thick and extended out around a plaster relief. Only the base of this relief survived. On the floor beneath and around the relief were found the remains of a plaster 'box' in the middle of which was found a jaw of a large aurochs. There was considerable evidence of burnt collapse material in this area. A well defined floor was found at a depth of 40 cms - considerably higher than in room 70.

Numerous samples were taken for chemical, lipid etc analysis and micro-sorting. But even before the results of these analyses are known, it is clear that House 1 is extremely complicated. There are at least two separate phases of use. The first phase is associated with the main floors (themselves renewed many times) and at least one plaster feature. The second occurs after the initial filling of room 70 and is associated with a reused hearth and new symbolic elaboration. The high density of features of a complex and symbolic nature recalls the so-called 'shrines' found in the 1960s excavations (Figure:1). It demonstrates that there is no evidence of a ritual 'elite' concentrated in one part of the site.

In the southwestern area (Figure:1) the 1960s trenches were cleaned in an area 20 x 20 m. The aim here is to remove the walls left by Mellaart so that excavation of the early levels at Çatalhöyük can begin. In particular, the fill in 'shrines' 1 and 8 was cleaned out in an attempt to

find Mellaart's 'deep sounding'. All walls rediscovered in this way were drawn and photographs taken ready for removal next year. This process has led to an evaluation of Mellaart's evidence and the complexities of the stratigraphical sequence are now more fully understood, partly through micromorphology. The plaster on the walls in these areas had largely eroded off, but some small areas of geometric design were identified. These plaster areas have been conserved and lifted. Courtyard 15 had been left unexcavated by Mellaart and so excavation began in this area, uncovering multiple midden layers with high densities of bone.

All earth excavated in both areas of the site was dry sieved through a 5mm mesh, with samples taken from each unit for water flotation. Residues from the flotation were dried and further sorted down to 500 microns.

Other work conducted by the project included conservation research, video documentation, and ethnoarchaeology in the surrounding villages in order to study architecture. A display of 9 panels for visitors has been set up in the new laboratories which have been constructed by the site. Related projects are the regional site survey (directed by Douglas Baird), excavation at Pınarbaşı (directed by Trevor Watkins), geomorphology (directed by Niel Roberts) and social anthropology (David Shankland).

We owe an enormous debt to our government representative Mr. Ali Öndir and to the Ministry of Culture, Directorate of Monuments and Museums for their help and support. Assistance was also given by Konya Museums (Director Erdoğan Erol) and the Çumra Belediyesi Başkanı. Funding for the field research was provided by the British Academy, the British Institute of Archaeology at Ankara, the McDonald Institute, the National Geographic Society and the European Commission.

The main sponsor for the project is Visa International and the main long term sponsor is Merko. Co-sponsors are GlaxoWellcome and British Airways.

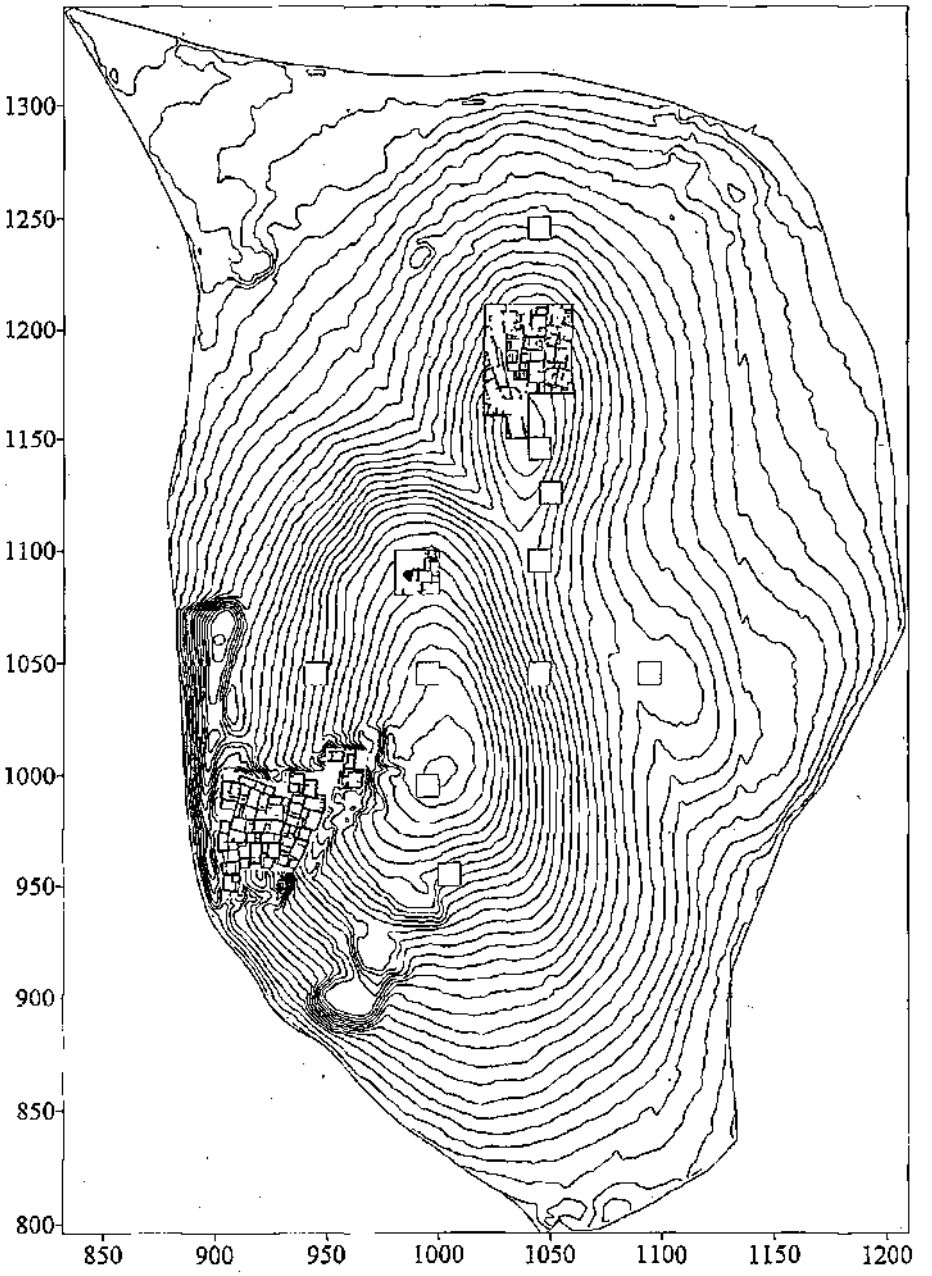

Figure 1: Çatalhöyük East showing scraped areas and Mellaart's excavations in the southwest

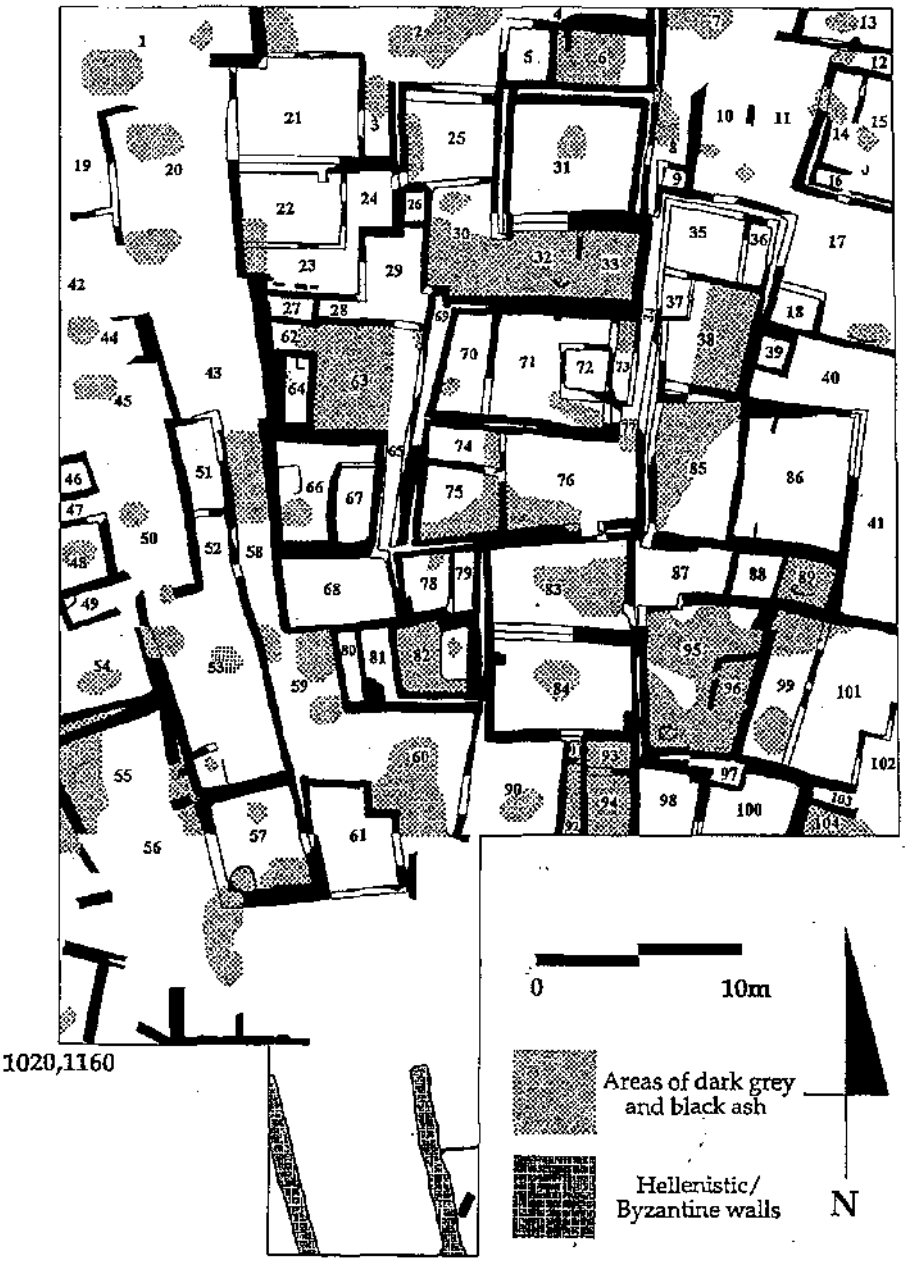

Figure 2: Plan of area scraped on the north mound at Çatalhöyük East

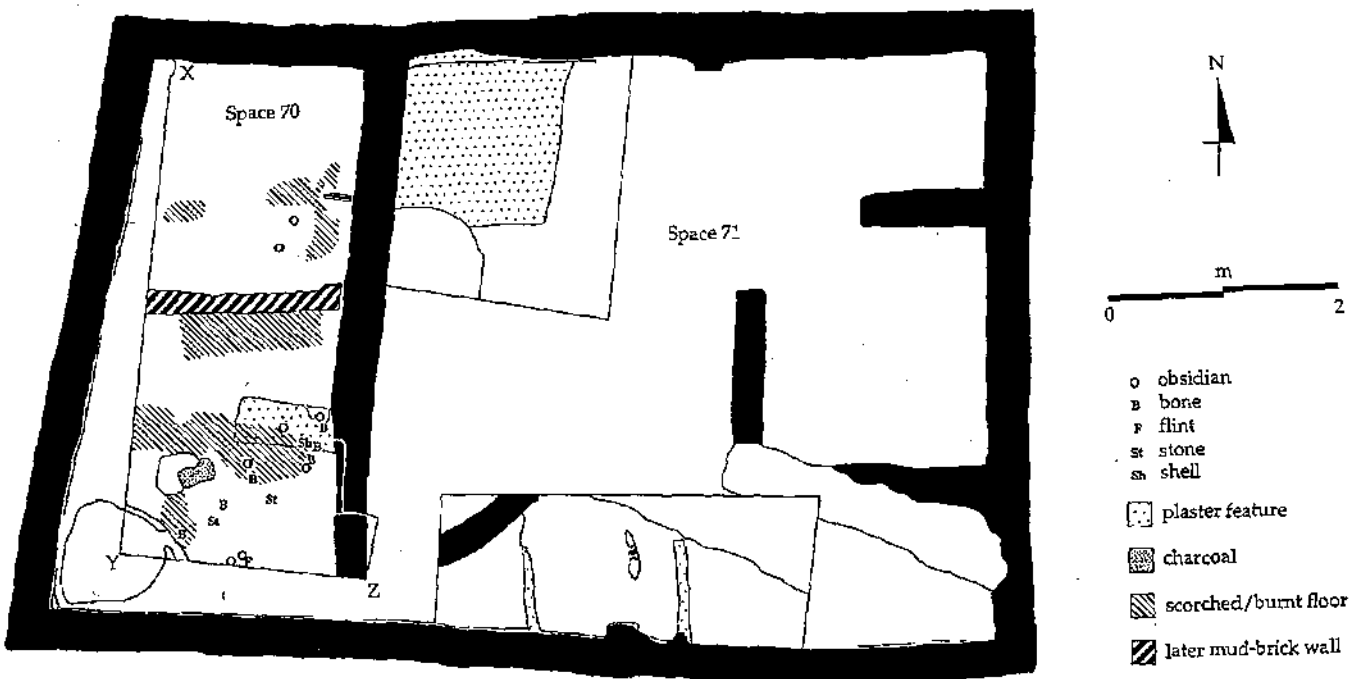

Figure 3: Plan of Building

1995 YILI MERSİN/ YUMUKTEPE KAZILARI

*Veli SEVİN**
Isabella CANEVA
Kemalettin KÖROĞLU

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle Prof.Dr.Veli Sevin'in başkanlığı altında yapılan Mersin/Yumuktepe kazıları 2 Ağustos -12 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Bilim kurulu, Roma La Sapienze Üniversitesi'nden Dr. Isabella Caneva, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Önder Bilgi, Marmara Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Kemalettin Köroğlu, İstanbul Üniversitesi'nden Uzman (M.A) Aynur Özfırat, Erciyes Üniversitesi'nden Arş. Gör. (M.A.) Hakan Sivas, Mimar Sinan Üniversitesi'nden Dr. Gülgün Köroğlu, İtalya'dan Roberta Giocchetti (antropolog), Daniela Corrente (mimar) ve Luciano Frazzoni (topograf), Sadberk Hanım Müzesi'nden (M.A.) Hülya Yılmaz ve İstanbul Üniversitesi'nden Yüksek Lisansiyer Erkan Konyar (desinatör), Çiler Altınbilek, Güner Coşkunsu, Müjgan Yalın, stajyer öğrenci olarak da Mimar Sinan Üniversitesi'nden Başak Öngör, Bensan Seyrekoğlu, E. Gülay Albayrak, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nden Burak Köroğlu, Muharrem Oral, Özgür Ağca ve Zafer Sitti'den oluşmaktadır. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü temsilciliğini ise İçel Müzesi Müdürlüğü'nden araştırmacı Yaşar Ünlü yapmıştır.

Yumuktepe Höyüğü'nün Orta Çağ tabakaları ile ilgili gözlemlerde bulunmak amacıyla, İstanbul'da faaliyet gösteren Hollanda Tarih ve Arkeoloji Merkezi Müdürü Sayın Ted LaGro ile yardımcısı Sema Baykan da 5.9/9.9.1995 tarihleri arasında ekibe katılmışlardır.

(*) Prof. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 34459-İSTANBUL
Dr. Isabella CANEVA, Instituto Paletnologia Via Palestro 6300185 Roma-İTALYA
Yrd. Doç. Dr. Kemalettin KÖROĞLU, Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi 81040-İSTANBUL.

Kazıyı maddi yönden Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Roma La Sapienza Üniversitesi desteklemişlerdir. Bunun yanında, çalışmalara Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlığı ilgi göstermiş, ikamet ve ulaşım sorunu böylelikle çözümlenmiştir. İçel Sanat Kulübü ve özellikle de bu kulübün aktif üyelerinden Ali Merzeci her zaman olduğu gibi ellerinden gelen desteği esirgememişlerdir.

AMAÇLAR

Yumuktepe'de kazı çalışmaları paralelinde, Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a değin hemen hemen kesintisiz yerleşme görmüş olan höyüğü, özellikle 1960 yıllarından sonra, park, yol ve üzerindeki binaların yapımından kaynaklanan olumsuz etkilerden mümkün olduğunca arındırıp,uzun vadede bir "arkeoloji parkı" haline getirme doğrultusundaki tasarımlar da sürdürülmektedir.

1995 yılı kazı çalışmaları iki ana sektörde gerçekleştirilmiştir (Resim:1): Höyüğün üst tabakalarından sorumlu olan İstanbul Üniversitesi gurubunun planlamasına göre 1995 yılı kazılarında, doruk düzlüğünde önceki yıllarda kazılmaya başlanan üç açmadan (Z 0-I-II) ikisinde (Z 0, Z II) derinleşme çalışmalarının sürdürülmesine; bu alanın hemen kuzeyinde yeni bir tranşenin (Z III) açılmaya başlanılmasına ve bir sur kalıntısının ortaya çıkarıldığı batı yamaçta ise temizlik çalışmalarının devamına karar verilmiştir. Batı etekteki Prehistorik tabakalar üzerinde çalışan Roma La Sapienza Üniversitesi grubu ise, Kalkolitik (KN) ve Geç Neolitik Dönem'e (EBA 1-6 ve NA) ilişkin 3 açmada çalışmaya devam etmeyi; ayrıca arkeometrik analizlerden elde edilen verilerle geleneksel arkeolojik bulguları karşılaştırarak yeni baştan değerlendirmeyi ve özellikle farklı yapıların sistematik radyokarbon tarihlemesi konusundaki etüdleri sürdürmeyi planlamıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

Doruk Açmaları

(Orta Çağ Yapı Katları)

Zirvedeki çalışmalar, beş açmada toplam 335 m'lik bir alanda gerçekleştirilmiştir.

Höyük zirvesinin batı yamacındaki, Yamaç Açması'nda ve zirvedeki Z I Açması'nda bu yıl sadece temizlik çalışması yapılmıştır. Önceki yıllara ilişkin raporlarda belirtildiği üzere, Yamaç Açması'nda büyük oranda tahrip edilmiş bir Orta Çağ suru ? açığa çıkarılmış; ZI Açması'nda

ise günümüzdeki yüzey toprağından -2.18 m derinde Demir Çağ tabakalarına ulaşılmıştı[1].

Z I ile Yamaç Açması arasında yer alan batı uçtaki Z 0 alanında, yüzey toprağının altında, kireç harcıyla dizilmiş küçük ve orta büyüklükteki dere taşları ile büyük kalker bloklardan yapılmış Orta Çağ'a ilişkin duvar parçaları ortaya çıkarılmıştır. Höyüğün doruk kesimindeki Orta Çağ tabakalarının doğudan batıya doğru giderek yükselmesi nedeniyle bu alandaki tabakalaşma oldukça karışıktır.

Z 0 Açması'nda, camdan bilezik parçaları ile ağız ve dip parçaları, XI. yüzyıla ait tunç anonim Bizans sikkeleri, tunç ve demir objeler, pişmiş toprak ve kemik ağırşaklar, boncuklar, pişmiş toprak kandil parçası, büyük depo kaplarına ait parçalar ile yoğun miktarda Orta Çağ çanak-çömleği, çatı kiremiti parçaları ve hayvan kemikleri ele geçirilmiştir. Bu alandaki en ilginç buluntu ise üzerinde bir Eros betiminin kısmen görülebildiği mermerden bir yüksek kabartma parçasıdır. Arka yüzü az işçilikli ince bir levha halindeki bu parçanın, antik dönem Mersin kentinden devşirilmiş bir lahide ait olduğunu sanmaktayız (Resim: 4).

ZII Açması'nda bu yıl, Orta Çağ'a ait 2. ve 3. yapı katları ortaya çıkartılmıştır.

İkinci yapı katında, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan 3.00 m kadar genişlikteki bir koridor ya da sokak bulunmaktadır. Koridor güneyden ve kuzeyden duvarlarla sınırlıdır (Resim:2). Özellikle kesme taşlardan yapılmış güney duvarı daha iyi durumdadır. Birkaç evreli olduğu anlaşılan bu duvar üzerinde sokağa açılan bazı kapılar bulunmaktadır (Resim: 3). Aynı durumun, kuzey taraf için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak bu yöndeki duvarlar tümüyle sökülmüş olduğundan günümüze temel çukurları dışında herhangi bir kalıntı ulaşabilmiş değildir. Böylelikle ikinci yapı katı sırasında, içine batıda, 1993 yılında ortaya çıkardığımız çift kanatlı bir kapıyla girilebilen ve doğu-batı yönünde uzanan geniş bir sokağın iki yanındaki odalardan meydana gelen bir doku ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır.

Koridor tabanını oluşturan çakıl dolgunun kaldırılmasından sonra 3. yapı katına ait olabilecek kireçli bir taban açığa çıkmıştır. Bu taban da höyüğün bu kesimdeki genel eğimine uygun olarak doğuya doğru alçalmaktadır. İnşa faaliyetleri sırasında oldukça tahrip edilmiş olan bu ta-

(1) V. Sevin-I. Caneva, 1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", XVI. *Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara 1995, s. 27-41; V. Sevin-I. Caneva, "1994 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara 1996, s.71-86.

bakada 2.34 m uzunluk ve 1.32 m genişliğinde, düzgün kesme kalker taşlardan yapılmış bir platform bulunmaktadır. Düzgün taş işçiliği önemli bir yapıyla ilişkisini düşündürmekle birlikte, tahribat yüzünden bunun ne gibi bir fonksiyonu olduğu anlaşılabilmiş değildir. Bu yapı katına ait olabilecek bir duvar da açmanın güneybatısında inşa edilmiştir.

Kireçli tabanın altından bütün Z II açmasını kaplayan ve aynı şekilde batıdan doğuya doğru eğimli bir çakıl döşeme ortaya çıkartılmıştır. Bu çakıl döşeme açmanın sadece kuzeyinde 2. yapı katı duvarlarınca kesilmiştir. Döşemenin bir yapı katına mı, yoksa 3. yapı katı temellerine mi ait olduğu henüz anlaşılamamıştır.

Z II Açması'ndan 1995 yılında çok sayıda parçalar halinde sırlı ve sırsız çanak-çömlek ve kandiller, camdan yapılmış bilezik parçaları, değişik boyutlarda şişe, bardak veya kaba ait ağız, gövde ve dip parçaları, boncuk ayrıca tunç bilezik, bıçak ve değişik objeler ile demirden yapılmış aletler ele geçmiştir. Kemik veya boynuzdan yapılmış ağırşaklar da sık sık karşılaştığımız buluntular arasındadır.

Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen sırlı seramiklerde sır altına bezeme, kazıma, astar kazıma ve astar bezeme tekniğinde, değişik kompozisyonlara sahip çok sayıda örnek bulunmuştur. Bu çanak-çömlek arasında halka dipli yayvan bir çanak, bezemeleri bakımından ilginçtir. Kabın iç kısmına, yeşil ve mor-kahverengi boya ile yapılmış iri bir palmet ve çevresindeki bordüre bitkisel bir desen yerleştirilmiştir (Resim: 5). Sözünü ettiğimiz bezeme beyaz astar üzerine, şeffaf sır altına uygulanmıştır. Yine bu açmada, aynı teknik ve renklerde değişik sarmal, bitkisel ve tarama desenli örnekler de vardır. Üzerinde balık figürü işlenmiş olan bir diğer örnekte, balığın baş ve kuyruğunun olduğu bölüm kırık olmasına rağmen, gövde üzerindeki pullar ayrıntılı olarak görülebilmektedir (Resim: 6). Ayrıca geçen yıllarda olduğu gibi, kazıma (astarsız kazıma), sgrafitto (astar kazıma) ve astar bezeme (slip) tekniklerinde çok sayıda parça ele geçmiştir. Slip tekniğinde yapılmış değişik boyutlardaki çukur, düz veya dışa çekik ağızlı çanakların özellikle ağız kısmına, iç ve dışta beyaz-bej astarla, parmak veya kalın fırça yardımıyla yanyana kısa, diagonal çizgiler veya fisto şeklinde bordür uygulanmıştır. Boyama işlemi tamamlandıktan sonra sarının veya yeşilin değişik tonlarında renkli sırla sırlanmıştır. Bunlardan başka küçük taş, kum ve mika katkılı, üzerinde kazıma ve baskı tekniğinde geometrik çizgiler olan değişik boyutlarda, kulplu ve kulpsuz yemek pişirme kapları da bulunmuştur (Resim: 7). Yine bu açmadan pişmiş toprak, renkli sırlı veya sırsız kandiller ele geçmiştir.

Cam bilezik parçaları yuvarlak, dörtgen, yassı-şerit kesitlidir. Burgu,

spiral sarmal biçimli (pek çoğu cam ipliği bezemeli) örnekler de vardır. Özellikle yassı-şerit kesitli bileziklerin üzeri boya bezemeye sahiptir. Soğuk boyama tekniğiyle bezenmiş örnekler üzerinde haç, kuş ve bitkisel kıvrımlar sıklıkla görülmektedir.

Boynuzdan yapılmış ağışakların üzerinde, kazıma tekniğiyle konsantrik halkalar ve zigzaglar işlenmiştir. Yine boynuzdan yapılmış kazıma yivli-oluklu çizgilere sahip ve üzerine renkli taş veya farklı renkte malzemenin yerleştirilmiş olduğu sanılan deliklere sahip bir objenin, tören haçı kaidesi olması mümkündür.

Z II Açması'nda bulunan 11. yüzyıla ait olan 4 adet tunç Bizans anonim follisi özellikle çalıştığımız tabakayı tarihlendirmek açısından önemli bir buluntu grubunu oluşturur (Resim: 8)[2].

Z II Açması'nın kuzeyindeki Z III Açması'nda, Orta Çağ'a ilişkin yapı katlarını yeniden test etmek amacıyla çalışmalara başlandı. Höyüğün doruk kesimindeki bu açmaların, daha çok açık alan stratejisine göre kazılması kararına varılmış olduğundan, bu kesimde plankare yöntemi yerine çapraz kare yöntéminin uygulanması uygun görülmüş, buna uygun olarak şimdilik 4x4 m genişliğinde çapraz iki karede kazıya girişilmiştir. Bu karelerde şimdilik ortalama 0.80 m derinliğe varılmıştır. Bugünkü yüzey toprağının hemen altında kalan bu tabakalar modern etkinlikler nedeniyle oldukça karışık durumdadır.

Batı Etek Açmaları

(Prehistorik Yapı Katları)

1995 yılında Yumuktepe'de tarihöncesi dönem tabakalarını incelemek için, höyüğün batı yamacında 3 açmada ve toplam 170 m² lik bir alanda çalışma yapılmış; KN açmasında Kalkolitik, EBA, 1-6 ve NA Açmalarında Geç Neolitik tabakalar incelenmiştir.

Kalkolitik Çağ Tabakaları

Höyüğün batı yamacında, tabandan 17.50 m yüksekte, geçen yıl açtığımız K açmasının hemen kuzey ve doğusundaki KN Açması, 4 X 9 m boyutlarındadır. Yüzey toprağının altında, bir teras üzerine yapılmış ilk yapı katı kuzeybatı-güneydoğu yönlü bir duvar ve bu duvarın dönüşünden oluşmaktadır. Ancak bu yapı katı mimarisi sağlam durumda değildir.

(2) Bizans Dönemi buluntuları konusundaki değerlendirmeler Yrd. Doç. Dr. Gülgün Köroğlu tarafından yapılmıştır.

Özellikle erozyon, höyük ağaçlandırılırken yapılan teraslar, ağaç ve direk dikmek için açılan çukurlar kalıntıları oldukça fazla tahrip etmiştir. Ayrıca bu yapı katının içine üstteki tabakalardan açılan silo çukurları da tahribatın artmasında rol oynamıştır. Duvarlar herhangi bir işçilik göstermeyen dere taşları ile yapılmıştır. Tutturma malzemesi olarak ise çamur kullanılmıştır.

Bu yapılarda Kalkolitik Dönem'e tarihlenebilecek mutfak malzemesi türünde çanak çömlek, çok miktarda kilden sapantaşı ve evin tabanı altında 2 adet de mezar ele geçmiştir. Geç yapı katından açılan silo çukurunda da yine tipik Obeyd tipi boyalı Geç Kalkolitik Çağ malzemesi bulunmuştur. Çanak çömlek içerisinde az sayıdaki parlak siyah zemin üzerine beyaz boyalı motiflere sahip örnekler, dönemin sonunu ve batı etkili yeni bir kültürü işaret etmektedir. Bilindiği gibi Tunç Çağı'nda Mersin, Anadolu'nun batı bölgeleri ile sıkı bir ilişki içinde gözükmektedir. Bununla birlikte materyallerin çoğunluğu, tipik yeşil hamurlu ve kahverengi veya siyah boyalı motifleri olan Geç Obeyd tipindeki çanak çömlekten oluşmakta ve bu özellikleri ile de Garstang'ın XII B tabakası ile çağdaş gözükmektedir (Resim: 9). Elde ettiğimiz yeni karbon 14 tarihlerine göre bu tabaka G.Ö. 5360+80 yılına tarihlenmektedir.

Geçen yıl incelediğimiz, Garstang'ın XVI. tabakasının çağdaşı, Obeyd Dönemi'nin başlangıcına ilişkin K açmasındaki kalıntılar (Resim:10, 11) ise yeni verilere göre G.Ö. 5940+70 yıllarını vermektedir. Böylece höyükte 4 m kalınlığındaki kültür toprağı ile temsil edilen bütün Obeyd Dönemi'nin, düzeltilmiş tarihlere göre 4900 ile 4200 arasında 700 yıl kadar sürdüğü anlaşılmıştır. Yumuktepe'deki Obeyd Dönemi tabakaları için elde edilen bu yeni tarihler, son yıllarda Bréniquet[3] tarafından önerilen, özellikle de XVI. tabaka için verilen 4500 tarihini 3-400 yıl kadar öne çekmekte; ayrıca bu dönemin 500 yıl değil 700 yıllık bir dönemi kapsadığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde XVII. tabakanın altında, henüz kazılmamış, Halaf etkili kültürün gelişimiyle çağdaş 5 m kalınlığındaki kültür toprağı da yine Breniquet'in belirttiği gibi 2000 yıl değil bugünkü bilgilerimize göre, G.Ö. 6980+80 ile 5940+70 arasında 1000 yıl kadar sürmüş gözüküyor. Bu durum, kerpiçten yapılmış evlerden oluşan ve yaklaşık aynı süre yaşayan birbirinin devamı yerleşmelerde, tabaka oluşma sürecinin de esas itibariyle değişmediği anlamına gelmektedir.

(3) C. Breniquet, "La Stratigraphie des Niveaux Prehistoriques de Mersin et l'Evolution Culturelle en Cilicie", *Anatolia Antiqua* (Eski Anadolu) III (1995), 1-31.

Geç Neolitik Çağ Tabakaları

Höyüğün batı yamacında, tabandan 8 m yüksekte bulunan ve 1994 yılında kazılmaya başlanan Geç Neolitik Dönem'e ilişkin alandaki EBA 1-6 açmaları, genişletilerek NA ve A açmaları ile birleştirildi ve çalışma alanının genişliği 150 m^2'ye ulaştı.

EBA 1-6 açmalarında, koridorlarla birleştirilen çok odalı bir yapı ile çevresindeki bu türde yapılara ilişkin kalıntılar saptanmıştır. Duvarlar yassı ve oval dere taşları ile yapılmıştır. Bazı durumlarda taşların duvarın iç kısmına gelen yüzeyleri düzeltilmiştir. Odalar kare veya dikdörtgen biçimindedir. İki odada özel bir kullanım amacıyla yapılmış sıvalı birer niş saptanmıştır. Nişler doğu duvarına bitişik küçük taşlardan yapılmış bölme duvarları arasındadır. İçleri en az 3-4 tabaka halinde sıvanmıştır. Yapı ise birkaç tamir evresi geçirmiştir. Bu evrelerde taşların şekli, boyutunun seçimi ve duvarlara koyuluş biçiminin değiştiği gözlenmektedir. Bu alan olasılıkla, daha önce Garstang tarafından, küçük sondaj niteliğindeki Trench A'dan önce geniş olarak kazılan son mimari tabaka olan XXVI veya biraz öncesi ile ilişkili olmalıdır (Resim: 13).

1995 yılında açtığımız, daha kalın kültür tabakası bulunan EBA açmalarının batısındaki alan (NA Açması) olasılıkla Garstang'ın açtığı kesimin dışında kalmakta idi. Burada 16 metrekarelik alanda üst üste duvarlar saptanmıştır. Bunlardan geç yapıların, erken mimari planları sürdürdükleri ve hatta sık sık bazı mimari elemanları (örneğin köşeleri) kullandıkları görülmektedir. Bununla birlikte duvarların inşa teknikleri kısmen farklıdır: ilk evrede, iki sıra halinde, araları daha küçük taşlarla doldurulmuş büyük, köşeli veya oval taşlar yerleştirilmiş; bunu izleyen evrede, çok sıkı sıralar arasında dolgu olmaksızın yuvarlak, küçük taşlar dizilmiş; ve en geç olan kalın duvarda ise dış yüzde bazı büyük taşlar, aralarında da kalın bir dolgu kullanılmıştır (Resim: 13).

Ortaya çıkardığımız bu kalıntıları geçmiş kazılarla ilişkilendirmek için yaptığımız değerlendirme sonucunda, büyük duvarın Garstang'ın XXV. tabakası ile, bunun altındaki daha küçük duvarların ise XXVI veya olasılıkla XXVII. tabakanın evreleri ile aynı yapı katında olabileceği anlaşılmıştır.

Her ne kadar Garstang'ın yayınında vurgulanmamışsa da, XXV. ve XXVI. tabaka arasındaki ev planlamasında açık bir farklılık olduğu anlaşılmaktaydı. Bu farklılık şimdi hem mimari teknikteki ve hem de arkeolojik materyaldeki değişiklikle güçlendirilmektedir: Geç Neolitik Çağ tabakalarının küçük kaplarını temsil eden çok ince ve iyi perdahlanmış kırmızı veya siyah çanak çömlek ile birlikte büyük duvarın temel se-

viyesinde yeni bir tip çanak çömlek de ortaya çıkmaktadır. Elde yapılmış büyük kahverengi damla ve nokta motifleri ile süslü bu çanak çömlek açık renkte, kalın ve perdahsızdır. Şekil olarak da genellikle boyunlu çömlek içeren tiplerdedir (Resim: 14).

Küçük odalı yapı, düzeltilmiş karbon 14 sonuçlarına göre, M.Ö. 6200 ile 6000 arasına; bir yangınla tahrip edilmiş büyük duvarın temel seviyesi ise M.Ö. 5800 yıllarına tarihlenmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla M.Ö. 6000 yılından önce boyalı çanak çömlek yoktur; bu dönemde süsleme, yüzeyin iyi bir biçimde perdahlanması ve sık sık baskı bezekli şeritler (Resim:15) içerir (tırnak veya noktalama bezeme).

Bu tabakalarda taş aletlerde herhangi bir değişiklik gözlenebilmiş değildir. Aletler genellikle obsidienden yapılmıştır ve küçüktür. Düzeltili aletler, yalnızca bir dilgicik üzerine yapılmış küçük delicilerle sınırlıdır. İz analizlerine göre bunlar delici olmaktan çok, burin olarak sert maddeleri kazımak için, oval uç kenarlar ise yalnızca kazımak için kullanılıyordu.

Karbon 14 örneklerinden Neolitik tabakalar için de yeni tarihler elde edilmiştir. Höyük tabanında en erken tabaka M.Ö. 7000 yıllarını, tabandan 5 m yükseklikteki tabaka 6500 yıllarını, 7.50 m de ise 6200 tarihini vermektedir. Geçen yıllarda yaptığımız derin sondajda, höyük tabanının, Garstang'ın belirttiği noktanın 1 m daha altında olduğu ve burada çanak çömleksiz Neolitik tabakanın olmadığı anlaşılmıştır. Üst tabakaların 8 m kalınlığındaki bölümü 2000 yılda birikmişken, burada 8 m lik stratigrafi yalnızca 700 yılda oluşmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla ilk 8 m yükseklikteki mimari, olasılıkla sıkça çıkan yangınlar nedeniyle geç dönemdekilerden daha kısa kullanılmıştır.

Bu erken tabakalarda özellikle hayvan kemikleri ile sıkça karşılaşılır. Keçi, koyun, sığır ve domuzdan oluşan dört ana grubu içeren fauna istisnasız evcildir. Yumuktepe, dört türün de evcil olarak görüldüğü en erken merkezlerden biridir. Sayısal olarak bakıldığında koyun ve keçi çoğunluktadır, bununla birlikte ağırlık ve et miktarı ile ilişkilendirildiğinde yiyeceğin en önemli kısmını sığırın oluşturduğu görülür. Neolitik Mersin'e özgü ve nadir bir özellik de balık dışında, hiçbir yabani hayvan kemiğine rastlanmayışıdır. Domuzun varlığı bunların tümden yerleşik toplum olduğunu ve avcılığın yapılmadığını doğrular (Resim: 16). Anadolu yaylasındaki kentler ve Çatalhöyük'le karşılaştırıldığında, Mersin gibi ırmak kenarı şehir sakinlerinin yabani hayvanlarla daha az ilgilendikleri görülmektedir. Balık, çiftçilik ve hayvancılık ekonomisini tamamlamak için yeterli görülmüş olabilir. Böy-

lece biz Mersin'deki kültürel ve ideolojik dünyanın da Çatalhöyük'ten tümüyle farklı olduğunu iddia edebiliriz.

Mersin'de kullanılan obsidyenlerin analizi bunların Orta Anadolu kaynaklarından geldiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, kıyıdakilerle platodakiler arasında direk bir ilişkinin varlığını gösteren bir kanıt olmadığı için, bu bölgelerin sınırında değiş tokuşu sağlayan ara kabileler olması mümkün görünüyor. Mersin'de obsidien yongalama ürünlerinin olmayışı bu yolla açıklanabilir.

Yumuktepe ile Anadolu yaylasındaki kentler arasındaki kültürel, ideolojik ve ekonomik farklar, Yumuktepe'nin ilk sakinlerinin doğu orijinli oldukları hipotezini ortaya atmak için yeterince güçlüdür. Devam eden kazılar, henüz bilinmeyen Yumuktepe'teki ilk köylülerin Anadolu veya Levant gelenekleri ile bağları konusunda hayati bilgileri sağlayacaktır.

Kazı çalışmaları paralelinde, Dr. Hala Barakat tarafından sürdürülen arkeobotani çalışmalarına bu yıl da devam edildi. Bütün tabakalardan kömürleşmiş bitki kalıntıları saptamak amacıyla 500 litre kadar toprak önce su içine konarak karıştırıldı ve kömürleşmiş bitki kalıntıları yüzdürüldü. Arkasından eleklerden geçirilerek bu örnekler ayrıldı.

DÜZENLEME-TEMİZLİK VE PROJE ÇALIŞMALARI

"Yumuktepe Arkeoloji Parkı Projesi" kapsamında yürütülen çalışmalarda, 1995 yılında öncelikle höyüğün zirvesinde yer alan su deposu, beton platform ve çocuk parkından kullanılmaz durumdaki sonuncusu tümüyle temizlenmiştir. Ayrıca höyüğün zirvesinin 1960 yılı sonrası traşlanarak düzeltilmesinin ardından burada oluşturulan 38 x 45 m boyutlarındaki düzlüğü çevreleyen beton çerçeve de sökülmüştür.

MERSİN/ YUMUKTEPE'DEN YENİ RADYOKARBON TARİHLERİ[4]
NEW RADIOCARBON DATES FROM MERSİN / YUMUKTEPE

tarihler g ö. dates b.p.	yeri provenance	dönemi cultural attribution	Garstang'ın tabakası Garstang's levels
		Erken Neolitik	
7920±90	0 m	Early pottery Neolithic	XXXIII
		Erken Neolitik	
7790±80	5 m	Early pottery Neolithic Geç Neolitik	XXX
7380±80	8 m(NA2a A36)	Late Neolithic Geç Neolitik	XXVI
7160±80	8 m (EBA 1 A20/A17 2c)	Late Neolithic Geç Neolitik Sonu	XXVI
7030±90	8.50 m (EBA4 1a-b)	Latest Neolithic Geç Neolitik Sonu	XXV
6980±80	8.50 m (NA A' 1b)	Latest Neolithic Orta Kalkolitik	XXV
5940±70	13 m (K)	Middle Chalcolithic Orta Kalkolitik Sonu	XVI
5360±80	17.50 m (KN8 1a C1)	Latest Chalcolithic	XIIB

(4) Karbon 14 analizleri Roma La Sapienza Üniversitesi Yer Bilimleri Bölümü'nden Gilberto Calderoni tarafından yapılmıştır.

YUMUKTEPE KAZISI 1995

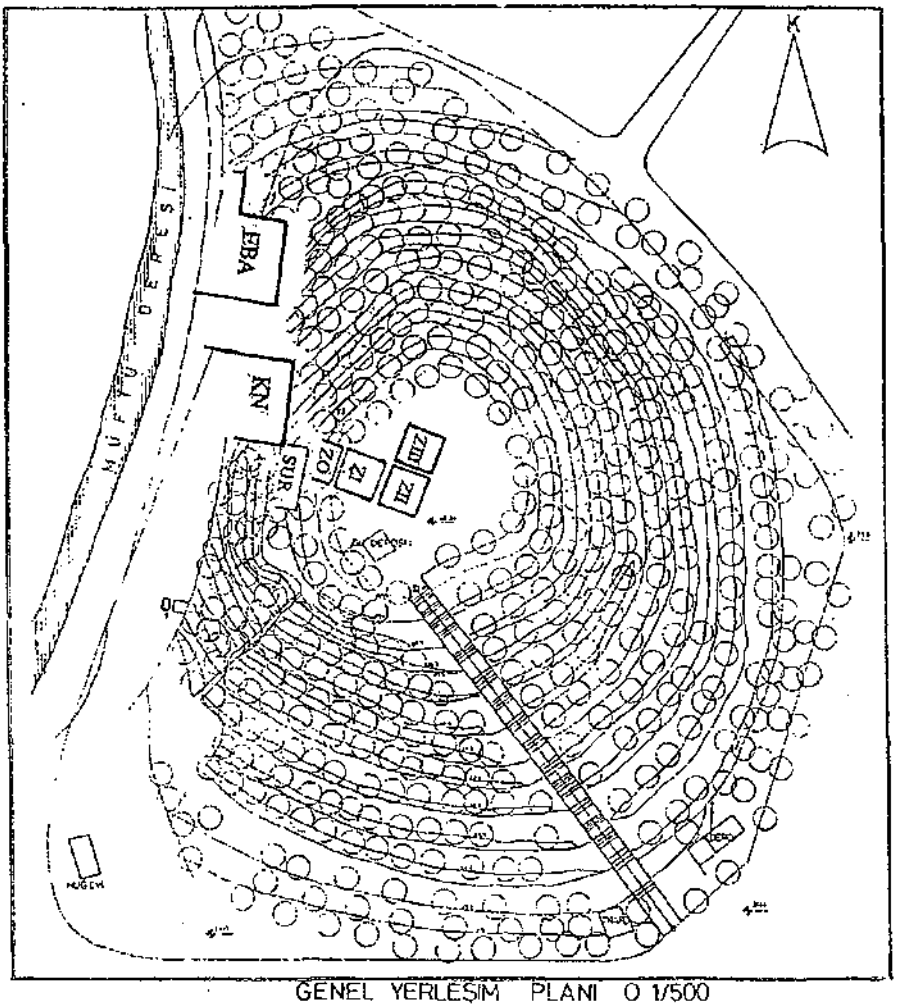

Resim 1: Yumuktepe Höyüğü açma anahtarı

Resim 2: Yumuktepe Z II Açması genel görünüm, kuzeydoğudan.

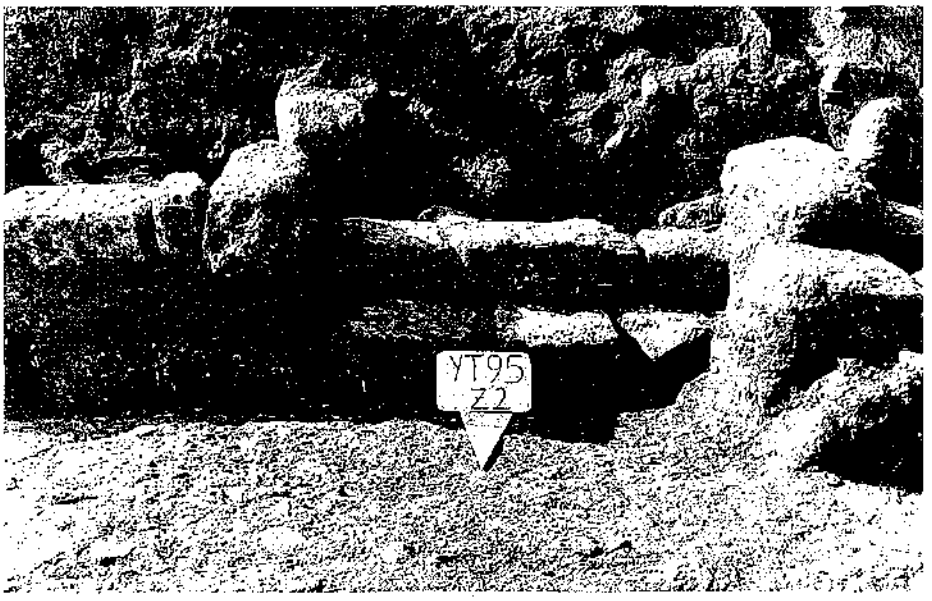

Resim 3: Yumuktepe Z II Açması kapı geçidi

Resim 4: Kabartmalı lahit (?) parçası

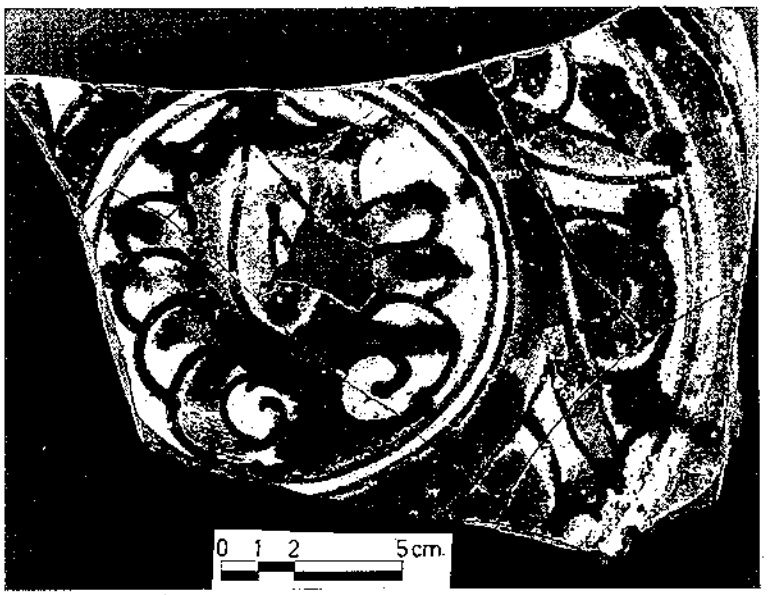

Resim 5: Bitkisel motifli bir Orta Çağ çanağı

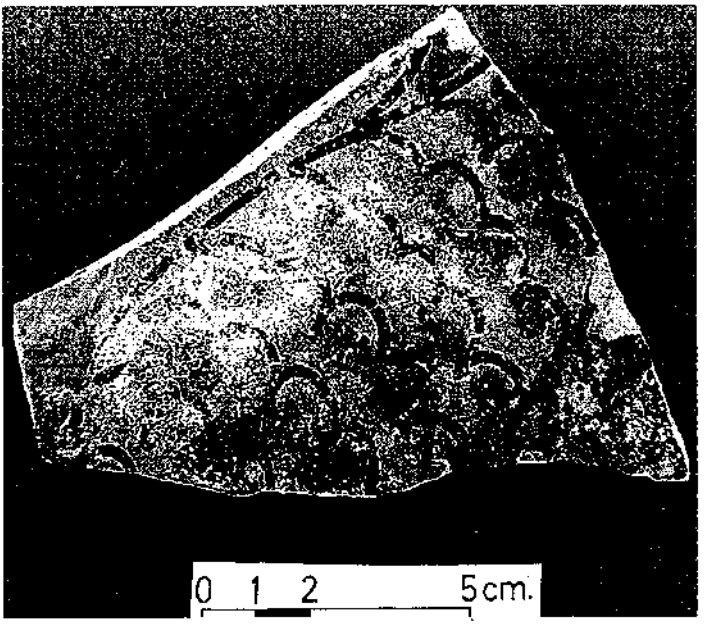

Resim 6: Balık pulu motifli bir parça

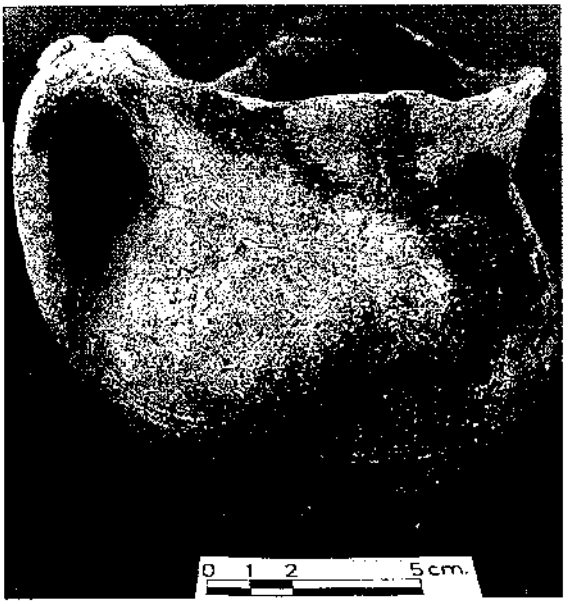

Resim 7: Orta Çağ'dan bir mutfak kabı

Resim 8: Anonim Bizans sikkeleri

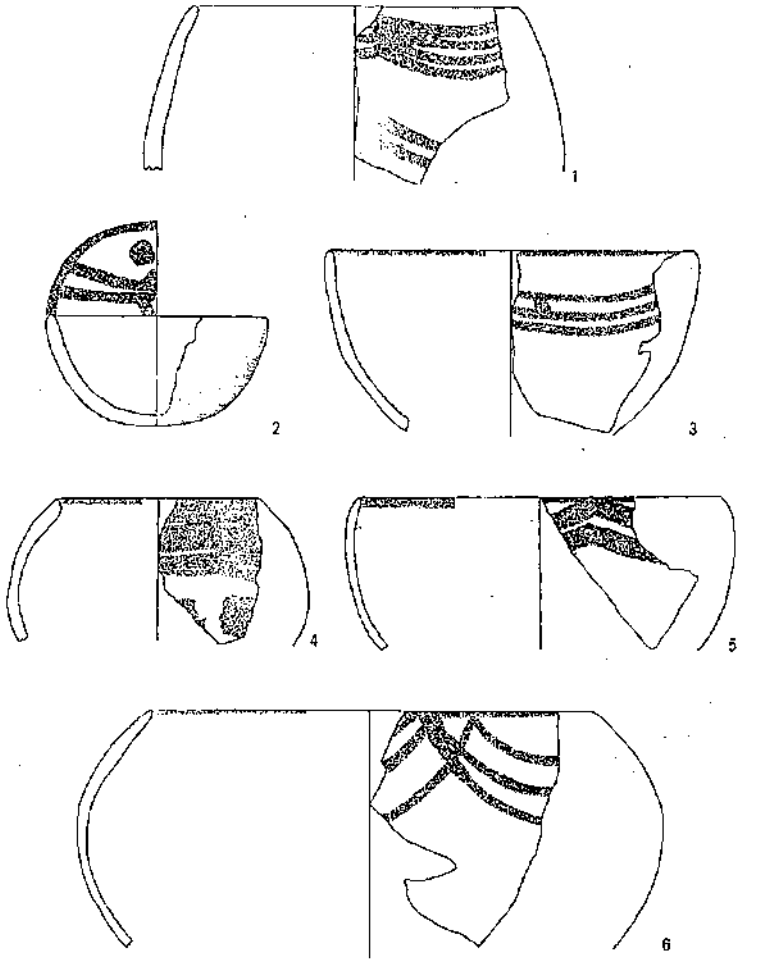

Resim 9: Geç Kalkolitik Çağ (XIIB) boyalı çanak çömlekleri

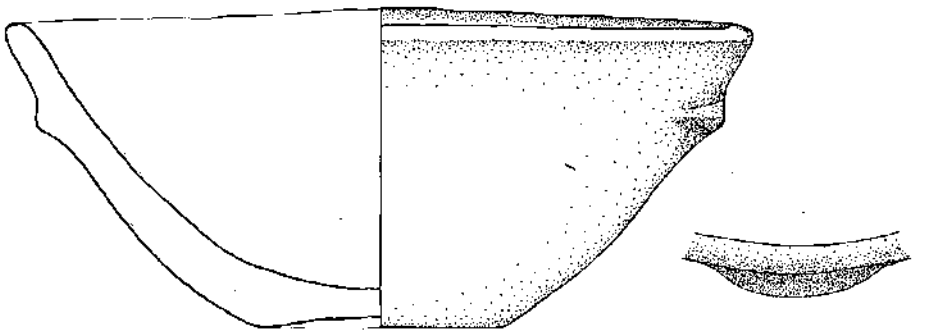

Resim 10: XVI. tabakadan monokrom çanak

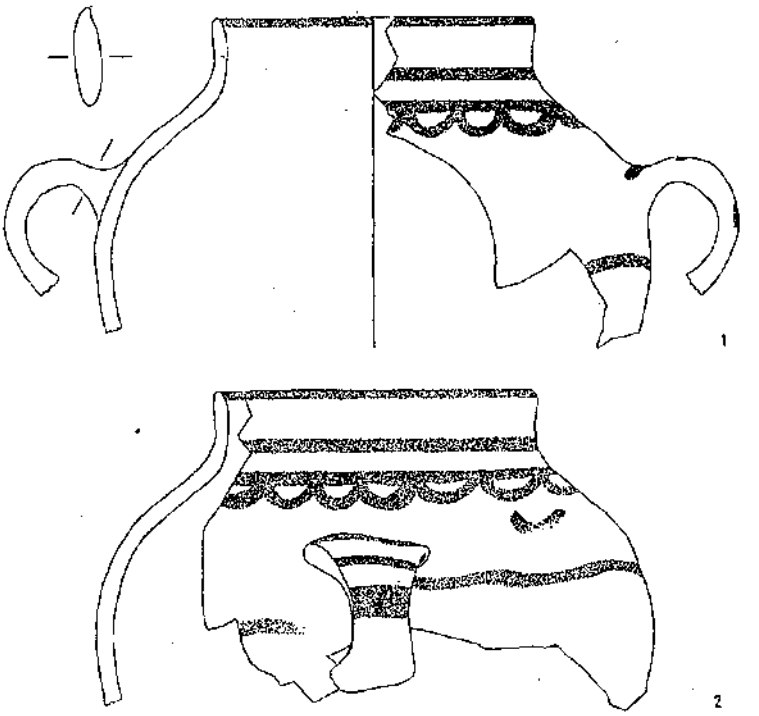

Resim 11: XVI. tabakadan çift kulplu boyalı çömlek

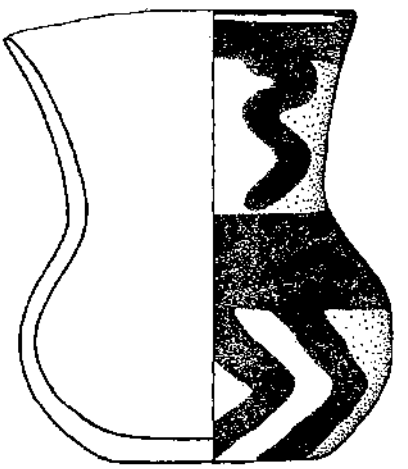

Resim 12: Geç Neolitik Çağ'dan (XXIV?)
bir mezar hediyesi

Resim 13: Geç Neolitik Dönem(XXVI?) mimari kalıntıları

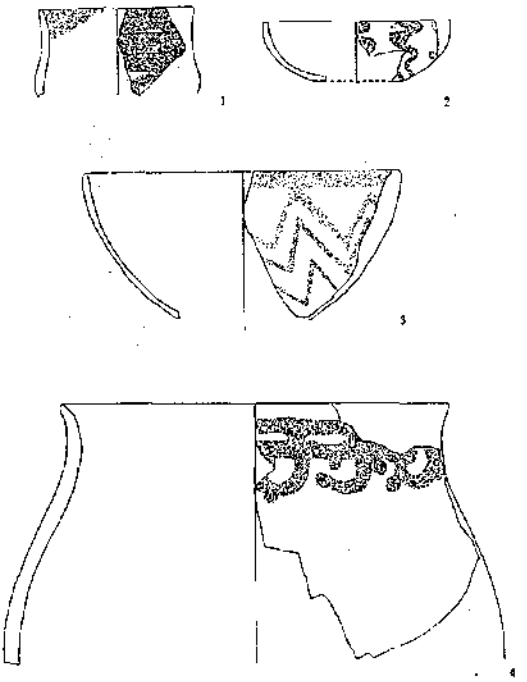

Resim 14: XXV. tabakadan boyalı çanak çömlekler

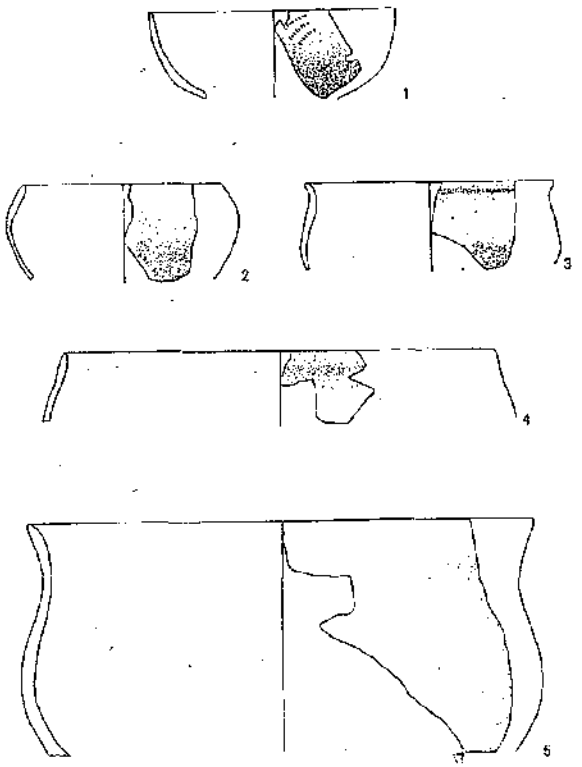

Resim 15: XXVI ve daha erken tabakadan siyah ve portakal renkte açıklı çanak-çömlek

Resim 16: Erken yerleşmelerdeki (tabaka XXX ve altı) hayvan kemiklerinin oranları

BADEMAĞACI KAZILARI 1995

*Refik DURU**

Bademağacı kazılarının 1995 yılı çalışmalarına 23 Temmuz-11 Eylül tarihleri arasında devam edildi[1]. Bu kazı döneminde höyüğün kuzeyindeki A Açması'na, her biri 10 x 10 m'lik, C-5/III-5, C-5/III-4 ve D-2/IV-2 plankareleri katıldı ve çalışılan alanın yüz ölçümü 700 m^2 ye çıktı. Sezon sonunda ortalama 2.5 m kadar derinleşilmişti.

C-5/III-5 karesinde, bu sezon inilen en derin düzleme kadar olan birikimde, bazı zayıf kül ve yanık izleri görülmesine rağmen, in-situ hiç bir yapı kalıntısına rastlanılmamış, dolayısıyle bu karede tabakalaşma durumu konusunda bilgi edinilememiştir. Buna karşılık aynı birikim içinde, Neolitik Dönem'e ait olduğu kesin olan çok sayıda çanak çömlek (çç), pişmiş topraktan kadın figürleri ve bir hayli küçük buluntu ele geçmiştir.

(*) Prof. Dr. Refik DURU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya Anabilim Dalı Fen-PTT 34459 -İSTANBUL

(1) Başkanlığını yaptığımız kazıların 3. dönem çalışmalarına, Yrd. Doç. Dr. Gülsün Umurtak (Kazı Kurulu Başkan Yardımcısı), Cevdet Erek (Mimar), Turhan Birgili (Arkeolog-Fotoğraf Uzmanı) ve öğrencilerimiz Aylin Çavdar, Nalân İçöz, Özge Bekar, Yeşim Devlet, Muhammet Kâşif Baluja, İsmail Kosikoğlu ve Murat Cengiz katıldılar. Kültür Bakanlığı, Antlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü kazımıza temsilci olarak Maraş Müzesi Asistanlarından, meslektaşımız Ahmet Denizhanoğulları'nı atadı.
Kazımızı her yıl olduğu gibi bu yıl da Antlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu Başkanlığı (Proje no. 702/260495), Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve Kültür Bakanlığı Döner Sermaye Müdürlüğü (DÖSİM) desteklediler.
İki aya yaklaşan çalışma süremiz içinde Bademağacı Beldesi'ndeki ilkokulda kaldık. Beldemizin Belediye Başkanı Sayın Enver Karataş, belediyesinin telefonundan, faksından ve araç parkındaki tüm araçlarından karşılıksız yararlanmamızı sağladı.
Antalya Müzesi Müdürü Metin Pehlivaner başta olmak üzere, müzede görev yapan tüm meslektaşlarımız ile Antalya İl Kültür Müdürü, meslektaşımız Musa Seyirci, gereksinmemiz olan her türlü bilimsel ve bürokratik yardımları yaptılar. Sayın Musa Seyirci'nin DÖSİM'den bir miktar ödeneğin sağlanmasında ayrıca büyük yardımları oldu.
Çalışmalarımıza emekleri geçenlere, parasal katkı yapanlara ve çok değerli yardımlarını gördüğümüz ve yukarıda adı geçen kişi ve kurumların tüm yöneticilerine içten teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz.

C-5/III-4 karesinde ise, 1.5 m kalınlığındaki birikimden sonra, Erken Neolitik Çağ'a (ENÇ) ait çok sağlam durumda bir yapı ortaya çıkartıldı. Geçirdiği yangın nedeniyle hemen hiç bozulmamış halde günümüze kadar gelen, dıştan dışa yaklaşık 7x5 m ölçüsündeki, dikdörtgen planlı ve tek odalı bu yapının duvarları 40-45 cm kalınlıktadır. Duvar, temelin en alt düzeyinden başlayarak kerpiçten örülmüştür. Odanın köşeleri içte yuvarlatılmış ve resimde görüleceği gibi, yuvarlak köşeli bir yapı haline gelmiştir (Resim: 1, 2).

Bu evin 3.5 m doğusunda bir başka yapının duvarları açılmıştır. Ancak bu ikinci evin çok büyük kısmı kazı alanının dışında kaldığı için, genel plan ve ayrıntıları konusunda bilgi edinmek mümkün olmadı. Bu ikinci evin kuzeyinde bir üçüncü yapının daha olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu yapıların bazılarının köşeleri de yuvarlatılmıştır (Resim: 2).

Yukarıda tanıtılan yapılar arasındaki dar alanda-veya sokakta - günümüze kadar çok iyi korunmuş durumda gelen bir depolama tesisi vardır (Resim: 1, 2). 5 gözü sağlam olan ve gerçekte 6 gözlü olduğu anlaşılan bu depolama tesisi, kare prizması biçimli kutulardan oluşmaktadır.

Bu yapı kalıntılarının taban düzleminin altında, ENÇ'nin daha erken evrelerine ait yerleşmelerinin kalıntıları vardır.

Höyüğün doğu yamacı yakınlarındaki D-2/IV-2 karesinde, ilk iki kazı döneminde ortaya çıkartılan İlk Tunç Çağı (İTÇ) yerleşmelerinin temellerini izlemek amacıyla yapılan çalışmalarda, tarla yüzeyinden itibaren ortalama-1.5 m derinliklere kadar olan birikim içinde, İTÇ'ye ait bol miktarda çç ele geçmiş, fakat bu dönemin mimarlık kalıntıları bulunmamıştır. Bu derinlikden sonra, NÇ'ye ait bazı küçük buluntular gelmeğe başlamış ve yaklaşık -2.20 m'de, kalın taş temellere rastlanılmıştır (Resim: 3). 1994 yılında kazılan ve ızgara planlı bir görünümü olan taş temelli yapı kalıntılarının devamı olan bu duvarların da İTÇ'ye ait olduğu anlaşıldı.

Son kazı döneminde, İTÇ ile ilgili bir diğer gelişme de, D-2,3/IV-1,III-5 karelerindeki duvarların, iki ayrı megaron planlı yapıya ait olduğunun saptanmasıdır (Resim: 4).

Neolitik yerleşmelerin izlendiği plankarelerde, gerek karışık üst birikim gerekse kerpiç evlerin yıkıntısı, bu yörenin iyi bilinen Neolitik çömlekçiliğinden çok sayıda örnek vermiştir. Kahverengi veya gri hamurlu, iyi açkılı ve biçim olarak yumuşak S profilli çanaklarla, yas-

sılaştırılmış gövdeli çömlekler bu dönem çömlekçiliğinin en yaygın türleridir. Kulp yerine hemen her parçada, dikine delikli silindirik tutamaklar vardır. Neolitik çç'si içinde sadece bir çömlek üzerinde, ağızdan dibe inen paralel kalınca boya bandlarının olduğu görülmüştür. Bu boyalı parça dışında çizi ve kabartma ile bezeli başka bir parça yoktur.

Bu genel çizginin dışındaki farklı bir kap, sepet kulplu bir çömlektir.

Küçük buluntular arasında, pişmiş topraktan birkaç ana tanrıça figürini ile iki damga mührü vardır. Taştan yapılmış küçük boy keskiler ve irice baltalar, sayısal bakımdan en çok bulunan eserlerdendir.

Çakmaktaşı veya obsidiyenden pek çok dilgi ve yonga parçası vardır. ENÇ'nin dikdörtgen planlı evi ile kil levhalarından yapılmış depolama kutuları arasındaki geçidin tabanı üzerinde binlerce sileks parçası bulunmuştur.

İTÇ yerleşmelerinin saptandığı alanda, bölgenin tipik İTÇ çanak çömleğinden bol sayıda örnekle, iki yassı idol ele geçmiştir.

Karşılaştırmalar ve Sonuçlar

1995 kazı döneminde çalışılan 300 m² lik alanda saptanan mimarlık buluntuları ile küçük buluntular, Bademağacı ile bölgedeki çağdaş yerleşmeler arasındaki karşılıklı ilişkiler ve benzerlikler konusunda, bugünden söylenebilecek bazı hususların saptanabilmesine olanak sağlamıştır. Bu ilişkilerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Mimari bakımdan Bademağacı'nın ENÇ yerleşmesi ile Höyücek tapınak dönemi ve Hacılar'ın GNÇ yerleşmeleri arasında yakın benzerlikler vardır.

Kenarları kil levhalardan oluşturulmuş kutular da, yukarıda sözü edilen iki merkezde aynı teknikle yapılmışlardır.

Bademağacı'nın ENÇ çç'sinde çok görülen dikey ip delikli tüp tutamaklar ve çanak ve çömleklerdeki hafif S profiller, Höyücek, Hacılar ve Kuruçay'da da benzer şekillerde tekrarlanmışlardır.

Bu ortak hususlar yanında, Bademağacı ile Burdur bölgesinin daha kuzey kesimlerinin Neolitik yerleşmelerinin arkeolojik bulguları arasında bazı aykırılıklar da vardır. Örneğin odaların iç köşelerinin, hatta bazen dış köşelerinin yuvarlatılması uygulaması, sadece Bademağacı'na

özgü bir özelliktir. Bir diğer aykırılık, Hacılar ve Kuruçay gibi Burdur bölgesinin önemli Neolitik merkezlerinin krem üzerine kırmızı boya bezemeli çç'sinden hiç bir parçanın Bademağacı'nda bulunmamış olmasıdır.

Bugün için, Bademağacı Neolitik katlarının Batı Anadolu'nun bu kesiminin Neolitik gelişimi içindeki yerini kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Höyücek tapınak dönemi ile benzerliklerin çokluğu, bu iki merkezin çağdaş olduğunu ve bu dönemin ENÇ olarak nitelendirilebileceğini gösteriyor olmalıdır. Kesin tarihleme yapılmak istenirse, bu dönemin Hacılar VI ve Kuruçay II yerleşmelerinden hemen önceye, Höyücek tapınak dönemi ile birlikte M.Ö. 7. bin yılının son çeyreği içine ait olduğu söylenebilir.

Resim 1: Erken Neolitik yerleşmesinin saptandığı kesim, batıdan. Önde köşeleri yuvarlatılmış ev

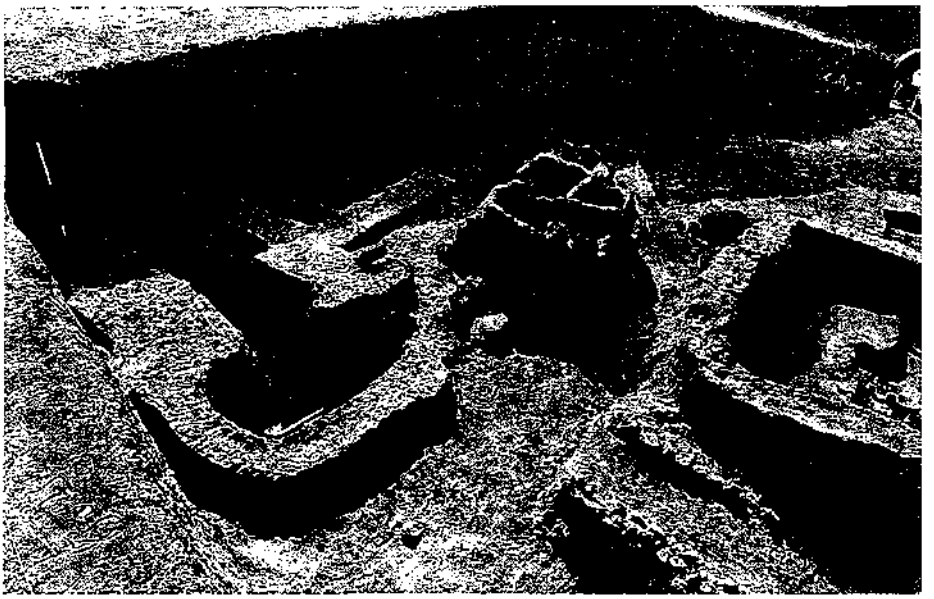

Resim 2: Aynı yerleşmenin mimarlık kalıntıları, kuzeyden

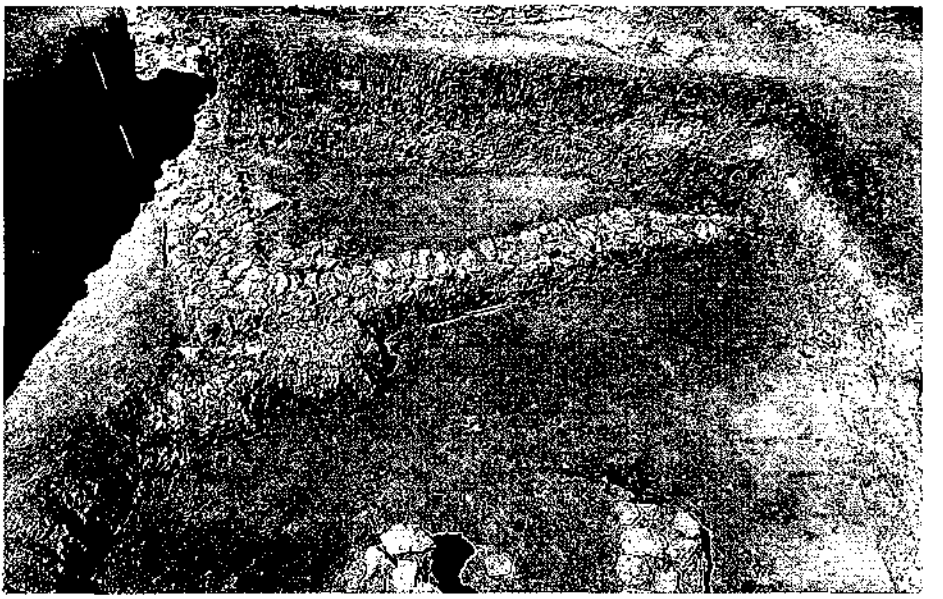

Resim 3: İTÇ'nin en erken yerleşim katının kalın taş temelleri

Resim 4: İTÇ'nin yanyana yapılmış iki megaronu

ILIPINAR EXCAVATIONS 1995

*Jacob ROODENBERG**

The main mound; the big square

Work was carried out at Ilipınar for the eighth season in succession. Since the start of the excavations in 1987, more than 4 of the 5 m thick archaeological deposit of the big square (WX 12/13) was removed and a great many ground plans of houses marked by rows of wall-posts, brought to light (Fig.1).

This season, during which the big square was excavated another 50 cm, the aim was to further document the transition from phase X to IX. This was hampered by the non regular deposition of the successive building and destruction levels as a results of a depression in the subsoil. In the "Main Section" can be observed how this depression occurred by the drying out and settling of a peat filled ditch.

During the last two seasons, the top level of the deposit ascribed to phase X, had been excavated in W 12/13 and the west part of X12. This level was characterized by chunks of redburnt clay--the remains of a number of burnt down houses. For the observation of the successive building structures, the traces of this fire turned out to be rather useful. In the southwestern area of the big square (W12) this season the removal of the burnt debris revealed the contours of another groundplan. To the north and east, in W13 and X13, postwall ditches filled with burnt building debris appeared. These ditches apparently had belonged to houses built after the fire: they are dated to phase IX.

(*) Dr. Jacob ROODENBERG, Netherland Instituto for the Near East Witt Singel 25 POB 9515 2300 RA Leiden/HOLLAND

The house plans of the oldest phases at Ilıpınar show mutual similarities as for size and orientation: they are NW-SE oriented one-room dwellings of ca 30 m² each, standing on a plot of an average 100 m². Although the surface of the big square constitute a minor part of the village, the disposition of the house plans found here hints to a radial village plan with the spring as its central point.

The cemetery, discovered in 1994 north of the dwelling area, also stretches to the east, as shown by the latest excavations. Skeletons of different ages were found in open areas at the perifery, it seems, of the settlement, whereas infants had been buried in the yards close to the houses. Inhumation underneath house floors, a funeral tradition practiced in eastern regions, had not been followed at Ilıpınar.

The southwest flank

In square P9, which had been excavated in former seasons until a depth of 1.80 m, a sounding of 3 x 9 m wide was made in order to carry out a stratigraphy control of the archaeological deposit in this sector of the mound. The now 5.5 deep trench (measured from the mound surface) shows a 3.5 m thick deposit of phase VI building levels. Underneath this, 2 m of accumulated phase VIII-IX levels were investigated. Before virgin soil will be reached at an estimated depth of 7.5m, a considerably thick accumulation of phase X occupation remains is expected to come to light.

In the same sector, a house plan had been uncovered (square N9) which was different from the standard one-room type of Ilıpınar. This house was built on the edge of the settlement (phase VI), with its backside on the slope of an earthen bank or rampart.

The bank was investigated to a length of 13 m during last season. In section, it is triangular and rises 1 to 1.5 m above the trodden surface around the described house. Originally it may have been topped with a fence. Still, I don't think this construction was intended as a defence system, but merely sheltered cattle at night and in the meantime may have constituted the village's symbolic barrier. Neolithic settlement demarcations are known from the Balkans, where ditches surrounded the villages. In Anatolia (Kuruçay) and the Near East (Magzalia), Low stone walls seem to have fulfilled the same function, whereas real defence systems, aimed at keeping the enemy away, in fact, only became widespread in the IIIrd millennium BC.

Underneath the surface of the bank appeared the ruins of three compartments or rooms, separated from each other by double mudrick walls. The rather limited size of these rooms, ca 3,5 by 4 m, suggest that they were part of a building complex. Surprisingly, each room was filled with debris of two floors. Originally, the lower one was laid above a sanitary space, whose function was obviously to keep the floor away from the moist subsoil. The second floor indicates that there had been initially an upper storey, which had collapsed as a result of a fire that had destroyed the building. These floors were built with a thick layer of mud plaster applied on a subfloor of timber. Partly in situ, there were silos or containers of different shapes and sizes, and fragments of big square ovens with flat tray like roofs. More than 40 grinding slabs and tools and an even bigger number of fragmented pottery vessels were recovered from the fallen upper storey debris. It is possible that what we now consider to be the remains of a second storey-flor, one day will turn out to be the debris of a terrace roof (Fig.2).

Hacılartepe

This small site lies within the boundaries of the Ilıpınar settlement territory. It was inhabited on the course of the III rd millennium when Ilıpınar apparently was deserted. During this third excavation season, virgin soil was reached in the western half of the 7 x 9 m sounding, at a depth of 4.5 m below the surface of the mound. In the lower most 2 m of the archaeological deposit several trodden surfaces and the contours of two buildings were encountered. These north-south oriented buildings were of the postwall construction type with a basin like device on the successive mud-plaster floors, which may have served as a fireplace. Investigation of the 4.5 m thick.accumulation of building levels had led to the assumption that Hacılartepe's occupation occurred during the first half of the EBA (3000-2700 B.C), but a few Radiocarbon determinations indicate it dating to around 2400 B.C. Further sampling of the occupation layers, together with a thorough analysis of the vast collection of pottery sherds are expected to provide Hacılartepe with a more accurate position in the chronology of Anatolia.

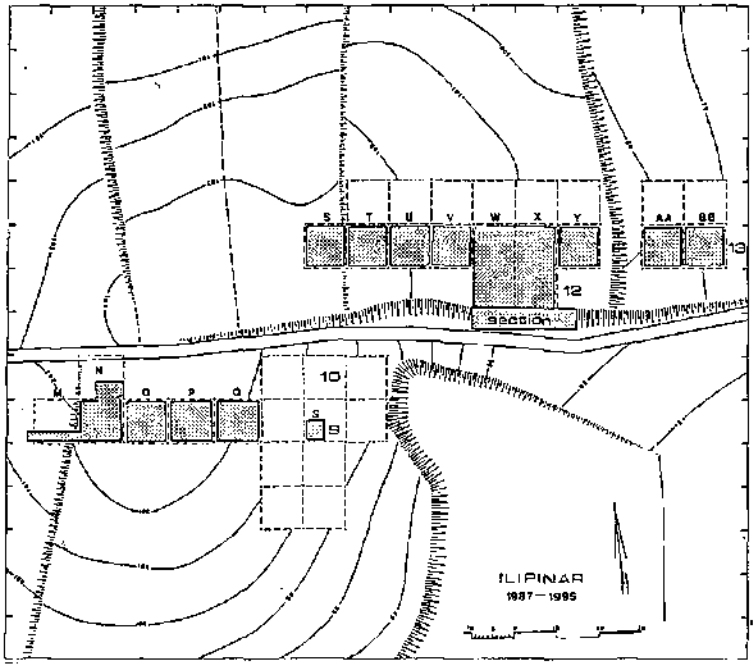

Fig :1

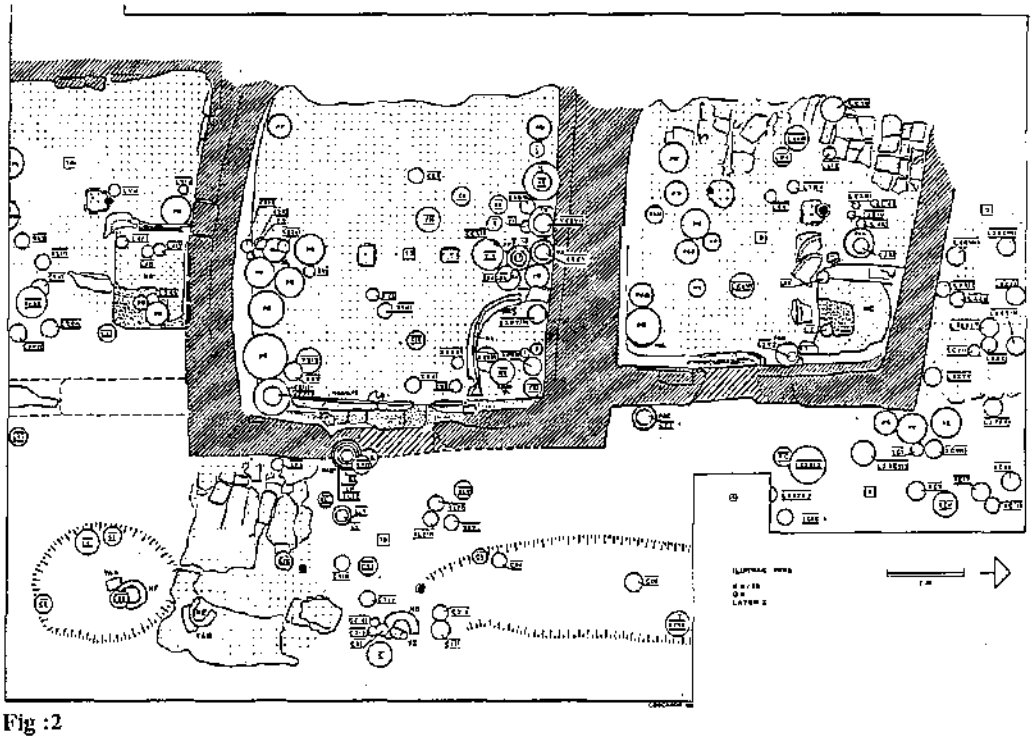

Fig :2

KIRKLARELİ HÖYÜĞÜ 1995 YILI KAZISI

*Mehmet ÖZDOĞAN**
Hermann PARZINGER
Necmi KARUL

1995 yılı Kırklareli çalışmalarımız, önceki yıllarda olduğu gibi, il merkezinin güneyindeki tarih öncesi yerleşme yerlerinden Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit mevkilerinde sürdürülmüştür. Kazı çalışmalarının ağırlığı Aşağı Pınar yerleşmesinin orta kesimine verilmiş ve önceki yıllarda başlamış olduğumuz geniş kazı alanında 4 ve 5. yapı katlarına kadar inilmiştir. Ayrıca orta kesimin doğu ve kuzeyinde, yerleşmenin sınırlarını saptamak ve jeofizik araştırmalarında ortaya çıkan sonuçları sınamak amacı ile 12 açma daha açılmıştır. Böylelikle 1995 yılı sonunda Aşağı Pınar mevkiinde toplam olarak 2000 metrekarenin üzerinde bir alan açılmıştır. Geniş alana yayılan bu çalışmanın sonunda, Orta Kalkolitik Çağ yerleşmesinin doğu sınırı belirlenmiş, İlk Kalkolitik ve Son Neolitik Çağ yerleşmelerinin daha da doğuda olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, 1994 yılı jeofizik ölçümlerinde görülen daire biçimli izin, Orta Demir Çağ'a ait büyük bir hendeğe ait olduğu da ortaya çıkmıştır.

Bu yıl çalıştığımız ikinci kesim Kanlıgeçit mevkiinin kuzey yerleşme yeri olmuştur. Burada yaklaşık 500 metrekarelik bir alan açılmış, ayrıca küçük bir derin sondaj da yapılmıştır. Kanlıgeçit kuzey yerleşmesinde yüzey toprağı içinde çok bozuk durumda Helenistik Dönem izleri saptanmış, bunun hemen altında, megaron türü evlerden oluşan ve olasılıkla bir sur ya da çevre duvarı ile çevrili İlk Tunç Çağı III dönemine ait bir tabakaya rastlanmıştır. Yaptığımız derin sondaj, Anadolu Tunç Çağ kültürleri ile yakın benzerlik gösteren bu yapı katının hemen

(*) Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, Prehistorya Anabilim Dalı, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, 34459 İSTANBUL
Prof. Dr. Hermann PARZINGER, Euratische Abteilung. im Dol 2-6, 14195 BERLİN

altında, Balkan Tunç Çağ kültürlerine ait tabakaların bulunduğunu ve olasılıkla yerleşmenin küçük bir göl kenarında kurulmuş olduğunu göstermiştir.

GİRİŞ

1993 yılında Trakya-Marmara Bölgesi Araştırma Projesi kapsamında Kırklareli tarih öncesi yerleşme yerlerinde başlamış olduğumuz çalışmalara, 1995 yılı Ağustos ve Eylül ayları içinde de devam edilmiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi çalışmalarımız İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı adına, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu ile Alman Arkeoloji enstitülerinin desteği ile sürdürülmüştür. Kazı ekibi Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ile kazı ikinci başkanı Dr. Hermann Parzinger'in (Berlin) yönetiminde, alan sorumlusu Arkeolog Necmi Karul, Çakmaktaşı Uzmanı Dr. Ivan Gatsov (Sofya), Arkeozoolog Dr. Norbert Benecke (Berlin), Arkeobotanist Dr. Reinder Neef (Berlin), Arkeolog Dr. Aslı Özdoğan, alan yöneticisi ve Restoratör Arkeolog Tarık Güçlütürk, alan yöneticisi Arkeolog Ahmet Ayhan, açma yöneticisi Arkeolog Burçin Erdoğu (Edirne) yanı sıra çok sayıda Türk, Alman ve İspanyol öğrenciden oluşmuştur. Kültür Bakanlığı adına bu yıl aramıza katılan Sibel Alpaslan büyük bir özveri ve içtenlikle çalışmalarımıza destek olmuştur.

Önceki yıl olduğu gibi ekibimiz, kazı kampımızın bulunduğu Ahmetçe Köyü'nde ve Kırklareli'nde çeşitli kişi ve kuruluşların yakın ilgi ve desteğini, her zaman için yanında hissetmiştir; özellikle Kırklareli Kültür Müdürlüğü elemanları ve Kültür Müdürü Sayın Bülent Dizdaroğlu, gösterdiği dostluğun yanı sıra, her konuda bize yardımcı olmuş, Kırklareli Valisi Sayın Çetin Birmek de yakın ilgisini esirgememiştir. Gerek çalışmalarımızı, gerek kamp yaşamımızı kolaylaştıran Kırklareli'ndeki kurum ve kişilere katkıları için çok şey borçluyuz.

1995 YILI ÇALIŞMA PROGRAMI VE KAZI STRATEJİSİ

Aşağı Pınar mevkiinde iki yıldır sürdürdüğümüz çalışma, yerleşmenin orta kesimindeki esas dolgunun Orta Kalkolitik Çağ'a ait olduğunu göstermişti. Bu kesimde açmış olduğumuz 3. ve 4. yapı katları, Karanovo Höyüğü'nün III ile V. kültür katları arasındaki döneme, Vinça kültüründen Meriç kültürüne geçiş sürecine ait bilgi vermiş, Trakya'nın bu çok az bilinen dönemini, gelişim sürecini, Anadolu-Balkan kültür ilişkilerini açıklayan bir çok yeni bilgi vermiş, sorunların çözümüne katkı sağlamıştı. Aşağı Pınar kazılarında Orta Kalkolitik Dönem'e ait

iki yapı katını açığa çıkartmış, bunların altında, gene aynı döneme ait iki tabakanın daha olduğunu saptamıştık.

Önceki yıllara ait raporlarımızda da belirtilmiş olduğu gibi, Aşağı Pınar tarih öncesi yerleşmesinin orijinal topografyası, kısmen höyük dolgusunu da kullanarak M.Ö. 5. yüz yılda yapılan ve daha sonra da dağıtılarak toprağı çevreye yayılmış olan tümülüs nedeni ile çok bozulmuş durumdaydı. Yüzey verileri ile ne Orta Kalkolitik höyüğün sınırlarını, ne de daha eski yerleşmelerin yerini saptama olanağımız vardı. 1994 yılında Aşağı Pınar ile çevresindeki geniş bir alanda jeofizik yöntemlerle bu sorunlara çözüm getirmek amacı ile tarama yapılmıştı. Bu çalışma, yerleşmenin sandığımızdan çok daha geniş bir alana yayıldığını, eski topografyanın günümüzden çok farklı olduğunu göstermiş, ayrıca, ne tür bir kalıntıya ait olduğu anlaşılamayan, çok geniş çapı olan daire biçimli iki iz de belirlenmişti. Bu veriler doğrultusunda düzenlenen 1995 yılı çalışma programı:

a) Orta kesimde Orta Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerine ait yapı katlarının, olabildiğince geniş bir alanda açılmasını,

b) Yerleşmenin doğu ve kuzey kesimlerinde küçük sondajlar ile gerek Orta Kalkolitik Çağ yerleşmesinin sınırlarının belirlenmesini, gerekse daha eski dönemlere ait dolguların araştırılmasını,

c) Jeofizik taramalarda görülen daire biçimli izlerin nitelik ve hangi döneme ait olduklarının saptanmasını öngörmekteydi.

Daha önce Kanlıgeçit mevkiinde yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları, tarih öncesi dönemlere ait yerleşme izlerinin çok geniş bir alana yayıldığını göstermişti. Bunlardan Haydardere'nin güneyindekiler, batı ve doğu, kuzeyindeki ise kuzey yerleşmesi olarak tanımlanmıştı. İlk olarak 1994 yılında batı yerleşmesinde sondaj ve kazı çalışmaları yapılmış, ikisi Son Kalkolitik, ikisi de İlk Tunç Çağı'na ait 4 evreli bir yerleşme yerinin bulunduğu, ancak 10-15 yıl kadar önce tarımsal amaçla tepe tesviye edilirken arkeolojik dolgunun da hemen hemen tümü ile ortadan kaldırıldığı, ancak derine, ana toprağın içine açılmış çukurlar ile, elektrik direği kenarında küçük bir parçanın korunduğu anlaşılmıştı.

Kanlıgeçit Batı mevkiinde çalışmaya devam etmenin bir anlamı olmadığı açıktı; bu nedenle, höyükleşmenin görceli olarak daha iyi korunduğu kuzey kesimde, 1995 yılında, hiç değilse arkeolojik dolgu niteliğini belirlemek amacı ile sınırlı bir çalışma yapılmasına karar verilmişti.

I - 1995 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, 1995 yılı çalışmaları Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit Kuzey olmak üzere Kırklareli tarih öncesi yerleşmesinin iki ayrı kesiminde sürdürülmüştür. Çalışılan alanlar ile elde edilen sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

A - AŞAĞI PINAR

Aşağı Pınar kazı çalışmalarının ağırlığı 14-15/ G-K ve 13 H açmalarından oluşan orta kesime verilmiş, bunun yanı sıra gene önceki yıllarda başlamış olan 13 M açmasında kazı devam etmiştir. Yerleşmenin doğu ve kuzey kesimlerinde de sondaj niteliğinde, değişik boyutlarda 11 açma açılmıştır.

Orta Kesim Açmaları : Yerleşmenin Asılbeyli-Kırklareli yolunun kenarında, 1993 yılında başlamış olduğumuz çalışma, 1994 yılında 35x20 m lik geniş bir alan olarak birleştirilmişti. Batısı yola açık olarak düzenlenen bu alanın büyük bir kısmında geçen yıl 4. yapı katına kadar inilmiş, ancak açmanın bazı bölümleri 3. tabaka içinde kalmış, sınırlı bir alanda da 5. ve 6. katlara inilmişti. Bu yıl ilk olarak tüm alan 4. tabaka düzlemine getirilmiş ve daha sonra daha alt tabakaların açılmasına başlanmıştır. Ancak bazı açmalarda 4. tabakanın içinde ikinci bir yapı evresinin daha olduğu görülmüş, bu nedenle kazı mevsiminin sonunda tüm alan 5. yapı katına kadar indirilememiştir. Yolun kenarındaki yamaçta üst evrelere ait yapı katlarının çok bozulmuş durumda olduğu görülmüştür. Bu kesimde sadece 6. yapı katı da kısmen açılmıştır.

Orta kesim açmaları ile bitişik olan ancak ara bölme duvarı korunduğundan bunlar ile birleştirilmeyen, 1993 yılında başladıktan sonra 1. tabaka içinde bırakılmış olan, 13 H açmasında da bu yıl çalışma yeniden başlamıştır. Bu açmada 4. tabakaya kadar önemli bir kalıntıya rastlanmamış, ancak 4. tabakada, çok şiddetli bir yangın geçirmiş büyük bir yapının izleri ortaya çıkmıştır.

a) 3. Tabaka: Bu yıl 14 İ açmasında 3. yapı katına ait 2 x 3 m boyutlarında yanmış bir yapı izi ile, çok bozuk durumda bir ocak tabanına rastlanmıştır. Yapının boyutlarından bunun bir ev değil, olasılıkla avlunun içindeki bir işliğe ait olduğu anlaşılmıştır. 15 İ de ise, içinde küçük ateş yerleri olan geniş bir avlunun bulunduğu görülmüştür. 1994 yılında 15 K açmasında niteliği anlaşılamadığı için kaldırılmadan bırakılan yanıklı alanın 3. yapı katına ait, en az iki tamir tabanı olan kubbeli büyükçe bir fırına ait olduğu ortaya çıkmıştır. Bu fırın 4. kat yapısının doğu duvarını kısmen bozmuştur.

b) 4.Tabaka : 1994 yılında 15 H ve 15 K açmalarında yangın ile tahrip olmuş iki ayrı yapı saptanmıştı. Bu yıl, bu iki yapının arasında kalan 15 İ açması 4. tabaka düzlemine indirilmiş ve her iki yapının da planlarını tamamlanmasını sağlayan duvarlar saptanmıştır. 4. yapı katı yerleşme düzeni şu şekilde tanımlanabilir:

Alanın güneyinde, 15 H, İ ve K açmaları boyunca, kuzey-kuzeydoğu, güney-güneybatı yönünde uzanan bir dizi yapı vardır. Bağımsız birimlerden oluşan bu yapılar, bir birlerine yakın ve koşut olarak dizilmiştir. Yapıların kuzeyi boyunca, yaklaşık 9 m eninde bir açık alan ve bunun da kuzeyinde, gene öncekilere koşut, ikinci bir yapı dizisi daha vardır. Açık alanda tümü ile ahşap depo, işlik, ambar gibi hafif yapılar, evlerin arasında ise daha sağlam yapılmış fırınlar bulunmaktadır. Büyük bir olasılıkla 1993 yılında 13 M açmasında saptamış olduğumuz yapı da, daha kuzeydeki üçüncü bir yapı dizisine aittir. Bu görünümü ile Aşağı Pınar'ın 4. yapı katı, özenle planlanmış, düzenli bir köy yerleşmesi izlenimini vermektedir. Nitekim, Bulgaristan'da bu döneme ait kazı yerlerinden Golyamo Delçevo, Polyanitsa, Razgrad ve Ovçarovo da benzer bir yerleşme düzeni izlenmektedir; ancak söz konusu yerleşmelere oranla Aşağı Pınar'da açık alanlar daha geniş yer kaplamaktadır.

Yapıların planlarının standart olmadığı, ancak genellikle biri küçük, diğeri büyük olmak üzere iki odadan oluştukları anlaşılmaktadır. Duvarların yapımında önce bir hendek açılmış, hendeğin içine bir dizi ahşap direk yerleştirildikten sonra, hendeğin içi kerpiç toprağı ile doldurulmuştur. Duvar kalınlıkları 25 ila 40 cm arasında değişmektedir; duvarların her iki yüzü de beyaz kireçli bir madde ile özenle sıvanmıştır. Buna karşılık yapılı oda tabanı oldukça enderdir; bu da taban olarak ahşap döşeme kullanıldığı izlenimi vermektedir. Nitekim gerek Ilıpınar ve gerekse Bulgaristan'da bu döneme ait ahşap döşeme izleri bulunmuştur. Yapıların içindeki ocak ve fırınlar, genellikle tabandan 20-30 cm yükseltilmiş platformların üzerindedir. Gerek bu platformun kenarları, gerek fırınların taban ve yan yüzeyleri kalın ve özenli olarak sıvanmıştır.

Genellikle yapıların kuzey ya da doğu odalarında bir dizi dörtgen ambar bulunmaktadır. Ambarlar yaklaşık 70 cm genişliğindeki dörtgen kil levhalardan yapılmıştır. Bunlar ile birlikte yuvarlak ambarlara ve depo çukurlarına da rastlanmaktadır.

Yapıları çevreleyen açık alanların oldukça özenle temiz tutulduğu ve çoğu kez de tabanlarının düzletildiği anlaşılmaktadır. Ev dizileri ara-

sında kalan geniş avluda büyük kubbeli fırınlar, depo olarak kullanıldığını sandığımız küçük yapılar bulunmuştur. Ancak avlulardaki yapılar, yapım tekniği açısından konut olarak kullanılanlardan oldukça farklıdır. Bunların yapımında 20-30 cm aralıkla ahşap direkler toprağa gömülmüş, araları ince bir çit örgü ile kapatılmış, duvar yüzleri sıvanmamıştır. Bu tür yapıların içlerinde, 14 İ açmasındaki bir örnek dışında, işlevini belirtecek her hangi bir ize rastlanmamıştır. 14 İ açmasındaki yapı, yaklaşık 2x3 m boyutlarında, köşeleri yuvarlatılmış dörtgen planlıdır, içinde çok sayıda işlenmemiş, ya da yarı işlenmiş malahit ve çakmaktaşı alet bulunmuştur. Bu yapının boncuk yapımı için kullanıldığını düşünmekteyiz.

Şimdiye kadar hiç bir yapıda kapının, ya da yapıya girişin yerini gösteren bir iz bulunamamıştır. Bunun bir rastlantı mı, yoksa girişin duvarların korunduğu düzlemden daha yukarıda olmasından mı kaynaklandığı ancak ileride belli olacaktır. Ancak 15 K açmasında bulunan yapının doğu dış duvarı boyunca uzanan, ahşap direkli bir sundurması olduğu anlaşılmıştır.

Daha önce 4. yapı katı olarak saptadığımız dolgu içinde, yer yer ikinci bir yenileme evresinin olduğu anlaşılmıştır. Bu özellikle 15 H ve 15 K açmalarındaki yapılarda kesin olarak izlenmekte, diğer yapılarda ise bu ikinci evreye ait her hangi bir iz görülmemektedir. Genel olarak 4. yapı katının her iki evresi ile 3. yapı katında, yapıların yandıktan sonra aynı yerde, küçük plan değişiklikleri ile yenilendiği, ancak 2. yapı katında yerleşme düzeninin belirgin bir biçimde değiştiği söylenebilir. Avlu tabanları ise sık sık yenilenmiştir.

c) 5. ve 6. yapı katları :Bu yıl 5. ve 6. yapı katlarına yalnızca 14 ve 15 H açmalarında inilmiştir. Her iki açmada da 5. tabaka, tüm alana yayılan sarı renkli, killi, çok düzenli bir taban ile temsil edilmektedir. Sarı tabanın hemen altında, koyu kahve renkte, içinde çok az ve çok küçük çanak kırıkları olan bir dolgu ile, beyaz sıvalı bir taban izi saptanmıştır. Çok sınırlı bir alanda inebildiğimiz bu dolgu 6. yapı katı olarak tanımlanmıştır. Doğrudan ana toprağın üzerine oturan bu dolgu Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ geçiş sürecine tarihlenmektedir.

d) 13 M Açması : Orta kesim açmalarının doğusundaki bu açmada, 4. yapı katına ait ahşap iki yapı izine rastlanmıştır. Bunlardan açmanın güney kesiminde bulunanın ahşap direklerden oluşan güney ve kuzey duvarları ile batı duvarının bir bölümü bulunabilmiştir. Ancak duvar izleri, çok kesintili ve bozuk durumda olduğundan yapının boyutları ve iç bölümlemesi tam olarak belirlenememiştir. Ayrıca, yapının orta kıs-

mının, anlaşılamayan bir nedenle eğimli olarak yapıldığı da görülmüştür. Bu yapının hemen kuzeyinde, büyük bir bölümü açma sınırı dışında kalan, göreli olarak daha iyi durumda korunmuş ve yangın geçirmiş ikinci bir yapı daha vardır. İki yapı arasında kalan açık alanda da, erişkin bir insana ait alt çene kemiği bulunmuştur.

c) 9 L ve 12 P/R Açmaları (Hendek) : Yukarıda da kısaca değinilmiş olduğu gibi 1994 yılı jeofizik ölçümleri sırasında, 120 m kadar çapında, düzgün yuvarlak oluşturan ilginç bir yanık izine rastlanmıştı. Yapılmış olan değerlendirmeler, manyetik ölçümlerde saptanan bu anomalinin, genişliği 7-8 m, derinliği de 3-4 m olan yoğun yanık bir alana ait olduğunu göstermişti. Yorumlanması oldukça güç olan bu iz, yerleşmeyi çevreleyen yanık bir kerpiç duvara ait olabileceği gibi, yanık malzeme ile dolu bir hendeğe de ait olabilirdi. Trakya'da savunma sistemi olarak kerpiç duvardan çok hendeklerin kullanıldığı göz önüne alınarak, bu izin, Orta Kalkolitik yerleşmeyi çevreleyen bir savunma hendeğine ait olabileceğini öngörmüştük. Bu izin nitelik ve tarihini saptamak amacı ile, yanık izini kuzey ve doğudan kesen 9 L ve 12 P açmalarına başlanmıştır.

Her iki açmada da, yüzey toprağının hemen altında, jeofizik ölçümlerine göre 1 metre yanılma payı ile hendek saptanabilmiştir. Enine kesiti geniş "V" biçiminde olan hendeğin üst genişliği 8 m, derinliği ise 3 m kadardır; dibe doğru, ana toprağın içine açılmış kısımda eni 2 m'ye kadar daralmaktadır. Hendeğin yapımı sırasında çıkan toprağın iç kesime yığıldığı, böylelikle hendeğin hemen arkasında bir tümsek oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kazıda saptanan ölçüler, jeofizik verilere, hemen hemen tam olarak uymaktadır. Buna karşılık, hendeğin jeofizik ölçümleri sırasında görülen yüksek anomalinin ancak yanıklı bir toprak dolguya ait olabileceği öngörülmüştü. Kazı sırasında ise, hendeğin içinde yanmış hemen hemen hiç bir madde bulunmamış, buna karşılık, hendeğin dışında çok daha fazla yanık malzeme olduğu görülmüştür.

Hendek, hemen yüzey toprağının altından başlamakta ve tüm tarih öncesi tabakaları kesmektedir. Hendek dolgusu içinde de daha çok M.Ö. 6. ve 5.yüzyıllara ait parçalar bulunmuştur. Bu bakımdan hendeğin, Aşağı Pınar'da çok sayıdaki adak çukuru ile varlığını saptadığımız Demir Çağ kutsal alanını çevrelediği anlaşılmıştır. Bu sonuç üzerine hendeğin geri kalan kısmının kazılmasından vazgeçilmiştir.

f) Sondaj Açmaları: Yukarıda da belirtildiği gibi, tarih öncesi yerleşmelerin dağılım ve sınırlarını saptamak amacı ile, doğu ve kuzey yönünde bir dizi sondaj açılmıştır. Bu sondajlarda elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir :

8 L Açması, Jeofizik ölçümlerinde görülen yanık alanlardan en kuzeydekilerden birini sınamak amacı ile, sondaj olarak başlamış, yanıklı bir yapının belirlemesi ile alan genişletilmiştir. Bulunan malzeme, orta kesim açmalarımızdaki 3. tabaka ile yakından benzeşmektedir. Bunun altında gene yangın geçirmiş, ancak çok iyi korunmuş bir mekan saptanmıştır. İki evresi bulunan ve orta kesim açmalarımızın 4. tabakası ile çağdaş olduğu anlaşılan bu yapının iki odası bulunmaktadır. Duvar yüzleri ve taban çok özenle sıvanmıştır. İlginç olan, yapının dışında, atılmış bir yanık kerpiç molozunun içinde beyaz boya bezemeli İlk Neolitik Dönem çanak çömleğine rastlanmış olmasıdır. Bu parçalar her ne kadar in situ durumda değilse de, Aşağı Pınar'da Neolitik Dönem yerleşmesinin varlığını kesin olarak kanıtlamıştır; bu da Trakya'nın bu kesiminde Neolitik Dönem'in varlığını ilk kez kanıtlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır.

7 - 8 P, açmalarında da benzer dolgular ile karşılaşılmış, ancak bu açmaların genişletilmesi ileriki yıllara bırakılmıştır. İlginç olan 8 P açmasında, 2. tabakanın, çukur tarafından bozulduğu anlaşılan dolgusunda, büyük bir sunağa ait parçalar, atılmış durumda bulunmuştur. Kerpiç toprağından yapılma ve üzeri beyaz sıvalı olan sunağın ön yüzü kesme ve oymalar ile bezenmiştir.

11-12 R, 13 Y- Z ve 14Y açmaları: Bu açmalar, Orta Kalkolitik yerleşimin sandığımızdan çok daha geniş bir alana yayıldığını, Orta Demir Çağ çukurlarının da doğu ve güneye doğru seyrekleştiğini göstermiştir. Kalkolitik Dönem'e ait duvar, ocak ve taban parçaları bulunmuş, yapılan dar sondajlar da, ana toprağın yer yer 3 m derinde olduğunu göstermiştir. Bu sondajlarla elde edilen en önemli sonuç, ana toprağın üzerinde İlk Kalkolitik Dönem tabakalarının bulunmuş olmasıdır.

B - KANLI GEÇİT KUZEY MEVKİİ

Önceki yıla ait raporumuzda da belirtilmiş olduğu gibi, Aşağı Pınar'ın 300 m kadar batısında, Haydardere'nin her iki kıyısı boyunca, tarih öncesi dönemlere ait bir çok yerleşme yeri bulunmaktadır. Elimizdeki veriler, Neolitik ile Tunç Çağ arasında yerleşimin sürekli olarak dere boyunca batıya doğru kayarak yer değiştirdiğini, İlk Tunç Çağ içinde de, çekirdek yerleşmenin dışında bir alt yerleşme biriminin geliştiğini göstermiştir.

Kanlıgeçit mevkii yerleşmeleri olarak adlandırılan bu küçük yerleşim alanlarından, 1994 yılında ilk olarak en batıdakini kazı ile denemiş, burada, Aşağı Pınar'da göremediğimiz Son Kalkolitik ve İlk

Tunç Çağ tabakalarının bulunduğu, kültür süreci bakımından çok büyük bir önem taşıdığı, ancak yerleşme dolgusunun hemen hemen tümü ile düzletilerek tahrip edildiği görülmüştü. Kanlıgeçit batı yerleşmesinde çalışmaya devam etmenin anlamı olmadığı ortaya çıkınca, yüzey buluntularına göre İlk Tunç Çağı'na ait olan, ve daha az bozulmuş olduğu belli olan kuzey yerleşmesinin denenmesine kadar verildi. Bu yerleşmede 1980 ve 1994 yıllarında yapmış olduğumuz yüzey toplamaları sırasında, dönemini tam olarak anlayamadığımız, kırmızı astarlı bazı parçaların da bulunmuş olması, bu kararı vermemizde etkili olmuştur.

Kanlıgeçit kuzey mevkiinde bu yıl, tabakalanma sürecini ortaya çıkartmaya yönelik sınırlı bir çalışma olması öngörülmüştü; bu amaçla 29 N ile 31 R karelerinde, 5x10 m lik 2 küçük açma ile başlanmıştır. 12N açmasında, hiç beklemediğimiz buluntu ve yapı kalıntıları ile karşılaşınca alan giderek büyütülmüş ve kazı mevsiminin sonunda 28-30 N ile 28-30 P açmalarını da içine alacak şekilde, 500 metrekarelik bir alana yayılmıştır.

Kanlıgeçit kuzey yerleşmesinin dolgusunun bir bölümü önceki yıllarda makine ile düzletilmiş ve bir kaç yıl önce de, pulluğa takıldığı için çok miktarda taş sökülerek inşaatlara çekilmiştir. Bu nedenle yerleşmenin en son kullanım dönemleri ile ilgili pek fazla iz korunmamış, ancak yüzey toprağı içinde bulunan Klasik, Helenistik Dönem parçaları burada, M.Ö. 5. yüzyılda küçük bir yerleşme ya da çiftliğin olduğunu göstermiştir. Gene yüzey toprağından inen İlk Tunç Çağı çukurları da, kazı ile saptadığımız tabakanın üzerinde de, ilk Tunç Çağı'na ait en az bir tabakanın daha bulunduğunu göstermiştir.

Kısmen yüzey toprağından başlayan, ancak hangi tabakaya ait oldukları tam olarak anlaşılamayan, çapları yaklaşık 1 ile 1,5 m arasında değişen bazı taş halkalar bulunmuştur. Bunlardan en iyi durumda korunmuş olanının içinde, bozuk durumda bazı insan iskelet parçaları çıkmıştır.

Yüzey toprağının hemen altında çok iyi korunmuş bir yapı katı ortaya çıkartılmıştır. Bu tabakada açılan alanın ortasında megaron planlı iki büyük yapı ile, olasılıkla bunları çevreleyen büyük bir taş duvar bulunmuştur. 28 N açmasında da, henüz tam olarak açılmamakla birlikte, en az iki evresi olan büyük bir tahkimat duvarı ile geçitli kapı yeri olduğu anlaşılan giriş yeri vardır. Ortadaki büyük megaronun açma içine giren kısmı 14 x 6 m boyutlarındadır. Bu megaronun batıda kısa iki antesi olduğu anlaşılmaktadır, Kazı alanının en doğusunda görülen kısmın arka büyük ante mi, yoksa bir iç bölmeye mi ait olduğu ancak gelecek yıl

belli olacaktır. Megaronun ortasında içinde yoğun olarak ateş yakıldığı anlaşılan çukurlaştırılmış bir taban bulunmuştur. Olasılıkla esas taban düzlemi tarla sürülürken yok edilmiştir. Bu megaronun güneyinde, 1 metre mesafede, tam koşut olarak uzanan ikinci megaron bulunmaktadır. Bu megaronun en az iki bölmesi olduğu anlaşılmaktadır; ancak güney yarısı kazı alanı dışında kaldığından tümünün açılması 1996 yılına bırakılmıştır.

Her iki megaron ile, bunları kuzeyden çevreleyen duvarların kalınlığı yaklaşık 60 cm kadardır. Çok iyi bir taş işçiliği gösteren bu duvarların temel duvarı olduğu, olasılıkla bunun üzerinde yatay ahşap örtü ile kerpiç duvarların yükseldiği anlaşılmaktadır.

Megaronların batısında dümdüz uzanan bir taş duvar vardır; duvar güneybatı-kuzeydoğu yönünde 15 m kadar devam ettikten sonra megaronları çevreleyecek gibi doğuya dönmektedir. Bu duvarın hemen altında, çok daha kalın iki büyük duvarın izi belli olmuş, ancak bu duvarlar bu yıl tam olarak temizlenmeden bırakılmıştır. Ancak üst dizilerinden bunların kalın bir sur sistemi ile geçitli bir kapı yerine ait olduğu ve kendi içinde de en az iki tamir evresi bulunduğu belli olmaktadır.

31 R açmasında yapılan sondajda, megaron yapı katının hemen altında, yaklaşık 1 m kadar kalınlığı olan ve tipik Ezero dönemi çanak çömleği veren tabakaların bulunduğu, bunların da hemen altında susal doğal bir oluşumu, olasılıkla bir göl dolgusunu veren katman, bunun da altında Kalkolitik Çağ'a ait bir başka tabaka görülmüş, kazı ana toprağa varmadan bırakılmıştır.

II - MALZEME ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR VE YAYIN HAZIRLIĞI

A - Arkeozooloji

Gerek Aşağı Pınar ve gerekse Kanlıgeçit mevkiinden bulunan çok sayıda hayvan kemiği ile yumuşakça, Dr.Norbert Benecke tarafından incelenmektedir. Kazının olağan gidişi sırasında toplanan malzemeye ek olarak, belirli alanlarda, özellikle mikrofaunayı saptamak amacı ile elek örneklemesi de yapılmaktadır. 1995 kazı mevsimi sonunda Dr.Benecke, yüzbinin üzerindeki kemiğin sınıflandırmasını bitirmiş verilerin bilgisayara yüklenmesine başlanmıştır.

Önceki yıllara ek olarak, bu yıl elde edilen ilk veriler Orta Kalkolitik Dönem'e ait 4. tabakadan sonra besicilikte bazı değişikliklerin olduğunu,

sığırın koyun ve keçiden daha fazla önem kazandığını, koyun türünün de değiştiğini göstermektedir. Besi hayvanlarının yanı sıra, av, tüm Kalkolitik Çağ boyunca önemini sürdürmüştür. İlk Tunç Çağ'ın başında kısa bir süre için av hayvanlarında azalma olmakla birlikte, İlk Tunç Çağ sonlarında av hayvanlarının oranında yeniden belirli bir artış olduğu izlenir. Av hayvanlarının kemikleri üzerinde yapılan ilk değerlendirmeler de, İlk ve Orta Kalkolitik Çağ'da ağırlıklı olarak step ortamına uygun hayvanların bulunduğunu, ancak Son Kalkolitik Çağ içinde, sık ağaçlık ve orman hayvanlarının görüldüğünü ortaya koymuştur. Kalkolitik Çağ'da avlanan hayvanların arasında aslan ve yaban kedisinin bulunması, İlk Tunç Çağ başlarında da atın görülmesi ilginçtir.

Aşağı Pınar Klasik Çağ adak çukurlarında bulunan hayvan kemiklerinin incelenmesi de, o dönemin kurban geleneği ile ilgili çok ilginç sonuç vermiştir. Kurban edilen hayvanlar arasında özellikle koyun, tavşan, domuz bulunmakta, genellikle ya hayvan tüm olarak çukura, kesildikten sonra bırakılmakta, ya da hayvanın belirli bir parçası seçilmektedir; Örneğin bu yıl açtığımız bir çukurda 18 koyunun ön sağ bacak kemiği toplu olarak bulunmuştur.

B - Yontmataş Buluntu Topluluğu

Yontmataş aletler üzerinde çalışmalarını sürdürmekte olan Dr.Ivan Gatsov'un elde ettiği ilk sonuçlar, Aşağı Pınar 5 ve 4. tabakaların Neolitik Çağ'dan bu yana süren geleneği temsil ettiğini, daha çok büyük dilgi ağırlıklı bir envanterin bulunduğunu göstermiştir. Ancak 3. tabakada yontmataş endüstrisinde önemli bir değişim olmakta, büyük dilgi aletler ortadan kalkarak yerini, Mezolitik Dönem aletlerini andıran mikrolitik bir endüstri almaktadır. Bu tabakada ayrıca çakmaktaşı aletlerin sayı ve niteliğinde de önemli bir gelişme vardır. Minik aletlerin arasında özellikle mikro deliciler, minik ön ve yuvarlak kazıyıcılara çok sayıda rastlanmıştır. Sayıca az olmakla birlikte geometrik aletlere ve özellikle aycıklara da rastlanması ilginçtir. Bu denli geç bir dönemde arkaik bir teknolojinin, mikrolitik yapım geleneğinin bölgeye nereden ve nasıl geldiği, ileride yapılacak araştırmalar sonunda belli olacaktır.

C- Çanak çömlek

İlk ve Orta Kalkolitik Çağ çanak çömleği üzerindeki çalışma Dr.Parzinger, Son Kalkolitik Çağ malzemesi ise Erdoğu tarafından sürdürülmektedir. Dr.Parzinger 1993 yılında bulunan malzemenin tümü ile 1994 buluntularının büyük bir bölümünün ön değerlendirmesini bitirmiştir. Yaklaşık 80 bin parçanın mal ve biçim sınıflandırması yapılmıştır.

D - Arkeometrik Değerlendirmeler

Toplanan çok sayıdaki örnekler üzerinde çeşitli laboratuvar ve kuruluşlarda çalışmaya başlanmış, ilk olarak 8 radyoaktif yaş belirlemesinin sonuçları alınmıştır. Bunlar Aşağı Pınar 3. evrenin G.Ö. 6300 yılları civarına tarihlendiğini göstermektedir.

E - Depo Sorunun Çözümü

Ahmetçe Köyü'ndeki kazı evinin, ekibimizin giderek daha kalabalıklaşması, kazı malzemesinin miktar ve hacim bakımından çoğalması karşısında yetersiz kaldığı, daha geçen yıl belli olmuştur. Bu sorunu çözmek için, Kırklareli Valiliği ile Milli Eğitim Müdürlüğü'nün de onayı ile, Kırklareli Kültür Müdürlüğü uzun yıllardır kullanılmayan köy ilkokulu ile lojmanının ekibimize tahsisini sağlamıştır.

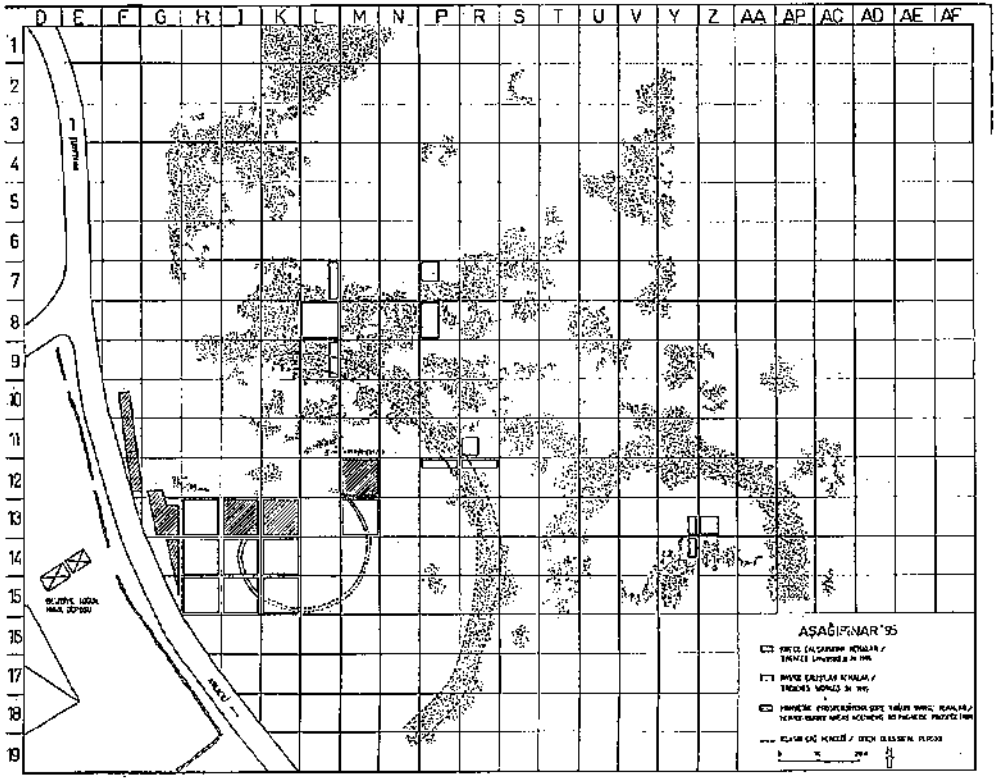

Resim 1: Aşağı Pınar durum planı

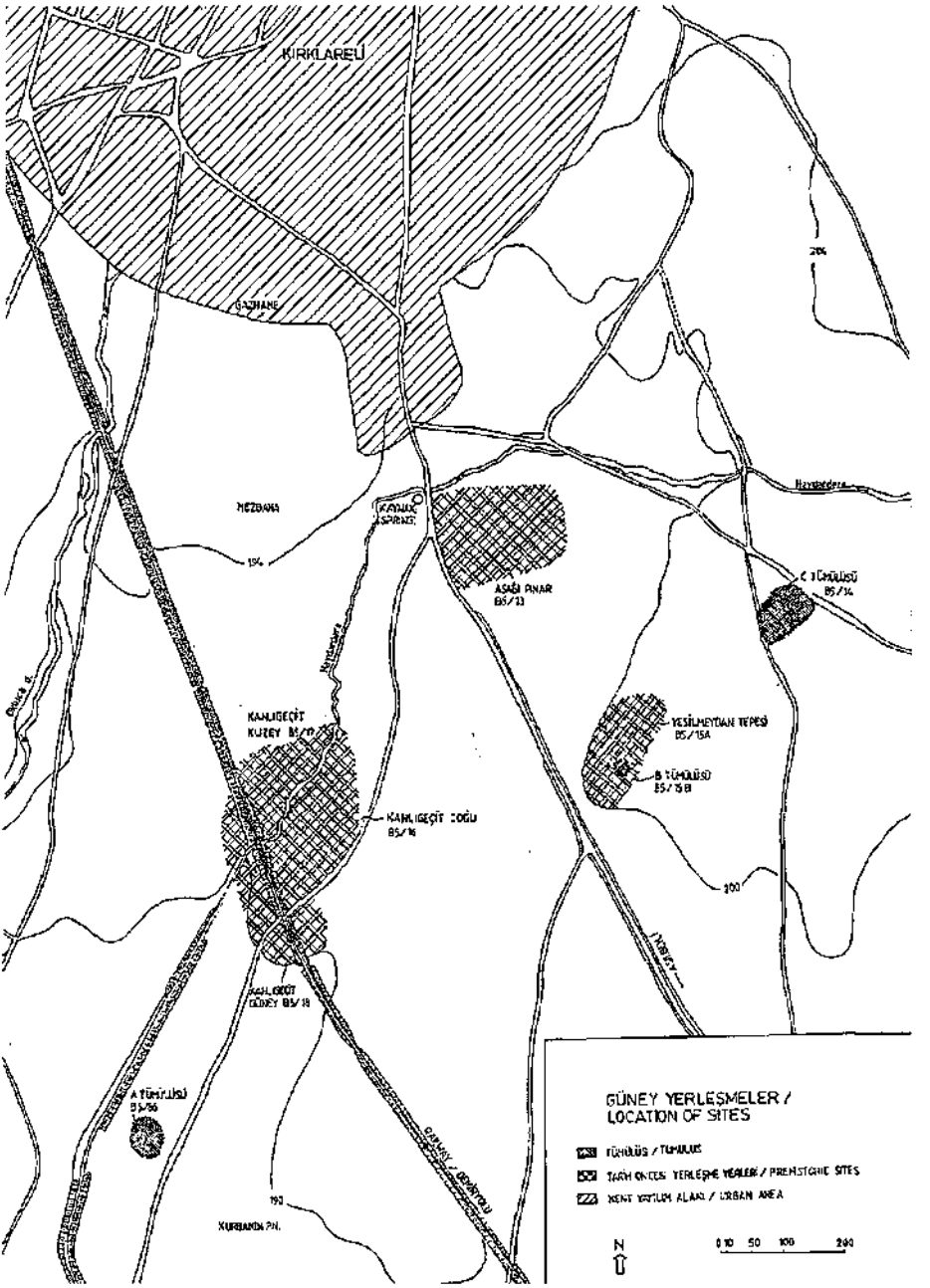

Resim 2 : Kırklareli kenti güneyi sit alanlarının konumu

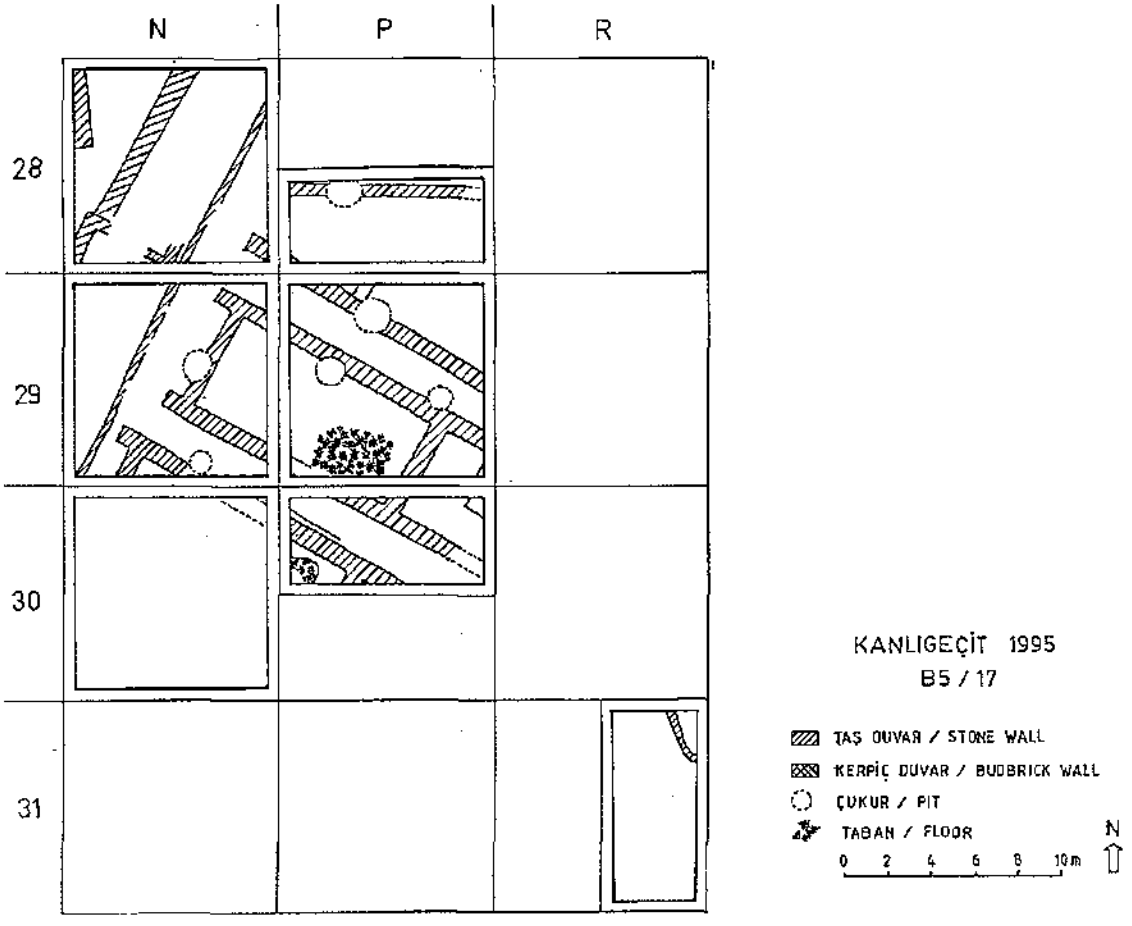

Resim 3: Kanlıgeçit kuzey durum planı

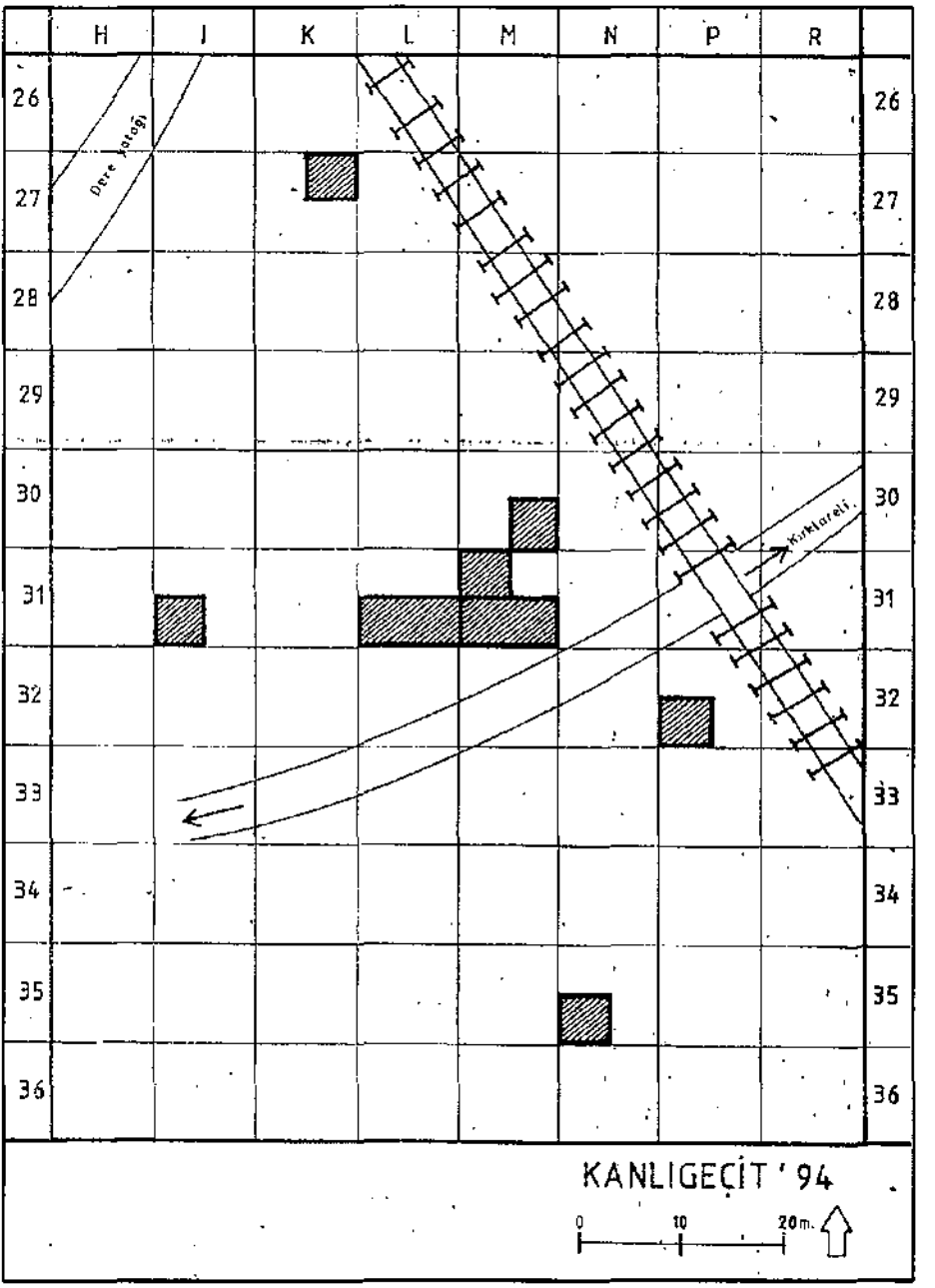

Resim 4: Kanlıgeçit güney durum planı

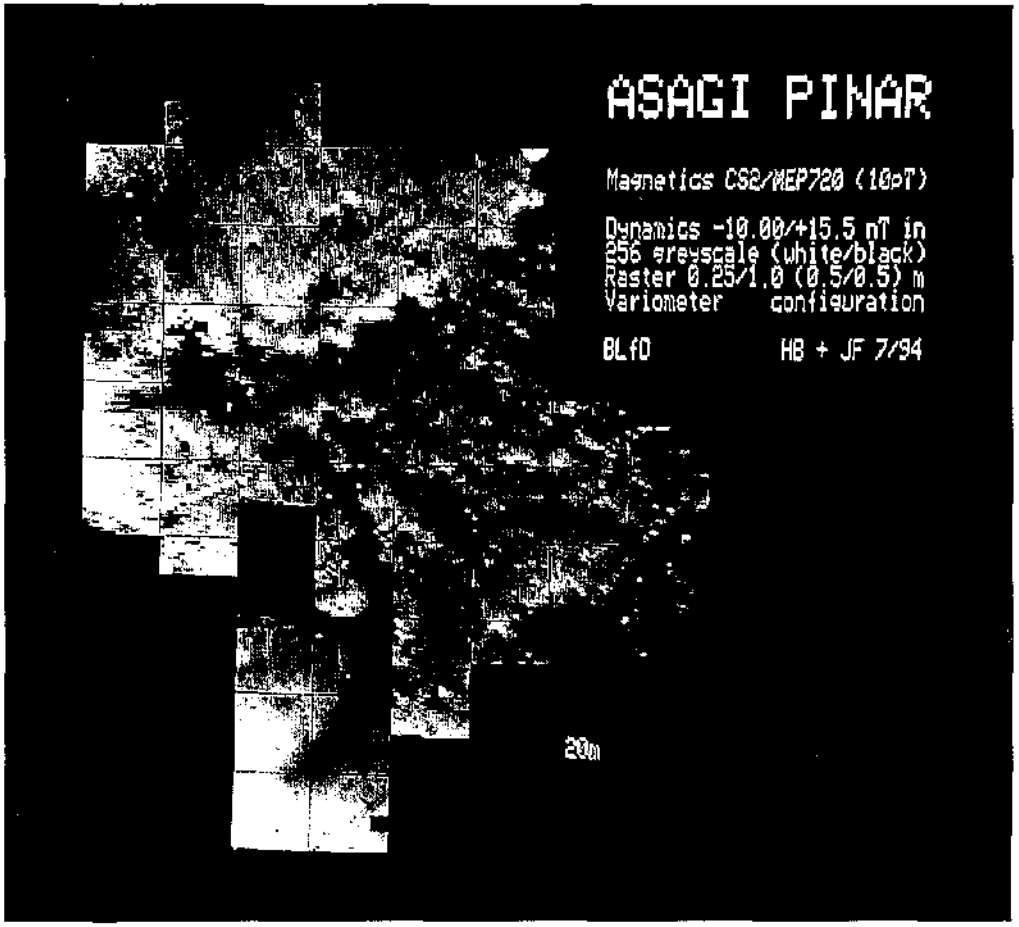

Resim 5: Aşağı Pınar jeofizik ölçümlere göre güçlü anomali veren yerlerin bilgisayar çıktısı

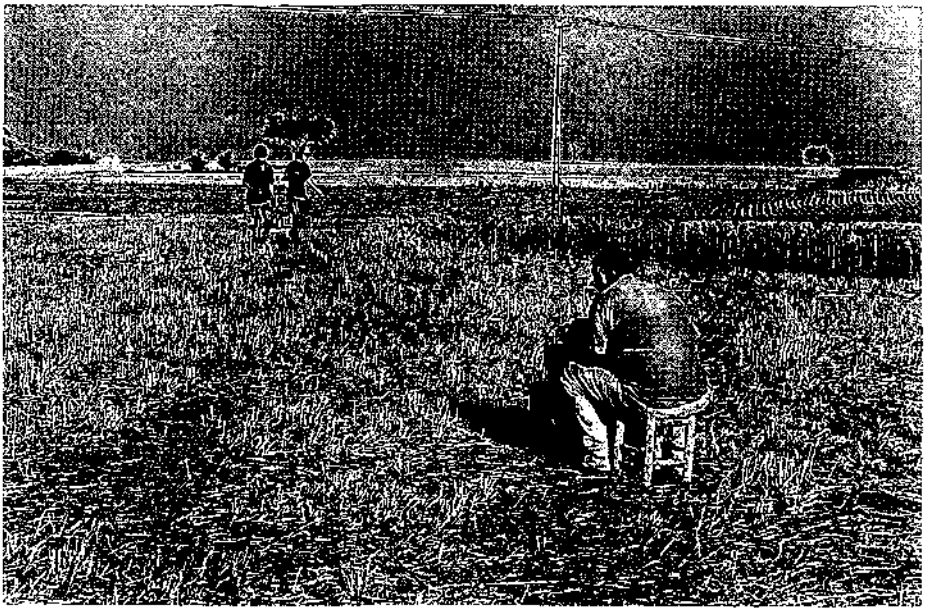

Resim 6: Aşağı Pınar, höyük üzerinde jeofizik ölçümleri

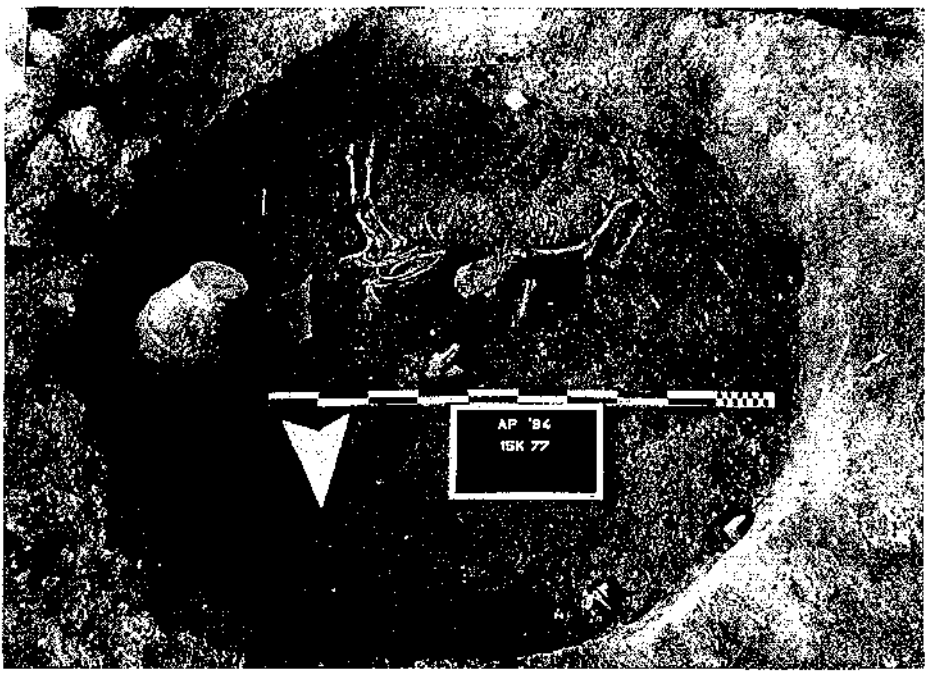

Resim 7: Aşağı Pınar, Orta Demir Çağ adak çukurunda hayvan iskeleti

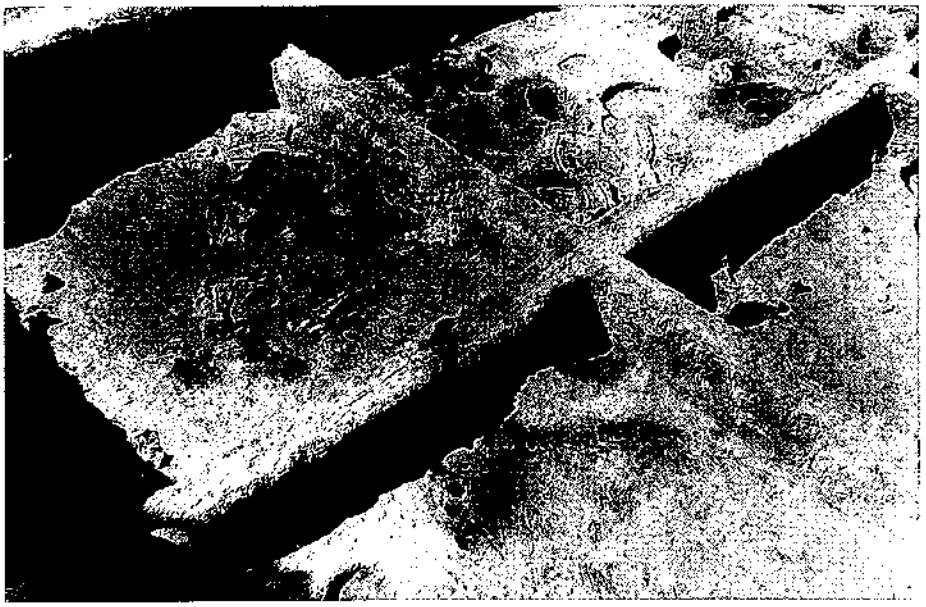

Resim 8: Aşağı Pınar, 24-15 L açmaları, 4. tabaka, yanık yapı ve avlu

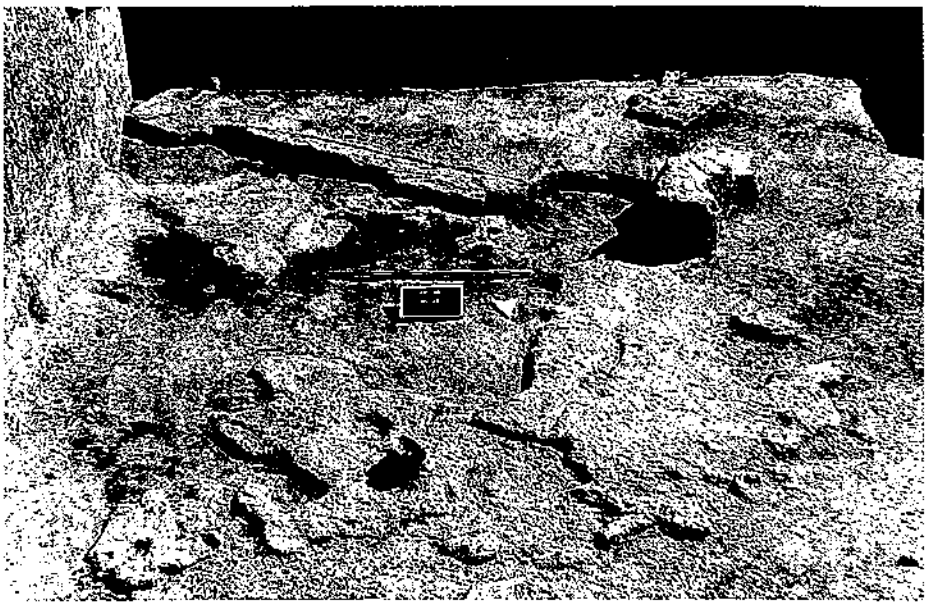

Resim 9: Aşağı Pınar, 8 L açması yanık yapı

Resim 10: Aşağı Pınar, 13 M açması, avludaki ahşap direkli yapı

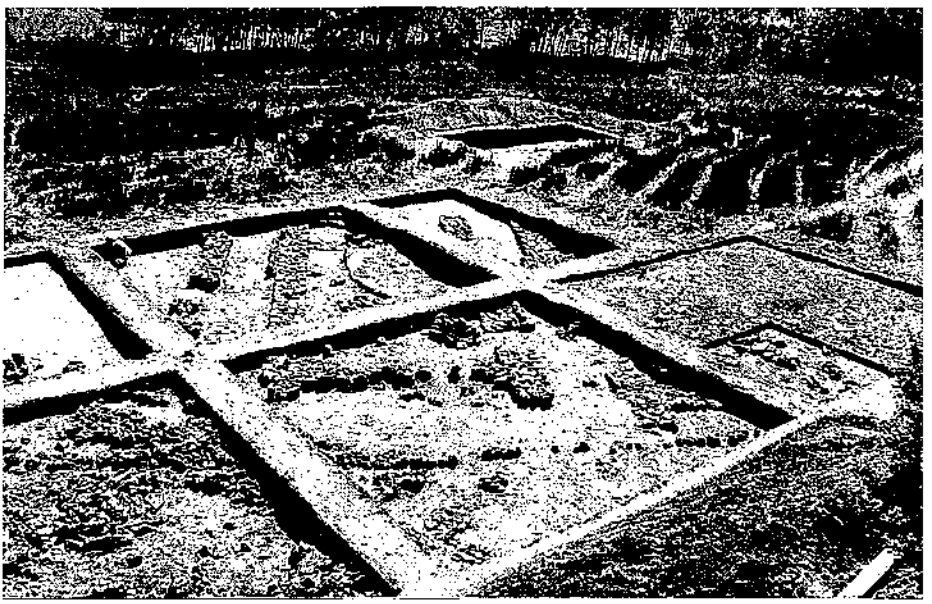

Resim 11: Kanlıgeçit kuzey, genel görünüm

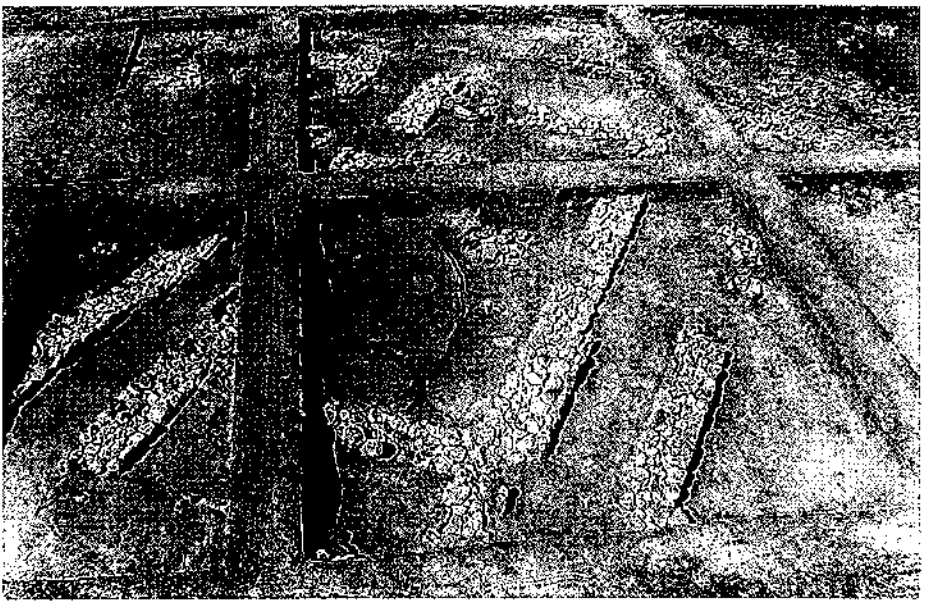

Resim 12: Kanlıgeçit, kuzey İlk Tunç Çağ megaronu

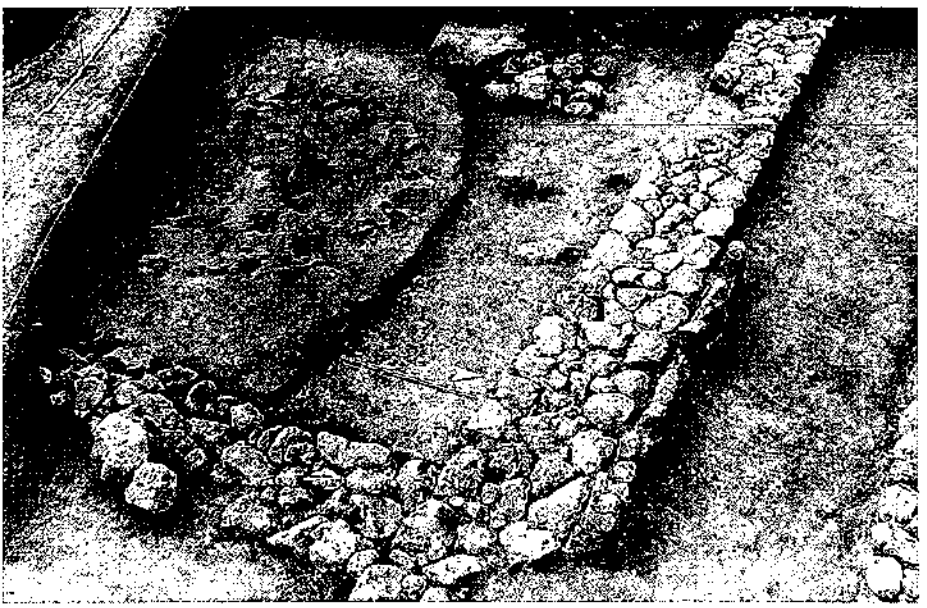

Resim 13: Kanlıgeçit, kuzey megaron: duvar kalıntısı ve ocak

Resim 14: Kanlıgeçit güney, genel görünüm

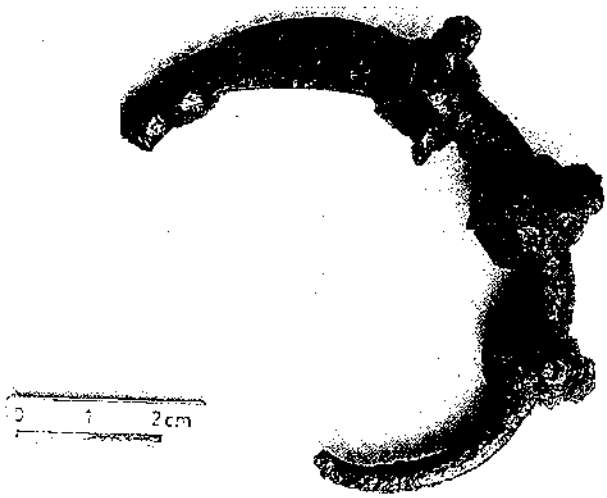

Resim 15: Aşağı Pınar, Orta Demir Çağ, kuşlu fibula

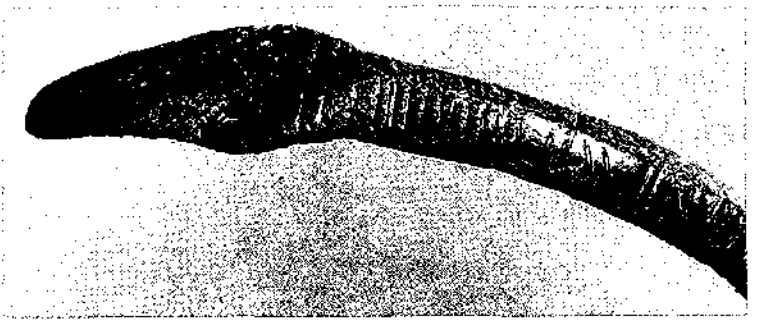

Resim 16: Aşağı Pınar, Orta Demir Çağ, bileklik

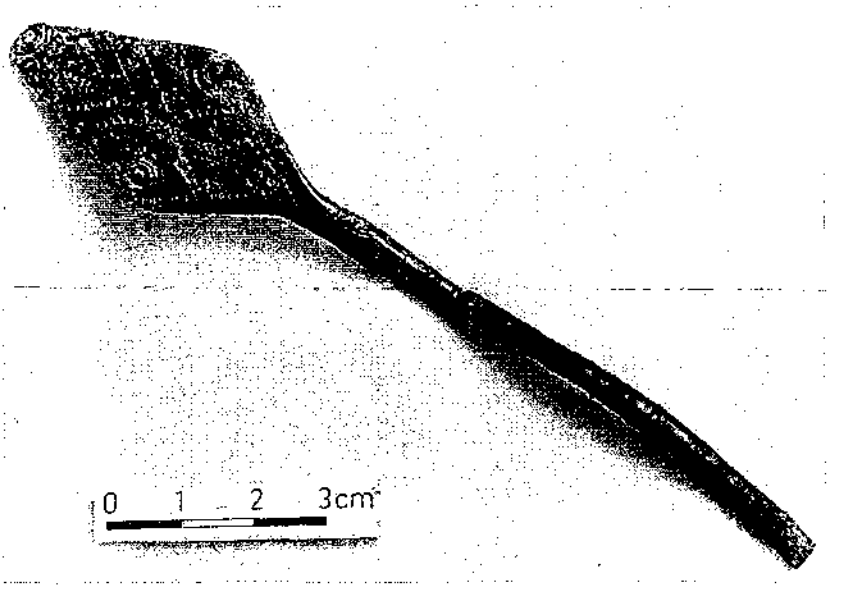

Resim 17: Aşağı Pınar, Orta Demir Çağ, bileklik

Resim 18: Aşağı Pınar, Orta Kalkolitik Çağ sunak

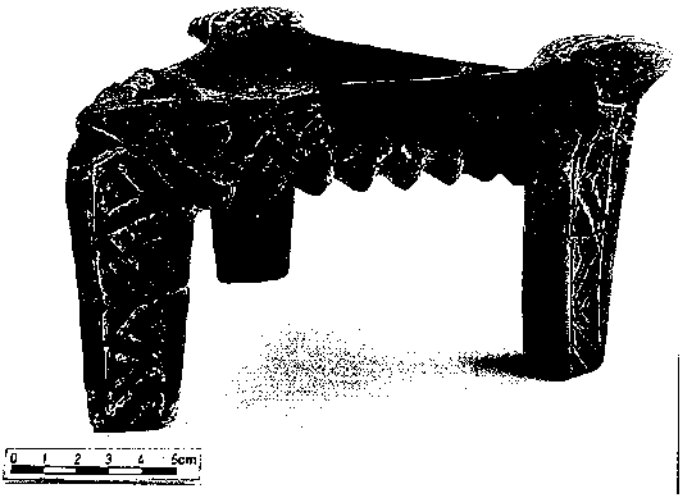

Resim 19: Aşağı Pınar, Orta Kalkolitik Çağ, kült masası

Resim 20: Aşağı Pınar, Orta Kalkolitik Çağ, figürin

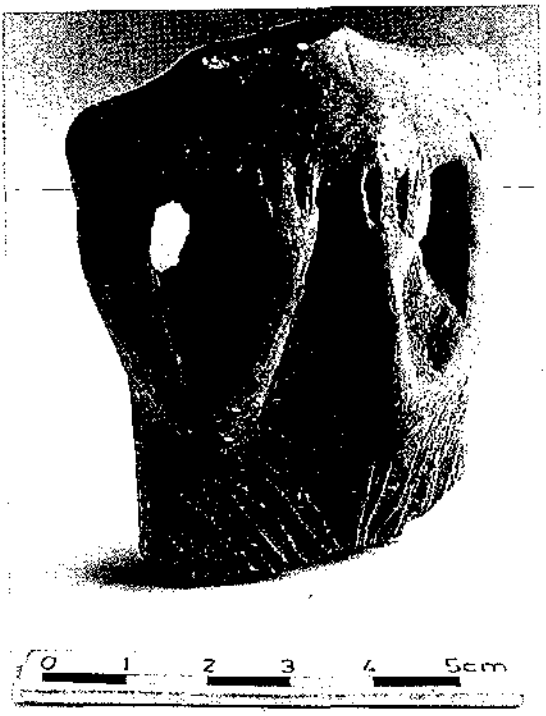

Resim 21: Aşağı Pınar, Orta Kalkolitik Çağ, figürin

Resim 22: Aşağı Pınar, Orta Kalkolitik Çağ, kemik figürin

Resim 23: Aşağı Pınar, Orta Kalkolitik Çağ kapları

Resim 24: Kanlıgeçit, megarondan İlk Tunç Çağ kabı

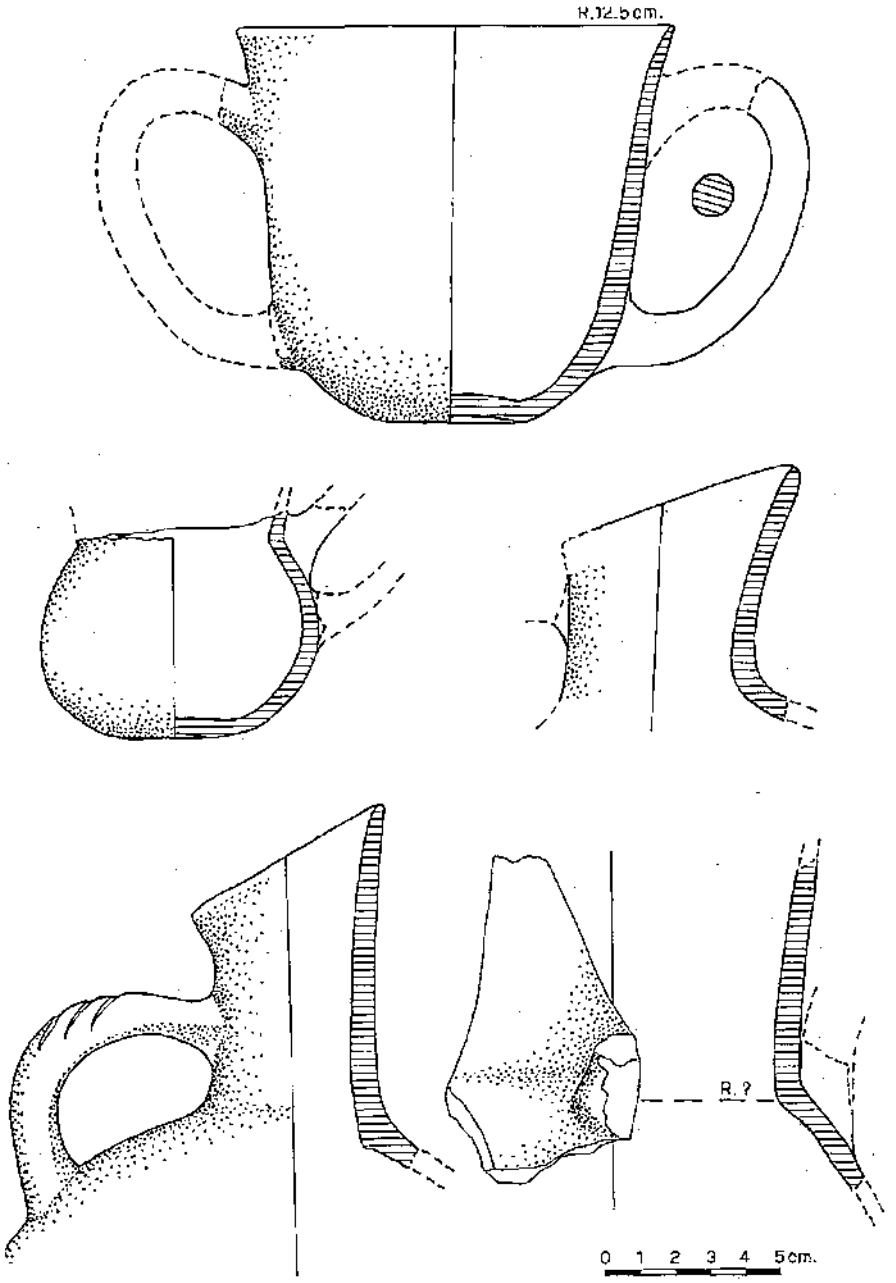

Resim 25: Kanlıgeçit güney, İlk Tunç Çağ kapları

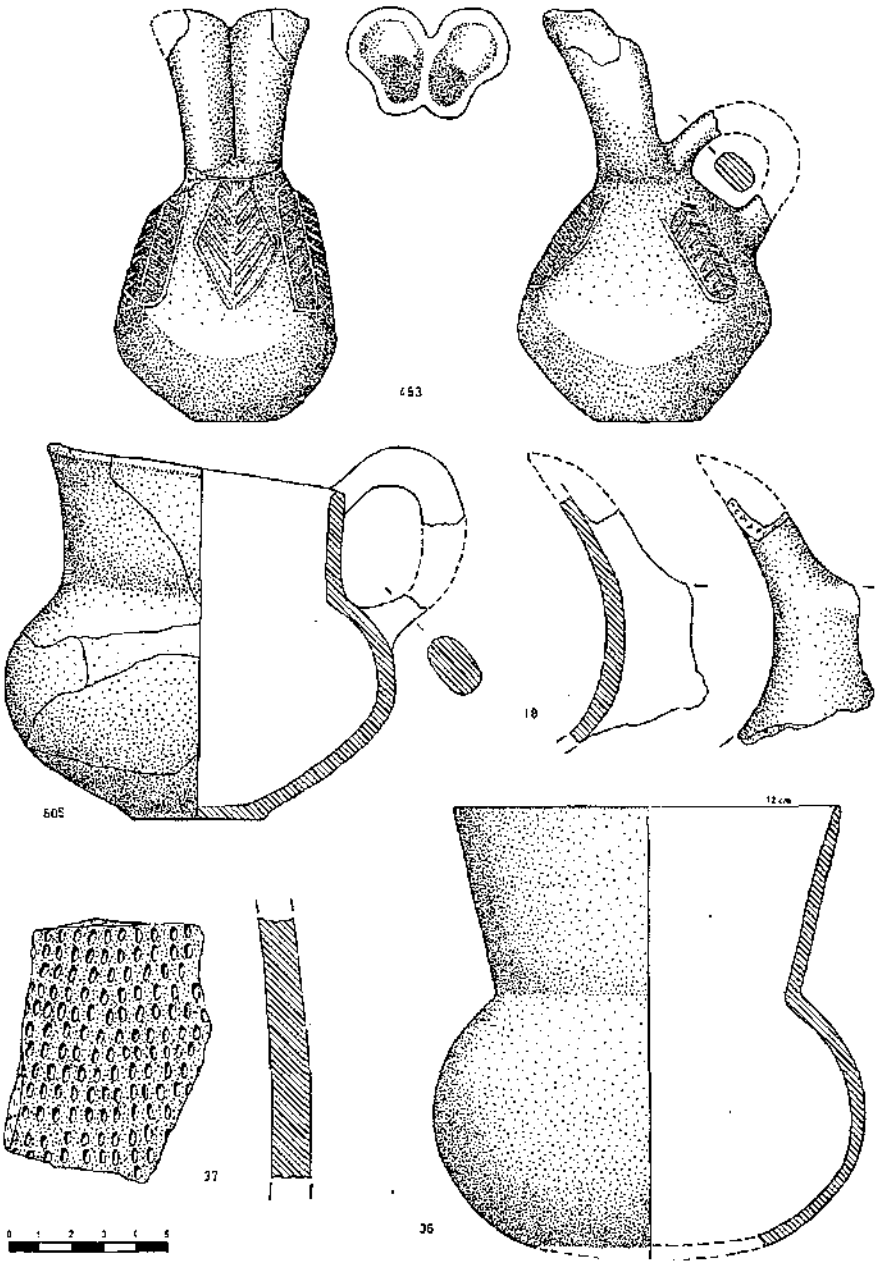

Resim 26: Kanlıgeçit güney, İlk Tunç Çağ kapları

KAZANE HÖYÜK, 1995: EXCAVATIONS AT AN EARLY CITY

*Patricia WATTENMAKER**

I would like to express our appreciation to Prof. Dr. Engin Özgen and the Directorate of Monuments and Museums for permission to conduct this research. I also thank Mr. Adnan Mısır, Director of the Şanlıurfa Museum, for his support of this work. I am grateful to Dr. Guillermo Algaze, who facilitated this work in many ways, and to Dr. Harald Hauptmann, Mr. Michael Morsch, and Dr. Klaus Schmidt for their hospitality. Dr. Nurettin Yardımcı kindly provided advice. The 1995 season was funded by the National Endowment for the Humanities and National Geographic Society.

In addition to the author, the 1995 staff included Songül Ceylan (representative from the Şanlıurfa Museum), Elise Auerbach (University of Chicago), Simon Bickler (University of Virginia), Kadir Özdemir (METU), Ben Coockson , Çiğdem Köksal, Julia Frane (University of North Carolina, Chapel Hill), Jim Knudstad (project architect), Arlene Miller (Calgary University) , Naomi Miller (University of Pennsylvania; project ethnobotanist), Eric Rupley (University of Michigan) and Henry Wright (University of Michigan). The Area H excavations and artifact analyses were conducted by Henry Wright. Area C was supervised by Julia Frane, James Knudstad and Naomi Miller. Area F was supervised by Elise Auerbach and Eric Rupley. Arlene Miller undertook the geoarchaeological study. The phytoliths were studied by Rosa Maria Albert and Arlene Miller.

(*) Prof.Dr. Patricia WATTENMAKER, University of Virginia Dept. of Antropology 303 Brooks Hall, Charlottesville, VA 22903-USA

Kazane Höyük: Excavations at an Early City

Kazane is a large ancient center located approximately four kilometers southeast of Şanlıurfa, where the Anatolian foothills meet the northern steppe of Upper Mesopotamia (Fig. 1). The site was chosen for excavation because the early occupational sequence presented an ideal opportunity to study the rise of civilization in southeast Anatolia. Moreover, there was an urgent need for excavations at the site. The major canal of the Urfa Tunel project had been cut through Kazane, and the lower town is threatened by the expansion of irrigation. Previous seasons at the site (1992-1994) have shown that Kazane was founded by the Halaf period and occupied continuously until the Middle Bronze Age. Remains excavated thus far include those from the Halaf, Late Chalcolithic, Early and Middle Bronze Age periods. As early as 5,000 B.C., Kazane was a large regional center. In the mid-third millennium the settlement reached its maximum size of 100 hectares and was surrounded by a fortification wall.

During the 1995 season at Kazane, we continued excavations in three parts of the site opened in 1994, a step trench on the high mound (Area H; Fig.2), a large mid-third millennium building on the lower town (Area C), and a mid-third millennium building with associated workshops on the outer town (Area F). The excavations were conducted to contribute to the project aims of outlining the occupational history of the site and understanding the rise of cities in southeast Anatolia.

The Area H Step Trench

The 1994 step trench In Area H, on the west slope of the high mound, was expanded to 1) continue efforts to establish the occupational sequence at Kazane, 2) document the artifact assemblages from the Late Chalcolithic period into the Early Bronze Age and 3) to investigate the nature of the settlement during this key period that preceded the growth of Kazane as a large city in the third millennium. Toward the aim of defining the occupational sequence, we emphasized precise stratigraphic control and thorough recovery of artifacts, rather than broad exposures. Using such as approach, we have documented the Late Chalcolithic ceramic sequence in this part of the site, as well as the transitional assemblage between the Late Chalcolithic and Early Bronze Age. Excavations yielded an over four meter deep sequence of partially uncovered mudbrick houses and associated features and fill deposits. In 1995 the exposure of the earliest structure found in 1994 was expanded (Fig. 3). In one room a pilaster created two small recesses on the south wall. An

oval hearth was built on the mud plastered floor. An adjacent courtyard yielded a sequence of ashy layers rich in artifacts. A flexed infant burial and hearths were placed against the south face of the structure.

The courtyard deposit provided a stratigraphically secure sample of ceramics for analysis. The majority of these were "chaff-faced ware" (Braidwood and Braidwood 1960:232-239) bowls, "casseroles" and jars. Fine ware bowls, cups and small jars are also well-represented in the assemblage. In terms of the southern Mesopotamian chronology, the deposit is probably equivalent to the Early or earlier Middle Uruk period of southern Mesopotamia.

Above this house deposit were two additional phases with mudbrick buildings. One room of the uppermost phase yielded fresh water shells, beads and possible micro-drill fragments, perhaps indicating a small bead manufacturing workshop.

Fill layers with local late Chalcolithic ceramics and a few Uruk-style sherds sealed part of the earlier sequence of house remains. The layer above this had a similar ceramic assemblage, along with a few Early Bronze Age sherds. A cylinder seal impression was recovered from this deposit. Fill deposits and hearths and ovens provide the first evidence for Early Bronze Age occupation of this area, followed by a small mudbrick building.

Artifacts from these Late Chalcolithic deposits included food remains, domestic tools such as bone perforators, spindle whorls and grinding slab fragments, chipped stone blades, chipped stone debitage, slag, and clay sealings and tokens. The local nature of the ceramics raises the possibility of a difference in ceramic assemblages between sites in the Euphrates Valley, such as Hacinebe tepe (Stein and Misir 1995) and those on the Urfa Plain, with the latter assemblages containing fewer Uruk-style sherds.

Phytolith remains from both Late Chalcolithic and Early Bronze Age levels show that wet-land reeds and sedges were abundant in the vicinity at this time. This corresponds with geologic findings from soundings that the environment was moister and the floodplain was at least seasonally wet and crossed by a shallow stream. The hillslopes surrounding the valley were probably forested. These moist conditions continued into the mid-third millennium, when Kazane reached urban proportions.

Excavations in Area C

Our major project this season involved excavation of a large architectural complex in Area C, on the lower town, that dates to the period of urbanism. Deep plowing on the outer town exposed wall foundations and Middle Bronze Age ceramics, attracting our attention to the area. The building complex consists of two major architectural components: 1) an outer stone foundation wall over five meters thick 2) an inner mudbrick complex (Fig. 4).

In 1994, just over 200 m2 of the building had been uncovered. This year we concentrated our efforts on delimiting the size of the building, and excavating floors associated with the mudbrick walls uncovered in 1994.

Excavation of the outer stone wall system revealed that the east-west wall is fifty meters long (Fig. 5). An extensive mudbrick wall with a plastered face abutts the east-west stone wall. The north-south stone wall foundation of this large complex was not completely exposed, but excavation revealed that it extends for at least 18 meters, providing a minimum dimension of 900 m^2 for the building. The wall foundations were built of large and medium sized rough field stones, with the larger ones used for the wall faces. Two to three courses were observed, and the stone foundations would have been approximately one meter high. Smaller stones were placed on top of the larger ones, perhaps in preparation for laying the mudbrick above the stone foundation.

Three large rectangular blocks along the southern wall may have served as tower bases (Fig. 5). A passage or gateway into the complex extended for over 13 meters. The walls on either side of the passageway were refaced several times with large stones. This outer stone complex may have served as a fortification system protecting the inner mudbrick building. It appears to have been constructed in an ad hoc fashion, rather than according to a formal plan, and was probably built after the mudbrick structure was standing.

Excavations within the mudbrick structure revealed two major occupational phases, both dating to the mid-third millennium. The uppermost building phase apparently post-dated the major use of the public building, and was separated from the lower phase by bricky material from wall decay. However, the orientation of the walls was similar to walls of the earlier building complex. In both phases, the rooms had lime plastered floors and walls.

Four rooms dating to the earlier phase were excavated, and a series of floors was reached in three of these (Fig. 4). In the easternmost room, three floor levels were detected. The uppermost floor had a series of ovens. The deposit contained high concentrations of ash, charcoal and carbonized seeds. In contrast to this room, the middle and westernmost rooms contained limited debris, and most of the recovered ceramics were fine ware serving vessels. The room with the ovens and the adjacent room to the west had doorways with stepped facades that formed an entrance into a larger room; judging from the elaborate architecture, we expect that this room had a very different function than the smaller rooms found at the entrance to the complex. The floor of this room was not excavated.

In general, the floors were relatively clean, and artifacts were largely limited to ceramics, chipped stone, animal bones. On the other hand, organic remains (seeds, charcoal, and phytoliths) were abundant, and should yield a great deal of information on diet, economy and environmental conditions during the period of occupation.

With the exception of intrusive Ubaid and Halaf sherds, all ceramics from room floors dated to the mid-third millennium. In contrast to ceramics from the uppermost phase (see below), ceramics from these floors were largely undecorated. The wares represented in the ceramic assemblage include "Plain Simple Ware," "Cooking Pot Ware," "Stone Ware" and "Horizontal Reserve Slip Ware" of the wide variety (equivalent to the earlier phases of Kurban Period IV; see Algaze 1990). Exterior deposits against the western side of the complex were excavated and contained a high density of artifacts.

Three rooms excavated date to the upper phase of building use (Fig.4). Evidence for this upper phase was limited to the northern part of the trench, where the overburden was relatively deep. Even in this area, deposits from the upper phase were just below the surface. The remains were at the base of the deep plow zone, and walls were defined on the basis of plaster lines, as the mudbrick was poorly preserved.

Several plaster features inside one relatively well-preserved room may have been used for both storage and processing of agricultural products. Judging from the relatively thin walls and informal nature of the architecture, it is likely that the building had lost its original function by this time. Although the entire floor deposit was screened, the room had been kept clean, and few artifacts were recovered. A series of cobble features with high artifact yields have been tentatively interpreted as en-

trance ways. The walls of the earlier building may have been reutilized for what appears to have been more modest and informal domestic Use.

The density of artifacts was high, and pottery associated with this phase includes well known mid-third millennium types such as "Plain Simple Ware," "Smear Wash Ware," "Band Painted Ware," and "Horizontal Reserve Slip Ware" of both the wide and thin varieties (equivalent to Kurban Period IV; see Algaze 1990), with sherds from the latter three decorated categories forming a surprisingly high proportion of the assemblage (as high as ca. 30% of the assemblage in some samples). Other finds include chipped stone, animal bones, ground stone objects, a bone awl, a ceramic disk, a bronze pin, and a copper alloy needle.

In summary, the Area C building has provided evidence for two distinct ceramic phases associated with the urban expansion on the northern edge of the Urfa Plain. The large scale of the building and elaborate nature of the architecture support our earlier impressions that Kazane was a major center with public architecture fairly early in the mid-late third millennium episode of urban expansion. Despite the presence of Middle Bronze Age pottery on the mound surface, no intact occupational remains from this period were recovered.

Area F: The Outer Town Excavations

Our third excavation area, Area F, is located in the southern sector of the site. In 1994, Area F yielded an outdoor cobbled work area with ovens and a high concentration of artifacts. This year we expanded excavations to investigate the range of activities conducted in this work area and determine whether the workshop area was associated with a substantial building located immediately to the east. Further excavation of the exterior cobbled surface supported our preliminary findings that this area may have been used for the manufacture of textiles. Two large spindle whorls and a bronze needle augmented the 1994 sample of artifacts related to weaving. We also found that the exterior surface was indeed associated with the wall of the large structure that may have been a public building rather than a house (Fig. 6).

A room excavated within the building yielded a large quantity of pottery, and probably served as a storeroom. The density of artifacts was high on both the cobble surface and inside the structure. Pottery from this period appears similar to that recovered from the upper occupational phase in Area C. Several pieces of sealing clay were recovered from both the cobble surface and storeroom. In addition, two clay jar stoppers and a clay sealing from a storage jar were found within the structure.

Other artifacts recovered from Area F include chipped stone artifacts, one sickle blade, a large quantity of animal bones (primarily sheep, goat and cattle), and a clay figurine.

The geoarchaeological study suggested that the region was moister than it is today throughout most of the occupational sequence at Kazane. A period of increased aridity at the end of the third millennium or beginning of the second millennium may have contributed to the contraction of settlement at the end of the third millennium. Although some second millennium ceramics are visible on the surface of the outer town, the excavations in Areas D and F have not revealed any traces of second millennium occupation in this part of the site.

Conclusions

In summary the 1995 excavations have provided evidence that a complex local economy was in place during the Late Chalcolithic period of the fourth millennium. By the mid-third millennium, Kazane was a city with public architecture and a highly specialized craft economy. Monumental architecture was recovered in both parts of the mid-third millennium settlement that have been explored. Judging from ceramics, the initial construction of the Area C building probably pre-dated the Akkadian period. A concern with security during the mid-third millennium is suggested by the massive fortification wall (explored in 1994) as well as the new evidence for fortification of the Area C complex. Findings from Area F show that later in the mid-third millennium sequence major architecture was constructed not only toward the center of the site, but in the outer town as well. By this time, Kazane was a spatially heterogeneous city with considerable economic specialization. While the north Mesopotamian and southeast Anatolian urban expansion of the third millennium is often described as a sudden change, our findings from Kazane suggest a more gradual process of urbanization.

REFERENCES

ALGAZE, G., ed.1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia. Vol. 2: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük.* Oriental Institute Publication 110. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.

BRAIDWOOD, R. and L. Braidwood 1960 *Excavations in the Plain of Antioch.* Oriental Institute Publications 105.Chicago: University of Chicago Press.

STEIN, G. and A. Misir 1995 The 1994 Excavations at Hacinebe Tepe. In *Kazi Sonuçlari Toplantisi* I, pp. 109-140.

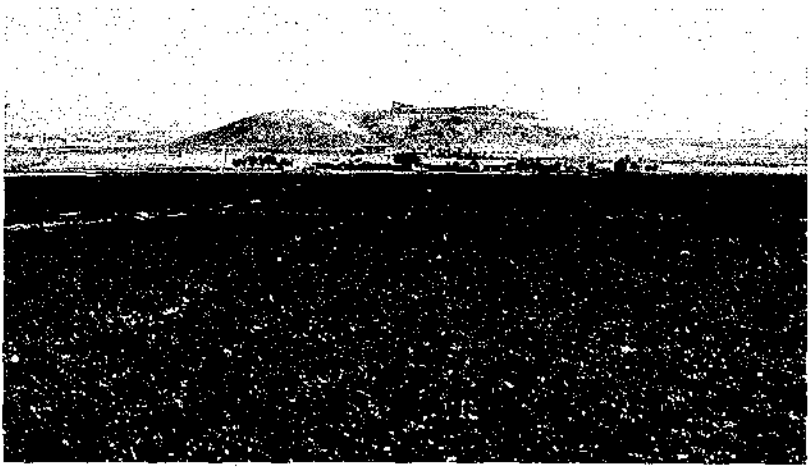

Fig :1

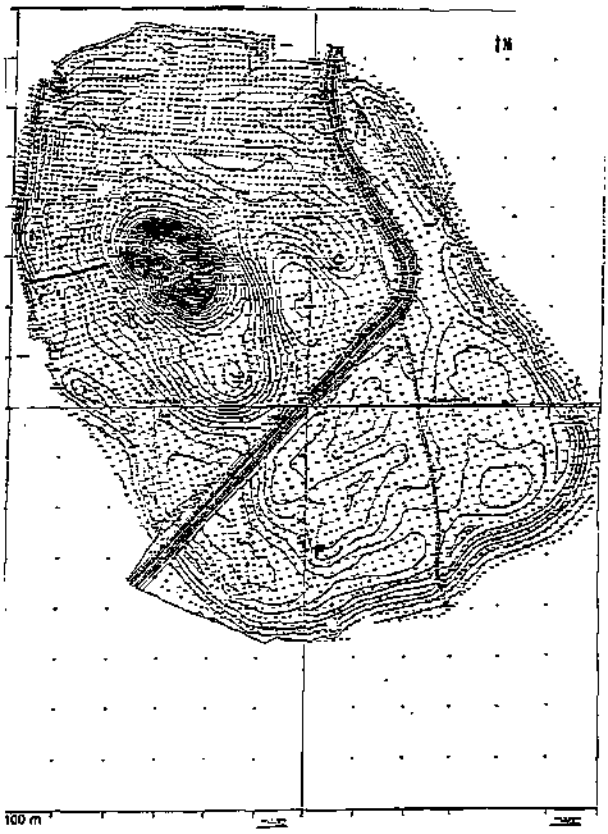

Fig : 2

Fig : 3

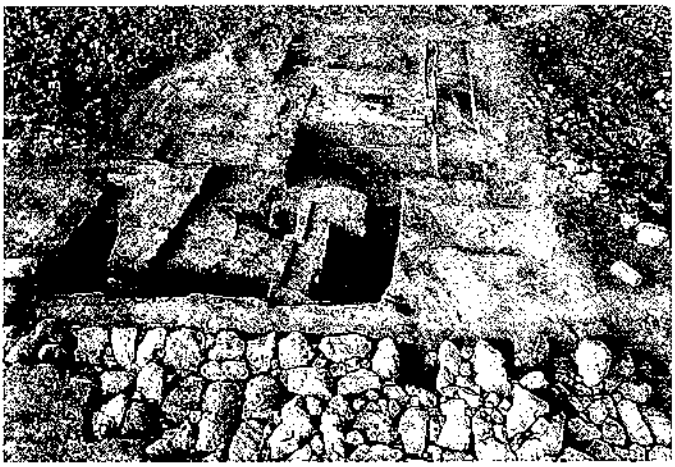

Fig: 4

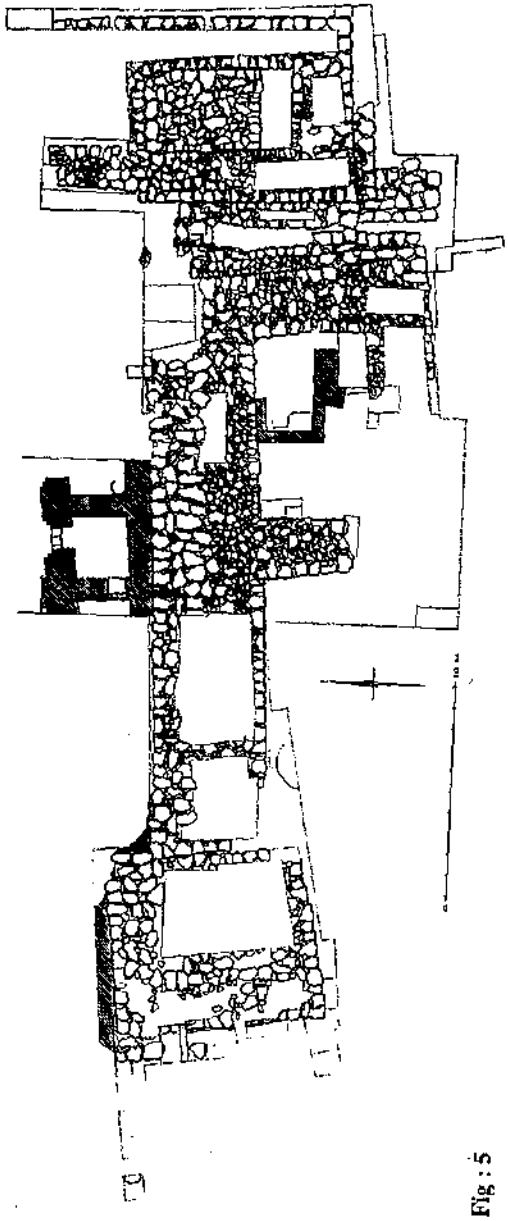

Fig : 5

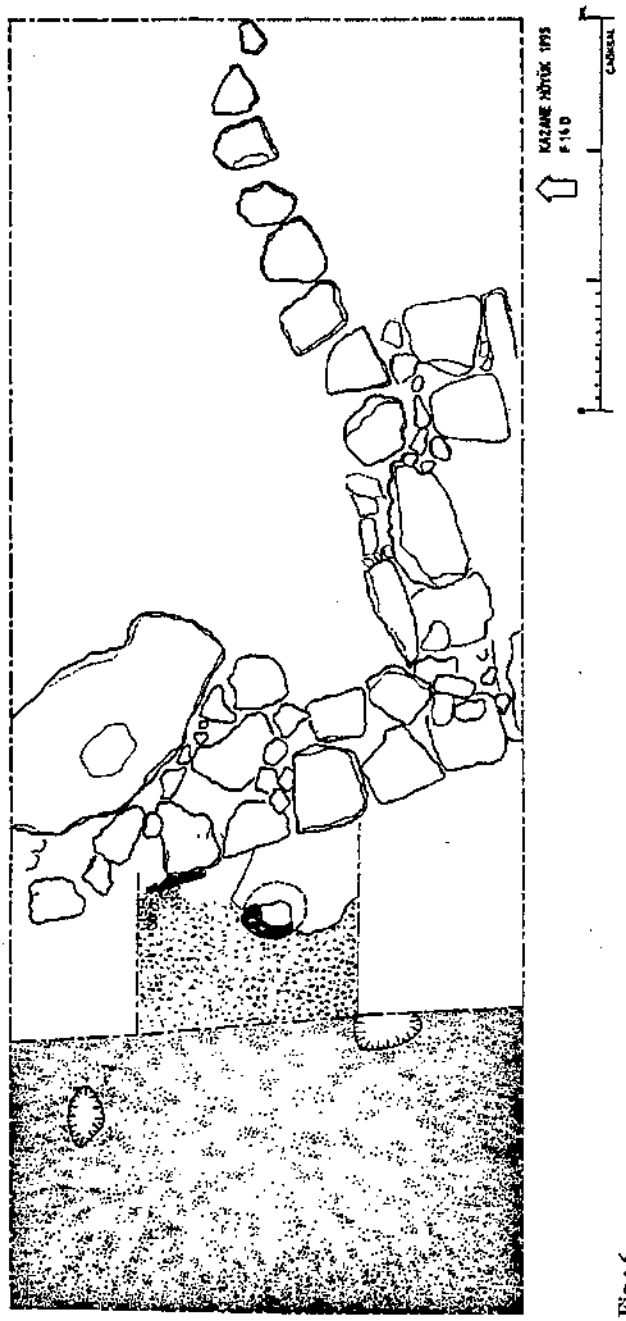

Fig : 6

1995 EXCAVATIONS AT HACINEBİ TEPE

*Gil J. STEIN**

Introduction

The fourth field season of the Northwestern University salvage excavations at Hacınebi Tepe, Birecik district, Şanlıurfa province took place from July 6-August 30, 1995, directed by Gil Stein (Northwestern University). We wish to express our appreciation to Prof. Dr. Engin Özgen, General Director of the Ministry of Culture's Directorate of Monuments and Museums for permission to conduct this research. The 1995 fieldwork was supported by National Science Foundation grant SBR-9511329, and by generous contributions from Dr. Joseph and Laura Kiser, William and Sally Anderson, Paul Webster and Mary Larson. We thank Mr. Adnan Mısır, Director of the Şanlıurfa Museum for his administrative assistance, and Hamza Güllüce, who served as representative of the Directorate of Monuments and Museums. We also gratefully acknowledge Kemal Işık, the Muhtar of Uğurcuk village, for his hospitality and assistance in conducting excavations at Hacınebi.

The project staff consisted of: Mr. Kenneth Boden (University of Arizona), Ms. Tania Collas (conservator), Ms. Güner Coşkunsu (Istanbul University), Dr. Christopher Edens (Harvard University), Mr. Fokke Gerritsen (University of Amsterdam), Ms. Sarah Hinds (Cambridge Archaeological Unit), Ms. Jessica Johnson (University of Texas-Austin), Ms. Kathryn Keith (University of Michigan), Ms. Çiğdem Köksal (Istanbul University), Dr. Alan Lupton (Cambridge University), Dr. Augusta McMahon (Cambridge University), Dr. Naomi Miller (University of Pennsylvania), Ms. Belinda Monahan (Northwestern University), Ms.

(*) Dr.Gil J. STEIN Anthropology Department, Northwestern University, Evanston, IL 60208 USA

Rana Özbal (Bates College), Ms. Julie Pearce (University of Pennsylvania), Dr. Holly Pittman (University of Pennsylvania), Ms. Lynn Rainville (University of Michigan), Mr. Joel Sweek (University of Chicago), and Ms. Anwen Tormey (Northwestern University). A team of 42 workers from the village of Uğurcuk (Hacınebi) assisted the project staff in the excavation and artifact processing.

Site Description and 1995 Project Goals

The Hacınebi excavations have been investigating the effects of Uruk Mesopotamian commercial expansion on local Anatolian cultures in the fourth millennium BC. Hacınebi Tepe is a 3.3 ha. low mounded site on the bluffs overlooking the east bank of the Euphrates river, 5 km north of Birecik in Şanlıurfa province, southeast Turkey. Four seasons of excavation from 1992-1995 have shown that Hacınebi Tepe has two main occupations [Stein and Mısır 1994 a, 1994b, 1995, 1996). 1-2.5 m. thick Achaemenid/Hellenistic deposits (ca. 5th-2nd centuries BC) are present immediately below the plow zone. Beneath these is a Late Chalcolithic occupation up to 5 m. deep, dating approximately 3900-3200 BC. The Late Chalcolithic occupation consists of two phases: an earlier Phase A - ca. 3900-3700 BC which has only Local Anatolian Late Chalcolithic ceramics (the "Pre-Contact" phase), and a later phase B ca. 3700-3200 BC (the "Contact Phase"), which has both Mesopotamian Uruk style ceramics and Local Anatolian Late Chalcolithic ceramics (Pollock and Coursey 1995). This stratigraphic situation provides a rare opportunity to study the organization of interaction between Mesopotamians and Anatolians at Hacinebi during the fourth millennium BC Uruk expansion.

The 1995 field season had two main goals: 1) Expansion of horizontal exposures of phase B deposits in the north, south, and west parts of the mound in order to clarify patterns of Mesopotamian-Anatolian interaction; and 2) Study and conservation of artifacts excavated in the 1992, 1993, and 1994 seasons. 42 days of excavations took place from July 8-August 24, 1995 in six trenches (ops. 11, 12, 14, 15, 16, 17) distributed over Area A in the northeast corner of the site, Area B in the south, Area C in the west, and an exploratory trench located on the sloping spur at the west end of the site overlooking the Euphrates (Figure: 1). Area A now comprises six trenches (ops. 1, 4, 6, 10, 14, 15) and three smaller test cuts (ops. 3, 8, 9) for a total exposure of more than 600 m^2. Area B now comprises four trenches (ops. 2, 7, 11, 12) with a total exposure of more than 350 m^2. Area C consists of two excavation areas (ops. 5 and 16) exposing 200 m2 in the western part of the site, along with operation 17 - an 8x10 m test trench on the far west slope of the

mound. The 1995 excavations exposed Roman, Achaemenid/Hellenistic and Late Chalcolithic occupation levels at the site.

The Roman Occupation

Traces of a Roman period occupation are located in area C on the west spur of the mound. 1993 and 1994 excavations in Operation 5 had defined a large Roman period trash pit. In 1995, Operation 16 was opened as a 10x10 m trench immediately to the north of op. 5. The uppermost occupation in this trench was a Roman period farmstead whose remains were present immediately beneath the plow zone. Although most of the structure had been destroyed by deep plowing, the surviving fragmentary stone wall foundations suggest that the building consisted of several rooms built around an open courtyard. Lying on the surface of the courtyard was a large, crudely carved limestone basin. A deep trash pit was located in the open area downslope, immediately to the south of the house. The southern portion of this pit had been uncovered in the earlier excavations of op. 5. Trash deposits in the house and the pit both included typical Roman period corrugated brittle red wares. This small farmstead building and trash dump are the only known Roman occupation at Hacınebi.

The Achaemenid/Hellenistic Occupation

Area A

The Achaemenid/Hellenistic occupation of Hacınebi dates to the 5th-2nd centuries BC (McMahon 1996). Remains from this period were recovered from areas A, B, and Operation 17 on the western spur of the site. The 1995 excavations in Area A opened two new trenches - operations 14 and 15. Achaemenid/Hellenistic remains in Op. 14 included the northwest corner of the massive mud brick building which had been exposed in operations 4 and 10 during the 1993 and 1994 field seasons (Stein and Mısır 1995, Stein et al 1996). In the northeast corner of Op. 14, excavations exposed a levelling deposit of small angular limestone fragments which seem to have served as the foundations for the Achaemenid/Hellenistic fortification wall at the site. The highly eroded fragments of this wall had a northwest-southeast orientation. This appears to be the continuation of the defensive wall that was first found in the 1993 excavations of Op. 6.

Achaemenid/Hellenistic remains were also recovered in Operation 15, a 10 x 10 m trench located immediately to the south of operation 10

in area A. As was the case in virtually all other Achaemenid/Hellenistic exposures at Hacınebi, the uppermost deposits consisted of a series of deep, straight sided pits lined with mud plaster; these seem to have been used originally for grain storage, before being re-used for either burials or trash disposal. The pits cut into and badly damaged the underlying Achaemenid/Hellenistic building levels of poorly preserved stone and mud brick walls, apparently from a domestic area of houses with courtyards and ovens. Trash deposits from both pits and open air contexts yielded large amounts of debris related to household activities, most notably unbaked clay loom weights, basalt grinding stone fragments, and small baked clay figurines. Most of the figurines were of two types. The first is the typical "Persian horseman", a freestanding figurine in which the head of the rider is carefully fashioned with well defined facial features, a beard, and a Phrygian cap (see e.g. Stein and Misir 1995:Figure 16B), while the horse is formed in a very schematic fashion, with little or no attention to anatomical detail. The figurine is often dipped in or splashed with red paint. The second most common figurines in op. 15 are relief plaques, formed in an open-faced mold, depicting female deities. The most unusual Achaemenid/Hellenistic figurine was that of a female with a headdress or halo in a starburst shape - possibly some kind of solar deity (Figure: 2). The figurine was molded in two halves (front and back) which were then joined, smoothed, and fired. Only the upper 7.85 cm are preserved, showing the head, and upper torso.

Area B

In area B at the south edge of the site, Achaemenid/Hellenistic remains were recovered from Operation 12, a new 10 x 10 m trench located immediately to the west of operation 11. In the uppermost building level of op. 12, at least 19 pits of varying dimensions were scattered across the trench. Some of these were dug expressly for trash disposal or perhaps as borrow pits for mud brick manufacture. However, at least two of the pits - 15 and 18 - were carefully formed, deep bell shaped features, probably used originally for grain storage and then filled up with domestic trash.

Roughly contemporaneous with the pits were a series of burials, generally stone-lined cist burials oriented east northeast to west southwest, containing a single articulated flexed skeleton with grave goods. The cists are generally covered by 2 or 3 slabs of angular unworked limestone. Burial 23 contained a jar, a complete pair of iron shears, a carnelian bead, and several fragmentary pieces of bronze and silver jewelry. Burial 51 contained a skeleton with 1 bronze anklet on each leg. Burnt animal bones were found between the feet of the skeleton and the west

wall of the burial cist; these are apparently the remains of a food offering. Three amphorae were placed horizontally across the chest of the deceased.

The pits and burials overlie and cut into an earlier level of large scale Achaemenid/Hellenistic mud brick and stone architecture. This structure forms part of the same complex known from adjacent operations 11, 7, and 2 (see, e.g. Stein and Misir 1995 :129 and Figure 15). The building walls in operation 12 were 1.15 m. wide, with a maximum preserved height of 1.02 m. As in ops. 7 and 11, the construction technique consisted of mud brick upper courses on a foundation of rounded cobbles and unworked angular limestone bonded with mud mortar and set into a foundation trench. The floors of the building were clean, and even the post abandonment deposits generally contained little refuse.

The portion of the building exposed in op. 12 consisted of wall 60 to the west, and wall 4 to the east, framing a doorway linking an interior, roofed over room to the south with an open space or courtyard to the north. The walls extended for 7.75 meters, oriented northeast-southwest. The doorway had a stone threshold to north and a mud brick step to south, leading down into the slightly sunken interior of the structure. The area to the north of these walls was apparently an open courtyard, with ovens constructed on an outdoor surface. The courtyard extends 8 m from NW-SE and at least 12 m from SW-NE; its western limits lie in the as-yet unexcavated area to the west of op. 12. The sequence of construction and modification suggests that this structure was used for an extended period.

Area C

Achaemenid/Hellenistic deposits were also exposed in operation 17, an 8x10 m test trench on the west slope of the mound. The uppermost occupation in op. 17 was a series of deep bell shaped Achaemenid/Hellenistic pits (5, 7, and 10) cut down into earlier architecture of the same general period. These seem to have been grain storage pits reused or filled with trash. The pits cut into an earlier, highly eroded set of small mudbrick walls, apparently representing fragmentary house remains. These in turn overlie a large Achaemenid/Hellenistic mud brick building terraced into the west slope of the mound. The structure appears to have consisted of a single room, oriented east-west, with a blocked doorway in its southern wall. The interior wall surfaces and floor were mud plastered. The north, east, and south walls were all exposed; the remainder of the building continued into the unexcavated west profile. The

external room dimensions are 3.8 m from N-S and at least 6.6 m from east to west. The mudbrick walls were 60 cm wide, and differ from most of the Achaemenid/Hellenistic architecture at Hacınebi in that they were constructed without a stone foundation. The north wall of the structure is little more than a thick plastering of the Late Chalcolithic mound deposits cut into by the terracing to build this structure. The lack of foundations, the narrow dimensions of the south and east walls, and the absence of a true north wall all make it unlikely that this building had a second storey. The function of the structure remains unclear, but the manner of construction suggests that it may have been some kind of semi-subterranean storage facility rather than an actual house.

Overall, the Achaemenid/remains recovered in 1995 are consistent with the occupational sequence known from earlier seasons. This consists of an early phase characterized by large scale well, planned mud brick and stone architecture. Above this phase is an architectural level of smaller scale domestic architecture. The final Hellenistic phase consists of grain storage pits (re-used for trash disposal) and cist burials.

The Late Chalcolithic Occupation

Area A

Late Chalcolithic occupation levels were recovered from all main excavation areas. In area A at the northeast corner of the site, the 1995 excavations in op. 14 exposed the uppermost preserved Late Chalcolithic phase B deposits known to date at Hacınebi. Of particular significance was the discovery of a portion of a house with in-situ Uruk ceramics and associated artifacts on the floor. Finds included complete ceramic vessels such as a spouted jar, a juglet, crude conical cup, a fine conical cup with string cut base, and several bevelled rim bowls leaning up against wall 16 and bin 21. Along with the ceramics, this floor deposit contained a reed-impressed bitumen pad, a stone pestle, a rounded flat stone palette, and two basalt grinding stones (Figure: 3). The broken distal end of a bitumen dipped wall cone was also found in this floor deposit. The wall, bin, and floor seem to have be the fragmentary remains of a kitchen or food preparation area. This is the first in situ Uruk material found at the site, and is important because it shows that the Uruk ceramics, and especially beveled rim bowls, were used in clear-cut domestic contexts. The fact that this Uruk house fragment was found in some of the latest phase B deposits indicates that the Mesopotamian presence at Hacınebi continued for an extended period, perhaps as long as four or five centuries. This in situ Uruk deposit in op. 14 can be linked stratigraphically to

building level 5 in adjacent operations 1 and 6, where contemporaneous deposits of Uruk and Local Late Chalcolithic ceramics were found on opposite sides of the same wall 10/45 (Stein and Mısır 1994:150-152, figs. 3,4,18). The later phase B houses in op. 14 were constructed by levelling off and terracing this portion of the mound.

In deposits sealed off beneath this fragmentary Uruk house, a number of pits yielded Uruk material culture in the phase B building levels. One of the most notable of these was pit 50, which contained exclusively Uruk Mesopotamian style ceramics and a crudely carved small limestone eye idol in association with large amounts of chipped stone simple blades and cores. At least some of this trash deposit derives from a specialized lithic production area or possibly a workshop of some sort.

In roughly contemporaneous pits 80 and 91, Uruk glyptic material was found in association with exclusively Mesopotamian ceramics. Two mushroom shaped jar stoppers found in pit 80 bore identical Uruk cylinder seal impressions with a repeated "ear" motif. In pit 91, two jar sealings bore identical Uruk cylinder seal impressions of a work scene taking place in front of a beehive-shaped building (possibly a silo for grain storage) on a platform (Figure 4- top right, bottom right).

Beneath these later pits and the uppermost, fragmentary building levels were two main Late Chalcolithic building phases of well preserved mud brick houses built on stone foundations. These consist of an upper "yellow brick" building level overlying and cutting into a lower "red brick" building level. The earlier red brick building was levelled off and filled in to provide a stable footing for the yellow brick building level. Although both construction episodes share a northwest-southeast orientation, the two differ in ground plan and in the locations of major structural elements. Both of these earlier building levels contain exclusively Local Late Chalcolithic ceramics dating to the earlier portion of Late Chalcolithic phase B. The lower "red brick" building level overlies as-yet unexcavated thick ash deposits which extend south into the adjacent op. 4, where they run up against the upper stone platform in ops. 4 and 10. These stratigraphic relationships provide additional evidence to suggest that the upper stone platform was constructed before the period of intensive interaction with Uruk Mesopotamia, although it is still unclear whether this structure dates to early in phase B or perhaps late in phase A.

In the 1995 field season, Ms. Çiğdem Köksal made detailed architectural plans of the two large rectangular stone platforms that had been

exposed by earlier excavations in in area A (Figure: 5). The upper platform is a rectangular, free standing structure over 9 m long from NE-SW, 8 m from NW - SE, and over 2.4 m high. The platform is constructed of large rounded limestone cobbles. Although the original superstructure is no longer preserved, the monumental size and height of the upper platform suggest that it may have been either a public building such as a temple, or perhaps an elite residence.

To the east of the upper platform lies the lower platform, located in operations 1 and 6. The upper platform was apparently constructed first, while the lower platform was added at a later date to broaden the area at the top of the mound (Figure: 6). A small ramp and stairway connect the two structures. The lower platform is over 2.8 meters high. The lower platform consists of an outer retaining wall of large limestone blocks and cobbles, with the area behind it filled in by alternating layers of mud and pieces of angular limestone. On top of the lower platform was a packed mud surface with a small mudbrick retaining wall. Based on the stratigraphy and ceramics of associated building levels, both platforms seem to have been built before the period of contact with Uruk Mesopotamia.

Area B

In Area B, at the southeast corner of the site, Late Chalcolithic deposits were mainly exposed in operations 11 and 12. Operation 11 is a 10 x 10 m trench first opened in 1994. The 1994 excavations had exposed a massive Late Chalcolithic stone wall (wall 68) with a series of wide niches and buttresses on its east face. The 1995 fieldwork sought to clarify the function of this massive stone architecture and determine whether it was built in phase B or in the earlier pre-contact phase A. Excavations down to the base of this wall established that it is 3 m wide at the base, and is preserved to a height of over 3.3 meters, making it the largest known and best preserved example of Late Chalcolithic architecture at the site (Figure: 7). The wall is constructed of large rounded cobbles and angular pieces of limestone. On the exposed portions of the east face, the three buttresses and niches - two m. wide and 1 m. deep - begin 2 m. above the base of the wall. Ceramics associated with the earliest deposits at the base of wall 68 suggest that it was built in the pre-contact phase A. The size and orientation of this wall suggest that it was probably part of an open air monumental enclosure of some sort.

Although first constructed in the pre-contact phase A, wall 68 continued in use with substantial repairs, additions, and modifications up through the time of Mesopotamian contact in late phase B. During phase

A, east-west oriented stone wall 120 was built to the southeast, forming a possible gateway with wall 68. The area to the northeast of the wall seems to have remained open for a long period, before the construction of massive mud brick and stone platform 111/121 (Figure: 7). The platform was constructed of mud brick on stone foundations and was preserved to a height of over 1.5 m. Platform 111/121 fills the entire northeast quarter of the trench and extends 4.5 m N-S and 5.5 m E-W, continuing into the north and east profiles. The platform was designed to run parallel to the east face of wall 68, forming a street 1.8 m wide. The dating of the platform is still uncertain, ceramics in associated trash deposits suggest have been constructed before the beginning of intensive contact with Uruk Mesopotamia.

The architectural and stratigraphic sequence of op. 11 suggest several conclusions. Monumental public architecture was constructed and used in the pre-contact phase A at the site. The massive niched and buttressed wall 68 appears to have been some kind of enclosure wall, rather than a fortification or part of a roofed structure. The wall remained in use for an extended period, and is associated with the construction of a large platform (111/121) similar in many ways to the upper stone platform known from operations 4/10 in area A at the north end of the site. Both platforms appear to have been built early in phase B, before the period of intensive contact with Uruk Mesopotamia. Wall 68 continued in use during the later part of phase B; however, by this point the stone and mud brick platform 111/121 had been abandoned and the entire area was being used as a residential area rather than a public precinct.

In op. 12, due to time limitations, the Late Chalcolithic deposits underlying the Achaemenid/Hellenistic building were only investigated in the eastern half of the trench. Beneath erosion layer 94, excavations exposed the west face of massive Late Chalcolithic stone wall 68. Unlike the east face of the wall known from adjacent op. 11, the west face was straight, with no niches or buttresses. The original uses of the wall and its western environs in op. 12 can only be clarified by further excavation.

Area C

In Area C, op. 5 had been excavated in 1993 and 1994, exposing a Late Chalcolithic complex of a mud brick courtyard house adjacent to a set of two long, narrow stone walled rooms, possibly storage structures. This area had also yielded evidence for metallurgy, including a copper chisel and an open faced mold still containing traces of copper. The complex apparently dates to the pre-contact phase A. To further investigate

the chronology and function of this Late Chalcolithic complex, operation 16 was opened in area C in the 1995 season.

Late Chalcolithic deposits in op. 16 consisted of three discrete building levels The uppermost occupation was represented by a series of nine late phase B pits, most of them filled with exclusively Uruk ceramics, mainly bevel rim bowls, spouted jars, conical cups, crude conical cups, and chaff tempered trays. No architecture was found in direct association with this material. The pits are in most cases irregularly shaped, and are filled with alternating trash and wash deposits suggestive of a gradual accumulation of debris over an extended period, rather than a single episode of deposition. Although all pit deposits were carefully screened, administrative artifacts such as sealings and sealing clays were quite rare relative to the late phase B occupation levels in area A at the north end of the site. Pit 51 yielded one burnt jar sealing bearing an Uruk cylinder seal impression with an animal procession motif (Figure 4 - center). Uruk pit 69 contained a clay "nucleus" of unused sealing clay (cf. Ferioli and Fiandra 1983). Uruk wall cones were also rare, with only one example recovered from ash deposit 37. Although several pits contained almost exclusively Uruk ceramics, other contemporaneous contexts had mixed assemblages of both Uruk and Late phase B Local chaff tempered wares.

The pits cut into trash layers containing both Uruk and Local ceramics. These deposits in turn sealed off an earlier building phase consisting of two well constructed mudbrick buildings. The eastern "white mud brick" building had 3 rooms defined by white plastered walls. The western "red mud brick" building had at least two rooms built on top of stone pavement 44. Both buildings were oriented northwest-southeast, and both extended south into op. 5. The wall dimensions and room layout suggest that these were both houses, but the floors were very clean, so we can only infer the function of these structures. The dating of the houses is also uncertain for the same reason. Ceramics lying on top of cobble surface 99 to the north of the building and in the post-abandonment deposits of deliberate room fill both contain exclusively Local Late Chalcolithic ceramics, often including typologically "late" hammerhead bowls (see Pollock and Coursey 1995). On this basis, it seems that this building level dates to the earlier part of phase B, before the period of intensive contact with Uruk Mesopotamia. Both mudbrick buildings in op. 16 had been cleaned out and then deliberately filled., perhaps in order to level the ground and provide a stable foundation for some later Chalcolithic construction.

The mud brick building level was constructed on a series of levelling fill layers consisting of deliberately laid clay deposits and stone pavements. These deposits seal off the earliest architecture exposed in op. 16. This stone built complex of rooms is the northward extension of the storage rooms known from op. 5 (Figure: 8). This complex was not constructed as a unit, but instead represents the cumulative result of numerous episodes of additions, rebuildings, and subdivisions of the rooms before the entire structure was eventually filled in and levelled off. The stone building complex was only partially investigated in the 1995 season. It remains unclear whether the stone structures date to the end of the pre-contact phase A or the earlier stages of phase B, before the period of intensive interaction with Uruk Mesopotamia.

To the west of op. 16, a second new trench, op. 17, was opened to investigate Late Chalcolithic deposits eroding out of the west slope of the mound. In contrast with Area A at the Northeast end of the mound, op. 17 has has only limited evidence for an Uruk Mesopotamian presence. Most of the Late Chalcolithic deposits are Local in character, dating to the pre-contact phase A and the earlier part of phase B. The trench was excavated down to bedrock.

The uppermost Late Chalcolithic deposits in op. 17 were preserved in the small area in the northeastern part of the trench which had not been cut away by construction of the Achaemenid/Hellenistic mud brick building. A series of fragmentary walls, floors and associated trash deposits were recovered, although it is still unclear whether these date to the earlier or later part of Late Chalcolithic phase B.

Underlying these fragmentary remains was an occupation level consisting of a well constructed mud brick niched structure to which were added a number of stone and mud brick buildings. Building 36 was located in the southeast corner of op. 17; only the northwest part of the building lay within the limits of the trench (Figure 9 - bottom right). The building dimensions are at least 5.75 m (E-W) and 2.4 m (N-S). It was a mud brick structure oriented east-northeast by west-southwest, with a door along its east wall and a white plastered interior. The floor was unplastered compact clay. The interior face of the north wall had two niches, one of which was later filled in by the construction of a bench along the west wall. Ceramics overlying the floor were almost entirely Local Late Chalcolithic, and can be dated on typological grounds to later phase B. The find of a single Uruk ledge rim jar sherd supports this dating.

To the north of building 36, a series of stone built rooms back onto an open area which may have been a street or an irregularly shaped courtyard. Set into the trash deposits in this open area was burial 57, a flexed articulated interment with mud bricks arranged in the pit around the skeleton (Figure: 9 - top center). Burial 57 is exceptional in that is one of only two adult burials dating to the Late Chalcolithic at Hacınebi (the other was found in the earliest occupation of op. 11). No grave goods were found in either burial. To date, almost all other Late Chalcolithic burials at Hacınebi have been infant jar burials.

One of the most noteworthy discoveries in this later phase B building level was a well worn rectangular marble stamp seal (Figure:10). The seal is drilled through horizontally, perhaps to allow it to be suspended on a string or chain and worn by its owner. The seal motif is the typical Local Late Chalcolithic style combination of lions and caprids, as known from numerous stamp seal impressions from area A (see e.g. [Stein and Misir 1995). The seal was found in a deposit lying up against wall 61 to the north of the niched mud brick building 36.

This upper building level shows considerable continuity with the lines of the underlying rooms and walls in the two earliest construction phases. These are constructed at least partially on the underlying limestone bedrock that slopes down to the south and east. As in the overlying phases, the rooms of the earliest building level are constructed of narrow stone walls along the north, west, and south profiles, with an open area in the central and eastern parts of the trench. The ceramics from these earliest two building levels are typologically "early" Local Late Chalcolithic forms that apparently date to the pre-contact phase A.

The uppermost of these two phase A building levels yielded an infant child burial (locus 73) sealed beneath a room floor in the northeast corner of the trench. Inside the burial jar along with the skeleton were placed a miniature ceramic vessel, 1 copper ring and 2 silver earrings as grave goods. The earrings are the earliest known silver artifacts known from the site, and would certainly be among the earliest silver pieces known from Anatolia. A second noteworthy find from this building level was a baked clay disk shaped Local Anatolian stamp seal with an incised snake motif (Figure: 11). This seal was recovered from a trash deposit radiocarbon dated to the early fourth millennium.

Chronology

The combination of the new stratigraphic exposures described above, radiocarbon dating, and ongoing ceramic analysis provides the basis for

some preliminary comments on the chronology of the Late Chalcolithic occupation at Hacınebi. Of the 65 radiocarbon samples collected in the 1995 season, nineteen samples from Late Chalcolithic contexts were submitted for processing by Beta Analytic. The sample dates were then calibrated using the CALIB 3.03 software package (Stuiver and Reimer 1993). With the addition of these new samples, the calibrated chronology for Hacınebi strongly suggests that the period of intensive contact with Uruk Mesopotamia in later phase B at the site falls within a time range of about 3700-3400 BC (Figure: 12). This is consistent with the ceramic analyses, which suggest that the Uruk material from Hacınebi has its closest parallels in assemblages dating to the later Middle Uruk (possibly extending into the first part of the Late Uruk period - Pollock and Coursey 1996).

Laboratory Analyses

In 1995, continuing laboratory analyses focused on seals and sealings, chipped and ground stone, ceramics, botanical remains, metals, and artifact conservation.

Dr. Holly Pittman continued with her analysis of the glyptic material (Pittman 1996a, b). Seals and seal impressed materials recovered in 1995 include examples from both the Anatolian and the southern Mesopotamian record-keeping systems.

Mesopotamian style glyptic was recovered in operations 14 and 16. Operation 14 produced four clay sealings impressed by two different Uruk cylinder seals. HN 9410 and 9411 are two mushroom shaped unbaked clay jar stoppers. Both are impressed with the same small cylinder seal carved with three rows of ear arranged in alternating directions. The second pair of sealings - HN 9465 and 9466 were both impressed with the same seal. HN 9465 is a jar stopper, while HN 9466 is a bag sealing. The seal motif shows a human Figure squatting to the left of two domed grain silos built on top of a single platform. This motif has close parallels from Susa. Operation 16 produced a clay bag sealing (HN 8657) bearing the impression of a cylinder seal carved with an animal procession scene showing goats, a feline, and an unidentified horned animal.

Three local Anatolian stamp seals were also recovered from phase A and B deposits in operation 17 at the west end of the mound. HN 8334 is a white calcite rectangular stone pierced laterally across the width of the seal. It is highly worn, and broken through along the string hole. The seal design depicts a feline and a caprid (Figure: 10) and apparently dates

to phase B. HN 8393 is a disk-shaped baked clay stamp seal with a coiled snake motif found in phase A deposits (Figure: 11). A related snake motif also appears on HN7440, a small highly polished round stamp seal carved from red stone.

Dr. Christopher Edens continued with his analysis of the Late Chalcolithic chipped and ground stone (Edens 1996). 4513 pieces of chipped stone were coded in 1995 When added to the 5100 pieces coded in 1994, the available sample amounts to 9600 pieces, the largest analyzed chipped stone sample from a Late Chalcolithic site in SE Turkey. The 1994 analysis focused on the blade technology, concluding that the Hacinebi assemblage combines an informal flake industry with two technologically distinct blade reduction trajectories. Canaanean blades and cores exhibit striking platforms that are facetted and obtuse-angled, and are invariably on opaque, fairly coarse-grained cherts; simple blades have plain and slightly acute-angled striking platforms, and often are made on fine-grained, translucent cherts. The two kinds of blades are metrically distinguishable, the simple blades strongly tending to be narrower than 2.2 cm, and the Canaanean blades wider than 2.0 cm. Both blade technologies exist in Phase A and Phase B contexts, and in both Uruk and local contexts (as identified by pottery) within Phase B. Dr. Edens also began a pilot study intended to establish the feasibility and effectiveness of low magnification microscopy for lithic use-wear analysis. 101 blades and other pieces were examined to identify characteristic patterns of edge wear associated with specific tool uses. Several general microwear patterns were identified, reflecting chopping, scraping, and cereal harvesting. Finally, ground stone tools from the 1992-1994 excavations were also examined to develop a typology of these objects.

Ceramic analyses by Augusta McMahon began to develop a typology of Achaemenid/Hellenistic ceramics, while Julie Pearce, Kenneth Boden and Anwen Tormey continued the examination of Late Chalcolithic pottery, using the typology developed in the 1993 season (Pollock and Coursey 1995, 1996). The 1995 study focused on 3 goals: a) refinement of the chronology for the Local Late Chalcolithic ceramics, b) reconstruction of the Phase A ceramic production technology and procedure, and c) functional comparisons of Uruk versus Local ceramic assemblages from different parts of the phase B occupation.

Dr. Naomi Miller continued with her analysis of Late Chalcolithic archaeobotanical remains. 12 new samples were examined from phase A and B Local contexts, and from Uruk deposits (Miller 1996). The main crops represented in the Hacinebi samples are barley, einkorn, emmer,

free-threshing wheat, and lentil. Among the cultigens, barley is most common in all phases. Minor contributors to the assemblage include grasspea, grape, fig, and possibly almond and olive. As is typical of sites in the Near East, the most common wild plants are for the most part grasses and legumes along with a few other small plants (e.g., Galium). The quantities of wood charcoal suggest a vegetation cover of steppe forest or open woodland. Newly recorded taxa in 1995 included arboreal species such as olive (Olea europaea) and acorn (Quercus sp.) along with the small herbaceous plants Ziziphora and Sherardia. All types found at Hacınebi also occur on other archaeological sites in the middle Euphrates valley.

Hadi Özbal began an archaeometallurgical analysis of the Late Chalcolithic copper artifacts, focusing on a small chisel from the pre-contact phase A (Özbal 1996). Atomic absorption spectroscopy (AAS) analysis determined that the chisel is made out of a highly pure copper containing no alloying elements. Based on the presence of Nickel and Iron, Özbal suggests suggest that the metal is not made from native copper but was smelted instead. The confirmation of advanced metallurgical processing based on chemical characterization studies is consistent with the finds of open faced molds in the 1993 and 1994 seasons.

Finally, laboratory work also included the continuing program of archaeological conservation, conducted in 1995 by Jessica Johnson and Tania Collas. Conservation efforts focused mainly on the stabilization and removal, of corrosion from bronze and iron artifacts recovered from Achaemenid/Hellenistic cist burials in operation 12.

Conclusions

The 1995 field season at Hacınebi accomplished four main aims. First, radiocarbon dates and ceramic analyses are allowing us to refine site chronology so that we can pinpoint the beginnings of the period of intensive interaction between Mesopotamians and Anatolians at Hacınebi during Late Chalcolithic phase B. Second, our excavations of the underlying phase A deposits at the site exposed evidence indicative of monumental public architecture, social differentiation, advanced metallurgy, and complex administrative systems at Hacınebi well before the period of intensive interaction with Uruk Mesopotamia. Third, the ceramic and stratigraphic evidence suggests a high degree of continuity between the pre-contact and contact phases at Hacınebi, so that many structures may have continued in use between the two. Finally, our discovery of *in situ* Uruk material culture on house floors in the late phase B settlement pro-

vides the basis for detailed artifactual studies of the organization of interaction between the Mesopotamian enclave and their local Anatolian host community.

Understanding the initial date and duration of the Contact phase at Hacinebi is essential to any reconstruction of the organization of interaction between Mesopotamians and Anatolians at Hacinebi. The combination of the 19 radiocarbon dates collected and processed in 1995 with the ceramic analyses allow us to establish the beginning of the period of intensive Mesopotamian-Anatolian interaction at ca. 3700 BC in calibrated dates.

Excavations of the early pre-contact (phase A) and late pre-contact (phase B1) deposits recovered architectural, mortuary, and glyptic evidence indicative of monumental public buildings, social differentiation, advanced metallurgy, and complex administrative systems at Hacinebi well before the period of intensive interaction with Uruk Mesopotamia. The phase A construction date for the massive stone enclosure wall 68 in op. 11/12 and the apparent Phase B1 construction date for the two large stone platforms in ops. 1/4/6/10 mean that all of the largest structures at the site were first built prior to the contact phase. The recovery in op. 17 of a pre-contact phase child burial with silver earrings is extremely unusual for fourth millennium Anatolia and argues strongly for the local origins of prestige goods and social ranking before the period of intensive interaction with Mesopotamia. Similarly the discovery of an Anatolian style stamp seal in a secure phase A deposit confirms the presence of a local administrative technology at the site prior to contact.

REFERENCES

EDENS Christopher, 1996 Hacinebi Chipped Stone - 1995. In Gil J. Stein, Christopher Edens, Naomi Miller, Hadi Özbal, Julie Pearce, and Holly Pittman) "Hacinebi, Turkey: Preliminary Report On The 1995 Excavations" *Anatolica* 22.

FERIOLI P. and FIANDRA E, 1983"Clay sealings From Arslantepe VI A: Administration and Bureaucracy". *Origini* 12(2):455-509.

MCMAHON Augusta, 1996"The Achaemenid-Hellenistic Occupation at Hacinebi", in G. Stein, R. Bernbeck, C. Coursey, A. McMahon, N. Miller, A. Misir, J. Nicola, H. Pittman, S. Pollock and H. Wright "Uruk Colonial Expansion and Mesopotamian Communities: An Interim Report on the 1992-3 Excavations at Hacinebi, Turkey" *American Journal of Archaeology* 100: 222-229.

MILLER Naomi F., 1996 Archaeobotanical Remains from the 1995 Excavations at Hacinebi Tepe In Gil J. Stein, Christopher Edens, Naomi Miller, Hadi Özbal, Julie Pearce, and Holly Pittman)" Hacinebi, Turkey: Preliminary Report On The 1995 Excavations" *Anatolica* 22. 1996 Hacinebi Tepe 1993: Archaeobotanical Report. In "Uruk Cultural Expansion and Anatolian Communities," in G. Stein, R. Bembeck, C. Coursey, A. McMahon, N.Miller, A. Mısır, J. Nicola, H. Pittman, S. Pollock and H. Wright "Uruk Colonial Expansion and Mesopotamian Communities: An Interim Report on the 1992-3 Excavations at Hacinebi, Turkey" *American Journal of Archaeology* 100: 248-257.

ÖZBAL Hadi, 1996 Chemical Analysis Of A Copper Chisel From Hacinebi Tepe. (In: Gil J. Stein, Christopher Edens, Naomi Miller, Hadi Özbal, Julie Pearce, and Holly Pittman) "Hacinebi, Turkey: Preliminary Report On The 1995 Excavations" *Anatolica* 22.

PEARCE Julie, 1996 1995 Analyses of Hacinebi Phase B Ceramics. In Gil J. Stein, Christopher Edens, Naomi Miller, Hadi Özbal, Julie Pearce, and Holly Pittman) "Hacinebi, *Turkey:* Preliminary Report On The 1995 Excavations" *Anatolica* 22.

PITTMAN, Holly, 1996a "Preliminary Report on the Glyptic Art: Hacinebi 1993", in G. Stein, R. Bembeck, C. Coursey, A. McMahon, N. Miller, A. Mısır, J. Nicola, H. Pittman, S. Pollock and H. Wright "Uruk Colonial Expansion and Mesopotamian Communities: "An Interim Report on the 1992-3 Excavations at Hacinebi, Turkey" *American Journal of Archaeology* 100: 230-233.

1996b "Preliminary Report on the Administrative Artifacts: Hacinebi Tepe -1995 Season", in Gil J. Stein, Christopher Edens, Naomi Miller, Hadi Özbal, Julie Pearce, and Holly Pittman) Hacinebi, Turkey: Preliminary Report On The 1995 Excavations" *Anatolica* 22.

POLLOCK, S. and COURSEY C, 1995 "Ceramics from Hacinebi Tepe: Chronology and Connections" *Anatolica* 21: 101-141.

1996"Hacinebi Uruk Pottery: Preliminary Report" In G. Stein, R. Bembeck, C. Coursey, A. McMahon, N. Miller, A. Mısır, J. Nicola, H. Pittman, S. Pollock and H. Wright "Uruk Colonial Expansion and Mesopotamian Communities: An Interim Report on the 1992-3 Excavations at Hacinebi, Turkey" *American Journal of Archaeology* 100: 233-239.

STEIN G. and MISIR A., 1994 Mesopotamian-Anatolian Interaction at Hacinebi, "Turkey: Preliminary Report on the 1992 Excavations". *Anatolica* 20:145-189.

1994 "Hacinebi Excavations", 1992. In XV *Kazı Sonuçlar Toplantısı*, pp. 131-152. Republic of Turkey, Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums, Ankara.

1995 Hacinebi Excavations, 1993. In XVI *Kazı Sonuçlar ı Toplantısı*, pp. 121-140. Republic of Turkey, Ministry of culture, General Directorate of Monuments and Museums, Ankara.

1996 1994 Excavations at Hacinebi Tepe. In XVII Kazı Sonuçlar Toplantısı. Republic of Turkey, Ministry of culture, General Directorate of Monuments and Museums, Ankara.

STEIN, Gil J. and NICOLA Jeffrey, 1996 Late Chalcolithic Faunal Remains from Hacinebi. In "Uruk Cultural Expansion and Anatolian Communities," in G. Stein, R. Bernbeck, C. Coursey, A. McMahon, N. Miller, A. Mısır, J. Nicola, H. Pittman, S. Pollock and H. Wright "Uruk Colonial Expansion and Mesopotamian Communities: An Interim Report on the 1992-3 Excavations at Hacinebi, Turkey" *American Journal of Archaeology* 100: 257-260.

STEIN, G., BERNBECK R, COURSEY C., MCMAHON A., MILLER N., MISIR A., NICOLA, J., PITTMAN H., POLLOCK S. and WRIGHT H. 1996 "Uruk Colonial Expansion and Mesopotamian Communities: An Interim Report on the 1992-3 Excavations at Hacinebi, Turkey" *American Journal of Archaeology* 100:205-260.

STUIVER, M. and REIMER P.J., 1993 University of Washington Quaternary Isotope Lab Radiocarbon Calibration Program Rev.3.0.3A. *Radiocarbon* 35:215-230.

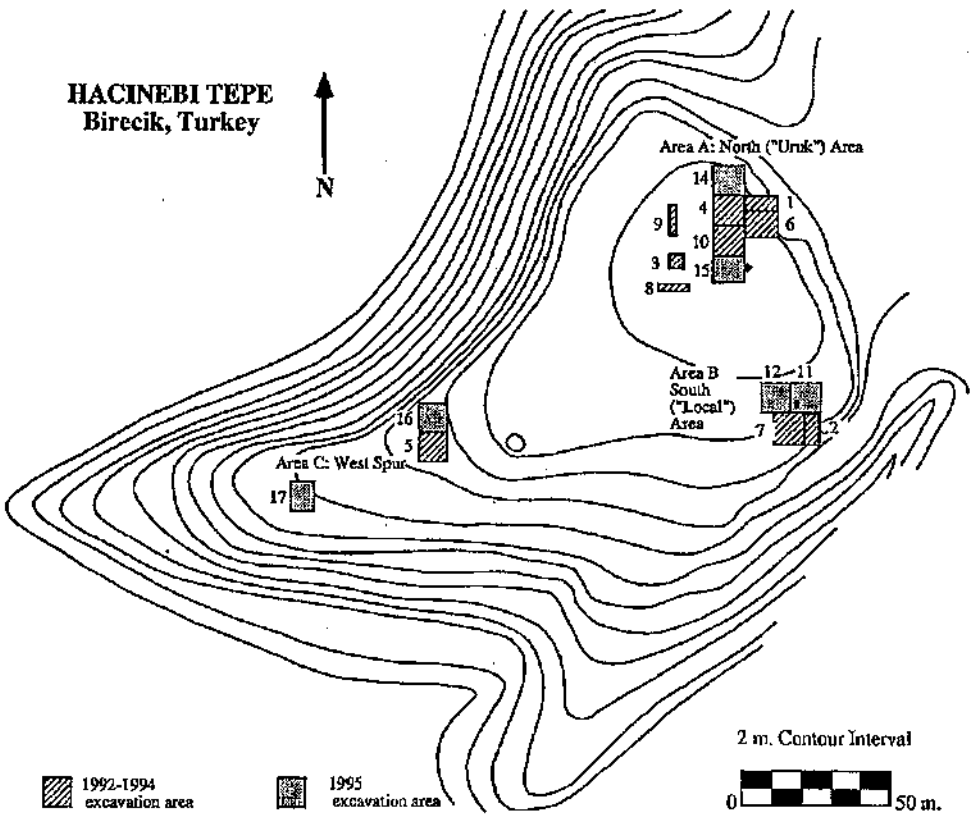

Figure 1: Topographical map of Hacinebi Tepe showing 1992-1995 excavation areas.

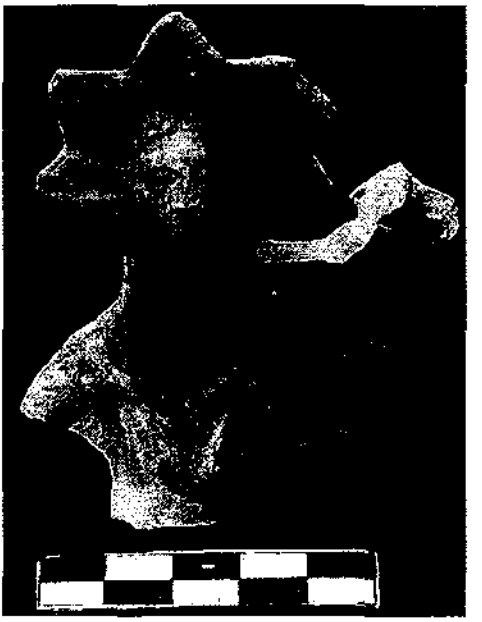

Figure 2: Operation 15: Locus 27 Lot 77. Achaemenid/Hellenistic molded ceramic figurine (HN8527).

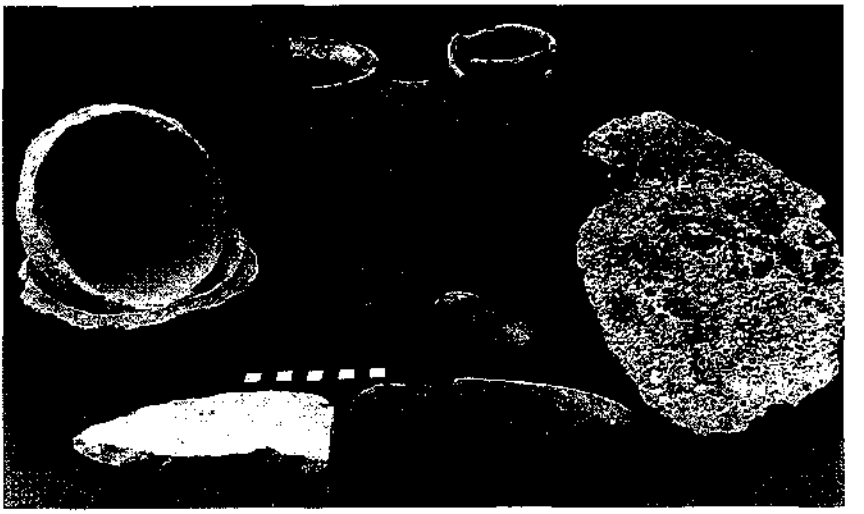

Figure 3 : Operation 14: In situ Uruk ceramics and other domestic artifacts from a floor deposit in the uppermost preserved Late Chalcolithic later phase B building level. HN#s 7367, 7368, 7370, 7371, 7373, 7374, 7378, 7380, 7382, 7815.

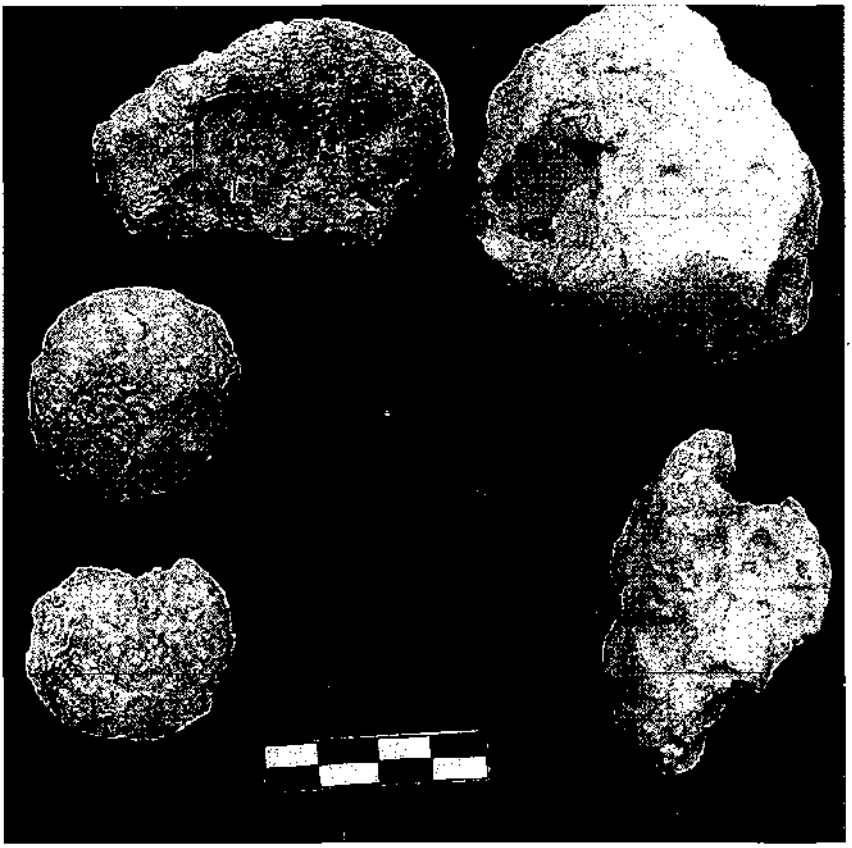

Figure 4: Late Chalcolithic seal impressions. Top left - Local Anatolian stamp seal impression. Top and bottom right - Uruk cylinder seal impressions with work scene and grain silos. Center - Uruk cylinder seal impression with animal procession motif. Center left and bottom left - Uruk cylinder seal impressed jar stoppers with "ears" motif.

Figure 5 : Area A upper stone platform (left) and lower stone platform (right): plan view.

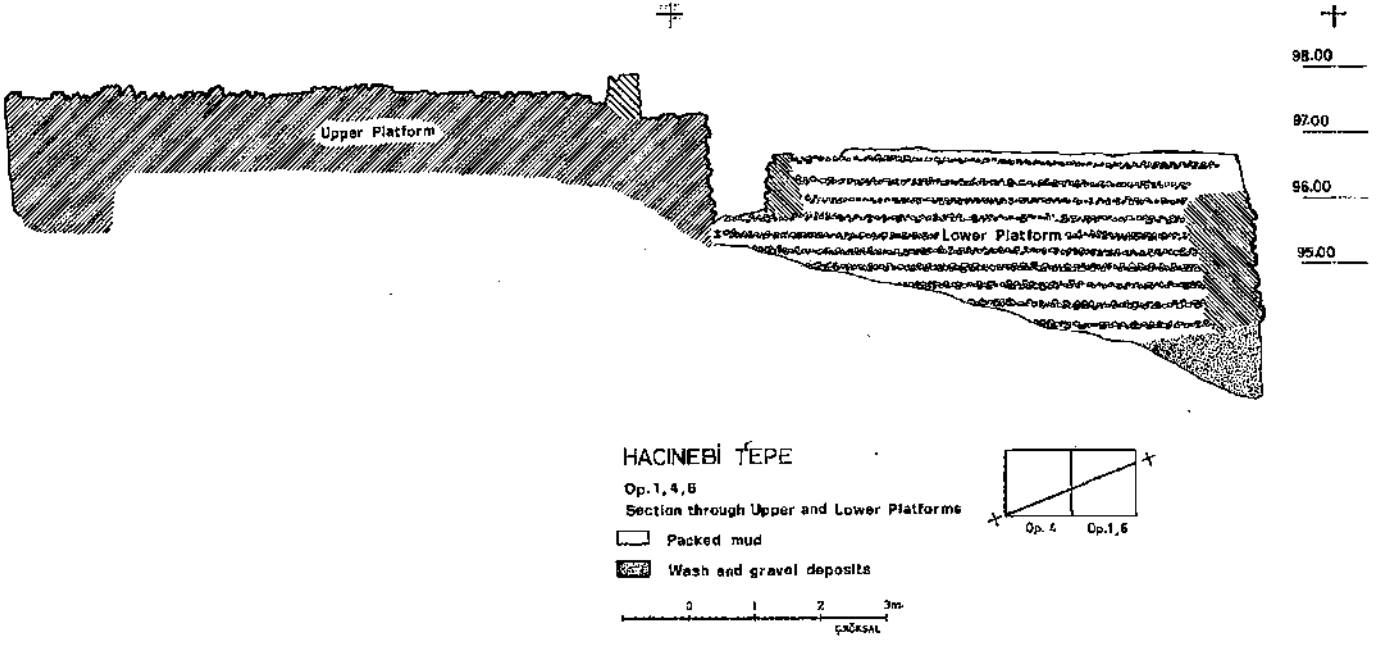

Figure 6 : Area A upper stone platform (left) and lower stone platform (right): measured cross section.

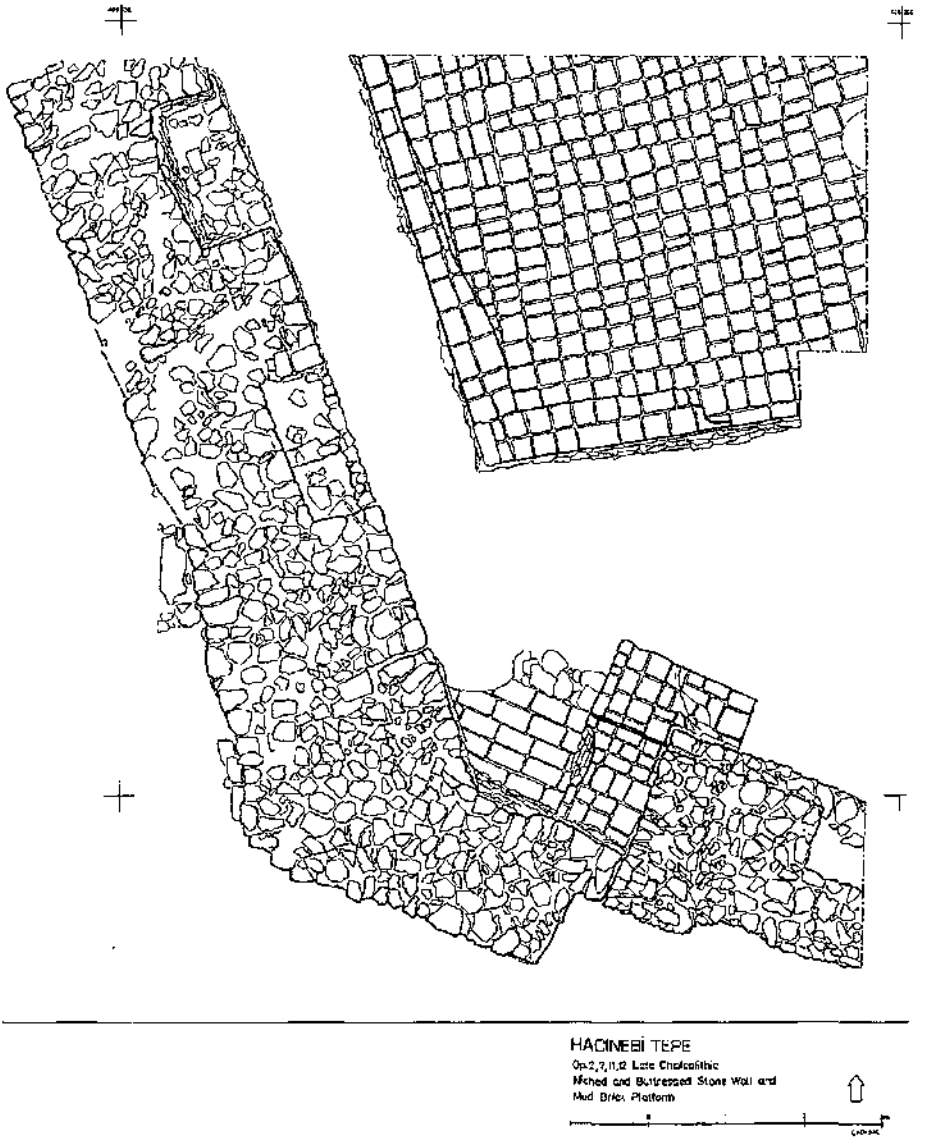

Figure 7 : Operation 11 Late Chalcolithic phase A niched and buttressed stone wall 68 (left) and mud brick and stone platform 111/121 (top right).

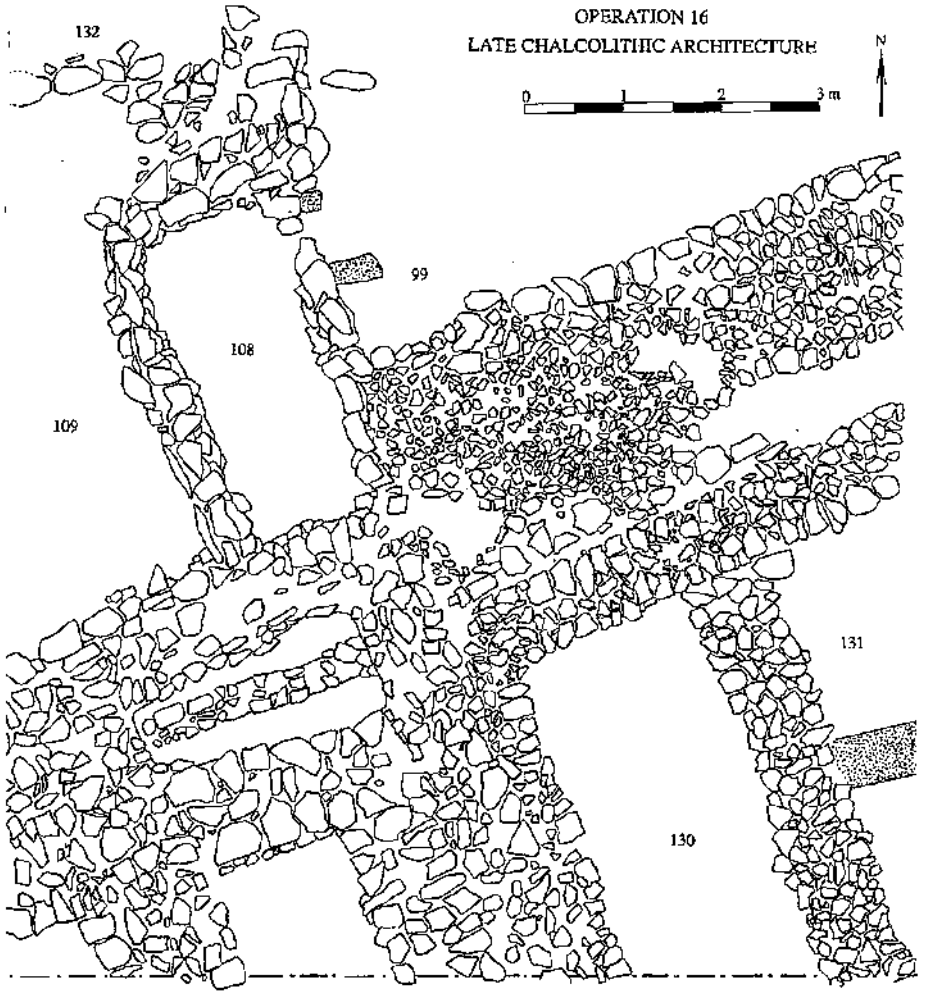

Figure 8 : Operation 16: Late Chalcolithic stone architectural complex of narrow storage rooms and adjacent structures

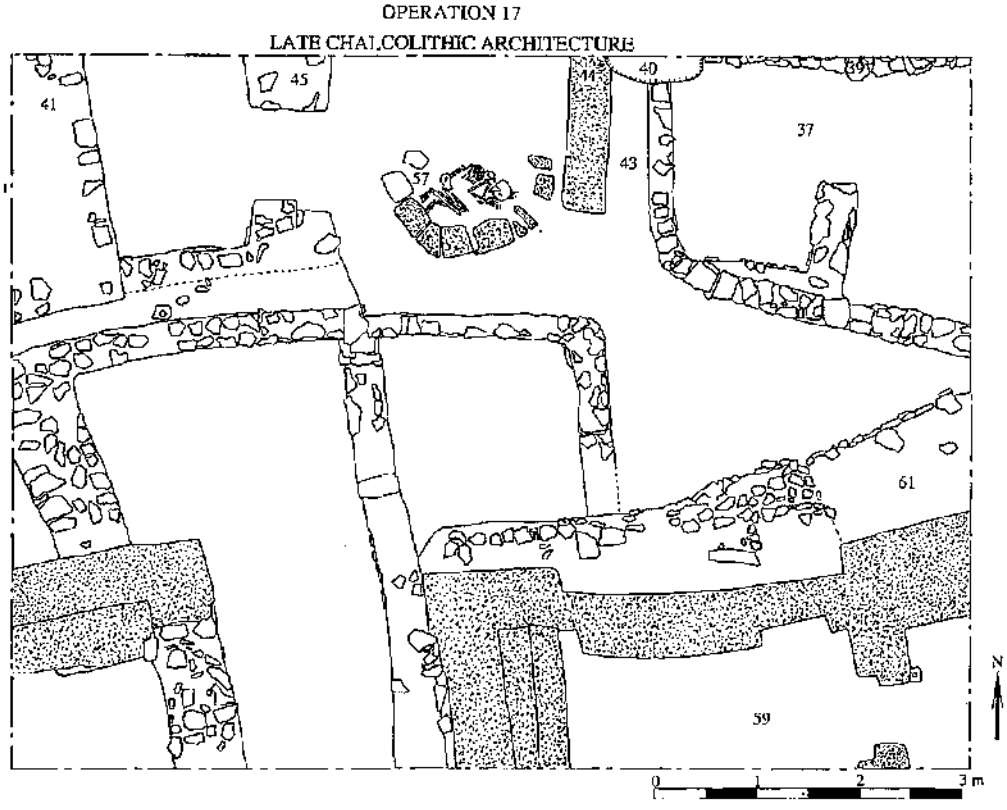

Figure 9: Operation 17: Late Chalcolithic later phase B architecture. Note niched mud brick building and associated floor 59 at bottom right, and flexed adult burial at top center.

Figure 10 : HN8334 Op. 17 Locus 60 lot 41: Rectangular calcite stamp seal with lion and caprid motif.

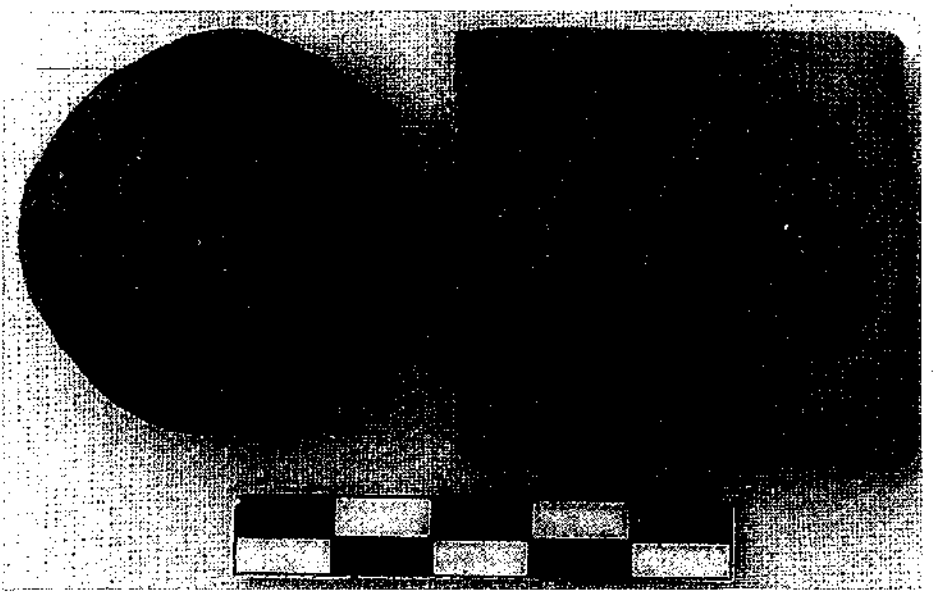

Figure 11: HN 8393 Locus 82 Lot 58. Disk shaped stamp seal with abstract snake motif.

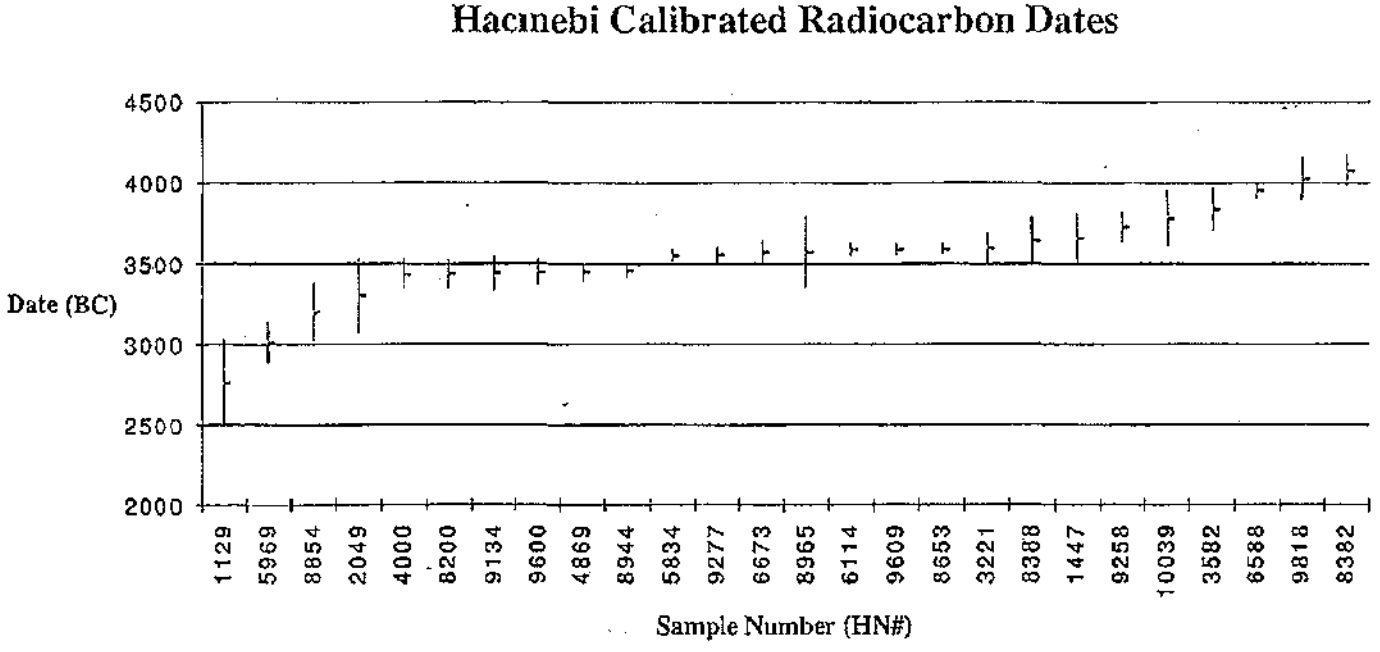

Figure 12: Hacınebi calibrated radiocarbon dates

EXCAVATIONS AT TİTRİŞ HÖYÜK: THE 1995 SEASON

*Guillermo ALGAZE**

INTRODUCTION

Titriş Höyük was the capital of a small EBA city-state that emerged and collapsed alongside an important east-west overland route in the Atatürk Dam area of the Upper Euphrates basin of southeastern Anatolia between the Mid EBA (ca. 2600/2500-2300) and the Late EBA (ca. 2300-2200/2100 B.C.). At its apogee in the Mid-Late EBA, Titris was composed of a central acropolis area (Area 1) surrounded by a much more extensive lower city (Areas 2-4), about 35 ha in extent. The main occupation just described is surrounded, in turn, by a number of discountinous and apparently ephemeral "suburb" occupations (Area 5) that add a further 8 ha or so to the extent of the ancient city (Fig. 1). Five seasons of excavations and research centered at the site have been conducted thus far (Algaze et al. 1992, Algaze and Mısır 1994, 1995; Algaze et al. 1995; and Matney and Algaze 1996).

The fifth seasoin of work at the site was conducted between July 10 and August 30, 1995[1].The main goal of the season was to continue

(*) Dr.Guillermo ALGAZE, 9500 Gilman Dr, UCSD, Anthropology La Jolla CA-92093, USA

(1) 1. The 1995 season was directed by Dr. Guillermo Algaze (University of California, San Diego). Dr. Timothy Matney (Whitman College) acted as field director. Full and part-time staff included 6 archaeologists: Mr. Murat Arslan (Bilkent University), Ms. Francesca De Lillis (University of Rome), Mr. Bekir Gürdil (University of Istanbul), Mr. Clemens Reichel (University of Chicago), Mr. Eric Rupley (University of Michigan), and Mr. Duncan Schlee (Cambridge Archaeological Unit). Mr. John Kelly (University of California, Berkeley) and Ms. Işıl Ören (Middle Eastern Technical University) served as architects. Ms. Virginia Badler (University of Toronto) conducted residue analysis and assisted in pottery drawing. Archaeological conservation was supervised by Ms. Jessica Johnson (Texas Memorial Museum, University of Texas), helped by Ms. Tania Collas (Conservation Analytical Laboratory, Smithsonian Institution). As always, help in all aspects of our research was provided by Mr. Adnan Mısır, director of Şanlıurfa Museum. Ms. Songül Ceylan (Şanlıurfa Museum) served as the representative of the Ministry of Culture .

clarifying the nature of of the urban structure of the settlement in its latest (Late EBA) occupational phase (Fig. 1). We pursued this goal by means of: (1) broad area excavations of domestic housing in the Outer Town (Area 4) sector; (2) a single exposure of comparable domestic housing in the western sector of Lower Town (Area 2), and (3) surveys in one the suburb areas surrounding the site (Area 5).[2] What follows is a brief report of the principal results of our work in these various areas of the site in 1995.

OUTER TOWN (AREA 4) EXCAVATIONS

Domestic Housing in the Outer Town: Trenches 79-84/87, 80-84/86, 81-84/86, and 82-86. Remote sensing (magnetometry) results from the 1992-94 seasons (Somers in Algaze et al. 1995) had indicated the presence of small-roomed structures extending over a large portion of the eastern sector of the Outer Town. Large-scale exposures of these structures were initiated in 1994, when an area of 600 sq. m was uncovered (Matney in Algaze et al. 1995). The continuation of this work in 1995 exposed a further 575 sq. m, for a total exposure of 1,175 sq. m. The bulk of this exposure was contained within 12 contiguous trenches arranged in 4 north-south oriented rows (Figs. 2-3). Over fifty rooms, courtyards, and passageways forming at least 4 discrete building units aligned at either side of a sherd and stone paved central street are contained within these trenches. To the south, the exposed units face an open midblock sector which appears to have been used as communal space for various production activities and for dumping garbage. These remains are contemporary with and adjoin a defensive system girdling the Outer Town, which was partially cleared in 1994 (Matney in Algaze et al. 1995).

All of the structures exposed in 1994/95 form part of a single coherent building phase. Associated ceramics allow us to equate this occupation with Phase IVA of the neighboring site of Kurban Höyük

(2) Financial support for the 1995 season was provided by the National Endowment for the Humanities, an independent agency of the United States Government, The Samuel H. Kress Foundation (New York), The Richard Lounsbery Foundation (New York), the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research and a small number of private donors.

(Algaze et al. 1990)[3]. This date is supported by radiocarbon determinations from carbonized wood samples found in associated room floor or exterior surface deposits. Four samples have been analyzed thus far (below). One of the samples (TH 6162), yielded a date range in the first half of the third millennium BC and appears too early for its Late EBA context. However, the other three samples (TH 3771, TH 8267, TH 8274) yielded dates that are internally consistent and which indicate a temporal range focused in the last three centuries of the third millennium[4].

The Late EBA architecture in the eastern sector of the Outer Town is terraced into the slope of the mound (from NW to SE) and, like the street, follow its natural contours. In several places where excavation penetrated beneath the original floor surfaces, the remains of extensive, well-built stone drains (made necessary by the steep terracing) were recovered. Architectural features such as plaster and stone basins, hearths and ovens (of various types), and benches are common within the

(3) More specifically, the Late EBA materials from the upper (and final) Building Phase of the Titris Outer Town correlate precisely with the Phase 21 materials in Area A at Kurban Höyük (Algaze 1990: 108, Fig. 68). The Titris materials thus predate the Period III sequence at Kurban (Area A, Phase 22 and Area D, Building Phase IIC-A) (Algaze 1990: 369-390; Fig. 135), assigned to the EB/MB Transition period. The Late EBA assemblage at Titris shares many types with the earlier Mid EBA phase at the settlement. However, the later phase can be distinguished because of the relatively low proportions of Metallic, Horizontally Reserve Slipped, and Karababa Painted Wares (for definitions, see Algaze 1990). Particularly sensitive for chronological differentiation between the two phases are the associated small cups and cooking pots. Whereas mid Early Bronze Age cups are conical and have band rims (type as Algaze 1990: Pl. 53 M-V), Late EBA cups have inturned walls (e.g., Matney and Algaze 1996 Fig. 8 B) and become increasingly taller and barrel shaped -- a development that eventually culminates in Hama Goblets. Late EBA cooking pots, similarly, are easily distinguished from their Mid EBA counterparts. Both have triangular ledge lugs, but those of the earlier phase are commonly highly burnished and have outflaring rims (type as Algaze 1990: Pl. 93 A-M), while those of the later phase are usually only crudely burnished and have sharply inturning upper walls, approaching a hole-mouth shape (type as Algaze 1990: Pl. 135 A-F). A thorough analysis of the ceramic assemblages characteristic for these two chronological phases at Titris is now in preparation.

(4) Samples were run by Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory (Florida) and all have been recalibrated using the latest calibration curves from the University of Washington (Calib, revision 3.0.3).

Outer Town Uppermost Architectural Level C^{14} Dates

Lab No.	Beta-80446	Beta-80449	Beta-80447	Beta-80448
Locus	79-85:031	80-85-015	79-87:046	79-87:047
Context	Floor	Street	Floor	Floor
Sample No.	TH 6162	TH 3771	TH 8267	TH 8274
BP Date	4260 ± 170	3860 ± 180	3630 ± 60	3860 ± 70
Intercepts	2888 B.C.	2397, 2391, 2309, 2300, 2291 B.C.	2008, 1995 1952 B.C.	2397, 2391, 2309, 2300, 2291 B.C.
1 Sigma Calibration	3080-2579 B.C.	2566-1982 B.C.	2108-1834 B.C.	2462-2200 B.C.
2 Sigma Calibration	3359-2361 B.C.	2881-1755 B.C.	2119-1772 B.C.	2554-2042 B.C.

rooms (Fig. 4). Limestone wall foundations commonly rise to a height of about 1 meter above the floors. Interior floors were made of either hard packed earth or, occasionally, plaster.

The extent of exposures in the eastern sector of the Outer Town makes it possible to define some basic recurring architectural and spatial configurations of domestic space in the city for the late Early Bronze Age (Fig. 3). We can distinguish several distinct constructional modules within the excavated area. These modules appear to represent recurring measures of space and, possibly, units of construction. Two standard shapes may be recognized within the exposed area: rectangular modules and square modules. Rectangular modules are approximately 7 x 12 m in size and vary in orientation. Three rectangular modules to the north of the street (in Unit 1), for instance, are all oriented downslope (NW-SE), while two facing modules on the south side of the street (in Unit 3) are oriented across slope (SW-NE). Square modules are approximately 11 meters per side. Two such modules face each other across the street within the exposed area (Units 2 and 4). Save for a single exception, the constructions associated with each module are separated from each other by double walls.

While the modules appear to be recurring spatial units, they are not the primary unit of domestic organization in the exposed sector.

Doorways connecting different modules (i.e., across double boundary walls) allow us to distinguish several larger discrete interconnected units forming a single household or building unit. Four such units can be identified in the plan of the excavated remains (Fig. 3: 1-4) and the existence of further units may be extrapolated from the magnetometry map of the area (Fig. 5). These units are of variable size, depending on the number and orientation of the modules they incorporate. Because of their modular construction, each building unit commonly contains a number of cobble- and sherd-paved courtyards, which may serve to identify the activities of nuclear families.

Mortuary Remains. Two of the building units just described had associated intramural tombs. One tomb (Locus 80-84: 011), the largest found, was set into the corner of the central courtyard of Building Unit 1 (Figs. 2-3). This tomb (Fig. 6) was built at the time of the initial construction of the surrounding structure. Two further similar but smaller tombs were found in association with Building Unit 3. These latter tombs appear to be sequential. Though of variable size, the tombs always consisted of a stone-lined cist with long, flat capstones and an exterior pit (dromos) leading to a door consisting of one or two large limestone slabs standing on edge (Fig. 7).

Noteworthy among the offerings found inside the largest of the three tombs, was a two-handled *depas* cup of Early Bronze date and Troy II type (Fig. 8, center). This *depas*, no doubt imported into the site from southwestern Anatolia or the Aegean area, is the second such complete vessel to be recovered at Titris (cf. Algaze et al. 1992: fig. 16). Also found within this tomb was a carefully-made loop-handled vessel with a ram's head spout (Fig. 9), a type thus far not attested elsewhere at the site. Finally, included as one of the associated offerings was a vase that had once contained a flower, apparently a thistle. This unique find became apparent only after careful cleaning and conservation, when it could be seen that a cast of the plant's structure had been preserved in mud and salt (Fig. 10a-b).

Though the osteological material within these tombs has not yet been analyzed in detail, preliminary observations show that, invariably, these intramural tombs were communal interments and contained the mostly disarticulated remains of multiple individuals, including adults (of both sexes), juveniles, and even infants. In terms of their constructional technique and use history, these Late EBA intramural tombs are

indistinguishable from, earlier, Mid EBA cist tombs previously excavated in an extramural cemetery area near the site (Hauptmann 1993; Honça in Algaze et al. 1995: 26-28). On account of their location, composition, and long use history we believe that the intramural burials recovered this year may represent family crypts. If so, the association of the crypts with distinct households may well signal an ancestral claim of property rights within the city. However, the significance of the shift in mortuary practice at the site between the extramural cist burials documented for the Mid EBA and the similar but intramural interments common for the Late EBA is difficult to assess.

LOWER TOWN (AREA 2) EXCAVATIONS

Guided by the results of remote sensing surveys conducted in 1994 (Somers in Algaze et al. 1995: fig. 13), we opened a single 10 x 10 m trench in the western lobe of the Lower Town in 1995. This operation, Tr. 34-12, was placed on the western edge of the Lower Town to begin uncovering a coherent neighborhood area that could be compared against the one being revealed in the Outer Town. All or portions of six rooms flanking a cobble and sherd-paved street were uncovered within the trench (Fig. 11). These remains may be assigned to the Late EBA on the basis of the associated ceramics and are similar in both construction technique and scale to the domestic units, discussed above, exposed in the eastern portion of the Outer Town. Also, like the Outer Town exposures described earlier, this architecture has several subphases, suggesting an occupation of significant duration. However, further exposures are needed in this area in future seasons before we can ascertain how configurations of domestic space in the Lower Town resemble or differ from those already described for the Outer Town.

SUBURBS (AREA 5)

To date, no excavations have been conducted in any of the mid-late Early Bronze Age suburb areas surrounding the main settlement at Titris. However, in 1994 we noticed numerous Canaanean blade cores eroding onto the surface of one of the suburbs (Fig. 12), about 320 meters away from the eastern edge of the Outer Town (Fig. 1). We continued plotting the incidence of cores of this area in 1995. Over 100 cores have now been recovered. This concentration of Canaanean blade cores, the densest ever reported in southwest Asia (S. Rosen, pers. comm.), attracted our attention because Canaanean blades are regularly recovered in Mid-Late EBA contexts on the site but none of the cores from which they were produced has yet been found in the excavations. This

extraordinary concentration strongly argues for the existence of a specialized flint blade production area within the eastern site suburbs and will be the focus of future research at the site.

CONCLUSIONS

The 1995 work at Titris helps document the nature of domestic occupations at the site in the Late EBA and suggests the presence of specialized production areas at the periphery of the settlement. This is important because, save for rare exceptions, such domestic and specialized production sectors remain the least understood areas of urban EBA societies in the ancient Near East, both textually and archaeologically. Because of the large size of the houses uncovered and of the number of courtyards and hearths within them, it is likely that the basic unit of organization at the domestic level within the city was the extended family, with each coherent architectural unit formed by a number of closely-related nuclear families sharing a single burial crypt. The evidence for standardized construction modules forming the units and, more importantly, for wall alignments that cut across different units suggest that construction in the exposed sector of the site was organized at a supra-household level.

REFERENCES

ALGAZE, G.; GOLDBERG, P.; HONÇA, D.; MATNEY, T.; MISIR, A.; MILLER ROSEN, A.; SCHLEE, D.; and SOMERS, L.1995 "Titris Höyük, A Small Early Bronze Age Urban Center in Southeastern Anatolia: The 1994 Season." *Anatolica* 21: 13-64

ALGAZE, G., and MISIR, A.1994 "Şanlıurfa Museum/University of California Excavations and Surveys at Titris Höyük, 1992." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 15. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlügü. Pp. 153-170.
1995 "Şanlıurfa Museum/University of California "Excavations and Surveys at Titris Höyük, 1993." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 16. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Pp. 107-120.

ALGAZE, G.; MISIR, A.; and WILKINSON, T. 1992 "Şanlıurfa Museum/University of California Excavations and Surveys at Titris Höyük, 1991: A Preliminary Report." *Anatolica* 18: 33-60.

HAUPTMANN, H.1993 "Vier Jahrtausende Siedlungsgeschichte am mittlere Euphrat." *Archäologie in Deutschland*, heft 1: 10-15.

MATNEY and ALGAZE 1996, 1996 "Urban Development at Mid-Late Early Bronze Age Titris Höyük in Southeastern Anatolia." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299: 33-52.

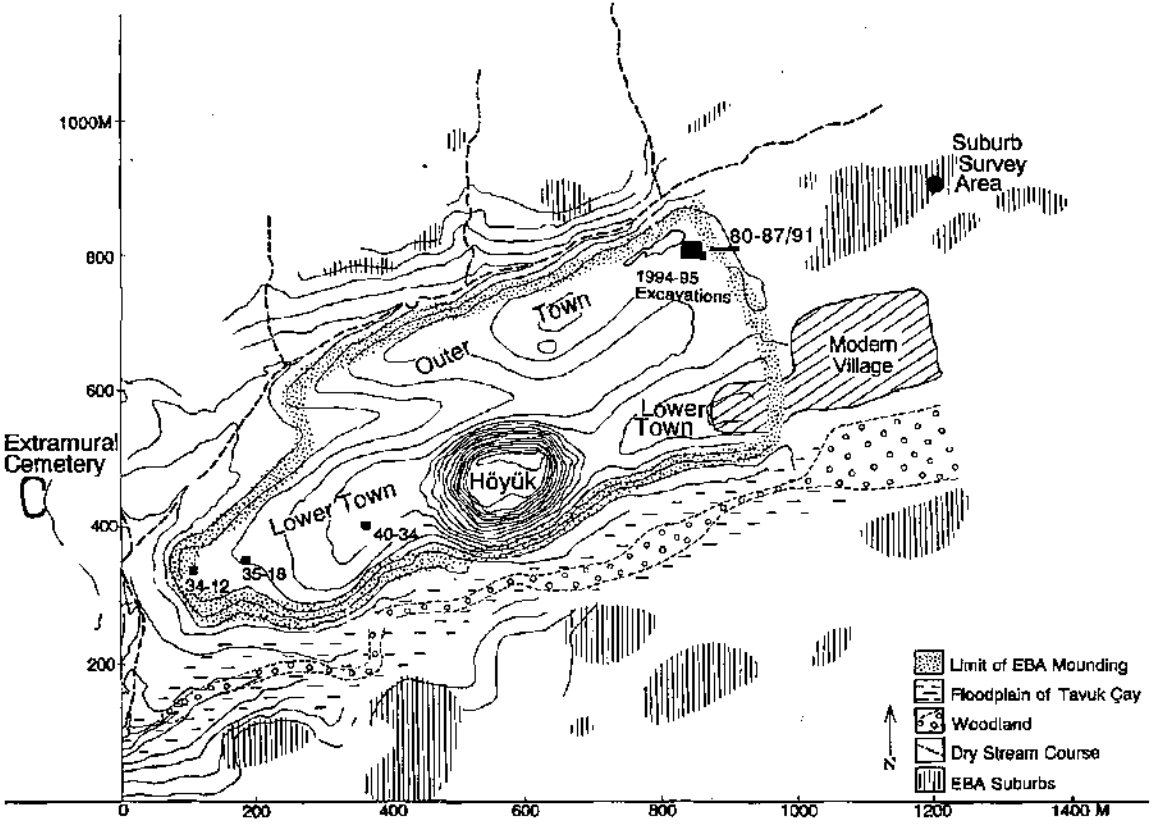

Figure 1: Titris Höyük. Contour plan showing the main morphological areas of the settlement and the areas excavated in 1994-95

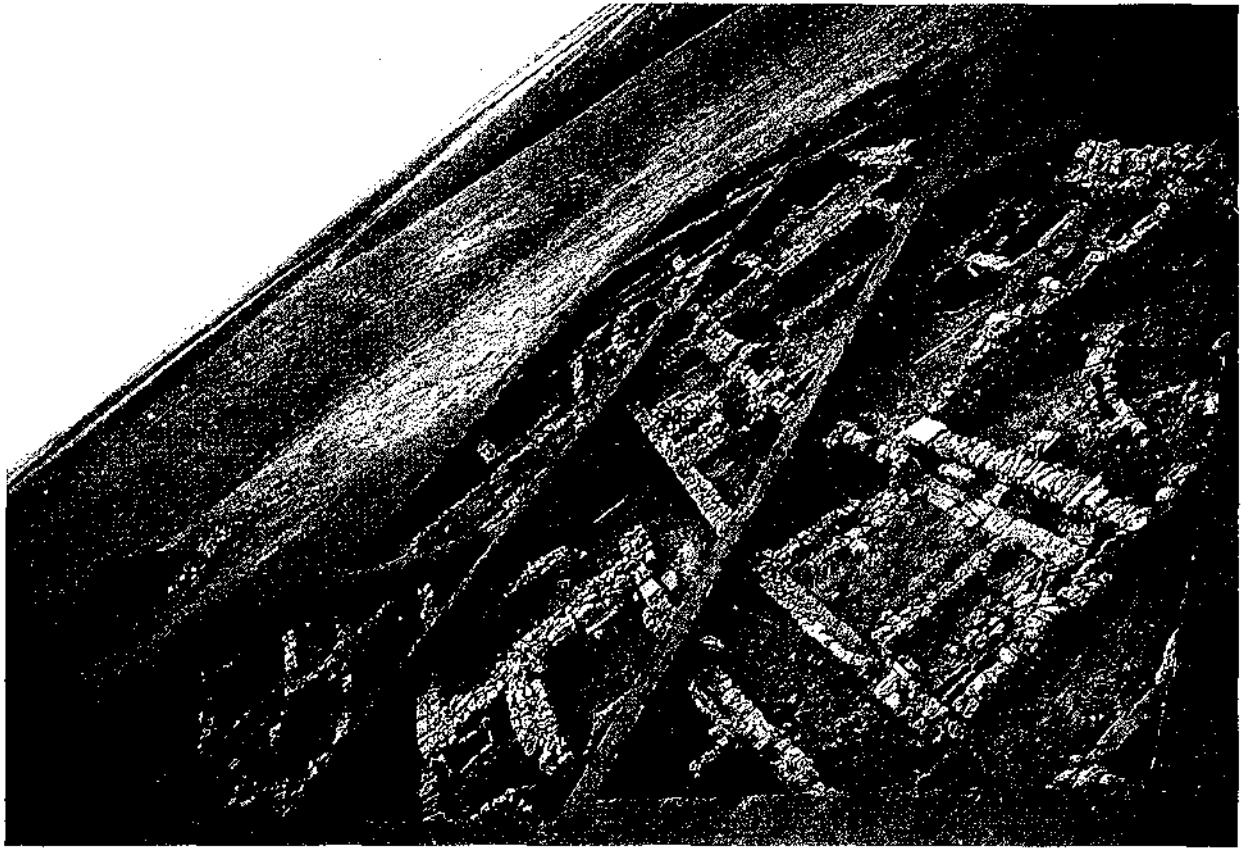

Figure 2: Late Early Bronze Age domestic area in the Eastern sector of the Outer Town (79-84/87, 80-84/86, 81-84/86, and 82-86). View toward the northeast.

Figure 3: Schematic plan (original footprint not incorporating numerous later modifications) of Late EBA domestic area in the eastern sector of the Outer Town (Trs. 79-84/87, 80-84/86, 81-84/86, and 82-86). Scale indicated. Map produced by Mr. John Kelly

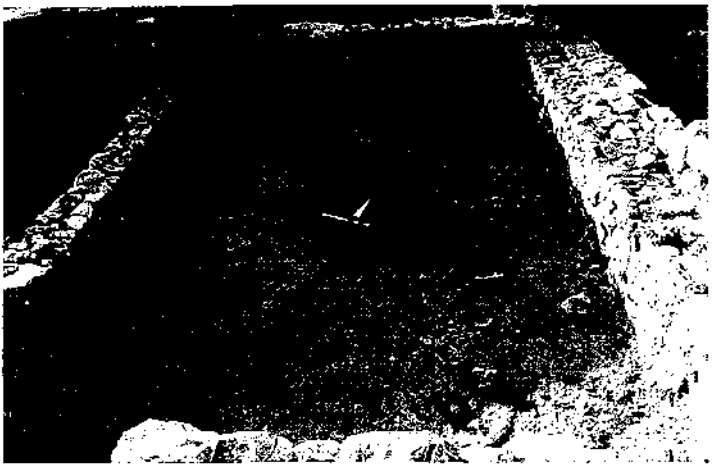

Figure 4: Room with in-situ deposits and horse-shoe shaped hearth in Unit 1

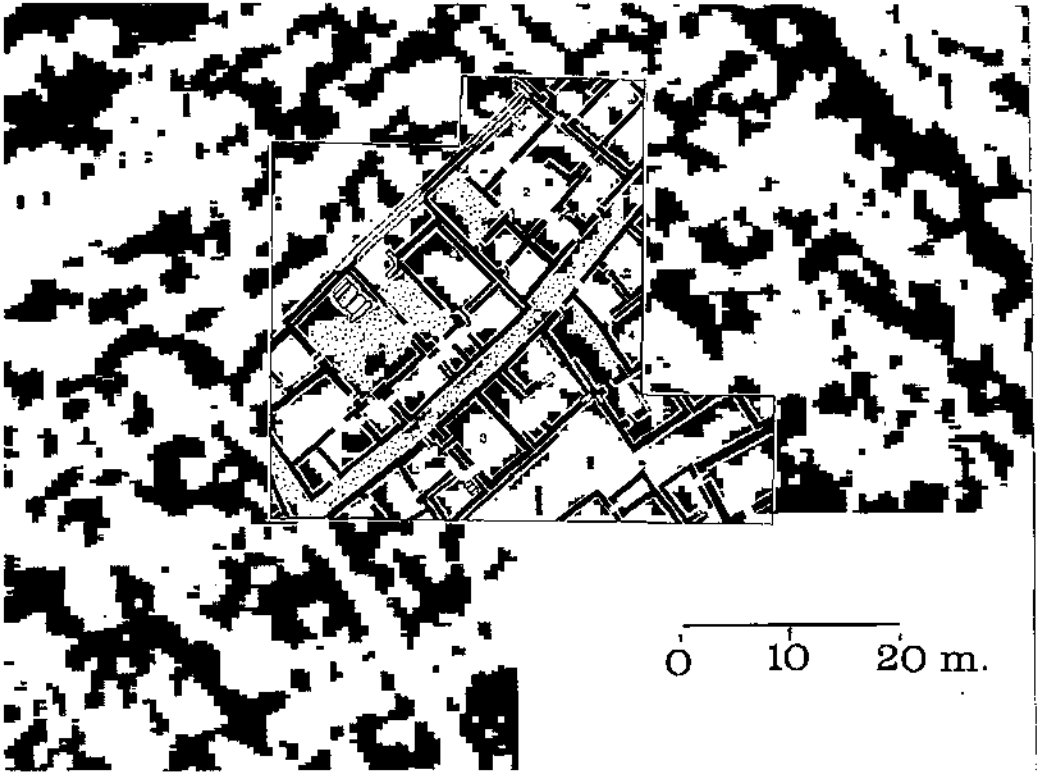

Figure 5: Titris Outer Town. Correlation of geomagnetic data and 1994-95 excavation results (see also Figure 3) in and around the area of Trs. 79-84/87, 80-84/86, 81-84/86, and 82-86. The data has been processed to highlight only negative magnetic signals (in black), presumed to represent collapsed and in-situ limestone wall foundations. Scale indicated

Figure 6: Late EBA cist tomb in Trench 80-84 (tomb structure: Locus 011, contents: Loci 026, 048) with capstones removed. View toward the south. View of interior deposits prior to removal.

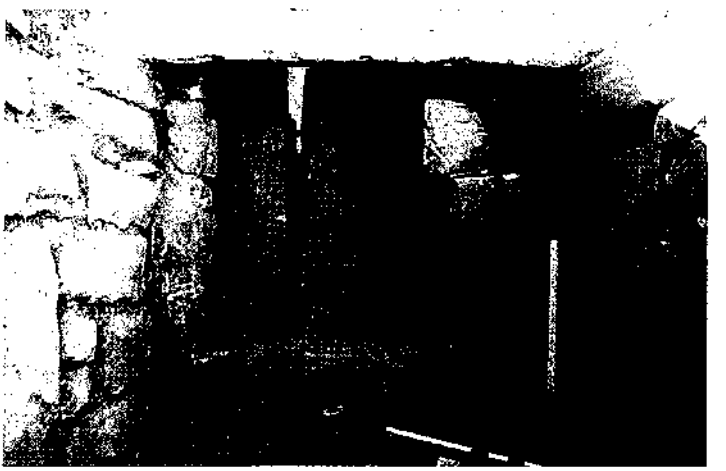

Figure 7: Late EBA cist tomb in Trench 80-84 (Locus 011) with capstones removed. View (toward the southeast) showing detail of tomb door construction.

Figure 8: Late EBA ceramics from deposits (Loci 026, 048) in interior of Tomb 80-84: 011. Note an Aegean type two-handled depas (TH 11855) toward center.

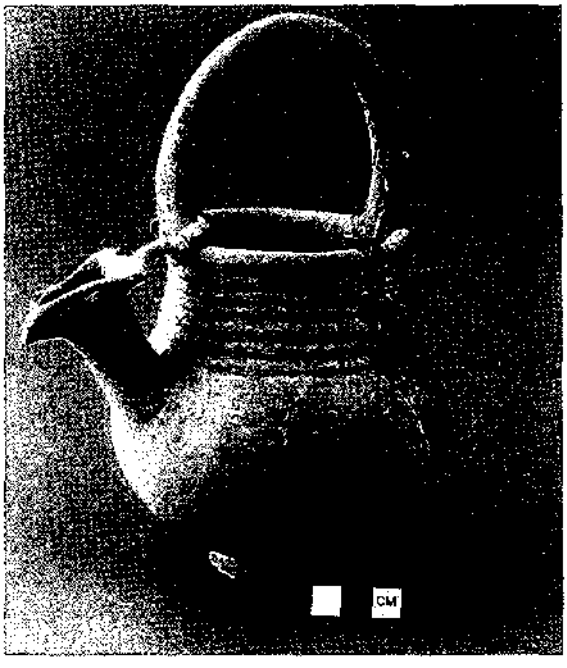

Figure 9: Late EBA vessel (TH 11878) from deposits (Loci 026, 048) in interior of Tomb 80-84: 011.

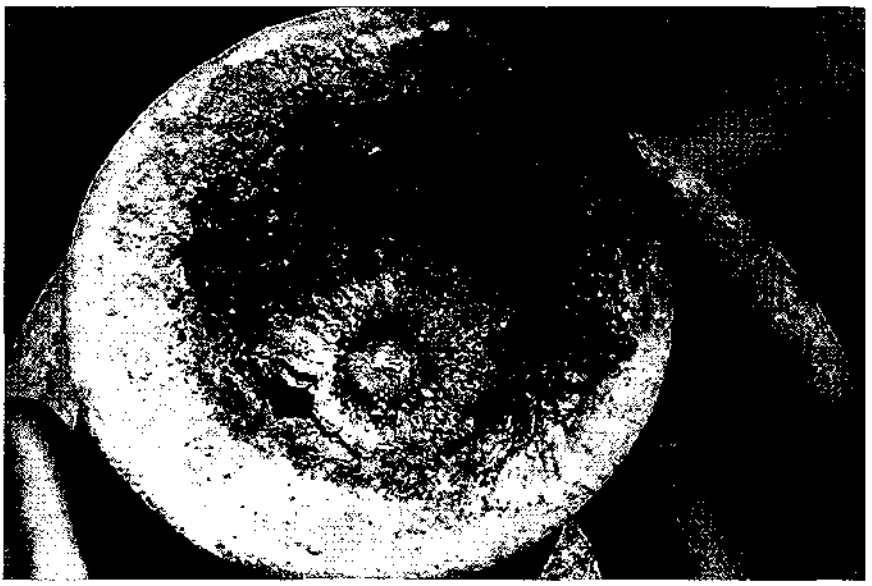

Figure 10a: Mineralized flower impression found in vase (TH 11773) from deposits (Loci 026, 048) in interior of Tomb 80-84: 011

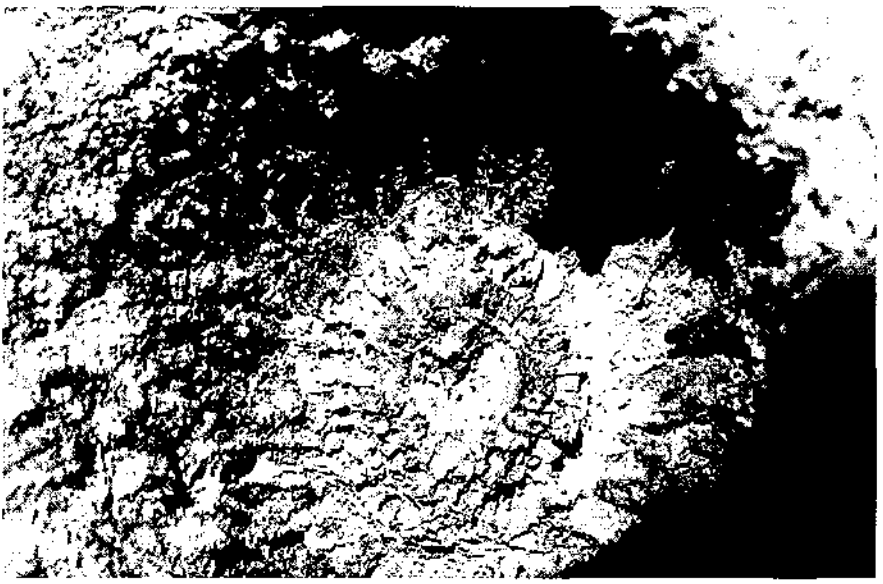

Figure 10b: Mineralized flower impression found in vase (TH 11773) from deposits (Loci 026, 048) in interior of Tomb 80-84: 011

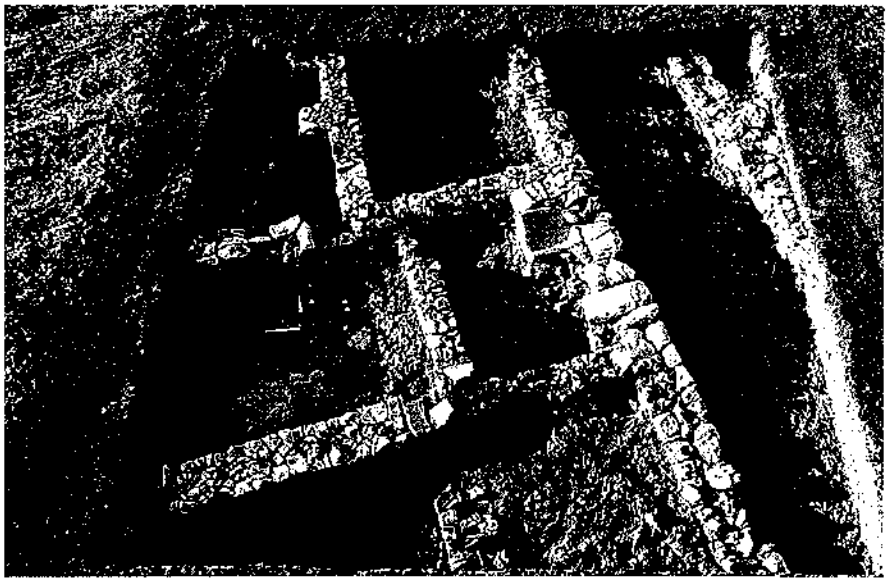

Figure 11: General View (toward the North) of Late EBA street and associated domestic structures in Trench 34-12

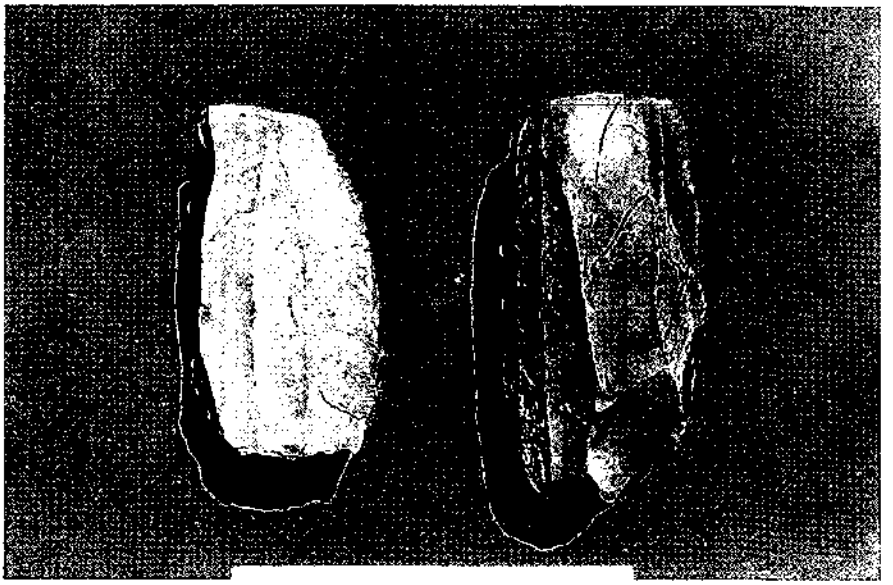

Figure 12: Canaanean blade cores from the Eastern Suburb survey area

EXCAVATIONS AT SOS HÖYÜK, 1995

*Antonio SAGONA**
Mustafa ERKMEN
Claudia SAGONA

Archaeological investigations this year at Sos Höyük, carried out by the University of Melbourne and Erzurum Museum with a staff of twenty three, took place in the summer, between 2 June and 3 August. We wish to record our appreciation to the Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for granting us permission to undertake the investigations and to the Vali of Erzurum, Oğuz Berberoğlu, and his staff, in particular Fehmi Bedir, Director of Culture, for their unstinting support. The aims for the 1995 season included activities both on the mound and off-site. The following discussion outlines the periods investigated in 1995 beginning with the latest.

Medieval

The Medieval period consists of three building phases that can be dated to the 13th century A. D. The latest (Phase: 1) is fragmentary, whereas the second phase comprises a settlement of rectangular rooms and communicating passages orientated northeast-southwest. Built-in features include deep clay-lined ovens. Phase III, the earliest Medieval level, is represented only in L14 by the northern half of a rectangular house. A good range of material was associated with the Medieval levels (Fig. 1:1), though no major change can be observed in the assemblage.

(*) Prof.Dr. Antonio SAGONA, The University of Melborne, Parkville Victoria 3052 AUSTRALIA
Claudia SAGONA, The University of Melborne, Parkville Victoria 3052 AUSTRALIA

Hellenistic

The next cultural deposit, the Hellenistic, consists of only one building phase. To date this period is represented by a large (at least 14.5 x 8.5 m), burnt building in L13 and L14, consisting of a main room and anteroom. Walls were built of mudbrick and coated on the interior with plaster, which vitrified and bubbled from the intense heat. The roof consisted of a thick layer of mud which had been coated on the underside with lime and separated from the supporting beams with reed matting. Whole and split beams, found burnt or partly burnt in the fill, were used in the construction of the superstructure. The focal point of the building is a mud-plastered niche preserved to a maximum height of 55 cm and set on a platform against the back wall, whose function is difficult to determine. The absence of any traces of blackening argues against the suggestion of a hearth. It is possible, however, given its prominent position within a large public structure, that its function may have been ritual, though what the ritual may have involved has yet to be established. Excavations in the western half of this Hellenistic building revealed that it extended and re-used an earlier late Iron Age structure.

A number of pits cut the floor of the Hellenistic building and were subsequently sealed by the burnt debris, suggesting that the building was abandoned for a short period before destruction. An intact coarse ware pot containing burnt animal bones was found buried up to the rim and placed against the wall in the northwest corner.

In contrast to the small quantity of finds in the L13 structure, much pottery was found in K14, mostly local coarse wares and fragments of large storage jars. The few fine ware sherds including a fragment of an open bowl decorated with impressed palmettes below a band of grooved horizontals, have strong affinities with material from Büyüktepe Höyük[1].

An unplundered burial, Tomb 13, of the Hellenistic period was excavated in Area B. The chamber, a stone-lined cist, was found intact. On the surface six large stones placed to form an approximate circle 4.6 m. in diameter defined the general extent of the tomb. Within the circle two large capping stones were positioned in the centre. The burial chamber, a stone cist, lay beneath a thick (56 cm.) layer of rubble and was orientated along an east-west axis. Two skeletons, one superimposed on the other, were found in the tomb. The topmost was a male, the other

(1) Sagona, Pemberton and McPhee 1992: fig. 9:3, 7 and Sagona, Pemberton and McPhee 1991: fig.7:6.

a female, adorned with a pair of silver earrings. Each corpse was provided with a silver drachm of the type of Alexander the Great.

Iron Age

A sounding along the west side of J14 was carried out to provide guide to the Iron Age deposit. Much of the deposit consisted of fill above a thick plaster floor dated by radiocarbon last year to the tenth century B.C. On the floor lay the well preserved carbonised remains of a rush mat and a wicker spiral-woven basket, and fragments of twine.

Although our investigation of the Iron Age has only just begun, certain trends in material culture can already be observed. Wheelmade black ware represented by jars (Fig. 1:3) and carinated bowls (Fig. 1:2) was found associated with the plaster floor in J14, whereas the late Iron Age (Achaemenid period), best evidenced by material from immediately beneath the plaster floor of the Hellenistic building in L13, and exposures in L16 and 17b, inlcudes the dark brown burnished sherd decorated with a pointillé design and the distinctive burnished bowls of gadrooned form (Fig. 1:4,5) which are no doubt based on metal prototypes.

Second Millennium B. C.

This period is only just beginning to emerge at Sos. The small area of the settlement currently exposed, in M16, is distinguished by compact earthen floors, pits and basin-like plaster depressions similar to those found in the Early Bronze Age levels. Pottery has a dark, gritty fabric and is generally quite hard. New forms such as holemouth jars make their appearance and increase in number.

Early Bronze Age

Five late Early Trans-Caucasian building levels were exposed. The latest building level was represented by part of a rectilinear dwelling built of pale brown mud bricks set on two courses of stone. It had a plastered bench, a built-in circular hearth with a ridged kerb and raised central horns, now broken, and a circular, plastered shallow basin.

A freestanding room built in the wattle-and-daub technique and approximating a rectangle with rounded corners distinguished the next level, the most extensive Early Bronze Age deposit so far exposed. Its floor was plastered, but not as skillfully as that of its annex attached to its eastern side. Immediately below this level, in M17a/b, is part of another round-cornered rectangular room, with foundations up to four courses deep.

In trench L17b a segment of a substantial straight wall positioned close to the edge of the mound was exposed. This trench provided two radiocarbon readings: one from charcoal collected around the portable hearth found south of the wall yielded a calibrated date range (two sigma, 95% probability) of 2890–2555 and 2535–2495 B.C., the other from a bell-shaped pit that cut this level extends from 2120–2080 to 2050–1730 B.C.[2] Excavations in adjacent L17a has revealed the earliest building level comprising a stone surface, perhaps the foundations of a wide wall, which was cut by a number of pits.

The contents of a pit that cut the southern wall of the rectilinear mud brick building can be dated to the very end of the Early Trans-Caucasian cultural phase and the period immediately after, termed Martkopi in Georgia. In the pit was a large, incised biconical jar very similar to vessels from the Martkopi kurgans[3]. Accompanying the jar were fragments of a wheelmade grey 'Syrian Bottle' slipped on the outside in black (Fig. 2:4)

The ceramic repertoire from the Early Bronze Age is relatively homogenous. The commonest bowl has a pronounced belly generally set low on the profile. These bowls are invariably black, and have a highly burnished exterior surface contrasting with an interior of rougher finish. Two bowls found in close proximity to each other in Trench L17a are noteworthy for their lustrous black polish (Fig. 2:1–2) Certain fragments also bear a silvery, almost mirror-like surface produced by rubbing graphite onto the surface at the leather-hard stage prior to burnishing. Decoration is not uncommon, but restricted to specific vessels, especially trays (Fig. 2:3).

Obsidian is the primary material used in the manufacture of stone implements during the Early Bronze Age. The industry consists primarily of scrapers with a large number of flakes displaying one or more cortex faces (Fig.2:5,6), testifying to the exploitation of alluvial obsidian that has washed down stream from a source near Büyük Dere, north of Pasinler. Most of the lithic finds appear to be informal in their shape, but do fall into functional categories. An exception is a large well-worked obsidian scraper with distinct bulbar scar and striking platform, and extensively retouched edges.

(2) The convertional radiocarbon ages are 4140+/-60 B.P.(Beta-84372) and 3570 +/- 70 B.P. (Beta-84371)

(3) Miron and Orthmann 1995: 227, figs 58,59.

The Early Bronze Age bone industry is well developed. It includes a comb with what were closely spaced teeth well-crafted fasteners (toggle pins?), a single-barbed point a tanged arrowhead, an eyed needle, pointed awls and spindle whorls. Two bronze earrings were found: one has overlapping pointed ends, the other is lunate in form.

BIBLIOGRAPHY

MIRON, A. and ORTHMANN, W., 1995. *Unterwegs zum Goldenen Vlies: Archäologische Funde aus Georgien*. Saarbrücken.

SAGONA, A. G., PEMBERTON, E. and McPHEE, I., 1992. "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report", *AnatSt* 42: 29-46.

SAGONA, A. G., Sagona, C. and ÖZKORUCUKLU, H., 1995. "Exacavations at Sos Höyük: First Preliminary Report 1994", *AnatSt* 45: 193–218.

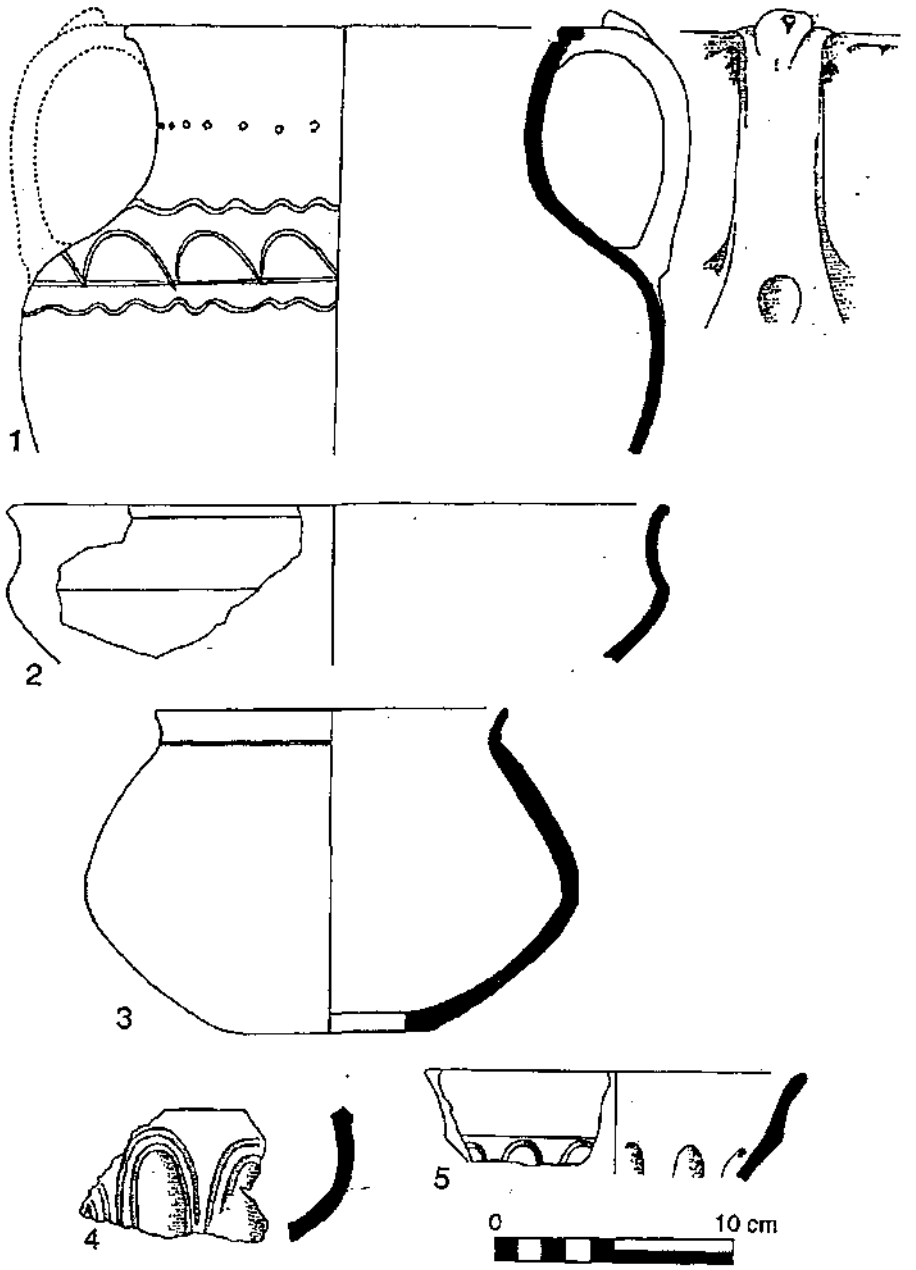

Fig: 1

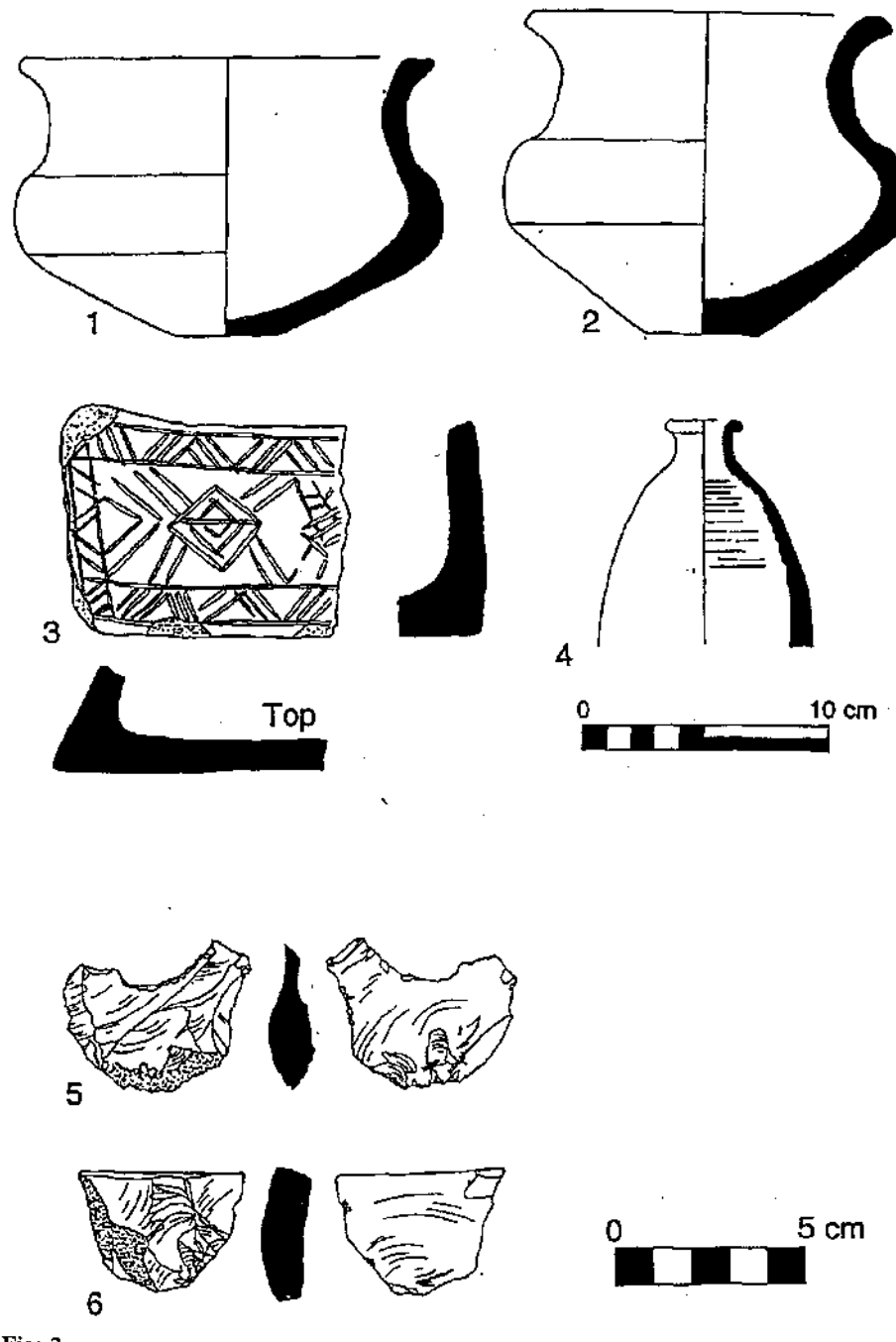

Fig: 2

İKİZTEPE KAZILARININ 1995 DÖNEMİ SONUÇLARI

*Önder BİLGİ**

İstanbul Üniversitesi ile Kültür Bakanlığı adına Türk Tarih ve Türkiye Turing ve Otomobil kurumlarıyla, İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'nun mali desteğinde yürütülmekte olan Samsun-İkiztepe kazı çalışmaları, 1995 döneminde 15 Temmuz ile 15 Eylül tarihler arasında 60 gün süre ile gerçekleştirildi.

1995 dönemi çalışmalarına kazı heyeti üyesi olarak Arş.Gör.Şevket Dönmez, Arkeolog Serpil Sandalcı ve Güneş Tabanoğlu, Desinatör Burhan Gülkan, Restoratör Pınar Vançin ile İstanbul Üniversitesi stajyer lisans öğrencileri Türkan Çelik, Arseli Çelik, Seyhan Dursun, Hilal Kömbe, Mehtap Tasa, Nüket Şahin, Burcu Bulut, Faruk Demirci, Yeliz Yontucu, Nilgün Birel, Arzu Atabey, Altınay K.Erdem ve Anadolu Üniversitesi stajyer lisans öğrencisi Duygu Baykara katıldı. Bakanlık uzmanı olarak Samsun Müzesi araştırmacılarından Menderes Alan kazıda görev aldı.

1995 döneminde İkiztepe'deki arkeolojik kazılar, 1993 yılında ilk defa kazılmaya başlanan Tepe III'de (Resim:3) geliştirildi. "L" Açmasının D 6/I 14, D 7/I 14, D 8/I 14, D 9/I 14, D 6/I 15, D 7/I 15, D 8/I 15 ve D 9/I 15 plankarelerini kapsayan 200 m² lik bir alanda (Resim: 1) gerçekleştirilen kazılar sonucunda, her bir plankarede değişik seviyedeki yüksekliklere kadar derinleşildi ve 1993 döneminde ortaya çıkartılan değişik seviyelerdeki 4 mimari tabakanın da devamı takip edildi. Bu arada söz konusu plankarelerin yüzey toprağı kaldırılırken, İlk Tunç Çağı III çanak-çömleğinin yanı sıra, 1993 ve 1994 dönemlerinde olduğu gibi Hellenistik, Geç Demir Çağı ve Orta Tunç Çağı çanak-çömlek parçalarına da rastlandı.

(*) Prof. Dr. Önder BİLGİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 34459 İSTANBUL

10.36 ile 9.70 m derinlikler arasında kalan, 0.66 m'lik bir dolguya sahip I. mimari tabakada ortaya çıkartılan kalıntıların bir kil tabana bağlanmış, oldukça tahribata uğramış ve kille oluşturulmuş bir fırın işliği ile elenmiş bir kil yığınının depolandığı yerden oluştuğu görüldü (Resim: 2). D 6/I 14-15 plankareleri içinde yer alan ovalimsi planlı işliğin, mevcut uzunluğu 0.63 m, mevcut genişliği 0.39 m ve tabandan yüksekliği 0.15 m dir (Resim: 4). b.3432 olarak kodlanan, kuzey ve batı kısmı Hellenistik Çağ'da kullanılmış bir çöplük tarafından tahrip edilmiş bulunduğu için, sınırları saptanamayan atölye nitelikli bir yapı içinde yer aldığı görülen işliğin, ait olduğu fırının tarım faaliyetleri sonucunda yok olduğu anlaşıldı.

Fırın tabanının 1.50 m kadar kuzey batısındaki alanda, in-situ durumda, yerlerinde parçalanmış (Resim: 5) 1 çanak ile 1 meyvelik (Resim: 14) ve bir tanesi 3 ayaklı (Resim: 16) 3 çömlek bulundu.

İşliğin güneydoğusunda ve D 6/I 15 plankaresi içinde yer alan ve şimdi tahrip edilmiş bulunan atölyede imal edilmiş ve edilecek olan eserlerin yapımında kullanılmış olduğu anlaşılan iyi elenmiş, sarı renkli ve 0.20 m kalınlığındaki bir kil yığınının yer aldığı çukur (b.3410) 3.15 x 1.76 m boyutunda olup ovalimsi planlıdır (Resim: 6).

Bu arada işliğin 1.70 m kuzeyinde, kil taban üzerindeki moloz yıkıntısının altında tahrip olmuş durumda bulunan, b.3415 olarak kodlanan ve kuzey-güney doğrultuda, sağ tarafı üzerine, kollar vücuda paralel, bacaklar ise karına doğru çekik durumda yatmış olduğu görülen iskeletin (Sk.630), atölyenin yıkılması sırasında enkaz altında kalarak ezilmiş bir bebeğe ait olduğu düşünüldü (Resim: 7).

D 6/I 15 plankaresinde ortaya çıkan yanmış kil bir taban parçasının, işliğin ve kil çukurunun bağlı olduğu tabanın devamı olduğu düşünüldü. b.3400 olarak kodlanan ve doğudan batıya doğru 0.40 m kot farkı yaparak eğimli olarak uzanan bu tabana ait herhangi bir mimari ögeye rastlanmadı.

Diğer taraftan, Hellenistik Çağ'a ait olduğu, içinde ele geçen çanak-çömlek türünden anlaşılan ve derinliği 1.70 m yi bulan çöplüğün D 6/I 14 plankaresi içinde, yüzey toprağının hemen altından başlayarak plankarenin 3/4'ünü kaplayıp, aşağıya doğru gittikçe daralarak ve İlk Tunç Çağı III mimari tabakalarını tahrip ederek oluşturulduğu saptandı (Resim: 8). Çöplük alanı içinde ayrıca, pişmiş toprak 3 koku şişesi (Resim: 13) ile 1 çatı kiremiti parçası ele geçti.

1. mimari tabakanın moloz toprağı içinden 12 kova çanak-çömlek parçası ile 1 kova kemik toplandı. Küçük buluntu olarak tunç 1 kalem (Resim: 25), pişmiş toprak başı kırık 1 figürin, 1 tekerlek, 1 nesne, 3 ağırşak ile 14 tezgah ağırlığı, çakmaktaşı 2 kesici ile 1 yonga, 1 ezgitaşı, kemik 1 spatula (Resim: 23) ve 3 delici ele geçti.

9.70 ile 9.55 m derinlikler arasında kalan, 0.15 m lik bir dolguya sahip 2. mimari tabakada ortaya çıkartılan mimari kalıntıların ahşap bir yapıya ait olduğu anlaşıldı (Resim: 2). D 6/1 14-15 plankareleri içinde, mevcut boyutu 5.27 x 3.25 m olan ve doğu-batı yönünde uzanan tek gözlü yapının, doğu ve batı yönlerinde hatıl boşluğu izlerine rastlanmadı. Yaklaşık 17 m^2'lik bir alanı kaplayan ve b.3403 olarak kodlanan koridor görünümlü bu yapının ahşap tomruklarla çantı tekniğinde, temel kullanılmadan yapılmış olduğu gözlendi (Resim: 9). İçinde ve civarında ele geçen maddi kültür kalıntılarından, bu yapının bir yaşam yeri olduğu varsayıldı.

Diğer taraftan, D 8/1 15 plankaresinde b.3402 olarak, D 9/1 15 plankaresinde ise b.3404 olarak kodlanan yangın geçirmiş bastırılmış kil tabanların, 1994 yılında ortaya çıkarılan kutsal alanın sundurma altında kalan tabanın kuzey yöndeki devamı olduğu saptandı. Ayrıca, bu tabanın güneydoğu köşesinde ortaya çıkartılan ve XV olarak numaralandırılan, şimdi çürümüş bulunan dikecin 0.17 m çapında ve 0.32 m derinliğindeki deliğinin, kutsal alanın sundurmasının kuzeydoğu köşesini oluşturduğu anlaşıldı.

2. mimari tabakanın moloz toprağı içinden 21 kova çanak-çömlek parçası ile 3 kova kemik toplandı. Küçük buluntu olarak tunç 1 zıpkınucu,pişmiş toprak 5 figürin (Resim: 17), 1 fırça sapı, 1 tıkaç (Resim: 18), 2 ip çubuğu tutturucusu, 4 ağırşak ile 38 tezgah ağırlığı, ponzataşından 2 zımpara, çakmaktaşı 2 kazıyıcı, obsidiyen 1 kesici (Resim: 24) ile 1 yonga, kavkıdan 1 pandantif, kemik 1 testere (Resim: 22), 1 spatula, 1 ağırşak ile 13 delici ve boynuz 1 havaneli ele geçti.

9.55 ile 9.15 m derinlikler arasında yer alan 0.40 m dolguya sahip 3. Mimari tabakada ortaya çıkan mimari kalıntıların yine ahşap bir yapıya ait olduğu anlaşıldı (Resim: 2). D 6-8/1 14-15 plankareleri içinde, genel boyutu 6.55 x 5.70 m olan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan 2 gözlü yapının, ahşap tomruklarla çantı tekniğinde inşa edilmiş olduğu, taban seviyesindeki işlenmiş ağaç gövdelerinin bıraktığı boşluklardan saptandı. b.3414 olarak kodlanan yapının batıda yer alan 4.60 x 1.55 m boyutundaki 3 bölümlü küçük gözü olasılıkla depo, doğuda yer alan 5.70x 4.80 m boyutundaki büyük gözünün ise yaşam yeri olduğu düşünüldü.

Yaklaşık 37 m² lik bir alan kaplayan yapıya girişin, büyük gözün doğuya bakan duvarı üzerinde yer aldığı, bu kesimde saptanan 1.82 m uzunluğundaki boşluktan anlaşıldı. Diğer taraftan, yapının kuzey ve güney duvarlarına 90 derecede ve simetrik olarak yerleştirilmiş 3'er adet hatıl boşluğunun temeli destekleyen mimari elemanlar olduğu görüldü (Resim: 10). Temel kullanılmadan tomrukların birbiri üzerine yatay olarak yerleştirilmesiyle dikdörtgen planda inşa edilmiş olan bu yapının üzerinin, kurutulmuş saz demetleri ile semerdam biçiminde kapatıldığı olasıdır. Yapı içinde in-situ durumda pişmiş toprak 1 çömlek (Resim: 15) ile 72 tezgah ağırlığı (Resim: 11) bulundu.

3. mimari tabakanın moloz toprağı içinden 13 kova çanak-çömlek parçası ile 2 kova kemik toplandı. Küçük buluntu olarak tunç 1 zıpkınucu, pişmiş toprak 3 toprak kilit (Resim: 19), bir tanesi küre biçimli ve golf topu görünümlü (Resim: 20) 3 sapan tanesi, dokuma tezgahında kullanıldığı düşünülen 1 ip çubuğu tutturucusu, 8 ağırşak ile 39 tezgah ağırlığı, ponzataşından 1 zımpara, taş 1 balta parçası, 1 bileytaşı ile 1 ezgitaşı, kemik 1 olta iğnesi (Resim: 21) ile 6 delici ve çok çatallı boynuz 1 delici ele geçti.

9.15 ile 8.37 m derinlikler arasında yer alan, 0,78 m lik bir dolguya sahip 4. mimari tabakada ortaya çıkan mimari kalıntıların, yine ahşap bir yapıya ait olduğu anlaşıldı (Resim: 2). D 8-9/I 14-15 plankareleri içinde, mevcut genel boyutu 9.50 x 7.50 m olan, merkezi bir mekan ile bunun etrafını çevreleyen küçük mekanlardan oluşan yapının ahşap tomruklarla çantı tekniğinde inşa edilmiş olduğu, taban seviyesindeki boşluklardan saptandı. Yaklaşık 71 m²'lik bir alan kaplayan ve b.3427 olarak kodlanan yapının, 4.15x 4.05 m boyutundaki merkezi mekanının, 4.15 x 1.25 m boyutundaki güney kısmının ince hatıllarla bölünerek 4 küçük mekan oluşturulduğu ve bu mekanların olasılıkla, güney kısımdaki 2 fırın ile ilgili olarak kullanıldığı varsayıldı. Yalnızca tablaları ortaya çıkarılan fırınlardan yapının güneydoğu köşesinde yer alan ve b.3430 olarak kodlanan fırının ağzı batıya bakar. Oval planlı fırının mevcut ağız genişliği 0.51 m, en geniş yeri 0.65 m, uzunluğu 1.75 m ve tabandan yüksekliği 0.10 m dir. Duvar kalınlığı 0.08 m olan fırının iyi sıvanmış sert tabanı, kuzeyden güneye doğru eğimli olarak uzanır ve 0.11 m kot farkı yapar. b.3331 olarak kodlanan diğer fırın daha küçüktür. Ovalimsi planlı olan fırının ağzı batıya bakar ve 0.48 m genişliğindedir. En geniş yeri 0.53 m, uzunluğu ise 0.97 m ve tabandan yüksekliği 0.08 m olan bu fırının iyi sıvanmış sert tabanı kuzeyden güneye doğru 0.08 m kot farkı yaparak, eğimli olarak uzanır. Merkezi mekanın batısında yer alan mevcut boyutu 4.25 x 2.03 m olan ve kuzeyinde yer alan, batı gözü 1.75 x 1.70 m, doğu

gözü ise 2.00 x 1.80 m boyutunda olan 2 gözlü bir başka mekan ile merkezi mekan içinde ve civarında ele geçen maddi kültür kalıntılarından bu yapının bir yaşam yeri olduğu gözlendi (Resim: 12). Yapının merkezi odası içinde in-situ durumda 43 pişmiş toprak tezgah ağırlığı ele geçti.

4. mimari tabakanın moloz toprağı içinden 5 kova çanak-çömlek parçası toplandı. Küçük buluntu olarak pişmiş toprak 1 figürin başı, 1 sapan tanesi, 8 ağırşak ile 61 tezgah ağırlığı, 1 ezgitaşı, kemik 1 ağırşak ile 2 delici ve boynuz 1 delici ele geçti.

4 mimari tabakanın çanak-çömleği de hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Bunlar düz ve dalgalı ağızlı, ağız kenarı ve ağız kenarı altında ikili, dörtlü, yatay veya dikey olarak sıralanmış yumru tutamaklı çanaklar ve çömlekler ile delikli veya halat bezemeli ayakları olan meyveliklerden oluşur. Hepsi elde şekillendirilmiş olan kapların hamurları iyi elenmiş kile, mineral ağırlıklı bitkisel katkılar katılarak hazırlanmıştır. Mutfak kapları dışındakiler iyi astarlanmış, iyi perdahlanmış ve iyi pişirilmiştir. Yüzey renkleri siyah, gri, kahverengi veya kırmızı rengin tonlarındadır. Bezeme olarak oyuk çizgi, kazı ve silinti bezek türleri görülür.

Diğer taraftan, 0.66 m kalınlıktaki 1. mimari tabaka dolgusunun ortalama 0.20 m kalınlığını kapsayan ve "0" olarak kodlanan yüzey toprağı içerisinde maddi kültür kalıntısı bulunmasına rağmen, herhangi bir mimari ize rastlanılmaması, Tepe III'ün yer aldığı bu kesimdeki Orta Tunç Çağı ile Geç Demir Çağı ve hemen onu izleyen Hellenistik Çağ yerleşmelerinin gerek erozyon ve gerekse tarımsal faaliyetler yüzünden tahrip edilmiş olduğunu bir kez daha gösterdi.

1995 döneminde gerçekleştirilen bu kazılardan sonra ortaya çıkan özellikle mimari kalıntılar ile tüm çanak-çömlekten Orta Karadeniz Bölgesinin en büyük yerleşim merkezi olan İkiztepe'nin Samsun bölgesinin ahşap mimari geleneğinin kökenine ve Protohistorik Çağ kronolojisinin sorunlarına ışık tutacağı bir kez daha anlaşıldı. Diğer taraftan, Tepe I'de 1993 dönemi öncesi çalışmalarında ortaya çıkarılmış bulunan mezarlığın sahiplerinin Tepe III'de yaşamış olduklarının saptanmasına rağmen, henüz kullanmış oldukları ve Tepe I'de ele geçirilen metal eserlerinin nerede üretilmiş olduklarını bulmak için, İkiztepe'deki kazıların özellikle gelecek yıllarda da devam ettirilmesine karar verilerek ve açma alanının etrafı koruma altına alınarak çalışmalara son verildi.

Kazılar sonucunda elde edilen 32'si müzelik, 300'ü etüdlük toplam 332 eser Samsun Arkeoloji Müzesi'ne teslim edildi.

Sözlerime son verirken kazı çalışmalarımıza maddi ve manevi destek sağlayan başta İstanbul Üniversitesi ile Kültür Bakanlığ'ına, Türk Tarih ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu başkanlıklarına, Samsun Müzesi Müdürü ve mensuplarına, Bafra Kaymakamlığı ve İkiztepe Köyü muhtarlıklarına içten teşekkürlerimi sunarım.

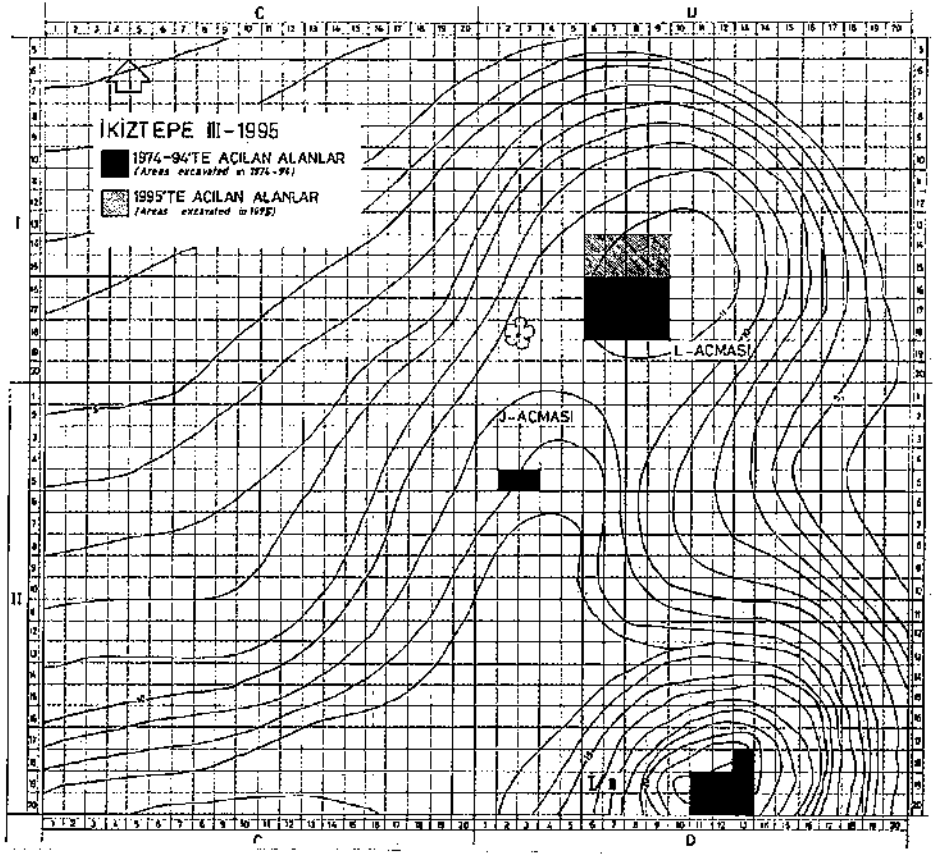
İKİZTEPE III-1995
1974-94'TE AÇILAN ALANLAR
(Areas excavated in 1974-94)
1995'TE AÇILAN ALANLAR
(Areas excavated in 1995)
L-AÇMASI
J-AÇMASI
C
D
I
II

Resim:1

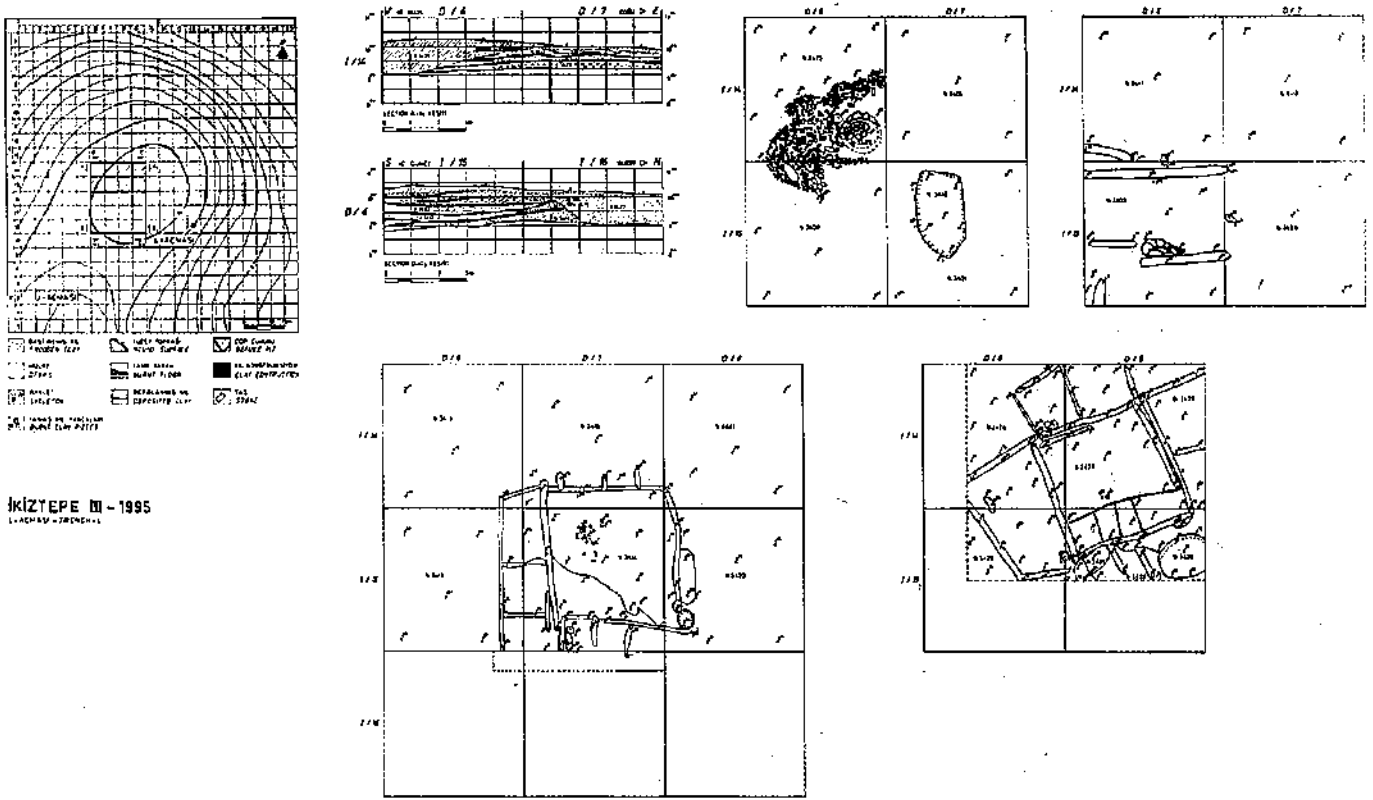

Resim: 2

Resim: 3

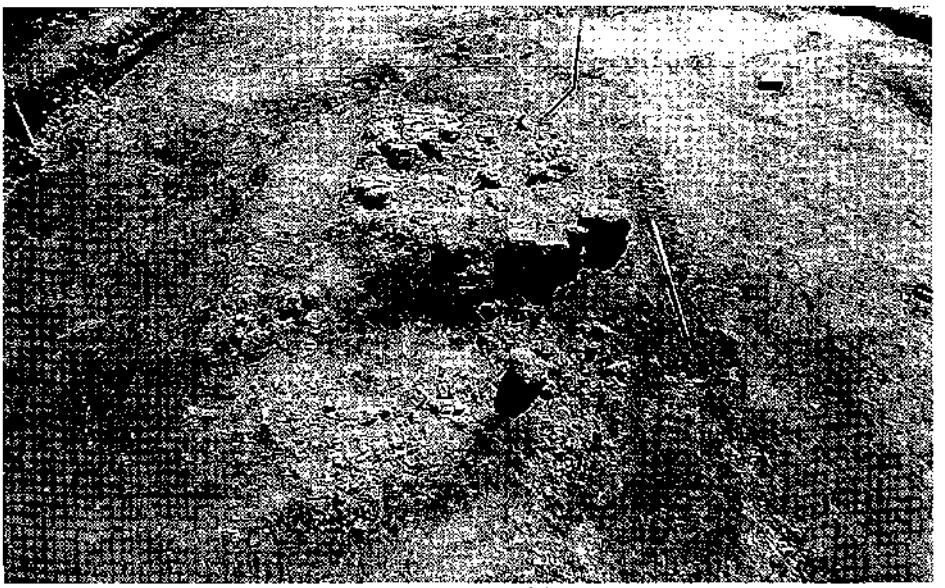

Resim: 4

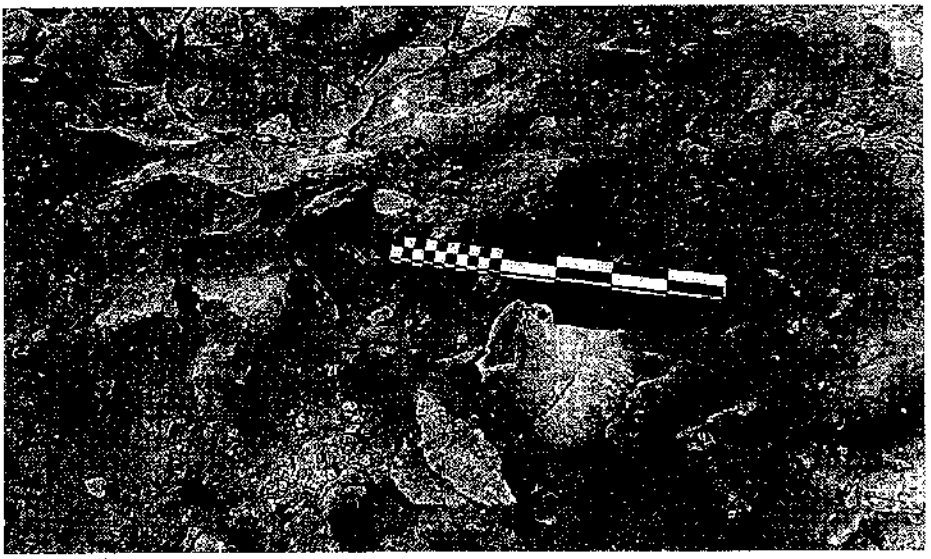

Resim: 5

Resim: 6

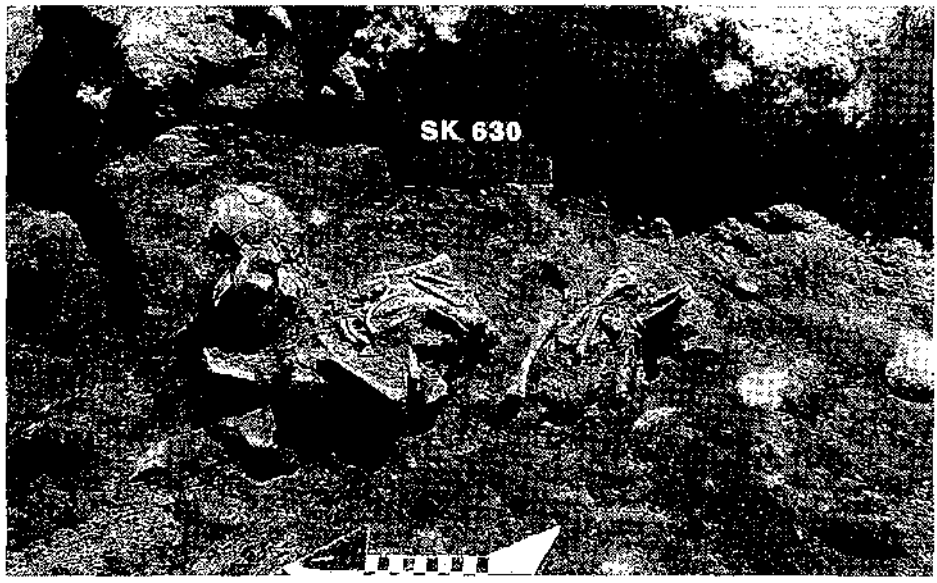

Resim: 7

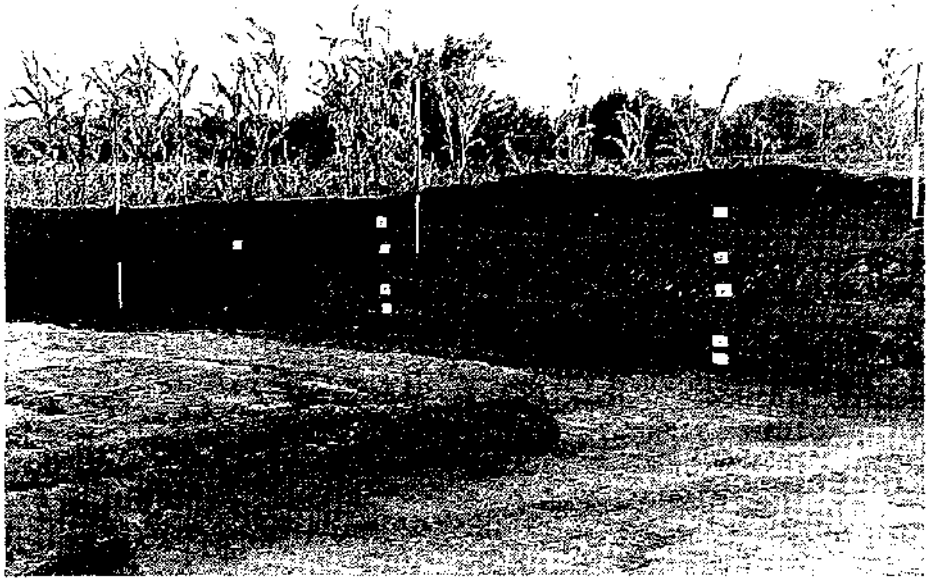

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

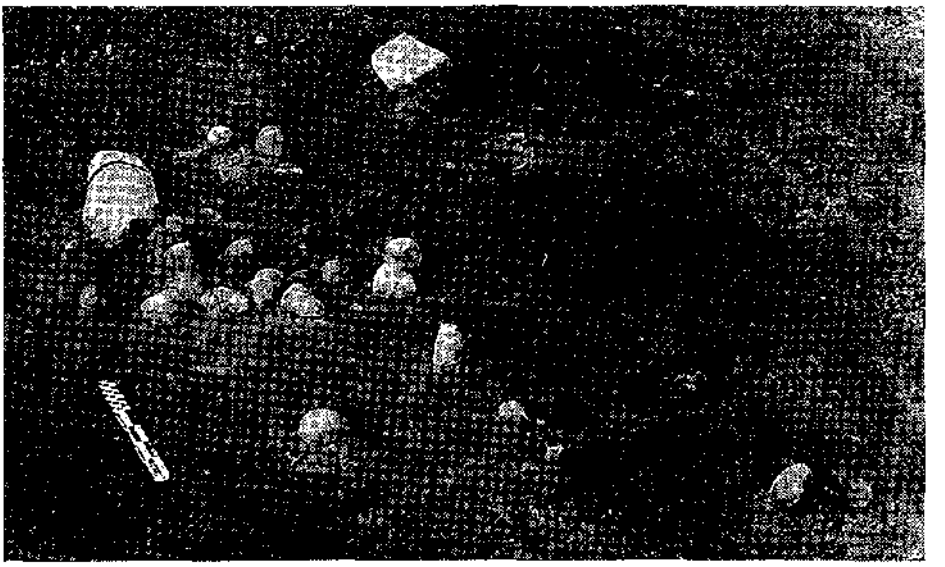

Resim: 11

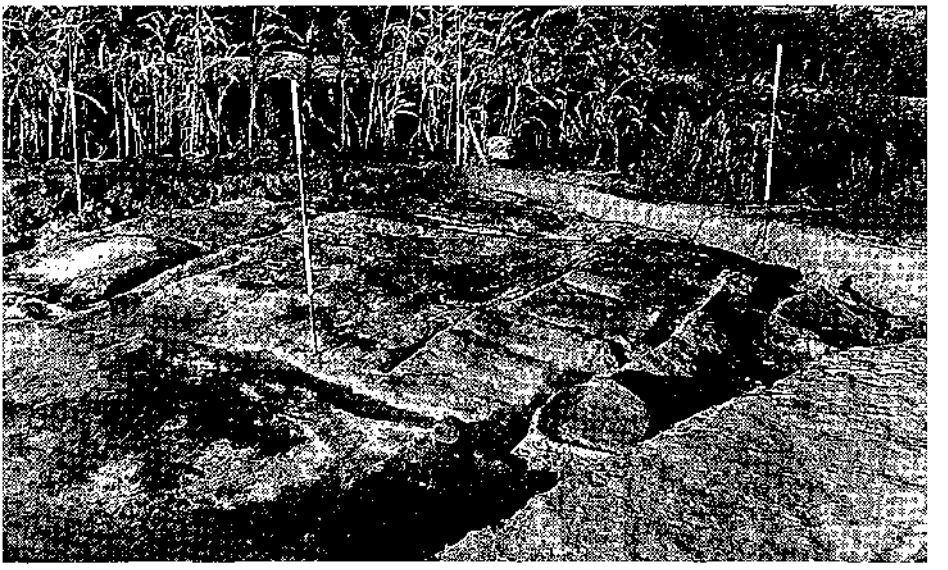

Resim: 12

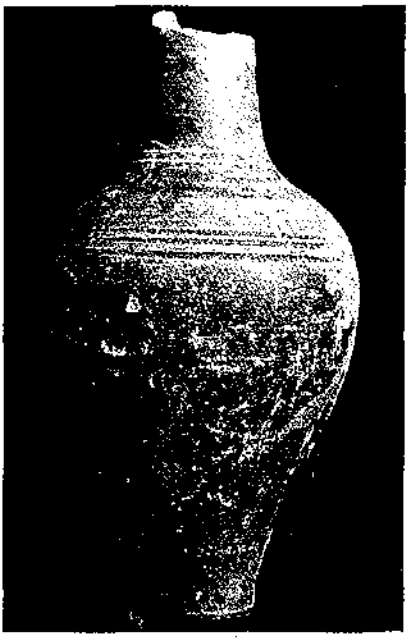

Resim:13

Resim: 14

Resim: 15

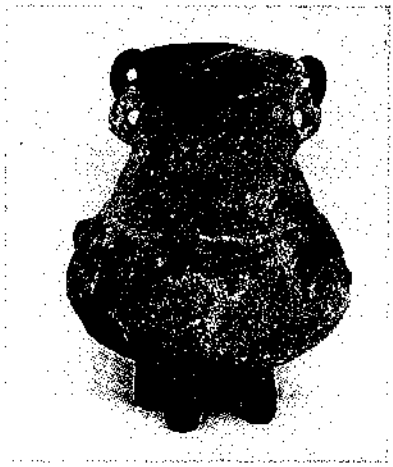

Resim:16

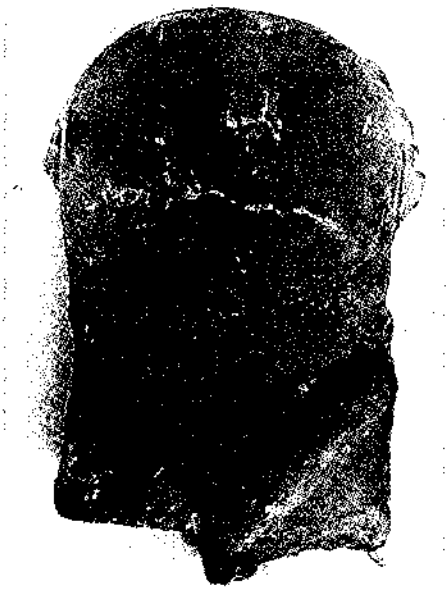

Resim: 17

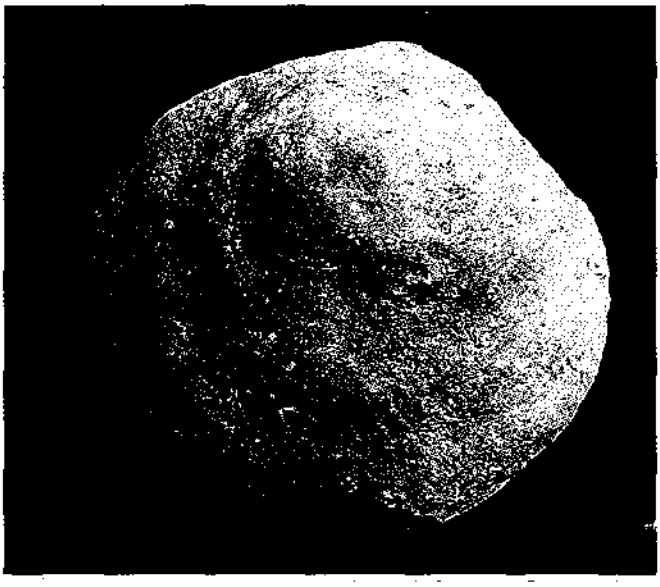

Resim: 18

Resim: 19

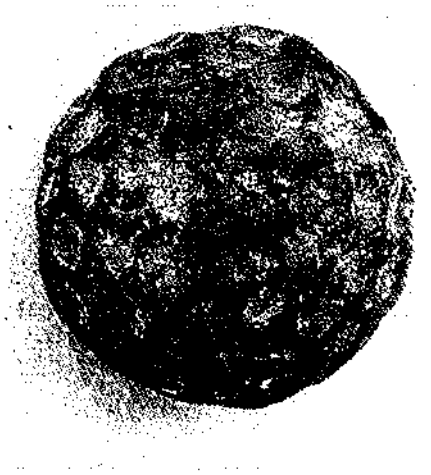

Resim: 20

Resim: 21

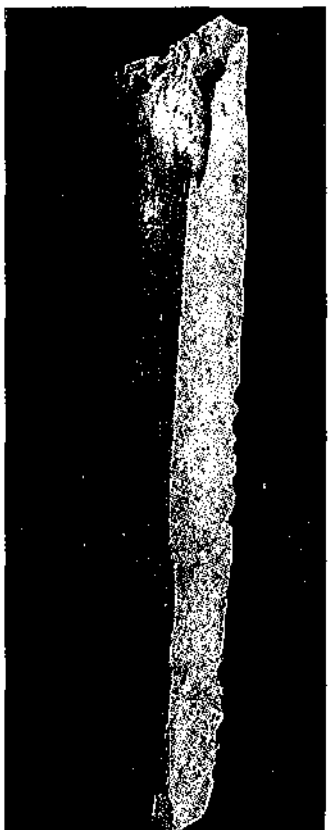

Resim: 22

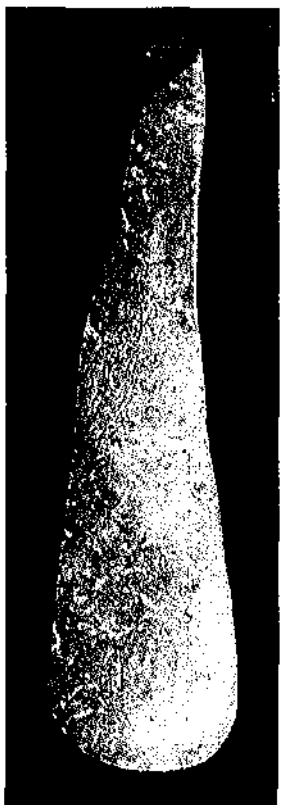

Resim: 23

Resim: 24

Resim: 25

RESEARCH AT TILBESHAR 1995

*Christine KEPINSKI-LECOMTE**
Rifat ERGEÇ

Our 1995 mission followed upon that of the previous year. In 1994 we established a topographical map of the site and began a study of the surface material, primarily of the northern lower city. In 1995, then, we continued prospecting the site, collecting sherds in the southern lower city, and in addition we undertook several soundings in the northern lower city.

I would like to take this opportunity to thank the General Directorate of Monuments and Museums, and in particular Professor Dr. Engin Özgen. I would also like to thank Dr. Rifat Ergeç, director of the Gaziantep Museum, who graciously accepted our collaboration.

Besides myself, our team included archaeologists Hakkı Alhan and Mehmet Önal, who represented the Gaziantep Museum, Frédéric Gérard and Régis Vallet ; a topographer, Pascal Lebouteiller ; an architect and draftsman Hande Canbilen. In addition we were greatly aided by the efficient help of Uğur Canbilen, who acted as interpreter in addition to supervising various logistical problems.

Surface Survey : Southern Lower City

In 1995, then, the survey of the site continued with the collection of sherds in the southern lower city. In this southern lower city, two streets and several entrances to the city are still visible. At the center we can see a certain number of structures in ruins. If, as the ancient sources tell us,

(*) Dr. Christine KEPINSKI-LECOMTE, C.N.R.S., E.R.A. 41, Institut d'Art et d'Archéologie, 3, rue Michelet, F-75006 Paris, FRANSA
Rifat ERGEÇ, Gaziantep Müzesi Müdürü.

the fortress and the suburbs of Tell Bashir were destroyed in 1263 by the Mamelukes, it is not impossible that these ruins represent a later occupation of the city after its destruction by the Mamelukes.

Since Tilbeshar is a vast site, we used a loose grid for analysis, as we did with the northern lower city in 1994 : this is, squares of twenty meters per side, with systematic collection in every other square. We did our surface collection in the south-east corner and in the southwestern part of the city.

In the southeastern area, we found only medieval sherds : as we hypothesied last year, this outcropping could well be the suburb which ancient sources tell us was added in the thirteenth century, during the last major occupation of the city.

In the southwestern area, the only well-represented period is the Early Bronze Age. A Chalcolithic settlement seems uncertain, and even unlikely, given the extreme rarity of the sherds found. There are also a few traces of the Middle Bronze Age, but the sherds of this period found both here and in the northern lower city are typical of a Middle Euphrates culture. Of course, the majority of the sherds come from the medieval period, mostly the XII and XIII th. century.

Excavations

As for the excavations now, we open three soundings in the northern lower town : two to the west (area A and B) and one to the east (area C). Their principal goals were to give, after having excavated the medieval levels, a first appraisal of the ancient Bronze and Chalcolithic occupations indicated by the surface collections, and, if possible, to link the dwellings with the various fortification walls.

Area A (Fig. 1)

A trench 10 meters long was dug perpendicular to the ruins of a wall visible at the surface of the site. These ruins are the remains of one of the fortification walls that protected the suburb during the medieval period. This stone wall, three meters wide, rests on another stone wall with a slightly different orientation. Both are constructed on a mud-brick wall connected to a glacis, vestiges of a third stage of the medieval fortification wall.

To the south of the trench, a pile of fallen mud bricks follows the slope of the site : it is closely linked to an abundance of monochrome and bichrome sherds of the Obeid and Halaf period : it corresponds most probably to fragments of a wall brought to the surface after digging.

Dismantling the glacis reveals a layer of either destruction or abandon which covers a series of three floors, linked once again to Islamic material (sherds and coins) and to another stone fortification wall.

We uncovered its northern surface to a height of over two meters. At the bottom, it cut a series of floors whose ceramic belongs to the Bronze Age, and more precisely, to the very beginnings of the Middle Bronze Age.

Area B (Fig. 2)

It is a square of ten meters per side, partially excavated to a depth of two point eight meters. Several layers of occupation were brought to light, the most recent of which, all belong to the medieval period and the oldest to the Bronze Age.

Beneath the surface of the site, two rectangular rooms were partially uncovered. They are delimited by stone walls fifty or sixty centimeters thick. A dig was undertaken inside one of the rooms : the walls bear traces of two or three partial reconstructions of the building. Several series of floors indicate a continuous occupation during a rather long period of time. On these well-preserved floors, the presence of ovens, hearths, millstones and grinders, and also tools and iron objects attest to the domestic or artisanal function of this room. A treasure of thirteenth-century coins comprising thirty-four silver dirhams and a rather homogeneous collection of ceramics, currently being studied, complete the inventory of objects found here.

This level was built on a foundation of large stones. Under this foundation, several pits perforate a deserted layer, then an older layer of occupation. The ceramic material here also dates from the medieval period.

At the bottom of the excavation, a stone wall whose orientation is completely different from the preceding level is connected to a plaster floor on which a few rare sherds date from the Bronze Age.

Area C (Fig. 3)

Trench C, two meters wide and twenty-five meters long, was dug into the summit of the eastern side of the northern lower city.

Here, also, the most recent levels are medieval : we can recognize several stages of fortification walls, along with a level of occupation. After a long hiatus, this occupied level rests on structures from the Bronze Age.

Stone foundations of a wall represent the last stage of the ramparts. It is erected directly on top of and perfectly aligned with an older and better preserved fortification wall. The older wall is in mud brick, of which six or seven layers remain on a stone foundation three and a half meters wide. It is anchored in the slope of the *höyük* which was probably in steps, and its foundation trench cuts into the underlying layer. It is connected to a filler material (small rubble stones mixed into a very hard mortar) that covers the older layers, and is obviously meant to level off the building surface within the city.

This underlying level corresponds to the first inhabited level indicated by the architectural remains of the entire trench. It consists of two buildings separated by an alley. To the east two partially uncovered rooms offered an abundance of material, including a large group of iron objects and an inscribed vase from the twelfth or thirteenth century.

Underneath this inhabited level, three large pits cut through a series of floors with no buildings. These pits descend into the older levels.

After this, we have the last level reached by the excavations in 1995. It consists of the remains of a Bronze Age structure, represented by four parallel stone walls which are located one point three meters below the surface to the west of the trench.

Synthesis

On the three area excavated, the most recent levels date from the medieval period. They are represented by two or three successive fortification walls, and inside the walls, one inhabited level, with several phases of occupation and reconstruction. Underneath these medieval levels, which are from one and a half to two and a half meters high, we proceed directly to a much older level, most probably dating from the Middle Bronze Age.

Between these two levels of habitation, one dating from the Bronze Age and the other from the medieval period, we can see a large number of Islamic pits : they could well correspond to the courtyard mentioned in the ancient sources. We learn, in fact, that in the middle of the twelfth century A.D. the unbuilt northern suburb was sourrounded by a fortification wall. A large millstone is abandoned in one of the pits and a mass of animal bones, obvious traces of butchery, fills another. These clues lead us to conclude that this space in the northern lower city was probably used initially for outside (agricultural and pastoral) domestic activities and as a refuge in case of attack.

On these three area, medieval ceramics are abundant and the floors are rich and well preserved. They date mostly from the twelfth and thirteenth centuries A.D.

As concerns the Bronze Age ceramics, they seem to find parallels in levels I to J or K to L in Amuq and Period IV, and especially III in Kurban Höyük, which date from Early Bronze to the beginning of the Middle Bronze Age ; this is a particularly interesting collection, because it includes several shapes and wares that date from the Middle Bronze in Mesopotamia but which often dated back to Early Bronze levels in Anatolia.

Furthermore, on area A, along with an important collection of Obeidian and Halafian sherds both monochrome and bichrome, among the surface material, we find new evidence of a Chalcolithic settlement.

Besides the ceramics, the excavation permitted the discovery of numerous medieval iron tools and coins. These silver coins on which we find the Christian cross as well as Christian and Arab inscriptions were made only in 1251, probably in Acre in one case ; the others were made either in Mardin, Aleppo, Damascus or Hama.

From the earlier levels, we note a fragmentary terracotta, a female figurine, bronze knife blades, an arrowhead and numerous blades as well as an Urukian cylinder seal. We already know that two urukian cylinder seals in the Ashmolean Museum in Oxford are probably from Tilbeshar.

CONCLUSION

The information gained from the surveys and excavations, with additional indications from medieval sources, permits us to sketch a picture of a site that was occupied irregularly, essentially from the Chalcolithic to the Middle Bronze Age, then during the Medieval period.

Initially, during the Chalcolithic period, the settlement probably occupied only the northern part of the site, near the Sajour River, and particularly the nearby springs. The northern lower city was probably occupied until the end of the Chalcolithic Period, and then rather continuously from the Early Bronze to the beginning of the Middle Bronze Age.

After a long hiatus, Tell Bashir was again an important medieval city. It seems that originally the northern suburb was consecrated to outdoor activities : domestic, agricultural, artisanal, and pastoral. Constructions at this time seem to have been located in the southern lower city and the citadel. However, this has to be confirmed by the next soundings. Later, probably from the late twelfth and the thirteenth centuries, domestic settlements and new walls cover the entire suburb and now constitute the upper levels of the northern lower city, whose limits are slightly inside those of the underlying Bronze Age city.

In the Southern Lower City, settlement does not seem to occur before the Early Bronze Age : it lasted perhaps until the Middle Bronze Age. After a very long hiatus, as in the northern area, it was again inhabited in the medieval period. The southeastern outcropping could well be the suburb added in the thirteenth century. The ruined structures standing in the middle of the southern lower city probably represent a later occupation of the city till the ottoman period.

In 1996, we hope to expand our knowledge of the site with additional surface collections in the southern lower city and the citadel, so that the surface material can be published as quickly as possible. Furthermore, excavations should be undertaken in three areas : continuation of Area A on the slopes of the northern lower city, a step trench on the slopes of the citadel and a square in a depression within the northern lower city.

Fig. 1 : Tilbeshar, area A

Fig. 2: Tilbeshar, area B

Fig. 3 : Tülbeshar, area C

REPORT ON THE ARCHAEOLOGICAL WORK IN DOMUZTEPE AND ITS ENVIRONS IN 1995[1]

Elizabeth CARTER *
Hadi BOZKURT
Stuart CAMPBELL
James SNEAD
Lynn SWARTZ

Introduction (Fig. 1)

Archaeological surveys carried out in the Kahramanmaraş region in 1993 and 1994 led to the discovery of an exceptionally large (18 ha) Halaf site (Carter 1995, 1996). Until recently most Halaf settlements were thought to be "small or very small", and sites larger than 2 ha were viewed as extraordinary (Akkermans 1990, 189). In the last five years, however, several Halaf sites have been discovered that are sufficiently large to suggest that they contained population concentrations and thus centralized functions. The first of these sites was the 10 ha mound called Takyan in the Cizre-Silopi plain in south-eastern Turkey (Algaze et al 1991, 195 and Fig. 12a); the second, called Kazane, on the outskirts of Urfa, is estimated to cover 15 ha or more (Wattenmaker, pers. com.) and the last, and largest of these, is Domuztepe or KM-97 at 18-20 ha. Since

(*) Prof. Dr. Elizabeth CARTER, Near Eastern Languages and Cultures, 376 Kinsey Hall, University of California, Los Angeles, A.B.D.
Hadi BOZKURT, Kahramanmaraş Müzesi Müdürü

(1) I would like to thank Ramazan Burhan, local director of culture of the Kahramanmaraş province, Hadi Bozkurt, director of the Kahramanmaraş Museum and Mehmet Doğan, Kahramanmaraş Museum, who served as the representative of the museum on the excavation. Staff in 1995 included Dr. Stuart Campbell, field director, Dr. James Snead, Çiğdem Eissenstadt, Bekir Gürdil, Lynn Swartz, archaeologists, Tania Collas, conservator, Patricia Oliansky, registrar and Çiğdem Köksal, draftswoman. Financial support came from the National Geographic Society; the University of California, Los Angeles, International and Overseas Programs and Academic Senate; the University of Manchester and various private donors. Without their support the project would not have been possible.

most excavated Halaf sites are small or only known from restricted deep soundings on mounds with much later occupations, Domuztepe is a site that can make a unique contribution to our understanding of the origins, functioning, and demise of a Halaf center.

The site lies in a fertile and well-watered section of the alluvial plain about 1 km southeast of a pass in the Tutdağ. These hills are one of several low ranges that subdivide the alluvial region south of the modern city of Kahramanmaraş. The low hills have many natural springs and provided, and still provide, excellent grazing lands. They are also a convenient source of basalt, serpentine, flint and limestone for the inhabitants of the plain.

The Regional Survey

The regional survey, conducted within a 21 sq km area surrounding Domuztepe by Dr. James Snead, was designed to incorporate much of the territory which would have formed the "hinterland" or "catchment" of the ancient settlement at Domuztepe. The survey proceeded in two ways. First approximately 1/3 of the associated terrain lies on the flanks and outlying ridges of Tutdağ and Küçüktutdağı. The steep, rocky slopes were not considered suitable for intensive survey strategies but they comprise an important resource area for Domuztepe and related settlements. Accordingly, survey implemented for these uplands was extensive, rather than intensive, and consisted of foot reconnaissance in those areas thought to have the highest site potential. This survey effort was considered an extension of the valley-wide survey, using the same forms and site numbers from the same sequence. A total of seven sites containing Roman tombs were recorded in 1995, the most significant of these being the estimated 17 tombs found in three related clusters (KM 228-229, 236). Distribution of chipping debris across the hill slopes indicates substantial use of local resources during the prehistoric period.

In addition to archaeological evidence, data pertinent to modern or recent land use patterns and the distribution of natural resources were also collected. In some cases (notably KM 232 and 237) cultural features (e.g., an abandoned village, sheep pens, roads, windbreaks, basalt quarries) of probable recent date were recorded to provide examples of the settlement type. Other occurrences of similar features were noted on the master survey plan, together with the distribution of resources, small roads, drainages, and other landmarks not present on the 1:25000 base map used to plot the distribution of sites in the region.

Second, the flat, low agricultural terrain immediately surrounding the site is presently divided into irrigated fields used for the production of cotton and sugar beets. Wheat is grown on the unirrigated land of the mound. The off-site fields were used as survey units and were transected at 25 m intervals - a scale sufficient to find small flat sites. Large scale maps of the entire vicinity of the site were made and all fields were given a unique number. Approximately 286 ha were surveyed in total. The 65 field/survey units surveyed covered an area of 98.97 ha and of these 27 fields contained artifacts primarily of Late Roman and Islamic date.

The Late Roman and Islamic material found in the fields appears to come from the site of Domuztepe and the site KM 220, next to the village of Kirolar. Some off-site artifact concentrations may also indicate the presence of smaller activity areas in use during the Late Roman Period. Artifact density was low in the vicinity of the Domuztepe, itself, and it is very possible that the site was relatively isolated in the Halaf period and that the surrounding low-lying area was much wetter than it is at present. Extensive irrigation and drainage systems may well have been introduced into the area by the Romans. Such systems may have resulted in settlement patterns similar to those of the present day - here small villages and hamlets are strung out along the fringes of the hills near natural springs and in the lowlands next to the canals and natural watercourses.

Domuztepe (Fig.2)

Systematic Surface Survey of the Site

Before beginning excavations, a systematic surface survey of the mound was completed (August 16 to August 29, 1995). The aims of surface survey were to establish the major zones of settlement during the various periods of occupation and to help localize any areas of special function -e.g, pottery production, flint knapping or stone bowl manufacture. A stratified systematic unaligned random sample methodology was selected using 50 by 50 m squares. In each 50 m^2 unit, 2 sample grid points were chosen at random. A restriction was placed on the random choice, to help ensure more even coverage, so that adjacent (even diagonally) grid points could not be selected. All artifacts in a circle of radius 4.37 m (60 m^2) area were collected around each point, an area of 60 m^2. This provides coverage of about. 5% of the total site area. In each area 2 to 3 trained archaeologists collected all bones, shells and other artifacts, excluding pot sherds with a maximum dimension of less than 1 cm.

Preliminary analysis of the collections by Dr. Stuart Campbell reinforced our impression that the site was completely occupied during the Halaf period and that the Islamic and Late Roman remains on a small part of the site cover earlier prehistoric settlements. Ubaid and Ubaid-related materials are concentrated on the summit of the south mound and in the northwestern area of the site. Pre-Halaf materials appear to be concentrated along the southeastern edge of the mound. The major growth and decline of the site occurred during the Halaf period, c. 5500-4500 b.c. (uncalibrated), but the finer grained analysis necessary to isolate shorter term chronological variability across the site's surface has not yet been completed.

The Halaf collections units were rich in artifacts including pottery and stone vessel fragments, lithics, stone beads and stamp seals. The large amount of debitage in the collections from the northwestern part of the site suggests that lithic production may have been located in this area of the mound. A wide veriety of early and late Halaf painted and plain wares was found along with a full range of chaff-tempered burnished and plain coarse wares. The prevalence of stone vessel fragments suggests that they were part of a normal household assemblage. In addition to local flint and chert, a obsidian flakes, cores and tools was discovered. Grey, green, clear and banded obsidian were present in the collections possibly indicating a complex Halaf period trading network.

Six stamp seals were found on the surface and six more were discovered in the subsquent excavations (Figs. 4-5). All, except one, made in the form of a hand, are of different geometric shapes (triangle, square, rectangle, pyramid, circle, etc). Usually they have hatched designs on the front and a suspension loop on the back, but one scaraboid-shaped seal that is latitudinally pierced was discovered. Normally, few seals are found on Halaf sites and the large number found in such a short time at Domuztepe is noteworthy. These seals point to a need for marking ownership and suggest the monitoring of the movement of goods and commodities.

Test Excavations (Figs: 6-7)

Two operations, called Operation 1 ("the sounding") and Operation 2 ("the southeast cut") were begun on the southeastern end of the site where virtually no late material was found during the course of the survey.

Operation 1 (E510 N490)

A 4 by 4 m pit was opened on the summit of the southern mound to investigate the presence of an Ubaid period settlement on the site and to establish the stratigraphic relationship between the Ubaid and Halaf periods - a period poorly understood throughout the Near East.

In this trench two major building episodes were identified and portions of several surfaces below the lower building level were cleared. The uppermost construction consisted of the foundations of a poorly preserved stone wall located just below the modern surface with no clearly associated floors. A finely crafted spouted stone vessel came from on top the wall (dt-100). Beneath this structure, a wall (F4) which ran almost north-south along the eastern side of the trench was found (Fig.6). It is 1.10 m wide and based on the nature of the fill to its west appears to have been the outside wall of a substantial structure, although only one course of stone is preserved. No living floor was associated with the structure, but wall F13 in the southeast corner of the trench, appears to join wall 4 and may be an inside wall of the same building.

Among the finds from the lower layer was a large polished basalt spacer bead with ticked edges and 'dotted' circles (dt-89). Most of the finds came from floors 5,8, and 10 that were possibly outside surfaces in use at the same time or slightly earlier than the lower structure. Two stamp seals, one in the shape of a hand (Fig.5:dt-171) and the other a square (Fig.4:dt-172) came from floor 5. Several beads (dt-101 - 102) and a clay sling ball (dt-143) were also found. Aside from a few sherds from the uppermost layers excavated, no clear Ubaid materials appeared. The pottery indicated that all levels excavated were to be dated either to the very end of the Halaf period or possibly to a period that is tentatively named "post-Halaf" to indicate that it is earlier than the classic Late Northen Ubaid.

Operation 2 (E596 N451 and E596 N446)

Operation 2 or, the southeast cut, was begun in order to take advantage of one of many recent cuts made in the edge of the mound by farmers trying to level the land for agricultural use. These bulldozer openings sometimes extend almost 50 m inside the mound. By beginning our work in one of these 'excavations' we were able to stop the further destruction of the site and at the same time to sample earlier levels of the occupation. A 5 by 10 m trench was laid out at a place where a right angle cut had been gouged out of the archaeological layers (Fig.6). After the re-

moval of the top soil to the surface of the archaeological deposit, it became clear that the northern and western portions (E596 N451) of the exposure were much better preserved and excavations were begun along this edge of the trench. In the southern portion of the trench (E596 N446) where cutting had been most severe, a mini step-trench was made. This work revealed a minimum of five distinct building episodes all of Halaf period date. The stratigraphy is very compressed. This possibly suggests long periods of abandonment between episodes of occupation or that the intentional removal of most structural remains before rebuilding. Satisfactory links between the lower layers of the southern and northern trenches remain to be established.

Just below top soil, a surface (F208) and a poorly preserved pisé wall (F203) were found in E596 N451. Also belonging to the first construction episode in this trench were a stone platform (F207) and two trash deposits (F204 and F206). The larger trash deposit (F206) formed at some unknown time, and accumulated and extended through both trenches, but stopped short of the structures to the north (F203, 208). Finds of animal bones, raw flint nodules, debitage and various ground stone objects, including a large mortar and pestle, suggest that butchering or possibly some kind of flint production activities were carried out in or near the area. In addition to typical Halaf sherds, a large number of undecorated burnished wares were found in this deposit.

The most interesting finds from these upper layers were two stamp seals (Fig.5: dt-137 and dt-140) found on or near floor 205. Dt-137 is a flat (1 cm thick) 'ice cream cone' shaped pendant seal with a vertical suspension loop at the narrow end, horizontal hatching on the cone, and angled lines on either side of the rounded portion. Dt-140 is a pyramidal flat seal with vertical suspension loop, meant to be worn point up. Horizontal hatching decorates the top part of the seal and vertical lines are found on the bottom portion. These seals, based on a comparision with other excavated assemblages, (cf. Von Wickede 1990) appear to be earlier than the larger rectangular or square seals found in the Operation 1 and on the surface.

Beneath these uppermost deposits, described above, two pisé walls (F213, F214) preserved to a height of only 15 to 20 cm were found in E596 N451. They were cut by the bulldozer in the southern part of the operation. Since the fill inside them is extremely hard (perhaps intentionally packed), few remains are directly associated with the room and most of the finds come from the outside surfaces to the south and west of the structure. In addition to pot sherds, stone and ground and chipped stones,

a latitudinally pierced scaraboid seal (Fig.5:dt-133) of a very highly polished black stone, possibly a diorite, was found. The flat side is smoothed, the convex side is hatched and divided into two parts by a double incised line.

Immediately below these walls in trench E596 N551 a single curving line of stones, most probably the stone footing or edging of a tholos (F215), was discovered. Only the tops of the stones were defined.

To the south in E596 N446, a stone wall fragment and a platform of small stones (F209) was cleared. This structure was badly cut by the bulldozer and, although clearly earlier than the tholos foundations, its absolute stratgraphic position is not certain. South of F209 were a group of stones, probably part of a wall (F216). A complete Halaf pot, was found upside-down in lenses of burnt collapse just north of it. The vessel (dt 160) has a complex decorative scheme which has close parallels at Tell Halaf itself.

Cleaning the top soil from a meter-wide step at the base of E596 N446 revealed the top of a burnt tholos whose diameter is reconstructed at 6 m. The curved wall (F210) is 40 cm in width and is made of subrectangular pisé lumps 18 cm^2. It has 3 to 5 cm of white lime plaster on both faces. Adjacent to F210 to the north was an area of heavily burnt trash with alternating layers of hard surfaces and soft pit-like black trash (F211). The trash yielded a large number of animal bones, including a nearly complete goat skull, a number of handstones and several worked bone tools. The level has been covered and will be fully excavated in 1996.

Conclusions

The finds from the systematic surface pick-up, and the excavations have demonstrated that the Halaf occupation (c.5500 to 4500 b.c, uncorrected or c. 6500 to 5500 B.C. corrected) on the site was long-lived and that its material culture was closely tied to the contemporary assemblages identified in Syro-Mesopotamia. Further analysis of the ceramics should lead to the development of a complete sequence for the fifth millennium b.c. Some Anatolian elements, however, are present in the ceramic assemblage. Frequent and regular contact with the Anatolian plateau is reflected in the large numbers and variety of obsidian cores, flakes, and tools found on the site. Flakes and chunks from obsidian core preparation and one fine blade core were also found, demonstrating that obsidian was not simply coming to the site as finished blades or prepared

cores. A sophisticated ground and polished stone tradition suggests that the production of stone items, utilizing the locally available serpentines and basalts, formed part of the Halaf period economy of Domuztepe.

We hope in future excavation seasons to investigate the suggestion made by Campbell (1992) that Halaf societies were wealth-based chiefdoms, and currently see Domuztepe as a gateway community whose growth was linked to the control of trade between the Anatolian highlands and the Syro-Mesopotamian lowlands.

The distribution of seals (and hopefully, in the future, sealings) in association with stored goods or commodities might give us clues to the presence of an elite who controlled wealth at Domuztepe. In future seasons we will be analyzing the architectural remains to see what ethnographically known activities of chiefly elites such as feasting, storage and/or production of wealth goods might have occurred in or adjacent to large buildings (e.g. Earle, ed. 1991).

The excavation of an Halaf period site as large as Domuztepe promises to shed new light on the questions raised by the other recently discovered large Halaf sites in Anatolia. Was there an archaeologically identifiable elite? Did they manipulate the local economy to produce enough surplus to fund the exchange networks evidenced by the presence of exotic raw materials? Can we identify storage and production facilities, large public buildings etc? These are some of the questions raised by our first season of excavation that we hope to answer in future years.

BIBLIOGRAPHY

AKKERMANS, P. 1990. *Vilages in the Steppe-- Later Neolithic Settlement and Subsistence in the Balikh Valley, Northern Syria.* Amsterdam: University Amsterdam.

ALGAZE, G., C.LIGHTFOOT, R. Breuninger and M. Rossenberg. 1991. "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconaissance Project, 1989-90". *Anatolica* 17:175-240

CAMPBELL, S. 1992. *"Culture, Chronology and Change in the Later Neolithic of North Mesopotamia." Doctoral Dissertation.* Edinburgh, Scotland: Universitiy of Edinburgh.

n.d. *"Internationalism and Emergent Complexity. The Halaf Presence in the K. Maraş Plain."*

CARTER, E. 1996."The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminiary Report on the 1994 Season." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 14:289-305.

1995. "Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project from 24/9/94-11/11/93."*Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13:331-341.

EARLE,T., ed. 1991. *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*, ed. T. Earle. Cambridge: Cambridge Universitiy Press.

MELLAART, J. 1975. *The Neolithic of the Near East*. New York: Schribners.

REDMAN, C. 1978.*The Rise of Civilization*. San Francisco: Freeman.

1987."Surface Collection, Sampling, and Research Design: A Retrospective. "*American Antiquity* 52: 249-265.

VON OPPENHEIM, M. and H. Schmidt. 1943. *Tell Halaf I: Die Prähistorische Funde*. Berlin: De Gruyter & Co.

VON WICKEDE, A. 1990. *Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien*, Münchener vorderasiatische Studien Herausgegeben von Barthel Hrouda, VI, Münich: Profil Verlag.

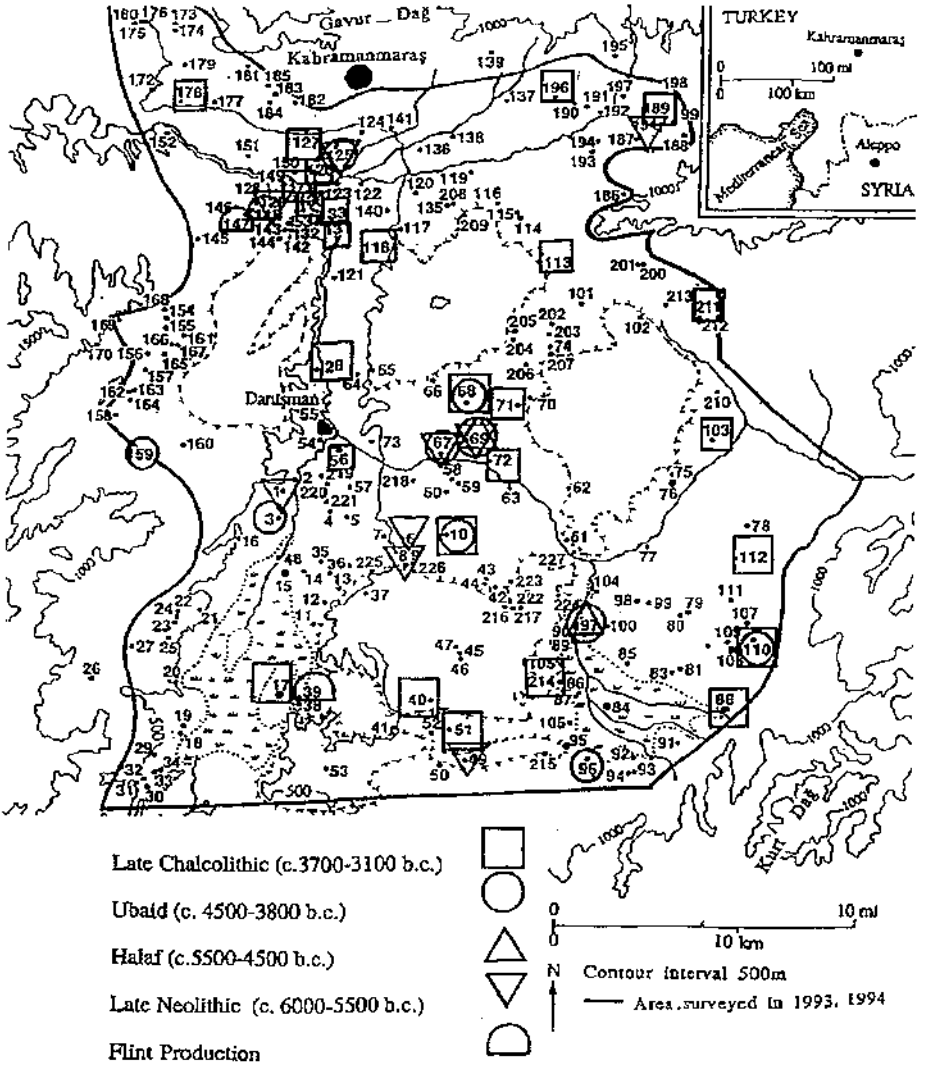

Fig. 1: Regional survey map showing the distribution of settlements in the Neolithic through Late Chalcolithic Periods.

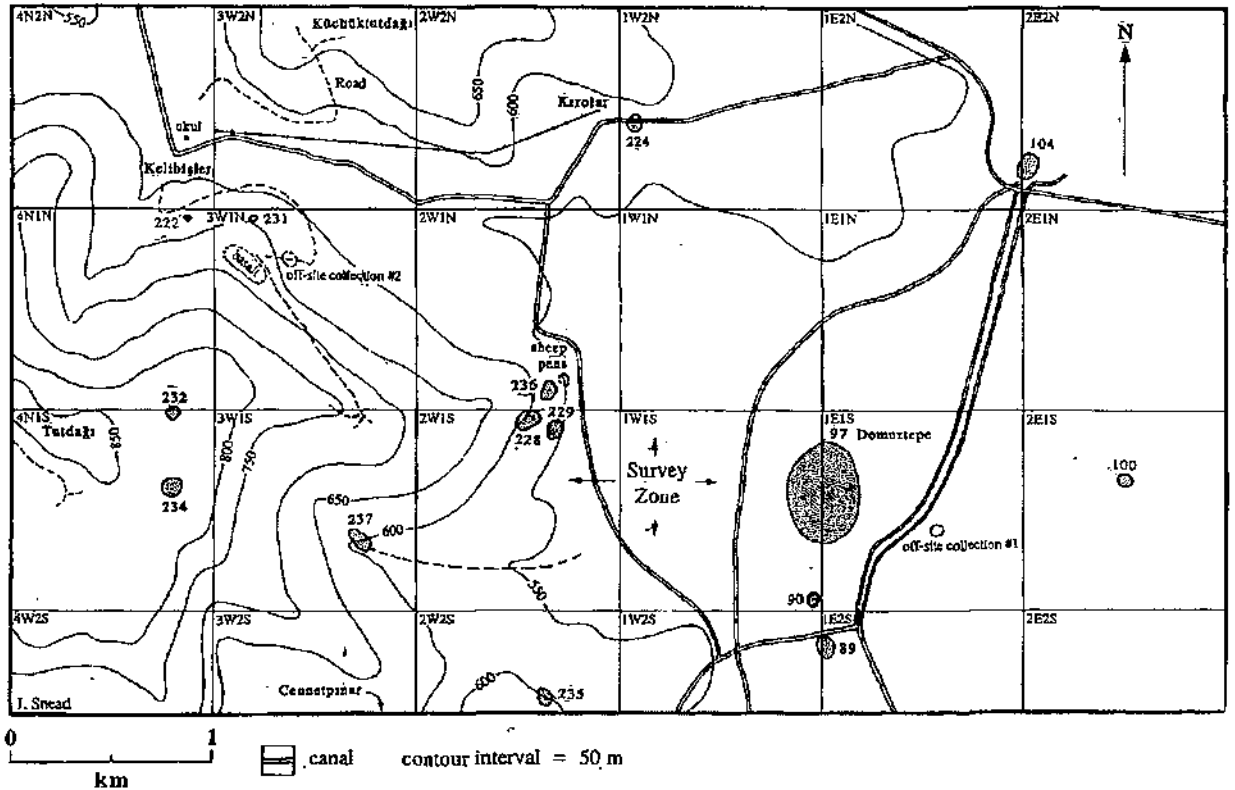

Fig .2: Intensive survey area around Domuztepe (KM 97)

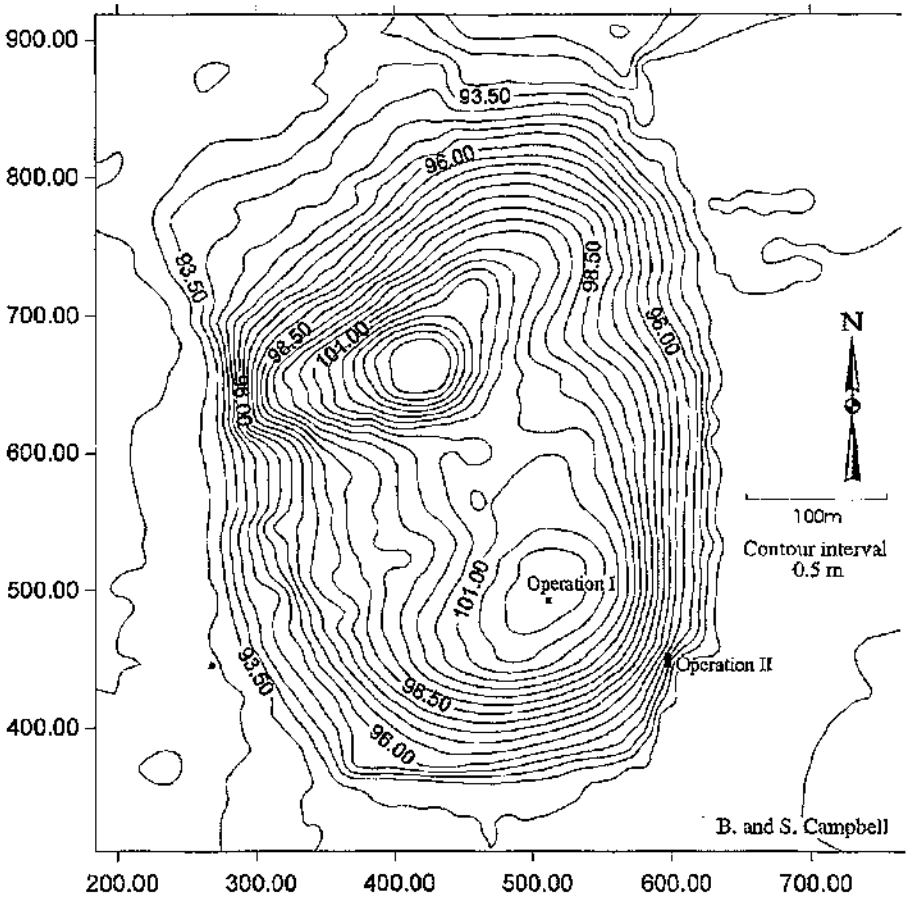

Fig. 3: Contour map of the site showing the locations of Operations 1 and 2.

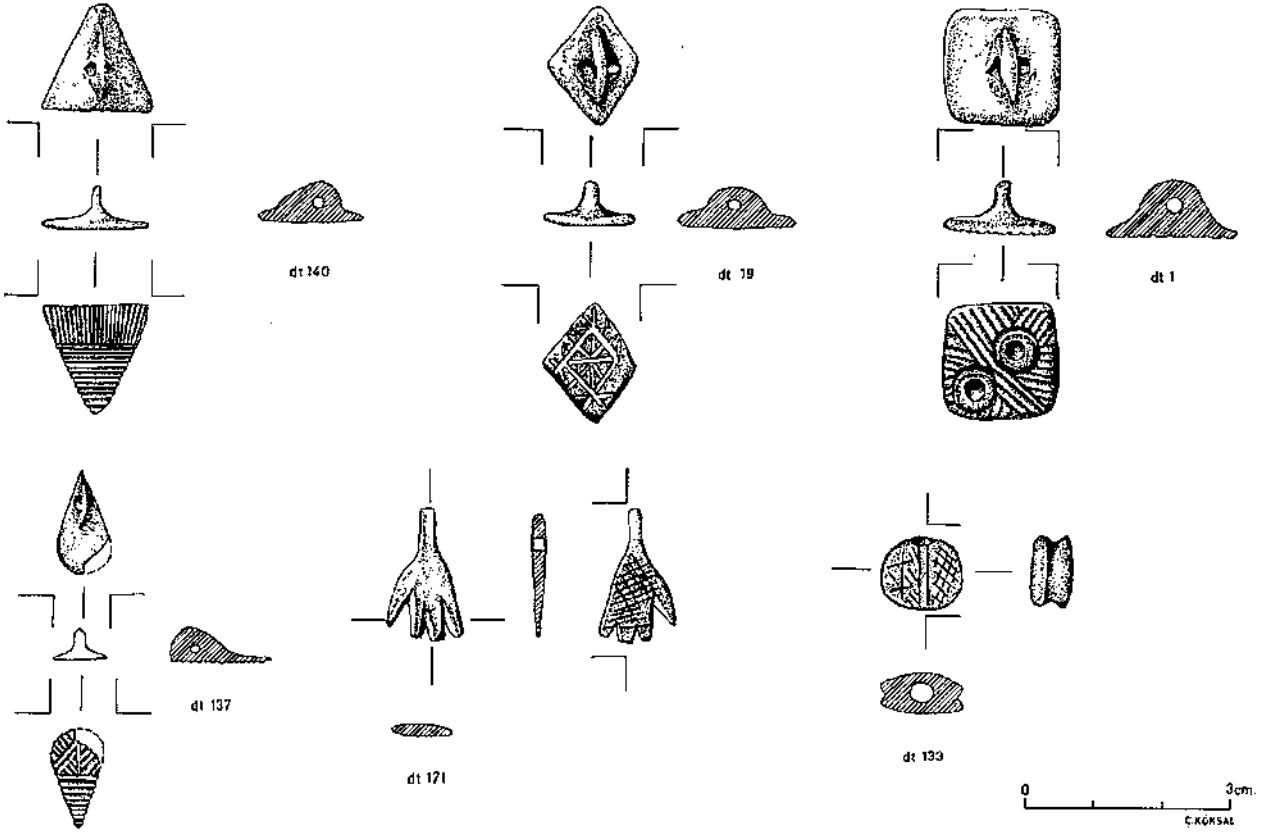

Fig. 4: Halaf period stamp seals from the 1995 season.

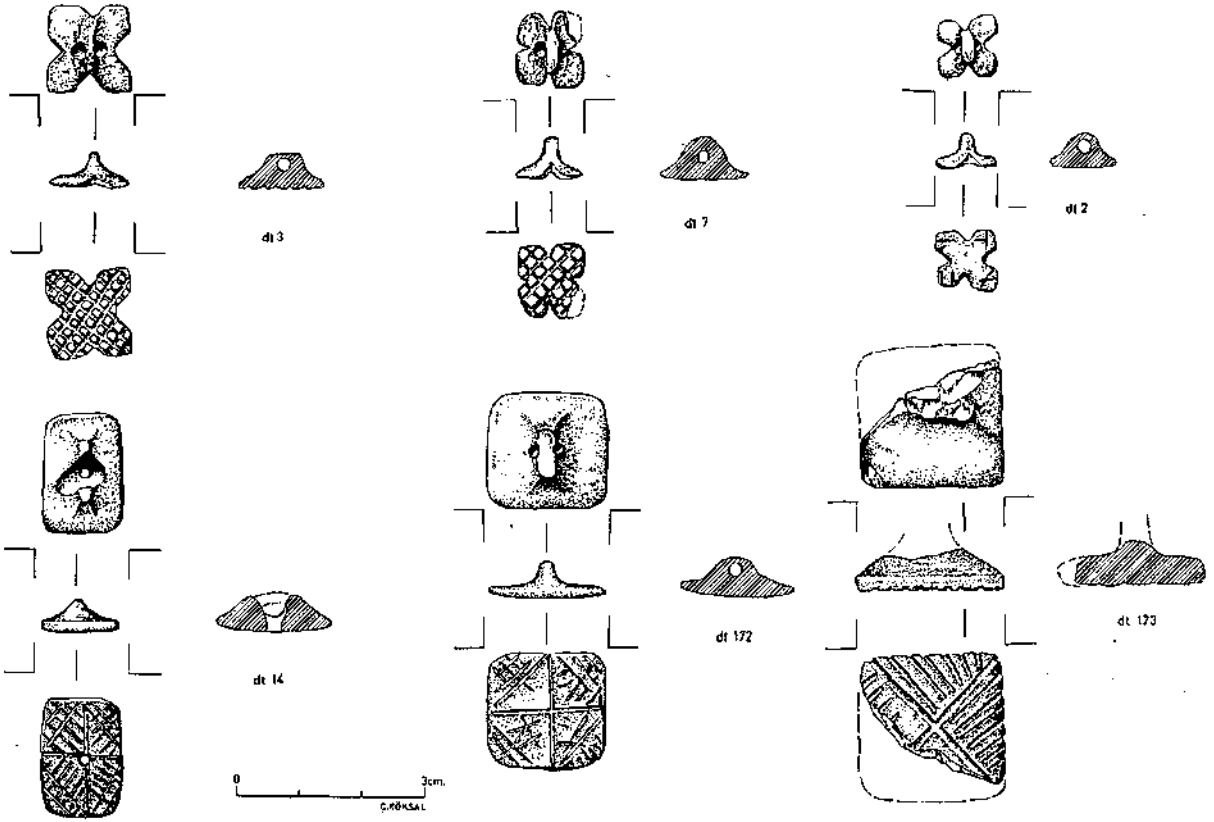

Fig. 5: Halaf period stamp seals from the 1995 season

Fig. 6: Operation 1 (sounding) from the west.

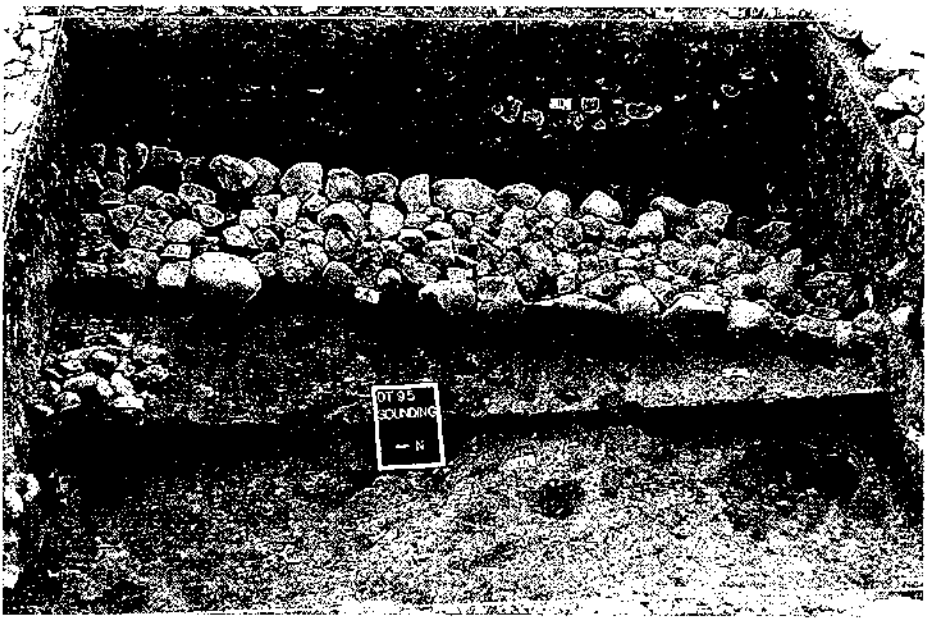

Fig .7: Operation 2 (southeast cut) from the north.

OYLUM HÖYÜK 1995 KAZILARI

*Engin ÖZGEN**
Halil TEKİN
Barbara HELWING

Kilis ili, Merkez ilçe, Oylum Köyü sınırları içinde yer alan Oylum Höyük'teki 1995 yılı çalışmaları 12 Temmuz - 26 Ağustos tarihleri arasında yapılmıştır. Bu yılki çalışmalar T.C.Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün maddi katkılarıyla yürütülmüştür. Başkanlığım altında yürütülen 1995 yılı kazı çalışmalarına Bakanlık Temsilcisi olarak Gaziantep Müzesi'nden Fatma Bulgan katılmıştır. Kazı heyetinin diğer üyeleri: Hacettepe Üniversitesi Araştırma Görevlisi Halil Tekin, Dr. Barbara Helwing, Araştırma Görevlisi Atilla Engin, Dr.H.Kübra Ensert, Mimar Pieter Collet, Arkeolog H.Uğur Dağ, İbrahim Tufan, Hacettepe Üniversitesi arkeoloji öğrencileri Mustafa Akyüzlü, S. Gökçe Solok, Figen Serim, Süheyla Gedik, Gürsu Günal, K.Oğuzhan Koruk, Bülent Kızılduman, Volkan Kocanalı, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Kimya Mühendisi Nazif Uygur, Restoratör Abdurrahim Çulha, Kanada, The University of Lethbridge'den arkeoloji öğrencileri Bill Coward, Shawn Bubel ve Kevin Mc Geough'dan oluşmuştur.

Oylum Höyük'teki 1995 yılı çalışmaları, 1993 yılından bu yana devam edilen ve basamaklı açmalarla kazılan doğu yükseltisi ile bu yükseltinin üst bölümünde yer alan R 15 plankaresinde sürdürülmüştür.

(*) Prof. Dr. Engin ÖZGEN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji- Sanat Tarihi Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, TR 06532, Beytepe, ANKARA.
Arş. Gör. Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, TR 06532, Beytepe, ANKARA.
Dr. Barbara HELWING, Institut für Ur-und Frühgeschichte und Vorderasiatische Arhaologie, Marstallhof 4, D-69117 Heidelberg, ALMANYA.

R 15 AÇMASI

Söz konusu alanda 1991 yılında kısa süreli bir çalışma yapılmış, iri taş bloklardan oluşan büyük bir yapının temellerine rastlanılmıştı. Bu yapının dolgu toprağı içinde Hellenistik Dönem'e ait seramik, pişmiş toprak figürin parçası, gümüş ve bakır/tunç sikkeler ele geçmiştir. Höyüğün bu bölümü köy sakinlerinden birisinin tapulu tarlası olduğu için, höyükte sistemli kazı başlamadan önce uzun yıllar üzerinde makinalı ziraat yapılmıştır. Bundan dolayı söz konusu alanın üst tabakalarına ait mimari kalıntılar çok tahrip olmuştur. R15 açmasında bu yıl derinleşilmeye devam edilmiştir. Üstteki, kısmen korunmuş Hellenistik yapının altında, farklı bir teknikte örülmüş duvar kalıntısı gün ışığına çıkartılmıştır. Bu duvarın yönü güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda olup; bazalt blokların arasının daha küçük boyutlu taşlar ile doldurulması sonucu inşa edilmiştir. Bu duvarın sadece iki sırası korunmuştur. 1995 yılı çalışmalarında söz konusu duvar kalıntısının tabanına rastlanılmamıştır.

Bu yapının dolgu tabakasında M.Ö.I.bin yılına tarihlenen seramik parçaları ve küçük eserlere rastlanılmıştır. Bu açmada ele geçen seramik parçaları ağız kenarları, gövde parçaları ve kabın dip kısmına ait parçalardan oluşmaktadır. Çark yapımı bu parçalardan maalesef bütün bir kap elde etmek mümkün olamamaktadır. Bu kaplar, çoğunlukla devetüyünün tonlarında bir renge sahiptirler. R 15 açmasında 1995 yılı çalışmalarında ele geçen küçük eserler arasında bir silindir mühür önemli yer tutmaktadır (Resim: 1). Kireçtaşından yapılmış olan bu silindir mühürün baskı yüzeyine linear stilde yapılmış bir sahne yer almaktadır. Bu sahnenin solunda, ayak topuklarına kadar uzanan bir elbise giymiş erkek figürü ok atar durumda betimlenmiştir. Okunu attığı yönde ise ağzını açmış, iki ayaklı, kıvrılmış bir kuyruğa sahip karışık bir yaratık bulunmaktadır. Bu iki figürünün arasında ise bir bitki motifi yer almaktadır. Yumuşak bir malzemeden yapıldığı için, mühürün baskı yüzeyinde bozulmalar olmuştur. Bu mühürde gördüğümüz sahneyi Yeni Assur mühür sanatından tanımaktayız.

W IIb-XII a-b AÇMALARI

1993 yılından bu yana planlandığı gibi höyüğün doğu yükseltisindeki yamaçta sürdürülen basamaklı açmalara 1995 yılında da devam edilmiştir. Basamaklı açmaların kod olarak en üst seviyesinde bulunan WIIb-X IIa-b plankareleri bu yıl birleştirilerek tek açma haline getirilmiştir. Geçen yıl bu açmalarda Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen yapı katları gün ışığına çıkartılmıştı. 1994 yılında kısmen ortaya çı-

kartılan ve açmanın kuzeydoğu köşesinde, açma profiline dik olarak uzanan, bazalttan yapılmış taş temel kalıntısı bulunmuştur. Taş duvarın altında aynı yönde bir duvara rastlanmıştır. Yaklaşık iki metrelik bir geçiş yeri bu duvarı, açmanın güneydoğusundaki yapı kompleksinden ayırmaktadır. Oda 1 olarak simgelenen bu mekana ait iki taban ortaya çıkartılmıştır. Geç safhada batı duvarında bir kapı geçidi yapılmıştır. Bu mekanın güney bölümünde bazalttan bir ocak kalıntısına rastlanılmıştır. Mekanın kuzey yarısında 3 adet pithos yanyana ele geçmiştir. Bu pithosların sadece alt kısımları korunmuştur. Bu mekanın batısında iki mekana daha rastlanılmıştır (Oda 2-3). Çalışmalar ilerledikçe XIIa ile WIIb arasındaki açma sınırını oluşturan 1 m lik bölüm kaldırılmış, böylelikle iki açma birleştirilmiştir. Bu alandaki çalışmalarda M.Ö.I.bin yıla tarihlenen bir skarabe (Resim: 2) ile tutamağı insan eli şeklinde bir damga mühür bulunmuştur. Ägyptologisches Institut des Universität Heidelberg'den Dr. Dietrich Raue, fildişinden yapılmış skarabenin üzerinde Amun-Re yazılı olduğunu ve bu tip skarabelerin M.Ö.I.bin yılın ilk yarısında yaygın kullanıldığını söylemiştir. Bu bilgilerden dolayı kendisine teşekkür ederiz. İkinci mühür ise kırmızı renk taştan yapılmış olup, baskı yüzeyi düzeltilmiştir. Mühürün tutamağı insan eli görüntüsü vermektedir. Baskı yüzeyinin düzeltilmiş olması ikinci bir kullanımın varlığına işarettir. Ancak, mühür bitirilememiştir. Söz konusu mühür form olarak Hitit mühürleri formundadır.

Açmanın X IIb alanında, öncelikle geçen yıl ortaya çıkarılan ve kuzey-güney yönünde uzanan duvar 62 (D62)nin batısına bağlanan iki çapraz duvar D 60-61 incelendi. Bunlar karşılıklı oluşturulmuş küçük iki adet taş sırasından oluşan, taş temelli kerpiç duvarlar olup; açma profilinde bunlara ait iki taban izi kesik kesik görülebilmektedir. Bu kalıntıların altına inildiğinde küçük mekanlardan oluşan kerpiç yapılara rastlanılmıştır. Söz konusu mekanlar 1-1.5 kerpiç genişliğinde olup, 3 yapı seviyesi görülebilmektedir. Açma profilinde bunlara ait taban izleri daha açık görülebilmektedir.

X IIb'nin kuzey yarısında 2 mimari tabakaya rastlanılmıştır. Her biri 1-2 kerpiç yükseltisinde olup, taş temelleri yoktur. En üstteki yuvarlak planlı duvar, kendisinden daha eski olan duvarın içine gömülmüştür.

W IIb-XII a-b plankarelerindeki mimari kalıntılar, açma yüzeyinden itibaren başlayan çok sayıdaki Hellenistik çöp çukurlarından dolayı maalesef çok tahrip olmuştur. Bu nedenle açma içindeki mekanların gerçek boyutlarını ve işlevlerini tam olarak anlamak güçtür. Gün ışığına çıkartılan bu mimari kalıntıların birbirleri içine adeta girmeleri, aralarındaki seviye farklarının anlaşılmasını da güçleştirmektedir. Söz ko-

nusu mimari kalıntıları daha iyi anlamak için gelecek yılki çalışmaları beklemek gerekmektedir. Çöp çukurları tarafından tahrip edilen bu alanda ele geçen seramik parçaları üzerindeki çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. İlk gözlemlerden, bu tabaka seramikleri Erken Demir Çağı özellikleri göstermektedir. Küçük buluntular arasında pişmiş topraktan insan ve hayvan figürinleri parçası da aynı dönem özellikleri göstermektedir. 1993 yılında bu alanda bulunan toplu seramik parçaları bu yıl restore edilmiştir. Bunlardan çift kulplu bir mutfak kabı seramik koleksiyonu için iyi bir örnek oluşturmaktadır (Resim: 3). Bütün buluntular göz önüne alındığında, tespit edilen toplam 9 yapı katı Erken Demir Çağı'na aittir. W llb-X lla-b açması güneyden 3 m derinliğe ulaşmıştır (Resim: 4). Son seviyede çukurlar azalmıştır. Gelecek yıl bu alanda çalışmalara devam edilecektir.

Y lla-b AÇMALARI

1995 yılı çalışmalarında Ylla ile Yllb plankarelerinin birleştirilmesi planlanmasına karşın süre yetersizliğinden dolayı birleştirilememiştir.

Y lla: Bu alanda gün ışığına çıkartılan bir yapının zemini altındaki kiler görünümündeki birinci bölüm temizlenmiştir. Alttaki yapı katı geniş podyumdan meydana gelmekte olup, her iki yanında da kerpiç yükselti bulunmaktadır. Podyum ve 1 no'lu mekanın külümsü dolgusu içinde en az 3 pithos ve başka kap parçaları bulunmuştur. Kerpiç podyumun kenarları hayvanların açtığı delikler nedeniyle tahrip olmuştur. Buluntular arasındaki bağlantılar tatminkar değildir. Bu tabakada ele geçen seramik parçalar arasında boyalı olanlar çoğunluktadır. Seviye olarak kuzeyindeki Yl0 açmasına ulaşıldığında boyalı parçalar artmıştır. Bu tip parçalar Y l0 açmasında çok sayıda ele geçmiştir.

Yllb: Geçen yıl ortaya çıkartılan duvarların temizlenmesiyle bu alandaki çalışmalara devam edilmiştir. Açmanın kuzeybatı-güneydoğu yönünde 2 adet duvar birbirine bitişik olarak ele geçmiştir. Bunlar, açmanın batı profilinde yer yer izlerine rastlanılan mekanı sınırlamaktadır. Bu alan höyüğün en dik yamaçlarından birini oluşturduğundan, mimari kalıntılar çok tahrip olmuştur. Bu nedenle mimari kalıntılara ve az sayıdaki küçük buluntuya bakarak birşey söylemek güçtür. Gelecek yıl buradaki çalışmalar devam ettikçe kesin bir şey söylemek mümkün olabilecektir.

Y l0 AÇ MASI

X 9bl plankaresinde, 1994 yılında küçük bir sondaj çalışması sonucunda tespit edilen ve buluntulardan Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen

anıtsal yapıya ait temeller ile 1991 yılında Z IIa plankaresinde gün ışığına çıkartılan ve aynı yön ile koda sahip mimari kalıntıların arasında bir bağ olup, olmadığını araştırmak için, söz konusu iki alanın arasında kalan Y 10 plankaresinde çalışmalara başlanılmıştır.

Açmanın yüzey toprağı kaldırıldığında döküntü halinde kerpiç kalıntılara rastlanılmıştır. Çalışmalar ilerleyip, açmanın güneybatı köşesinde yer alan X IIb plankaresindeki seviyeye gelindiğinde, tıpkı oradaki gibi birbirinin içine girmiş durumda mimari kalıntılara rastlanılmıştır. Bu açmada ele geçen seramik parçalar tek renkli, büyük çoğunluğu çark yapımı Erken Demir Çağı özellikleri göstermektedir. Söz konusu mimari kalıntıların fotoğrafları çekilip, çizimleri yapıldıktan sonra bunlar kaldırılmış ve alttaki tabakaya girilmiştir.

Alttaki tabakaya ait doku, üstündeki tabakadan tamamen farklıdır. Tek sıra bazalttan yapılmış bir temelin üzerinde kerpiç duvar kalıntısı kuzey - batı doğrultusunda uzanmaktadır. Tabanı da ortaya çıkartılan yapının, hem dolgu toprağı içinde, hem de tabanı üzerinde yoğun olarak boyalı kap parçalarına rastlanmıştır. Bu tip seramik Oylum Höyük'te ilk kez bu yıl ele geçmiştir. Çarkta yapılmış olan bu seramikler ortak özellikler göstermektedir. Açık zemin üzerine, kırmızı veya kahverenginin tonlarında yatay, dikey ve dalgalı hatlardan oluşan bezeme vardır. Söz konusu seramikler üzerindeki çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Kuzey Suriye ve Amuq'ta bu tip boyalı kapların benzerleri Geç Tunç Çağı'nda ele geçmiştir.

Z IIa AÇMASI

1993 yılındaki çalışmalarda bu açmada iri taşlardan yapılmış temellere sahip büyük bir yapının kalıntısına rastlanmıştı. Bu yılki çalışmalar söz konusu yapıya zarar vermeden, yapının dışında yürütülmüştür.

I. Yapı Evresi: Büyük bir yapıya ait olduğunu düşündüğümüz taş temeller bu evreye aittir. Sadece taş temellerin olması ve yamacın eğimi dolayısıyla ele geçen karışık malzeme, bu yapının tarihlendirilmesini zorlaştırmaktadır. 1994 yılında X9bl açmasında bu yapıyla aynı yönde ve taş duvar tekniğinde ve aynı kodda bir yapı açığa çıkmıştı. Söz konusu iki yapı kalıntısı arasında bağlantı olması kuvvetle olasıdır. Seramik parçalar arasında da paralellik bulunmaktadır. Bu seramikler Orta Tunç Çağı'na aittir.

2. Yapı Evresi: Bu evreyi kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan taş temelli bir duvar oluşturmaktadır. Bu duvarla hemzaman olarak ele geçen seramik parçalar, bölgedeki pek çok merkezde ve Oylum Höyük'te geçmiş yıllarda gün ışığına çıkartılan ve Erken Tunç Çağı IV dönemine tarihlenen seramik türlerindendir (Resim: 5-6-7)

3. Yapı Evresi: Açmanın güney köşesinde ortaya çıkartılan duvarın doğu ve batısındaki kısmen korunmuş beyaz yüzeyli taban, bu yapıya aittir. Bu seviye şiddetli bir yangınla son bulmuştur. Bunun doğusundaki beyaz sıvalı taban altında bir mezar ele geçmiştir. Ayrıca bu duvarın korunmuş olan kuzey kısmında, içinde kap-kacak ile hayvan kemikleri olan bir çukur, tabanın altında ve duvara bitişik olarak ortaya çıkartılmıştır. Açmanın güney bölümünde ele geçen düzensiz taşların altında, ağzı kırık bir seramik parçası ile kapatılmış bir çömlek ve etrafına bilinçli yerleştirilmiş izlenimi veren kap-kacaklar gün ışığına çıkartılmıştır. Erken Tunç Çağı IV'e tarihlenen bu kapların yanında tunçtan bir iğne bulunmuştur.

4. Yapı Evresi: Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ve kuzeybatıda köşe yaparak doğuya yönelen bir odanın bir köşesini oluşturan iki duvar, bu evreyi meydana getirmektedir. Bu duvarın doğu iç yüzeyinde beyaz badana kalıntıları yer yer izlenebilmektedir. Bu duvarın altında bir oda mezar ortaya çıkartılmıştır. Bu mezar höyüğün en dik yamaçlarından birinde bulunmaktadır. Her yıl yağmur suyunun aşındırmasıyla üstündeki toprak incelmiş, duvarları tahrip olmuştur. Ayrıca bu mezar erken dönemlerde karıştırılmıştır. Mezarın üzeri yassı sal taşlarıyla kaplıdır. Ancak, tahribattan dolayı kapak taşları içeriye doğru çökmüş; bunun yol açtığı baskıdan dolayı da mezarın doğu duvarının bir bölümü tahrip olmuştur. Mezar odası Z 12 plankaresi ile Z 11a açmasının kesiştiği bölümde ele geçtiğinden, Z 12 plankaresinin kuzey bölümünün küçük bir bölümü de kazılmıştır.

1995 yılı kazı sezonunun son günlerinde bulunan bu mezarın kapak taşları kaldırıldığında, mezarın daha önce karıştırıldığı net olarak gözlemlenmiştir. Bu oda mezar, Oylum Höyük'te sistemli kazılar başladıktan sonra bulunan üçüncü oda mezardır. Maalesef bu da kendisinden önce bulunan iki oda mezar gibi erken dönemlerde karıştırılmıştır.

Karıştırılmış olmasına karşın, mezarda tunç iğneler, gümüş küpeler ve az sayıda sağlam kap ele geçmiştir. Bütün bu objeler, bölgeden çok iyi tanınan Erken Tunç Çağı IV eserleriyle aynı tiptedir.

Z IIb AÇMASI

1993 kazılarında açığa çıkartılan taşlar bu yıl tekrar araştırıldı. Fakat bu taşların düzenli bir mimari vermedikleri görülmüştür. Bu taşlar kaldırıldığınd,a açmanın doğu ve batı profil duvarlarına yakın bölümlerinde, kül ve çöp çukurları ele geçmiştir. Bu çukurların üst seviyelere ait oldukları düşünülmektedir. Açma içinde derinleşmeye devam edildiğinde karışıklık ve doğal tahribatın izleri azalmaktadır. Bu açmadaki dolgu tabakası içinde ele geçen seramik parçaları arasında Erken Tunç Çağı III dönemine ait olanlar çoğunluktadır.

DEĞERLENDİRME

Oylum Höyük'teki 1995 yılı kazı çalışmaları önceden planlandığı üzere Doğu Yükseltisi yamacında yoğunlaştırılmıştır. Bu bölümün tabaka düzenini tespit etmek ve Oylum Höyük'te gelecek yıllarda yapılacak kazılara ışık tutmak amacıyla, bu çalışmalardan sonuç alınıncaya kadar, bu alanda çalışmanın sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.

Bilindiği gibi Oylum Höyük'te sistemli kazılar 1987 yılında Gaziantep Müzesi ile ortak bir çalışma olarak başlamıştır. Şimdiye kadar yapılan kazilar sonucunda Oylum Höyük'te Erken Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar kesintisiz bir iskanın varlığı tespit edilmiştir. Henüz kazılarda ana toprağa inilmediği ve Oylum Höyük'ün boyutları itibariyle, Anadolu'nun sayılı höyükleri arasında olduğu göz önünde tutulursa, gelecek yıllarda yapılacak kazılarda Anadolu arkeolojisi ve hatta Önasya arkeolojisi için önemli sonuçların alınması büyük olasıdır.

Oylum Höyük'te sistemli kazıların başladığı 1987 yılından günümüze kadar geçen zaman içinde yapılan incelemelerin toplu sonuçları yayıma hazır hale getirilmiş ve en kısa zamanda bir ön rapor olarak Istanbuler Mitteilungen'de yayımlanması kararlaştırılmıştır.

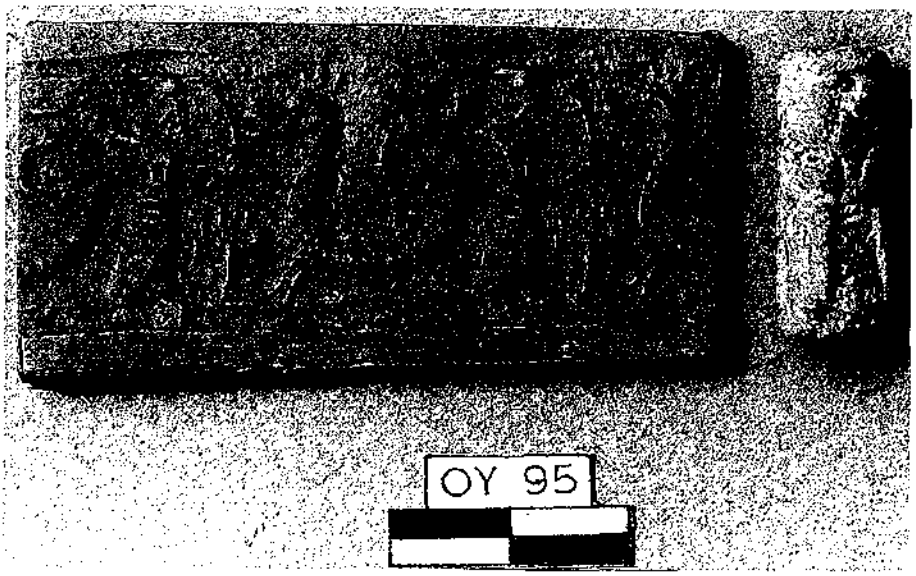

Resim:1

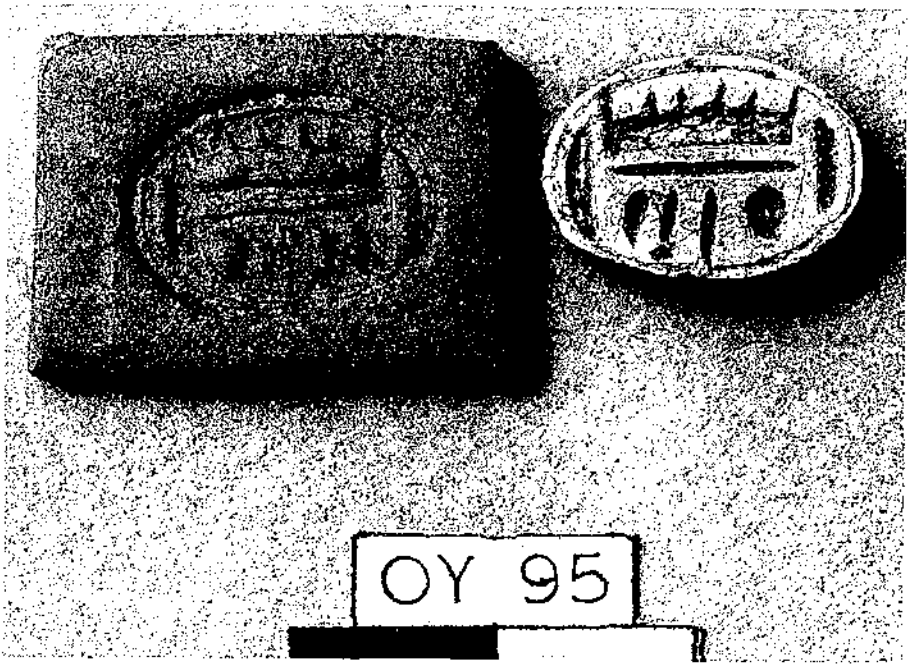

Resim:2

Resim:3

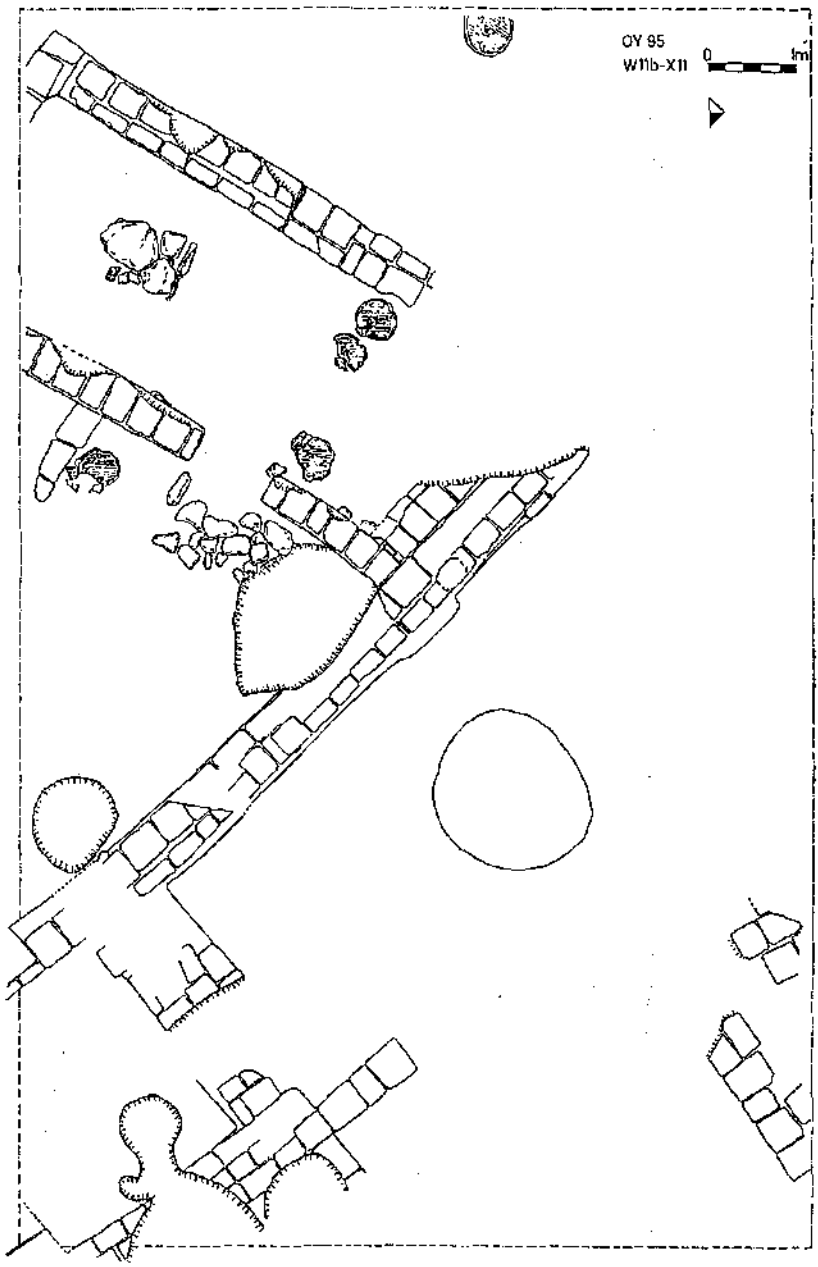

Resim:4

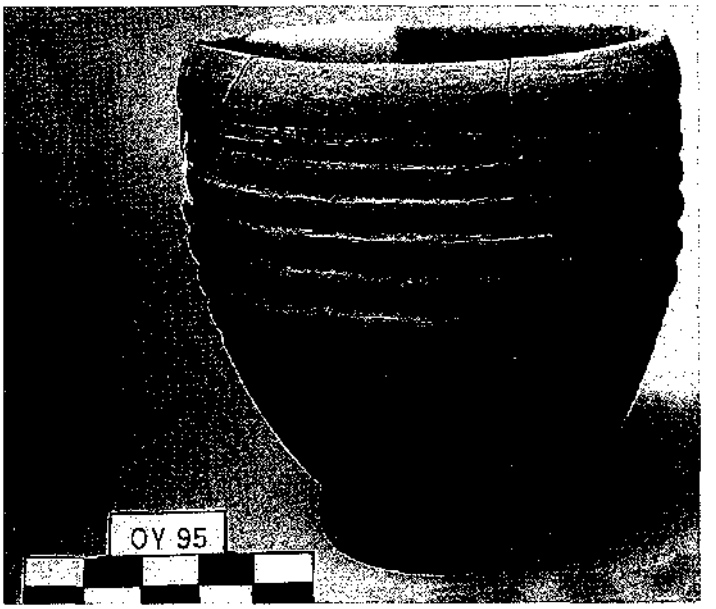

Resim:5

Resim:6

1995 YILI KAMAN-KALEHÖYÜK KAZILARI

*Sachihiro OMURA**

1995 yılı Kaman-Kalehöyük kazıları, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi adına, 19 Haziran-25 Eylül 1995 tarihleri arasında yaklaşık 70 işçi ile gerçekleştirildi. Kazının Şeref Başkanı, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi Genel Başkanı, Prens Takahito Mikasa'dır. Başkanlığımdaki kazı heyeti, Münih Üniversitesi doktora öğrencilerinden: Daisuke Yoshida, Mamoru Yamashita; Ankara, Harvard ve Virginia üniversiteleri doktora öğrencilerinden Masako Omura, Kimiyoshi Matsumura, Hitomi Hongo, Jeffrey Nikola, Konservatör Glenn Wharton, Sctott Carol, Mei An Tsu, Kendra Roth, Kyoto Ünivesitesi'nden Prof. Dr. Kazumichi Katayama, Tsukuba Ünivesitesi'nden Prof. Dr. Yutaka Ikeda ve Fotoğrafçı Takao Aoki, Takayuki Oshima ve değişik üniversitelerden katılan öğrencilerden oluşmuştur. Bakanlığı, 19 Haziran-15 Ağustos tarihleri arasında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Müzeler Şubesi'nden Arkeolog Mübera Günel, 16 Ağustos-25 Eylül tarihleri arasında Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Arkeolog Melek Yıldızturan temsil ettiler. 25 Eylül 1995 tarihinde, keşfedilen 103 eser, Kırşehir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

1995 yılı Kaman-Kalehöyük kazı çalışmalarının başarıyla tamamlanmasına katkıda bulunan kazı heyeti üyelerine, özellikle, her zaman olduğu gibi, Kaman-Kalehöyük kazı çalışmalarının her aşamasında bilimsel yardım ve ilgisini sürdüren hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e içtenlikle, teşekkürlerimi sunarım.

(*) Dr. Sachihiro OMURA, 237-1-103 Naito, Kokubinji-Shi, Tokyo - JAPONYA

I. 1995 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazılarının amacı

Bilindiği gibi, Kaman - Kalehöyük Ankara'nın yaklaşık 100 km güneydoğusundadır. Eski Ankara-Kayseri karayolunun hemen kenarına kurulan Kaman-Kalehöyük, Kaman ilçesinin yaklaşık 3 km doğusundadır. Kaman-Kalehöyük, tarıma uygun, sulak, bereketli geniş bir arazinin ortasına kurulmuştur. Höyük, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 280 m çapında ve 16 m yüksekliğinde, orta boylu bir Anadolu höyüğü görünümündedir.

1995 yılı Kaman-Kalehöyük kazıları, Kuzey ve Güney açmalarda yürütüldü. Bu çalışmaların amacı üç noktada toplanabilir:

1. 1986 yılından beri kazısına devam ettiğimiz Kuzey Açma'nın stratigrafisini aydınlatma çalışmalarını sürdürmek,

2. Kuzey Açma'da şimdiye kadar tespit edilmiş olan Kaman-Kalehöyük stratigrafisini, yeniden açılan plankarelerde kontrol etmek,

3. Güney Açma'da Osmanlı Dönemi ve II. kat mimarlık eserlerini bir bütün halinde incelemek ve yerleşim alanının planını ortaya koymak.

II. Kazı Açmaları

1995 yılı kazılarını, Kuzey Açma'da I~II, V~VII, XVII~XVIII, XXI~XXIV, XXVII~XXX, Güney Açma'da L~LV plankarelerindeki çalışmalar gerçekleştirdi. Kuzey Açma'da XXVII~XXX plankarelerde I kat, XVII~XVIII, XXII~XXIII, XXVII-XXX'de IIa, IId katı, I~II, V~VII, XXIV'de IIIb katı, XXIV'te IIIc katında çalışıldı. Güney Açma da LV plankarede Ia katı, L~LII'de IId katı kazıldı (Resim:1).

III. Kuzey Açma'da Stratigrafi Çalışmaları

Kuzey Açma'da şimdiye kadar yapılan kazılarda, üç kültür katı tespit edildi. Birincisi Osmanlı, ikincisi Demir Çağ, üçüncüsü Orta ve Geç Bronz Çağ'dır. Osmanlı katında 4, Demir Çağı'nda 18, Bronz Çağ katında 13 yapı katı saptandı. 1995'de bu çalışmalarımızı bütün sezon boyunca sürdürdük.

I. I. Kat-Osmanlı Dönemi

Kuzey Açma'da Osmanlı Dönemi'ne ait çalışmalarımızı 4 plankarede, yani XXVII, XXVIII, XXIX, ve XXX'de sürdürdük (Resim: 1). Bu çalışmaların amacı, 1994 yılında XII, 0, I, II plankarelerinde tespit

edilen Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın yangın geçirmiş yapılarının devamını araştırmak idi.

XXVII, XXVIII plankarelerde, 1994 yılında açığa çıkarılan R164, R167, ve R53 odaların taş duvarlarının tümünü kaldırarak kazıya devam ettik. Mimari kalıntıların dış tabanları kaldırıldıktan hemen sonra, İslam mezarlığı görüldü. Mezarlığın hemen altında yine I. kata ait, tek sıra taş duvarlı yapı kalıntılarına rastlandı. 1995'de yeni açılan XXIX, XXX plankarelerinde de yüzey toprağı kaldırıldıktan hemen sonra, I. katın yapı kalıntıları göründü. Yapıların temel taşları arasında kalan boşluklar, çok sayıda döküntü taş ve toprakla dolmuştu. Duvarları iki, ya da tek sıra küçük taşlar halinde ve kuru duvar tekniğinde örülmüş ve küçük taşlar arasına yer yer daha büyükleri yerleştirilmiştir.

2. II. Kat-Demir Çağı

Kuzey Açma'da ikinci katı temsil eden Demir Çağı üzerindeki çalışmalarımıza devam ettik. XVII, XVIII, XXIII, XXVII, XXVIII, XXIX, ve XXX'de kazı çalışmaları yoğunlaştırıldı (Resim:1). Bilindiği gibi, Kaman-Kalehöyük Demir Çağı'nda, mimari kalıntılarının özelliğine ve küçük buluntularına göre, II. katta dört evre, yani yukarıdan aşağıya doğru IIa, IIb, IIc, ve IId evreleri saptanmıştı. 1995'de de IIa, IId evreleri üzerindeki çalışmalarımızı sürdürdük.

XXVII, XXVIII, XXIX, XXX'de, Osmanlı Dönemi'ne ait mimari kalıntıların hemen altında, IIa kata ait yapı kalıntıları açığa çıkarıldı (Resim: 2). Bu katta uzunluğu 10 m, genişliği 2.5 m'yi bulan koridora benzeyen mimari kalıntılara rastlandı. Bunlar, blok halinde iri taşlarla örülmüştür. XXVII, XXVIII'de açığa çıkarılan dikdörtgen planlı, iki odalı yapı kalıntıları bodrum şeklindedir. Kuzeydeki odanın tabanı üzerinde büyük pitos parçaları bulundu; bunlar onun depo olarak kullanıldığını tahmin ettirmektedir. İki odanın ortasında kerpiç örülü kalın bir duvar vardır. Duvar ve tabanda direk izleri görülmektedir. İki odalı bu kalıntıların, uzunluğu 10 m, genişliği 2.5 m ye yakın olan duvarları ile çevrildiği tespit edildi. Bu mimarlık kalıntıları, planları bakımından megaronu hatırlatmaktadırlar. Megaron tipi yapıların hemen üstünde Osmanlı Dönemi'ne ait yapı kalıntıları bulunduğuna göre, bu yapıların Demir Çağı'nın en son evresine, yani M.Ö. 4 yüzyıla tarihlendikleri tahmin edilebilir. Osmanlı Dönemi yapı kalıntılarının hemen altında, 1992, 1993 yıllarında da, aynı tipe giren kalıntıları Kuzey Açma'da O~II, XXI, XXII, XXIII, ve XXIV'de ve Güney Açma'da II, IV, VI, IX~X, XXXII, XXXIV, XLVI, ve XLVIII plankarelerinde de saptamıştık. Bunlar, plan, seviye ve küçük buluntularına göre, 1995'de açığa çıkarılan kalıntıların

çağdaşıdır. Megaron tipi, iki odalı yapılar höyüğün tam merkezine kurulmuşlardır. Bu yapıların etrafını, geçen yıllarda açıklanan koridora benzeyen kalın duvarlar çevirmiştir. Bunların büyük binalar kompleksini oluşturduklarını tahmin ediyoruz. Yalnız koridor örgüleri, II. katın öteki duvarların örgülerine bakınca sağlam değildir. Bunlar, uzun süre kullanılacak yapılar olarak düşünülmüş izlenimini vermemektedirler. Bunların Hellenistik Çağ'dan kısa bir süre önce inşaat edildiklerini tahmin ediyoruz.

II. katın erken evresi IId'deki çalışmalarımız Kuzey Açma'da XXI'de yoğunlaştırıldı. IId'de 8 yapı katı tespit edilmişti. Yapılarının özelliklerini, çoğunlukla tek odalı, alçak bodrumlu, bol ahşaplı ve tabanda direk izlerinin varlığı oluşturur. 8 yapı katın çanak-çömleği iki gruba ayrılır: a) boyalı ve motifleri dalgalı şerit olanlar, b) elde yapılmış olanlar. XXI plankaredeki kerpiç duvarlı tek odalı, bodrumlu yapılar, boya nakışlı seramiğe göre, XXI'deki IId katının son safhasına, yani M.Ö. 9. -10. yüzyıllara aittirler.

XXI'de IIa ve IId'nin yapı kalıntıları incelenmiş, ancak IIb, IIc evresine ait yapı kalıntılarına hiç rastlanmamıştır. Bu olay, höyüğün merkezindeki öteki plankarelerde de görülmektedir. Bu gözlem ve sonuca göre, höyüğün merkezi IIb, IIc evresinde bir yerleşim alanı olarak kullanılmamıştır.

IId evresinin ilk safhası yani, 5., 6., 7. ve 8. yapı katları üzerinde, kısaca durmak istiyorum. Yukarıda yazdığım gibi bu yapı katlarında boyalı seramiğe hiç rastlanmadı. Boyalı seramik türünün IId evresinin 4. yapı katında birden bire kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. 4. yapı katının boyalı motifleri, oldukça, gelişmiş bir durumdadır. Biz IId evresine ait boyalı seramiğin, Kaman-Kalehöyük'te yerli olmadığını, onların oraya başka bir yerden getirildiklerini düşünüyoruz. 1986-1995 arasında İç Anadolu'da yaptığımız yüzey araştırmalarında, IId evresine ait boyalı seramik türünün Kızılırmak'ın batı bölgesinden çok güney bölgesindeki höyüklerde yaygın olduğunu saptamıştık. Ben bu seramiğin IId evresinin Orta Anadolu'nun güney bölgesiyle ilişki kurduğunu düşünüyorum. 5.,6.,7. ve 8. yapı katında bu seramik türü kullanılmamıştır. Bunun yerine boya nakışsız yani monokrom seramik parçaları çok sayıda ele geçmiştir. Ancak bu parçaların arasında Hitit İmparatorluk Çağı örneklerini hatırlatan seramik parçaları da vardır. Önümüzdeki kazı mevsimlerinde Hitit İmparatorluk Çağı'yla IId evresinin ilişkileri üzerinde özellikle duracağız. Bilindiği gibi bu, Orta Anadolu arkeolojisinin henüz çözülmemiş çok önemli bir sorunudur.

3. III Kat-Bronz Çağı

XXI, XXIV, I, ve II plankarelerinde III. kat kazısı sürdürüldü. Kaman-Kalehöyük'ün Bronz Çağ'ı mimari kalıntılarının özelliğine ve küçük buluntularına göre, üç evreye, yani yukarıdan aşağıya doğru, IIIa: Hitit İmparatorluk Çağ'ı, IIIb: Eski Hitit Çağı ve IIIc: Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ayrılır. Şimdi IIIb, yani Eski Hitit Çağı üzerinde önemle durmak istiyorum.

XXI, XXIV karelerinde, 1993, 1994 yıllarında açığa çıkarılan IIIb evresinin, yani Eski Hitit Çağı'nın sağlam mimari kalıntılarını kaldırarak kazıya devam ettik. Bunların altında Eski Hitit Dönemi'nin daha eski bir yapı katı evresi açığa çıkarıldı (Resim: 5). Bu evrenin yapıları alttaki yangın katı içine inşa edilmiştir. Bu yangın katının 1993, 1994' de XII, O, I plankarelerinde yürütülen kazılar sonucunda, Assur Ticaret Kolonileri Çağ'ının son evresine ait olduğu kanıtlanmıştı. Yangın tabakası içine inşa edilmiş olan yapı kalıntıları yanında ve onlarla aynı seviyede, çok sayıda çöp çukurları da vardı. Bunlar birbirlerini kesmiş durumda idiler. İçlerinde Eski Hitit seramik parçaları ve bol miktarda kül ve kömür kalıntıları bulundu.

Ayrıca Eski Hiti Çağ'ı üstündeki çalışmalarımıza, I, II plankarelerde de devam edildi. 1994 yılında I, II plankarelerde kazısına başladığımız yarım daire şeklindeki büyük duvar, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin yangın tabakası kazılarak içine inşa edildiği anlaşıldı. Buna göre bu şekliyle bu çağda ünik olan bu yapı, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın üstündeki daha geç evreye ait olduğu görülüyordu. Bu yapıda bol miktarda Hitit hiyeroglifli mühür baskıları keşfedildi. 1995 yılında da yarım daire şeklindeki yapının kazısını dikkatle sürdürdük. Yaklaşık 2 m derinlikten sonra, yuvarlak yapının duvarlarından düşmüş bir çok taşa rastlandı. Düşük taşların yanında, aralarında krem astarlı seramik parçaları derlendi. Taşlarının tümü kaldırıldıktan sonra, derinleşerek tabanı bulmağa çalıştık. Taşların altındaki 40 cm lik küllü toprağın taş döşeli sağlam bir tabana bastığını gördük. Bu yarım dairenin çapı, yaklaşık, 14 m, derinliği 4 m dir. Bulunan eserler, çok sayıda krem astarlı seramik parçalarından, bullalardan oluşuyordu. Tabanın beyaz sıvalı olduğunu kalıntılar kanıtladı. Seramik ve bullalar düşük taşların üzerindeki yığıntıda, yukarıdaki seviyede keşfedildiler. Bunun altında yalnız iki bulla bulundu. Yapı terk edildikten sonra geçen süre içinde yuvarlak duvarın yukarı kesimindeki örgü taşları yapı içine düşmüştür. Bullalar bu düşük taşların üstüne atılmış olmalıdırlar. Bunlar, incelediğimiz bu büyük yapıdan daha geçtir. Taban üstünde bulunan bullalar, yukarıda bulunanlardan çok farklıdır. Yukarıdaki bullalar Eski Hitit hiyeroglifidir.

Taban üstündekiler hiyeroglifsizdir. Henüz yuvarlak yapının fonksiyonunu tayin edemedik. Mukayese malzemesine sahip değiliz. Depo veya ayrı bir kullanım için inşa edilip edilmediğini önümüzdeki mevsimin kazısından sonra yorumlamaya çalışacağız.

IV. Güney Açma çalışmaları

1. I. Kat Mimarlığı

Güney Açma'da I. katı, LV plankarede araştırdık (Resim: 3). Yüzey toprağın altındaki nemli toprakta bol miktarda taşa raslandı. Bunlar kaldırıldıktan sonra kuzeybatı - güneydoğu yönünde uzayan kuru taş tekniğinde inşa edilmiş 0.5 m kalınlığındaki duvarların, küçük objelerinin yardımıyla Ia katına tarihlendikleri anlaşıldı.

2. II. Kat Mimarlığı

II. katın yapı kalıntıları, LI~LIV'de araştırıldı. II. katın daha önce açığa çıkarılmış IIc, IId evleri geniş alanda kazıldı. LI, LII plankarelerdeki R96, R98 odalarının tabanları altında, yanık nemli siyah taban üstünde, duvarlardan düşmüş yanık kerpiç parçaları yığılmıştı (Resim: 4). Bunların altındaki tabanın tetkiki, bu yapının en az iki veya üç kez taban değiştirerek uzun süre kullanıldığını kanıtladı. Taban üzerindeki seramik IId katının boya nakışlı seramiğinin aynı idi.

V. Buluntular

1. I. Kat: Osmanlı Dönemi

I. kata ait küçük buluntularının çoğu çanak-çömlek parçalarından oluşmaktadır. Bunlar arasında in situ durumda, ya da tam olarak ele geçen eser sayısı çok azdır. Küçük objeleri: Çin porselen parçaları, Osmanlı Dönemi'nin çeşitli tunç yüzükleri, midye kabı, akik ve cam boncuklar ve sikkeler oluşturur.

2. II. Kat: Demir Çağı

II. kata ait küçük buluntular koleksiyonumuzu, tunç fibulalar, okuçları, kemik objeler, fayans skarabe, taş ve fayans mühürler, fibula kalıbı ya da kemer tokası kalıbı, göz şeklinde fayans obje, çanak-çömlekler oluşturmaktadır.

3. III. Kat: Bronz Çağı

III. kat buluntularının çoğu Kuzey Açma'da keşfedildi. I, II plankarelerdeki yarım daire planlı yapıda Eski Hitit Çağı'nın hiyeroglifli bullaları derlendi. Dr. Yoshida ilk incelemelerinden hiyeroglifli bullalardan çoğunun M.Ö.15. yüzyıla ait olduğunu, bazılarının da M.Ö.14. yüzyılların başına tarihlendiğini açıkladı. Bullalardan başka, Eski Hitit Çağı'na ait tipik mühürler, ayakkabı biçiminde bir mühür, taştan mühür, kuş şeklinde kemik obje, bazı bronz objeler bulunmuştur.

VI. Sonuç

Arkeoloji ve tarih bakımından kazı sonuçlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. Kaman-Kalehöyük'ün sonuncu uygarlık katını temsil eden kentin kazısı, Osmanlı Çağı'nın tipik objelerini inceleme imkanını sağladı. Küçük buluntuların karakteri ve sikkeler, höyüğün terk edildiği zamanı tayin etmemize yardımcı olacaktır. Biz Osmanlı kentini, geniş alanda bütün detaylarıyla, kazımaya devam edeceğiz.

2. Demir Çağ'ı veya II. uygarlık katının dört evresi, yani IIa-IId evreleri M.Ö. 12. yüzyıldan 4. yüzyılın başına kadar devam eden uzun bir zamanı kapsamaktadır. Biz 1995 kazılarını, özellikle, IIa ve IId evrelerinde yoğunlaştırdık. IIa'da, iki odalı megaron tipindeki binaların batı örneklerinin etkisinde inşa edildikleri açıkça görülmektedir. Bu yapı planının benzerleri Boğazköy'e kadar uzamıştır. Bu yapı tipi çağın son evresinde Kaman-Kalehöyük'te yaygındır. Bunların höyüğün tam merkezine inşa edilmiş olmaları, yorumlanmalarına yardımcı olmaktadır. Bunların resmi bir binayı veya mabetleri temsil etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Megaron planlı yapılar M.Ö.5. yüzyılın sonunda veya 4. nün başında terk edilmiş olmalıdırlar.

3. M.Ö. 10. ve 9. yüzyılın sonuna kadar devam eden IId katının iki gruba ayrılan seramiği, tam planlarıyla açığa çıkarılan yapıları, Demir Çağı'nın eski evrelerinin aydınlanmasına önemli katkılarda bulunmaktadırlar. Burada birden bire ve mütekamil örnekleriyle ortaya çıkan boya nakışlı seramik, Kaman-Kalehöyük'e Geç Hitit bölgelerinden, yani güney ve doğudan getirilmiş olduklarını göstermektedir. Kalehöyük Frig ve Geç-Hitit bölgelerinin sınırındadır. İlişkileri iki yönlüdür.

4. Bu yıl III. uygarlık katının IIIb evresinde, yani Eski Hitit Çağı şehirinde yürüttüğümüz kazılarda çok öğretici buluntular ve sonuçlar sağlandı. Yarım daire şeklindeki Eski Hitit yapısında keşfedilen Eski Hitit üslubundaki hiyeroglifli bullalar, mühürler, parlak astarlı seramik, Eski Hitit Çağı'nın çok karakteristik objeleridir. Yarım daire planlı yapının bu çağda paraleli yoktur. IIIb evresi buluntuları, daha şimdiden Eski Hitit Çağı'nın Kaman-Kalehöyük'te çok kuvvetli olarak temsil edildiğini kanıtlamaktadır.

5. Assur Ticaret Kolonileri'nin geç evresi, Eski Hitit Çağı enkazı üstüne kurulmuştur. Kalehöyük bu iki büyük tarih çağı arasındaki bağı aydınlatmaya aday merkezlerden biridir. Şimdi Kırşehir Müzesi'nde olan buluntular bunun müjdecisidir.

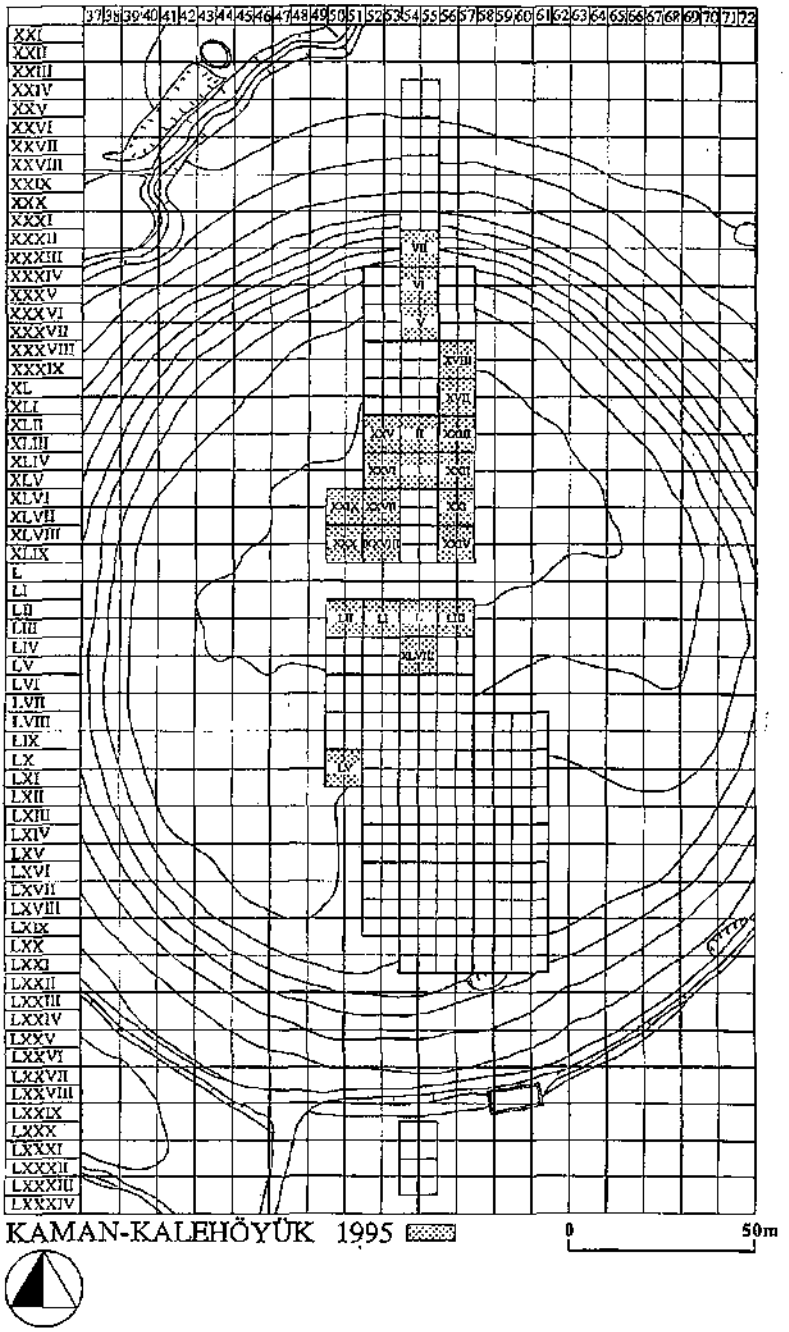

Resim: 1

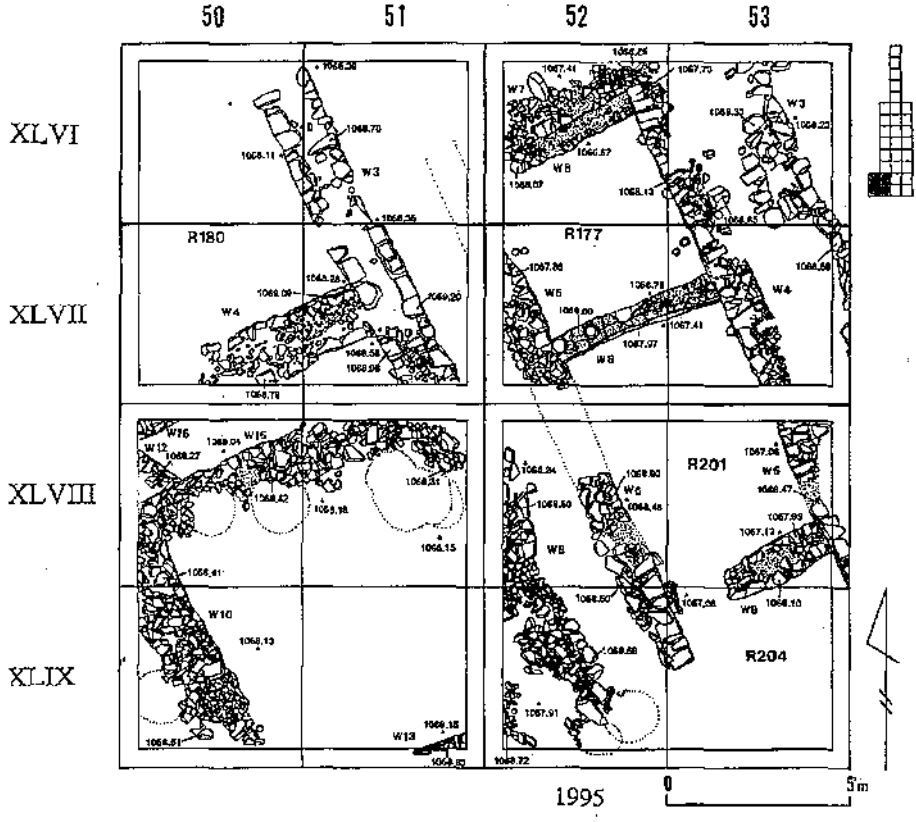
50
51
52
53
XLVI
XLVII
XLVIII
XLIX
R180
R177
R201
R204
W3
W4
W5
W6
W7
W8
W10
W12
W13
W15
W16
0
5m
1995

Resim: 2

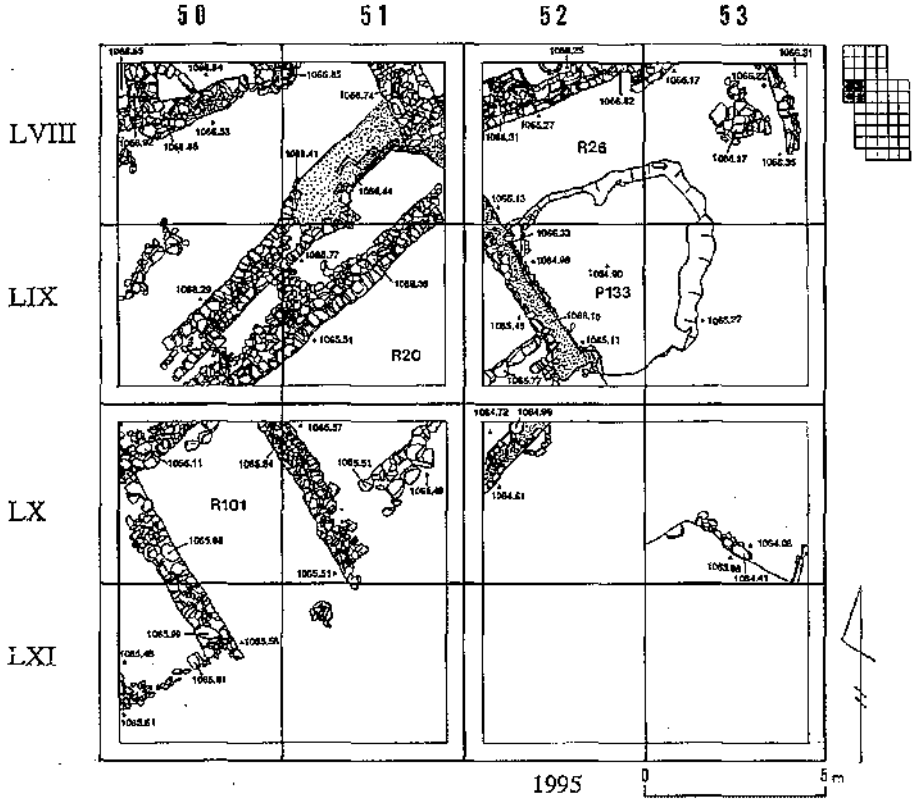

Resim: 3

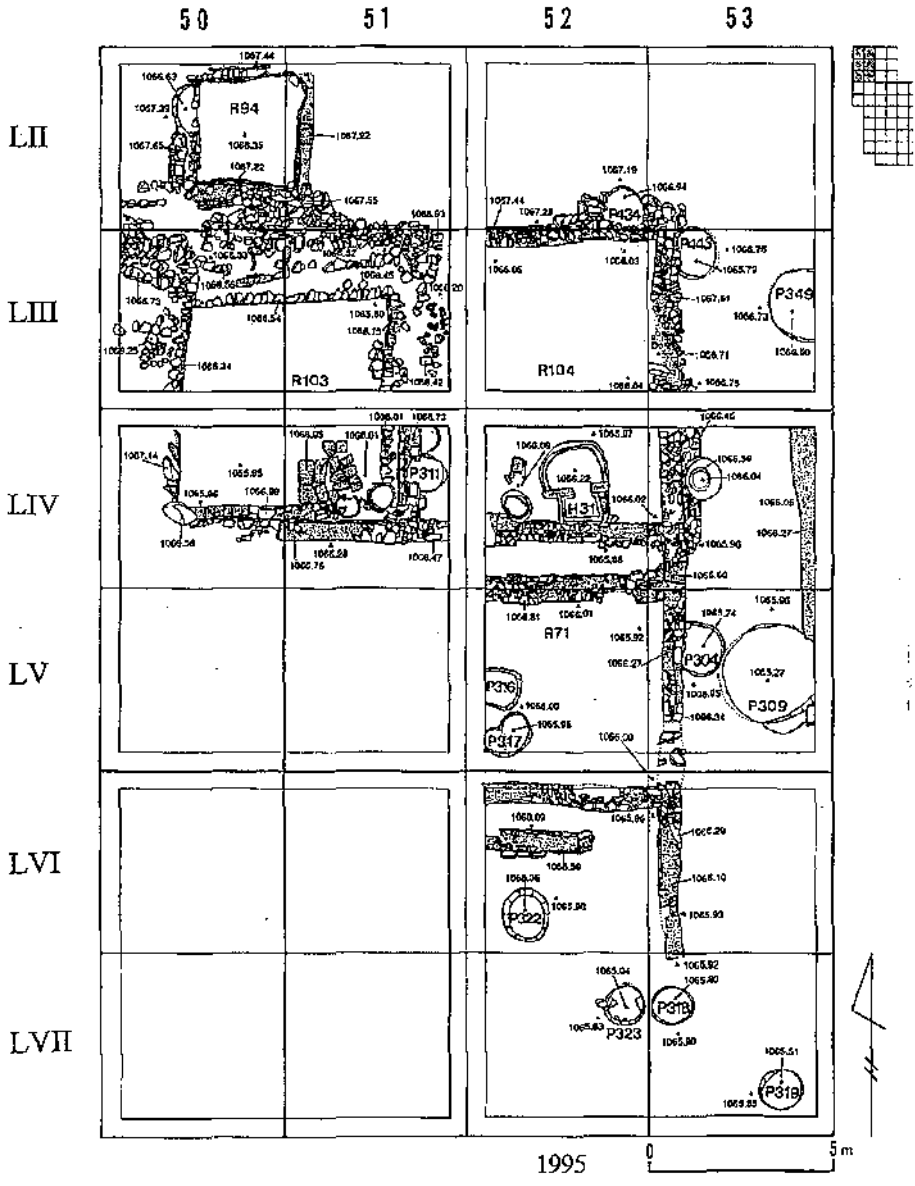
50
51
52
53
LII
LIII
LIV
LV
LVI
LVII
R94
R103
R104
R71
H31
P311
P434
P443
P349
P304
P309
P316
P317
P322
P323
P318
1995
0
5m

Resim: 4

TROIA 1995 KAZILARI

Manfred KORFMANN *

1995 yılı kazıları, bana göre şimdiye kadar yapılan kampanyaların en başarılısıydı. 1995 yazında haziranın başından eylülün başına kadar çalışan kazı ekibi, geçen yıldaki kazı ekibi büyüklüğündeydi. Tunç Çağı sonrası grubu, Brian Rose'un denetimi altında, önceki yıllardaki buluntuları çalıştılar. Sadece Prehistorya Dönem'i arkeologları, kazı yaptı. Kazı yapılan alanın büyüklüğü 1994 deki büyüklüğe yakındı. Buna ek olarak da tekrar, Çanakkale Müzesi'yle birlikte Kumtepe kazıları yapıldı. Toplam olarak 19 çalışma grubu, 9 alanda (bunlardan 8 çalışma alanı Troia'dadır) kazılar yaptılar (Plan:l). Kazı temsilcileri Tevfik Göktürk (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) ve Reyhan Körpe (Çanakkale Müzesi) çalışmalarımıza çok büyük destek oldular.

I. Erken ve Orta Çağı, Troia I-V

Göreli kronolojiye yönelik, özellikle Troia II'nin kültürel konumuna ait şimdiye kadar elde ettiğimiz bilgiler, 1995 yılında daha da perçinlendi.

E 3 ve F 3 açmalarındaki çalışmalarımız; görkemli megaron girişli, Megara IIA ve IIB'nin altında da bunlara benzer etkileyici temelleri olan büyük binaların olduğunu gösterdi (Plan: 2 ; Resim: l). Burada beş ya da altı yapı evresi tespit edildi. 1995 yılında, yapı evreleri tarihsel gelişmeleriyle aşağıdan yukarıya kadar gözlemlendiğinde, Troia I kültürüne ait tipik keramiğin üstteki yapı evrelerinde de ortaya çıktığı tespit edildi. Troia Ik'nın beşinci yapı evresinde, Troia II kaplarının ortaya çıkdığı gözlemlendi. Bu da tipik keramiğin ve bir çok tabağın, çarkın ol-

(*) Prof.Dr.Manfred KORFMANN, Universität Tübingen Institut für Vor-Und Frühgeschichte Schloss, D-72070 Tübingen-ALMANYA,

duğu dönemde yapıldığı anlamına gelmektedir. Buna göre Troia II kültürü, belli ki Troia I kültürünün yaşam koşullarının son dönemi olarak yorumlanabilir. Bu Troia I Sonu evresi, Troia II'nin tespit edilen yapı evresi ile birlikte başlamaktadır. Bütün bu tespitlerimize rağmen, bunların daha detaylı olarak incelenmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Çünkü, hazine evresi olarak adlandırılan (yani Troia IIg tabakası) büyük Troia yangınından sonra gelen Troia III dönemi hala bu gelişim çizgisine aittir. Burada Troia III döneminde bulunan keramiklerden % 50'si Troia I yapım geleneğine ait keramiklerdir. Gelişmesi çok uzun bir zaman dilimine yayılmış bu kültürü, yeni hazırlanmış Troia genel planındaki (1994) mimarisinden kolayca fark etmek mümkündür (Plan: 3)

a- Üç evreli Troia II savunma duvarı (Troia II erken, II orta ve II geç) bir sorundu ve sorun olmaya devam ediyor. Bu savunma duvarları, kale içindeki çok az olan mimari yapılarla biribirine bağlanmaya çalışılıyor ve böylece bu kültür konvansiyonel bir şekilde ortaya konabiliyordu. Şimdiye kadar bu yapıların sıralamasının, yapılar oldukça görkemli olmasına rağmen, bir çok yüzyıl biribirine bağlı olarak gelişebileceği düşünülemiyordu. Ama şimdi, Troia I dönemine ait uzun öncül seriyle, savunma duvarının evreleri daha çok aydınlığa kavuştu.

b- Keza, başlangıcı erken Troia I'de olup; erken, orta ve geç olarak adlandırılan Troia II'den Troia III'e dek olan döneme kadar devamı eden kent girişi, hiç değiştirilmeden devamlı kullanılmıştır.

c- Aynı zamanda 1995 yılında Troia III savunma duvarının (2 yapı evresi olarak) bulunuşu da bu genel şemaya uymaktadır. Bu savunma duvarı, şimdiye kadar düşündüğümüz Troia III'ün dış yapılanmasıyla aynı düzendedir: Troia II olarak adlandırılan şehir duvarlarına ve en son kullanılan girişe olduğu gibi uymaktadır. Hatta, ünlü Troia II rampası bile hala bu dönemde kullanılmaktaydı.

Böylece buluntular ve mimari, artık gelecekte Troia I, II ve III'ü bir *birliktelik* olarak kabul etmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Aslında, artık Troia I kültürü zamansal olarak mutlaka Troia II ve hatta Troia III'den önceye konmamalıdır. Buna göre artık Troia I'in (bazı bölümleri tam olarak bilinmeyen, yani daha anlaşılmamış) bir sonu vardır. Ama hala gerçek anlamda bir tanımlama gerektirmektedir. Burada, bu tanımlamanın bütün Güneydoğu Avrupa, Ege ve Anadolu kronoloji sistemi için önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Bu güçlü, belli ki kendi içinde korunmuş, 1000 yıllık sürede varlığını devam ettirmiş maddesel kültüre, Troia'da tespit ettiğimiz, Troia

I'den eski olan ön evreyi ve Kumtepe'yi (=Kumtepe B) de ekleyebiliriz. Bu silsile ile ilgili Troia'dan aşağı yukarı bir düzine olan savunma sisteminin yapı evrelerini tanımaktayız. Biz, bu kültüre, yani bir çok bölgeyi kapsayan, bu kültür evresine ilk defa bir isim veriyoruz: Denizsel Troia Kültürü. Bu kültürün yayılma alanı öncelikle Marmara ve Ege Denizi kıyılarını kapsamaktadır.

Bu kültürün devamı olan Troia IV ve V dönemindeki büyük değişiklik 1995'de de tekrar doğrulandı. D7 ve D8 açmalarında Troia VI'ün ve onun altında da Troia III'ün en eski yapı evreleriyle karşılaştık. Troia I'den III'e kadar olan daha eski evrelerin ortak özellikleri daha önce anlatılmıştı. Bundan sonraki dönem için önerdiğimiz yeni isim ise şu: Anadolu Özellikli Troia Kültürü: Bu isim, bu kültürün bağlantı ve ilişkilerinin Anadolu içlerine doğru daha ağırlıklı olduğunu belirtmek için seçilmiştir. Burada göze çarpan özellikler; iki farklı yapı için bir ortak duvarın kullanılması (= Anadolu Yerleşim Şeması), Troia'da yeni olan kubbemsi fırınların ortaya çıkması, organik maddelerdeki katkının belirgin bir şekilde değişmesi, beslenmedeki yabani hayvan oranının artması, İç Anadolu'da yaygın olan kesik gaga ağızlı kapların, yonca ağızlı testilerin ve Red Cross-Bowls formlarının oldukça belirgin olmasıdır.

2- Geç Tunç Çağı, Troia VI- Orta ya da Geç/Troia VII

1995 kampanyası tarih öncesi öncü Troia kültürü ile, yani Troia VI ve VII a dönemi ile ilgili çok önemli sonuçlar verdi.

Aşağı Şehir, Savunma Hendeği

Troia VI ve VII Prehistorik Dönem'i Aşağı Şehir'deki kazılar oldukça güneyde, anakayanın içine oyulmuş, üç metre genişliğindeki savunma hendeklerinde yoğunlaştı.

Son iki yıldır üzerinde çalıştığımız hendek sisteminde, hendeği set gibi kesen bir giriş (Plan:4; Resim: 2) tespit ettik. Bu hendek İ.Ö. 15.yüzyılda doldurulmuştu. En azından bu durum hendeğin alt kesimi için geçerliydi. Hendeğin arkasında 3,5 m uzaklıkta 5,5 m lik bir girişe olanak tanıyan bir palisad bulundu.

Buna benzer Troia VI dönemine ait ikinci hendek, yukarıda bahsedilen hendek sisteminin 80 ile 100 m güneyinde, g28 açmasında açığa çıkarıldı. Bu prehistorik seti tahminen 12.yüzyıla tarihleyebilmekteyiz. Hemen hemen bütün dolgu Roma Dönemi'ndeki V biçimli kanalla tahrib edilmişti.

Aşağı Şehir, Savunma Duvarı

1995 kampanyasının kazı tekniği olarak en doyurucu sonucu, uzun süredir olması gerektiği düşünülen Troia VI/VII aşağı şehrini çevreleyen savunma duvarının en sonunda K4 açmasında bulunmasaydı. Bu duvar kuzeydoğu bastiyonuna bitişik olarak yapılmıştı (Plan: 5; Resim: 3). Savunma duvarı temel olarak büyük taşlardan ve onun üstünde açık havada kurutulmuş kerpiçten yapılma görkemli bir üst yapıdan oluşmaktaydı. Bu buluntunun Troia şehrinin rekonstürüksiyonundaki önemi bir yana, aynı zamanda bastiyonun aşağı şehir için bir su deposu işlevini gördüğünü de göstermesi bizim için çok önemliydi. Aynı zamanda da yapım tekniğinden, Dümrek Ovası'ndan gelen yol ile yine bu sene tespit ettiğimiz Aşağı Şehir girişinin çok iyi korunduğunu da göstermektedir. Bastiyonun batısında ise ovadan gelen yokuş bir yolun kaleye doğru yönelmiş olması gerekiyordu. O giriş de, bu çok hassas yerde kolayca korunabilirdi.

Aşağı Şehir, Şehrin Bir Semti

Aşağı Şehir ile aynı bağlamda olan, Troia Kalesi'nin güneybatısındaki, daha önce çalışılmış olan zA 7-8 açmalarında 1995 yılında da kazılara devam edildi. Burada özellikle göze çarpan Troia VIIa döneminin sonuna ait çok kalın bir yangın tabakasıydı. Bir çok şey burada bir savaşa işaret ediyordu. Özellikle belirtilmesi gereken ise de, Troia'da ilk kez bulunan doğu kökenli bronz heykelciktir. Artık bu tür heykellerin yayılma alanının Troia'ya kadar geldiğini anlıyoruz (Resim: 4) Troia VI dönemine ait daha alttaki bir tabakada ise, o zamanlar Troia VIu girişine giden taş döşemeli bir yol (Plan: 6) bulundu. Bu yol son olarak Troia VI ya da Troia VIIa'nın başlangıcında kapatılmıştı.

Troia Kalesi

1995 yılındaki kazılarda da, Sub-Miken/Protogeometrik tabakalarda (n) Troia VII (yani, öncelikle VIIb ve 1995 yılında tekrar bulunan VIIb3 yapı evresi) keramiğinin beraber çıkabileceği tespit edildi. Bunlar çok az parça *Barbar malı* ve aynı zamanda *Buckelkeramik* ile bağlantı içindeler; ve tabi ki keramik envanterinde %50'lik bir orana sahip beraber getirilmiş olan *Gri Minyan* malı da buna eklenmelidir. Troia kültürünün Balkan etkisinde olduğu dönemde (Troia VIIbl-VIIb2 ya da artık VIIb3) Troia'lılar hala Ege özelliklerinin kendi kültürlerindeki değerinin farkındaydılar ve bu özellikleri de in-situ buluntuların gösterdiği gibi M.Ö.11.yüzyılın ikinci yarısına kadar korumuşlardır. Bununla ilgili sonuçlar Troia VI kalesinin üst kesimindeki E8 ve E9 açmalarında ortaya

çıkmıştır (Resim: 5-6). Aynı zamanda burada bir de bronzdan, iki yüzeyli bir mühür bulundu. Mührün iki yüzünde de Luwice hiyeroglif yazı vardır. Bu eserin bulunduğu orijinal yerinden yola çıkarsak, M.Ö. 1100'den hemen önce, yani Karanlık Çağ'da Troia'da yazının var olduğu sonucu çıkmaktadır. Dawid Hawkins'in vermiş olduğu bilgilere göre, mührün bir yüzünde mesleği yazıcı olarak belirtilmiş birisinin adı, diğer yüzünde ise soylu bir kadın adı yazılıdır. Dağılım alanlarının Anadolu olduğunu bildiğimiz bu tip mühürler M.Ö. 1190 ile 1040 arasında tarihlenebilmektedir. Bütün bunlar, Troas bölgesinde eski Anadolu dillerinden hangisinin konuşulmuş olabileceği tartışmasını tekrar ortaya koymaktadır. Yazının varlığını gösteren belgelerin yoğunluk kazanması, Homeros'un ya da ona bilgi veren kişilerin, sözsel şiirin (Oral Poetry) yanında aynı zamanda geçmiş döneme ait yazılı kaynaklara başvurup vurmadıkları sorusunu da akla getirmektedir.

3- Hellenistik ve Roma Dönemi (Troia VIII ve IX)

Aşağı Şehir'in Troia VI girişinin üstünde, y28 ve y29 açmalarında, hemen onun üstünde olan Roma Dönemi temelleri yönünde olan planlı mimari kalıntılara rastlandı. Burada her yeni evre için kanalizasyonu olan bir yol sisteminin yapılmış olduğu tespit edildi.

s34 açmasında, Aşağı Şehir'in sulama sisteminde kullanıldığı tahmin edilebilecek 8 m genişliğinde bir hendek bulundu. Ama aynı zamanda da Aşağı Şehrin savunma duvarının dışında, Hellenistik Dönem'e ait bir savunma sisteminin varlığını da düşündürmektedir.

g28 açmasında, Ilion'un Roma şehir duvarlarına 50 m uzaklıkta, bu duvara paralel olan Roma Dönemi'ne ait V biçimli bir hendek bulundu.

Tunç Çağı sonrası dönemi grubu tarafından ağırlıklı olarak üzerinde çalışılan konular şunlardı: Kandiller, cam, amfora mühürleri, at desenli terrakotalar, arkaik keramik, Protogeometrik keramik, yazıtlar ve sikkeler.

4- Restorasyon, Konservasyon, Mimari Dökümantasyon

1995 yılında Troia'daki restorasyon çalışmaları şimdiye kadar yapılanların en kapsamlısıydı (Plan: 7). Oldukça komplike olan ören yerinde, her yıl daha fazla mimari öge koruma altına alınmaktadır. Bu durum özellikle aşağıda sıralanan alanlarda oldukça belirgindir: Megaron 102 (Troia I) ; taş rampanın üst bölümündeki FM girişi (Troia II) ve ayrıca Megaron VIA (Troia VI)nın bütün doğu duvarıyla beraber,

doğu kapısı girişinin bütün doğu kesimi (Troia VI) ve de K6 açmasındaki Roma Dönem kutsal alanının (Troia IX) etrafını çevreleyen duvarın temelleri. Bütün bunların dışında ayrıca turist yolunun geçtiği yere bir drenaj (ve ören yerinin her yerine elektirik ve su hattı çekilmiştir.

Sistematik olarak yapılan mimari belgeleme çalışmaları 1995 yılında K4 ve K6 açmaları arasındaki Troia VI kalesinde yoğunlaştı.

5- Kumtepe (Troia I öncesi dönem)

F28 açmasında Kumtepe A evresine ait anakayanın hemen üstünde olan bir çok iskelet 1995 yılında yapılan kazılarla açığa çıkarılmıştır. F29 açmasında, B evresine ait üç yapı katı tespit edilmiştir. Burada bulunan yapı, 5x7 m büyüklüğünde olan beş bölümden oluşan bir ev kompleksiydi.

Bu arada Kumtepe'nin arkeolojik SİT alanı olarak ilan edilmesi de sağlanmışdır. Bunun gerçekleşebilmesi için, Kumtepe'nin olduğu yerdeki tarlalar Troia projesi tarafından satın alınmıştır. Artık buranın gelecek için koruma altına alınmış olduğunu söyleyebiliriz.

7-Teşekkür

Prof.Dr.Mehmet Özdoğan ve Troia projesinin ekip üyelerinden Rüstem Aslan'a, özellikle Troia etrafındaki doğal ve arkeolojik yerlerin korunması bağlamında göstermiş oldukları çalışmalar için çok teşekkür ederim. Bu sayede Troia çevresinde aşağı yukarı 40, küçüklü ve büyüklü bölge SİT alanı olarak koruma altına alınmıştır (Plan: 8). 1995 yılında yine düzenli bir arazi araştırması yapılmıştır. Bu sayede Eski Hisarlık ve Küçük Fığla Tepe araştırılmış ve 2. bine tarihlenebilmiştir. Acaba buraları Troia VI ve VII dönemine ait sığınma ve askeri kaleler miydi?

Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında küçük bir alanı kapsayan Troia ve yakın çevresinin 1971 yılında planlandığı gibi Tarihi Milli Park yapılmasını istemekteyiz. Ayrıca Troia'ın UNESCO Dünya Kültür Mirası kapsamına alınması da gecikmiştir. Artık Troia ve 10 km'lik çevresinin koruma altına alınması için çok önemli bir dönemde olduğumuz, bu çevrede başlayan hareketlenmeden de anlaşılmaktadır. Daha şimdiden ortaya atılan köprü projesi de bu süreci oldukça hızlandırmaktadır. Türkiye'deki Kültür Bakanlığı ilgililerine bu hassas durumu hatırlatıp, uzun süre önce planlanan önlem ve tedbirlerin tutarlı bir şekilde bir an önce uygulamaya geçirilmesini umduğumuzu belirtmekteyiz.

(Çeviri : Rütem Arslan)

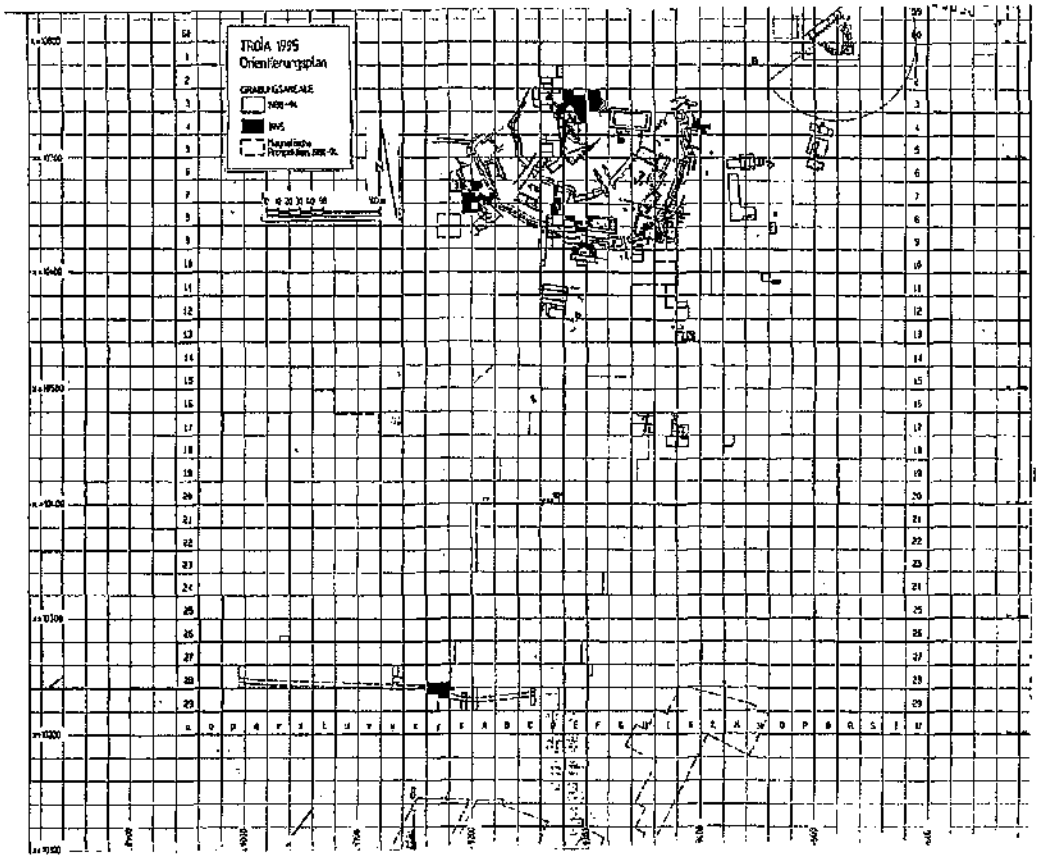

Plan 1: 1995 yılı kazı alanları

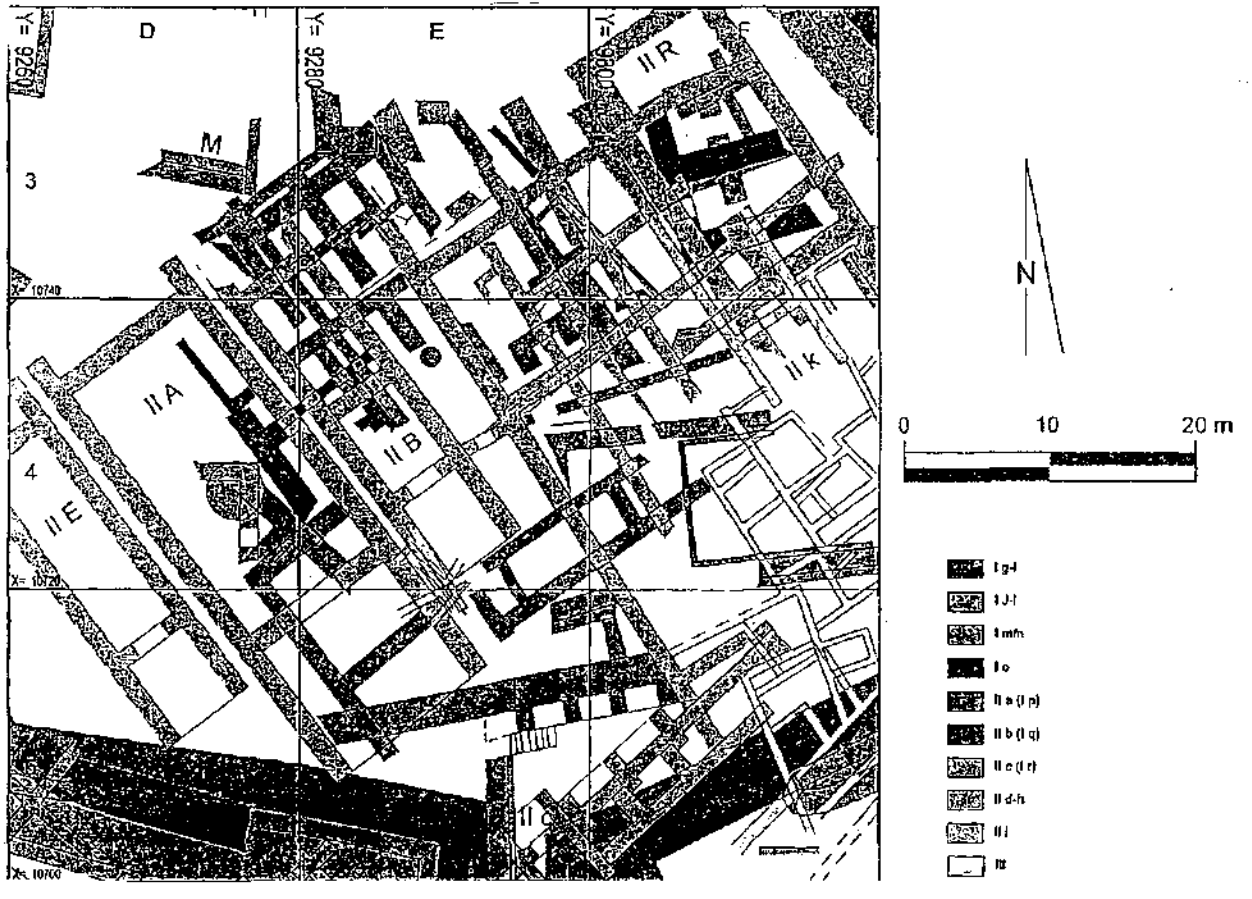

Plan 2: E3 ,F3 açmalarındaki megoran yapıları

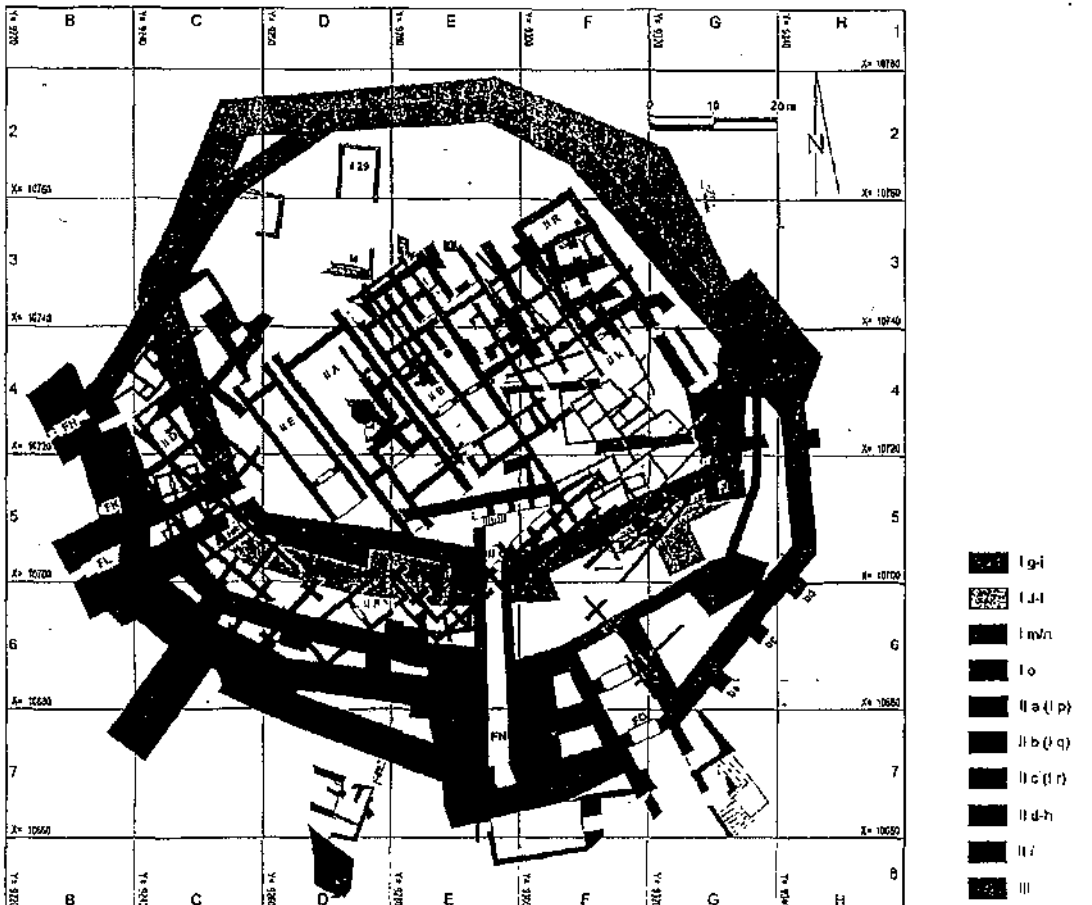

Plan 3: Troia genel planı

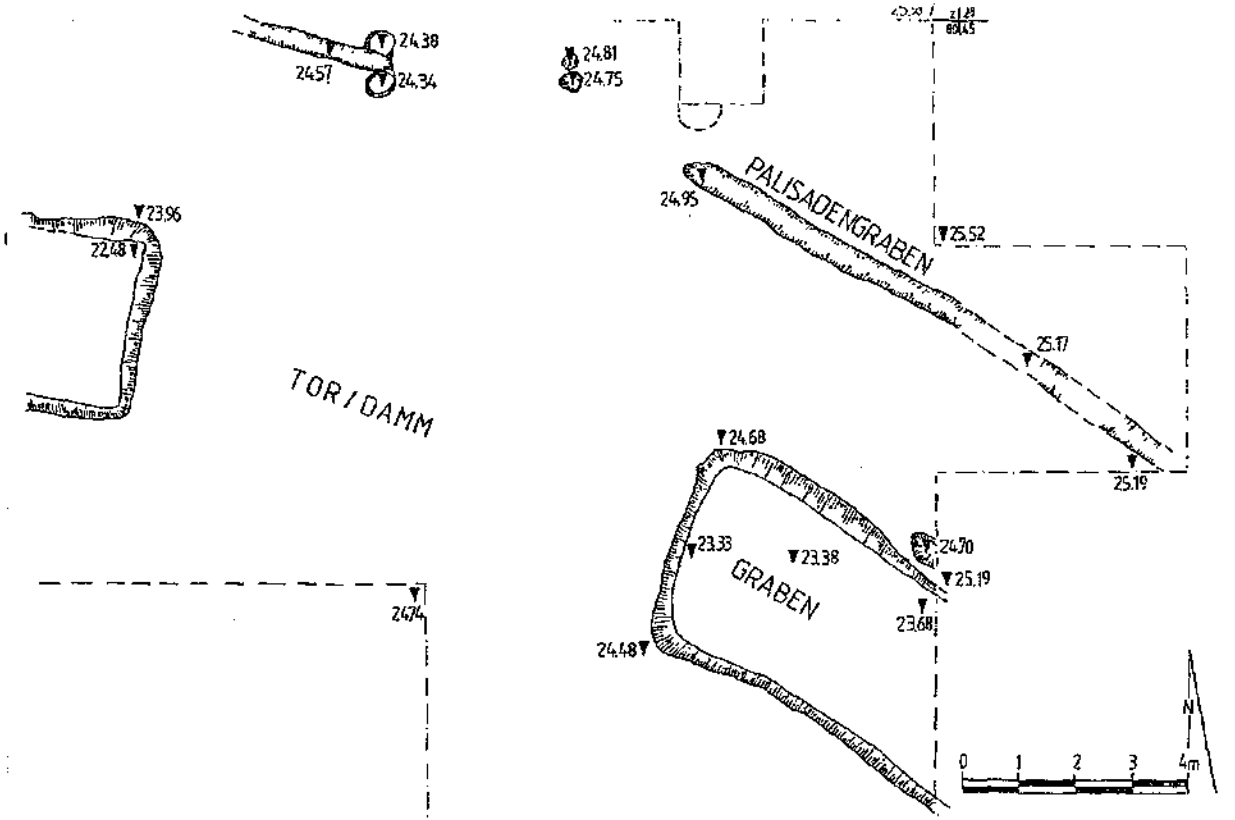

Plan 4: Hendek sistemi ve Aşağı Şehir girişi

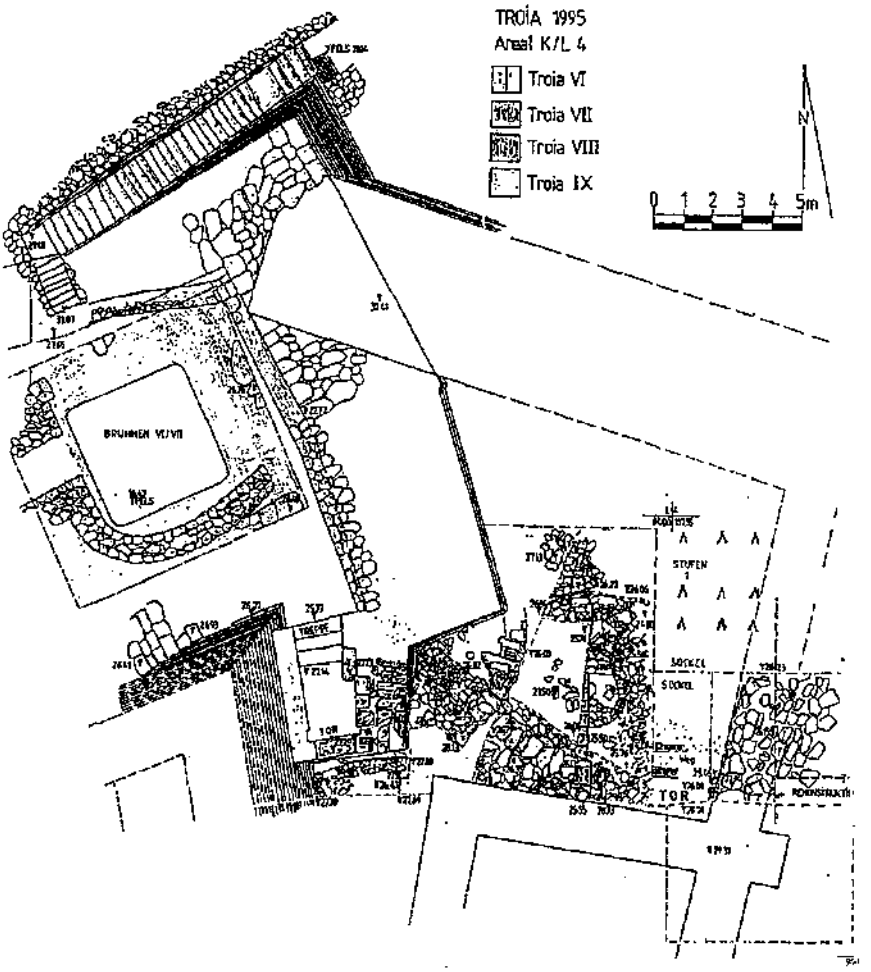

Plan 5: Kuzeydoğu bastiyonu ve Aşağı Şehir savunma duvarı

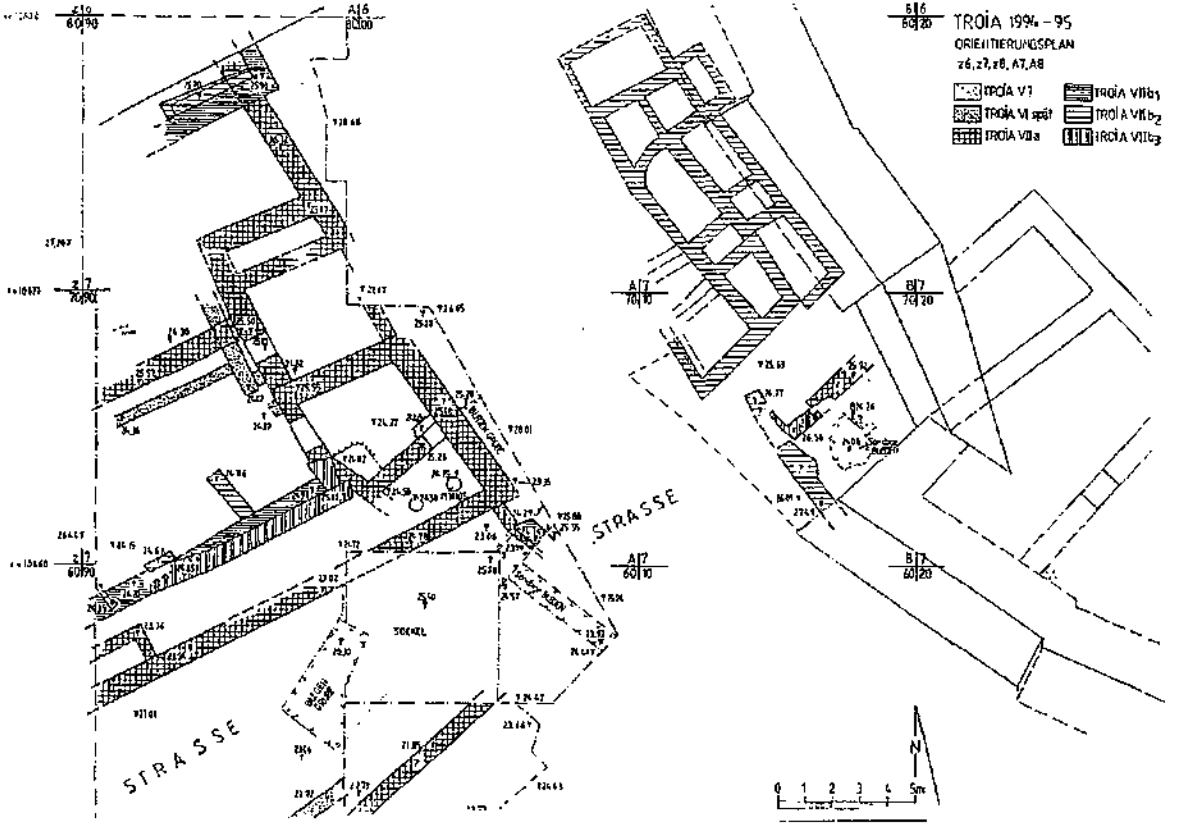

Plan 6: Troia VI yolu

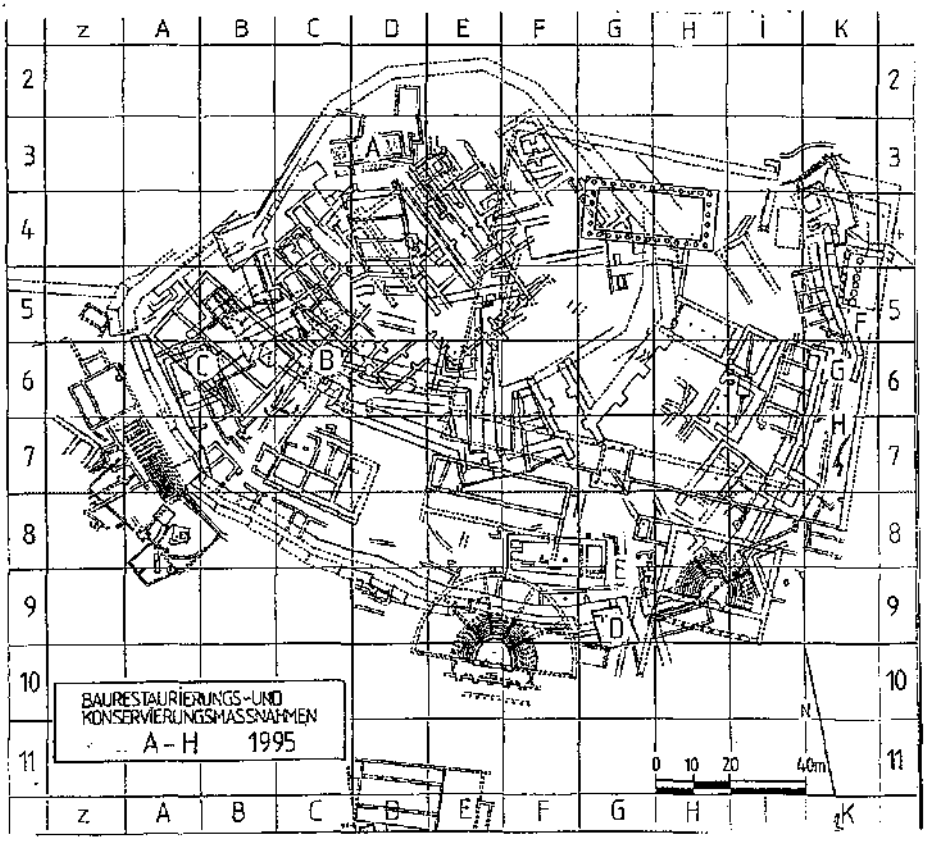

Plan 7: Restorasyon çalışmaları

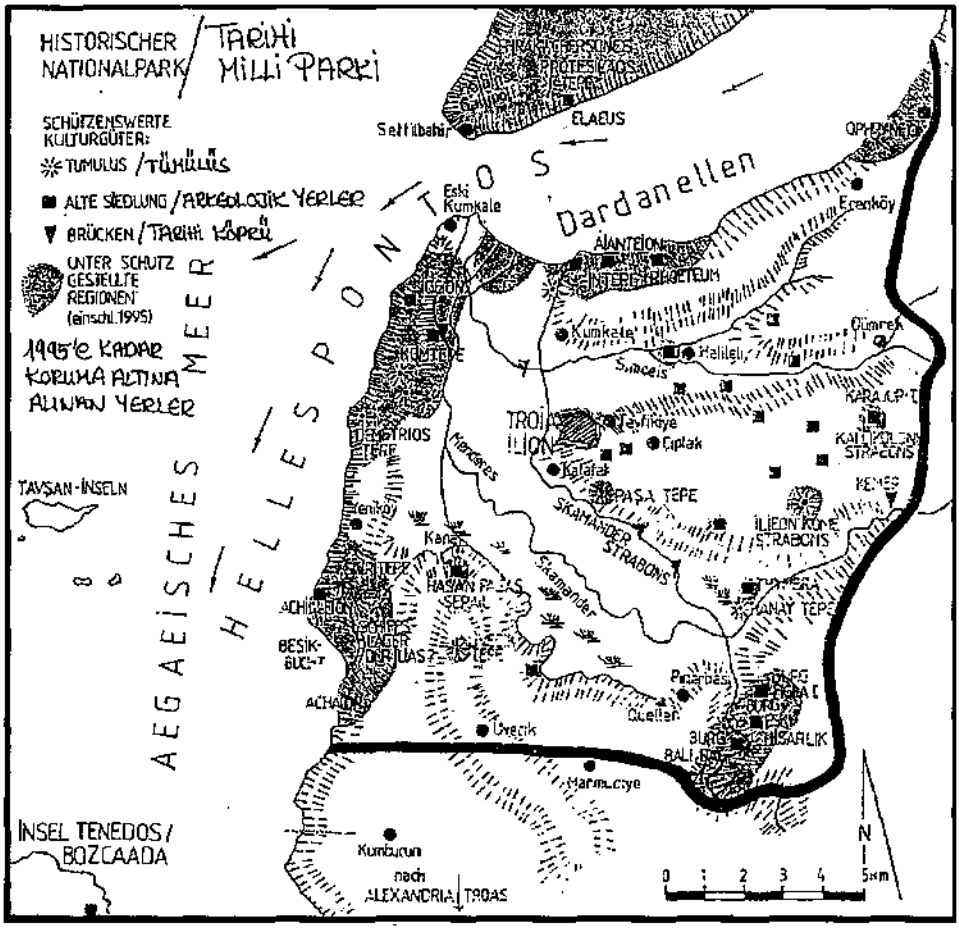

Plan 8: Koruma altına alınan yerler

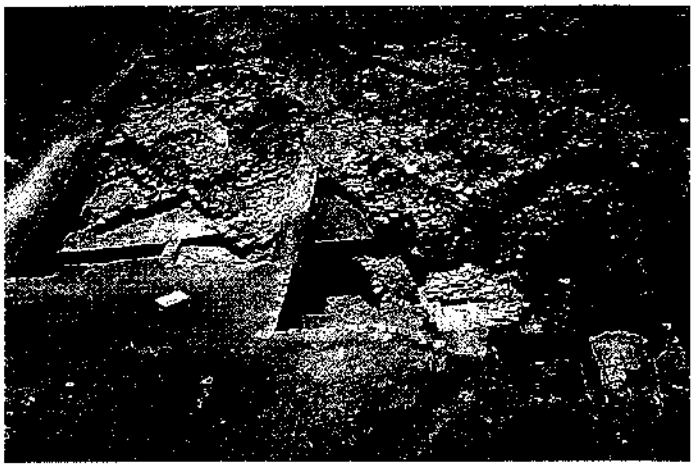

Resim1: E3, F3 açmalarındaki megaron yapıları

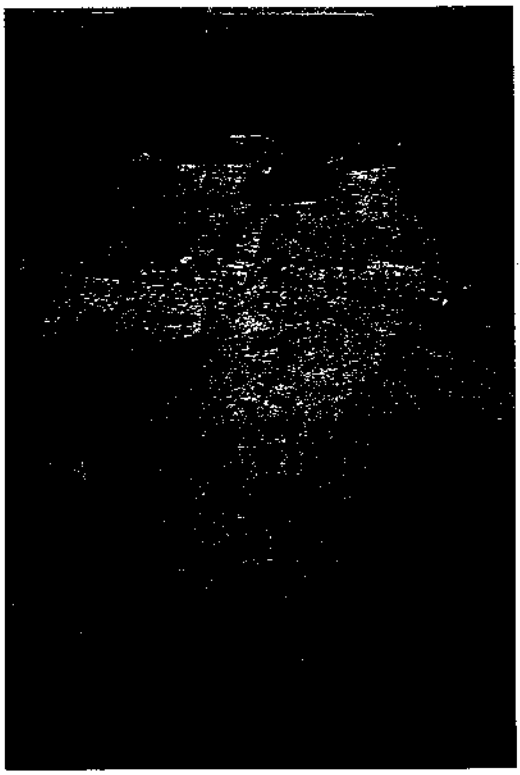

Resim 2: Hendek sistemi ve aşağı şehir girişi

Resim 3: Kuzeydoğu bastiyonu ve Aşağı Şehir'in savunma duvarı

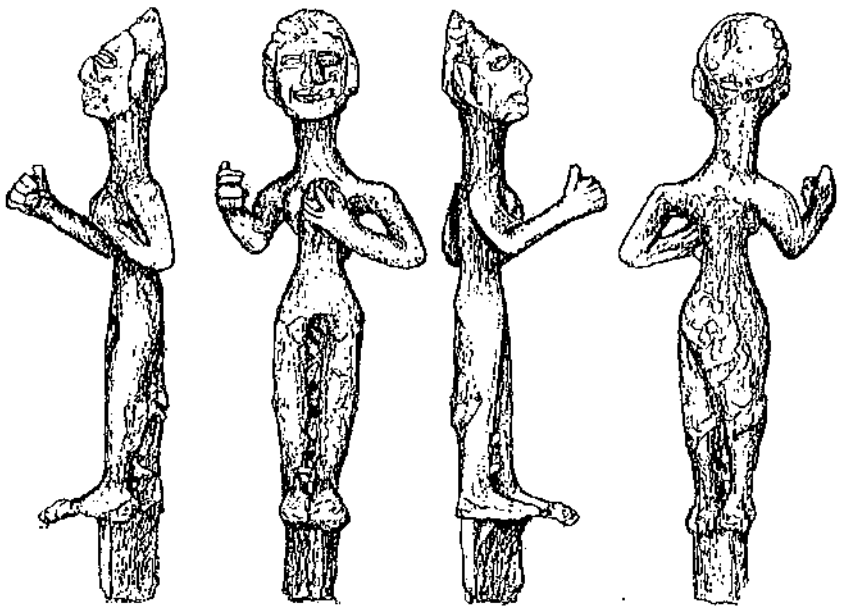

Resim 4: Bronz heykel

[redacted] [redacted]

E09.0573

Resim 5: Bronz mühür

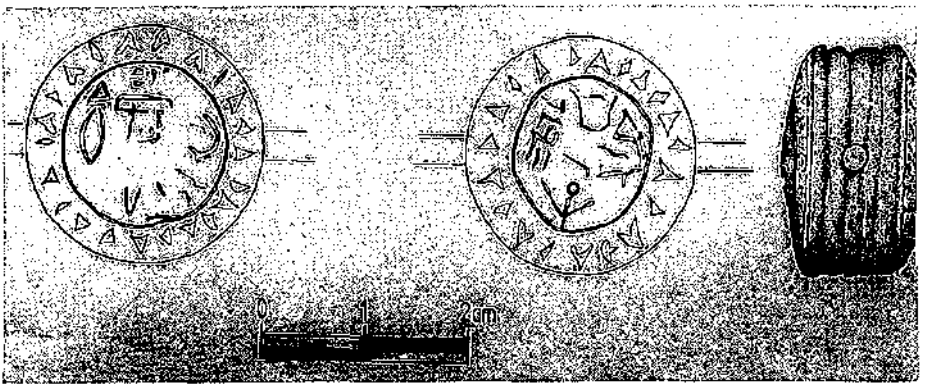

Resim 6: Bronz mühür

1995 YILI LİMAN TEPE KAZILARI

Hayat ERKANAL *
Sevinç GÜNEL

GENEL

Liman Tepe, İzmir Körfezi'nin güneybatısında, Karantina Adası'nın tam karşısında bulunan bir yarımada üzerinde yer almaktadır. Tepe hem ekonomik, hem de stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Bir taraftan prehistorik çağlarda bir iç deniz görünümünde olan körfezi kontrol altında tutmakta, diğer taraftan ekonomik zenginliğe sahip hinterlandı değerlendirmektedir. Urla ilçesine bağlı İskele Mahallesi'ndeki bu prehistorik merkezde yürütülen arkeolojik kazılar, yarımadayı ikiye ayıran İzmir-Çeşmealtı yolu göz önüne alınarak güney ve kuzey kazı alanları şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. Kuzey kazı alanı dendiğinde, yolun kuzeyinde bulunan bölge, güney kazı alanı dendiğinde de güneyinde bulunan bölge kastedilmektedir (Çizim: 1).

Eski Tunç Çağı II'ye ait bir savunma sistemi daha önceki yıllarda güney kazı alanında açığa çıkarılmıştır. Teknik nedenler ve savunma sisteminin yola yakınlığı, 1995 yılında bu alandaki çalışmaları engellemiş, dolayısıyla tüm kazı faaliyetleri kuzey kazı alanına kaydırılmıştır[1].

(*) Prof. Dr. Hayat ERKANAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-ANKARA
Yard. Doç. Dr. Sevinç Günel, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Beytepe-ANKARA

(1) 1995 yılı çalışmaları Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Urla Belediyesi, New York'daki Institute for Aegean Prehistory (INSTAP), A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Urla Belediye Başkanı Bülent Baratalı daha önceki yıllarda olduğu gibi, 1995 yılında da tüm sorunlarımızla ilgilenmiş, kendisine özgü pratik yöntemlerle bundan sonraki yıllarda da kazı çalışmalarının sürekliliğine büyük katkıda bulunmuştur.

Kuzey kazı alanındaki çalışmalar aşağıdaki dört farklı konuyu kapsamaktadır[2] :

1. Geç Tunç Çağı kuyusu;

2. Eski Tunç Çağı II'ye ait "koridorlu evin" bulunduğu alan;

3. Kuzey kazı alanının güneyindeki Eski Tunç Çağı I'e ait yapılaşma ve yerleşimin deniz altında kalan kısmı.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI KUYUSU

Toprak alma amacıyla höyük yüzeyinin önemli bir kısmı tahrip edilirken, bu kuyuyla bağlantılı mimari tabaka da tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1992 yılından beri kazılan bu kuyunun orijinal çukuru üst kısımlarda bozulduğundan, kuyunun varlığı ancak 1993 yılında ortaya konabilmiştir (Çizim: 1/2). Kuyu içinden, devri karakterize eden çok sayıda küçük buluntu açığa çıkarılmış ve bunların bir kısmı yayınlanmıştır[3]. Ayrıca 2,00-2,10 m çapındaki kuyu çukuru içindeki dolgudan bazı karbonlaşmış ağaç parçaları elde edilmiştir. P.I. Kuniholm bu parçaların sonradan kuyu içine atılan yakılmış meşe dalları olduğunu, kuyu konstrüksiyonu ile bağlantılı olmadıklarını ifade etmiştir.

1995 yılında bir taraftan taban suyu bir pompayla sürekli olarak boşaltılmış, diğer taraftan da kuyu içindeki dolgunun kazısına devam edilmiştir. Deniz seviyesinde, yani 0,00 m seviyede başlanılan derinleşme çalışmaları, -2,50 m ye kadar devam etmiştir. -1,75 m de Geç Tunç Çağı malzemesi sona ermiştir. Bu durumda orijinal kuyu tabanının bu seviyede bulunması gerekmektedir. Üst kısımları çıplak olan kuyunun, -0,30 m den itibaren taş örgüsü korunmuştur. Örgüde daha çok iri, düzensiz taşlar kullanılmıştır. Örgünün bozulan üst kısımlarındaki taşları

(2) 1995 yılı çalışmalarına katılan kazı kurulu üyeleri: H.Ü. Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları Prof. Dr. Armağan Erkanal, Yard. Doç. Dr. Tuba Ökse, Arş. Gör. Derya Yalçıklı; İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Mehmet Türkmen; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arş. Gör. Vasıf Şahoğlu; Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arş. Gör. Eyyüp Ay ; Heykeltraş Bülent Ötük; H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencileri Ahmet Görmüş, Funda Gük; Münih Üniversitesi Önasya Arkeolojisi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi Şenay Schachner; H.Ü. Edebiyat Fakültesi öğrencileri Koray Akıncı, Kadir Büyükulusoy, Ümit Çayır, Meryem Kocabay, Mehmet Özmen, İlknur Şubaşı, Özer Yılmaz; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencileri Kenan Aras, Hakan Aslan, Dilâver Atmaca, Neşe Belli, Nuray Demirtaş, Dilek Karakızlı, Hülya Kayapınar, Ebru Kazancı, Emsal Koçerdim, Ozan Corrado Rijavec, Özlem Sözen, Özlem Tütüncüler, Coşkun Yerlikaya, Zeynep Yılmaz; Ege Ü. Edebiyat Fakültesi öğrencileri Deniz Bülbül, Erdoğan Keskin; Berlin Ekonomi ve Teknik Yüksekokulu Öğrencisi Kerstin Kolnhorst.

(3) H. Erkanal ve Sevinç Günel, "1993 Limantepe Kazısı", *XVI. KST* I, Ankara 1995, 264-265, Şek. 2-3, Res. 2-3.

da, kuyu çukurunun alt kısımlarını doldurmuştur. Sonradan iç kısmı dolduran düşük örgü taşları arasında seramik boncuk taneleri, boyalı Miken seramiği parçaları ve yerel Geç Tunç Çağı seramik parçaları tespit edilmiştir.

-1,75 m de kuyunun Geç Tunç Çağı'na ait tabanı tarafımızdan bilinçli olarak delinmiş ve bu taban altındaki eski tabakalara ulaşılmıştır. -1,75 m ile ulaşılan en eski seviye -2,50 m arasında, şimdiye kadar Liman Tepe'de tespit edilen en eski kültür tabakasına ait izler tespit edilmiştir. Seramik örneklere göre bu tabaka, Kumtepe Ib ile çağdaş Geç Kalkolitik Çağ'ın en erken safhasına ait olabilir[4]. Kuyu tabanı altında bulunan bu tabaka, Liman Tepe'de yerleşimi M.Ö. 4000 yıllarına kadar indirmiştir. Fakat bu tabaka tepenin en eski kültür tabakası değildir. Taban suyu içinde bulunan daha eski kültür tabakaları için özel bir proje geliştirilmekte olup, bu proje ancak birkaç sene sonra uygulanabilecektir.

ESKİ TUNÇ ÇAĞI II' YE AİT "KORİDORLU EVİN" BULUNDUĞU ALAN

GEÇ TUNÇ ÇAĞI VE ORTA TUNÇ ÇAĞI KÜLTÜR TABAKALARI

1994 yılı çalışmaları sırasında 10 x 10 m'lik bir kazı alanında "koridorlu ev" olarak tanımlanan ve Yunanistan'da birçok merkezde benzerleri açığa çıkarılan[5] Eski Tunç Çağı II'ye ait büyük bir yapının koridor bağlantılı güney dış duvarı ve bir koridor mekânı tespit edilmiştir[6]. Aynı kazı alanı ayrıca Liman Tepe'de bugüne kadar tespit edilen tüm 2. bin tabakalarını bir arada ortaya koyma açısından da önem taşımaktadır. Dönemlerinin karakteristik özelliklerini yansıtan çeşitli kalıntılar ve buluntular veren bu tabakalar şu şekilde sıralanabilir:

1. M.Ö. 14.yüzyıl içinde odaklaşan I. Geç Tunç Çağı mimari tabakası;

2. M.Ö. 2. bin ortalarına tarihlenen I. ve II. Orta Tunç Çağı mimari tabakaları;

---

(4) Liman Tepe'yi ziyaret eden M. Korfmann, burada ele geçen malzemenin Kumtepe Ib-Ia arasına yerleştirilebileceğini ve böylece önemli bir boşluğun kapatılabileceğini ifade etmiştir.

(5) Yunanistan'da ele geçen koridorlu evler Shaw tarafından derlenerek gelişim ve şekil açılarından değerlendirilmiştir: J. W. Shaw, "The Early Helladic II Corridor House. Development and Form", *AJA* 91, 1987, 59 vd.

(6) H. Erkanal ve S. Günel, "1994 Liman Tepe Kazıları", *XVII. KST* I, Ankara 1996, 312-313, Res.16-18.

3. Eski Hitit Devri ile çağdaş III. Orta Tunç Çağı mimari tabakası;

4. Orta Anadolu Koloni Çağı ile çağdaş IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakası ve

5. M.Ö. 3. bin sonu ile M.Ö. 2. bin başına tarihlenen V. Orta Tunç Çağı mimari tabakası.

Çok küçük bir kısmı açığa çıkan "koridorlu evin" daha geniş bir kısmını ortaya koyma amacıyla, mevcut kazı alanı 1995 yılında kuzey ve doğu doğrultularında 10 x 10 m'lik üç açmayla genişletilmiştir (Çizim: 1/3). Böylece koridorlu evi 20 x 20 m'lik bir alanda araştırma imkânı ortaya çıkmıştır. Bu yeni alanın üst tabakaları gene M.Ö. 2. bin kültürlerini yansıtmaktadır.

I. GEÇ TUNÇ ÇAĞI MİMARİ TABAKASI

Höyük yüzeyindeki tahribat nedeniyle bu tabakaya ait herhangi bir kalıntı tespit edilememiştir.

I. VE II. ORTA TUNÇ ÇAĞI MİMARİ TABAKALARI

Alanın toprak tahribatından kurtulan kuzeydoğu köşesinde açığa çıkan bir su kuyusu ve bazı duvar kalıntıları bu tabakaları temsil etmektedir (Resim: 1). Duvarlardan bir tanesi kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanmaktadır. 0,60 m kalınlığındaki bu duvarın sadece 3,20 m uzunluğundaki bir kısmı korunmuştur. Korunan yüksekliği ise 0,56 m'dir. Levha halindeki kireç taşlarıyla inşa edilmiştir. 0,50 m kalınlığındaki ikinci bir duvar, 1,40 m uzunluğunda doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Bu duvarın doğu ucu kazılmayan alan içine girmektedir. 0,40 m yüksekliğinde korunan bu ikinci duvar birincinin aksine orta boy düzensiz taşlarla örülmüştür. Birbirleriyle ilişkisi bulunmayan bu duvarlar herhangi bir mimari bütünlüğe bağlı değildir. Bu duvarların hemen altında bir su kuyusu tespit edilmiştir. Kuyu üst kısımlarda oval bir görünüme sahiptir. Oval görünüm, derinleştikçe daralarak dairesel bir şekle dönüşmektedir. Üstte uzunluğu 1,90 m, genişliği 1,55 m'dir. Altta ise çapı 0,90 m'dir. Kuyunun ilk ortaya çıktığı seviye 5,20 m'dir. Ulaşılan en alt seviyesi ise -0,80 m'dir. 6 m'lik bir kısmı temizlenen kuyunun tabanı açığa çıkarılamamıştır. Duvar örgüsünde üst kısımda levha halindeki kireç taşları kullanılmıştır. Toplama taşların da kullanıldığı alt kısımda örgü tekniği basitleşmekte, hatta taş örgü yer yer kaybolmaktadır. Duvar kalıntıları ve su kuyusu arasındaki bağlantı höyük yüzey tahribatı nedeniyle tespit edilememiştir.

Aynı devri, yani I. ve II. Orta Tunç Çağı mimari tabakaları devrini temsil ettikleri, ancak seramik örnekler sayesinde ortaya konabilmektedir.

Kuyu dolgusu içinden çok sayıda seramik örnek ele geçirilmiştir. Bu örnekler Batı Anadolu, Ege adaları ve Kıta Yunanistan'da görülen kap tiplerini yansıtmaktadır. Özellikle üzeri yiv bezeli kantharos ve kaideli gri Minyas kapları çok çeşitlilik gösterir. "S" şeklinde profile sahip dikey kulpları ağız kenarı üzerinde yükselen gri Minyas türü fincanlar oldukça yaygın bir şekilde karşımıza çıkar[7] . Bu tür kaplar Menemen Panaztepe örnekleriyle kronolojik açıdan bütünleşir. Gri Minyas seramiği dışında aynı kuyu dolgusundan ele geçen kâse ve çömlekler yerel özellik taşır.

III. ORTA TUNÇ ÇAĞI MİMARİ TABAKASI

Bu mimari tabaka diğer kazı alanlarında daha önceki yıllarda tek evre şeklinde tespit edilirken, yeni kazı alanında üç farklı mimari evresiyle karşımıza çıkmıştır (Resim: 2).

En üstteki evre birbirleriyle bağlantılı olmayan çeşitli duvar kalıntıları, ocak ve fırın tabanı kalıntıları, bir tandır kalıntısıyla temsil edilmektedir (Resim: 2). Duvarlar içinde en iyi korunanı alanın doğusunda, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanmaktadır. 0,50 m uzunluğundaki bu duvarın 5,24 m uzunluğundaki bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Doğu uzantısı, kazılmayan alan içine girmektedir. Batıda ise duvar bir dik açı yaparak güneybatıya dönmektedir. Fakat bu dönüş höyük yüzey tahribatı nedeniyle ancak 0,80 m korunabilmiştir. 0,90 m yüksekliğinde korunan bu duvarın 0,30 m'lik alt kısmı iki sıra halinde düzensiz toplama taşlarla, 0,60 m'lik üst kısmı ise levha halindeki kireç taşlarıyla örülmüştür. Büyük olasılıkla zemin altında kalan kısmı kaba düzensiz taşlarla, zemin üzerinde kalan kısmı ise muntazam levha taşlarla inşa edilmiştir. Aynı tabakanın en üstteki evresine ait olması gereken ikinci bir duvar, kazı alanının güney kesiminde açığa çıkarılmıştır. 4,20 m uzunluğunda kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan bu ikinci duvarın kalınlığı 0,50 m'dir. Bu duvarda bazen tek, bazen iki sıra halinde korunan taşlar farklı karakterdedir. Gene aynı evreyi temsil eden iki farklı duvar, alanın batısında ortaya çıkmıştır. Bu iki duvar aynı duvarın farklı safhaları görünümündedir. Dolayısıyla her ikisi

(7) Bu tür kaplar Kıta Yunanistan'da da yaygındır: S. A. Immerwahr, *The Athenian Agora*, New Jersey 1971, 60-61,77, Lev. 19: 286; H. Goldman, *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge 1931, 138-139, Res. 187:3; A. J. Wace, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge 1912, 62, 159, Res. 32a, 103 d.

de aynı istikamette, kuzeydoğu-güneydoğu istikametinde uzanmaktadır. Biraz daha üstte olanı 7,40 m uzunluğunda ve 0,50 m kalınlığındadır. 0,30 m yükseklikte korunan bu duvarın güneybatı kesiminde levha halinde kireç taşları, kuzeydoğu kesiminde ise düzensiz toplama taşlar kullanılmıştır. 6,30 m uzunlığındaki diğer ikinci duvar güneybatıda üsttekiyle çakışmakta, kuzeydoğuda ise hafifçe batıya kaymaktadır. 0,45 m kalınlığındaki alttaki duvarın korunan yüksekliği 0,20 m dir. İnşaatında levha halindeki kireç taşı parçacıkları yanında, iri küp parçaları da kullanılmıştır. Her iki duvarın orta kesimi üst tabakalar tarafından tahrip edilmiştir. En üstteki evreye ait tüm bu duvarlar mimari bir bütünlüğe sahip değildir ve büyük olasılıkla farklı yapılara aittir.

Tüm alana yayılan çok sayıdaki ocak ve fırın tabanı büyük olasılıkla aynı evreyi, yani en üstteki evreyi temsil etmektedir. Bu tabanların korunabilen uzunlukları veya çapları 1,00-1,60 m arasında değişmektedir. Tüm tabanların yapısı aynıdır. Isının dağılmaması için bir kül tabakası oluşturulmuş, bunun üzeri ise ısıyı toplama amacıyla bir veya birkaç sıra seramik parçalarıyla kaplanmıştır.

Bugüne kadar Liman Tepe'de ilk olarak karşımıza çıkan bir mimari kalıntı da büyük bir olasılıkla en üstteki evreye aittir. Bu kalıntı büyük bir tandır olup zemin içine yerleştirilmiştir. Tandır için açılan dairesel çukur kör duvar tekniğiyle, küçük toplama taşlarla örülmüş, daha sonra bu duvarın içe baka yüzü 0,03 m kalınlığında bir sıvayla kaplanmıştır. Sıva üzerindeki yanık izlerinden bu tandırın uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tandırın iç çapı 0.90 m, dış çapı ise 1,80 m'dir. Batı kenarında görülen açıklığın bir ağız olup olmadığı, bu kesimdeki tahribat nedeniyle anlaşılamamıştır. 0,90 m yükseklikte korunan bu tandırın bir mimari bağlantısı tespit edilememiştir.

III. Orta Tunç Çağı mimari tabakasının ikinci evresi, kazı alanının batısında açığa çıkarılan bir apsisle temsil edilmektedir (Resim: 2). Bu apsis büyük olasılıkla ağaç kullanılarak inşa edilen bir apsidal veya oval eve aittir. Apsise göre evin kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanması gerekmektedir. Ait olduğu yapıyı güneydoğudan kapatan apsis, muhtelif karakterde taşlardan oluşan bir yığıntı görünümündedir. Bu yığıntının yüksekliği yer yer 0,30 m'ye yaklaşmaktadır. Apsis şeklini yansıtan bu yığıntının kalınlığı ise 0,70-0,80 m arasında değişmektedir. Yığıntı duvardan çok, dolgu karakteri taşımaktadır. Bu nedenle ağaç kullanılarak inşa edilen bir evin iç kısmının dolgusu şeklinde değerlendirilebilir. Apsis görünümündeki taş dolgu esas alınacak olursa, yapının 5,20 m genişliğinde olması gerekir. Uzunluğu belirleyen herhangi bir mimari ize rastlanmamıştır.

III. Orta Tunç Çağı mimari tabakasının üçüncü ve son evresi çok daha belirgin mimari özelliklerle temsil edilmektedir (Resim: 2). Bu evreye ait 9,40 m uzunluğundaki bir duvar, kuzeydoğu-güneybatı istikametindedir. Duvarın kalınlığı 0,60-0,70 m arasında değişmektedir. Korunan yüksekliği ise 0,86'm dir. Bu duvarın inşaatında levha halindeki kireç taşları ve düzensiz toplama taşlar birlikte kullanılmıştır. Bu duvar güneybatıda dik bir açıyla dönüş yapmakta ve güneydoğuya yönelmektedir. Böylece belli bir alan uzun duvarla kuzeybatıya karşı kapatılırken, uzantısıyla da güneybatıya karşı kapatılmış olmaktadır. Güneybatıdaki duvar, ikinci evrenin apsis oluşturan taş yığını tarafından büyük ölçüde tahrip olmuştur. Fakat buna rağmen 5,60 m uzunluğunda açığa çıkarılabilmiştir. Kuzeybatı duvarı ayrıca içten, yani güneydoğudan 2,20 m, 1,80 m, 2,00 m uzunluklarında duvarlarla bölünerek 1,70 ve 1,10 m genişliklerinde iki dar mekân elde edilmiştir. Ara duvarların güneydoğu uçları belirgin olmadığı için bu mekânların uzunlukları belli değildir. Ara bölme duvarları kısmen de olsa tahribata uğramış, bu nedenle özgün yapıları kaybolmuştur. Tüm olumsuzluklara rağmen burada büyük bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı içindeki moloz taşlarla döşeli dar mekânlar daha çok depo görünümündedir. Bu büyük yapının güneydoğu kesimiyle ilgili herhangi bir kalıntı ele geçmemiştir.

Bu büyük yapı, kuzeyde Eski Tunç Çağı, güneyde ise Orta Tunç Çağı'nın daha eski tabakaları içine oturmaktadır. Bu nedenle arazinin kuzeye doğru Eski Tunç Çağı tabakalarıyla birlikte yükseldiği ve bu yükselen alanda Orta Tunç Çağı tabakalarının bulunmadığı düşünülebilir.

III. Orta Tunç Çağı mimari tabakasının üç evresinde de seramik olarak daha çok ince nitelikli, kırmızı veya devetüyü renkli kâse tipi kaplar görülmektedir. İnsan yüzlü kaplar diğer tabakalarda olduğu gibi bu tabakada da karşımıza çıkmaktadır. Bu tabakanın önemli bir buluntusu da bir seramik maymun başıdır. Gövdeden kopan baş, Orta Tunç Çağı'nda Liman Tepe'de gelişmiş bir sanat anlayışını ortaya koymaktadır. Seramik dışında maden kalıpları ve seramik tekstil araç gereçleri daha önceki yıllarda olduğu gibi üretim zenginliğini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Gene bol miktarda ele geçen kurşun halkalar, bir çeşit para birimi olarak köklü bir ekonomik anlayışı gündeme getirmektedir.

IV. ORTA TUNÇ ÇAĞI MİMARİ TABAKASI

Kazı alanında yer alan 10 x 10 m'lik üç açmadan kuzeyde bulunan iki tanesinde çalışmalar 1995 yılı için durdurulurken, güneyde bulunanda derinleşilmiş ve IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakasına ait ka-

lıntılar açığa çıkarılmıştır. Mimari kalıntılar arasında derinleşilen alanın güneyinde önemli bir yapı tespit edilmiştir. Bu yapının planı, 1994 yılı çalışmaları sırasında açığa çıkan mimari kalıntılarla bütünleşmektedir. Bu bütünleşme sonucunda doğu-batı istikametinde uzanan oval bir ev tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkmaktadır (Resim: 3). Oval evin uzunluğu 9,20 m, genişliği ise 4,70 m'dir. Duvar kalınlığı 0,40-0,50 m arasında değişmektedir. Duvarların yapımında çeşitli boyutlarda toplama taşlar ve levha halindeki kireç taşları bir arada kullanılmıştır. Duvarlar en iyi korunan kısımlarda 0,35 m yüksekliğinde üst üste iki taş sırasıyla açığa çıkarılabilmiştir. Belli bir yapım tekniği yoktur. Taşlar duvar içinde bazen yan yana iki sıra halinde, bazen tek sıra halinde, bazen de dağınık gruplar halinde kullanılmıştır. Bu nedenle kerpiç örgü için yeterli bir zemin oluşturulduğu söylenemez. Bu oval evde duvar yapımında daha çok ağaç kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Mevcut taş duvar kalıntıları bu doğrultuda daha kolay değerlendirilebilir. Yapının 1994 yılında açığa çıkarılan kısmında görülen 1,10 m genişliğindeki bir açıklık, kapı şeklinde tanımlanabilir. Bu durumda doğu-batı istikametinde uzanan bu oval yapı batıya açılmış olmaktadır. İç kısımda bir bölme duvarı bulunmadığından, burada tek mekânlı bir yapı söz konusudur. İç mekânın kuzey ve güneyinde yer yer kaba taşlardan oluşan döşeme kalıntılarına rastlanmıştır. Gene iç mekânın doğusunda, duvar önünde 1,46 x 1,10 m boyutlarında bir oval ocak tabanı bulunmuştur. Bu ocak tabanı seramik parçalarıyla döşelidir. Bu taban 0,23 m alttaki ikinci bir ocak tabanı üzerine inşa edilmiştir.

Daha önceki yıllarda ortaya çıkarılan ve tümüyle açılamadıkları için tarafımızdan apsidal ev olarak tanımlanan diğer yapıların planı da[8], bu oval ev sayesinde açıklık kazanmaktadır. 1995 yılı kazı çalışmaları doğrultusunda, anteleri içe doğru meyleden bu evlerin de oval ev şeklinde değerlendirilmesi gerekir. Bu durumda Liman Tepe'de IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakasında birden fazla oval ev ortaya çıkarılmış olmaktadır. Bu tür oval evler Ege'de sayıları çok olmasa bile Neolitik Çağ'dan beri tanınmaktadır[9] . Liman Tepe oval evleri yanında, daha geç bir dönemde bu gelenceğin İzmir bölgesinde devam ettiğini Bayraklı kazıları ortaya koymuştur[10].

(8) H. Erkanal ve S. Günel, " 1993 Liman Tepe Kazısı", *XVI. KST* I, Ankara 1995, 268-269, Şek. 4, Res. 5.
(9) A. J. B. Wace ve M. S. Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Londra 1912, 132-133, Res. 80-81; S. Sinos, *Die vorklassischen Hausformen in der Ägäis*, Mainz am Rhein 1970, 81 vd.
(10) E. Akurgal, Eski İzmir I, Ankara 1983, 16-17, _ek. 8a-b, Lev. 4-5.

Oval evin kuzeyinde çıkan bazı mimari kalıntılar V. Orta Tunç Çağı mimari tabakası içine girmiş olmakla beraber, IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakası ürünü olarak değerlendirilebilir (Resim: 4). Bu mimari buluntular arasında bir duvar kısmen de olsa çok iyi korunmuştur. Kuzey-güney istikametine doğru uzayan bu duvarın tabanı, doğuya doğru rampa şeklinde tedrici olarak genişlemektedir. İri boy düzensiz toplama taşlarla kör duvar tekniğinde inşa edilen 4,20 m uzunluğundaki bu duvar, kısmen de olsa batıdaki bir taş dolguya dayandırılmıştır. Bu taş dolgu içinden V. Orta Tunç Çağı mimari tabakası seramik örnekleri ele geçmiştir. 1,52 m yükseklikte korunan kör duvarın rampa şeklindeki doğu yüzü üzerinde, levha halindeki kireç taşlarından oluşan bir yığıntıya rastlanmıştır. Buradaki levha taşlar çok büyüktür. Bu taşlardan bazılarının uzunluğu 1,30 m'ye, genişlikleri ise 0,78 m'ye ulaşmaktadır. Bir kısmının üzerinde keski izleri görülmektedir. Kör duvarın düzgün doğu yüzünü tamamen kaplayan bu yığının taşları sanki yukardan aşağıya kaymış bir görüntü içindedir. Fakat nereden kaymış olabilecekleri veya nereye ait olabilecekleri konusunda bir iz tespit edilememiştir. Eğer rampa şeklindeki kör duvar bir çeşit teras duvarı olarak kabul edilirse, bu levha halindeki taşların teras üzerindeki bir yapıdan kaymış olmaları düşünülebilir.

Kör duvarın hemen güneybatısında, çok dar bir mekân içinde çok büyük bir küpün alt yarısı tespit edilmiştir (Resim: 4). Küpün korunan kısmının çapı 1,10 m'dir. Cidar kalınlığı ise 0,04 m'dir. Dibi silindir şeklinde olup kütlevidir. Hamuru ve astarı devetüyü rengindedir. Hem içi hem de dışı astarlanmıştır. Bu küpün dış çevresinden V. Orta Tunç Çağı mimari tabakası seramiği, içinden ise IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakası seramiği örnekleri ele geçmiştir. Bu durumda gerek küpün gerekse çevresindeki duvarların V. Orta Tunç Çağı mimari tabakası içine yerleştirildiği, fakat aslında IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakasına ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu kalıntılar kör duvar ile bağlantılı değildir.

IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakasına ait 0,90 m derinliğindeki bir çöp çukuru, içerdiği buluntular açısından önem taşımaktadır. Oval evin doğusunda tespit edilen çukurun yarısı kazılmayan alan içinde kalmıştır. Bu çukurda Orta Anadolu Koloni Çağı kökenli seramik örneklerle, Orta Hellas Devri'ni temsil eden mat boyalı seramik örnekler bir arada bulunmuştur. R. Buck'un Ege Bölgesi mat boyalı seramiğiyle ilgili yapmış olduğu sınıflandırmada Liman Tepe buluntuları ince nitelikli 1. sınıfa (Buff-Green Ware) girmektedir[11]. Mat boyalı örneklerde genel olarak

(11) R. Buck, "Middle Helladic Mattpainted Pottery", *Hesperia* 33, 1964, 241.

astar hamur rengine yakındır. Boya bezemeler ise kahverengidir. Motif olarak birbirlerine paralel yatay bantlar görülmektedir (Resim: 5). Ayrıca yatay ve dikey bantlar arasında birbirlerine paralel ince çizgiler halinde zikzak motifi mevcuttur (Resim: 6). Bu tür bezeme şekli batıda Atina Agorası[12], Eutresis[13], Asine[14], Pylos[15], Aspis[16], Midea[17], Aigina[18] ve Keos Adası'nda Ayia İrini'de[19] yaygındır. Orta Anadolu kökenli seramik ise ince niteliği, kırmızı astarı ve perdahı ile dikkati çeker (Resim: 7). Bu tür kaplar içinde halka dipli, keskin profilli, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâseler çoğunluktadır. İki önemli kültür bölgesinin karakteristik özelliklerini yansıtan seramik gruplarının yan yana bulunması kronolojik açıdan büyük önem taşır.

V. ORTA TUNÇ ÇAĞI MİMARİ TABAKASI

Hemen hemen tüm kazı alanını kaplayan taş dolgu V. Orta Tunç Çağı mimari tabakasına aittir. 1994 yılında bu tabakaya ait iki safhalı bir mimari tabaka ve bunlarla bağlantılı bazı kalıntılar tespit edilmiştir. Fakat 1995 yılında taş dolgu dışında hiçbir mimari kalıntıya rastlanmamıştır.

ESKİ TUNÇ ÇAĞI II KÜLTÜR TABAKASI

IV. Orta Tunç Çağı mimari tabakasının araştırıldığı kazı alanında derinleşme çalışmalarına devam edilmiş, alanın ortasında ve kuzeyinde V. Orta Tunç Çağı mimari tabakasına ait yoğun bir taş dolgu kütlesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu taş dolgu, altındaki Eski Tunç Çağı mimari tabakalarını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Bu tahripten daha çok Eski Tunç Çağı'na ait I. ve II. mimari tabakalar etkilenmiş, bu nedenle her iki mimari tabaka ancak alanın kenar kesimlerinde bağlantısız parçalar halinde tespit edilebilmiştir (Çizim: 2).

---

(12) S. A. Immerwahr, *The Athenian Agora*, New Jersey 1971, 62,80, Lev. 20: 302.
(13) H. Goldman, *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge 1931, 150, Res. 206:3, 207.
(14) S. Dietz, *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis* 1970-1974. Stockholm 1980, 92, Res. 85.
(15) C. Blegen v.d., *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia*, Cincinnati 1973, 33, Res.137:11.
(16) E. J. Forsdyke, *Prehistoric Aegean Pottery* I, Londra 1925, 49, Res. 51.
(17) G. Walberg, "Excavations on the Lower Terraces at Midea", *Opuscula Atheniensia* 19, 1992, 25, Res. 7.
(18) H. B. Siedentopf, *Matthenalte Keramik der Mittleren Bronzezeit*, Mainz am Rhein 1991, 56, Lev. 19:19.
(19) J. C. Overbeck, Keos, *Ayia Irini*, Period IV, Mainz am Rhein 1989, 98, Lev. 59: 17 b-c.

I. ESKİ TUNÇ ÇAĞI II MİMARİ TABAKASI

1994 yılında ortaya çıkartılan "koridorlu evin" güney koridorunun uzantısı bu yıl kazılarak açığa çukartılmıştır. Bu uzantı yükseltilerek I. Eski Tunç Çağı II mimari tabakası tarafından kullanılmıştır. Fakat bu kullanım sırasında koridorun yapısı değiştirilmemiş, 5,80 m uzunluğunda ve 1,20 m genişliğinde bir koridor bölümü yeniden değerlendirilmiştir. Bu tabakada da koridorun iç duvarı 0,50-0,60 m arasındaki kalınlığını korumaktadır. Koridor içindeki ince ara duvarların da kalınlığı aynıdır. Bu mimari tabaka tarafından kullanılan koridor mekânının doğusuna, arkası doğu ara duvarına gelecek şekilde bir fırın yerleştirilmiştir. Ağzı mekân içine, yani batıya açılan bu oval fırın, 1,40 x 1,04 m boyutlarındadır. 0,05 m kalınlıkta çamur harçtan yapılan fırın duvarları 0,13 m yükseklikte korunmuştur. Fırın tabanı 7 kat çamur harçla kaplanmış, 7. katın üzeri ayrıca seramik parçalarıyla döşenmiştir. Bu fırının çevresinde çok sayıda kaba mutfak kabı parçaları ve 3 adet öğütme taşı tespit edilmiştir. Kullanım sonucu ortaya çıkan kül ise hemen fırının önüne, yani batısına yayılmıştır. Gerek uzun bir süre kullanılmış olan fırın, gerekse diğer buluntular dikkate alınırsa, bu dar mekânın mutfak olarak değerlendirilmesi gerekir. Mutfak olarak kullanılan bu koridor mekânının güneydoğusunda, 1,5 m kalınlığındaki koridor dış duvarının üzerinde, gene bu tabakaya ait olması gereken bir oda köşesi tespit edilmiştir (Çizim: 2). Dik açı şeklindeki köşenin koridor mekânıyla komşu duvarı 0,70 m, batıdaki diğer duvarı 0,50 m kalınlığındadır. Çok dar bir alanda açığa çıkan bu köşenin gerçek işlevi anlaşılamamıştır. Fakat koridor mekânıyla bir mimari bütünlük içinde olması imkân dahilindedir. Burada söz konusu olan duvarlarda belirli bir inşaat tekniği görülmemektedir. Daha çok levha halindeki kireç taşları kullanılmıştır. Bazı taşların sanki bir yerden düşmüş gibi çarpık sıralanmaları, duvar içinde ağaç dikmelerin kullanılmış olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Bu tabakaya ait diğer bir mimari kalıntı, kazı alanının güneydoğu köşesinde açığa çıkarılmıştır. Burada dik açı yapan bir duvar köşesi görülmektedir. Köşenin kazılmamış alanlar içinde devam eden kenarları 2,60 m ve 2,90 m'dir. Yassı kireç taşları kullanılarak inşa edilen kenarlar çok muntazam bir görünüşe sahiptir. Buna karşın iç kısımlarda daha çok düzensiz toplama taşlar bir çeşit dolgu malzemesi olarak kullanılmış, dolayısıyla bu köşe kütlevi bir görünüm kazanmıştır. Üst üste üç taş sırası korunan bu kalıntının ne amaçla yapıldığı belli değildir.

Bu kütlevi kalıntının kuzeydoğu kenarına 1,00 m uzaklıkta paralel uzanan duvar kalıntısı da aynı mimari tabakaya aittir. Kuzeybatı-

güneydoğu istikametindeki bu duvarın açığa çıkan uzunluğu 2,30 m'dir. Bu duvarın güneydoğu uzantısı kazılmayan alan içine girmektedir. Kalınlığı güneydoğu kesiminde 0,80 m, kuzeybatı kesiminde ise 0, 60 m'dir. Bu durumda kuzeydoğuya doğru daralmaktadır. İri düzensiz toplama taşlarla inşa edilen duvarın 0,30 m yüksekliğinde tek taş sırası korunmuştur.

Kazı alanının doğu kenarında kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan başka bir duvar da aynı mimari tabakayı temsil etmektedir. Diğer duvara paralel uzanan bu duvarın da güneydoğu uzantısı, kazılmayan alan içine girmektedir. Levha halindeki kireç taşlarıyla daha muntazam bir şekilde örülen bu duvarın açığa çıkan uzunluğu 1,90 m, genişliği ise 0,60 m'dir. Üst üste iki taş sırası korunan duvarın yüksekliği 0,20 m'dir.

Aynı tabakaya ait olan, gene kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan diğer bir duvar kazı alanının kuzey doğu köşesinde açığa çıkarılmıştır. Diğer iki duvara paralel olan bu duvarın uzunluğu 1,00 m, genişliği ise 0,46 m'dir. Diğer iki duvarda olduğu gibi bu duvarın da güneydoğu uzantısı, kazılmayan alan içinde bulunmaktadır. Daha çok düzensiz toplama taşlarla yapılan bu duvarın korunan üst üste iki taş sırası 0,30 m yüksekliğindedir. Bu duvarın hemen kuzeyinde görülen bazı levha halindeki kireç taşlarının işlevi anlaşılamamıştır.

Bu mimari tabakanın son duvar kalıntısı kazı alanının kuzey kenarında, V. Orta Tunç Çağı mimari tabakasına ait taş yığıntısının hemen altında tespit edilmiştir. Düzensiz toplama taşlarla kör duvar şeklinde yapılan bu mimari kalıntının düzgün tarafı kuzeybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanmaktadır. Duvarın kuzeybatı uzantısı kazılmayan alan içine girmektedir. 4,80 m uzunluğundaki bu duvarın kuzeydeki arka yüzü bir taş dolgu tabakasıyla bütünleşmektedir. Taş dolgu kazılmayan alan içinde devam ettiğinden karakteri belirlenememiştir. Üst üste 3 taş sırası korunan duvarın yüksekliği 0,50 m dir. Birbirleriyle bağlantılı olmayan tüm bu duvarların gerçek mimari karakteri, ancak kazı alanı genişletildiğinde ortaya konabilecektir.

II. ESKİ TUNÇ ÇAĞI II MİMARİ TABAKASI

1994 yılında ortaya çıkartılan "koridorlu evin" güney koridor uzantısı I. Eski Tunç Çağı II mimari tabakasında olduğu gibi, bu tabakada da değiştirilmeden kullanılmıştır. 5,80 x 1,20 m boyutlarındaki koridor mekânı kullanılırken, 1,50 m genişliğindeki ana koridor duvarı farklı bir teknikle yükseltilmiştir. Burada levha halindeki kireç taşları gelişigüzel yan yana dizilmiştir. bir önceki tabakada olduğu gibi bu tabakada da ana

duvar içindeki bazı taşların sanki bir yerden kaymış veya düşmüş gibi çarpık sıralar oluşturması, ağaç dikme ihtimalini akla getirmektedir. Ana duvar dışındaki diğer ince duvarlarda teknik açıdan bir değişiklik söz konusu değildir. Bir önceki tabakanın aksine, bu tabakada koridor mekânı aslına uygun olarak depo şeklinde değerlendirilmiştir (Çizim: 2; Resim: 8). Bu depodan 1995 yılında Troya II kültürü karakteri taşıyan çok sayıda iri kap örnekleri elde edilmiştir. Ayrıca aynı tabaka içinde, fakat deponun dışında bulunan bir depas, daha çok Troya özellikleri taşımaktadır[20]. Gri renkte hamur ve astara sahip olan bu örnek, korunduğu kadarıyla düz dipli ve silindirik gövdelidir. Dip kısmında kulp izleri mevcuttur. Daha çok duvar kenarlarına veya köşelere dizilen kaplar arasında bir boğa ritonu parçasının bulunması da, bu tabakaya yeni bir boyut kazandırmıştır.

Depo olarak kullanılan koridor mekânının doğusu, bu tabakada büyük olasılıkla değişik bir amaç için kullanılmıştır. Burada levha halindeki kireç taşlarını yatay ve dikey kullanma suretiyle koridor genişliğini aşan çok sağlam bir taban elde edilmiştir (Çizim: 2). Bu taş döşeme taban, doğudaki bir önceki mimari tabaka kalıntıları altında devam etmektedir. Bu muntazam tabanın "koridorlu evin" ana girişine, veya girişlerinden birine ait olması imkân dahilindedir.

II. Eski Tunç Çağı II mimari tabakasına dahil olması gereken 2 safhalı başka bir taş döşeme, kazı alanının doğu kenarında açığa çıkarılmıştır. Bu taş döşemenin her iki safhası da bir önceki mimari tabaka duvarları altında kalmaktadır. İki safhadan daha yeni olanı 1,50 x 5,30 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Diğer mimari özelliklere uygun olarak kuzeybatı-güneydoğu istikametinde gelişen bu döşeme, kazılmayan alan içinde devam etmektedir. Daha çok düzensiz toplama taşlardan tek veya çift sıra halinde yapılan bu döşeme 0,25 m yüksekliktedir. Bu safhanın hemen altındaki ikinci döşemenin sadece kuzeybatıya bakan 4,46 m uzunluğundaki sınırı görülebilmektedir. Bu sınır üstteki döşeme sınırına nazaran güneyde 0,68 m kadar daha kuzeybatıya kaydırılmıştır. Kuzeyde ise her iki safhanın sınırları çakışmaktadır. Alttaki döşeme hem teknik açıdan, hem de istikamet açısından diğerine benzemektedir. Üstteki gibi tümüyle açılamadığından ayrıntıları hakkında daha fazla açıklama yapılamamaktadır.

---

(20) Benzer özellik gösteren örneklere A45 tipi altında Troya II d-g evrelerinde rastlanmaktadır: C. Blegen v.d., *Troy. General Introduction the First and Second Settlements*, Princeton 1950, 285-286,327,339, Lev.381: 36.844, 35.852, 35.857 vd. Aynı tip ayrıca P. Z. Spanos tarafından DI grubu olarak tanıtılmaktadır: P. Z. Spanos, *Untersuchung über den bei Homer "depas amphikypellon" genannten Gefäßtypus*, Tübingen 1972, 89, Lev.6, Res.1.

Gene bu tabakayla bağlantılı bir mekân köşesi, kazı alanının kuzey kenarında tespit edilmiştir. Köşeyi oluşturan duvarlardan biri 1,66 m uzunluğunda ve 0,50 m genişliğinde, kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. Kuzey uzantısı kazılmayan alan içine giren bu duvar, diğer duvarla dik açı yaparak birleşmektedir. Doğu-batı istikametinde uzanan diğer duvar ise 1,96 m uzunluğunda ve 0,40 m genişliğindedir. Her iki duvarın da yapımında levha halindeki kireç taşları kullanılmıştır. Bu duvarların henüz iki taş sırası açığa çıkarılmıştır. Ait oldukları mekânın tabanına 1995 yılında ulaşılamadığı için diğer ayrıntılar hakkında bilgi vermek mümkün değildir.

Kazı alanının batı yarısında bulunan taş yığıntısı 4,20 x 1,70 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Doğu-batı istikametinde uzanan bu yığıntının değerlendirilmesi ancak belli bir oranda derinleştikten sonra yapılabilecektir. Bu kazı alanında ancak II. Eski Tunç Çağı II mimari tabakasına kadar inilebilmiştir. Daha eski tabakalar 1996 yılında araştırılacaktır.

III. ESKİ TUNÇ ÇAĞI II MİMARİ TABAKASI

1994 yılında 10 x 10 m'lik bir kazı alanında çok az bir kısmı ortaya çıkarılan "koridorlu evin" kazısına 1995 yılında da devam edilmiştir (Çizim: 2; Resim: 8). Gerek depo olarak kullanılan 7,40 x 1,20 m boyutlarındaki koridor mekânında gerekse koridor dışındaki salon kısmında derinleşilerek belli taban seviyelerine, hatta sondaj mahiyetinde kısıtlı alanlarda taban seviyelerinin altına inilmiştir. Koridor mekânı içinde ilk önce 0,55 m seviyesine gelinmiş, fakat yapının güneydeki ana duvarına ait taş sıralarının devam etmesi üzerine derinleşme çalışmalarına devam edilmiştir. Neticede 0,06 m seviyesinde ana duvarın en alt taş sırasına ulaşılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1,50-2,20 m genişliğindeki ana duvarın 2,00 m yükseklikte korunduğu anlaşılmıştır. Ana duvarda 2,00 m yüksekliğe kadar belli bir inşaat sistemi devam etmektedir. Bu sisteme göre levha halindeki kireç taşlarıyla duvarın her iki kenarı çok muntazam bir şekilde örülmekte, duvarın iç kısmı ise çamur harcı ve düzensiz toplama taşlarla doldurulmaktadır. Ayrıca ana duvar inşa edilmeden önce oturacağı zemin küçük taşlarla sertleştirilmektedir. Koridoru salondan ayıran paralel duvar ise daha çok düzgün olmayan toplama taşlarla yapılmış olup 0,50-0,60 m arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Orta kısımlarında koridor mekânı içine doğru üstten meyleden bu duvarın tam üzerine II. Eski Tunç Çağı II mimari tabakası duvarı oturtulmuştur. Bu duvarın taşları, derinleşildikçe daha düzgün bir şekle dönüşmektedir. Bu duvar ana duvarın aksine daha yüksek bir seviyede, 0,90 m seviyesinde kesilmektedir.

Koridor mekânı dışında, yani "koridorlu evin" salon kısmında, üst tabakalara ait duvar kalıntıları yerinde bırakılmış, buna karşılık bu tabakalara ait taş döşemeler kaldırılarak 0,43 m seviyesine kadar derinleşilmiştir. Bu derinleşme çalışmaları sırasında farklı seviyelerde yer yer taş döşeme kalıntılarına rastlanmıştır. Hem levha halindeki kireç taşlarının, hem de düzensiz toplama taşların kullanıldığı döşeme kalıntıları büyük bir ihtimalle III. Eski Tunç Çağı II mimari tabakasına, yani "koridorlu evin" salon kısmına aittir.

"Koridorlu evin" güney ana duvarının dışında da derinleşme çalışmaları devam etmiştir. Burada 0,91 m seviyesinde Eski Tunç Çağı I kültürüne ait bir tabaka içine girilmiştir. Bu durumda "koridorlu evin" ana duvarının, dolayısıyla binanın 1,00 m'den daha fazla bir derinlikte, daha eski bir kültür tabakası içine girdiğini kabul etmek gerekir. Depo görünümündeki koridor mekânları büyük olasılıkla zemin altındadır. Bu mekânlar üzerinde bir kapı açıklığının bulunmaması da bu görüşü desteklemektedir. Salon kısmındaki döşeme kalıntıları seviye olarak çok daha yukarıdadır. Bu durumda salon, koridor mekânlarına nazaran daha yukarda bulunmaktadır. Tüm bu konular kazı alanı genişletildiğinde açıklık kazanabilecektir.

Depo olarak kullanılan koridor mekânından ve çevresinden ele geçen seramik örneklerin % 70'i orta nitelikte, kahverengi hamurlu, koyu gri astarlı ve perdahlıdır. Kap şekli olarak düz dipli, yuvarlak gövdeli, içe eğik veya basit ağız kenarlı çanaklar çoğunluktadır (Resim: 9). Bu tür çanaklar Troya'da da çok sayıda görülmektedir[21]. Ayrıca bunlar Kıta Yunanistan'a kadar uzanan bir yayılım alanına sahiptir[22]. Diğer kap şekilleri arasında kısa silindirik boyunlu çömlekler, düz dipli veya üç ayaklı olarak sayıca fazla miktarda karşımıza çıkar. Orta nitelikte ve kaba örnekler yanında, ince cidarlı, kırmızı astarlı seramik örnekler de ele geçmiştir. Yerel seramikle birlikte bulunan Yunanistan kökenli "urfirnis"sos kapları kronolojik açıdan büyük önem taşımaktadır. Salon kısmında bulunan en önemli ve anlamlı eser grubunu phallos örnekleri oluşturmaktadır. Muhtelif taşlardan yapılan bu örnekler silindirik bir gövdeye, dik durabilmeleri için düz bir dip kısmına ve yuvarlak bir baş kısmına sahiptir. Ele geçen 5 örnekten üçü gövde parçası ve biri başlı gövde parçası şeklindedir. Bir örnek ise tam olarak ele geçmiştir

(21) C. Blegen v.d., *Troy. General Introduction the First and Second Settlements*, Princeton 1950, Lev. 375-376.

(22) L. Bernabò Brea, *Poliochni Città Preistorica Nell' isola di Lemnos*, Roma 1964, 635, Lev. 138a; E. Kunze, *Orchomenos III. Die Keramik der Frühen Bronzezeit*, Münih 1934, 62,64, Res. 25:2,4; M. R. Popham ve L. H. Sackett, *Excavations at Lefkandi*, Euboea 1964-1966, Atina 1968, 8, Res. 7:3.

(Çizim:3). Bu 5 örnekten başlı gövde parçası, sadece dini açıdan değil, sanat açısından da önem taşır. Gre taşından yapılan bu örneğin başı maymun kafası şeklindedir (Resim: 10). Bu maymun kafası gerçekçi stiliyle dönemin Liman Tepe'deki sanat anlayışını ortaya koymaktadır. Oval görünüme sahip seramik, bir plâka da dini bir eşya olarak değerlendirilmelidir (Çizim: 4). Bir tarafındaki çatal şeklindeki sapıyla, bir taraftan Alacahöyük bronz kurslarını, diğer taraftan ise Kiklad tavalarını anımsatmaktadır. Bu eşyalar sayesinde Liman Tepe "koridorlu evi" dini bir karakter taşımış olmaktadır.

KUZEY KAZI ALANININ GÜNEYİNDEKİ ESKİ TUNÇ ÇAĞI I E AİT YAPILAŞMA

1994 yılı çalışmaları sırasında kuzey kazı alanının güneyinde, İzmir-Çeşmealtı yolunun hemen kuzey kenarında uzun bir duvar açığa çıkarılmış, bu duvarla beraber Eski Tunç Çağı II'den daha eski buluntulara rastlanmıştır (Çizim: 1/1, 5). Bu konuya açıklık getirmek üzere 1995 yılında aynı alanda daha eski tabakalara yönelik kazı çalışmaları yapılmıştır.

ESKİ TUNÇ ÇAĞI MİMARİ TABAKASI

1994 yılında ilk kez açığa çıkarılan uzun duvar, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanmaktadır (Çizim: 5; Resim:11). Kalınlığı 0,90 m'dir. Şu ana kadar tespit edilen uzunluğu ise 15,50 m'dir. Bu duvar her iki istikamete doğru uzamakta ve kazılmayan alanlar içinde devam etmektedir. Duvar inşaatında levha halindeki kireç taşları kullanılmıştır. Bu taşlar yan yana dizilerek duvar yükseltilmiş, ayrıca farklı bir örme tekniği kullanılmamıştır. Duvarın batı kesiminde 1,50 m aralıklarla duvarla bağlantılı 3 adet çıkma görülmektedir. Bu çıkmalar 0,24 x 0,24 m boyutlarında dışa, yani güneye doğru uzamaktadır. Duvarın bir Roma Dönemi sarnıcı tarafından tahrip edilen doğu tarafında bu tür çıkmalar mevcut değildir. Duvarın korunan kesin yüksekliği alt kısımları kazılamadığından bilinmemektedir. Şu ana kadar tespit edilen yüksekliği 1,20 m'dir. Duvarın ön, yani güney kısmı ayrıca düzensiz toplama taşlarla kaplanmıştır. Bu kaplama alttan rampa şeklinde güneye doğru genişlemektedir. Böylece duvarın alt kısmı ayrıca kaplama taşlarla güçlendirilmiş olmaktadır. Üst kısımda bu tür bir önleme gerek duyulmamıştır.

Ön kısmı alttan rampa şeklinde güçlendirilen bu duvarın kuzey kısmında, yani arka kısmında dar bir alanda derinleşilerek bu kesimdeki görünüşüne açıklık getirilmek istenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda du-

varın korunan en üst taş seviyesinden 1,20 m derinlikte bir taban ve 2 adet fırın tespit edilmiştir (Resim:12). Fırınlardan bir tanesi, üzerindeki Eski Tunç Çağı II duvarı tarafından kesilmiştir. Bu fırının tabanı kuzeye doğru eğimlidir. Eski Tunç Çağı II duvarı dışında kalan kısmı 1,46 x 1,48 m boyutlarındadır. Fırının tabanı taş ve seramik parçalarıyla döşelidir. Fırın duvarları 0,08 m kalınlığında olup sadece çamur harcı kullanılarak yapılmıştır. Ağzı büyük olasılıkla Eski Tunç Çağı II duvarı altında, yani kuzey tarafında bulunmaktadır. Bu fırının 1,15 m güneyinde, rampalı duvarın hemen kuzeyinde açığa çıkan ikinci fırın tümüyle korunmuştur. Ağzı kuzeye açılan ikinci fırın yuvarlak bir yapıya sahip olup, 1,42 x 1,50 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Tabanı iri seramik parçalarıyla döşenmiştir. Gerek kubbesinde gerekse duvarlarında sadece çamur harcı kullanılmıştır. Kubbenin tabandan yüksekliği 0,44 m'dir. Kubbe büyük olasılıkla çökmüştür. Bu nedenle daha fazla bir yüksekliğe sahip olması gerekir. Bu fırınları içinde bulunduran mekâna ait belirgin bir sınır tespit edilememiştir.Sadece rampalı duvarın kuzey yüzü bu mekânın güney sınırını oluşturmaktadır. Her iki fırın çevresinde çok sayıda seramik örnek açığa çıkarılmıştır. Bu örnekler arasında sapları düz veya kıvrık kaşıklar da bulunmaktadır (Resim: 13). Seramiğe göre hem rampalı duvar, hem de fırınlara ait tabaka Eski Tunç Çağı I kültürünü temsil etmektedir.

Eski Tunç Çağı I kültürünü temsil eden bu mimari özelliklerin üzerini kaplayan kerpiç dolguya, 1994 yılında olduğu gibi 1995 yılında da rastlanmıştır. Keripç dolgu içinde Eski Tunç Çağı II seramik kırıntıları çoğunluktadır. Koyu kahverengi bir görünümde olan dolgu kerpiçlerinin kalınlığı 0,06 m kadardır. Uzunlukları ise değişmektedir. Anlaşılan tabakalar halinde sadece dolgu malzemesi olarak kullanılmak üzere üretilmişlerdir. Bu dolgu bir taraftan Eski Tunç Çağı II duvarları altında uzanırken, diğer taraftan güney kazı alanındaki bastiyonun iç yapısını oluşturmaktadır.

Eski Tunç Çağı I'e tarihlenen rampalı duvar bir iç kalenin savunma sisitemi olarak değerlendirilebilir. Eski Tunç Çağı II kültürü bu eski sistemi ve diğer mimari özellikleri kerpiç bir dolguyla kapatmış, bu dolgu üzerinde kendi mimari anlayışını ortaya koymuştur. Kendi oluşturduğu savunma sisitemine ait bastiyonları da daha önceki kültür tabakalarına dayayarak, ilk önce kerpiç dolguyla şekillendirmiş, daha sonra taşla kaplayarak ortaya çıkarmıştır. Bu yöntemle bir taraftan daha büyük yapılar için sağlam bir zemin elde edilmiş, diğer taraftan ise iç kalenin boyutları büyütülmüştür.

YERLEŞİMİN DENİZ ALTINDA KALAN KISMI

1994 yılı başlarında Urla Belediyesi tarafından çektirilen bir hava fotoğrafı üzerinde, Liman Tepe'nin kuzeyinde, deniz altında bazı kalıntılar teşhis edilmiştir (Çizim: 1/4). Bu kalıntıların Liman Tepe'nin topografik yapısına uyum sağlaması üzerine konu ayrıca değerlendirilmiş ve 1995 kazı çalışmalarında su altı araştırmalarına da yer verilmiştir. Bu araştırmalar sonucunda su altındaki arazi yapısı ve kalıntıların yayılış alanı ana hatlarıyla tespit edilmiştir. Bu tespite göre Liman Tepe'nin bulunduğu yarımada deniz içinde kademeli bir şekilde alçalmakta ve kuzeybatıya doğru uzayarak bir burun oluşturmaktadır. Bu burun, güneyindeki koyu bir dalgakıran gibi doğal bir şekilde korumaktadır. Bu doğal olanaklar Liman Tepe kültürleri tarafından değerlendirilmiş ve yerleşim günümüzdeki deniz seviyesi altındaki -3,00 m yüksekliğine kadar uzatılmıştır. Kuzeybatıya doğru uzanan burun üzerine de büyük bir bastiyon görünümünde bir mendirek inşa edilmiştir. Bu mendireğin uzunluğu ve genişliği deniz altındaki doğal burna uyum sağlamaktadır. Mendireğin uzunluğu 100 m genişliği ise 35 m'dir. Mendireğin güneybatısına ayrıca 30 m uzunluğunda ve 5 m kalınlığında bir dalgakıran inşa edilmiştir. Böylece kuzey rüzgârlarının ve dalgaların etkisi tamamen önlenmiş, gemiler için emniyetli liman şartları oluşturulmuştur. Liman içinde bulunan 15 m uzunluğunda ve 2 m genişliğindeki mendirekle bağlantılı bir duvarın iskele olarak değerlendirilmesi mümkündür. Hemen bu iskelenin doğusunda mimari kalıntılar yoğunlaşmakta ve karaya, yani yarımadaya bağlanmaktadır. Kalıntılar günümüzdeki Liman Tepe sahilinin 40 m kuzeyinde bir kavis yapmakta ve yarımadanın 50 m doğusunda karayla birleşmektedir. Kuzeydoğuda mimari kalıntılarla bağlantılı bir duvar daha tespit edilmiştir. Bu duvar 15 m uzunlukta ve 2 m genişlikte olup, kuzeydoğu-güneybatı istikametindedir. Deniz içine uzanan bu ikinci duvarın da iskele olarak tanımlanması mümkündür.

Şu ana kadar yürütülen çalışmalar sonucunda Liman Tepe'nin günümüzdeki topografik yapısının daha çok Eski Tunç Çağı II döneminde oluştuğu anlaşılmaktadır. Daha geç dönemlerde görülen yerleşmeler bu topografik yapı içinde kalmıştır. Bugün deniz altında kalan mimari özellikler Liman Tepe topografyasına uyum sağlamakta, hatta bir yerde çakışmaktadır. Ayrıca deniz altında tespit edilen mimari özellikler gerek teknik, gerekse plan olarak Eski Tunç Çağı II dönemi karakterini taşımaktadır. Bu nedenlerle bugün deniz altında kalan mimari özelliklerin ve bilhassa liman tesisinin büyük çapta bu döneme, yani Eski Tunç Çağı II dönemine ait olduğu düşünülebilir.

Deniz içindeki kalıntılar da göz önüne alınacak olursa, Liman Tepe Eski Tunç Çağı II döneminde uzunluğu 300 m ye yaklaşan oval görünümde bir iç kaleye sahiptir. Karada ve büyük olasılıkla denizde de bastiyonlarla donatılan güçlü savunma sistemi, bir yerde içinde iskeleleri de bulunan liman tesisileriyla bütünleşmektedir. Bu iç kalenin güneyinde ise bir yelpaze gibi açılan ve daha çok özel ikamete tahsisi edilen aşağı şehir bulunmaktadır. İç kalenin odak noktası "koridorlu ev" olarak tanımlanan saray niteliğindeki büyük yapıdır. Bu yapı çevresinde daha çok resmi karakter taşıyan binalar ve büyük olasılıkla depolar yer almaktadır. Böylece iç kalesiyle, liman tesisleriyle aşağı şehriyle örnek bir şehircilik anlayışı yansıtılmış olmaktadır (Çizim: 1).

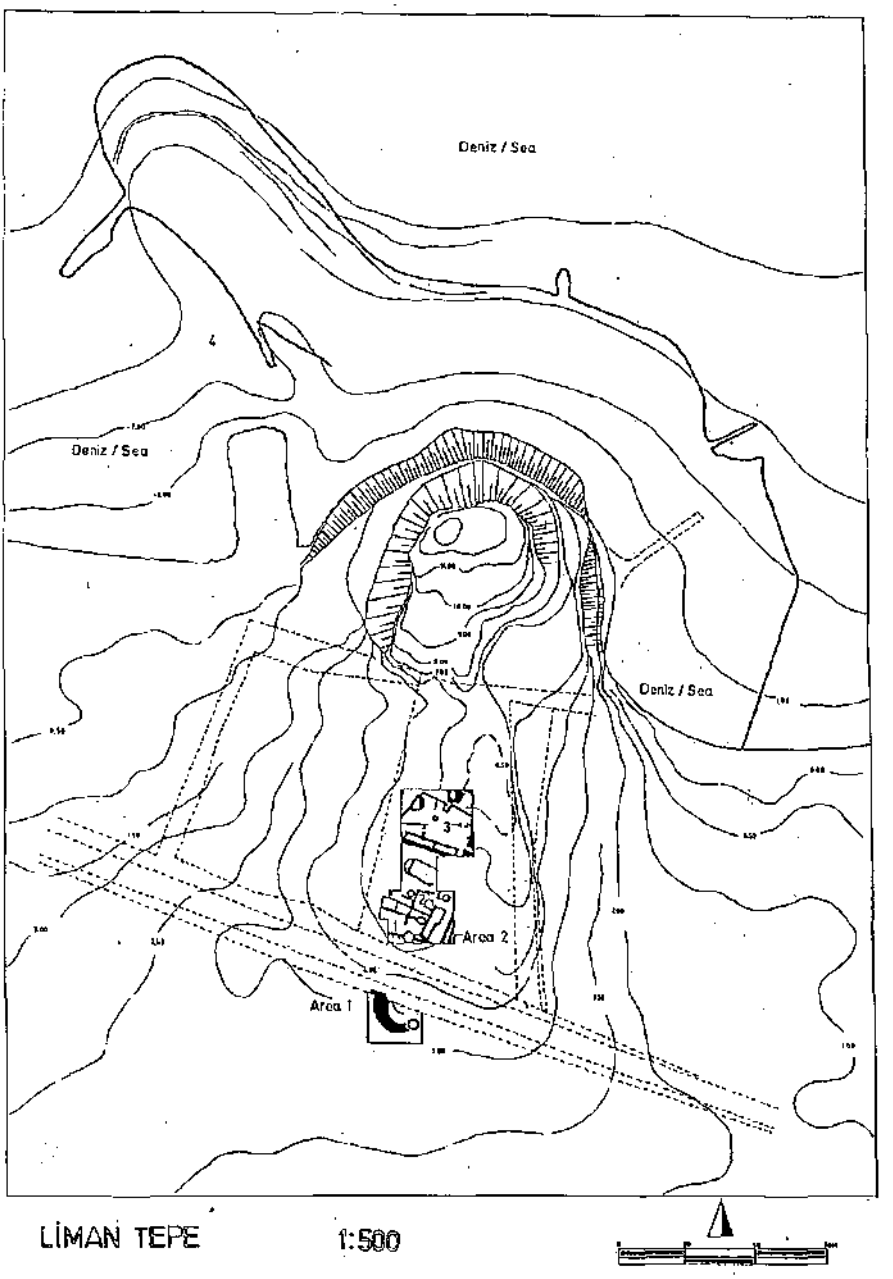

Çizim 1: Liman Tepe'nin topoğrafik haritası ve kazı alanlarının genel görünümü

Çizim 2: Eski Tunç Çağı mimari tabakalarına ait kalıntılar

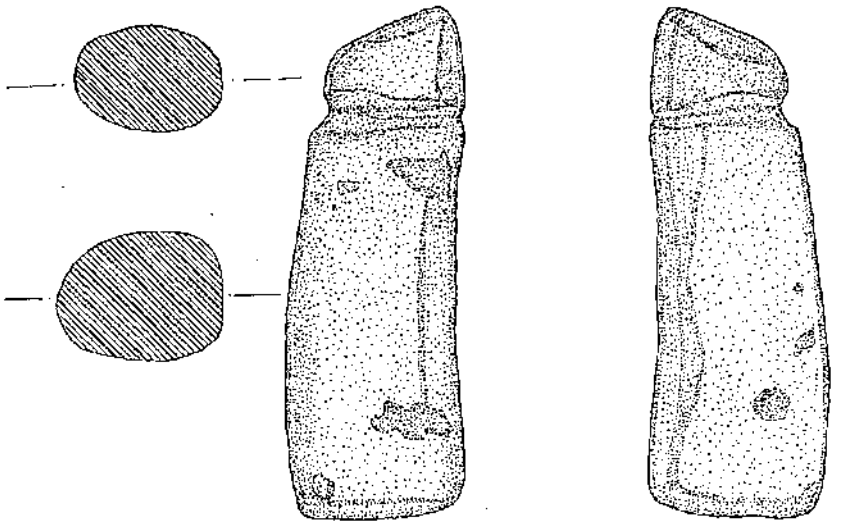

Çizim 3: Eski Tunç Çağı II'nin III. mimari tabakasına ait bir taş "phallos"

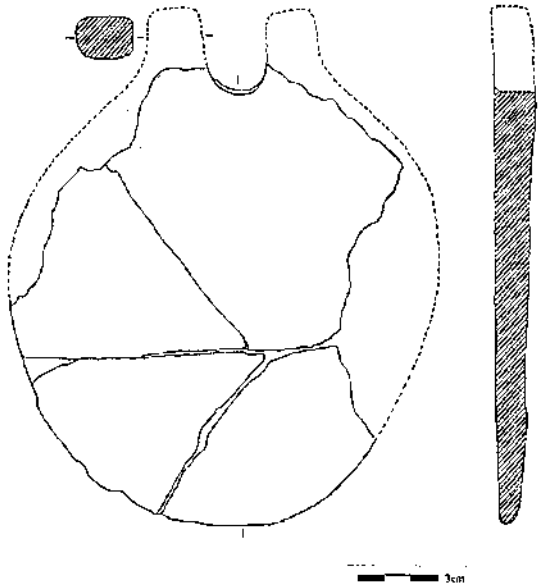

Çizim 4: Eski Tunç Çağı II'nin III. mimari tabakasına ait bir seramik kült eşyası

Çizim 5: Eski Tunç Çağı I savunma sistemi

Resim 1: Orta Tunç Çağı, I. II. mimari tabakaları ve su kuyusu

Resim 2: Orta Tunç Çağı I. III. tabakalarına ait mimari özelliklerin genel görünüşü

Resim 3: Orta Tunç Çağı IV. mimari tabakasına ait oval ev

Resim 4: Orta Tunç Çağı, IV. mimari tabakasına ait kalıntılar

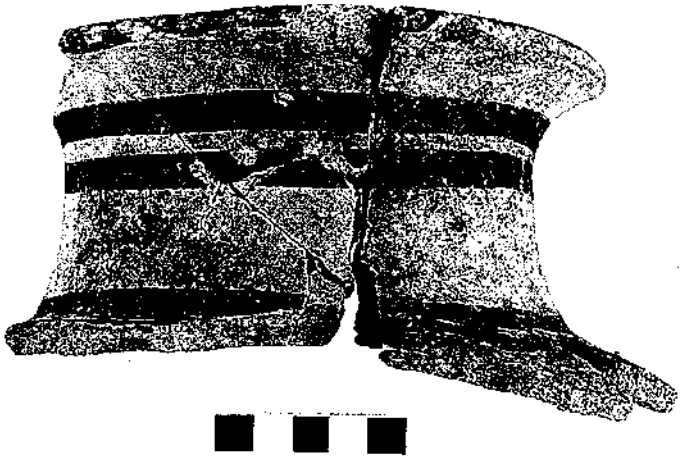

Resim 5: Orta Tunç Çağı, IV. mimari tabakasına ait mat boya seramik örneği

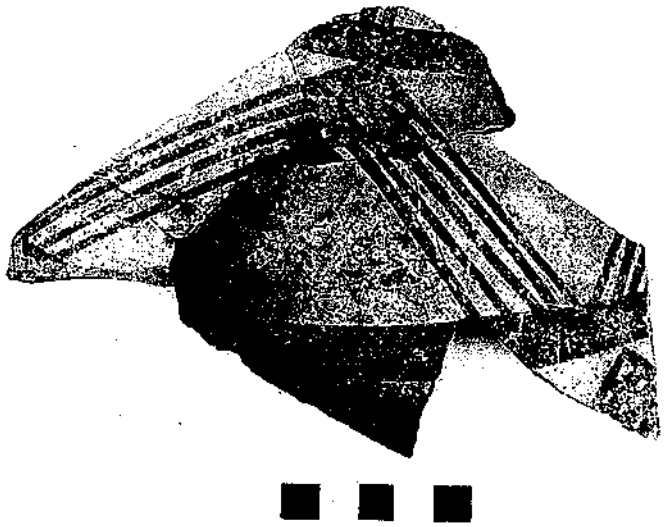

Resim 6: Orta Tunç Çağı, IV. mimari tabakasına ait mat boyalı seramik örneği

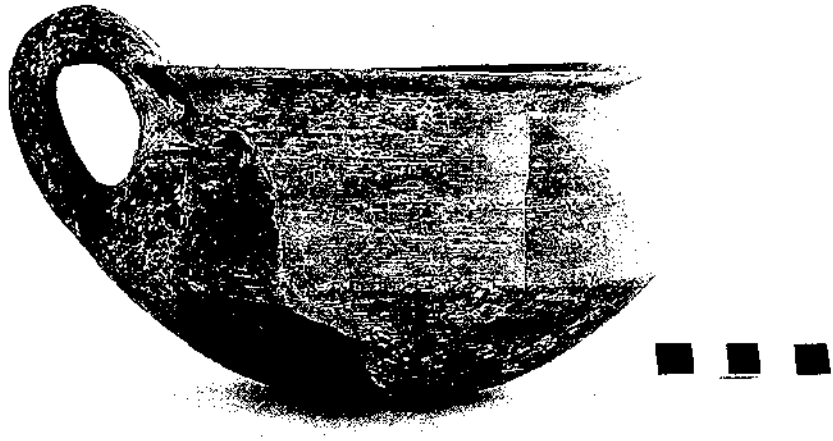

Resim 7: Orta Tunç Çağı, IV. mimari tabakasına ait Anadolu kökenli bir maşrapa

Resim 8: Eski Tunç Çağı II'nin III. mimari tabakasına ait "koridorlu ev"

Resim 9: Eski Tunç Çağı II'nin III. mimari tabakasına ait bir çanak

Resim 10: Eski Tunç Çağı II'nin III. tabakasına ait taş bir maymun başı

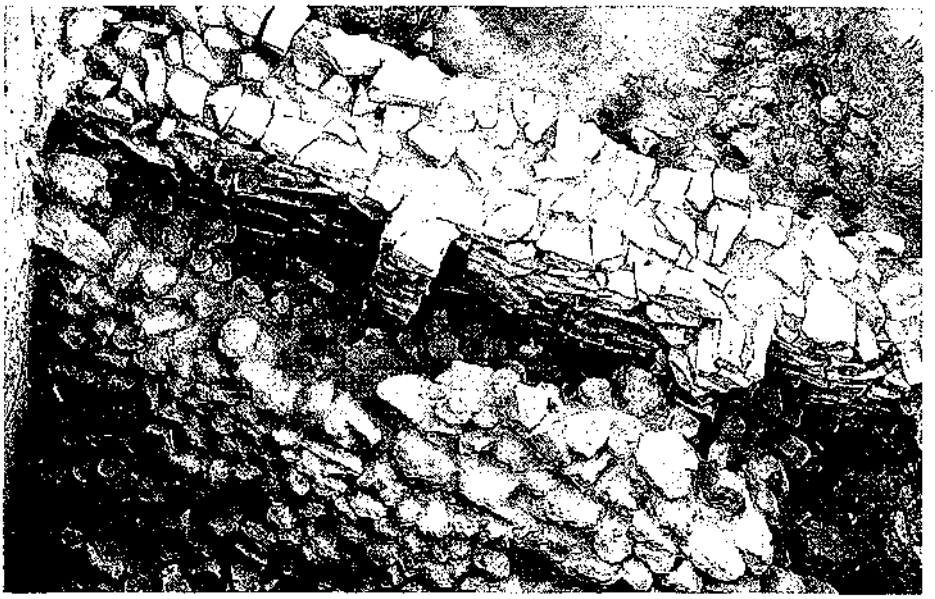

Resim 11: Eski Tunç Çağı I, savunma sistemi

Resim 12: Eski Tunç Çağı I, fırınları

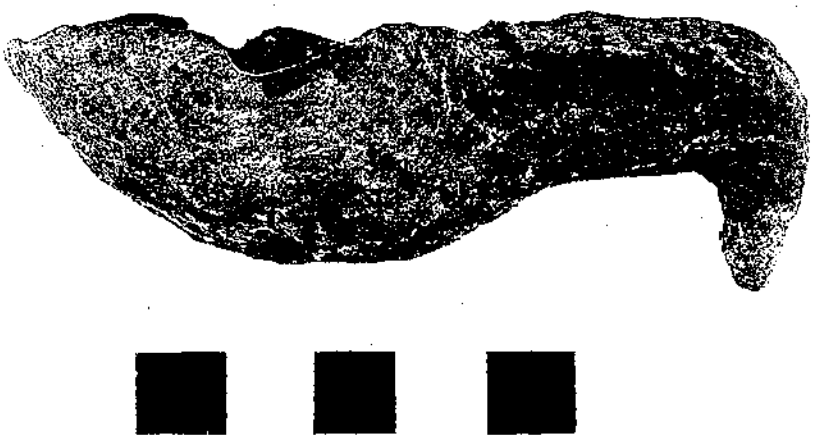

Resim 13: Eski Tunç Çağı I. seramik kaşık örneği

1995 BAKLA TEPE KAZILARI

*Hayat ERKANAL**
Turhan ÖZKAN

İzmir'e bağlı Menderes ilçesinin de içinde bulunduğu Cumaovası, bir taraftan kuzeydeki İzmir Körfezi'ne, diğer taraftan ise Torbalı üzerinden Küçük Menderes Vadisi'ne bağlanmaktadır. Bu ovanın güneydeki alçak kesimini kuzeydoğu-güneybatı istikametinde kateden Tahtalı Çayı, çevredeki yüksek yerlerden kaynaklanan çok sayıda küçük çayla birleşerek güçlenmekte ve güneybatıya doğru ovayı terketmektedir. Tahtalı Çayı daha sonra yer yer kanyon görünümündeki bir vadi içinden akarak Gümüldür'de denizle birleşmektedir.

Gümüldür'ün hemen kuzeydoğusunda Tahtalı Çayı vadisi ağzında inşa edilen içmesuyu maksatlı kil dolgu tipi bir baraj, gerek 9 km lik vadide, gerekse vadinin hemen kuzeydoğusunda bulunan Cumaovası'nın alçak kesiminde büyük çapta bir göl oluşumuna neden olacaktır. Baraj gölü içinde kalacak arkeolojik değerleri kurtarma amacıyla, İzmir Arkeoloji Müzesi uzmanları tarafından yapılan bir araştırma sonunda, önemli merkezler ve mezarlık alanları tespit edilmiştir. Bu merkezler arasında yer alan Bulgurca Köyü'ndeki Bakla Tepe, prehistorik bir yerleşme olup ilk kez Numan Tuna tarafından tespit edilmiştir[1]. Aynı prehistorik yerleşim bir yıl sonra da Recep Meriç tarafından değerlendirilmiştir[2].

(*) Prof. Dr. Hayat ERKANAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-ANKARA
Dr. Turhan Özkan, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü, Konak-İZMİR

(1) Numan Tuna Bakla Tepe'yi "Bulgurca Höyüğü" şeklinde adlandırmakta ve burasını M.Ö. Erken 3. bine ait küçük bir merkez olarak tanıtmaktadır: N. Tuna, "Ionia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 1984", *III. AST*, Ankara 1986, 215.

(2) Recep Meriç Bakla Tepe'de Troya I ile çağdaş Erken Bronz Çağı malzemesi yanında, Kumtepe Ib ile çağdaş Geç Kalkolitik Çağ malzemesi de tespit etmiştir: R. Meriç, "1985 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *IV. AST*, Ankara 1987, 302.

Menderes ilçesine bağlı Bulgurca Köyü Cumaovası'nın alçak kısmının takriben ortasında yer almaktadır. Gümüldür'ün, dolayısıyla denizin 15 km kuzeydoğusundadır. Tümüyle su altında kalacak olan köyün kuzey kenarında, Menderes'e giden yolun hemen güneydoğusunda bulunan bir kaya yükseltisi, prehistorik kalıntılar içermekte olup eskiden daha çok bakla tarımı yapıldığı için Bakla Tepe olarak adlandırılmıştır.

Bakla Tepe konumu nedeniyle gerek ekonomik, gerekse stratejik açıdan büyük önem taşır. Tahtalı Çayı'nın hemen kenarında olması ve Cumaovası'na hakim bir yerde olması, tepeye ekonomik yönden önem kazandırmıştır. Ayrıca gene Cumaovası aracılığıyla kuzeydeki İzmir Körfezi'yle ve güneydoğudaki Küçük Menderes Vadisi'yle bağlantı içinde olması; Tahtalı Çayı vadisiyle, Gümüldür'le bağlantılı olması tepeye stratejik ve ticari açıdan da önem kazandırmaktadır. Bakla Tepe ayrıca güneybatıdaki Ahmetbeyli'ye Çile Deresi vadisiyle açılmaktadır. Bilindiği gibi Kolophon ve Klaros gibi antik yerleşim merkezleri bu vadi içinde bulunmaktadır.

Her yönüyle önem taşıyan bölgede Bakla Tepe tek prehistorik merkez değildir. Fakat baraj gölü nedeniyle tehdit altında bulunan tek prehistorik merkez olduğundan, burada arkeolojik kazı yapılmasına karar verilmiş, 1993 ve 1994 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve sondaj çalışmalarından sonra, 1995 yılında gerçek kazı çalışmalarına başlanmıştır[3]. Liman Tepe Kazı Kurulu tarafından bilimsel sorumluğu taşınan Bakla Tepe kazıları, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün maddi katkılarıyla İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Turhan Özkan'ın başkanlığı altında yürütülen Tahtalı Barajı Kurtarma Projesi çerçevesi içinde gerçekleştirilmiştir[4].

Bakla Tepe deniz seviyesinden 65,50 m, ovadan ise 20 m yüksekliktedir (Çizim: I). Tepe üzerinde 70 m çapında yapay bir düz alan bulunmaktadır. Tepe üzerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Geç Kalkolitik Çağ'dan Roma Devri'ne kadar uzanan farklı çağların ve dönemlerin malzemesi bir arada bulunmuştur. Höyüğün stra-

(3) 1995 yılı Bakla Tepe çalışmalarına iştirak eden kazı kurulu üyeleri: H.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr. Tuba Ökse; H.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Derya Yalçıklı; Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Eyyüp Ay ; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencisi Coşkun Yerlikaya; H.Ü. Edebiyat Fakültesi öğrencileri Koray Akıncı, Kurtcebe Işık, Meryem Kocabay, Mehmet Özmen, İlknur Subaşı.

(4) 1995 yılı Bakla Tepe Kazıları, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, D.S.Y İzmir Bölge Müdürlüğü, D.S.Y.Tahtalı Barajı Kontrol Başmühendisliği; Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün değerli katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Buradaki ilgili kurumların yöneticilerine ve tüm çalışanlarına özverili yardım ve destekleri için candan teşekkür ederiz.

tigrafik yapısını ortaya koyma amacıyla, ilk kazı çalışmasına tepenin ortasında başlanmıştır (Çizim: 1). Bu ilk açmada tepe yüzeyinden 1,5 m derinliğe inildiğinde, ancak kuzey kesimde bazı tabakalar tespit edilebilmiştir. Bu tabakaların dışında geniş bir alanın sonradan doldurulduğu görülmüştür. Dolgu toprağı içinde çok farklı devirlere ait seramik örnekler bir arada karşımıza çıkmıştır. Seramik örnekler yanında boş kovanlar ve M.S.20. yüzyılın başlarına ait atık bazı eşya parçaları tespit edilmiştir. Bu ilginç durum karşısında Bulgurca Köyü'nün yaşlılarına müracaat edilerek tepenin eski durumu hakkında bilgi edinilmiştir. Gerek verilen bilgiler gerekse bu açmadan ele geçen buluntu ve kalıntılar değerlendirildiğinde, umulmadık bir sonuçla karşı karşıya kalınmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Bakla Tepe'nin stratejik konumundan yararlanılarak büyük bir askeri mevzi kazılmış ve buraya büyük bir top yerleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda arazi sahibi tepeyi tarımsal amaçla değerlendirmek isteyince, top mevzi olarak kazılan çukuru toprakla doldurmuştur. Fakat dolgu toprağını açık araziden değilde, antik bir yerleşim ünitesinden alınca dolgu, toprağıyla birlikte bu ünitede temsil edilen kültürlere ait seramik örneklerde Bakla Tepe'ye gelmiş ve tepe yüzeyi tesviye edilirken tüm alana karışık bir şekilde dağıtılmıştır. Bu durumda doğal olarak yüzey malzemesi tepenin gerçek kimliği konusunda yanıltıcı bir sonuç ortaya koymuştur. Aynı merkezi açmada, daha dar bir alanda derinleşme çalışmalarına devam edilmiş, yüzeyden 4,5 m derinliğe inilmesine rağmen duru bir tabakaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle ana kayanın tespiti veya eğer varsa ana kaya üzerindeki en eski tabakanın ortaya konması işi, 1996 yılına bırakılmıştır.

MİMARİ KALINTILAR

Merkezi açmanın kuzeyinde bazı Eski Tunç Çağı I tabakalarının açığa çıkması üzerine, daha sonraki çalışmalar tepenin kuzey kenarına kaydırılmıştır (Çizim: 1). 30 x 10 m boyutlarında bu yeni alanda gene Eski Tunç Çağı I dönemine ait dört ev ve bir sokak tespit edilmiştir (Çizim: 2).

Dört evden en doğuda bulunanı kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır (Çizim: 2; Resim: 1). 1995 yılında bu evin taş örgülü iki uzun duvarı ortaya çıkarılmıştır. Takriben 0,80 m kalınlığındaki duvarlar, 10 x 10 m lik açmanın kazılmayan kuzey ve güney kesimlerinde devam etmektedir. Bu durumda evin gerçek uzunluğunun 10 m den daha fazla olduğu görülür. Genişliği ise duvar kalınlıkları dahil olmak üzere 5,80 - 5,40 m arasında değişmektedir. İki uzun duvar yer yer 2 m yüksekliğinde korunmuştur (Resim: 2). Evin iç kısmında, kuzeyinde 1,30 m uzunluğunda, kuzey-güney istikametinde uzanan oval yapıya sahip bir ocak

tabanı bulunmaktadır. Bu ocak tabanı iki kademelidir (Resim: 1). Ayrıca evin tabanının küçük boy taşlarla döşendiği anlaşılmaktadır. Bu tür taban döşeme kalıntılarına iki safha halinde evin güney kısmında rastlanmıştır (Resim: 2). Bu ev büyük olasılıkla ikinci bir safhada doldurularak tadil edilmiş ve yeniden kullanılmıştır. Evin güneyinde görülen 1,10 m kalınlığındaki ara bölme duvarı ve kapı açıklığı, daha yeni olan ikinci safhaya aittir. 2 m yüksekliğindeki duvarların en üst taş sıraları da farklı bir tekniğe sahiptir. Bu durumda aynı ev tabanı üzerinde üçüncü bir safha tespit edilmiş olmaktadır.

Bu ev üzerinde görülen her üç mimari safhada da inşaat tekniği aynıdır. Duvarların yapımında orta büyüklükte düzensiz toplama taşlar ve çamur harç kullanılmıştır. Yapım sırasında iri taşların daha çok kenarlarda kullanılmasına özen gösterilmiş, fakat bunun dışında genel olarak taşlar gelişi güzel yan yana veya üst üste dizilerek duvar ortaya çıkarılmıştır. Gerek malzemenin gerekse tekniğin zayıflığı sonucu, duvarlarda büyük çapta eğimler oluşmuştur. Her ne kadar kazı sırasında tespit edilmemiş olsa da, bu taş örgü duvarların üst kısımlarının kısmen de olsa kerpiçle tamamlanmış olması imkan dahilindedir.

Bu üç safhalı evin doğusunda iri boy taşlarla üç kat halinde döşenmiş bir sokak kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Çizim: 2; Resim: 1). 1995 yılında bu sokağın ancak bir kenarı tespit edilebilmiştir. Diğer kenar kazılmayan alan içinde kalmıştır. Kazı alanı içindeki kalıntılar göz önüne alınacak olursa, bu sokağın 2 m üzerinde bir genişliğe sahip olması gerekir. Üç katlı taş döşemesiyle kuzey-güney istikametinde uzanan bu sokak, yerleşimin bulunduğu tepenin kuzey yamacından aşağıya doğru rampa şeklinde uzanmaktadır. Bu görünümüyle büyük olasılıkla yerleşimin merkeziyle ana girişi veya ana girişlerinden biri arasında bağlantı kurmaktadır. Gerek bu sokak gerekse aynı istikamette uzanan yüksek duvarlı uzun ev yerleşimin, tepenin kuzey yamaçlarında da devam ettiğini göstermektedir.

Aynı açmanın güneyinde, sokakla ev arasında ve evin en eski mimari safhası, yani üçüncü safhası seviyesinde bir toprak mezar tespit edilmiştir. Bu mezar büyük olasılıkla birinci safhaya aittir. Antropolojik değerlendirmelere göre, bu mezar içindeki dağınık iskelet kalıntıları genç erişkin bir kadın bireye aittir. Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan iskeletin kafatası, kaburga kemikleri ve kol kemikleri çok tahrip olmuştur. Diğer kemikler ise ele geçmemiştir. Kafatası ve bazı kemikler üzerindeki yanık izleri, ölü gömme adetiyle bağlantılı görülmemektedir. İskeletin noksan ve çok dağınık olması, yanma olayını başka nedenlere bağlamaktadır. İskelet yanında mezar eşyası olarak üç seramik örnek tespit edilmiştir. Bu örnekler de kemikler gibi noksan ve parçalanmıştır.

Özellikle duvarları çok iyi korunan bu evin doğusunda muntazam bir sokak bulunurken, batısında da sokak şeklinde 1,60 m genişliğinde bir açıklık yer almaktadır. Doğu-batı istikametinde uzanan diğer üç ev, bu açıklığa dik gelecek şekilde yönlendirilmiştir (Çizim: 2). Yan yana inşa edilen bu üç evden ortada bulunanın iki uzun yan duvarı büyük ölçüde ortaya çıkartılmıştır. 0,60 m genişliğindeki her iki yan duvarın açığa çıkarılan uzunluğu 18 m dir. Bu uzun duvarlar batıya doğru, kazılmayan alan içinde devam etmektedir (Resim: 5). Bu durumda evin gerçek uzunluğu 20 m civarında olabilir. İki uzun duvar arasındaki mesafe, yani evin genişliği ise 4,40 m dir. Diğer iki komşu ev gibi bu evin de ön tarafı, yani doğu kısmı Klasik Çağ'da gerçekleştirilen tahribat sonucu bozulmuştur. Tahribata rağmen ana girişin hemen güney kenarında bulunan bir ambar ortaya çıkarılabilmiştir (Resim: 3,4). İçten 2 x 1,90 m boyutlarındaki bu ambar kare görünümüyle güneyde evin dış duvarına, batıda ise evin bölme duvarına dayanmaktadır. Doğu ve kuzeyde ise 0,20 m kalınlığındaki kendi duvarıyla çevrilidir. Küçük boy taşlarla örülen bu duvar inceliği nedeniyle fazla yüksek olmamalıdır. Bu ambarın tabanı gene küçük boy taşlardan oluşan bir tabakayla kaplıdır. Böylece toprak zeminin etkisi ortadan kaldırılarak rutubetsiz bir ortam elde edilmiştir. Bu ambarın ev duvarlarıyla bağlantısı dikkate alınırsa, daha geç bir mimari safhada inşa edildiği düşünülmelidir. Ambarın bulunduğu ön mekandan, ara bölme duvarının ortasında bulunan 0,80 m genişliğindeki kapı açıklığıyla ana mekana geçilmektedir. Ana mekanın batısında gene oval yapıda bir ocak tabanı tespit edilmiştir (Çizim: 2; Resim: 5). Bu tabanın ortasında ayrıca bir kor çukuru bulunmaktadır. Ana mekanın arka duvarı veya evin arka uzantısı kazılmayan alan içinde kalmıştır.

Bu üçlü grubun ortasında bulunan evle, kuzeyinde ve güneyinde bulunan evler aynı uzun duvarları kullanmaktadır. Bu evlerden güneyde olanın tabanı taş döşelidir. Fakat bu taş döşeme taban ancak bir yerde korunabilmiştir. Aynı evde ayrıca iki farklı safhaya ait iki oval ocak tabanı kalıntısı tespit edilmiştir (Çizim: 2). Kuzeyde bulunan diğer komşu evin çok az bir kısmı kazılabilmiştir. Kazılabilen alanda ancak geniş bir ara duvarı görülebilmektedir. Birinci evde olduğu gibi bu üç evde de farklı mimari safhalar karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu safhalar ana sistemi bozmamış, yani evlerin planları değişmemiştir.

Bu üç evde de duvarlar teknik açıdan birinci eve benzemektedir. Duvar örülürken iri taşlar daha belirgin bir şekilde kenarlarda kullanılmış, bunun yanında değişik bir sistem kullanılmamıştır. Blok ha-

linde inşa edilen bu tür uzun evlerin çatılarının müşterek düz çatı olduğu genel olarak kabul edilmektedir[5].

Görüldüğü gibi Bakla Tepe'de taş döşeli sokaklara açılan uzun evlerden oluşan bir yerleşim söz konusudur. Uzunlukları 20 m ye yaklaşan, 4-5 m genişliğindeki bu evlerin içleri zaman zaman ara duvarlarla bölünerek ana mekan dışında daha başka mekanlar elde edilmiştir. Bunun dışında evler içinde ambar, oval ocak tabanı gibi mimari özellikler de görülmektedir. Evlerin tabanları kısmen de olsa taş kaplamadır. Çok az bir kısmının kazılmış olmasına rağmen, büyük olasılıkla Bakla Tepe'de yerleşim radial sisteme uyum sağlamaktadır.

Bakla Tepe'de ortaya çıkan yerleşim modeli, Batı Anadolu'da ve Ege adalarında çeşitli merkezlerde temsil edilmektedir. Batı Anadolu'da Aphrodisias[6], Beycesultan[7] ve bir ölçüde Demircihöyük[8] bu sistemi yansıtmaktadır. Buna karşılık Ege adalarından Midilli'deki (Lesbos) Thermi'de[9] Bakla Tepe'ye en yakın yerleşim modeli tespit edilmiştir. Bakla Tepe ile çağdaş olan ve radyal sisteme göre düzenlenen Thermi II. tabakada sokaklar taş kaplıdır. Yerleşimin ana girişi iki taraftan bastiyonlarla donatılmıştır. Sokaklara açılan uzun evlerin duvarları taş örgüdür. Bu duvarların üst kısımlarında ayrıca kerpiç kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamıştır. Buradaki uzun evler genel olarak ara duvarlarla iki veya üç mekâna bölünmüştür. Dizi halinde aynı duvarları paylaştıklarından, bu tür yapılara dizi evler de denilmektedir[10]. Evlerin düz damları birbiriyle birleşmekte, böylece aynı blok içindeki evlerin çatısı ortak olmaktadır[11]. Thermi dışında Sakız'daki (Chios) Emporio'da dar bir alanda tespit edilen mimari kalıntılar, daha çok birbirleriyle bağlantılı bir uzun ev grubunu yansıtmaktadır[12]. Eski Tunç Çağı II dönemine tarihlenen mevcut kalıntılar yeterli düzeyde ortaya çıkarılamadığı için bu konuda ayrıntıya girmek olanaksızdır. Ayrıca Sisam'daki (Samos) Heraion[13] ve Limni'deki (Lemnos) Poliochni[14], bazı farklılıklar olsa da aynı yerleşim anlayışına uyum sağlayan merkezlerdir. Ege adalarındaki bu

(5) S. Sinos, *Die vorklassischen Hausformen in der Ägäis*, Mainz am Rhein 1970, 27-28.
(6) M. S. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias I*, Louvain 1986, 168 vd.
(7) S. Lloyd ve J. Mellaart, *Beycesultan* I, Londra 1962, Res. 17, 21.
(8) M. Korfmann, "Demircihöyük", *Istanbuler Mitteilungen* 29, 1979, 13.
(9) W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge 1936, plan 2.
(10) S. Hiller, "Early and Late Helladic Megara: Questions of Architectural Continuity in Bronze Age Greece", *Early Helladic Architecture and Urbanization*, yay. haz. R. Hägg ve D. Konsola, Göteborg 1986, 88.
(11) S. Sinos, *a. g. e.*, 27-28.
(12) S. Hood, *Excavations in Chios* I, Oxford 1981, 157.
(13) V. Milojcic, *Samos I. Die prähistorische Siedlung unter dem Heraion*, Bonn 1961, plan 1.
(14) L. Bernabò-Brea, *Poliochni* I, Roma 1964, Lev. 22-25.

merkezlerin dışında, Kıta Yunanistan'da bile bazı merkezlerde bu yerleşim şeklinin izlerini tespit etmek mümkündür. Bir taraftan Ege dünyasında, diğer taraftan Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde belli bir konut mimarisine bağlı bu yerleşim modeli, Bakla Tepe sayesinde ilk olarak Batı Anadolu sahil kesiminde ortaya çıkmaktadır. Böylece iki bölge, yani Ege adaları ve Batı Anadolu'nun iç kesimleri belli bir açıdan birbiriyle bağlanmaktadır.

SERAMİK

1995 yılı Bakla Tepe kazılarında, höyük yüzeyine yakın derinliklerde yer yer Klasik Çağ seramik örnekleri ele geçmiştir. Bu durum Klasik Çağ'da tepe üzerinde gerçekleştirilen tahribattan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bir Klasik Çağ yerleşimi veya tepenin bu çağda herhangi bir şekilde kullanımı söz konusu değildir. Tepe, kazılan alanlar göz önüne alınırsa sadece Eski Tunç Çağı I döneminde iskân edilmiştir. Buna bağlı olarak da açığa çıkartılan tüm mimari kalıntılarda sadece bu döneme ait seramik örnekler tespit edilmiştir.

Bakla Tepe seramiğinin önemli bir kısmını orta ve kaba nitelikli hamur grupları oluşturur. İnce nitelikli örnekler yok denecek kadar azdır. Hamur içinde katkı maddesi olarak en fazla beyaz kalker görülmektedir. Kalker tanecikleri örneklerin niteliğine göre iri veya daha küçük olabilmektedir. Ayrıca, farklı yoğunlukta olmak üzere hemen hemen tüm örneklerde mika tanecikleri bulunmaktadır. Bunların dışında az da olsa taş parçacıkları, kuvars, bitki kalıntıları ve seramik kırıntıları katkı maddesi olarak kullanılmıştır.

Ele geçen örnekler genellikle orta derece ısıda fırınlanmıştır. Bazı çok alçak derecede fırınlanmış örnekler de karşımıza çıkabilmektedir. Bu tür örnekler gri renkte bir öze sahiptir.

Fırınlamayla bağlantılı olarak hamur renkleri kahverengi-devetüyü arasında değişmektedir. Gri veya siyah renkli hamur örneklerine de rastlanmaktadır. Buna karşın astar renginde siyah ve gri çoğunluktadır. Kahverengi ve devetüyü renkli astar örnekleri sayıca daha az miktarda karşımıza çıkar.

Tümü elde yapılan seramik örnekler arasında kap şekli olarak daha çok tunel kulplu, içe çekik ağız kenarlı, keskin omuzlu çanak ve kâseler tespit edilmiştir. Bu tür örnekler Troya'da Al2 tipi olarak tanımlanmaktadır[15]. Bunların yanında ağız kenarı üzerinde boynuz şek-

(15) C. W. Blegen v.d., *Troy General Introduction. The First and the Second Settlements*, Prince-

linde çıkıntıları olan çanaklar[16], içten yuvarlatılarak kalınlaştırılmış[17] ve içten düz şekilde kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar oldukça fazladır. İçten düz bir şekilde kalınlaştırılan çanaklar Troya A6 tipini temsil eder[18]. Çanaklar yanında, içe ve dışa çekik ağız kenarlı çömlekler ve bunlara ait çeşitli kapaklar (Resim: 6) en çok görülen seramik türleridir. Tüm bu örnekler kazılan mimari safhaların hepsinde farklılık göstermeden karşımıza çıkmaktadır.

Bakla Tepe'de seramik olarak karşımıza çıkan kaşıklar önemli bir grubu oluşturmaktadır. Sapları ya kısa düz ya da kısa aşağı doğru eğiktir (Resim: 7). Bu tür kaşıklar Liman Tepe'de gene Eski Tunç Çağı I dönemi tabakalarında oldukça fazla sayıda görülmektedir. Ayrıca bu kaşıklara bazı Ege Eski Tunç Çağı merkezlerinde de rastlanılmaktadır [19].

Ele geçen seramik örnekler üzerinde kulp olarak dikey kulplar, oluklu dikey kulplar[20], ip delikli tutamaklar ve tunel kulplar çoğunluktadır. Kapların dipleri ise düzdür. Ancak bazı örneklerde fazla uzun olmayan bir kaide mevcuttur.

1995 kazıları sırasında ele geçen bir çömlek parçası Kiklad ilişkileri açısında önem taşır. Bu çömleğin boynu koniktir. Bu özellik Kiklad adalarında yaygındır[21]. Karya bölgesindeki İasos Eski Tunç Çağı mezarlığında da aynı tipi temsil eden örnekler ele geçmiştir [22].

Bir seramik örnek ise kimya tarihi açısından önem taşır. Geleneksel Bakla Tepe seramiğinin tüm özelliklerini taşıyan siyah perdahlı bu kap daha çok kâse görünümündedir. Ağız kenarının iç kısmında derin bir oluk bulunmaktadır. Bu oluk instilasyon için yapılmıştır. Bu kap, Bakla Tepe'de büyük olasılıkla kokulu yağ (parfüm) üretimi yapıldığını gös-

---

ton 1950, Lev. 223a form A12, Lev.243: 20-21; 258-261, 263-64, 267: 36.685.

(16) C. W. Blegen v.d., *a. g. e.*, Lev. 246: 5-9, 253: 18-19; W. Lamb, *Excavations at Therni in Lesbos*, Cambridge 1936, Fig. 26:8, 28: 3-4, Lev. X: 111.

(17) J. W. Sperling, "Kum Tepe in the Troad. The Trial Excavations", *Hesperia 45/4*, 1976, Fig. 13: 406; D. H. French, "Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and Aegea", *Anatolian Studies* 11, 1961, Fig. 5: 10.48.

(18) H. Z. Koşay ve J. Sperling, *Troad'da Dört Yerleşme Yeri*, İstanbul 1936, 41 Tip A; W. Lamb, *a. g. e.*, Fig 28, No.5; C. W. Blegen, a. g. e., Lev. 223a tip A6, Lev. 253-255; J. W. Sperling, *a. g. e.*, Fig.23: 705; P.E. Pacorella, *La Cultura Preistorica di Iasos in Caria*, Roma 1984, 69, no. 7.

(19) W. Lamb, *a. g. e.*, Fig. 45.

(20) C. W. Blegen v.d., *a. g. e.*, Lev.247:28-31.

(21) J. Thimme, *Art and Culture of the Cyclades in the Third Millennium B.C.*, Karlsruhe 1977, 525 no.370, 526 no.374.

termektedir[23]. Biraz daha geç döneme ait olmakla beraber, aynı karakterde başka bir instilasyon kabı örneği Aigina'da ele geçmiştir[24].

Tüm bu seramik örneklerin yanında ele geçen çok sayıda ağırlık ve ağırşak, yaygın bir dokumacılığa işaret etmektedir. Seramik kap örneklerine ait hamur grupları ve yüzey işleniş şekilleri, ağırlık ve ağırşaklarda da görülür.

Bakla Tepe seramiğinde boya bezeme, çizi bezeme, kertik bezeme ve kabartma bezeme gibi süsleme türleri bulunmaktadır. Bunlar arasında boya bezeme en yaygın türdür. Bu türü temsil eden tüm örneklerde beyaz boya kullanılmıştır. Astardan sonra sürülen boya, açık beyaz renkte olup bazı durumlarda güçlükle farkedilir. Motif olarak en çok diyagonal çizgilerle doldurulmuş üçgenler, çapraz çizgiler, kafes görüntüsü veren çizgiler ve yatay paralel çizgiler görülür. Boya bezeme en çok içten kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanakların iç ağız kenarında ve iki taraftan kalınlaştırılmış çanakların ağız kenarı üzerinde karşımıza çıkar. Boya bezeme siyah, kahverengi ve devetüyü astar üzerine yapılmaktadır. Tek bir örnek diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu örnekte beyaz yerine kırmızı boya kullanılmıştır. Boya bezeli örneklerde olduğu gibi çizi bezeli örneklerde de geometrik motifler hakimdir. Özellikle küp parçalarındaki kabartma bantlar üzerine çizme yoluyla yapılan diyagonal bantlar ve kulp üzerine yapılan balık kılçığı motifleri yaygındır. Kertik bezemeyle daha çok yan yana belli sıralar elde edilmiştir. Çizi ve kertik bezemeler zaman zaman beyaz bir dolguya sahip olabilmektedir. Kabartma bezeme karşımıza daha çok at nalı, yumru ve zig zag motifi şeklinde çıkar.

Bakla Tepe Eski Tunç Çağı I dönemi seramik buluntularının en yakın paralelleri Liman Tepe'de ele geçmiştir. Bu dönem Liman Tepe'de henüz çok dar bir alanda araştırılmıştır. Fakat ele geçen örnekler gerek teknik gerek şekil ve gerekse bezeme açısından Bakla Tepe'ye çok yakındır. Aynı karakterde örnekler İzmir çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında da çeşitli yerleşim yerlerinde de görülmektedir. Bu durumda, Bakla Tepe'de temsil edilen Eski Tunç Çağı I dönemi kültürü en azından tüm İzmir bölgesine yayılmış olmaktadır.

Konu daha geniş bir çerçeve içinde ele alınacak olursa, ilişkilerin çok daha büyük bir alana yayıldığı görülür. Bakla Tepe seramik örnekleri bir taraftan Güneybatı Anadolu kıyı şeridinden Kuzeybatı Anadolu Böl-

(22) P. E. Pacorella, *a. g. e.*, Fig. 5. Fig. 6: 35-38, Lev. XLIII 170-171, XLV 182.
(23) Bu bilgiler çalışmalarımızı kimya tarihi açısından değerlendiren Ural Akbulut'a aittir.
(24) Aigina örneği, sıvı kaybını önleyen bir kap türü olarak tanıtılmaktadır: H. Walter ve F. Fel-

gesi'ne diğer taraftan Sisam, Sakız, Limni ve Midilli gibi Ege adalarına kadar çok geniş bir alana yayılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilecek kazılarla bu ilişkilere yeni boyutlar kazandırılacak ve bu ilişkiler doğrultusunda Bakla Tepe'nin önemi çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarılabilecektir.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Küçük buluntular arasında idoller Bakla Tepe din anlayışı açısından önem taşır. 1995 yılında ele geçen örnekler seramikten yapılmıştır. Alt kısımları yuvarlaktır. Kollar birer çıkıntı halinde belirlenmiştir. İdollerin yanında çok sayıda küçük hayvan heykelciği tespit edilmiştir. Fakat çok kaba görünümde olduklarından ayrıntıları belirgin değildir.

Bakla Tepe'de ayrıca gelişmiş bir kemik endüstrisi bulunmaktadır. Basit dikiş iğnelerinin yanında, büyük olasılıkla dini karakter taşıyan idol benzeri eşyalar da üretilmiştir (Resim: 8).

Kemik endüstrisi yanında taş endüstrisi de çeşitli örneklere yansımıştır. Obsidiyen ve sileksten yapılan kesiciler, yassı baltalar ve bir adet sap delikli balta, gelişmiş bir işçiliği yansıtmaktadır (Resim: 9).

Madencilik konusunda ortaya çıkan teknik gelişme, Bakla Tepe'nin en önemli özelliklerinden birisidir. 1995 yılında tespit edilen üç mimari safhadan ikincisinde ele geçen seramik bir kalıp çok muntazam yapısıyla dikkati çekmektedir (Çizim: 3). İçindeki metal kalıntılarına bakılacak olursa, çok az kullanılmış olmalıdır. Bu kalıbın üzerinde bir hançer negatifi bulunmaktadır. Bu kalıp çevresinde ve diğer alanlarda ele geçen cüruf parçaları, Bakla Tepe'de gerçek bir metal endüstrisinin varlığını ortaya koymaktadır. Cüruf ve kalıp yanında çok sayıda metal örnek açığa çıkartılmıştır. Bu örnekler arasında bulunan helezon şeklindeki bir bronz (?) saç kıskacı ve yuvarlak halkalardan oluşan bir zincir parçası (Resim: 10) gelişmiş bir teknoloji ürünüdür.

Metal örnekler arasında bulunan bir gümüş başlı iğne sadece madencilik açısından değil, kültürel ilişkiler açısından da büyük önem taşır (Resim: 11). Bu gümüş iğnenin baş kısmı küresel görünümdedir. Başın iki tarafında çizilerek yapılmış "X" şeklinde süsler mevcuttur. Ayrıca üst kısımda boyun şeklinde bir çıkıntı ve iki yanda askı delikleri bulunmaktadır. Bu tür iğneler Kikladlar'da ve özellikle de Naksos Adası'nda yaygındır. Baş kısmındaki özelliklere dayanarak Kikladlar'da bu tür iğnelere "amforiskos başlı" iğneler denmektedir. Naksos'daki me-

zarlık-lardan Avdheli[25] ve Rhodhinadhes'den[26] birer gümüş örnek ele geçmiştir. Ayrıca kesin yeri belli olmayan, ama Naksos kökenli olan daha başka örnekler mevcuttur[27]. Tüm Naksos örnekleri hem boyutları nedeniyle hem de baş özellikleri nedeniyle Bakla Tepe iğnesine benzemektedir. Bakla Tepe iğnesi Eski Tunç Çağı I in en yeni, yani birinci safhasında bulunmuştur. Buna karşın Naksos örneklerinin en eskisi Erken Kiklad II ye tarihlenmektedir. Bu durumda Bakla Tepe iğnesi tüm benzer örnekleri arasında en eski olanıdır. Görüldüğü gibi seramik örnekler dışında, madeni buluntular da Batı Anadolu ile Kikladlar arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yetkililerinin verdiği bilgiye göre Tahtalı Barajı 1996 yılı sonunda su tutmaya başlayacaktır. Bakla Tepe oldukça yüksek bir konumda olduğundan, bu merkezde daha üç sene çalışmalar devam edebilecektir. Oluşacak göldeki su seviyesinin yüksekliği dikkate alındığında, Bakla Tepe'nin tümüyle su altında kalmayacağı görülmektedir. Ancak tepe 5,5 m yüksekliğinde bir ada görünümüne kavuşacaktır. Bu nedenle Batı Anadolu sahil kesimi prehistoryası açısından büyük önem taşıyan bu merkezin korunabilmesi için tarafımızdan bir koruma programı geliştirilmiş ve uygulama çalışmalarına daha 1995 yılında başlanmıştır. Amacımız ada durumuna gelecek Bakla Tepe'nin suyla teması olacak kesimlerinde bir koruma kuşağı oluşturmak ve böylece suyun yamaçları aşındırmasını önlemektir.

1995 yılı Aralık ayında tarafımızdan geliştirilen koruma programı doğrultusunda faaliyete geçilerek, 1995 yılında açığa çıkarılan tüm mimari kalıntıların üzeri bir çatıyla kapatılmıştır[28]. Bundan sonraki yıllarda da açığa çıkacak mimari kalıntılar aynı şekilde kapatılacak, böylece ilerde ancak bir tekneyle ulaşılabilecek tepenin, tüm mimari özellikleri dış etkenlere karşı koruma altına alınmış olacaktır.

---

ten, *Alt-Ägina III,1. Die vorgeschichtliche Stadt*, Mainz am Rhein 1981, 100.

(25) C. Doumas, *Early Bronze Age Burial Habits in the Cyclades*, Göteborg 1977, 125, Lev. XLIXh.

(26) C. Doumas, *a. g. e.*, 128, Lev. Ld.

(27) C. Telavantou, "Dress-Jewellery-Adornment", *Cycladic Culture. Naxos in the 3rd Millennium B. C.*, yay. haz. L. Marangou, Atina 1990, 57 kat. no. 35.

(28) Bu konuda büyük bir özveriyle çalışan İzmir Arkeoloji Müzesi elemanlarına, İzmir Rölöve Dairesi teknik personeline ve gerekli tüm masrafları karşılayan Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yetkililerine candan teşekkür ederiz.

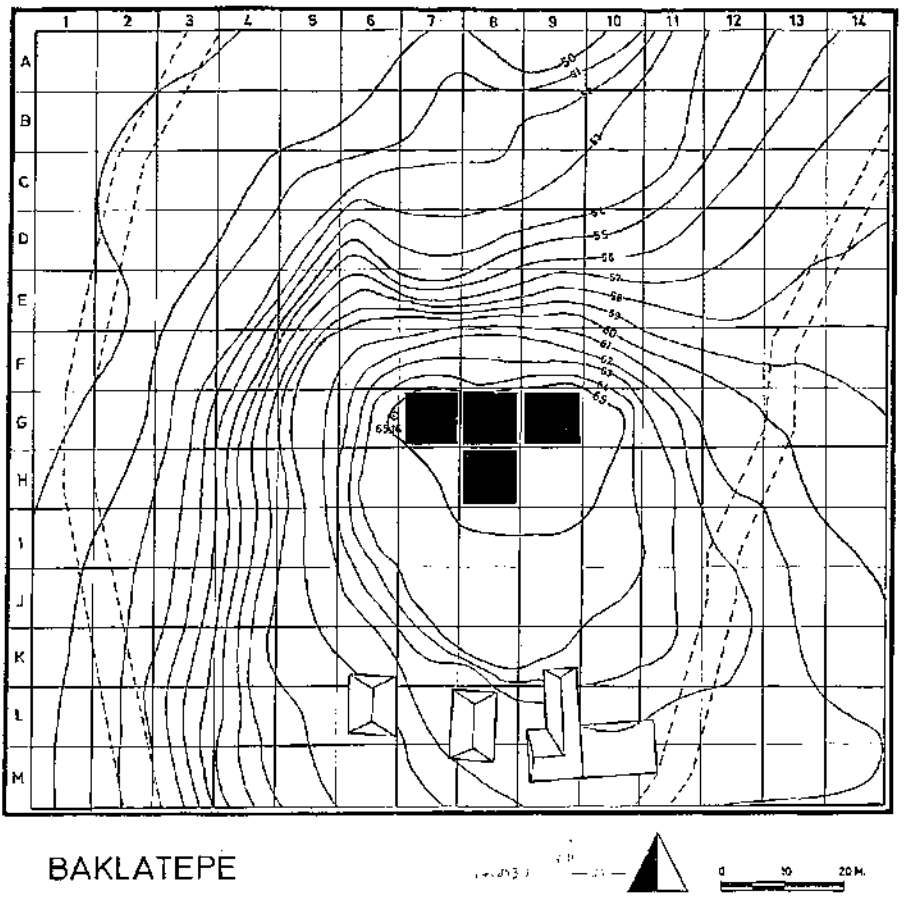

Çizim 1: Baklatepe'nin topoğrafik yapısı ve 1995 kazı alanının genel görünümü

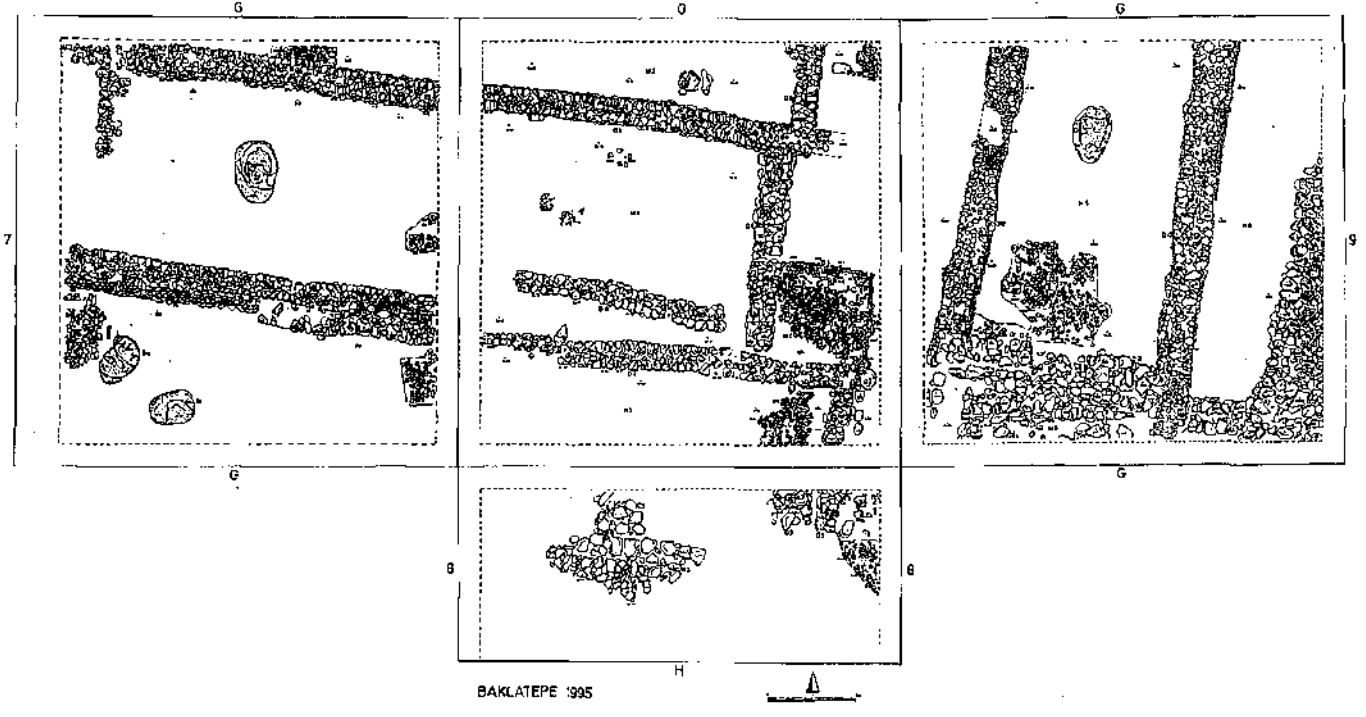

Çizim 2: Eski Tunç Çağı I dönemi mimari özellikleri

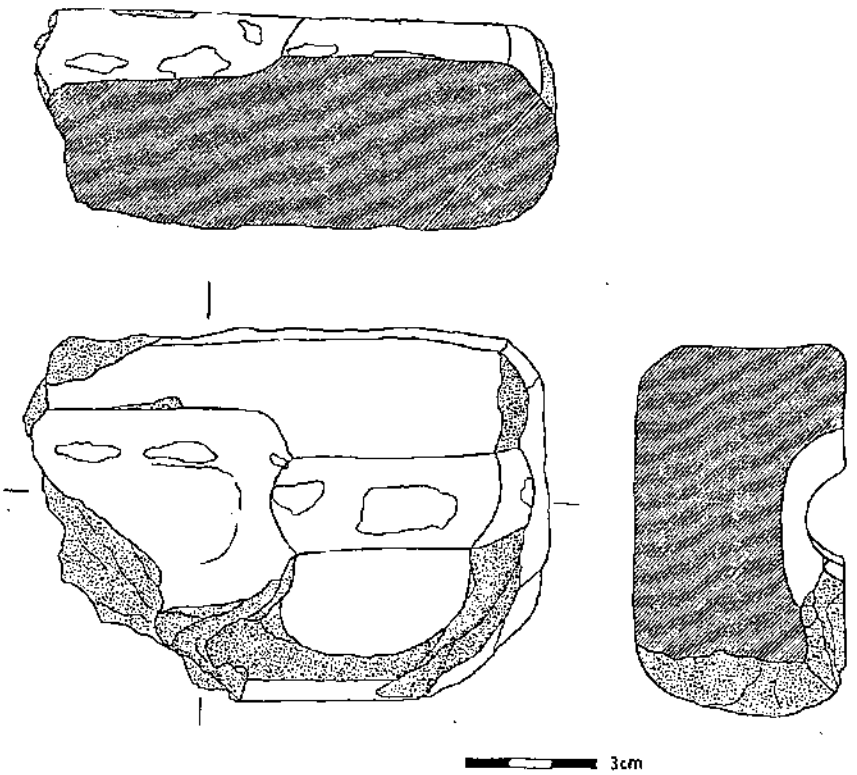

Çizim 3: Eski Tunç Çağı I dönemine ait seramik maden kalıbı

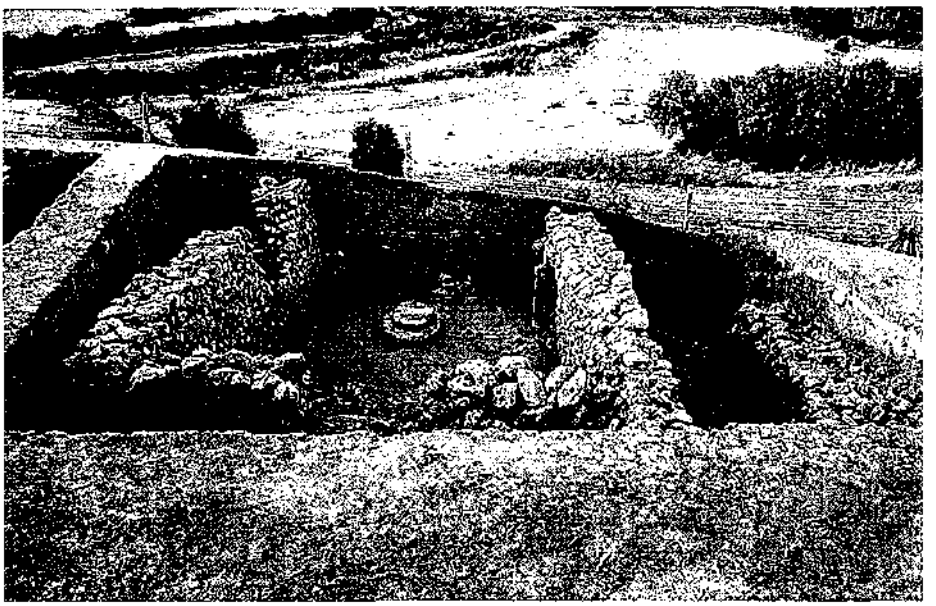

Resim 1: Eski Tunç Çağı I dönemi doğu yapısı ve sokak

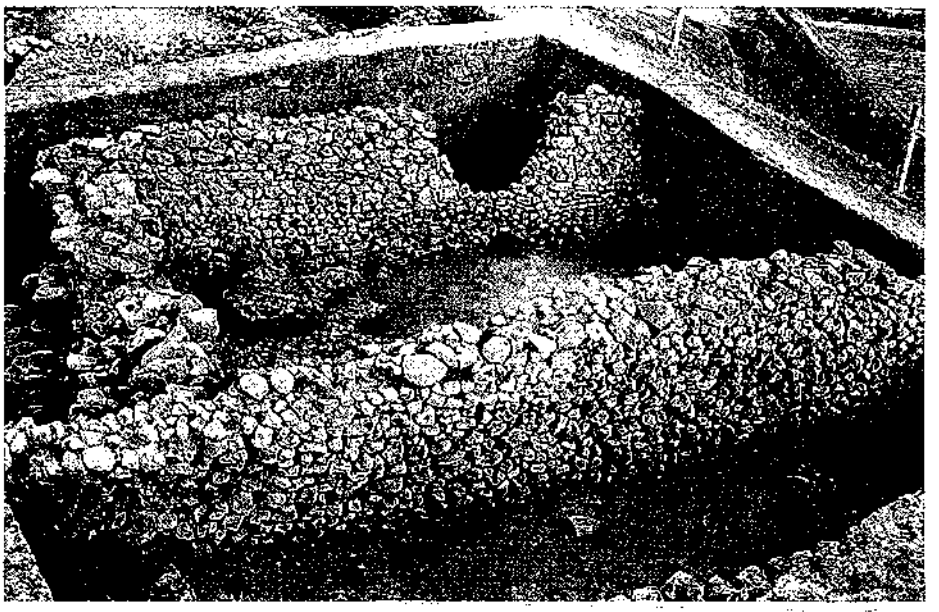

Resim 2: Eski Tunç Çağı I dönemi doğu yapısı

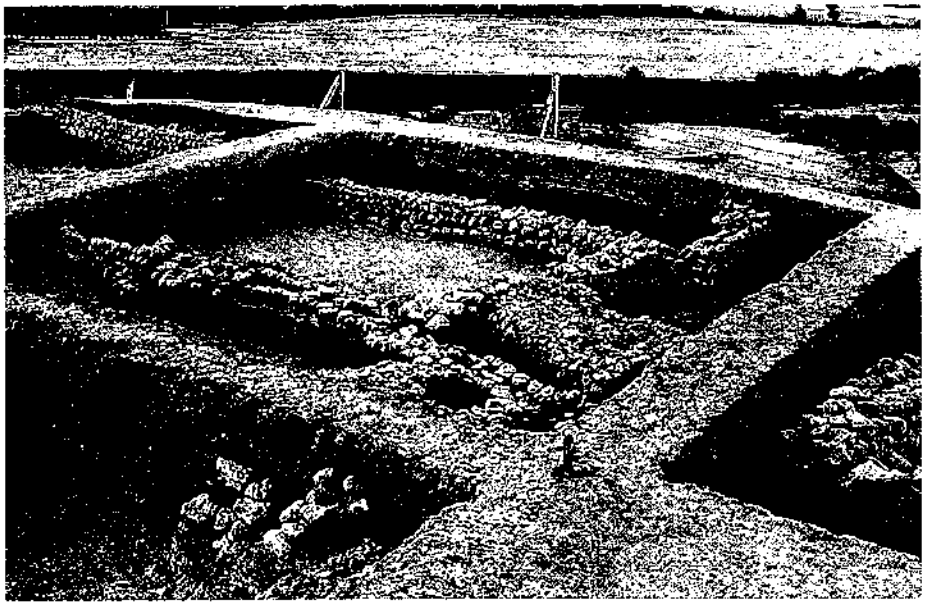

Resim 3: Eski Tunç Çağı I dönemi batı uzun evleri

Resim 4: Eski Tunç Çağı I dönemi ambarı

Resim 5: Eski Tunç Çağı I dönemi batı uzun evleri

Resim 6: Eski Tunç Çağı I dönemine ait bir seramik çömlek kapağı

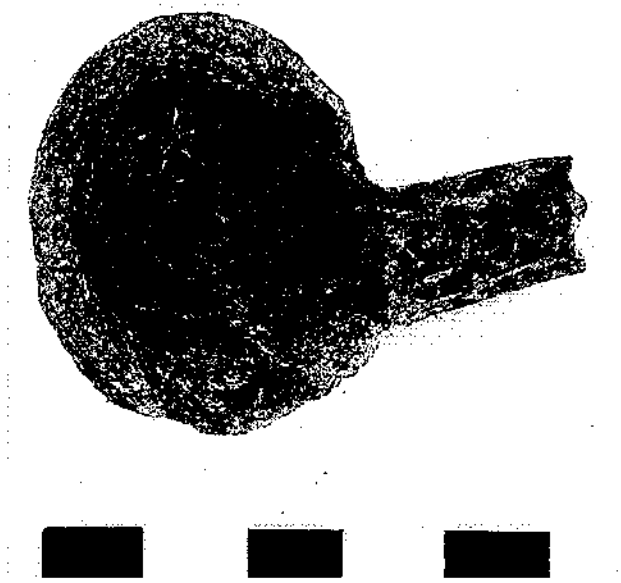

Resim 7: Eski Tunç Çağı I dönemine ait bir seramik başlık

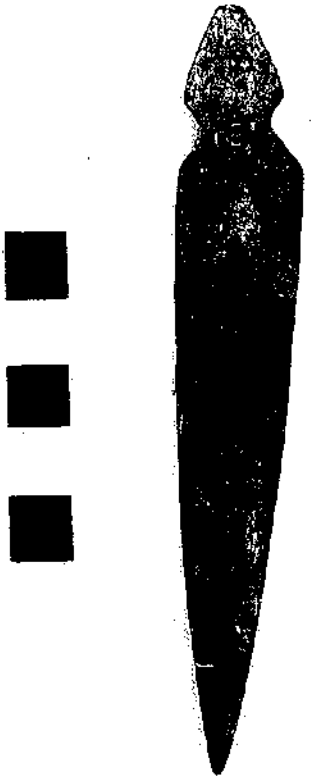

Resim 8: Eski Tunç Çağı I dönemine ait bir kemik idol

Resim 10: Eski Tunç Çağı I dönemine ait bir bronz (?) zincir parçası

Resim 9: Eski Tunç Çağı I dönemine ait bir sap delikli taş balta

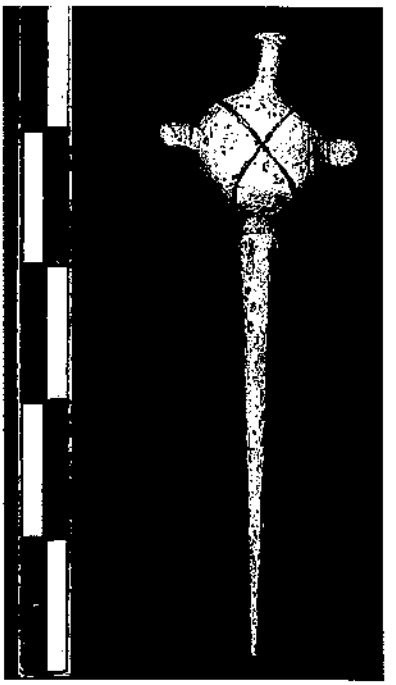

Resim 11: Eski Tunç Çağı I dönemine ait gümüş başlı bir iğne

1995 PANAZTEPE KAZILARI SONUÇLARI

*Armağan ERKANAL**

1995 yılı Panaztepe Kazıları, Seyrek Beldesi Belediyesi'nin, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Hacettepe Üniversitesi'nin ve Institute for Aegean Prehistory (INSTAP-New York)' ın maddi ve manevi desteği ile sürdürülmüştür. Bu vesile ile tüm ilgililere şükranlarımızı sunarız.

Kazı ekibi Prof.Dr.Hayat Erkanal, Yrd.Doç.Dr.Sevinç Günel, Arş.Gör.Ayşegül Aykurt, Nazlı Çınardalı, Bora Uysal, Derya Yalçıklı; Arkeolog Uğur Dağ, Ahmet Görmüş, Süleyman Kızılırmak, İbrahim Tufan; arkeoloji öğrencilerinden Mustafa Akyüzlü, Hakan Aslan, Nilüfer Ayten, Kadir Büyükulusoy, Ümit Çayır, Sinan Durmuş, Suzan Karadeniz, Seçil Koca, Meryem Kocabay, Fatma Özdemir, Ozan Corrado Rijavec, Gülay Şahin, Yonca Şalk ve Gülay Yirci'den oluşmuştur. Ayrıca kazıya Bakanlık temsilcisi olarak Arkeolog Özcan Şimşek katılmıştır. Kazının yürütülmesinde emeği geçen tüm ekibe özverili çalışmalarından ötürü en içten şükranlarımızı sunmak isterim. Ayrıca, küçük buluntu fotoğraf ve konservasyon işlemlerinin yürütülmesinde bizzat verdiği destek ve çalışmalardan dolayı, İzmir Müzesi uzmanlarından Arkeolog Mehmet Türkmen'e de teşekkürü bir borç bilirim.

1990-1995 yılları arasında yürütülen kazılar sonucunda, Panaztepe'nin doğu kesiminin yerleşme için en uygun alanı oluşturduğu anlaşılmıştır[1]. Bu bölgenin yoğun olarak devirler boyunca kullanılmış olması, hiç şüphe yoktur ki, iklimlerle ve egemen rüzgarların yönleriyle

(*) Prof. Dr. Armağan ERKANAL, Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı, Beytepe/ANKARA

(1) Panaztepe ile ilgili kaynakça için karş. A. Erkanal, "1994 Panaztepe Kazıları Sonuçları", XVII. *KST I*, 329, dn. 1. Söz konusu yayın baskı hatası sonucu Hayat Erkanal adına yayınlanmıştır.

yakın bir ilişki içerisindedir. Bu görüşü, bölgenin kuzey rüzgârlarına karşı korunaklı bir konumda olması da güçlendirir. Bununla birlikte, yine bu kesim delta oluşumundan önce, belli dönemlerde liman kentlerinin kurulmuş olduğuna dair önemli bir kanıt teşkil eder.

Doğu yamacında 1995 yılında sürdürülen kazılarda ele geçirilen kalıntılar arasında en geç olanları Osmanlı ve Bizans dönemlerine tarihlendirilir (Resim: 1). Bu bağlamda U'"-Ü'"/5 açmalarında Bizans Dönemi'ne ait profan bir yapının büyük bir kısmı açığa çıkartılmıştır. 94 m^2 lik alanı açılan bu yapının 3 mekanında 1995 yılında çalışılmıştır (Resim: 2). Söz konusu yapının yüzeye yakın olması, yapının anlam ve önemini yansıtabilecek in-situ malzemenin günümüze ulaşmasını büyük ölçüde engellemiştir. 1994 yılında kısmen açığa çıkartılan Bizans yapısı ile, muhtemelen aynı yüzyıllara tarihlendirilmesi söz konusu olan bu yapının da, sadece temelleri korunmuş olarak günümüze gelmiştir. Basit ocak taşları ile belli bir özen gösterilmeksizin oluşturulan temel duvarların genişlikleri 0.53-0.80 m, korunan yükseklikleri ise 0.12-0.28 m ler arasında değişir. Yapıya ait bazı mekanların yer yer taş ve çatı kiremiti parçalarıyla kaplanmaya çalışıldığı izlenmektedir. Söz konusu yapıda çok sayıda amphora türü kap parçaları, çömlekler, "İstanbul İşi" beyaz sırlı bir çanak parçası[2] (Resim: 3), bronzdan yapılmış cam bir lambaya ait olabilecek askı parçası, bronz bir kevgir parçası, sikkeler, cam kap ve bilezik parçaları, ve cam bir yüzük ve kıymetli taşların işlenmesinde karşımıza çıkan bir teknikte kesilerek işlenmiş bir boncuk tanesi ele geçirilen eserler arasında önemli bir yer tutar. Bu buluntuların genel değerlendirmeleri sonucunda bu yapının 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyıllarda kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

1994 ve 1995 yıllarında açığa çıkartılan bu iki Bizans yapısı Anadolu arkeolojisi için büyük bir önem taşır. Bilindiği gibi Anadolu'da Bizans Dönemi mimarisi çok sınırlı ölçülerde araştırılmıştır. Araştırılan örnekler de daha çok üst düzey sanat ürünleridir. Bu tür yerel yapı örnekleri ve bunlarla bağlantılı kültürel özellikler kanımızca Bizans kültür tarihine olduğu kadar Panaztepe'ye ve İzmir yöresine de yepyeni bir boyut kazandıracaktır.

(2) Bu tür seramiklerin en erken örnekleri 9. yüzyılla tarihlendirilir. Bu konuda bize bilgi veren Sayın M. Acara'ya teşekkür ederiz. Karş.: V. Zalesskaya,"Byzantine white-clay painted bowls and cylix-type cups": R. Morris (ed.) *Church and People in Byzantium. Society for the Promotion of Byzantine Studies Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Manchester 1986*, Birmigham, 1990, s. 215-224.

Erken Bizans kültürü ile ilişkili olduğu halde, daha sonraki kültür tabakasında ele geçirilen iki büyük küp kalıntısı, devrin depolama yöntemlerine açıklık getirmektedir. Bunların üzerlerindeki grafitti isimler ya özel kişileri ya da belli grupları ifade etmektedir. Deukitis ve Serges isimleri okunabilmiştir[3]. Gene daha eski kültür tabakalarında yer alan bir çöp çukuru içinden çok iri işlenmiş ağaç kalıntıları tespit edilmiştir. Bu kalıntılar konservasyon işlemleri tamamlanarak 1996 yılında Dr.Peter Ian Kuniholm'e teslim edilmek üzere depolanmıştır.

Bizans yapılaşması sonucunda M.Ö.1. ve 2. binin ikinci yarısına ait katmanlar oldukça tahrip olmuş olarak karşımıza çıkar. Panaztepe'nin bu kesiminde ayrıca, Demir Devri'ne ait seramik parçaları ele geçirilmiştir. Ancak bunların mimari kalıntılarla birlikte değerlendirilmesi henüz mümkün olamamıştır. Bizim için bu bilgilerin ele geçirilmiş olması bile, şehircilik tarihinin rekonstrüksiyonunu yapabilmek ve Eolya'nın güney kesimlerindeki çeşitli dönemlere ait kentleşme sorunlarının çözümlenmesinde başlı başına büyük bir katkı yapacak boyuttadır.

Şimdiye kadar saydığımız kültür tabakaları arasında bizim için en önemli olanlarından birisi, M.Ö.2. bin nekropolüyle çağdaş yerleşmenin incelenmesiydi. Bu nedenle, biz, bazı problemleri çözebilmek, politik, ekonomik ve sosyal yapıyı araştırabilmek amacıyla, 1990 yılından bu yana, doğu yamacının iki farklı bölgesinde yoğun inceleme yapma olanağı bulduk (Resim: 1). Bu çalışmalarımız sonucunda, bu tabakanın bazı yerlerde geç yapılaşmalarla öyle tahrip olduğuna şahit olduk ki, bu nedenlerden dolayı kesin bir neticeye ulaşmamız şu anki şartlarda mümkün olamadı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, ele geçirilebilen mimari kalıntılara dayanarak, yapı malzemesi olarak, çok yaygın kullanıldığı anlaşılan taşın yanı sıra ağaç ve bir çeşit "tuğlanın" kullanılmış olduğunu saptayabildik. Söz konusu bu "tuğlalar" yıkılan yapıların enkazları arasında zaman zaman incelenebilmiş olmalarına rağmen, bunların henüz boyutları da tam olarak saptanamamıştır. Kanımızca, belli bir yüksekliğe kadar taş örülerek yükseltilen duvarların devamı bu tür "tuğlalara" örülmüş olmalıdır. Ne yazık ki, in-situ durumunda korunmuş bu tür bir duvar henüz ele geçirilememiştir.

Geç Tunç Dönemi mimarisi ile bağlantılı olduğu kesin olan ve tarafımızdan avlu ya da benzeri üstü açık mekanlara ait olduğunu dü-

(3) Bu isimlerin ön okuması Bakanlık Temsilcisi Sayın Özcan Şimşek tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

şündüğümüz alanların, tabanlarının örtülmesinde iri boy levha biçimli taşların kullanıldığı yer yer ele geçirilen döşeme parçalarına dayanarak saptanmıştır (Resim: 4).

Profan mimariyi tanımamızda bize yardımcı olan bir başka ilginç buluntuyu da, anakaya üzerinde açılan 0.12-0.25 m çaplarındaki yuvarlak çukurların yardımıyla saptamamız mümkün olmuştur. Ne yazık ki, bu tür yapıların özgün mimari planlarını ve rekonstrüksiyonlarını bugün için yapmamız mümkün olamamaktadır. Ancak söz konusu bu çukurların ağaç dikmeler için hazırlanmış "negatif mimari" izleri olduğunu düşünmekteyiz.

Tüm bu olumsuz koşullara rağmen ele geçen kalıntıların ışığında M.Ö. 15-12. yüzyılda kentin bu kesiminde büyük odaları ve avluları olan sivil mimari örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca stilize edilmiş insan başı biçiminde bir ocak parçası bu tür konutlarda mimariye bağlı diğer ögelerin varlığına kısmen de olsa ışık tutmaktadır.

Mimari açıdan şimdilik yetersiz olan bu bilgilere rağmen, burada ele geçirilen buluntular arasında yerli ve ithal Myken seramiği de önemli bir yer tutar. Bu kalıntıların ve nekropol alanından tanıdığımız söz konusu dönemin mühür, silah, seramik, araç-gereç ve çeşitli malzemelerden yapılan zengin süs eşyası gibi buluntuların ışığında, bu kentte yaşayan halkın belli bir yaşam standartının üstüne ulaştığı kanıtlamaktadır. Özellikle bu yapı kalıntılarında ele geçirilen ithal malı Myken seramik örnekleri de bu varsayımımızı destekler niteliktedir.

Söz konusu seramiğin bize verdiği tarih, M.Ö. 2. bine ait mezarlığın tarihi ile uyum içerisinde olup, tüm Ege dünyasında olduğu gibi Myken kültürünün en etkin olduğu Geç Hellas III A-B dönemine aittir ve yaklaşık M.Ö. 14.-13. yüzyıla tarihlenir.

1995 yılında yaptığımız çalışmalar sırasında M.Ö.13.yüzyıldan daha sonraki dönemlere, yani: Geç Hellas III B-C evrelerine ait bazı seramik örnekleri de saptanmıştır. Ne yazık ki bu bulgular henüz tam olarak bir yapı katıyla ilişkili olarak ele geçirilememiştir. Geç Tunç Dönemi'nin Panaztepe'de ne zaman ve nasıl son bulduğunu anlayabilmemiz açısından son derece önemli olan bu katmanların da incelenmesi, kazı ekibimizin ileriki yıllarda yapmayı planladığı en önemli görevlerinden birisi olacaktır. 1995 yılı kampanyasının en önemli hedeflerinden bir başkası, bu seramiğin yoğunlaştığı alanın saptanmasına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Geç Tunç Dönemi'ne verilen bu çevrenin son evresiyle ilişkili olarak iki adet kurşundan yapılmış balık ağı ağırlığı ele geçirilmiştir. Benzerlerini Kıta Yunanistan'da Atika Bölgesi'nde yer alan Perati'nin 131 numaralı oda mezarından tanıdığımız bu ilginç eserler, açık deniz balıkçılığının yapıldığını gösteren önemli bir kanıtı oluştururlar[4].

Geç Tunç Dönemi tabakalarının Ü'"-V'"/6-7 açmalarında kaldırılmasından sonra 1.80 m kodüna kadar inilmiş ve 1994 yılında bir kısmı açığa çıkartılan ve in-situ durumunda ilginç bazı seramik gruplarının ele geçirildiği alanın batı kesiminde derinleşilmiştir. Bu yılki çalışmalarımız sonucunda bu tabakanın, Geç Tunç Dönemi katmanlarından çok daha iyi bir durumda korunduğu anlaşılmıştır. Bunun nedenini Geç Tunç Dönemi'nde büyük bir tesviye işleminin yapılmamış olmasında aramak gerekir.

Ele geçirilen mimari kalıntıların henüz bir yapının tüm sınırlarını ortaya koyamamasına rağmen, burada da büyük boyutlu yapılarla ilgili bir mimarinin varlığı anlaşılmaktadır.

Orta Tunç Dönemi'nde açığa çıkartılan buluntular arasında en önemli yeri seramik alır. Ele geçirilen seramiğin yaklaşık yarısı kaba nitelikli mutfak kaplarına aittir. İki evreli olduğunu seramik buluntularına göre saptadığımız Orta Tunç Dönemi'nde karşımıza çıkan seramiğin ana grubunu gri renkli Minyas seramiği oluşturur. Yapılan seramik istatistiklerine göre, bu seramiğin yoğunluğu % 50'ye ulaşmıştır. Ele geçirilen kap formları arasında yiv bezemeli çanaklar, kantharoslar ve fincanlar önemli bir yer alır. 1995 yılı çalışmalarında saptanan ünik bir kap, gri renkli minyas seramiğine ait ilginç bir örneği oluşturur (Resim:5). Bu kabın boynu stilize edilmiş ve sanatkarane işlenmiş bir koç başı biçiminde olup, (bu baş) işlevsel açıdan sıvının akmasını sağlayan emzik kısmını oluşturur. Bu kaba sıvı doldurmak için yapıldığı anlaşılan ikinci bir boyun, omuza ayrıca bağlanmış olup, kabın eksenin dışında kalır. Bu şekliyle bu kap bir taraftan geleneksel Ege kap biçimleriyle bağlantı gösterirken, diğer taraftan da İç Anadolu'dan tanınan rythonlar ya da akıtıcakları hayvan başı biçiminde işlenmiş libasyon kapları ile anlam birliği gösterir. Aynı espride bir kap Kültepe'nin Ib tabakasından tanınmaktadır [5].

(4) Karş. H.-G. Buchholz und V. Karagorghis, *Altaegaeis und Altkypros*, Tübingen, 1971, s. 54, res. 622; The Vassiliki Adrymi-Sismani ve diğerleri, *Mycenaean World. Five Centuries of Early Greek Culture 1600-1100 B.C.*,Athens, 1988, s. 240, 244-245 (eserlerin renkli resimleri verilmiştir).

(5) T. Özgüç, *Kültepe-Kaniş II. Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Dizi-Sa.41, Ankara, 1986, s. 54 (Kt. t/ 84), Şek. 47.

1995 yılında onuncu kazı kampanyasını gerçekleştirdiğimiz Panaztepe kazıları 16 Eylül 1995 günü kazı evinde düzenlenen bir törenle kutlanmıştır. Gerek bu nedenle gerekse Habitat II Kent Zirvesi toplantısının çağrıştırması sonucunda, bugün Panaztepe'de son on yılda açığa çıkartılan bulguların ışığında, çeşitli devirlerde kurulan kentlerin şehircilik açısından bir değerlendirmesini yapmakta yarar görmekteyiz (Resim: 1). En az 2 km çapında bir alana yayılan çeşitli dönemlere ait kalıntıların Panaztepe'nin değişik bölgelerindeki yoğunluğuna göre, Osmanlı ve Bizans dönemlerinde, Doğu yamaçta geniş bir alanın yerleşme alanı olarak kullanıldığı; Roma Dönemi'nde güney-batı eteğinde fakir bir halk mezarlığının bulunduğu; Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlerde sadece Akropol kesiminde yapılaşmaya gidildiği, bu arada tapınak ve büyük yapı komplekslerinin inşaa edildiği ve daha sonraki dönemlerde ise Akropol'ün iskan edilmediği ve Akropol'de söz konusu bu geç dönemlerden en önemlisinin Arkaik Dönem olduğunu ortaya koymuştur.

Panaztepe kazılarının Anadolu arkeolojisine kazandırdığı en önemli netice ise, onun Orta ve Geç Tunç dönemlerindeki etkinliğidir. Bilindiği gibi, tahrip edilmekteyken kurtarma kazıları sonucunda açığa çıkartılmaya başlanılan Geç Tunç mezarlığı bir taraftan ünik eserleri de içeren buluntuları ile, diğer taftan da bu mezarların sahiplerinin yaşadıkları bölgenin saptanmış olması nedeniyle son derece önem taşır. Söz konusu bu yerleşme bugüne kadar sürdürdüğümüz çalışmalarımızın sonucunda, sadece Panaztepe'nin doğu yamacında saptanmıştır. Burada yaşayan insanlar Panaztepe'nin güneybatı ve kuzey yamaçlarını mezarlarını yapmak için uygun görmüş ve nekropollerini bu bölgelere kurmuşlardır.

Saydığımız tüm bu dönemlerde yerleşme alanları ve mezarlıklar için belli noktalardaki yoğunlaşmalar, kanımızca bir taraftan burada kurulan kentlerin büyüklük ya da küçüklüklerine, dönemlerinin tarihi-coğrafya açısından önemlerine ve bir kara ya da liman kenti olmalarına bağlanmaktadır.

Panaztepe'nin son on yılda bize öğrettiği en önemli bir başka gerçek ise, onun Orta Tunç Dönemi'nde ne denli önemli bir kent olduğunun artık tartışmasız olarak ortaya konulmuş olmasıdır. Bu dönem görkemli buluntularıyla izlediğimiz Geç Tunç Dönemi yerleşmesinin en az üç katı büyüklüğünde bir alanı kaplamaktadır. Buna göre bu yerleşme Panaztepe'nin hemen hemen tümünde karşımıza çıkan kalıntıların değerlendirilmesi sonucunda şöyle özetlenebilir: Akropolde, büyük bir olasılıkla yöneticilerin ve üst tabakanın oturduğu, güney-güneybatı yamacında atölyelerin bulunduğu ve burada halkın yaşadığı an-

laşılmaktadır. Ayrıca Panaztepe'nin doğu yamacında çok geniş bir alana yayıldığı anlaşılan bir liman yerleşmesi dikkati çekmektedir. Hiç şüphe yoktur ki, burada bulunan liman aracılığı ile, İç Anadolu, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'le ilişkili yoğun bir ticaret ağının varlığına işaret eder. Panaztepe'nin bu konumu Eski Tunç Dönemi'nde de benzer bir biçimde olmalıdır. Bazı zorluklar nedeniyle Panaztepe'nin daha erken dönemleri doyurucu bir biçimde henüz araştırılamamıştır.

Söz konusu dönem, Anadolu'nun tarih ışığına çıktığı, buna bağlı olarak siyasi yapının netleşmeye başladığı, yoğun uluslararası ticaret ve kültürel ilişkilerin yazılı belgeler aracılığı ile anlaşılabilir bir hale geldiği, Anadolu arkeolojisinin ve tarihinin en can alıcı dönemlerinden birisini oluşturur. İç Anadolu'dan tanınan Acemhöyük ve Kültepe gibi çok büyük yerleşmelerin kurulduğu bu dönemde, Panaztepe'de 2 km'lik bir alana yayıldığı anlaşılan Orta Tunç Dönemi'nin varlığının saptanmış olması, Batı Anadolu'da egemen olan sis perdesinin yavaş yavaş aralanmaya başladığını müjdelemektedir.

Böylece 1985-1995 yılları arasında İzmir bölgesi arkeolojik kazıları projemiz doğrultusunda Bakla Tepe, Liman Tepe ve Panaztepe'de yapılan kazılar sonucunda, M.Ö. 2. bin yıl için son derece önemli bilgilere ulaşılmış ve bunun sonucunda Geç Tunç ve Orta Tunç dönemlerinde burada iskan eden halkın ekonomik ve sosyal durumu ana hatları ile ortaya konmaya başlanmıştır. Ne yazık ki, bu dönemlerde burada yaşayanlara ait İzmir bölgesi ve Eolya'nın tarihi coğrafyasını yansıtması beklenen yazılı belgeleri henüz ele geçirilememiştir. Bu nedenle bunların ait oldukları siyasi-kültürel çevre ve ticari-ekonomik yönleri, kendilerinden edinilen bigilerle henüz çözülememiştir. Bu tür belgelerin yakın bir gelecekte bulunmasını ümit ediyoruz. Ancak yazılı belgeler ele geçirildikten sonra, Batı Anadolu'da, Hititler'le Hititler'in rakiplerinin kim oldukları anlaşılabilecek ve burada egemen olan siyasi otoriteler kanımızca daha yakından tanınabilecektir..

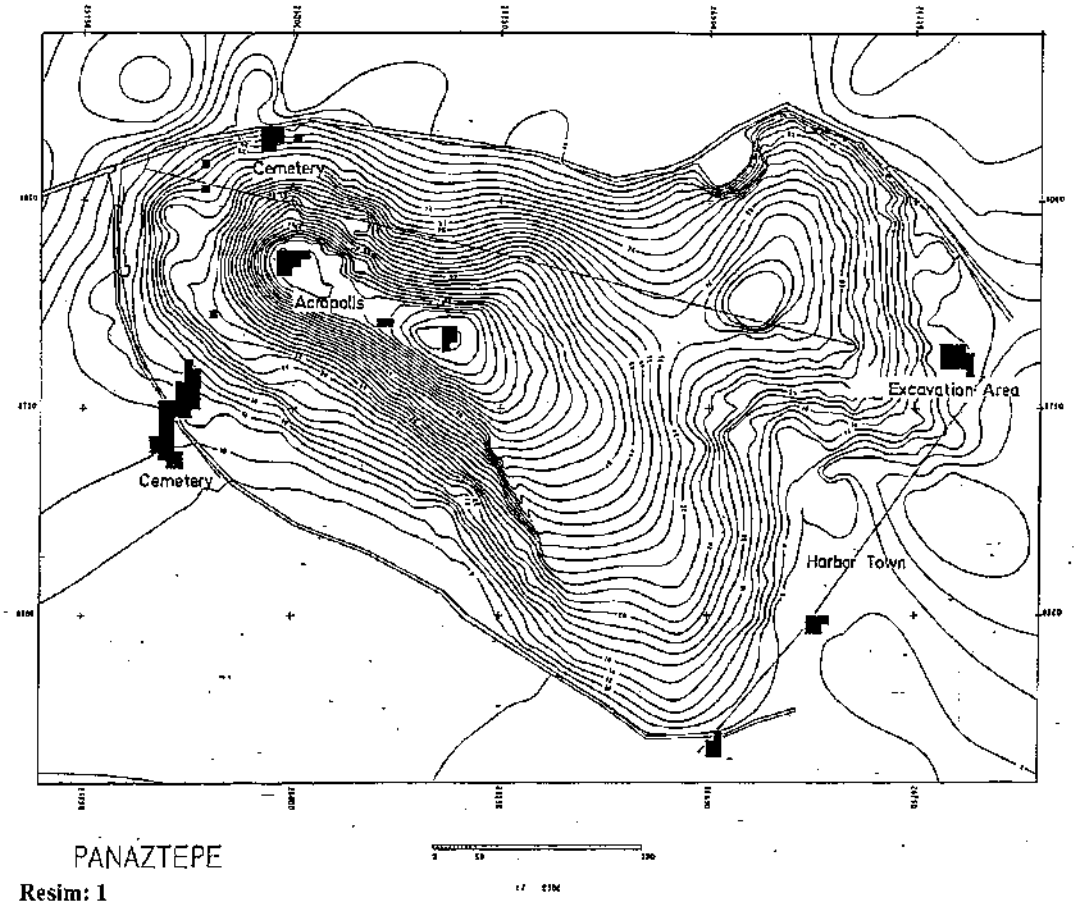
Cemetery
Acropolis
Excavation Area
Cemetery
Harbor Town
PANAZTEPE

Resim: 1

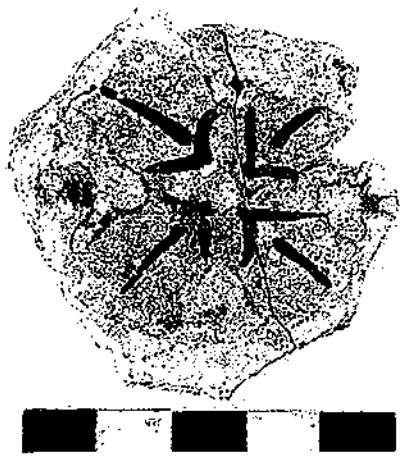

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

VORLÄUFIGER BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGSERGEBNISSE AUF DEM SİRKELİHÖYÜK/SÜDTÜRKEI VON 1992-1995

*Barthel HROUDA**

Die Ruine westlich des gleichnamiger Ortes[1] am linken Ufer des Flusses Ceyhan, des antiken Pyramos, gelegen und ca 40 km östlich von der heutigen Provinzhauptstadt Adana entfernt, hat eine Ausdehung von ca. 350 x 400 m bei einer Höhe von ca. 30 m (Abb.1). Er gehört damit neben dem benachbarten weiter im Westen gelegenen Misis, dem antiken Mopsu(h)estia[2], zu den größten Ruinenhügel im "ebenen" Kilikien, deren heutiger Name "Çukurova" auf türkisch (Çukur=Mulde, Ova=Ebene) das gleiche ausdrückt. Im2.Jt.v.Chr.hieß dieses Gebiet Kizzuwatna.[3] Weiter im Westen lag das im klassischen Altertum so benannte "rauhe" Kilikien[4]

Sirkeli wie Misis lagen an einer wichtigen Heer - und Handelsstraße, die den Osten mit dem Westen und umgekehrt verband. Bis vor kurzem verlief die einzige Straße von Adana nach Gaziantep bzw. İskenderun direkt an beiden Orten vorbei, und auch die Eisenbahn, die legendäre Baghdad-Bahn, wurde zumindest an Sirkeli vorbeigeführt. Die Straße wird heute als "Alter Weg=Eski Yol" bezeichnet im Gegensatz zur neuen vierspurigen Straße, die weiter nördlich verläuft. Vor kurzem wurde auch eine Autobahn fertiggestellt, teilweise wiederum südlich des Alten Weges (Abb.2). Sie verbindet jetzt Ankara mit dem Süden und dem Osten der Türkei.

(*) Prof. Dr. Barthel HROUDA, Sternstr. 4b 82110 Germering ALMANYA

(1) Der name "Sirkeli" ist wohl türkisch "sirke"= Ungerziefer abzuleiten. Vgl. M.V. Seton-Williams, AnatSt 4, 1954, 168.

(2) Von H.Th.Bossert u.H.Çambel kurzuntersucht. Vgl.JfKF I, 1951, 293 f.

(3) H.M.Kümmel, "Kizzuwatna" in RIA V, 1976-80, 627 ff.

(4) Zum Namen "Kilikien' im Altertum vg.G.Neumann, Studia Mediterranea, Festschrift P.Merigg (1979) 429 ff.u.Kleiner Pauly III, 1979, 207 ff.

Diese Lage und die Nähe zum Mittelmeer - der antike Hafen Aegeae, modern Ayas bei Yumurtalık, lag nur ca. 30 km entfernt - führten zweifellos zur Bedeutung und Größe von Sirkeli wie von Misis[5]. Während der Kreuzzüge nahm ihre Stelle die gegenüber an dem anderen, nördlichen Ufer des Ceyhan gelegene Schlangenburg=Yılan Kalesi ein, eine noch heute sehr eindrucksvolle Ruine (Abb.20)[6].

Auf die Bedeutung weist auch das 1934 entdeckte Felsrelief des Muwatalli II.hin[7] (Abb.3), zu dem es jetzt, wenige Meter nördlich ein zweites gibt, daß aber weniger gut erhalten ist, da im Altertum bereits "ausradiert" (Abb.4-6)[8].

Die früher vorgeschlagene Gleichsetzung mit Tarhuntassa (früher Dattasa), der neuen hethitischen Residenz, eben jenes Muwatalli, läßt sich aber nach den geographischen Angaben in der 1986 in Boğazköy gefundenen Bronzetafel nicht mehr aufrecht erhalten[9]. Sie muß weiter im Westen, bestanfalls im rauhen Kilikien lokalisiert werden.

Bevor wir mit unserer Grabung 1992 begannen, hatte schon J. Garstang 1936 eine Testgrabung unternommen. Er legte 5 Schnitte an, die er mit A-E benannte (Abb.7), und fand dort Material, hauptsächlich Keramik aus dem I.und 2. Jts.v.Chr. Ferner eine Säulen-oder Pfeilerbasis?, bestehend aus zwei Löwen mit extrem großen Augen, die eine Datierung

(5) Bei unserem 1994 durchgeführten survey um Sirkeli, hauptsächlich im südlichen Bereich, konnten wir keinen größeren Hügel als Sirkeli Höyük u.Misis ausmachen.

(6) Vgl.zu ihr und den anderen Burgruinen: G.R.Young, Anat St 15. 1965, 113 ff., besonders 125 ff.

(7) Diese Entdeckung verdanken wir den türkischen Archäologen Ali Riza Yalgın und Hamit Zübeyr Koşay Vgl.zur Literatur: J.Körken-Klähn, BaF 4,1982,260, Nr.317.

(8) Es wurde von uns 1994 (wieder-) entdeckt: H.Ehringhaus, Antike Welt 256,1,1995,66 u. 26.2,1995, 118f. Aber P.Neve hat es nach seinen Aussagen schon 1990 gesehen, P.Neve, *Antike Welt* 27,1.1996, 19 ff.Nach ihm schaute der König wie auf dem ersten Relief nach Süden und nicht wie bei uns nach Norden. Der von H.Ehringhaus angefertigten, entzerrten Umzeichnung liegen photographische Aufnahmen des Grabungsphotographen K.Stupp zugrunde, die er 1995 von einem Gerüst aus direkt machen konnte. Leider wurde das Relief schon im Altertum mit seiner Inschrift? getilgt, so daß wir zwar anhand des Typus' ebenfalls auf einen hethitischen König schließen dürfen, aber nicht sagen können, wer es war. Die wahre Blickrichtung werden wir in der kommenden Kampagne, Herbst 1996, überprüfen und danach berichten. Dies ist in der Tat geschehen, und die neuen Aufnahmen nach einem Papierabklatsch (Abb.5) und im Streiflicht (Abb.6) beweisen nun deutlich, daß die Figur nach Norden blickt.

(9) H.Otten, die Bronzetafel von Boğazköy (1988). Dazu D.Sürenhagen, OLZ 87, 1992, 342 ff.Zuletzt zur Lage von Tarhuntassa: S.Alp, *Atti del II Congresso Internat. Hititologia* (1995) 1 ff.

in die späthethitische Zeit als möglich erscheinen läßt[10]. Er verlegte aber später seine Tätigkeit bekanntlich nach Mersin[11].

1951 besuchte im Rahmen ihres survey M.V.Seton-Williams den Sirkeli Höyük und stellte bei einer Hügelbegehung fest, fußend auf den bisherigen Beobachtungen, daß es hier Funde von der römischen Zeit bis zum Chalkolithikum gebe[12].

Unser Unternehmen begann mit einer Vorinspektion, die im Herbst 1991 von P. Spanos und dem Berichterstatter durchgeführt wurde, nachdem uns Prof.Tahsin Özgüç geraten hatte, diesen Hügel als möglichen Kandidaten für eine Ausgrabung ins Auge zu fassen[13].

Die eigentliche Ausgrabung fand vom 6.10 bis zum 26.10.1992. Sie war eine Art joint-Expedition zwischen dem Bölge Müzesi in Adana und der Universität München unter der gemeinsamen Leitung des damaligen und jetzigen Direktors in Adana, İsmet İpek, und des Berichterstatters[14].

Unsere vornehmliche Aufgabe bestand in dieser wie auch in den nächsten Kampagnen darin, im besonderen zu klären, in welchem Ausmaß der Sirkeli Höyük während des späten 2.Jts.v.Chr.besiedelt war, als der hethitische Großkönig Muwatalli II., der mutmaßliche Sieger in der Schlacht von Qades (1275 v.Chr.) gegen Ramses II., sein Felsrelief hier anfertigen ließ (Abb.3).

Aus diesem Grund wurden drei Schnitte/Arcale (1-3) (Abb.1) angelegt. Für das erste Areal wurde der östliche Bereich der Nordterrasse gewählt, nachdem schon J.Garstang im westlichen Bereich in tieferen Lagen auf Funde und Befunde des 2.Jts.gestoßen war.[15] Da unser Areal 1 (8 x 8 m) tiefer als sein Schnitt E lag, erhofften wir uns bessere Aufschlüsse über die Besiedlung aus der Späten Bronze-Zeit.

(10) AAALiv 24, 1937, 52 ff., bes. 64 u.AAALiv 25, 1938, 12 ff., bes.20 ff.Die Diese Basis steht heute im Garten des Archäol. Museums von Adana. Wohl erste bildliche Veröffentlichung durch B.Alkim, *Belleten* 16, 1952, Abb.20 (Diesen und den nachfolgenden Hinweis zur Datierung ins 2.Jt.v.Chr.verdanke ich Dessa Rittig). Wir hielten sie zunächst wegen der großen für byzantinisch. Sie könnte aber auch älter als späthethitisch sein und in die Zeit der Löwen von Açana datieren, die ebenfalls über unnatürlich große Augen verfügen.

(11) J.Garstang, Prehistoric Mersin (1953).

(12) Anat St 4, 1954, 121 ff., bes.130 ff.u.168.

(13) Der ursprüngliche Plan, nach einem geeigneten Grabungsort nördlich von Nusaybin/Nisibin zu suchen und ein gemeinsames Unternahmen mit H.Erkanal zu unternehmen, der bereits in Girnavaz tätig war, empfahl sich wegen der schwierigen politischen Lage dort nicht.

(14) Die örtlichen Grabungsleiter waren St.Kroll und A.Ünal. Als weitere Mitglieder arbeiteten A.Hausleiter M.A.O. Schertler cand. phil. sowie mehrere türkische Grabungsfacharbeiter aus dem Museum in Adana.

(15) AAALiv 24, 1937.

Aber bis auf das Stempelsiegel mit der Inventarnummer Si 92/7 (Abb.8) aus dem frühen 2.Jt.v.Chr.fanden sich hier keine weiteren Spuren, nur solche aus wesentlich späteren Perioden, aus hellenistischer und römischer Zeit. Auch das Stempelsiegel mit dreiblättriger Stempelfläche, auf dem ein Greif über einem Feliden dargestellt ist[16], ist hier nicht in situ gefunden worden, sondern wurde wahrscheinlich von einer höher gelegenen Stelle herabgeschwemmt.

Die Areale 2 und 3 wurden auf der Akropolis angelegt, wo Garstang nicht gegraben hat (Abb.1). Ein Anreiz mehr für uns, hier Untersuchungen durchzuführen. Im Areal 2 mit einer Ausdehnung von 4 x 12 m stießen wir bis zu einer tiefe von 3,50 m vor und konnten dabei vier Bauschichten unterscheiden, oben mittelalterlich, römisch, hellenistisch, darunter eisenzeitliche Besiedlungsreste mit einer stark zerstörten Burgmauer am Hang. In etwa 2,5 m Tiefe folgte das 2.Jt.mit zahlreichen bemalten Scherben der sog. syrisch-kilikischen Keramik (Abb.9)[17]. Nach ihrer Verbreitung von Westsyrien bis nach Mersin mit der Häufigkeit in Kilikien ist sie mehr ein kilikisches als ein syrisches Produkt.

Das Areal 3 (5x20) im Westen der Akropolis (Abb.1) erbrachte noch ältere Funde, und zwar solche aus dem Chalkolithikum bzw.der Frühen Bronze-Zeit des 4. und 3.Jts.v.Chr.Sie tauchten hier in 3 m Tiefe auf. Entsprechende Keramikfunde wurden aber bereits im Verlauf ihres Surveys von M.V. Seton-Williams auf unserem Ruinenhügel beobachtet[18]. In der folgenden Kampagne 1993 setzen wir die Untersuchungen auf der Akropolis an zwei Stellen fort[19], und zwar in den Arealen 4 und 6 (Abb.1). Dazu kamen später noch zwei Testschnitte im westlichen Bereich der nördlichen Terrasse (Nr.5 = 4 x 4,50 m) und auf dem Plateau hinter den Felsreliefs, dort wo 1995 Areal 13 angelegt worden ist (2 x 9 m). Sie brachten beide keine nennenswerte Ergebnisse.

---

(16) Vergleichstücke: R.M.Boehmer (H.G.Güterbock, Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Boğazköy /Hattusa XIV (1987) 26 u . Taf. V.55.56: VI, 63. N.Özgüç Seals and Seal Impressions of Level IB from Karum Kanish (1968) Taf: XXXI, 2 u. XXXII. Hier jedoch nicht kleeblattförmig. Diese Form, jedoch mit anderen darstellungen fand sinch in Karahöyük bei Konya (1968) Abb. 22, 3-8 u. Taf. 19,47.
Unser Siegel besteht aus einem dunkelgrauen Stein, Knauf oben abgebrochen. erh. H.2,4 cm. Ausdehnung der Siegelfläche 3,0 cm.

(17) Vgl. B.Hrouda. Ist. Forsch 19, 1957. 27 ff. M.V.Seton-Williams, Iraq 15, 1953. 57 ff. G.Wild -Wülker, JEOL 25, 1977-78, 35 ff.

(18) AnatSt 4, 1954, 130 f.u. 168

(19) Diese Kampagne dauerte vom 1.10.-13.11.93 und daran teilgenommen haben neben dem berichterstatter die Damen und Herren Iris Gerlach, Cornelie Wolff, A.Ünal, P.Spanos, M.Harnest, O.Schertler und K.Stupp. Als türkische Mitarbeiterin fungierte Frau Nurhayat Duran. Zuvor wurde im Frühjahr (12.4.-15.5.93) ein neuer topographischer Plan des Hügels vom Institut für Photogrammetrie und Fernerkundung der TU-München unter der Leitung von M.Stephani angefertigt.

In 4 und in 6 mit einer Gesamtfläche von ca. 267 qm stießen wir bei ca. 3.00 m unter der heutigen Oberfläche auf Überreste aus der ersten Hälfte des 2.Jts. mit Mauern aus großen Steinen in 4/I Süd (Abb.10) und solchen aus Lehmziegeln eines ebenfalls großen Formates 50 x 30 x 10 cm in 6/2 Nord. Die Datierung ergab sich aus den hier gefundenen Scherben und größeren Fragmenten der bemalten syrisch-kilikischen Keramik. Durch das lückenlose Aufeinanderfolgen der einzelnen Bauphasen vor allem im Areal 4 ließ sich eine differenziertere Schichtenabfolge als bisher aufbauen (Abb.II), beginnend bei 1 oben. Die tiefsten Stellen, die in 4 und 6 erreicht wurden und eben in die erste Hälfe des 2. Jts.v. Chr.datieren, lagen bei +46.15 m bzw.bei +45.50 m.

In gleicher Weise wichtig ist der Hinweis auf Handelsbeziehungen mit der Ägäis durch einen Amphorenhenkel (Si 93/33) mit dem Töpfernamen ΕΠΙΓΟΝΟΣ. Ein weiterer mit dem Namen ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΣ (Si 95/I) wurde 1995 im Schnitt 12 gefunden.

Besondere Funde aus der hellenistischer Zeit waren eine mit weißer Farbe angemalte weibliche Büste mit einem Kalathos auf dem Kopf (Si 93/51) (Abb.12) und Henkel von Skyphoi mit Satyr-Masken (Abb.13). Zu der Büste gibt es nach A. Spycket Parallelen, wenn auch von unterschiedlichem Aussehen in Susa und auf Failaka. Henkel mit Satyr-Masken sind aus Athen, Delphi, Pergamon und jetzt auch aus Ibn Hani in Syrien bekannt (Hinweis von P. Spanos).

Neben der bemalten Keramik aus dem 2.Jt.v.Chr.fanden wir mit ihr vergesellschaftet eine, dem Berichterstatter bisher unbekannte Keramik, die sich durch ihre Dünnwandigkeit und durch ihr schwarzes Aussehen auszeichnet (Abb.14).

Während der Kampagne 1994, die von Herrn Kroll geleitet Wurde- der Berichterstatter führte in der gleichen Zeit mit Agnés Spycket und Herrn Jeiser einen survey in der näheren und weiteren Umgebung von Sirkeli durch (siehe auch S.).

In den neu angelegten Arealen 7-10 (Abb.I) stieß man wie schon 1992 auf chalkolithische Schichten des 4. Jts.v.Chr.Wichtigster Fund war ein Rollsiegel (Si 94/7) mit einer Tierdarstellung (Abb.15). Diesem Rollsiegel fehlt aber die sonst übliche Längsdurchbohrung.

Ansonsten ähnelt das Erscheinungsbild der Keramik während des I.und 2.Jts.auch mit Hinweisen auf Importe aus Zypern dem von Tarsus, das ja nicht allzuweit von Sirkeli entfernt liegt[20].

(20) H.Goldman, Tarsus I (1930) u.III (1963).

Zahlreiche runde, durchlochte Scheiben aus Ton und Stein dienten wohl zur Beschwerung von Netzen, mit denen man Fische aus dem Ceyhan/Pyramos fing, der sich wohl immer in der Nähe des Sirkeli Höyük befand, wenn er auch nicht wie heute östlich an der Ruine bzw. der darin befindlichen Stadt im Altertum vorbeifloß, sondern eher weiter nördlich, wie ein altes Flußbett bekundet.

In der Kampagne 1994 wurde ein survey in der näheren und weiteren Umgebung von Sirkeli durchgeführt. Darüber wird demnächst ausführlich berichtet werden[21]. Hier sei nur darauf hingewiesen, daß wir südlich wie nördlich, am Ostabhang der Yılan Kalesi ca 60 römische Gräber entdeckt haben, die als Kistengräber (Abb.16) oder als Kammergräber (Abb.17) in den Felsen eingetieft und mit Steinplatten abgedeckt waren bzw.unzugänglich gemacht worden sind.

Vom 25. September bis zum 20 Oktober 1995 fand die 4. Kampagne statt, deren wichtigstes Ergebnis das Auffinden eines größeren Steingebäudes in den Arealen 13-15 war. Diese Abschnitte liegen auf einem Felsplateau hinter, westlich der beiden Felsreliefs (Abb.1.18-21)[22]. Hier wurde schon 1993 ein 2 m breiter Testschnitt angelegt, der aber keine Befunde erbrachte.

Die nun entdeckte Anlage verfügte zwei m dicke Mauern aus großen gut verlegen Steinen, die im Areal 13 einen 8, 20/9, 20x 7, 00/8, 20 großen trapezförmigen Raum umschlossen (Abb.18-20). Sein einziger Eingang von 1,20 m Breite und über drei Stufen zugänglich befand sich im Westen. Davor in Höhe der untersten Stufe lag ein sorgfältig hingelegter Rinderschädel, der nach der Untersuchung von Angela von den Driesch der eines Zebus gewesen ist (Abb.22). In der Südostecke des Raumes zeichnete sich die Umrisse eines an den Flußfelsen angelehnten Podest ab. Alles zusammengenommen, die dicken Mauern, der "feudale" Eingang mit dem Zebu-Schädel davor und das Podest sowie die Lage direkt hinter den Felsreliefs, zu den vielleicht auch zwei runde Vertiefungen, sog. cup-marks oben auf den Felsen gehörten, lassen den Verdacht zu, daß es sich hierbei um ein auf den Großkönig Muwatalli II. zu beziehendes Bauwerk gehandelt habe, vielleicht sogar um das ebenfalls in der bereits zitierten Bronzetafel aus Boğazköy/Boğazkale erwähnten É NA4 hekur SAG.US. Leider ergaben die im Gebäude und in seiner Um-

(21) Der Bericht darüber wird 1997 in einer von W. Schirmen-Karlsruhe herausgegebenen Publikation erscheinen.

(22) Teilnehmer dieser Kampagne waren neben dem Berichterstatter Horst Ehringhaus, Corneilie Wolff, Michael Harnest, Kurp Stupp und als Vetreterin des türkischen Antikendienstes Frau Oya Arslan.

gebung gefundenen Kleinfunde keine genaue Datierung für die Erbauung und Benutzung dieser Anlage, auch nicht die 1996 erfolgte Untersuchung. Das hier beobachtete Material ist wohl zum größten Teil von höheren Lagen eingeschwemmt worden.

Danksagung: Die Finanzierung übernahmen bis zur Kampagne 1994 das Bayerische Staatsministerium für Unterricht, Kultus, Wissenschaft und Kunst und die Ludwig Maximilians-Universität München. Diesen beiden Institutionen gilt in erster Linie unser Dank, besonders aber Herrn Ministerialdirigenten Dr.H.Zimmermann, der regen Anteil an unserer Arbeit genommen und sie in jeder Weise unterstützt hat. Die Kampagne 1995 wurde in erster Linie von Herrn Prof.Dipl.Ing.H.Ehringhaus, selbst Mitglied der Grabung, finanziert, Einen kleineren Betrag stellte hierfür auch die Bayerischen Akademie der Wissenschaften zu Verfügung. Die Akademie übernahm außerdem wie im Falle der Ausgrabungen von Isin und Assur im Irak die Schirmherrschaft. Ihnen gilt ebenfalls unser herzlicher Dank.

Zu danken haben wir aber auch den türkischen Behörden, der Generaldirektion für Ausgrabungen und Museen in Ankara, unter ihrem damaligen Leiter Prof. Dr. Engin Özgen, dem Archäologischen Museum in Adana und hier besonders den Direktoren İsmet İpek und Frau Müesser Tosunbaş für ihre Hilfsbereitschaft und für die reibungslose Zusammenarbeit zu danken. Aber nicht minder gilt unser Dank den politischen und militärischen Behörden in Adana, Ceyhan und in Yumurtalık für ihr Entgegenkommen und für ihre unbürokratische Unterstützung bei der Durchführung unserer Ausgrabung. Besonders sei in diesem Zusammenhang die schnelle Bewilligung unseres Wunsches erwähnt, Luftaufnahmen vom Sirkeli Höyük zu machen (Abb.20). Sie wäre aber ohne die Unterstützung von Herrn Erol Doğan, dem Direktor des Landesdenkmalamtes in Adana nicht möglich gewesen. Er stellte auch die nötigen Verbindungen zum Flughafen und zu den Piloten her. Ihm sei daher herzlichst gedankt.

Ferner gilt mein herzlicher Dank allen meinen Mitarbeitern, Türken wie Deutschen, die in jeder Weise dazu beigetragen haben, daß unser Unternehmen erfolgreich verlief. Besonders hervorheben möchte ich aber Frau Cornelie Wolff und Herrn Kurt Stupp, die schon seit langem, seit der ersten Kampagne in Isin/Irak, 1973 meine bewährten Mitarbeiter waren.

Ein besonderes Bedürfnis besteht aber darüberhinaus für mich, Herrn und Frau Prof.Dr.Dr.h.c.Tahsin und Nimet Özgüç, Herrn und Frau

Prof.Dr.Sedat Alp, Herrn und Frau Dr.Hayat und Armağan Erkanal sowie nicht zuletzt Frau Prof.Dr.Halet Çambel, unserer Nachbarin auf dem Karatepe, von ganzem Herzen für ihre Freundschaft, wissenschaftliche Beratung und Gastfreundschaft zu danken. Durch sie ist uns die Türkei zur zweiten Heimat geworden.

Verzeichnis der hier benutzten Abkürzungen:

AAA Liv	Annals of archaeology and Anthpology, University of Liverpool
AnatSt	Anatolian Studies
BaF	Baghdader Forschungen
IstForsch	Istanbuler Forschungen
IstMitt	Istanbuler Mitteilgungen
FEOL	Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap, Ex Oriente Lux
JfKF	Jahrbuch für Kleinasiatische Forschungen
OLZ	Orientalistische Literatur-Zeitung
RIA	Reallexikon für Assyriologie und Vorderasiatische Arcäologie.

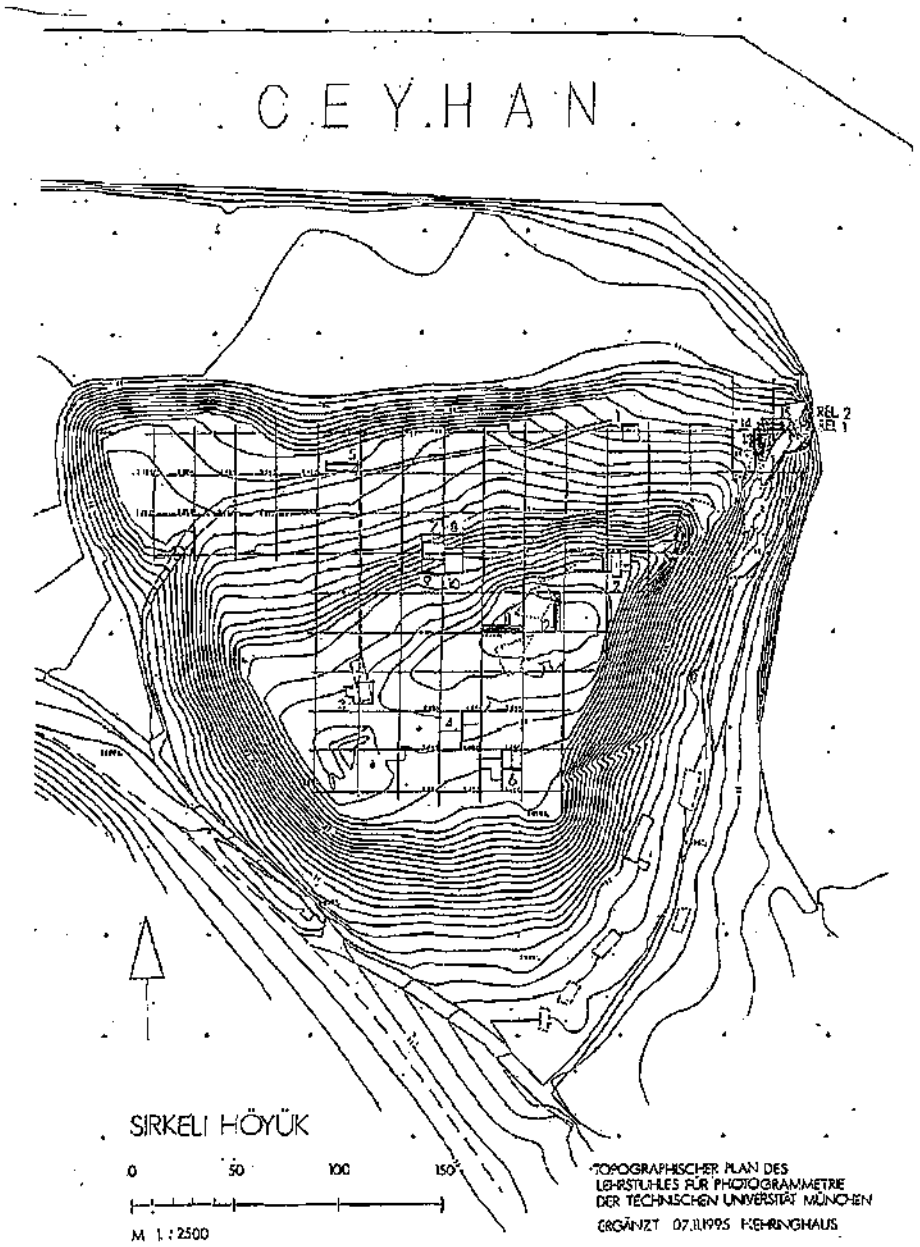

Abb 1: Plan von Sirkeli Höyük

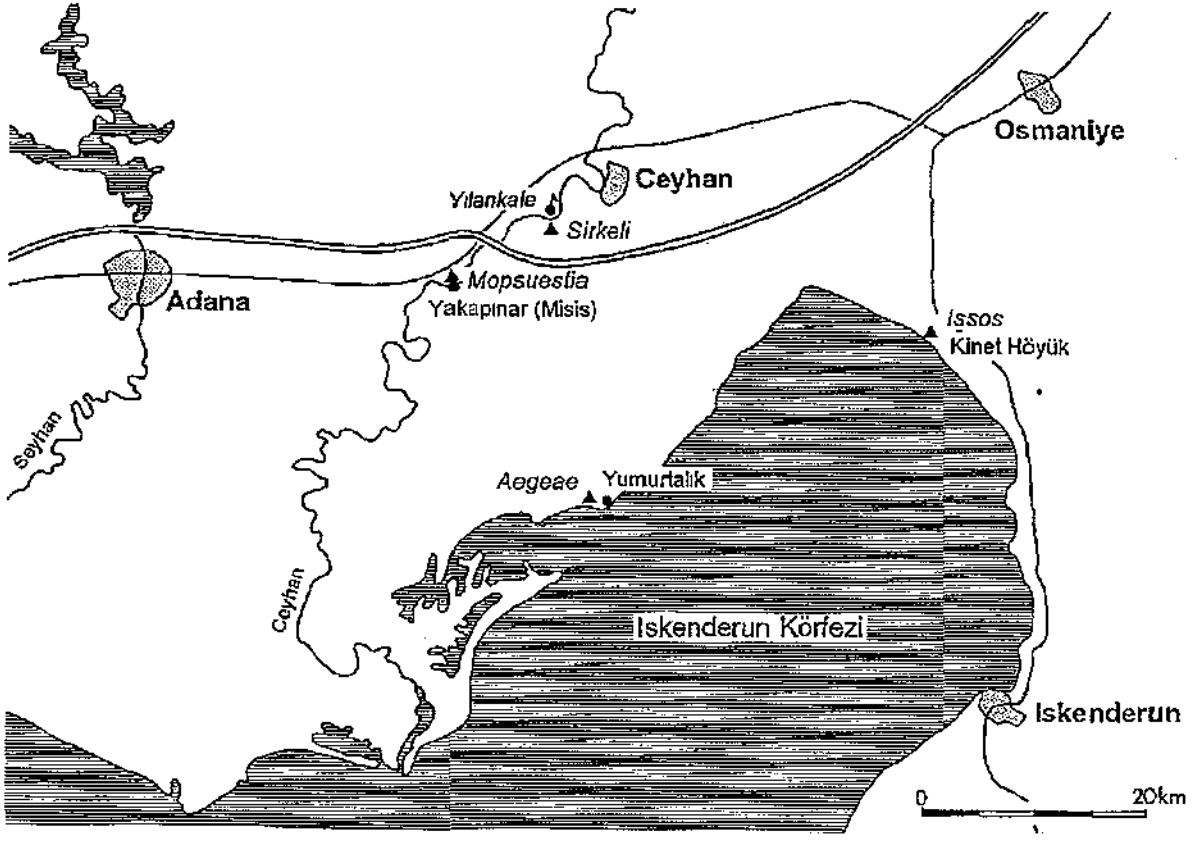

Abb 2: Lage Von Sirkeli und Umgebung

Abb.3: Reliefs Muwatalli II. Aunahme 1994

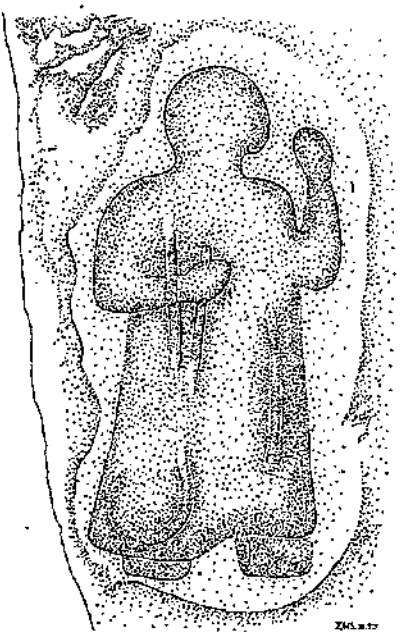

DAS 1994 ENTDECKTE, ZWEITE SIRKELL-FELSRELIEF
ENTZERRTE DARSTELLUNG

Abb. 4: Neues Relief Nr. 5= Papierabklatsch Nr. 6= Streiflichtaufnah-me Auf der Abb.5 sieht man deutlich die rechte Hand der Figur mit dem oberen Teil des lituus

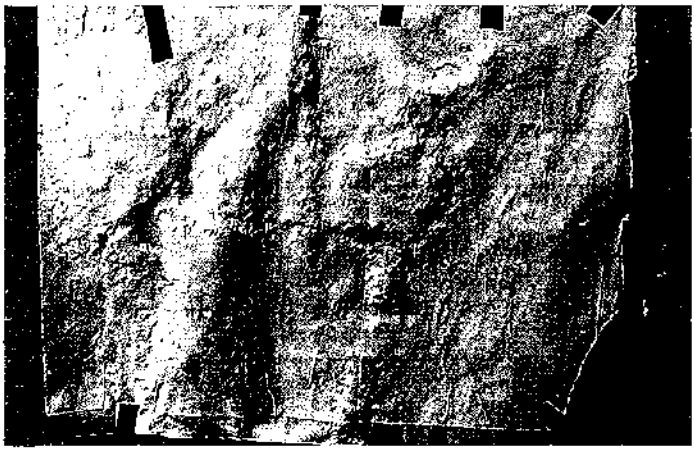

Abb.5: Neues Relief Nr. 5= Papierabklatsch Nr. 6= Streiflichtaufnahme Auf der Abb.5 sieht man deutlich die rechte Hand der Figur mit dem oberen Teil des lituus

Abb.6: Neues Relief Nr. 5= Papierabklatsch Nr. 6= Streiflichtaufnahme Auf der Abb.5 sieht man deutlich die rechte Hand der Figur mit dem oberen Teil des lituus

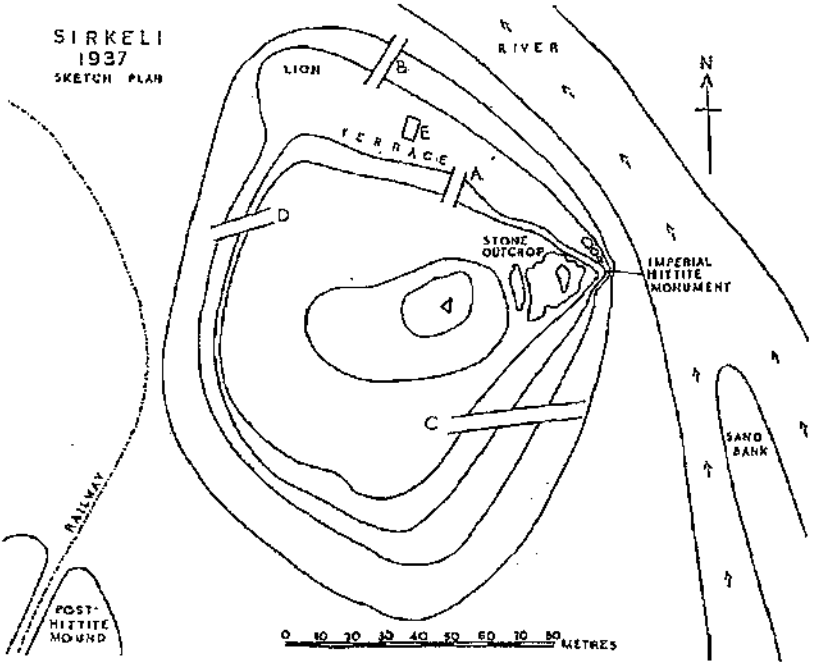

Abb. 7: Graburgsplan von I. Garstang 1937

Abb. 8: Stempelsiegel Si 92/7

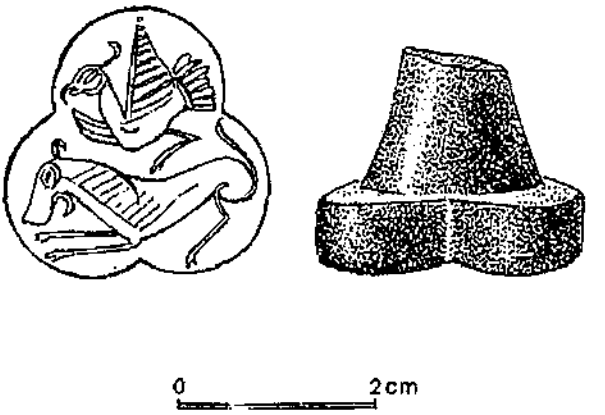

Abb. 9: Oberteil einer Augenkanne der syr.-kilik. Keramik 93/ 40 H: 11.5 cm

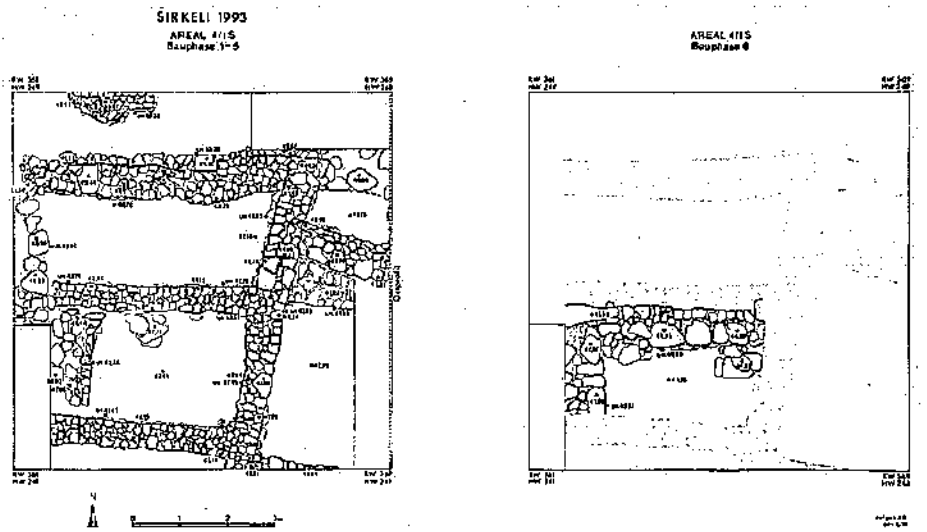

Abb. 10: Areal 4 Steingerechter Plan

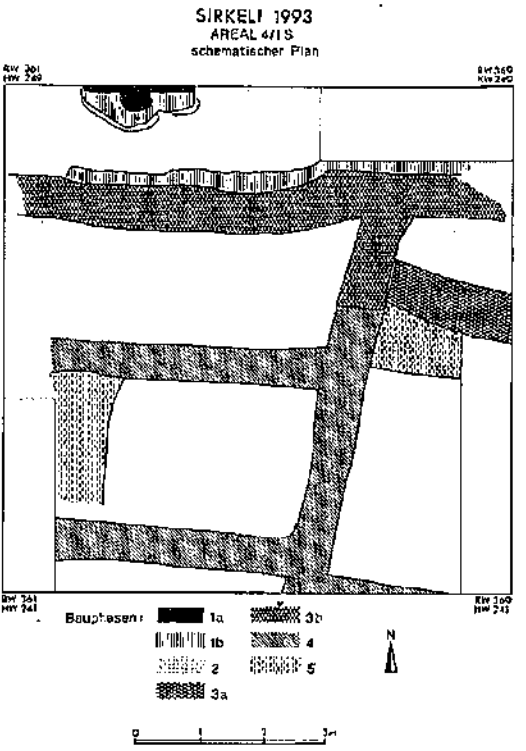

Abb. 11: Areal 4 Schematischer Plan mit der tenabfolge

Abb. 12: Weibliche Büste aus Terrakotta, weiß bemalt si 93/51 H: 12.5 cm

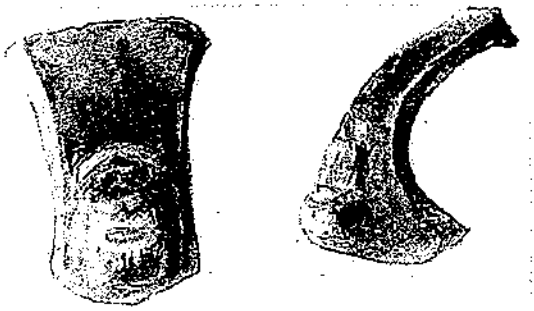

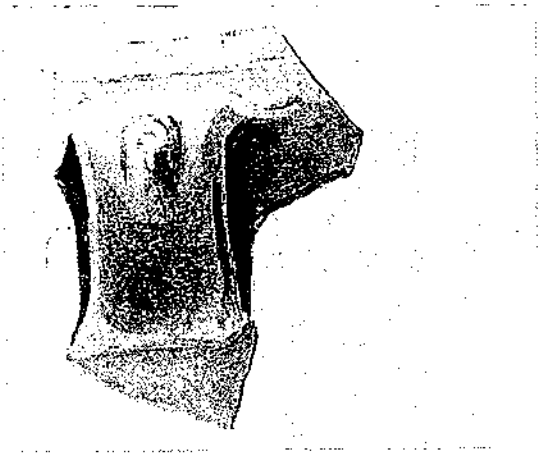

Abb. 13: Henkel mit Satyr-Masken

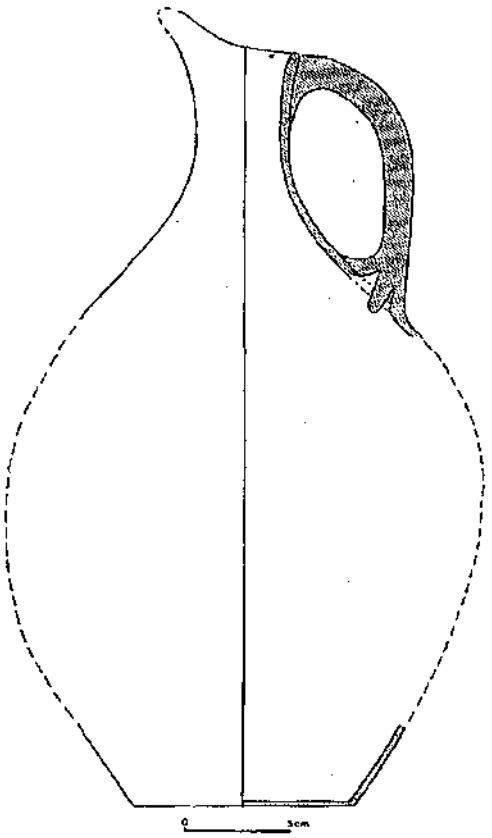

Abb. 14:"Schwarze" Keramik

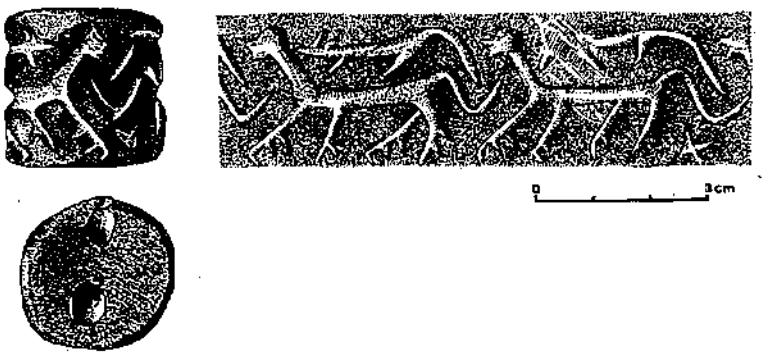

Abb.15: Rollsiegel Si 94/7 aus Hämatit H: 2.8 cm

Abb. 16: Kistengrab, südlich von Sirkeli

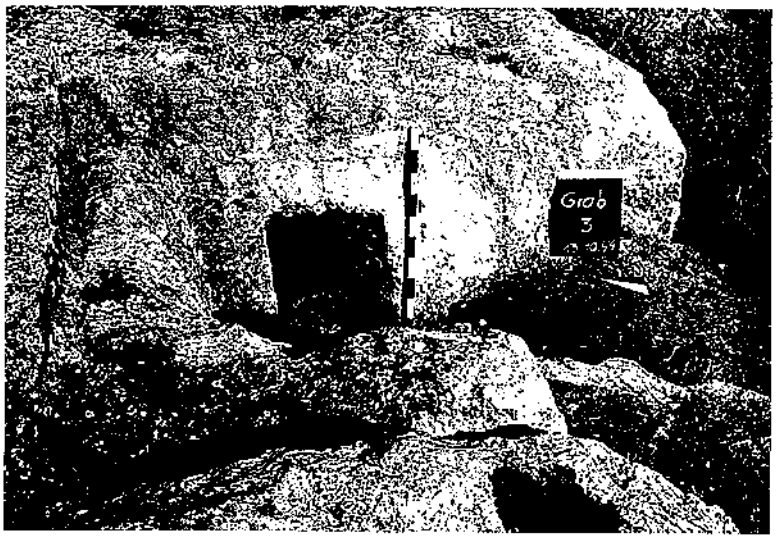

Abb. 17: Kammergab, südlich von Sirkeli

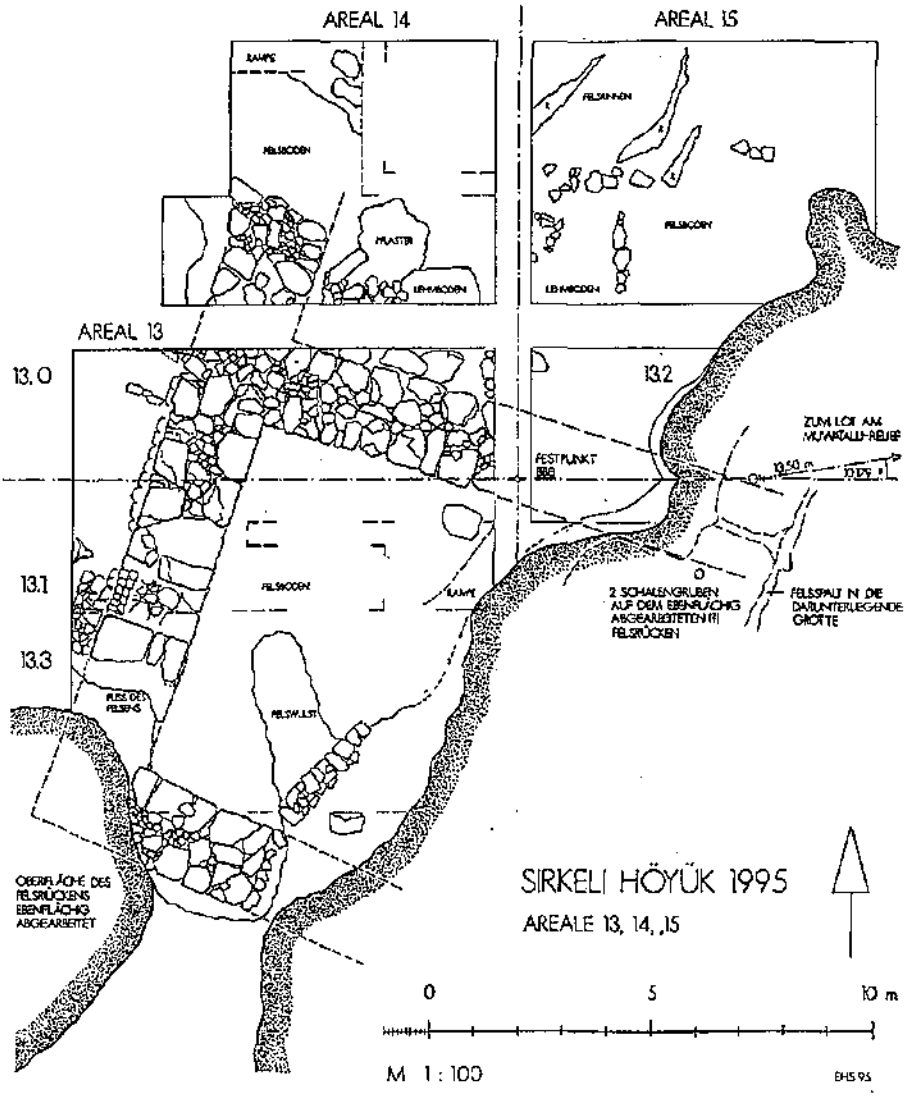

Abb. 18: Areal 13-15, Steingebäude mit Luftaufnahme 1995

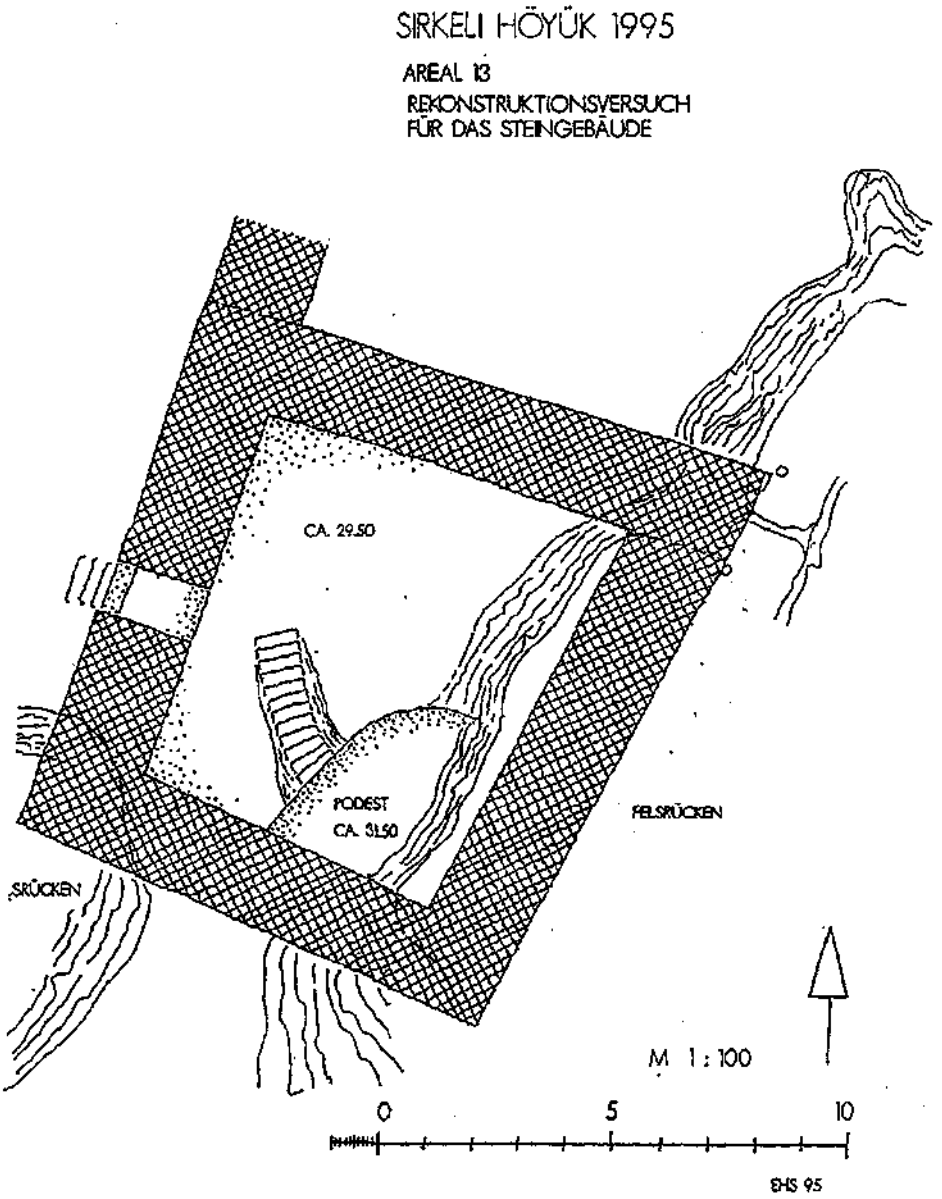

Abb. 19: Areal 13-15. Steingebäude mit Luftaufnahme 1995

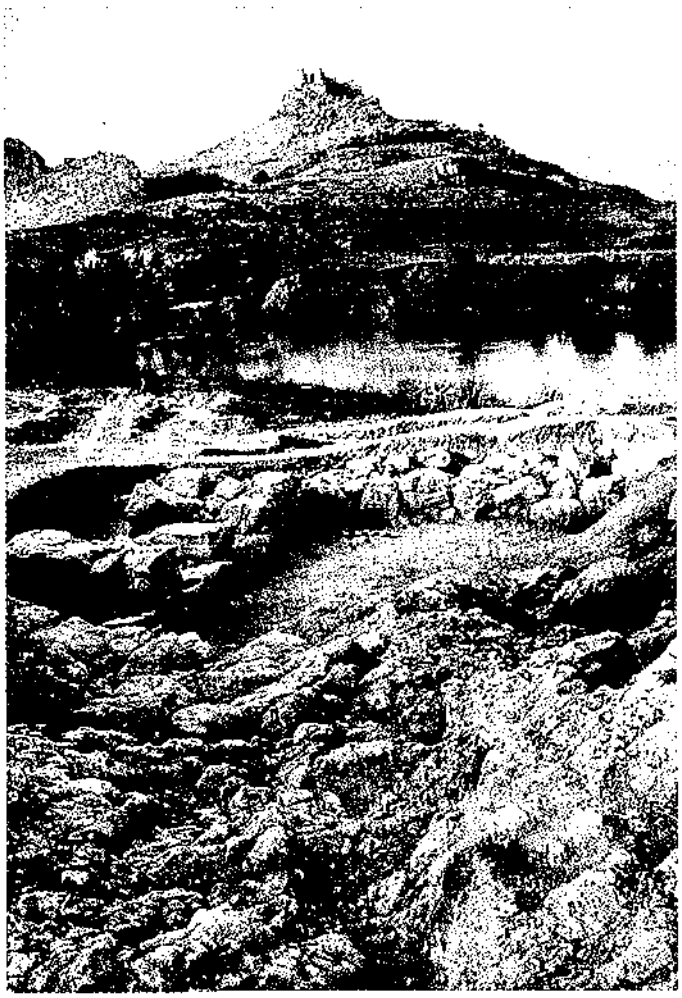

Abb. 20: Areal 13-15, Steingebäude mit Luftaufnahme 1995

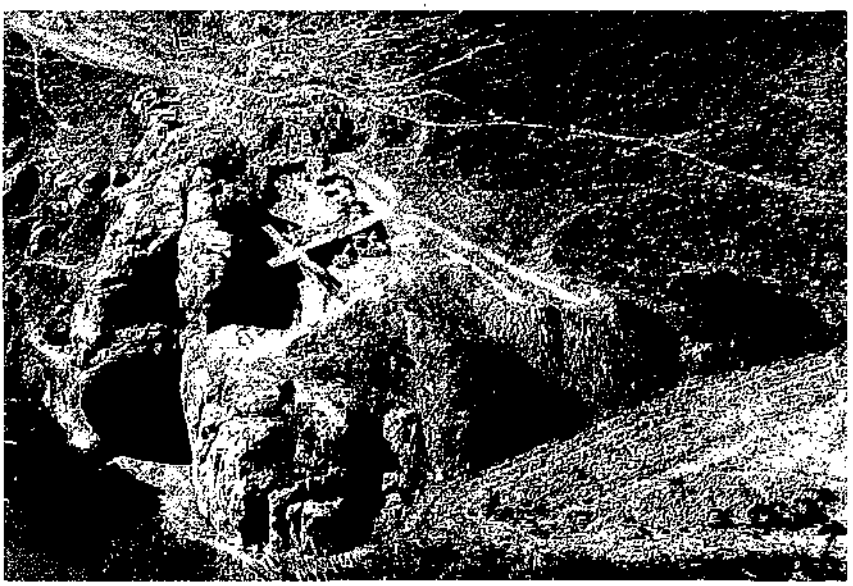

Abb. 21: Areal 13-15, Steingebäude mit Luftaufnahme 1995

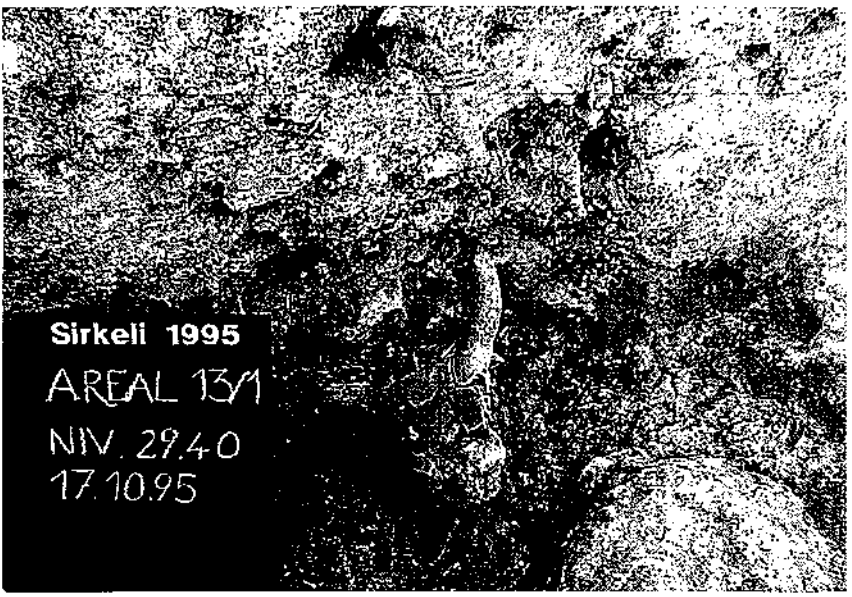

Abb. 22: Zebu-Schädel vor dem Eingang des Steingebäudes

KAZI 42
2.TASHİH

APHRODISIAS 1995

*Roland R. SMİTH**

New York University's campaign at Aphrodisias in 1995 (27 June to 30 August) was the fifth season of archaeological work at the site since the death (in 1990) of the former director Professor Kenan Erim. Projects were pursued in the fields of regional survey, excavation, site documentation, geophysical survey, conservation and restoration, site presentation, and infrastructure development. The major aims of the expedition's program remain to document and publish the buildings and sculptures discovered by Prof.Erim and to investigate the urban plan and street system of the ancient town.

New York University's expedition at Aphrodisias is sponsored by the Institute of Fine Arts and the Faculty of Arts and Science of New York University, with generous support from the National Endowment for the Humanities in Washington, from the Friends of Aphrodisias in Istanbul, Izmir, London, and Paris, and from several private donors. The expedition is most grateful to the Minister of Culture and the Director of Monuments and Museums in Ankara for their kind permission and continuing support for this project. The expedition's staff is made up of specialists from Austria, England, France, Turkey, and the U.S., and of students from New York University, Pennsylvania University, Philadelphia, and Ankara University. Warm and collegial assistance was provided in all matters by the government representative Mr.Savaş Uçkun (Antalya Museum).

I. Regional Survey

Continuing regional survey (as requested by the General Directorate of Monuments and Museums in 1993) focused on a newly identified site,

(*) Prof. Dr.Roland R. SMİTH, New York University Institute of Fine Arts 1 East 78th Street, New York, N.Y.10021, USA.

perhaps called Pigindai, located in the region of Bozdoğan. Illegal excavation had uncovered some buildings, inscriptions, and statues, and a brief survey of the site was carried out at the suggestion of the Aphrodisias Museum. the inscriptions and statues are now in the Aydın Museum and will be published by E.Varinlioğlu (inscriptions) and M.Tuna (statues). (There is also apparently a fourth statue in the Ödemiş Museum.) The survey, conducted by C.Ratté and L.Bier, made a preliminary map of the site and studied some of the buildings. The site is a steep, walled hill settlement, and the buildings from which the statues came were outside the walls and seem to have been tombs. Remains possibly of a theatre were also identified. The site will be further studied by E.Varinlioğlu.

2. Excavation and Site Recording

The program of excavation and site recording, begun in 1993 and designed to investigate the urban plan of the site, was pursued under the direction of C.Ratté. The season's work may be grouped under three separate headings: excavation, geophysical survey, and site documentation.

A. *Excavation* . Excavation was conducted in several areas of the city centre (Fig.1).

North Agora. A new trench was dug in the southwest corner of the North Agora which successfully located the inner angle of the south and west stoas, preserved at stylobate level (Fig.2). Some forty fragments of statuary were found here, re-used as packing in a late floor in front of the stylobate. The discovery of the southwest corner has now supplied the line of the (missing) west side of the North Agora. And it can now be seen that the square was planned together with the Bouleuterion which was situated precisely on the axis of the North Agora (Fig.3).

Bouleuterion Complex. Work in the area behind the Bouleuterion, begun in 1994, was continued with excavation in the northwest part of the complex, designed to investigate its earliest levels, and in the southwest part, where the south end of the western stoa was identified and a system of drains investigated. This work clarified the complicated phasing and building history of the area.

Southwest Complex. Further investigation and digging was undertaken in the 1994 trench that located the north-south street running beside the large Basilica. The western side of the street and the drains

were explored. A detailed section drawing was also completed of the east-west street that is preserved to the east of the Triconch Church.

B. *Geophysical survey.* New field projects this year included a subsurface geophysical survey, designed to explore the broad flat area in the northern part of the city, between the Temple of Aphrodite and the Stadium, and to try to map the main outlines of this part of the site without total excavation. Both magnetometer and electronic resistance surveys were made of the chosen area, and preliminary computer maps produced. Three trenches were then dug in different places to test their results: they demunstrated the essential accuracy of the subsurface survey. A major road and large structures were easily matched with the geophysical map. It seems clear that the centre city grid was continued in the unexcavated northern part of the site, and preliminary study suggests that the block size of the city grid was on average 35.5. m, which is 120 ancient feet. The work was directed by L.Somers.

C. *Site documentation.* The program begun in 1993 to clean and draw detailed plans of the major monuments of the site was continued with work by a team of architects and archaeologists. State plans were completed of the Bouleuterion (L.Bier), the East Bouleuterion area (M.Saltzman), and the North Temenos House (H.Mark). Detailed archaeological documentation was also continued in the Stadium (K.Welch, A.Leung), and in the South Agora (N.de Chaisemartin, A.Lemaire).

3. *Site conservation and presentation*

A new program was begun to conserve the exposed walls of the ancient monuments on the site with lime mortars. The Triconch Church, after its detailed cleaning and study in 1993-1994, was chosen for treatment first. A team of workers was trained in the use of lime mortar, and the conservation of the church walls was completed during the season. The work was directed by T. Proudfoot.

Other site presentation work included the moving of sculptures from the garden of the excavation house to the front of the museum to enhance the museum entrance and the square in front of it. A colossal lion, two colossal consoles from the Hadrianic Baths, and more than ninety blocks of mask and garland frieze from the South Agora were moved and set up in new and accesssible locations.

4. *Sculpture documentation*

Much of the work of sculpture documentation was concentrated on the inventory of the material in the museum depots. The recording of sculpture in Depots 1 and 2 was completed, and the great quantity of fragments in Depot 3 and its basement was fully reorganized. In total, 3178 inventoried sculpture fragments were recorded and put on shelves in a new depot behind the museum (Stoa Depot). 200 boxes of fragments were also cleared from an old study area in the back of the excavation house and taken to the Stoa Depot.

Some important 'finds' were made in the process of recording these fragments: (1) the head of Apollo from a seated statue found in the Bouleuterion, (2) the toes of the large statue of a Satyr carrying the Child Dionysos, and (3) fragments of an arm and a knee belonging to the statue of the Old Fisherman.

Study and research for publication were pursued on the following groups of material: the mythological reliefs from the Agora Gate (P. Linant de Bellefonds), the mask and garland frieze from the South Agora (N. de Chaisemartin), the unfinished sculpture from the Sculptors Workshop (J.van Voorhis), the statuary from the Bouleuterion (C.Hallett), and the Ninos panels from the Basilica (B. Yıldırım). Remaining fragments from the Sebasteion reliefs were drawn by K. Görkay, as well as all the upper surfaces of the complete Sebasteion panels by V. Druga.

5. Sculpture restoration

After the completion of the Zoilos frieze in 1994, a new conservation project was undertaken to restore an important marble figure called the Young Togatus (Inv. 83-64)-- a fine and virtually complete portrait statue of a young aristocrat of the Hadrianic period (Figs. 4-5). The statue had been restored soon after its discovery at the Agora Gate in 1983, but had to be dismantled in 1992 because the mounting dowels were off-centre. A new fixing was designed for the statue using a cast bronze bedding, a stainless steel mast, and steel plate concealed in the pedestal. The statue was installed in the museum at the end of the season. The work was directed by T. Proudfoot, with the close cooperation of the Aphrodisias museum and its staff.

The over-lifesize portrait statue (H: 2.15 m) represents a youth with handsome, finely worked, somewhat mannered features, and a wreath-like hairstyle of thick curling locks that frame forehead and

temples. The portrait belongs in the period ca. AD 120-140, in the immediate environs or following of the long-and soft-haired portraits of Antinous, the emperor Hadrian's favourite. The figure wears plain soft boots and a toga, and carries a scroll in the left hand which also wears a prominent ring on the fourth finger. At the back the hair is a smooth unarticulated surface and the back of the statue is flat and unworked. These features suggest display in a niche, and the find place, in front of the Agora Gate, suggests it was originally part of the facede's decoration.

The statue contains some clear signs of the youth's political and cultural statues. The toga shows that he had the Roman citizenship, and the scroll alludes to a literary education. The particular kind of soft plain leather boot without straps (a Roman calceus) preserved on his right foot was worn by ranks below those of senator, often by members of the equestrian order. Gold rings were a privileged mark of a Roman knight, and taken together with the non-senatorial footwear, the prominent ring on the left hand could well be an allusion to equestrian rank. The youth or one of his family would have achieved equestrian status through imperial service, that is, in a Roman government post away from home. The statue combines formal Roman dress with an openly appealing and hellenizing portrait with soft curling hair. The role projected by the statue might be formulated thus: aristocratic local youth as Roman knight.

One other continuining sculpture restoration project may be mentioned: the plaster reconstruction of the statue of the Old Fisherman (begun in 1994). This year, new moulds were made of the remaining fragments at Aphrodisias--plinth, leg, arm, knee, and head (A.Avşar). These moulds will be used to make a plaster reconstruction that puts together the Aphrodisias fragments with the torso in Berlin.

6. *Infrastructure development*

The program of renovation and development of facilities at the site was continued with extensive restoration work on the excavation house (begun 10 April), directed by G.Paul, T. Kaefer, and O. Atvur. The main house and dining area were completely renovated (roofs, ceilings, windows, interiors). Several old depots in the excavation house were cleared, re-designed, and equipped to create the following facilities: a new library-workroom, a darkroom, a small-finds conservation room, and two architects drawing rooms.

A complete new depot for sculpture fragments (Stoa Depot) was constructed behind the museum in the form of an L-shaped stoa and

equipped with 90 steel shelf units. A further forty shelf units were installed in museum Depot 3, and another twenty shelf units were set up in two depots in the excavation house. A former village house behind the museum was also restored and equipped with shelves to serve as a pottery depot. A total of more than 1000 sq.m.of steel shelving was installed during the season.

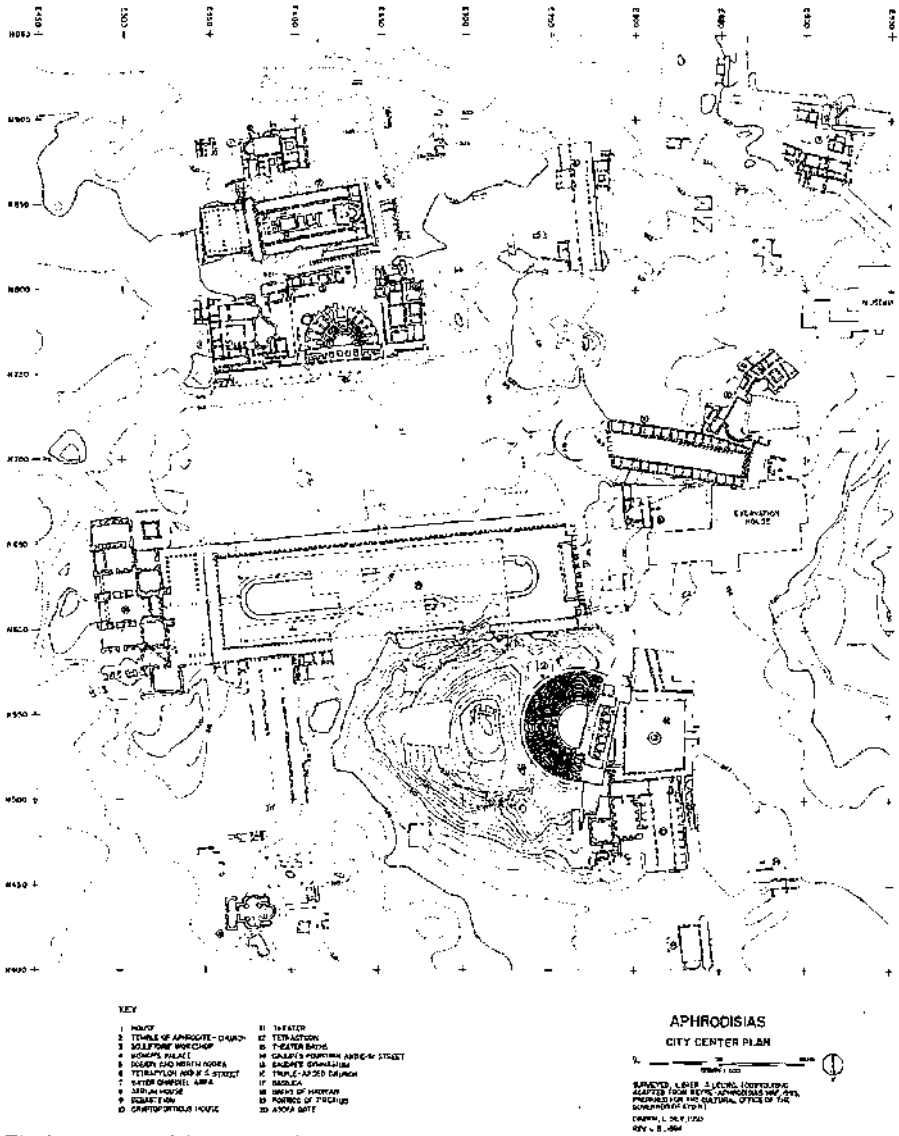

Fig 1: Aphrodisias. Plan of city centre (1994).

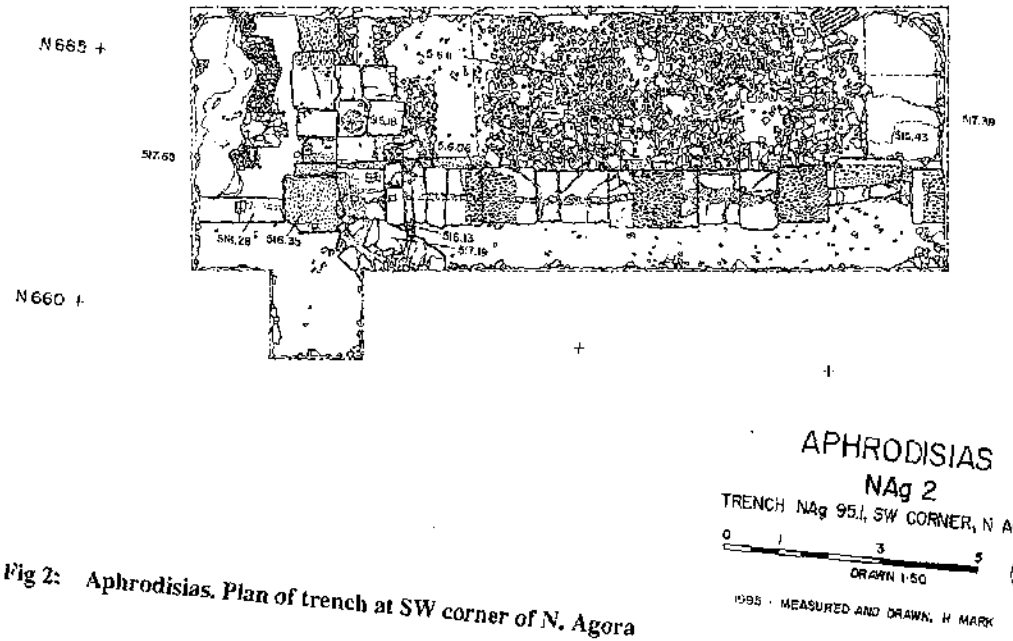

Fig 2: Aphrodisias. Plan of trench at SW corner of N. Agora

Fig 3: Aphrodisias. Plan of N. Agora, including new trench (*Fig.*) at SW corner (1995)

Fig. 4: Aphrodisias. Portrait Statue of youthful togatus restored 1995

Fig.5: Aphrodisias. Head of youthful togatus, restored 1995

BOĞAZKÖY-HATTUŞA 1995 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

*Jürgen SEEHER**

1995 yılı çalışmaları 20 Mayıs-4 Ekim tarihleri arasında yapılmıştır[1] Geçen yıl olduğu gibi, bu yıl da çalışmalarımız üç ana noktada yoğunlaşmıştır: 1. Arazinin yeni topografik haritası için yapılan ölçümler; 2. Büyükkaya üzerindeki kazı çalışmaları; 3. Çeşitli yapıların onarım çalışmaları.

Topografik Ölçümler

Yeni topografik harita için yapılan ölçümler Dipl.Ing.H.Birk ve H.Schriever tarafından 12 hafta kadar süren bir çalışma ile sürdürülmüştür. Yukarı Şehir'in, Nişantepe ve Doğu Plato hariç, Poternli Sura kadar tamamının ölçümleri bitirilmiştir. Budaközü Deresi'ne kadar da Büyükkaya'nın tümünün ölçüm çalışmaları hazırdır. Bugüne kadar toplam 33 500 nokta ölçülmüş olup, bunların 1400'ü eski kazılarda ortaya çıkarılmış yapı kalıntılarının plana oturtulabilmesini sağlayacak kontrol noktalarıdır. Kayaların en sarp olduğu kesimlerde, İstanbul Tek-

(*) Dr. Jürgen SEEHER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sokak 48, TR 80090 İSTANBUL

(1) Dr. Jürgen Seeher başkanlığındaki ekip arazide: Uğur Aktuğ, Dr. Ayşe Baykal-Seeher, Dr. Rainer Czichon, Cihangir Ergül, Demet Etkin, Mathias Flender M.A., Bernhard Lück M.A., Ayşe Özdemir, Claudia Schmidt'ten oluşuyordu. Ayrıca Dipl. Biol. Reinder Neef (Botanik), Dipl. Ing. Hans P. Birk ve Henning Schriever (Jeodezi), Prof. Dr. Heinrich Otten, Prof. Dr. Erich Neu, Christel Rüster (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde ve Boğazkale'de çivi yazılı tabletlerin incelenmesi), Dieter Johannes ve Nurhan Akkaya (buluntu fotoğrafları), Dr. Iris Wunderlich (1988-92 Nişantepe, Güney Kale ve Doğu Plato kazıları Frig keramiğinin incelenmesi), Hacı Özel ve Murat Can (arazide plan çizimleri), Gürbüz Özel (çanak bahçesinin idaresi), Ahmet Derin (kazı teknisyeni ve mimari restorasyon), Yusuf Badak (çavuş), Adem Arabul, Kadir Baykal ve Osman Demiralan (buluntu restorasyonu) dan oluşmaktaydı. Ayrıca Boğazkale Müzesi'nden Arkeolog Halis Şahin Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü temsilen ekibimizde yer almıştır.

nik Üniversitesi uzmanlarınca geçen yıl başlanan fotogrametrik çekimlerin CAD (Bilgisayar destekli grafik) ile haritamıza entegre edilmesi uğraşısı sürmektedir.

Büyükkaya Kazıları

Büyükkaya üzerinde geçen yıl başlanmış olan kesimde, yaklaşık 1000 m² lik bir alanda kazı çalışmalarımıza devam edilmiştir (Resim: 1). Hitit Dönemi için Geç İmparatorluk Çağı'na ait, Kuzey Kapı'nın 10 m kadar güneyinde, iki evreli, bulunduğu haliyle yaklaşık 2 m derinliğinde ve 4 x 5 m boyutlarında, oval, daha doğrusu sekiz biçimli yapı ilgi çekiciydi (Resim: 2). Kırma taştan yapılmış duvarlarında ve tabanında herhangi bir sıva kalıntısına raslanılmamakla birlikte, buraya açılan iki kanal, bu yapının Kuzey Kapı örülüp kapatıldıktan sonra su depolamak için kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Kuzey Kapı'nın hemen arkası ilk bakışta bu iş için hiç uygun değilmiş gibi gözükmekle birlikte, bu kapının zaten aşağı platonun tüm fazla suyunun kanalize edildiği yer olduğu ve burada zaten kanal ve boruların varlığı göz önüne alındığında, bu yerin uygunluğu anlaşılmaktadır. Biçiminin garipliği, çeşitli onarım evrelerinin varlığından kaynaklanmaktadır.

Bu yuvarlak kapının kuzeybatısında, sur duvarına kadar olan kesimde hiçbir yapıya bağlı olmaksızın, iki adet oval çukur fırın (Resim:3) ve bir de sura dayalı, tabanı delikli büyük bir fırın (Resim:4) ortaya çıkarılmıştır. Her üç fırın da, ama özellikle de üçüncüsü çömlekçi fırını olmaya çok yatkındır. Ancak bunlarda çömlekçi fırınlarında bolca bulunan pişirim hatalı parçalara hiç raslanmamıştır. Çukur fırınlar çevresinde 40 adet adak kaseciğinin ve pişirme sırasında destek olarak kullanılmaları olası küçük tuğlaların çok sayıda bulunmuş olması, bu fırınların işlevi için ipucu niteliği taşıyabilir. Artık işlevini yitirdiği için yol üstü olmayan bir kesimde, yani Kuzey Kapı'nın arkasında ve su deposunun hemen yakınındaki bu alanda, adak kaseciklerinin üretildiği açık bir çömlekçi atölyesi fikri akla gelmektedir.

Büyükkaya'nın aşağı platosunun ortalarında, geçen yıl tek deneme açmasının olduğu kesimde, bu yıl batı-doğu yönünde uzanan 19 metre genişliğindeki bir hat üzerinde 8 plankarede çalışılmıştır (Resim: 5). Bu alandaki Hitit yapıları, yoğun Demir Çağ yerleşimine ve tahribatına maruz kalmıştır. Aşağı Plato'nun batısında, 1993 yılında kazılmış İmparatorluk Çağı'na ait kare biçimli yapının hemen doğusunda, geçen yıl elektrik rezistans ölçümleriyle yapıların varlığını saptadığımız kesimde, yaklaşık 400 m² lik bir alan kazılmıştır. Bu alanda anakayanın hemen üstüne oturtulmuş duvar temelleri ortaya çıkarılmıştır, ancak bu ya-

pıların taban seviyeleri daha yukarıda olmalıydı. Bu alanda Demir Çağ tahribatı ve erozyon daha fazla yorum yapılmasını engellemektedir.

Daha doğuya doğru tabakalar daha kalın olduğundan, birden fazla Hitit yerleşim tabakası saptanabilmiştir (Resim: 6). Eski Hitit Dönemi'ne ait yapılar daha küçük boyutluyken, İmparatorluk Çağı'na ait büyük boyutlu yapılara ait temeller ele geçmiştir. Bunlar, daha batıdaki temel kalıntıları ile birlikte ele alındıklarında kuzey sur duvarına yaklaşık 30 m kadar mesafede, büyük boyutlu teras yapılarıdır.

Bu yıl hem Aşağı Plato'da hem de Orta Plato'da çeşitli yerlerde, Hitit İmparatorluk Çağı'nın son dönemlerine ait büyük boyutlu, dörtgen "çukur"lar kazılmıştır. Bunların çoğunun tabanları taş döşelidir (Resim:7). Benzer çukurlardan iki tane, Büyükkaya'da Orta Platonun batısında 1952 yılında yapılan kazılarda da ele geçmişti. Boyutları 3 ila 10 metre arasında değişmektedir. Duvarları sarp, hatta dimdik olabilmektedir ve örneklerden biri 2 m derinliktedir. Kenarlara yakın kesimlerde, yoğun yanmamış organik malzeme kalıntısına rastlanmıştır (duvar, ya da duvar/çukur kenarı kaplaması olarak kullanılmış ahşap ya da hasır). Bu çukurlardan birinin üzerinde direk yeri olabileceğini düşündüğümüz bir delik saptanmıştır ki, bu da bir çatının varlığını işaret edebilir.

Bu büyük boyutlu çukurların işlevleri konusunda henüz kesin bir şey söylemek için erkendir. Tabandaki taş döşemenin yüzeyi aşınmış, tebeşir gibi yumuşak bir hal almıştır. Bu durum ateşin varlığına işaret olabilecekse de, ateşin varlığını belgeleyecek yanmış ahşap kalıntılarına, ya da küle rastlanmadığından bu olasılık akla yakın değildir. Çukurlar kullanımdan sonra bilinçli olarak temizlenmiştir. Döşeme taşlarının aşınmışlığı başka nedenlerden de kaynaklanabilir: En yakın olasılık bu çukurlarda asit ihtiva eden maddelerin (tarım ürünleri) depolanmış oluşudur.

Yine bu yıl da Aşağı Plato'da çeşitli açmalardan 10 adet büyük ve iyi korunagelmiş çivi yazılı tablet parçalarına raslanmıştır. H.Otten, bunların daha evvelki yıllarda Büyükkaya'da bulunmuş diğer tabletler gibi edebi metinler olduklarını ve içerikleri açısından arşiv malzemesi olarak değil de, daha çok kütüphane malzemesi olarak görülmeleri gerektiğini belirtmektedir. Filolojik açıdan metinler M.Ö. 13 .yüzyıla tarihlenmektedir. Bu tarihleme, kazıdan elde edilen arkeolojik verilere de uymaktadır. Tablet parçalarının hiçbiri Hitit tabakalarında in situ olarak bulunamamıştır. Demir Çağ yerleşiminin, Hitit tabakalarında yaptığı tahribatla birlikte, Geç İmparatorluk Çağı'na ait bu tabletler Demir Çağ tabakalarına karışmışlardır.

İlginç buluntular arasında bir baş rahip mühür baskısı (Resim: 8), ördek biçimli Hematit ağırlık (Resim: 9) ve sert siyah taştan bir heykelin başına ait kırık parça (Resim: 10) sayılabilir. En yakın benzerleri Kültepe'de bulunan ördek biçimli ağırlık (4125 gr tüm değil) Asur Koloni Çağı'na tarihlenmekte ve ithal olduğu sanılmaktadır. Resim 10 daki Hitit üslubuna hiç uymayan heykel parçası, Mezopotamya kökenli olmalıdır.

Bu kazı mevsiminde, Büyükkaya surunun kuzey kesiminin açılması da, özellikle 13 ve 14 numaralı kulelerin arasında kalan kesimdeki iç duvarda yoğunlaşan çalışmalarla tamamlanmıştır (Resim: 11).

Büyükkaya üzerinde, şimdiye dek Boğazköy'deki en erken Demir Çağ yerleşmesi saptanmıştır. Bu yerleşme Büyükkale II olarak adlandırılan dönemden daha eski olup, bütün kazı alanlarımızda ele geçmiştir. Yerleşme, kısmen toprağa gömülü, taş temelli küçük dörtgen yapılardan ibarettir (Resim: 12). Yapılar arasında ve sonradan üzerine yapı oturtulmuş alanlarda, çeşitli boy ve işlevlerde çukurlar bulunmuştur. Buluntular, yerleşimin esas olarak tek bir döneme ait olduğunu göstermekle birlikte, çeşitli yapı evrelerinin varlığı göze çarpmaktadır. Demir Çağ'ın daha geç bir dönemine tarihlenebilecek buluntular, yalnızca yüzey ve yüzeye yakın yerlerde karışık olarak ele geçmiştir.

Bu kazı mevsiminde ilginç olan, Kalkolitik Çağ'a ait çok sayıda çanak çömleğin tek tük değil, çok sayıda ve belirli tabakalarda paket halinde bulunmuş olmasıdır. Bu tabakalar, içlerinde bulunan diğer keramik buluntulardan anlaşıldığı üzere, daha erken bir Hitit evresinde Kalkolitik tabakaların tahribatı sırasında karışmıştır. İn situ olmamalarına rağmen bu buluntular, Büyükkaya Kalkolitiği tip çeşitlemesini genişletmeleri açısından önem taşımaktadırlar.

Onarım Çalışmaları

Onarım çalışmaları çeşitli alanlarda yoğunlaşmıştır: Güney Kale'nin doğusundaki Kutsal Havuz'un kazılmış olan kuzeybatı kenarının ve her iki köşesinin taş döşemesi onarılmıştır. Havuzun büyüklüğü hakkında bir fikir vermek amacıyla iki uzun kenar, 15-20 metre kadar, yüzey üzerinde taş sıralarıyla gösterilmiştir (Resim: 13). Havuzun tümünü bu şekilde gösterebilmek için, bazı sorulara cevap bulmak amacıyla burada birkaç sondaj yapılması gerekmektedir.

Nişantepe'nin hemen kuzeyindeki Kuzey Yapı Kompleksi'nin restorasyonu, Doğu Yapısı'nın kuzeydoğu köşesinin onarımıyla tamamlanmıştır (Resim: 14). Şimdiye dek yalnızca birbirine paralel iki

duvar görünümü veren, Büyükkale kral sarayına çıkan viadük, iki duvar arasının toprakla doldurulması suretiyle gerçek işlevine uygun rampa görünümüne kavuşturulmuştur.

Doğu Plato'da, 1989 ve 1992 yıllarında kazılmış olan Hitit şehir surunun ile, Frig yapılarının temelleri restore edilmiştir. Kral Kapısı'ndaki, 1966 yılında yerine konmuş olan tanrı kabartması artık gerek doğa şartlarından, gerekse isteyerek yapılan tahribattan dolayı, tanınmayacak duruma gelmişti. Bu kabartmanın bu yıl betondan bir kopyasını döktük ve yerine koyduk (Resim: 15). Ayrıca Hattusa'nın en iyi korunmuş kapısı olan bu kapının koruma sistemini daha iyi anlaşılabilir bir hale getirmek için, kazematlı surun dış duvarı ve ona bağlı kule birkaç taş sırası yükseltilmiş ve kapının kuzey kulesine bağlanmıştır (Resim: 16).

Büyükkale üzerindeki E- yapısının yaklaşık 90 yıl önceki kazımından beri, hava şartlarına maruz kalan, duvarların kesiştiği üç yerde ayakta kalmayı başarabilmiş yanmış kerpiç duvar kalıntıları plastik folye ile örtülüp, üzerleri toprak dolgulu taş sıralarıyla örtüldü.

Poternli surun Kızlarkaya'nın karşısına gelen yol kıvrımında yer alan büyük poterninin girişindeki moloz ve düşük taşlar kaldırılmış; kuzeybatı duvarının birkaç büyük taş bloğu ile rekonstrüksyonu tamamlanmıştır. Daha güneydeki iki poternin girişi de temizlenerek açıklık kazandırılmıştır.

M.Ö.13. yüzyıla ait Büyükkaya sur sisteminin kuzey duvarının restorasyonu tamamlanmıştır. Bu kesimde arazinin meyilli oluşundan ötürü, Büyükkaya Hitit sur inşası için tipik olan sandık duvar tekniğinin tüm Hattusa'daki en iyi görülebilen örneği haline gelmiştir (Resim: 17).

Nişantepe'nin güneyindeki, seksenli yıllarda restore edilmiş, ancak geçen yıllar içinde yeniden tahribata uğramış Bizans kilisesi yeniden onarılmıştır. Ayrıca daha önceki yıllarda yapılmış onarımların bakımı çerçevesinde Yerkapı'daki taş kaplama ve Yazılıkaya zararlı otlardan temizlenmiş ve Yukarı Şehir'deki tapınak alanında zarar görmüş kısımlar yeniden elden geçirilmiştir. Bilindiği üzere, yıllardır sit alanını çevreleyen tel çit çobanlarca kesilerek, alana hayvan sürüleri sokulmaktadır. Bu nedenle oluşan tahribatın önüne geçebilmek amacıyla, çite büyük çapta ilaveler yapılmıştır: Birinci derece sit alanını çevreleyen, şehir surunun dışından geçen dış çitde değişiklik yapılmazken, iç kısımda kalan geniş alanları kaplayan çitler, kazılıp restore edilmiş kesimler çevresinde, bu kesimlerin öneminin altını çizercesine daraltılmıştır. Bu yeni önlemin ne derece başarılı olacağını ancak zaman gösterecektir.

Gerek yangın gerekse de doğal nedenlerden dolayı özellikle şehir kapılarında ve Büyük Mabet'te zarar görmüş mimari kalıntıların konservasyonuna yönelik ve Yazılıkaya da kayaların yerinden oynamış olanlarının yerlerinde sağlamlaştırılması konusunda geniş çaplı ve uzun vadeli bir planlama için, özellikle taş restorasyonunda uzman, Restoratör Jochen Seebach bir rapor hazırlamıştır.

Boğazköy'den 10 km uzaklıkta yer alan Deli Hasanlı Köyü'nde bahçe duvarı yapımı sırasında kullanılmak üzereyken varlığını saptadığımız hiyeroglif yazıtlı taş Boğazköy Müzesi'ne kazandırılmıştır. Tudhalya IV'ün isminin kazınarak yazılı olduğu bu taş iki parça halindedir (Resim: 18).

Son olarak ta harabe içinde önemli bazı noktalara koyduğumuz 12 adet Alüminyum levhaya değinmek istiyorum. Bunlar Türkçe, Almanca, İngilizce olmak üzere üç dildedirler.

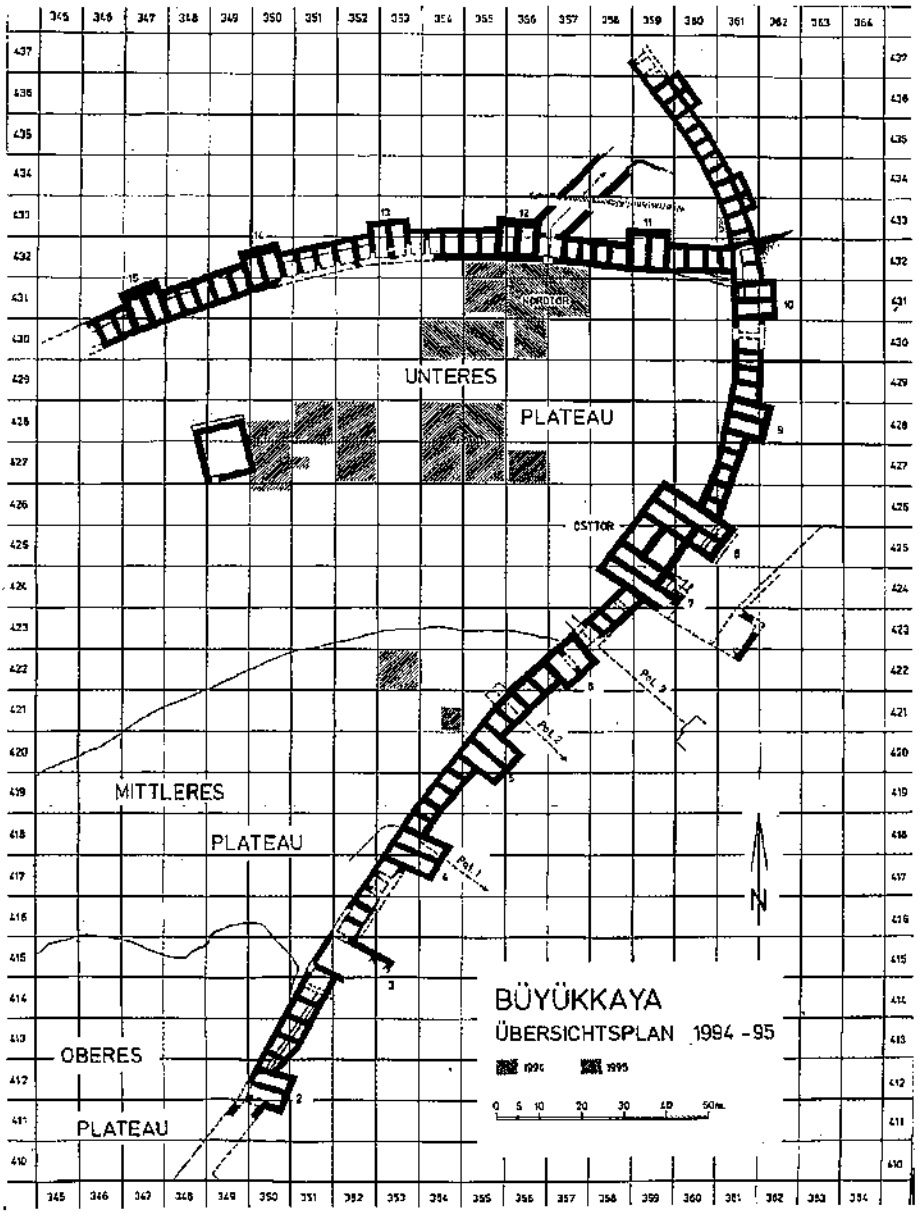
UNTERES
PLATEAU
MITTLERES
PLATEAU
OBERES
PLATEAU
NORDTOR
OSTTOR
Pol.1
Pol.2
Pol.3
N
BÜYÜKKAYA
ÜBERSICHTSPLAN 1994 -95
1994
1995
0 5 10 20 30 40 50m.

Resim: 1

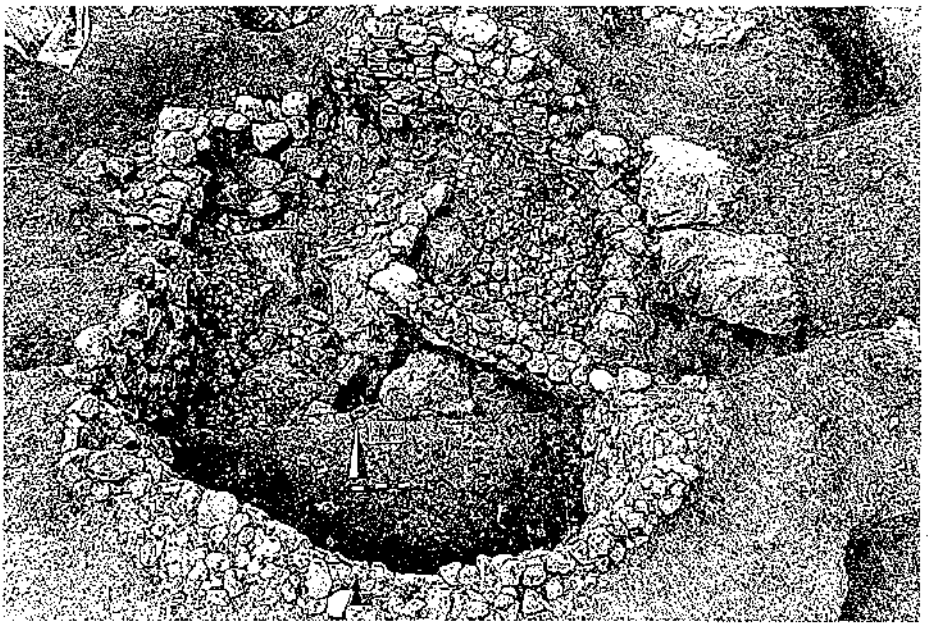

Resim: 2

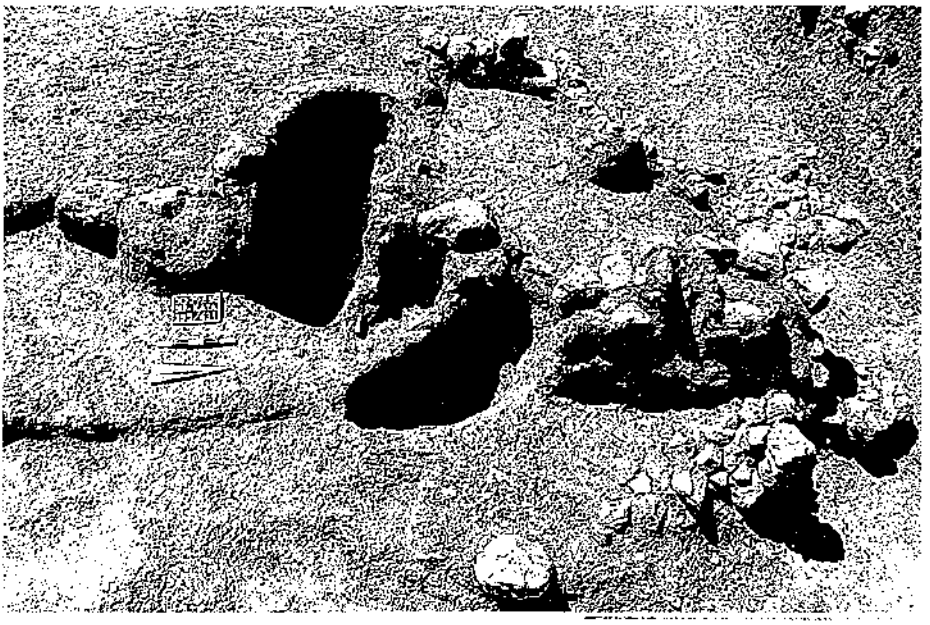

Resim: 3

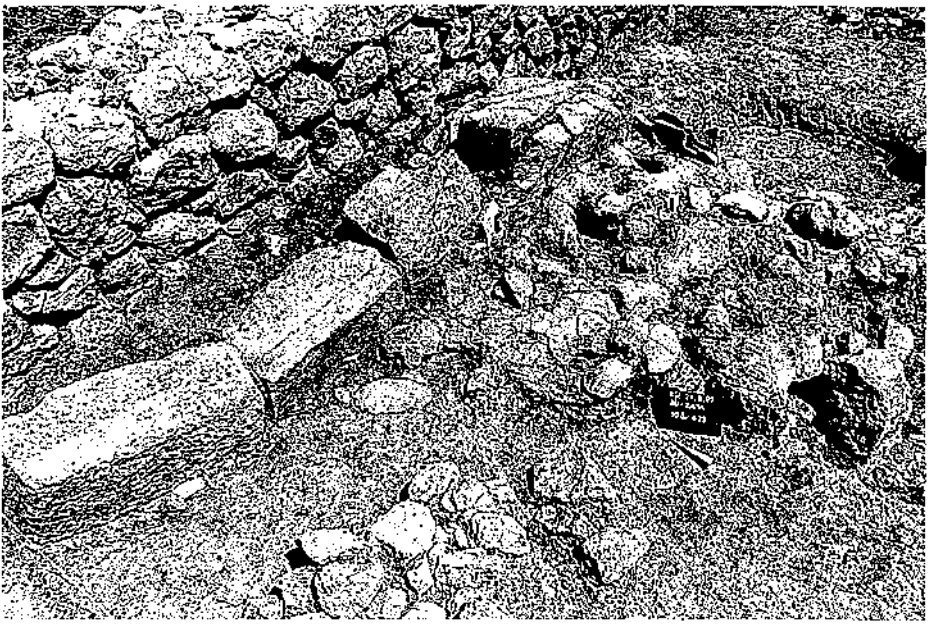

Resim: 4

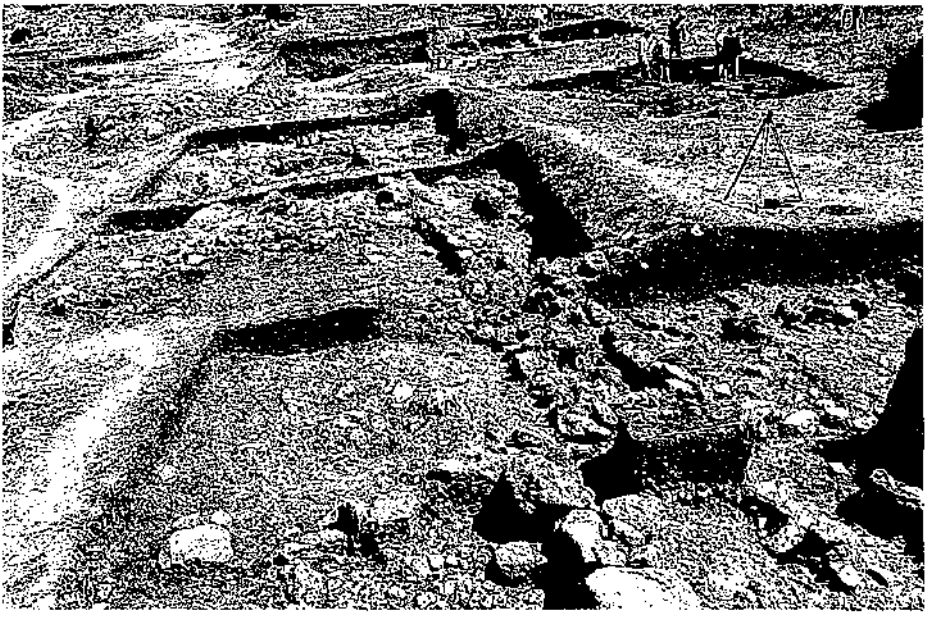

Resim: 5

Resim: 6

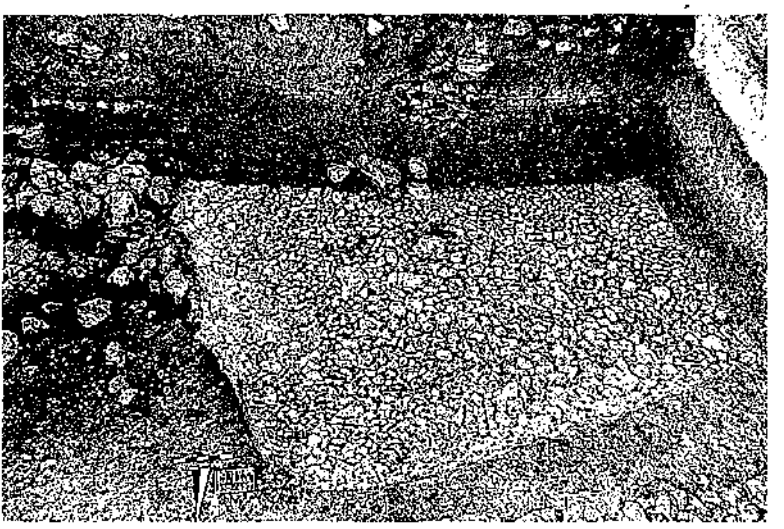

Resim : 7

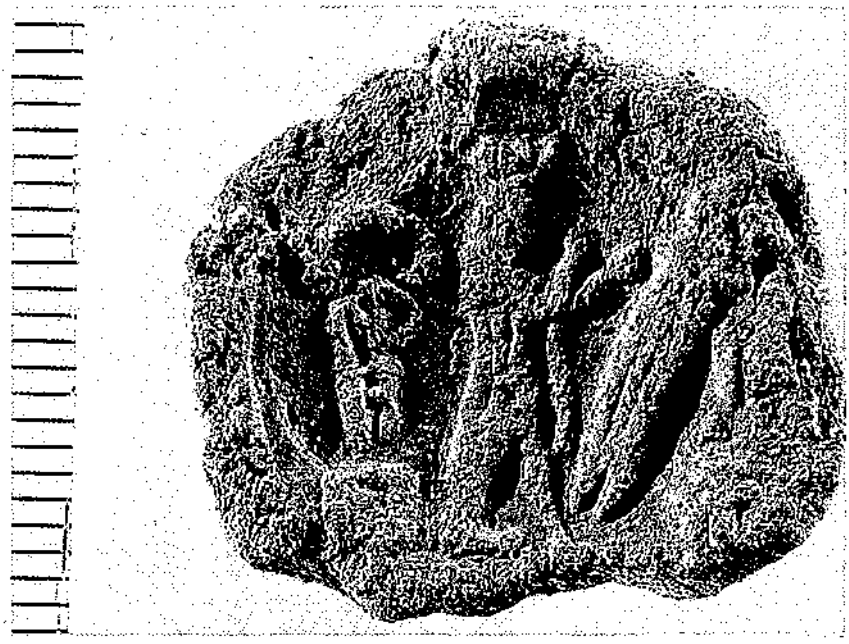

Resim: 8

Resim: 9

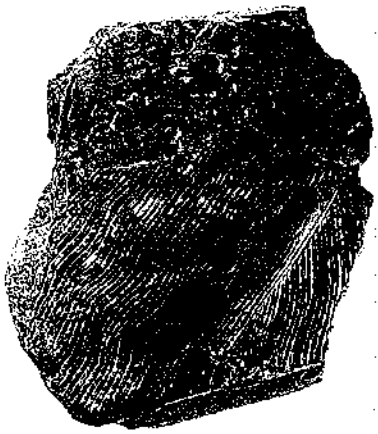

Resim: 10

Resim: 11

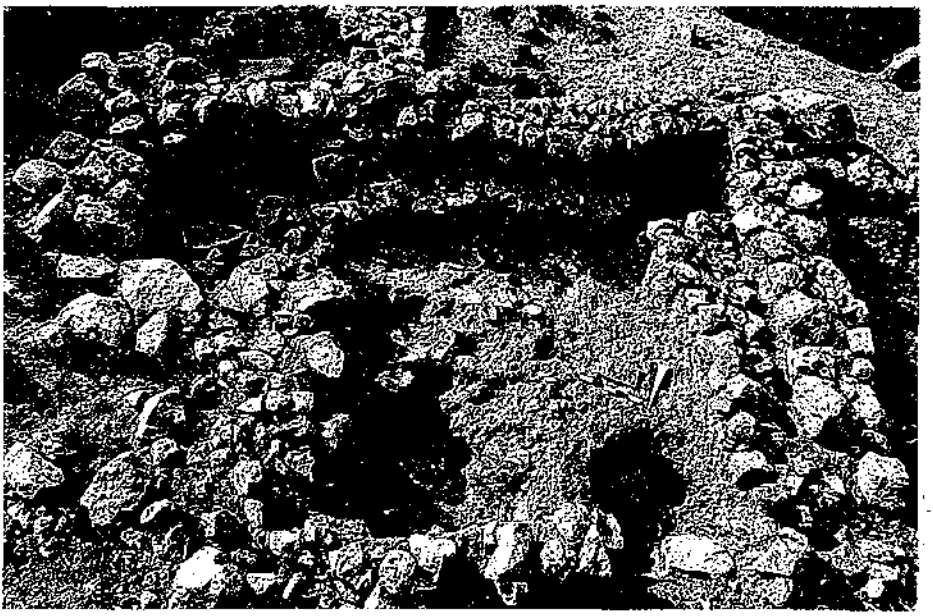

Resim: 12

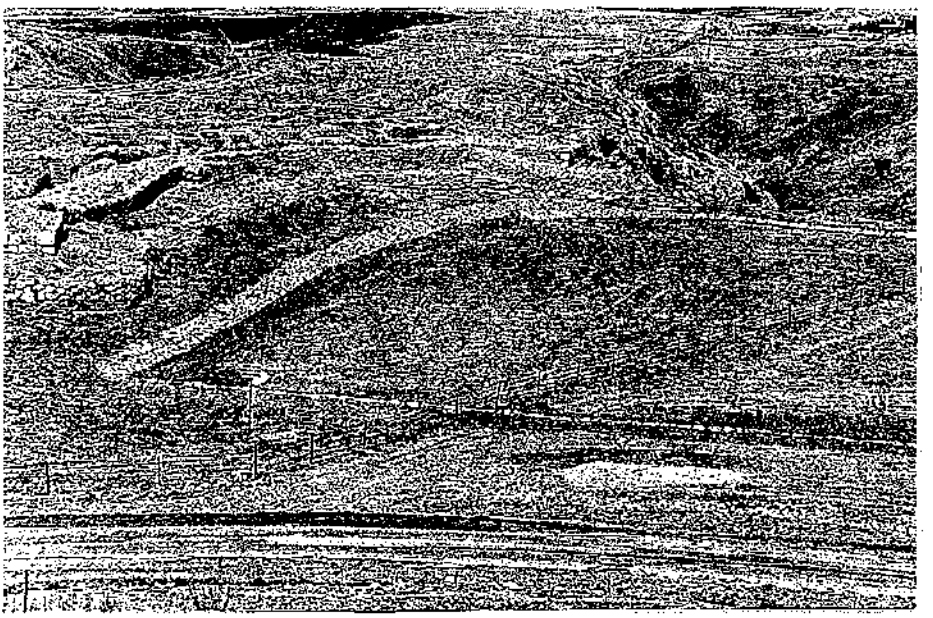

Resim: 13

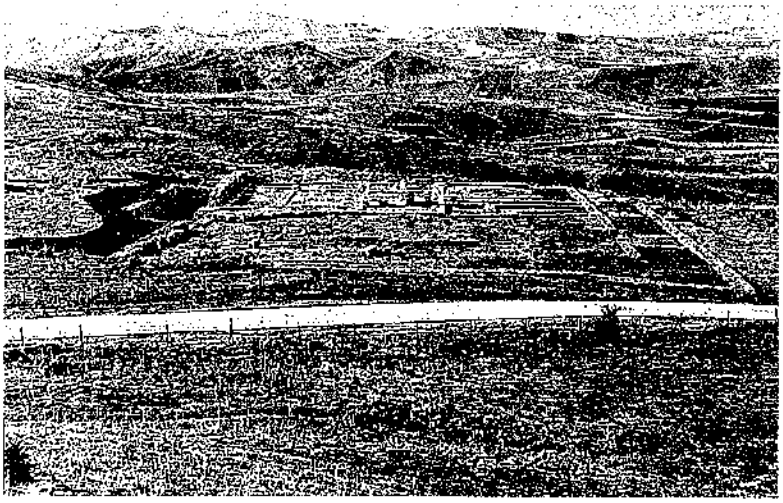

Resim: 14

Resim: 15

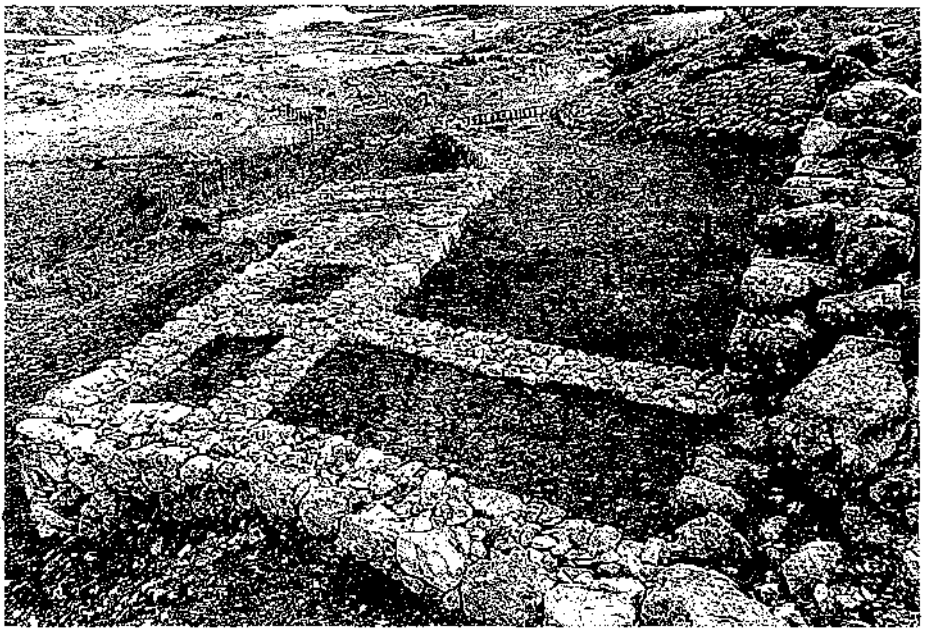

Resim: 16

Resim: 17

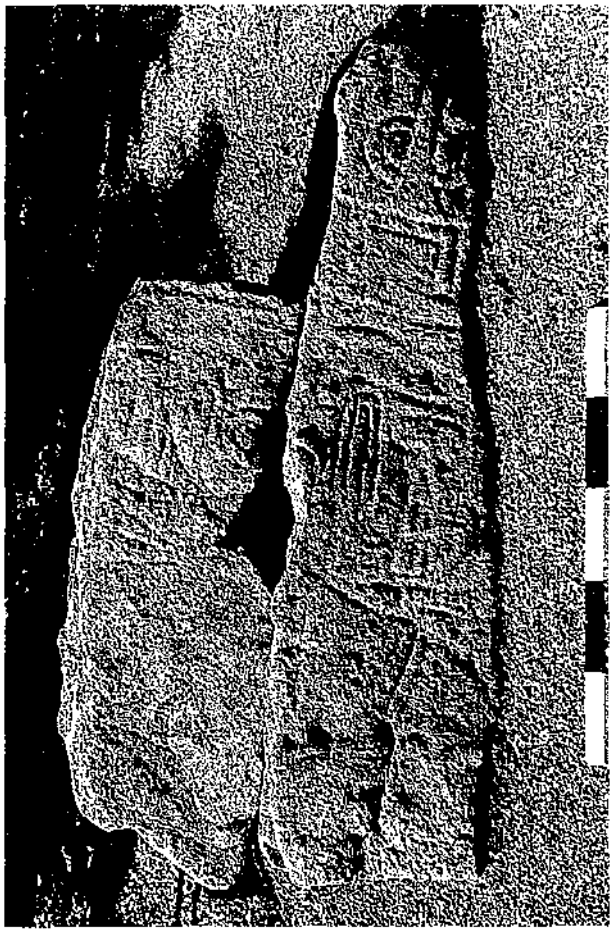

Resim:18

1995 YILI ORTAKÖY-ŞAPİNUVA KAZI ÇALIŞMALARI

*Aygül SÜEL**
Mustafa SÜEL

Çorum ili, Ortaköy ilçesi sınırları içerisinde yer alan Hitit kenti Ortaköy-Şapinuva 1995 yılı kazı çalışmaları, 18 Temmuz-15 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir[1].

1995 yılı Ortaköy-Şapinuva kazı çalışmaları öncelikle, 1990 yılından bu yana çalışmalarımızın devam ettiği "A" Binası'nda başlamıştır. "A" Binası, Şapinuva Hitit kentinin üzerinde yer aldığı platonun ortalarında bulunmakta olup, platonun hakim bir yerinde inşa edilmiştir. Binanın görkemli yapısı, plato üzerindeki konumuyla uyum içerisindedir (Resim: 1). "A" Binası'nın güney ve kuzeydoğu yönlerinde temenos duvarlarını ortaya çıkarma çalışmaları, öncelikle başlamıştır. Yazılı kaynaklardan da bilindiği gibi, Hitit saray, tapınak ve diğer resmi binalarında, şehir savunma tesisleri dışında bu binaların korunması ile ilgili olarak görevlilerin denetiminde koruma duvarları bulunmaktadır. Monumental "A" Binası'nın çevresinde bir koruma duvarının mev-

(*) Prof. Dr. Aygül SÜEL, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Sıhhiye/ANKARA.
Dr. Mustafa SÜEL, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.BURSA.

(1) Kazı Çalışmaları, Prof. Dr. Aygül Süel başkanlığında, Arkeolog Dr. Mustafa Süel, kazı Mimarı-Desinatör Cengiz Erol, Hititolog Erol Özen, araştırma görevlileri Dr. Yasemin Arıkan, Esma Reyhan, Leyla Murat, Türkmenistan Kültür Bakanlığı'ndan Arkeolog Victor Turık, Arkeolog Canan Baza, Müze Araştırmacısı Fotoğrafçı Koray Olşen, Restoratör Cemal Uzundağ, öğrenciler Ali Murat Kara, Salih Önal. Zübeyde Doğan, Reyhan Bağcı'nın katılımlarıyla yürütülmüştür. Ayrıca Biyolog Dr. Emel Oybak ve Arkeometri ve kimya lisans ve yüksek lisans öğrencileri Mercan Akdağ, Esen Ertem, Ali Akın Akyol, Samsun Müzesi'nden Necati Kodalak Bakanlık yetkili temsilcisi olarak çalışmalarımıza katılmışlardır. Kendilerine özverili çalışmalarından dolayı ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Bu yılki çalışmalarımızda değerli katkılarından dolayı başta Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Çorum Valiliği ve Belediye Başkanlığı'na, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'na, T.T.K. Başkanlığı'na, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne ve ayrıca maddi manevi destek veren diğer kurum ve kişilere teşekkür ve şükranlarımızı sunuyoruz.

cudiyeti bilinmektedir. Kamulaştırılmış arazinin yeterli olmaması nedeniyle yer yer komşu arazilerin topraklarında bulunan bu duvarın araştırılmasına kendi arazimizdeki iki ayrı alanda başlanmıştır.

Bunlardan güney yönündeki çalışmalarımız için "A" Binası'nın 80 m güneyinde ve J', K', L', M', N', 20, 21, 22, 23, 24 plankarelerinde bulunan alan seçilmiş olup, burada çalışmalar başlamıştır (Resim: 2). Çalışmalarımızın hemen başında doğu-batı istikametindeki duvar kalıntılarının bir kısmı ortaya çıkarılmış ancak, tarım nedeniyle büyük bir tahribatın olduğu gözlenmiştir. 1 m'ye yakın genişlik gösteren duvarın, çift kabuklu kuru taş duvar olarak inşa edildiği, duvarın her iki yüzünde işlenmiş iri taşlar kullanılırken, orta kısmında moloz taşlardan dolgu yapıldığı görülmektedir (Resim: 3). Hitit mimarisinde sık sık gördüğümüz blokaj döşemesinin, duvarın yer yer iç yüzünde, yer yer dış yüzünde kullanıldığı izlenmektedir. Ancak çalışmalarımızın ilerleyen safhalarında bu konuda sonuçlara varmak mümkün olacaktır. Ayrıca, dış yüzde bolca ele geçen seramik ve küçük adak kapları, bu duvarın hemen dışında bir kısım yapıların mevcut olduğunu, bunların zaman içerisinde tamamen tahrip olduğunu bize göstermektedir.

Kuzeydoğu yönünde ve Y, Z, 36, 37, 38, 39 plankarelerinde yapılan çalışmalarımızda ise, temenos duvarının kalıntıları komşu tarla ile tam sınır noktasında ele geçirilmiştir (Resim: 4). Bu alanda da tarımsal faaliyetlerin yarattığı tahribat açıkça gözlenmektedir. Binaya bakan iç kısımda kireç katkılı düzgün döşenmiş taban sıvasıyla karşılaşılmıştır. Çalışmalarımız burada da devam edecektir.

"A" Binası'nda diğer bir çalışma alanı ise; binanın güney cephesindeki tretuvarların açığa çıkarılması ve binanın bu bölgeden başlayarak yıkıntılarının kaldırılması çalışmalarıdır. Bu alanda 1994 yılında başlattığımız çalışmalarda, binadan yer yer 3 m uzağa kadar devam eden düzgün blokajlarla kaplı bir kısım açığa çıkarılmış ve buradaki molozun kaldırılması sırasında binanın üst kat yıkıntıları ile karışık 3 no'lu arşive ulaşılmıştır. Bu yıl, bu arşivin yoğunlaştığı bölgede 5x5'lik 3 açma ile E' 25, 26 plakarelerinde yer alan bir alanda çalışmalar devam ettirilmiştir. Arkeolojik buluntular açığa çıkarılırken aynı zamanda binanın bu istikametteki yıkıntısı, binadan düşen kerpiçlerin yayılış istikameti incelenmiştir. Bina çatısında yer alan çorak toprağın bu yıkıntı içindeki varlığı gözlenmiştir (Resim: 5).

Bu alanda düzgün plan vermeyen küçük bir yapının izleri tespit edilmiştir. Buradaki çalışmalarımız da devam edecektir.

Bu yılki diğer bir çalışma alanı ise, "A" Binası'nın 150 m doğusunda yer alan "B" Yapısı çalışmalarıdır. Çalışma alanımız, en yüksek noktası 2.25 m yükseklik gösteren Kadılar Höyük mevkiinde, K', L', M', N', 38, 39, 40, 41 plankarelerinde yer almaktadır. Buradaki çalışmalarımız arazinin yüksek bir noktasında başlamıştır. Üst tabakada düzgün mimari plan vermeyen temel yapı kalıntıları izlenmektedir. Demir Çağı'na ait bu kalıntılar, kazıya başladığımız yüksek alanın eteklerine doğru tarımsal faaliyetlerle tamamen yok olmuştur. Öncelikle geç döneme ait bu mimari kalıntıların tespiti yapılmış ve Hitit katına inilmiştir. 5x5'lik 9 açmada yapılan ilk çalışmalar, daha sonra ara duvarların kaldırılmasını gerektirmiş, 15x15 m büyüklüğünde bir alanda kazı çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 6). Geç dönemin bu alanda yer yer Hitit yapı katını tahrip ettiği görülmektedir. Burada açığa çıkarılmaya başlanan Hitit yapısının temellerinde düzgün bloklar kullanılmıştır (Resim: 7). 160 m genişlikteki temeller "A" Binası kadar geniş ve görkemli olmamakla beraber Hitit mimari yapı tarzının özelliklerini göstermektedir. Bu yılki çalışmalarımızda 225 m^2 lik bir alan kazılmış ve depo binası diyebileceğimiz bir yapının içi küplerle dolu bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Bu büyüklükteki bir alanda mekanın iki duvarı ile karşılaşılması yapının büyüklüğü bakımından bize ip uçları vermektedir (Resim: 8).

Bu binamızda iki sıra olduğu gözlenen temel duvarlarının teşkil ettiği duvar yataklarının hemen üstünde, 110 cm genişliğinde 43x 22 cm ebadındaki kerpiçlerin kullanıldığı duvarlar yükselmektedir. Kerpiç yükseklikleri ortalama 10 cm'dir. Kerpiç duvarların üstünde yüksek hararetli yangından dolayı kırmızı yeşil renge dönüşmüş, 3.5-4 cm kalınlığında saman katkılı çok düzgün bir sıvaya rastlanılmıştır. Sıvanın yüzü perdahlanırcasına güzel düzeltilmiş ve bir iki noktada da kireç izlerine rastlanılmıştır. Burada bir zemin katı dışında en az bir üst katın mevcut olduğu ve yoğun kereste kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu üst kat döküntüsü ile birlikte çöken kerestenin yangından sonraki kalıntıları ele geçirilmiştir[2] (Resim: 9). Bu mekan gerek küplerin yerleştirilmesi ve gerekse alan kullanımı bakımından dikkatlerimizi çekmektedir. Buradaki küplerin karın çapı 90-125 cm arasında değişen ölçüler vermektedir. Sivri dipli olan küplerimiz 3'lü, 4'lü ve 6'lı gruplar halinde yerleştirilmiş olup, bu grupların etrafında kerpiçten yapılmış, düzgün sıvanmış ve hemen hemen küpün karın hizasına kadar uzanan aşağı yukarı 30 cm kadar genişlik gösteren bir platform ile çevrilmiştir(Resim: 10). Dışa dönük kalın ağız kenarlarına sahip bu küplerin meydana ge-

(2) Bu konuda yaptığı çalışmalar için Prof. Dr. Peter Cumholm ve ekibine teşekkür ederiz.

tirdiği grupların etrafındaki platformlar arasındaki 30-40 cm derinliğindeki kanalların içine sivri dipli testilerin yerleştirildiği görülmüştür (Resim:11). Bu kanallar içine yerleştirilmiş olan uzun boyunlu testiler yanında sivri dipli küpçüklerin de mevcudiyeti tespit edilmiş ve bunların restorasyonuna başlanılmıştır[3].

Bu monumental binanın kerpiç duvarlarının korunması ve içindeki küplerin restore edilerek mekanın kazanılması maksadıyla 2863 sayılı yasanın hükümleri uyarınca taşınabilir seyyar pabuçların üstünde yükselen hafif konstrüksiyonla bu mekanın üzeri kapatılmak suretiyle korunmaya çalışılmıştır (Resim: 12). Bu yapının güney istikametinde yer alan çalışmalarda da aynı şekilde bir kapatma düşünülmektedir.

Bu yılki çalışmalarımızda granit ve serpantin gibi sert maddelerden yapılmış üçgenlerden bir grup, ele geçen buluntularımızın başında gelmektedir. Ayrıca iki adet kil toprak üzerinde mühür baskısı, metal bir süsleme parçası, testiler (Resim:13) ve küçük ritual anlamlı tabakcıklar (Resim:14), kaseleri düz ve derin tabaklar bulunmuştur (Resim: 15). Ayrıca 500'ü aşkın tablet ve tablet fragmanı açığa çıkarılmıştır. Bunların bir kısmı, geçen yılki arşivin devamı olarak çoğunlukla mektuplar, fal metinleri, ritualler ve listelerdir.

Bu seneki çalışmalarımızda ele geçen buluntular arasına bir başka malzeme için öncelikle ekibimizdeki bütün arkadaşlara fevkalade dikkatli çalışmalarından ve böyle bir malzemeyi bilim dünyasına kazandırdıklarından dolayı teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz. Bu malzeme, "B" Binası'ndaki küp gruplarının arasındaki kanalların temizliği sırasında sivri dipli, uzun boyunlu bir testinin parçaları in situ olarak bulunduğu yerden kaldırılırken kabın omuz bölgesinde ele geçmiştir (Resim:16). Anadolu ve Hitit kültür tarihi için çok önemli bir bulgu olan bu malzeme bir kumaş, tekstil parçasının kalıntılarıdır. Kül halinde ve 3x3 cm ölçülerinde olan bu malzeme, öncelikle bulunduğu yerde konserve edilmiş ve gerekli koruma tedbirlerinin tamamlanması ve mahiyetinin belirlenmesi maksadıyla cam bir fanus içinde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınmıştır[4]. Bu malzeme üzerinde yapılacak çeşitli bilimsel çalışmalar -ki bu çalışmalar O.D.T.Ü. Arkeometri Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Şahinde Demirci baş-

(3) Bu konuda çalışmalarımıza yardımcı olan Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü İlhan Temizsoy'a, uzmanlarına ve restoratörlerine teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz.

(4) Bu konuda Müze Müdürü İlhan Temizsoy'a, Koray Olşen'e ve Latif Özen'e teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliyoruz

kanlığında bir grup tarafından yapılmaktadır- tamamlandıktan sonra Çorum Müzesi'nde diğer Ortaköy-Şapinuva buluntularının yanında yerini alacaktır.

Resim : 1

Resim: 2

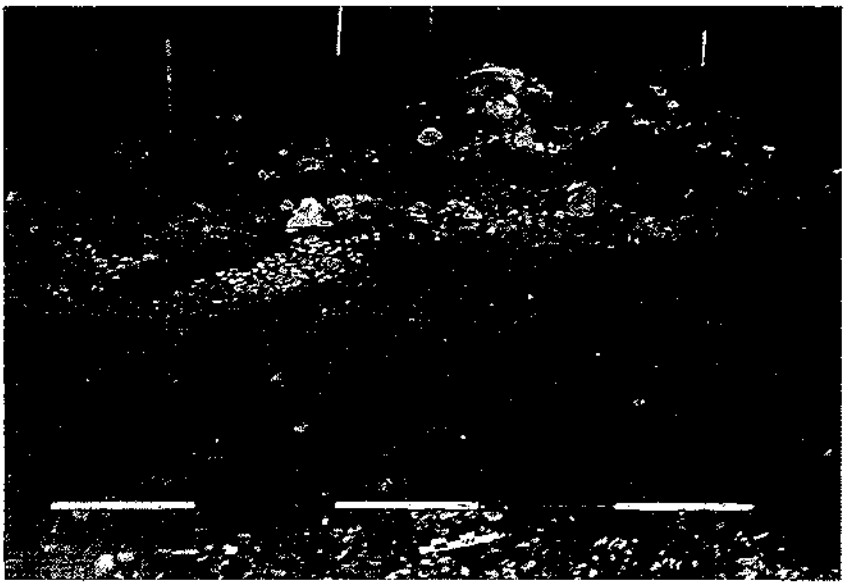

Resim : 3

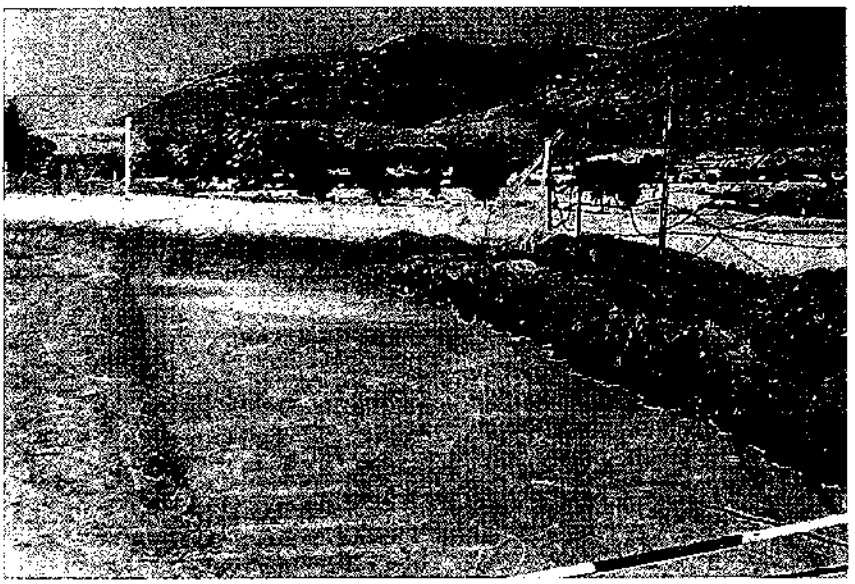

Resim: 4

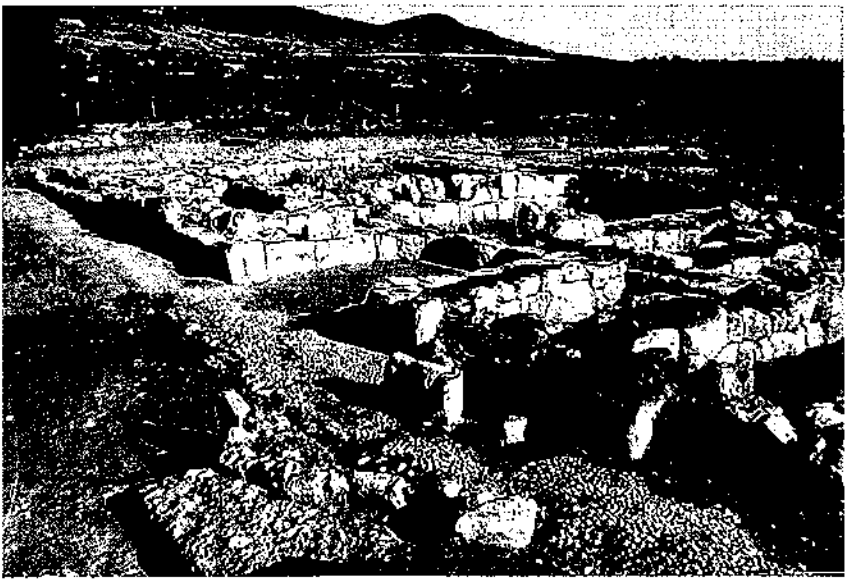

Resim : 5

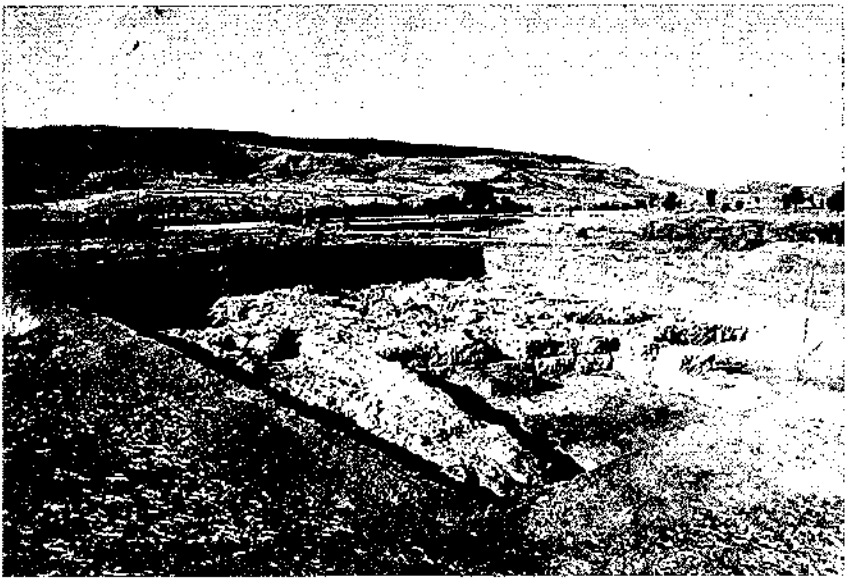

Resim: 6

Resim : 7

Resim: 8

Resim : 9

Resim: 10

Resim :11

Resim:12

Resim : 13

Resim: 14

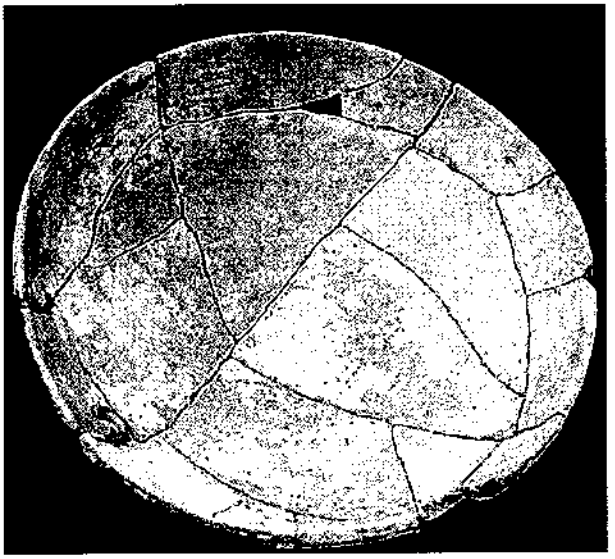

Resim : 15

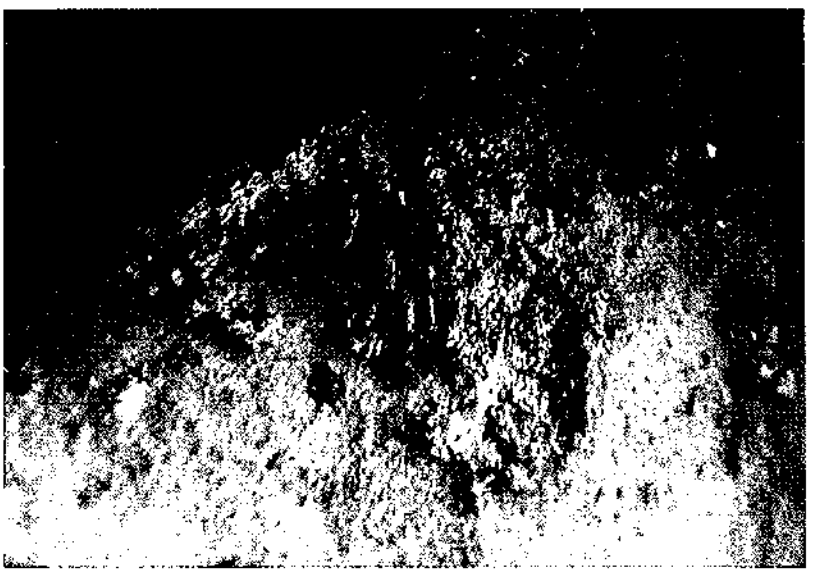

Resim: 16

ALACAHÖYÜK 1995 YILI KAZILARI

Hatçe BALTACIOĞLU *

Alaca Höyük kazıları, ulu önder Atatürk'ün teşvikleri ile, Türk Tarih Kurumu adına, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kazılarından biri olarak 1935 yılında başlatılmıştır. Kendilerini saygı ve rahmetle andığımız Remzi Oğuz Arık, Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok'un çeşitli zamanlarda başkanlıklarını yürüttükleri kazılar 1983 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten 1994 yılına kadar da yerleşmede hiçbir çalışma yapılmamıştır.

Höyükde 22 Ağustos 1935 - 4 Kasım 1935 tarihleri arasında yürütülen ilk kazı mevsiminde, R.O.Arık ve H.Z.Koşay Sfenksli Kapı'nın güneyindeki tarlalarda boğa ve arslan taslakları ile ilgili bazı araştırmalar yapmışlardır[1]. Tarlada dağınık olarak yer alan bu heykeltraşlık eserleri, daha önce G.Perrot, E.Chantre, Th.Macridy, H.H.von der Osten ve E.Schmidt gibi araştırmacılar tarafından da görülmüş, haklarında bazı genel bilgiler verilmiştir[2]. 1940'lı yıllarda arslan ve boğa tasvirlerinin bir kısmı, sergilenmek üzere, bugünkü eski müzenin bahçesine taşınmıştır. Kazı çalışmalarımıza konu olan arslan taslakları ise, yerlerinde bırakılmıştır.

R.O.Arık ve H.Z.Koşay tarafından 1935 yılında Sfenksli Kapı'nın güneyinde, çoğu doğu-batı yönünde açılmış (A,B,C,Ç,D işaretli) 6 sondajdan en güneyde bulunan "A" sondajı kapı arslanı taslakları ile ilgilidir[3] ve Sfenksli Kapı'ya yaklaşık 96 m uzaklıktadır. O tarihlerde özel mülkiyette bulunan arsadaki arslanların toprak altındaki kısımlarının

(*) Dr. Hatçe BALTACIOĞLU, Ahmet Rasim Sok. 41/5, Çankaya-06550 ANKARA.
(1) R.O. Arık 1937: şek. 20-28.
(2) G. Perrot-C. Chipiez 1890:173; Chantre 1898:9; Th. Macridy 1908:25; H.H. von der Osten 1929:98, Lev. 7; E.F. Schmidt 1931:23, res. 41; H. Th. Bossert 1942: 83 no. 1057.
(3) R.O. Arık 1937:16, şek. 20.

açığa çıkarılmasını amaçlayan "A" sondajı sonunda andezitten dar bloklar üzerine işlenmiş arslanların arka taraflarında işlevlerinin ne olduğunu kanıtlayan söve çukurları saptanmış ve eserlerin bir kapıda kullanılmak üzere tasarlanmış oldukları anlaşılmıştır[4]. Hem bu sondajda, hem de Sfenksli Kapı'ya doğru daha kuzeyde açılan diğer 5 sondajda, 1 m ye yakın bir derinlikte zeminin çakıl taşı döşeli olduğu görülmüştür[5]. Bu saptama, hafirler tarafından çakıl taşı döşeli zeminin bir girişe bağlandığı şeklinde yorumlanmıştır.

1974 yılı kazılarında ise, Sfenksli Kapı'nın 34-53 m güneydoğusunda, LXIV-LXVI/68-72 plankarelerinde 3 x 3 m lik 6 sondaj çukuru açılmıştır[6]. Bu çukurların beşinde kaba taş döşeli bir zemine rastlanmıştır. Altıncısında ise, bir yapıya ait duvar kalıntısı saptanmıştır. Çalışmalara ileriki yıllarda devam edileceğinin kaydedilmesine rağmen, daha sonra yapılan kazılar ile ilgili yayınlarda, burada herhangi bir çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır.

Sfenksli Kapı heykeltraşlık eserleri üzerindeki çalışmalarımız sırasında, özellikle işçilik evrelerinin saptanması bakımından önemli gördüğümüz arslan taslaklarının 1935 yılı kazılarından bugüne kadar, aradan geçen altmış yıllık süre içinde bir bölümlerinin toprak altında kalmış olması ve o tarihten sonra bu eserlerle ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmaması, bizi burada bir temizlik çalışması yapılmasının gerekli olduğu düşüncesine yöneltmiştir. Ayrıca, hem R.O.Arık ve H.Z.Koşay'ın burada bir kapı bulunabileceği konusundaki görüşleri, hem de arslan taslaklarının yakın veya uzak çevresinde işlenmiş blokların yer alması, temizlik çalışmasının ardından, burada kazılar yapılmasını gerekli kılmıştır. Daha önce bu alanda yer alan ve eski müzenin bahçesine götürülen eserler de dahil olmak üzere şehirde ele geçen heykeltraşlık eserleri bir bütün olarak gözönüne alındığında, Alaca Höyük'ün kendi gereksinimlerini karşılamak için bir heykel atölyesi olarak da işlev görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu alanın heykeltraşlık eserlerinin ilk işçiliklerinin gerçekleştirilmesi için kullanılmış olup olmadığı sorusuna da cevap aramak üzere, burada kazılar yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, kazı çalışmalarındaki ana amaç kapı arslanı taslakları ile bugün çevrede yer alan işlenmiş taş blokları arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığının ve bu blokların bir mimariye bağlı olup olmadıklarının saptanmasıdır.

(4) R.O. Arık 1937:17.
(5) R.O. Arık 1937:16-17 şek. 21, 25.
(6) H. Z. Koşay- M. Akok 1976:6, plan 1.

1994 yılında Çorum Müzesi'nin maddi katkılarıyla gerçekleştirilen temizlik çalışmalarında, batı arslanı taslağının tamamı açığa çıkarılmıştır[7]. Bu sırada, çalışmamızdan önce bir bölümünün toprak üstünde bulunduğu görülen andezitten bir blok da günışığına kavuşturulmuştur. Üzerinde biri büyük ölçüde tahrip olmuş iki arslan protomu bulunmaktadır[8]. Taslak halinde olmasına rağmen, sağlam durumdaki arslan protomunun stili ve tekniği diğer Alaca Höyük heykeltraşlık eserlerinden farksızdır[9]. Bu eserin açığa çıkarılması, Alaca Höyük'de özellikle höyük dışında odaklaşarak çevrenin araştırılmasına büyük gereksinim olduğunu göstermiştir. Eser aynı zamanda, bugüne kadar ele geçen arslan tasvirleri içinde yeni bir tipi temsil etmesi bakımından önem kazanmakta ve Alaca Höyük'de bilgilerimizin artmasını sağlayacak yeni buluntuların elde edilebileceğini de göstermektedir.

Bugüne kadar Alaca Höyük'de yapılan kazıların ağırlık merkezi, bazı küçük sondajlar dışında, hep höyük olmuştur. 1935 yılından başlayarak, yetersiz koşullarda ve teknik olanaksızlıklarla gerçekleştirilen kazılar sonucunda höyüğün stratigrafisi saptanmış ve bulunan eserlerle Anadolu arkeolojisine çok önemli katkılar sağlanmıştır. Ancak, sayıları gün geçtikçe artan diğer kazılardan elde edilen yeni bilgilerin ışığında höyükde yeniden kazılar yapılmasına gereksinim duyulmakta ise de, bu aşamada, yukarıda belirtildiği gibi, öncelikle Hitit Çağı için çözümlenmesi gereken sorunlara yönelerek höyük dışında, çok az araştırılmış bir alanda çalışmanın daha uygun olacağı kanısına varmış bulunuyoruz.

Evvelce yapılan kazılarda şehrin özellikle Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit çağlarındaki büyüklüğünün höyükle sınırlı kalıp kalmadığının belirlenmesine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Höyükte varlığı saptanmış bulunan Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, özellikle Kaniş Karumu Ib katı zamanında bir aşağı şehir var mıydı, yoksa yerleşme höyükle mi sınırlıydı? Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Çağı yerleşmelerinin büyüklüğü bugüne kadar saptandığı kadar mıydı, gibi soruların yanıtları şimdiye kadar verilmemiştir. Mesela, 1937-1939 kazılarında, 3. kat sarayının güneyindeki bazı duvarların Sfenksli Kapı'nın altına doğru uzandığı saptanmıştır (Çizim: 1). Bu duruma göre, 3. kat şehri 2. kat şehrinden, en azından Sfenksli Kapı'nın bulunduğu kısımda, daha geniş bir alanı kaplamış olmaktadır. Şehir, en görkemli dönemi olarak bildiğimiz 2. yapı katı zamanında küçülmüş müdür gibi soru ile de karşı karşıya bulunmaktayız.

(7) H. Baltacıoğlu 1996: res.3.
(8) H. Baltacıoğlu 1996: res.5-8.
(9) H. Baltacıoğlu 1995: Lev. 1a-d, 2d.

Hitit İmparatorluk Çağı şehir suruna ait olduğu kabul edilen Sfenksli Kapı'yı süsleyen kabartmaların içerikleri ve batı sfenksinin hemen önündeki Cup-Mark gözönüne alındığında, burada törenlerin yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Boğazköy'e bakıldığında, şehir kapılarının dış taraflarında koruyucu niteliğe sahip heykeltraşlık eserlerinin yer aldığı görülmektedir[10]. Ancak, Alaca Höyük, Sfenksli Kapı'nın dış tarafının koruyucu özellikteki sfenkslerden başka dinsel içerikli kabartmalarla süslenmiş olması yönünden Boğazköy'den ayrılmaktadır. Eğer bu özellik Hitit İmparatorluk Çağı'nı Geç Hitit Çağı'na bağlayan bir yenilik değilse, o zaman Sfenksli Kapı'nın bir içkapı olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır[11]. İşte hem bu ihtimalin geçerliliğinin araştırılmasına, hem de arslan taslaklarının asıl yerlerinde durup durmadıklarının ve bir mimari ile ilişkili olup olmadıklarının saptanmasına gerek duyulmuştur. Bunun yanında, müze bahçesinin dışında ve höyüğün güneybatısında özel mülkiyette bulunan tarlalarda yer alan blokların işlevlerinin belirlenmesine ve arslan taslakları ile ilgililerinin araştarılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aynı şekilde, arslan taslaklarının müze bahçesinin doğusundaki bloklarla ilişkisinin incelenmesinin de gerekli olduğu kanısına varılmıştır. Bu nedenlerle, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne başvurularak Çorum Müzesi başkanlığında bir katılımlı kazı yapılabilmesi için izin istenilmiştir. Söz konusu iznin çok geç verilmesi nedeniyle kazıya ancak 12.10.1995 tarihinde başlanabilmiştir.

Kazı çalışmaları Çorum Müzesi'nin başkanlığında, kendilerine teşekkür borçlu olduğum Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Doç.Dr.Aliye Öztan, Çorum Müzesi Müdürü Arkeolog İsmet Ediz, Arkeolog Önder İpek, Arkeolog Hatice İpek, Arkeolog Nurperi Ayengin, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Hititolog Meliha Coşkun ve benden oluşan heyet ile yürütülmüştür.

Doğu arslan taslağının toprak altında kalmış kısımlarının açığa çıkarılmasına yönelik 1995 yılı kazılarında, 1994 yılı temizlik çalışmaları sırasında açılmış olanı da içine almak suretiyle 15 x 10 m ölçüsünde kuzey-güney yönündeki bir açmada çalışılmıştır. Ancak 22.10.1995 tarihinde, zeminde su çıkması nedeniyle, çalışmalara 1996 yılında devam edilmek üzere son verilmiştir (Resim: 1). Bu çalışmada açığa çıkarılan doğu arslan taslağının ölçüsü 2.90 x 2.07 x 0.89 m dir. Tek parça andezitten dar bir bloğa yapılmış olan arslan taslak halindedir. Hayvanın

(10) K. Bittel 1976: res. 258, 266.
(11) M.J. Melling 1981:18.

başı, gövdesi ve söve çukurunun bulunduğu bölüm, bloğun kademeli bir şekilde oyulması suretiyle oluşturulmuştur. Arslanın başı, bloktan çıkıntı yapacak biçimde şekillendirilmiştir. Alın bölgesi ve çehrenin sınırları belirtilmiş, çene kısmen, göz çukurları kabaca işlenmiş, kulaklar işaret edilmemiştir. Ağız ve bıyıkların yapılacağı bölüm kare biçiminde düzeltilerek bırakılmıştır. Baş ile pençelerin yapılacağı yer arasındaki kısım oyulmuş, pençeler gösterilmemiştir (Resim: 2). Bu arslan taslağının Alaca Höyük'te bulunmuş diğer arslan tasvirleri ile birlikte değerlendirilmesi sonucunda, onun ikinci işçilik safhasına ait bir örnek oluşturduğu görülmüştür. Bu taslağın üzerindeki Frig yazısından, ikinci kez kullanıldığı da bilinmektedir[12].

Çalışmalarımız sırasında kazı alanından çıkan toprağın çok karışmış olduğu saptanmıştır. Kazıların başlatıldığı 1935 yılından itibaren çeşitli tarihlerde, çalışma yaptığımız bu alana höyük toprağı getirildiği anlaşılmıştır. 1935 yılı sondajından çıkan toprak da bu alanda bırakılmıştır. Daha sonra höyükte gerçekleştirilen kazılardan çıkan toprağın bir kısmı, arslan taslaklarının da içinde bulunduğu müze bahçesine getirilerek tesviye amacı ile kullanılmıştır. Çalışmalarımızda bu husus açık bir biçimde görülmüştür. Ele geçirilen çanak çömlek parçalarının höyükte saptanmış bütün kültür katlarına ait olduğu anlaşılmıştır. Geç Kalkolitik veya Eski Tunç Çağı'na ait taş yongalar da bu çanak çömleklerle birlikte bulunmuştur.

Söve çukurları nedeniyle bir kapıya ait oldukları anlaşılan arslan taslakları eğer asıl yerlerinde duruyorsa, o zaman müzenin bu alana yapılmasının ne kadar yanlış olduğu bir kez daha görülecektir. Müzenin yapımından önce ve sonra, hafriyat sahasının yeşil bir şeritle çevrilmesini sağlamak üzere, bu alana çok sık bir şekilde çam ağaçları dikilmiştir. Gerekçesi ne olursa olsun, sınırları kesin olarak belirlenmemiş yerleşmelerde yapılan bu tip yanlış uygulamaların bilimsel çalışmalara ve toprak altındaki eserlere telafisi mümkün olmayan zararlar verdiği açıktır. Ayrıca bu alana tuvalet, havuz, kameriye ve beton yol gibi turistik amaçlı yapıların inşa edilmesinin sakıncaları ortadadır. Bu alanda R.O.Arık ve H.Z.Koşay tarafından yapılan sondajlar ile 1974 yılındaki sondajlarda saptanan belgelerin ve elde edilen bilgilerin, hangi nedenle olursa olsun, dikkate alınmamış olması ise, konunun en üzücü yanıdır.

(12) A.H. Sayce 1926: 34; C. Brixhe-M. Le Jeune 1984: 240-241 (P. 05) "vasus kanute(...", Lev. CXXII/1-2, CXXIII/1-2;M.J. Melling 1993: 296.

Bu alanda yapılacak kazıların, arslan taslaklarının durumunu aydınlatacağı düşüncesi ile, ileriki yıllarda da çalışmalara geniş bir biçimde devam edilecektir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalar, Çorum Müzesi'nin maddi katkılarıyla ve heyet üyelerinin maddi olanakları ile gerçekleştirilmiştir. Genel Müdürlük, bazı kazılara maddi kaynak sağlarken, bazı kazılara sadece izin vererek manevi açıdan desteklemektedir. Bu da çalışmaları çok yavaşlatmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu ikilemin ortadan kaldırılacağını ve yeni bir düzenlemeye gidileceğini umuyoruz.

KAYNAKÇA

ARIK, R.O. 1937 *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Alaca Höyük Hafriyatı. 1935 deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: V-I, Ankara.

BALTACIOĞLU, H. 1995 "Alaca Höyük Çift Başlı Arslan (UR.MAH) Protomu Taslağı", *Belleten* LIX/225:285-293.

1996 "Alaca Höyük'de 1994 Yılında Yapılan Çevre Düzenlemesi ve Temizlik Çalışmaları", *VI. Müze Kurtarma Kazıları*-Didim 1995, Ankara: 91-99.

BITTEL, K. 1976 *Les Hittites*, Paris.

BOSSERT, H.Th. 1942 *Altanatolien, Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen Bis Zum Völligen Aufgehen in Der Greichischen Kultur*, Berlin.

BRIXHE, C.M.Le *Jeune 1984 Corpus des Inscriptions Paléo-Phrygiennes* I-II, Paris.

CHANTRE, E. 1898 *Mission en Cappadoce*, Paris.

KOŞAY, H.Z.-AKOK.M. 1976 "Alaca Höyük'te 1974 Yılı Kazı Çalışmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXIII/1:5-11.

MACRIDY, Th. 1908 *La Porte des Sphinx á Euyuk*. Fouilles du Musée Imperial Ottoman, Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft 13, Berlin.

MELLINK, M.J. 1981 "Discussion", R.D.Barnett, "Bringing the God into the Temple", *Temples and High Places in Biblical Times*, Jerusalem 14-16 March 1977 (ed.A.Biran), Jerusalem: 10-20,18.

1993 "Phrygian Traits at Boğazköy and Questions of Phrygian Writing", *Istanbuler Mitteilungen* 43:293-298.

OSTEN, H.H.von der 1929 *Explorations in Central Anatolia Season of 1926* (Researches in Anatolia I). The University of Chicago Oriental Institute Publications V, Chicago.

PERROT, G.-CHIPIEZ,C. 1890 *History of Art in Sardinia, Judaea, Syria and Asia Minor* II, New York.

SAYCE, A.H. 1926 "The new Neo Phrygian Inscriptions", *The Journal of Hellenic Studies* 49:28-34.

SCHMIDT, E.F. 1931 *Anatolia Through the Ages. Discoveries at the Alishar Mound 1927-29*. Oriental Institute Communications 11, Chicago.

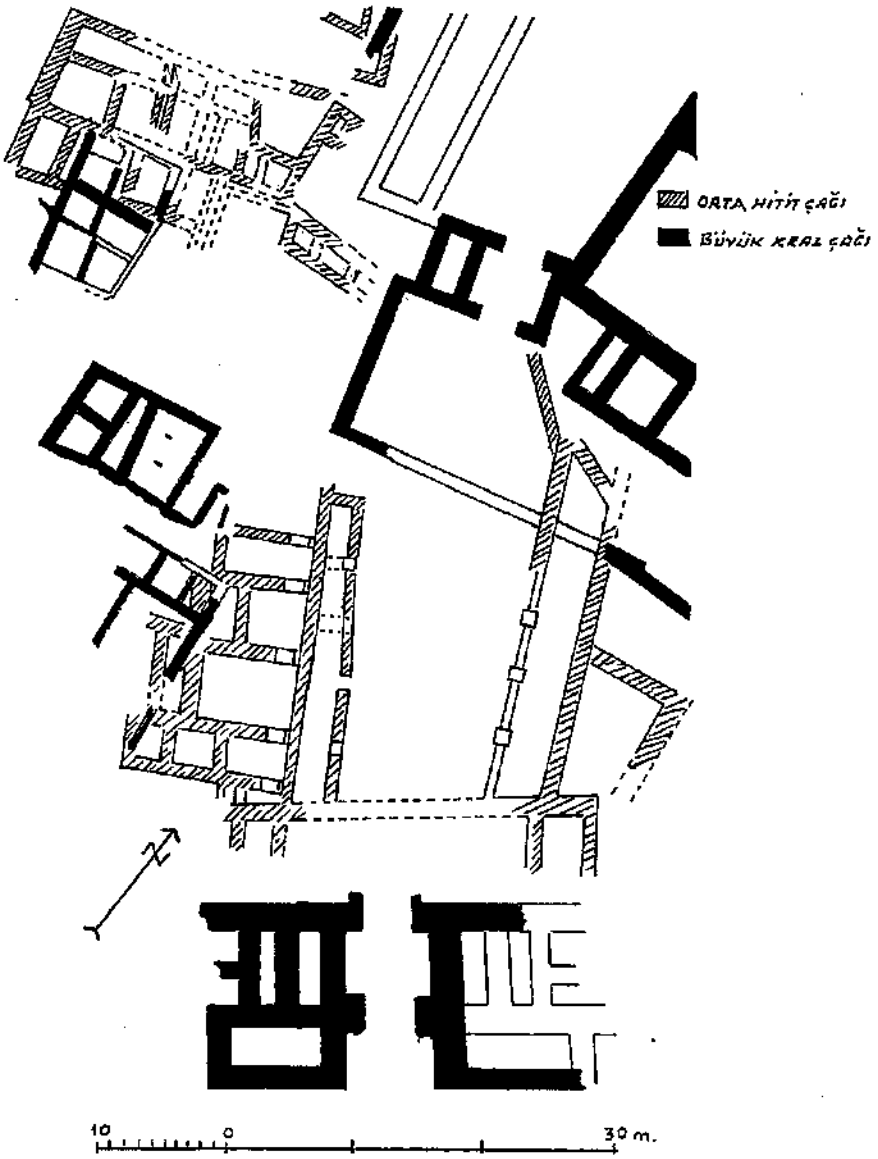

Çizim : 1

Resim :1

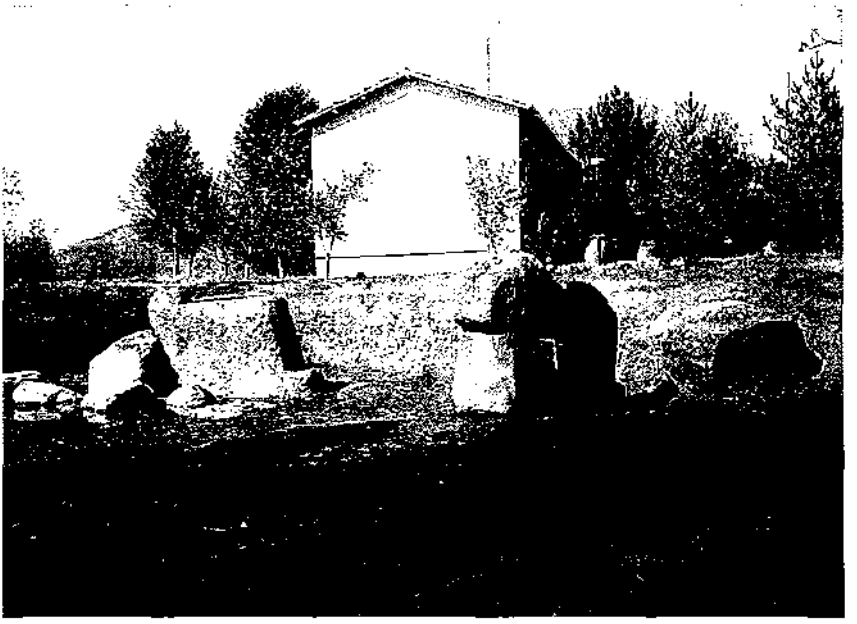

Resim: 2

VAN-AYANİS KALESİ KAZILARI 1995

Altan ÇİLİNGİROĞLU *
Haluk SAĞLAMTEMİR

Van-Ayanis Kalesi Kazısı 1995 yılı çalışmaları 3 Temmuz-15 Ağustos 1995 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu başkanlığındaki kazılar, Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin, Öğr. Gör. Haluk Sağlamtemir ve Dr. Anna Lucia D'Agata tarafından yürütülmüştür. Kazıya E.Ü. Edebiyat Fakültesi lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin dışında, Avusturalya Melbourne Üniversitesi'nden Arkeolog Lorenne Wilks katılmıştır.

V No lu Açma / Güney Sur (Resim:1; Çizim:1)

Çalışmalar kapı içi odasının kuzeyindeki C35d-C36b ile kapı içi odasının doğusundaki D36c plankarelerinde yer alan I ve II nolu mekanlarda yoğunlaştırıldı. Kapı içi odasının kuzeyinde, 5x12 m boyutlarında bir sondaj ile geçen sene kapı içi odasının kuzeyinde bulduğumuz kerpiç duvarın diğer yüzünü bulmayı amaçladık. Arazinin doğuya doğru eğimi azaldığı için çalışmalar daha çok batı yönünde gerçekleştirildi. C35 -C36b plankarelerinde -20.45/-20.80 m seviyesinde toprağın çok sert ve yoğun kerpiç dökümtüleri ile dolu olduğu anlaşıldı. -20.85 m seviyesinde C35d plankaresinin doğusunda yangın tabakası ve bu alanda çok miktarda amorf yanmış ve yanmamış keramikler bulundu. C35d plankaresinin doğusunda; güneydeki kapı içi odasının doğu duvarının devamı olduğunu düşündüğümüz bir duvar ortaya çıkartıldı. C35d plankaresindeki yangın tabakasının da bu duvara bitişik olduğu gözlendi.

(*) Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı, İZMİR
Haluk SAĞLAMTEMİR, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İZMİR

C35d ve C36b plankarelerinde yoğun kerpiç tabakasına rastlamamız, çalışmalara C36a ve C36c plankarelerinde devam edilmesini gerektirdi. Bu alandaki çalışmalarda C36c plankaresinin -21.35 m seviyesinde blokaj tabana ulaşıldı. C36a plankaresinde -17.85 m'de toprak çok sert olmasına rağmen kerpiç derz izleri görülmez. C36c plankaresinde blokaj üzerinde güneybatı yönünde yukarıdan düştüğü anlaşılan ve üst kısmı kırık, in situ olmayan bir pithos bulundu. Bu alanda buluntu olarak tahıl kalıntıları, amorf demir ok uçları, amorf bronz parçalar ve yanmış ahşap hatıllar ortaya çıkartıldı.

Güney surdaki çalışmalarımızın ikinci bölümünde C36b ve D36c plankarelerinde 1994 yılında ortaya çıkartılan I ve II no lu mekanlarda devam edildi. D36c plankaresindeki kazılara, geçen yıl bıraktığımız -23.07 m'den itibaren devam edildi. Yapılan çalışmalar II no lu mekanın çöplük olarak kullanıldığını gösterdi. Mekanın batı duvarında ; güney duvarına 1m, kuzey duvarına 0.51 m uzaklıkta, 0.72 m genişliğinde kapı içi odasına giriş olabileceğini düşündüğümüz bir niş ortaya çıkarıldı. Mekanın içinde kazılan yangın tabakası batı tarafında yoğunlaşmaktadır. Bu alanda yanmış ahşap hatıllar, curuf parçaları, çok miktarda yanmış ve yanmamış keramikler ele geçti. Ele geçen amorf keramiklerin bir çoğunun boyun kısmında daha önceki yıllarda da görülen hamur yaşken yapılmış yarım ay şeklinde çömlekçi damgası ve üç noktadan oluşan ölçü işaretleri vardır.

Geçen yıl II no lu mekanın kuzey duvarına yapışık olarak bulunan kerpiç sütun yaklaşık 0.60 m sonra sona erdi. Dökütü keramikler kerpiç sütunun altında da 0.80-0.90 m kalınlığında bir tabaka halinde devam etmektedir. Kerpiç sütunun tam altında -23.25 m taban seviyesi üzerinde, kuzey duvarına yapışık olarak duvarın tam ortasında küçük bir küpün üst kısmı kırılarak elde edilmiş bir ocak bulundu. Küpün bir yanı kırılarak içine üç adet plaka taş ve küpün ağız kısmı konularak ocağın tabanı oluşturulmuştur. Ocağın yaslandığı kuzey duvarının üzerinde yanmadan dolayı yoğun is vardır. II no lu mekanda -23.25 m seviyesinde sert blokaj tabana ulaşıldı. Taban üzerinde daha çok çömlek türü keramikler bulundu. II no lu mekanın güneybatı ve kuzey duvarının en altında taş temeller ve mekanın doğu duvarı önünde 0.30 m genişliğinde , 0.10 m yüksekliğinde mekana girişi sağlayan bir basamak veya seki vardır.

C36b plankaresindeki I no lu mekana geçilerek geçen sene bırakılan -23.15 m seviyesinden itibaren çalışmalara devam edildi. -23.50 m seviyesinde irili ufaklı taşlardan oluşan tabana ulaşıldı.

VI. No lu Alan / Payeli Salon (Resim:2; Çizim:2)

1995 yılında VI no lu alanda C26b, c, d ve kısmen D26c plan-karelerinde çalışıldı. Bu çalışmalarda kalenin 0 (Sıfır) noktasından -4.20 m'ye kadar inildi. Yapılan çalışmalarda 4 no lu paye ve güney tarafta açmanın kesiti olarak bırakılan alanda bu payeye 2.19 m uzaklıkta yer alan 5 no lu paye ortaya çıkartıldı. Ortaya çıkartılan 4 no lu payeye ait bazalt taşlar yoğun yangın geçirdiğinden dolayı parçalanmışlardır. 5 no lu payenin tamamı ise güney kesitte kaldığı için bu paye ile ilgili çalışmalar önümüzdeki yıllara bırakılmıştır. Yapım tekniği olarak 1993 yılında ortaya çıkartılan ve güney tarafında bir rizaliti fazla olan 2 no lu payeye benzemektedir. Üstteki yapı veya yapıların devrilme şiddetiyle bazalt sıraları kuzeye doğru 4-5 cm kaymışlardır. 5 no lu paye olasılıkla bu yöndeki son paye olmalıdır. Doğu yönüne doğru yaklaşık 5.0 veya 6.0 m sonra kuzey güney yönünde uzanan bir duvar toprağın üzerinden görülmektedir. 5 no lu payenin diğer kısımları ise toprağın içerisinde olup gelecek yıllarda kazılmak üzere bırakıldı. 4 no lu ve 5 No.lu paye arasında üst kattan düştüğünü düşündüğümüz ve büyük oranda harap olmuş üç adet sadak, bir adet bronz kalkan, bir adet bronz mızrak ucu, üç adet demir ok ucu ve 63 adet demir mızrak ucu ele geçti (Resim: 3). Bu buluntular yaklaşık -3.50 m seviyelerinden başlayıp -4.15 m'deki taban üzerine kadar olan seviyelerde dağınık olarak bulundu. Düşük kerpiçler arasından ortaya çıkartılan bu buluntu grubunun ikinci kata ait olduğunu düşünmekteyiz. Bu alanda kireç taşından yapılmış çapı 0.46 m, yüksekliği 0.20 m, alt delik çapı 0.06 m olan huni biçimli bir taş ortaya çıkartıldı (Çizim: 3). Ağız kenarından 6-7 cm'lik bölümü düzeltilmiş olan bu taşın diğer kısımları kaba olarak bırakılmıştır. Taşı kaldırdığımız zaman yumuşak bir toprak içerisinde -4.50 m seviyelerinde güney ve kuzey tarafında kumtaşı bloklardan yuva üzerine yerleştirildiği görüldü. Bu boşluk kalenin batı tarafına doğru devam etmektedir. Taban üzerindeki ahşap hatılların altındaki bu boşluğun devamını da 1994 yılı çalışmalarından bilmekteyiz. Bu alanda olasılıkla kanal diyebileceğimiz bir boşluk olmalıdır. Kesin olarak işlevini çözemediğimiz bu taşın libasyonla ilgili olabileceğini düşünmekteyiz.

Daha önceki yıllarda ortaya çıkardığımız ve tarafımızdan Kuzey Duvarı olarak adlandırılan kerpiç duvarın da 6.0 m'lik bölümü temizlenerek açığa çıkartıldı. Yapılan çalışmalarda bu duvarın tabandan yukarıya 3.50-4.00 m'ye kadar olan kerpiç kısmının korunduğu görüldü. Daha öncekı yıllardan bildiğimiz ve duvar üzerinde yer alan mavi duvar boyası bu yıl da bulundu. Ancak daha önceki yıllarda 2.70 m yüksekliğe kadar korunmuş olan boya izleri bu yıl tabandan itibaren 1.20 m yük-

seklikte ortaya çıkartıldı. Bu duvarın önünde C26c plankaresinde bronz yuvası ile birlikte ortaya çıkartılan taş halka mozaik ilginçtir. Bu şekliyle ilk kez ortaya çıkartılan bu buluntunun bronz yuvasında duvara veya ahşaba çakıldığını gösteren üç adet çivi deliği vardır (Resim: 4). Diğer objelerin de çoğunun bu duvarın önünden ele geçtiğini düşünürsek, bu duvarın çeşitli taş objelerle süslenmiş olduğunu düşünebiliriz.

Ele geçen buluntuların çoğu geçen yıllarda olduğu gibi kuzey duvarı ile 4.nolu paye arasındaki alanda ortaya çıkartıldı. Bu alandaki çalışmalarda yıkıntı dolgu toprağının içerisinden çok sayıda küçük buluntu ele geçti. Başlıca buluntular arasında az sayıda keramik, bronz üzerine altın kaplama aslan başı (Resim: 5; Çizim: 4) , 5 adet altın rozet, çeşitli altın varak parçaları, çok sayıda taş kap parçaları, döşeme amaçlı kullanılan taş halkalar, bir adet bulla, tebeşir taşından yapılmış içi siyah taştan göz, çeşitli taş boncuklar, kartal başlı demir çiviler, çeşitli amorf bronz ve demir parçalarını sayabiliriz.

VII No lu Alan / I No lu Magazin Yapısı (Resim :6; Çizim: 5)

VII no lu alanda yer alan I no lu magazinde öncelikle geçen yıl kazılan magazinin en güneydeki kısmı ve böylece doğu-batı doğrultusunda uzanan künkün güneydeki bitiş noktası ortaya çıkarıldı (Çizim:5). I No lu magazininin güneyindeki mimari yapıyı ortaya çıkartmak amacıyla çalışma alanı genişletildi. J15d ve J16b plankarelerinde, magazinin kuzeydeki güney-kuzey doğrultusunda uzanan batı ve doğu duvarlarını takip eden yeni alanlar oluşturuldu. J16b ve J15d plankarelerinde, 4.00x3.50 m'lik alanda, -10.84 m seviyesinden -12.30 m seviyesine kadar çalışıldı. Bu seviyede, aynı plankarelerde bir kerpiç duvar ortaya çıkarıldı. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve bu şekilde adlandırılan bu duvarın ancak güneye bakan yüzü ortaya çıkarılabildi ve bundan sonraki çalışmalar bu duvarın güneyinde devam etti. IV no lu magazini de I no lu magazin gibi güneyde, aynı doğrultuda yatay olarak kesen bu duvarın, bu magazin içindeki kalınlığı 2.50 m, uzunluğu 4.75 m, yüksekliği ise 3.30 m'dir. IV no lu magazin ile I no lu magazini yatay olarak aynı doğrultuda kesen doğu-batı kerpiç duvarının kuzeye bakan yüzünde, yine her iki magazin arasındaki kuzey-güney duvarını kesen ve magazinleri birbirine bağlayan bir koridor ortaya çıkarıldı. Ancak bu koridorun I no lu magazinin içine giren ve doğuya doğru ilerleyen kısmında kazı çalışması yapılmadı.

Doğu-batı doğrultusundaki kerpiç duvarın güneyinde J16b ve J15d plankarelerinde sürdürülen çalışmalarda, magazinin kuzey-güney doğ-

rultusunda uzanan batı duvarı ortaya çıkarıldı. Bu plankarelerdeki çalışmalara magazinin batı duvarının ne kadar uzandığını tespit edebilmek amacıyla 3.00x3.50 m'lik, K16a plankaresindeki yeni bir alan daha eklendi ve çalışmalara -12.77 m seviyesinden başlandı. Tüm bu çalışmalarda magazinin doğu-batı kerpiç duvarıyla köşe yapacağı beklenen doğu duvarının bulunması amaçlandı. Ancak bu alanda sadece doğu kesitte, kuzey-güney doğrultusunda 3.60 m devam eden ve doğu-batı kerpiç duvarına 1.10 m uzaklıkta, düşmüş dikdörtgen kerpiç bloklar ortaya çıkarıldı. Bu sebeple J16b ve K16a plankarelerinin doğusunda 7.15x3.15 m'lik, J16d plankaresinde yer alan yeni bir çalışma alanı daha oluşturuldu. Bu alanın güneyinde -13.21 m seviyesinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, fakat magazinin kuzeydeki doğu duvarını aynı doğrultuda takip etmeyip, daha doğuda devam eden kerpiç bir duvarın bir bölümü ortaya çıkarıldı.

Kazı çalışmasının sonuna kadar doğu-batı doğrultusunda uzanan kerpiç duvarının güneyi olarak adlandırılan bu alan daha sonra, I no lu magazinin güneyindeki oda olarak tanımlandı. Bu odanın kuzeybatısında -14.30 m seviyesinde, yaklaşık 2.50x2.50 m boyutlarında bir alanı kaplayan yangın sonucu kırmızı bir renk almış kerpiç döküntü ve bloklarından ve yanmış ahşap hatıllardan oluşan bir alan saptandı. -14.27 m seviyesinde başlayıp -14.67 m'ye kadar ele geçen odanın kuzeydoğu köşesinde çok miktarda tahıl örnekleri ele geçirildi. Kırmızı topraklı alanın kaldırılması sonucunda, odanın kuzeybatısında, doğu-batı doğrultusunda uzanan kerpiç duvarın güneybatısında kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki ayrı taş sırası saptandı. Bunlardan batıda olanı doğu-batı kerpiç duvarından çıkarak ve magazinin batı duvarına yaslanarak güneye doğru bir eğimle, güney ucundaki kerpiç bloklar da dahil olmak üzere 4 m'dir. Genişliği ise 0.52 m olan bu taş sırasının kuzeydeki üst seviyesi -14.33 m, güneydeki üst seviyesi ise -15.52 m'dir. Doğusunda yer alan diğer taş sırası ile arasında 74 cm'lik bir ara vardır. 85 cm kalınlığında ve kuzeyden güneye 3.95 m devam eden bu duvarın kuzeydeki üst seviyesi -14.45 m, güneydeki üst seviyesi ise -15.51 m'dir. Bu iki taş sırasının arasında kuzeyde derinleşildiğinde doğu-batı kerpiç duvarının şimdilik 0.65 m'lik taş temeli ortaya çıktı. Bu temelin 55 cm üzerinde aynı duvarda, her iki taş sırasının arasına gelen kesimde, üzeri sıvasız, oval ve alt genişliği 0.70 m, ortadaki en geniş yeri ise 1.20 m olan bir boşluğun döküntü kerpiçlerle kapanmış olduğu görülmektedir. Bu boşluğun batı duvara olan uzaklığı boşluğun güneydeki başlangıcında 0.46 m'dir. Ayrıca bu taş sırasının özellikle batıda olanının iç kısımlarında, magazinin tüm batı duvarı boyunca ve aynı zamanda iki taş sırasının arasında yoğun yangın izlerine rastlandı.

Bu alandaki önemli buluntu odanın güneyinde, batı duvara 94 cm, güney kesite ise 82 cm uzaklıkta ve -15.07 m seviyesinde ele geçirilen, ters dönmüş durumda bronz bir kazandır. Bu kazan biraz tahrip olmasına karşın ölçüleri yaklaşık 1.10x0.85 m ölçülerindedir.

Odanın doğusundaki alanı kapsayan 9 adet pithosun varlığı da saptanmıştır. Bu pithosların ilk üç tanesi doğudaki taş sırasının doğusunda ve doğu-batı kerpiç duvarının hemen güneyinde yan yanadır. En doğuda olanının yarısı doğu kesitteki düşmüş kerpiç bloklarının altındadır.

VII No lu Alan / IV No l u Magazin Yapısı

Magazinin güneydeki devamını ortaya çıkarmak amacıyla, J15 a plankarede kuzey-güney doğrultusunda 7.0x3.50 m'lik alanda kazıya başlandı ve -10.53 metreye kadar derinleşildi. -10.00 m seviyesinden itibaren yangın izleri görüldü. Batı duvarı kenarında bulunan yanmış hatılların zemine kadar devam ettiği saptandı.

Kuzey duvarı boyunca doğu-batı istikametinde -12.15 m seviyesinde ve 0.5 m eninde bir seki ya da platform yer almaktadır. Doğu duvarı köşesinde -11.60 m seviyesinde bir üst platform bulunmaktadır. Kuzey duvarındaki seki/platform, kesintisiz olarak batı duvarında da devam etmektedir. Doğu duvarının güney köşesinde, I no lu magazinle irtibat sağlayan bir koridor saptanmıştır. Koridorun genişliği 1.25 m, uzunluğu 2.50 m dir. Batı duvarındaki sekinin bitim yerinden başlayıp doğu duvarına doğru uzanan 2.40 m uzunluğunda ve 0.35 m genişliğinde bir alt seki de mevcuttur.

Kuzey duvarının altında taş temeller belirgin olarak saptanmıştır. Kademe içinde özellikle duvar kıyılarında yoğun yangın izleri görülmüştür. Güney duvarında -12.33 m seviyesinde, doğu duvarında ise -12.04 m seviyesinde 2.0 m uzunluğunda yanmış hatıl parçaları belirlendi. 3. kademede batı duvarı kıyısında yer alan ve incelemek amacıyla yerinde bırakılan yanmış hatıllar kaldırılınca ve altında -11.02 m seviyesinde bir pitos daha saptanmıştır. Güney duvarının batı köşesinde yer alan aralığın güney yönünde bir sonraki kademeye geçiş sağlayan bir koridor olduğu belirlendi. Batı duvarının belirsizliği koridor boyunca devam etmektedir. Koridorda -13.11 m seviyesine kadar inilmiştir. Güney duvarının güney istikametinde 2.50 m kalınlığında olduğu belirlenmiştir. Bu duvarın güneyinde yer alan ve koridorla 4. kademeye bağlanan bölüm "5. kademe" olarak tanımlanmıştır. Alt platformun kuzeyinde kalan dar bölümde -13.60 m, güneyinde kalan ve magazinler arasındaki koridorun hizasında yer alan alanda ise -13.47 m seviyesine kadar inilmiştir.

VIII Nolu Alan (Resim: 7; Çizim: 6)

Kalenin doğu kısmında yer alan magazin yapılarının olduğu VIII no lu alanda bu yıl, ZZ30 b-d plankarelerinin güney bitişiğindeki A30 a-c plankarelerinde çalışmalara devam edildi. İlk seviyelerden itibaren yer yer döküntü kerpiçler; Urartu ve Orta Çağ'a ait olması muhtemel keramik parçaları toplanmıştır. Üst seviyeden itibaren alan içinde çok sayıda işlenmiş bazalt taşlarına rastlanmıştır. 1.0 x 0.50 x 0.25 m veya 0.60 x 0.55 x 0.35 m gibi çok çeşitli boyutlarda olan taşların olasılıkla güneybatıda bulunan bir binaya ait olduklarını düşünmekteyiz.

Bu yıl kazısını yaptığımız, A30 a-c plankarelerinde pitoslu magazinin devamı olan alan içinde, -7.00 m seviyesinde I No.lu, -7.78 m seviyesinde II no lu Pitoslu Magazin'in doğu duvarındaki girişin -7.80 m seviyesinde III no lu ve -7.40 m seviyesinde ise IV no lu iskelet olmak üzere, Orta Çağ'a ait toplam dört adet iskelet ortaya çıkarılmıştır. Tüm iskeletler, doğu-batı yönünde uzanan, basit toprak gömü şeklindedir. III No.lu iskelet yanında bir kandil, II no lu islekette ise in situ halde bir demir çivi ele geçirilmiştir.

Pitoslu Magazin'in A30a-c plankareleri içinde, hiç bir köşe yapmadan devam ettiği ortaya çıkarıldı. Batı duvarının aksine doğu duvarı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Her iki duvarın da özellikle taban kısımlarında yoğun yangın izine rastlandı. Oldukça sağlam bir şekilde ortaya çıkartılan doğu duvarının tabanında -8.80 m/-9.29 m seviyeleri arasında yanmış hatıl kümesine rastlanmıştır. Bunun altında ise 5 adet pitos ortaya çıkarılmıştır. -9,60 m seviyesine kadar kazılan alanda yer alan pitoslar daha önce çıkarılanlar gibi iki sıra halindedir. 14 ve 15 no'lu pitosların büyük kısmı kırık bazalt taşların altında kalmıştır. Tüm pitosların ağız kenarlarının etrafında kabartma şerit bezeme bulunmaktadır. Aynı bezeme, gövde kısım ortaya çıkartılmış pitos gövdelerinde de bulunmaktadır. 12 no lu pitosun üzerinde, hamur yaşken parmakla yapılmış dikey üç dalgadan oluşan bir işaret vardır.

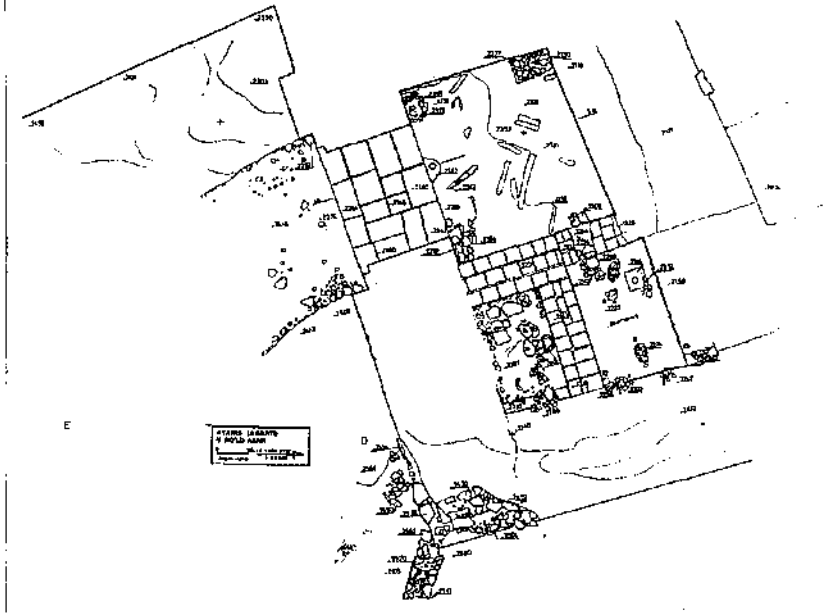

Çizim 1: V nolu Açma/ Güney Sur

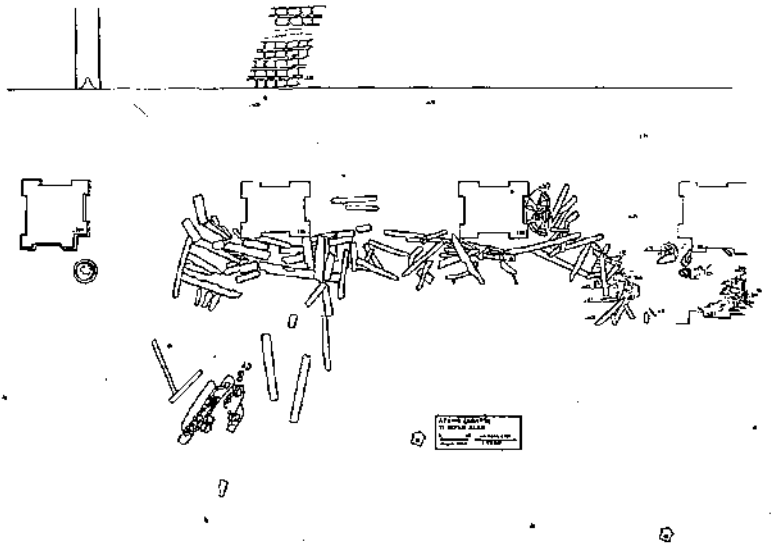

Çizim 2: VI no lu alan/Payeli Salon

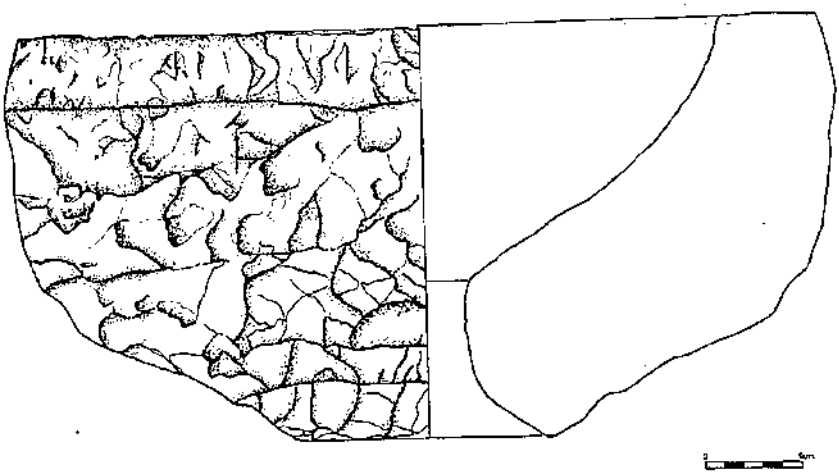

Çizim 3: VI no lu alan/Payeli Salon taş libasyon kabı

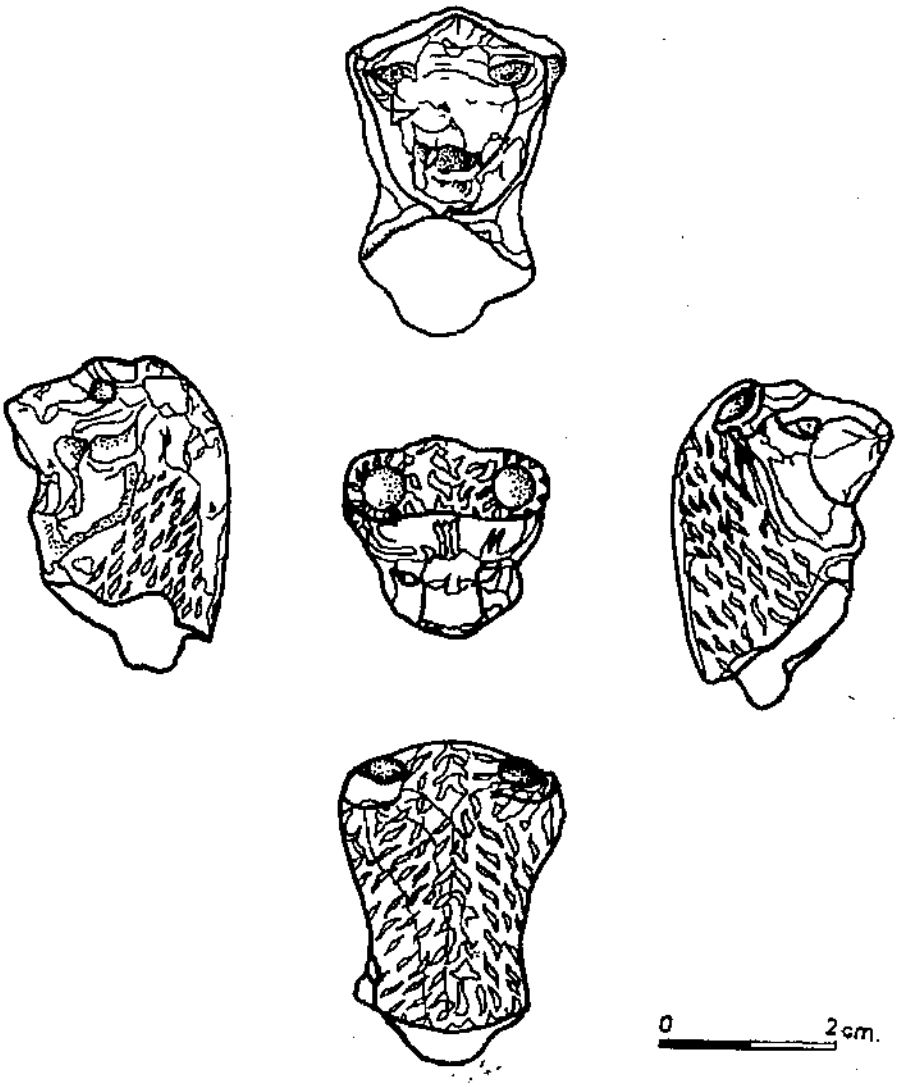

Çizim 4: VI no lu alan/Payeli Salon bronz üzerine altın kaplama arslan başı

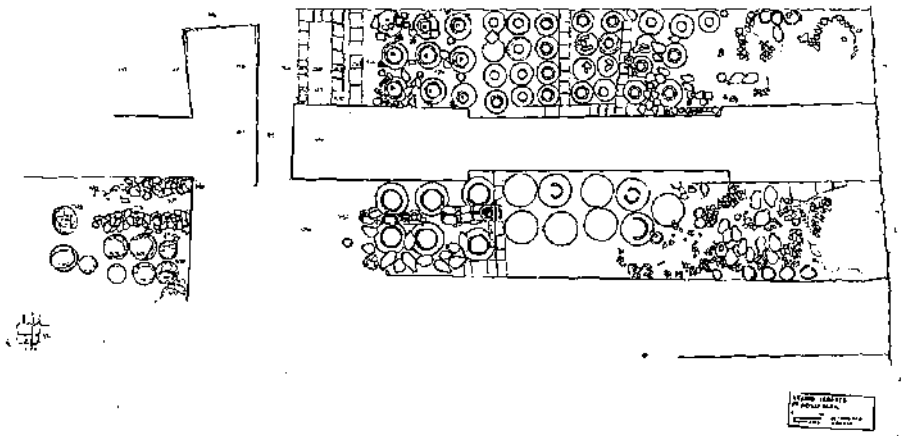

Çizim 5: VII no lu alan/I no lu magazin yapısı

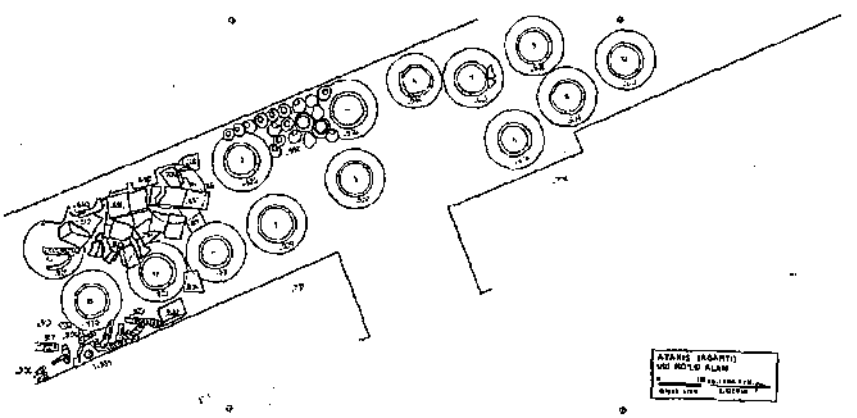

Çizim 6: VIII no lu alan

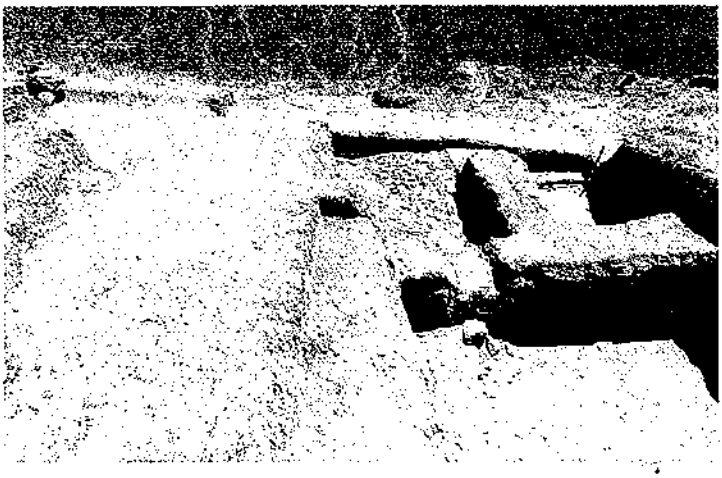

Resim 1: VI no lu açma I, Güney Sur

Resim 2: VI no lu alan /Payeli Salon

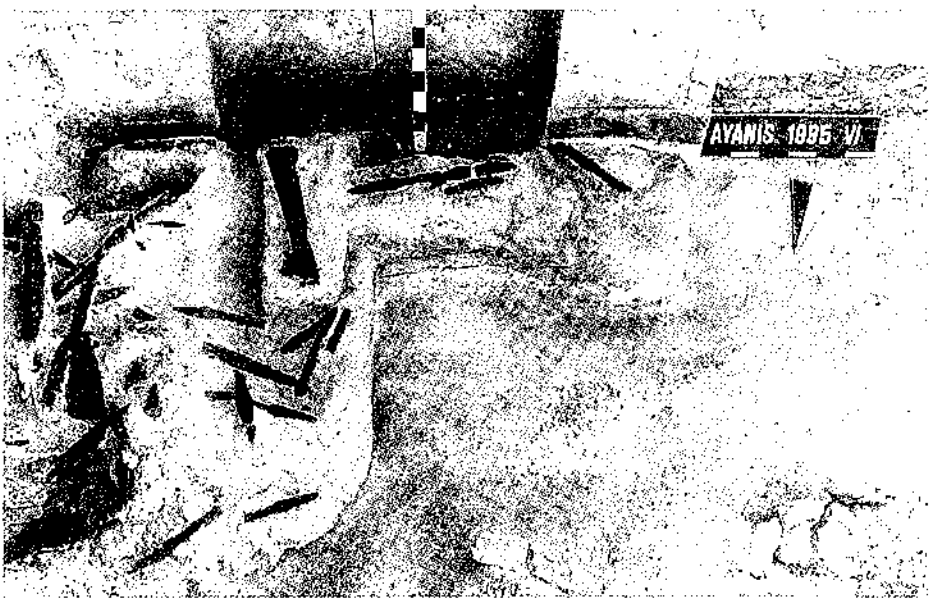

Resim 3: VI no lu alan/Payeli Salon

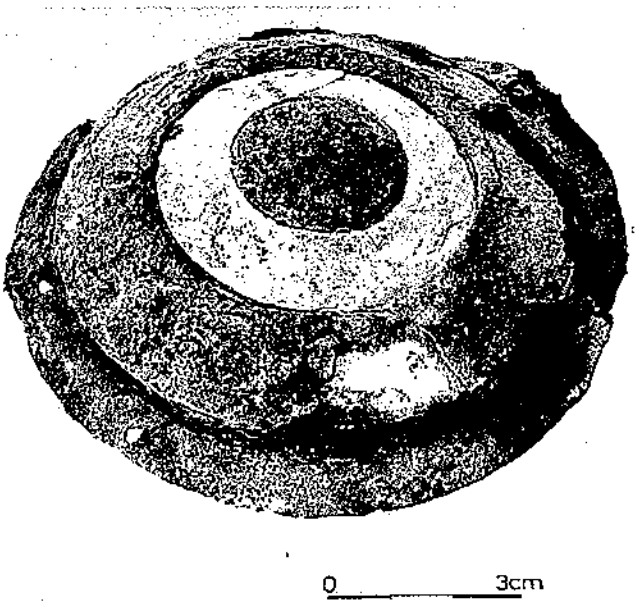

Resim 4: VI no lu alan /Payeli Salon bronz yuvalı taş halkalar

Resim 5: VI no lu alan/ Payeli Salon bronz üzerine altın kaplama arslan başı

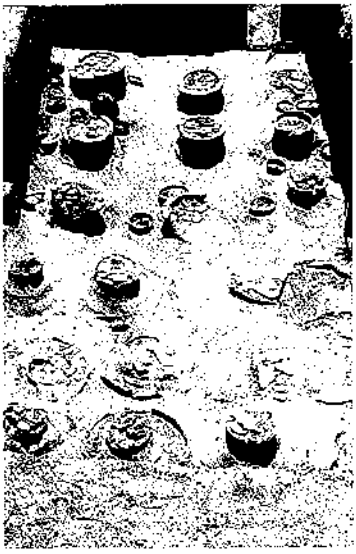

Resim 6: VII no lu alan /I no lu magazin yapısı

Resim 7: VIII no lu alan

1995 YILI AŞAĞI VE YUKARI ANZAF URARTU KALELERİ KAZISI

*Oktay BELLİ**

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle başkanlığım altında yürütülen Van-Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 10 Ağustos'ta başlamış ve 11 Eylül 1995 tarihinde sona ermiştir. 1995 yılında kazı bilim kurulumuz Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Merih Hazıroğlu, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Alparslan Ceylan, Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyelerinden Yüksek Mimar (M.A.)Ümit Sirel, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Araş.Gör. Sema Sandalcı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araş. Gör. Bahar Memiş, aynı anabilim dalında yüksek lisans öğrencisi Öznur Kayhan, Olcay Zengin, Emre Erten ve Madrid Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden (M.A.) Pedro Fructuoso Martinez'den (M.A.) oluşmuştur. Ayrıca kazıya İstanbul, Ankara Hacettepe, Van Yüzüncü Yıl, Ege ve Trakya üniversitelerinden toplam 18 lisans öğrencisi katılmıştır[1]. Bakanlık temsilciliği görevini ise,

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı / Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi Müdür Yardımcısı, 34459 - İSTANBUL

(1) 1995 yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı'na lisans öğrencisi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Oğuz Yoğurtçuoğlu, Burhan Esen, Tijen Burultay, Zeynep Gürhan, Ayla Yüksel, Pınar Güngör, Yasemin Yılmaz, Berna Güler, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden İsmail Çelebi, Özgür Özkarasu, Serkan Tavukçuoğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Cilve Koçyiğit, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Lokman Özbek, Van Yüzüncü Yıl Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Orhan İlhan, Turgut Bilgin, Ankara Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Davut Ekici, Mehtap Ateş ve Deniz Yaşin katılmıştır. Büyük bir sorumluluk bilinciyle çalışan öğrencilere teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir gönül borcu olarak görmekteyim.

Van Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Hanifi Biber yapmıştır[2]. Çok yoğun bir çalışma ortamında sorunlara örnek bir bilimsel yaklaşımla eğilen ve büyük bir özveriyle çalışan değerli meslektaşlarıma içtenlikle teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir gönül borcu olarak görmekteyim

Yukarı Anzaf Kalesi'nden kazı ve onarım çalışmalarımız, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu ve Van İl Özel İdare Müdürlüğü'nün sağlamış olduğu maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Sağlanan bu maddi katkılarından dolayı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İ.Ü. Araştırma Fonu Yürütme Sekreterliği'ne[3] ve Van İl Özel İdare Müdürlüğü'ne teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım

YUKARI ANZAF KALESİ

Urartu başkenti Tuşpa'nın (Van Kalesi) 11 km kuzeydoğusunda yer alan Yukarı Anzaf Kalesi, bugünkü Van-İran modern kara ve demiryolunun hemen güneyinde bulunmaktadır (Harita: 1). Kral Menua (M.Ö. 810-786) tarafından, çevresindeki geniş ve verimli topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünleri depolamak için kurulan Yukarı Anzaf Kalesi, güneyinde bulunan Aşağı Kent ile birlikte 200.000 m^2 den fazla bir alana yayılmaktadır (Çizim: 1). Bugünkü Dereüstü (Anzaf) Köyü sınırları içinde kalan ve kale ile birlikte planlanarak yapılan Aşağı Kent, erken dönem Urartu yerleşim merkezlerinin en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Doğuda Kuzeybatı İran, kuzeyde de Transkafkasya'dan Urartu başkenti Tuşpa'ya gelen önemli ticaret yollarının son düğüm noktasında yer alan Yukarı Anzaf Kalesi büyüklüğünde bir ekonomik üretim merkezinin varlığına, şimdilik Doğu Anadolu Bölgesi'nde rastlanılmamıştır. Van Bölgesi'nin tahıl ambarı durumunda olan Anzaf Kalesi çevresindeki verimli topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünler, kalenin depolarında biriktirilmekteydi. Kalenin 900 m kuzeyinde ise, Kral İşpuini (M.Ö. 830-810) tarafından askeri amaçla kurulan Aşağı Anzaf Kalesi bulunmaktadır. 1995 yılı kazı çalışmalarımızı, Yukarı Anzaf Kalesi'ndeki çeşitli mimari yapılar ile Aşağı Kent Doğu Kapısı'nda daha çok yoğunlaştırdık.

(2) Görevini büyük bir titizlikle aksatmadan yapan ve kazı bilim kuruluyla bütünleşen Sayın Hanifi Biber'e, Anzaf Kaleleri Kazısı adına teşekkürlerimi sunarım.
(3) Proje No: 717/260495.

ÇALIŞMA ALANLARI

AŞAĞI KENT DOĞU KAPISI

Kalenin hemen güneyinde ve bugünkü Anzaf Köyü sınırları içinde bulunan Aşağı Kent, yaklaşık olarak 141.000 m² lik bir alana yayılmaktadır. Aşağı Kent'in üç tarafı güçlü bir sur duvarı ile çevrelenmekte ve kuzeyinde yükselen Anzaf Kalesi'nin güney duvarlarıyla birleşmektedir (Çizim: 1). Kenti çevreleyen duvarların doğu ve batı bölümleri ortalama 2 m kalınlığında oldukça iri taşlarla inşa edilmiştir. Kentin güney duvarı ise, bu kesimde yükselen basık dağ ve tepelerin eteğine dayandırıldığından, 1 m kalınlığında yapılmıştır. Güney duvarının, doğu ve batı duvarları gibi kalın yapılmamasının nedeni, arazinin elverişli olmayan engebeli yapısının savunma yönünden sağladığı yarar yüzünden olmalıdır. İri kalker bloklardan büyük bir özenle yapılan duvarların taşları köylüler tarafından konutlarda kullanılmak üzere aşırı bir şekilde sökülmesine karşın, temel duvarları bozulmadan günümüze değin varlığını koruyabilmiştir. Bu kadar geniş bir alana yayılan kentin birden çok kapısının olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapılardan birinin batıda, diğerinin kuzeyde, ötekinin de doğuda yer aldığı sanılmaktadır. 1995 yılında yapmış olduğumuz kazıda, Doğu Kapısı, tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarılmıştır.

Ortaya çıkardığımız Doğu Kapısı, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kent kapılarının biçimi, büyüklüğü ve inşa tekniği konusunda oldukça önemli bilgiler vermiştir. Kapı, kentin doğu sur duvarının kalenin güney eteğindeki surlara birleştiği yere yakın bulunmaktadır (Çizim: 1). Bugünkü köy ilkokulunun 40 m kadar doğusunda yer alan kent kapısı, oldukça açık bir plan vermektedir. Kapı girişi, tıpkı Karmir-Blur'daki kentin kuzey kapısı gibi, iki duvar arasındaki bir boşluktan oluşmaktadır[4]. Tabanı taş ile kaplı olmayan kapı girişi, 4.30 m genişliğindedir (Resim: 1). Çift kanatlı olduğu anlaşılan kapı içeriye doğru açılmaktaydı. İri kalker bloklardan özenli bir şekilde örülen kapı duvarları, 1.70 m kalınlığındadır. Köy halkının taş sökmesi yüzünden duvar yüksekliğinin ne kadar olduğunu bilemiyoruz. Şu anda 60 cm yüksekliğindeki kapı duvarlarında yalnızca bir sıra taş dizisi kalmıştır. Askeri yönden savunmayı güçlendirmek amacıyla kapı girişinin her iki yanında olması gereken kulelerin yer almadığı görülmektedir.

(4) B. B. Piotrovski, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art* 1967. 92, res. 63.

Doğu Kapısı'nın, kent halkı tarafından kalenin doğu eteklerinde çok geniş bir alana yayılan tarım alanlarına ve baraja gitmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tarlalardan ve barajdan kente gelen eski yol, tepelerin kuzey eteklerinden geçen ve fazla dik olmayan bir rampayı aşarak kapının önlerine kadar gelmektedir (Resim: 2). Ortalama olarak 4.5-6 m genişliğindeki yol, taş döşeli değildir. İlginçtir ki günümüzde bile Anzaf köylüleri doğudaki tarlalara ve baraja gitmek için hala bu eski yolu kullanmaktadırlar. Doğu Kapısı, Kral Menua döneminde kale ve Aşağı Kent ile planlanarak yapılmıştır. Bu yüzden şu anda Urartu Krallığı'nın Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran Bölgeleri'nde yer alan yerleşim merkezlerindeki kent kapılarının en erken örneğini yansıttığı için çok büyük bir önem taşımaktadır.

KUZEY KAPISI, GÜNEYBATI YAPILARI

Yukarı Anzaf Kalesi'nin anıtsal kapıları, güneybatı surları üzerinde yer almaktadır. Cepheden bakıldığı zaman görünmeyen ve bu yüzden gizli bir nitelik kazandırılan kapılar, Güney ve Kuzey kapıları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Güney Kapısı tapınak ve saraya, Kuzey Kapısı ise atölye, depo ve diğer mekanlara çıkmaktadır. Tek ve çok güçlü bir kuleyle korunan her iki kapı da, Urartu hisar kapılarının en eski örneğini oluşturmaktadır[5] (Çizim: 2-3). Urartu hisar kapılarının tarihsel gelişiminin dayanağını oluşturan bu kapılar, mimarlık tarihi açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Kuzey Kapı avlusu, tıpkı Büyük Kule ve Kuzey Kapı girişi gibi çok büyük bir değişikliğe uğramıştır. Büyük Kule'nin kuzeydoğu köşesine 1.40 m genişliğinde ek bir duvar yapılarak, Büyük Kule büyütülmüştür. Kuzey Kapısı'nın doğu ve batı kanadı duvarları önüne yapılan ek duvarlarla da, 3.80 m genişliğindeki kapı girişi, 1.60 m'ye daraltılmıştır (Çizim: 4-5). Kuzey Kapı avlusu da, batısında yer alan anıtsal yapılar arasına kuzey yönde kalenin içlerine doğru devam eden uzun bir teras duvarı ile daraltılmıştır (Çizim: 5).

Ortalama 1.5-2 m yüksekliğindeki teras duvarlarının batı yönüne doğru tümüyle akmasını, birden çok katlı olduğu anlaşılan güneybatı yapılarının iri taşlardan örülen güçlü ve 2 m yüksekliğindeki duvarları önlemiştir. Nitekim güneybatı yapı duvarlarının son bulduğu kuzey kısımdan itibaren, teras duvarlarının temellerine varıncaya değin tahrip olduğu görülmektedir. Duvarların bu denli şiddetli bir şekilde tahrip olmasında, kalenin zirvesiyle teras duvarları arasında 25-30 m'lik bir yük-

(5) O. Belli, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1993", Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *16. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 1994, 292-293.

seklik farkının bulunması ve kalenin üst kısmında yer alan büyük yapıların yıkılarak batı yönüne doğru şiddetli bir şekilde akmasının büyük etkisi olmuştur. Hatta yıkılarak batı yönüne doğru hızla akan yapı taşlarının teras duvarının bazı yerlerinde yaptığı şiddetli tahribatı, güneybatı yapılarının iri taşlardan örülen yüksek duvarlarının bile önleyemediği görülmüştür. Örneğin güneybatı yapılarının hemen doğusunda yer alan ve batı yönüne doğru uzanan teras duvarının 6.5 m uzunluğundaki bir bölümü, doğudan batı yönüne doğru akan yapı taşları tarafından tümüyle tahrip edilmiştir (Resim: 3).

Kalenin içindeki depo ve atölyelere doğru devam eden teras duvarı, M.Ö. 9. yüzyılın sonlarına doğru planlanarak yapılan Büyük Kule, Kuzey Kapısı ve güneybatı yapılarının iri taşlardan kyklopik olarak inşa edilen anıtsal duvarlarına kıyasla, kaba ve çok az işlenen küçük taşlardan yapılmıştır. Güneydoğu yapıları ile teras duvarı arasında kalan ortalama 2.5-3 m genişliğindeki alanın hangi amaçla kullandığı belli olmamaktadır. Hangi nedenlerden dolayı Kuzey Kapısı ile kapı iç avlusunda bu önemli mimari değişikliklerin yapıldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Yapılan bu önemli mimari değişikliklerin M.Ö. 7. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. İleriki yıllarda devam ettirilecek kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılacak yeni mimari yapılar ile yazıt ve diğer küçük buluntuların yardımıyla, kalede yapılan bu önemli mimari değişikliklerin nedenlerine bir çözüm getireceğimize inanmaktayız.

Kuzey Kapısı'nın iç avlusunda olduğu gibi, teras duvarıyla güneybatı yapı duvarları arasında ve hatta kare planlı güneybatı yapısının bodrum katı içinde, bu sene de çok sayıda büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan iskeletleri ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Daha önceki yıllarda yapmış olduğumuz kazı çalışmalarında, çok sayıdaki hayvan iskeleti Kuzey Kapısı'nın iç avlusunda ortaya çıkarılmıştı. Birden çok katlı olan Büyük Kule'nin batı yönüne doğru yıkılıp akmasıyla, tonlarca ağırlıkta taş ve toprağın altında kalarak ezilen hayvan iskeletleri, kare planlı odanın bodrum katına değin sürüklenmiştir. Daha önceki yıllarda da belirttiğimiz gibi, kaleye yapılan İskit saldırısı sırasında, Aşağı Kent'te oturan halk değerli eşya ve hayvanları ile birlikte geçici olarak kaleye sığınmıştır. İskitler'in kaleye saldırısında atılan yangın oklarıyla kalenin birçok yapısında yangın çıkmıştır. Yangından ürken ve büyük bir panik içinde dışarıya çıkmak için kapıya yönelen hayvanlar, kapının kapalı olması yüzünden Kuzey Kapı avlusunda sıkışmış ve dumandan boğularak birbirinin üzerine yığılmışlardır. Çıkan yangından dolayı aşırı bir şekilde yanan ve daha sonra doğudaki birden çok katlı Büyük Kule'nin batı yönüne doğru yıkılmasıyla, tonlarca ağırlıktaki taş ve ker-

piç toprağı altında kalan iskeletler, darmadağın olmuştur (Resim: 5-6). Buna karşın çok özenli bir şekilde yapılan kazı çalışmaları sonucunda, hayvan kemikleri tek tek toplanarak değerlendirilmiştir.

Ortaya çıkarılan hayvan kemikleri üzerinde, kazımızın bilim kurulu üyesi Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Merih Hazıroğlu çalışmaktadır. Sayın Hazıroğlu'nun verdiği bilgiye göre, ortaya çıkardığımız hayvan iskeletlerinin 264 tanesi küçükbaş hayvanlara, 23 tanesi de büyükbaş hayvanlara aittir. Ayrıca 1 adet köpek, 1 adet de tavşana ait iskelet kalıntısının olduğu anlaşılmıştır. Büyükbaş hayvanların hemen hepsinin sığır, küçükbaş hayvanların ise koyun ve keçiden oluştuğu gözlemlenmiştir. Bugüne kadar herhangi bir at iskeletinin bulunmaması ise ilginçtir. Sayın Dr. M. Hazıroğlu son üç yıldan beri ortaya çıkarılan hayvan iskeletleri üzerindeki ayrıntılı çalışmalarına devam etmektedir. Son üç yıldan beri ortaya çıkardığımız büyükbaş hayvan iskelet sayısı toplam olarak 77'ye, küçükbaş hayvan iskelet sayısı da 446'ya ulaşmıştır. Hayvan iskeletleri üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalar sonucunda, M.Ö. 1. binyılının ilk yarısında Van Bölgesi'ndeki hayvan faunası ilk kez ortaya çıkarılarak bilim dünyasına sunulacaktır.

Kuzey Kapı avlusunun hemen batısında, ortasından kalın bir duvar ile ikiye ayrılan iki anıtsal yapının bodrum katına ait odalar bulunmaktadır. Her iki odanın da batı duvarı, kalenin anıtsal sur duvarına bitişik olarak yapılmıştır (Çizim: 3). Oldukça iri taşlardan kyklopik olarak inşa edilen bu yapıların duvar kalınlıkları, 3-3.5 m arasında değişmektedir. Bu önemli yapıların, kalenin anıtsal güneybatı kapıları ile birlikte Kral Menua tarafından M.Ö. 9. yüzyılın sonlarına doğru planlanarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yapıların ilk katları, doğuda yükselen birden çok katlı Büyük Kule ve diğer yapıların, batı yönüne doğru yıkılarak akması yüzünden şiddetli bir şekilde tahrip olmuştur. Bu yapıların bodrum katlarını oluşturan her iki odanın içi de, çok kalın bir taş ve toprak tabakasıyla kapanmıştır.

Bu iki bodrum katından güneybatıda olanı, 9.80 x 11.00 m büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Kalenin tam güneybatı köşesinde yer alan bu odanın batı ve güneybatı duvarlarını, kalenin anıtsal sur duvarları oluşturmaktadır. Kalenin içinde yükselen birden çok katlı yapı duvarlarının batı yönüne doğru yıkılması ve eğimin çok dik olması yüzünden güneybatı yapılarının duvarları gibi, kalenin iri kalker bloklardan büyük bir özenle örülen güçlü sur duvarları da tahrip olmaktan kurtulamamıştır. Kareye yakın bir plan gösteren zemin katın tabanının batı kısmı da, kalenin batı sur duvarlarının aşırı bir şekilde yı-

kılıp, batı yönüne doğru akması yüzünden tahrip olmuştur. Bu yüzden odanın batı duvarının bitişik olarak yapıldığı sur duvarının kalınlığı belli olmamaktadır (Çizim: 3). Tahrip olan batı duvarı ve odanın taban döşemesinin altının, iri taşlardan taban blokajı olarak yapıldığı görülmektedir. Bu odanın en az tahrip olan kısmı, doğu duvarıdır. 5-6 sıra taş dizisinden oluşan duvarın yüksekliği bazı yerlerde 2-2.40 m'ye kadar korunagelmiştir. Zemin katı oluşturan bu odanın özellikle doğu duvarına yakın olan bölümlerinde, doğuda Kuzey Kapı avlusu ile teras duvarının üzerinde dumandan boğularak ölen ve daha sonra Büyük Kule'nin batı yönüne doğru yıkılan taş ve kerpiç duvarlarının sürüklenmesiyle gelen hayvan iskeletleri bulunmaktadır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait iskeletlerin çok kalın bir taş ve toprak tabakası altında kaldığı için parçalanarak dağıldıkları görülmektedir. Örneğin büyükbaş hayvanlara ait iskeletlerin baş ve gövde kısımları, dağılmış olarak küçükbaş hayvan iskeletlerinin arasında bulunmuştur. Bu yüzden herhangi bir büyükbaş veya küçükbaş hayvana ait iskelet kalıntısı tüm olarak ortaya çıkarılamamıştır.

Bu odanın taş duvarlarının sıvanarak kireç ile badana edildiğini, yıkılan kerpiçler üzerindeki beyaz badana izleri doğrulamaktadır. Odanın kuzeydoğusunda yangından fazla etkilenmeyen kısımda, tabanın sıkıştırılmış kilden yapılmış olduğu görülmektedir. Hatta tabanın üstü bile kalın bir kireç ile badalanmıştır. Yangından etkilenmeyen bu kesimde, yıkılan tavandan düşen ahşap ve saz tabakasının sarımtırak izi belirgin olarak görülmektedir. Bu odanın doğu ve güney duvarına bitişik olarak iki ocak yapılmıştır (Resim: 7). Odanın doğu duvarına bitişik olarak yapılan daire biçimli ocağın üstüne duvar taşlarının yıkılmasıyla, ocağın özgün biçimi bozulmuştur. Yaklaşık olarak 1.20 m çapındaki ocağın duvarları, fazla büyük olmayan işlenmemiş taşlardan yapılmıştır. Ocağın çevresi, tıpkı odanın güney duvarına bitişik olarak yapılan diğer ocağın çevresi gibi, 40-50 cm kalınlığında bir kül tabakasıyla kaplıdır. Her iki ocaktan çıkarılan küllerin oda dışına çıkarılmayıp, tabana serildiği görülmektedir.

Odanın güney duvarına bitişik olarak yapılan daire biçimli ocak, doğu duvarı önüne yapılan ocaktan daha büyüktür. Ocağın iç genişliği 1 m, dış genişliği ise 2.10 m'dir (Resim: 8). Ocağın havalandırma kısmı, kuzey yönüne bakmaktadır. Havalandırma kısmının üzerinde 3 delik görülmekteyse de, havalandırma deliklerinin 3'ten fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu ocağın da üstü doğu ve bitişik olarak yapıldığı güney duvarının yıkılan taşları tarafından tahrip edilmiştir. Fazla büyük olmayan işlenmemiş taşlardan yapılan ocak duvarının kalınlıkları fark-

lılık göstermekle birlikte, 50-60 cm arasında değişmektedir. Özellikle ocağın duvara bitişik olan güney kısmı, ateşin kalkerden oluşan duvar taşlarına zarar vermemesi için daha kalın yapılmıştır. Ocak duvarının iç kısmının ise sıvandığı görülmüştür. Bu ocağın çevresinde de 35-40 cm kalınlığında bir kül tabakası bulunmaktadır. Kül tabakasının içinde küçükbaş hayvan kemikleri ile kırık keramik parçaları da karışık olarak bulunmaktadır. Ocaktan çıkarılan külün dışarıya atılmayıp, çevresine serilerek ayakla bastırılıp düzeltildiği gözlemlenmiştir. Kırık keramik parçalarının hemen hepsinin, kaba olarak yapılmış mutfak kaplarından oluştuğu görülmüştür. Kemiklerin tümü, ocakta pişirilerek yenilen küçükbaş hayvanlara aittir. Bu kemiklerin Kuzey Kapı avlusunda dumandan boğulan ve daha sonra yıkılan yüksek binaların batıya akmasıyla gelen hayvan kemiklerinden ayrılan en önemli özelliği, taban üzerine serilen kül tabakasının içinde kırık mutfak kaplarıyla birlikte bulunmuş olmasıdır. Yaklaşık olarak 2500 yıldan beri siyah külün rengi, nemin de etkisiyle hayvan kemiklerinin içine işlemiş ve kemiklerin siyah bir renge dönüşmesine neden olmuştur. Hangi nedenlerden dolayı, ocaktan çıkarılan küllerin ve pişirilerek yenilen hayvanlara ait kemiklerin oda dışına çıkarılmayarak, tabanı büyük bir özenle sıkıştırılmış kilden yapılan ve duvarları gibi beyaz bir kireç ile badalanan taban üzerine serildiğini bilemiyoruz. Hiç kuşkusuz mutfağı oluşturan bodrum katından yukardaki odaya bir merdiven ile geçilmesi, ocaktan çıkarılan artıkların dışardaki çöplüğe atılmasını zorlaştırıyordu. Ancak bu küçük zahmet yüzünden ocak artığı çok uzun bir süre dışarıya atılmamış olsaydı, bu sefer de mutfağı oluşturan bodrum katı kullanılamayacak durumda tavana kadar kül ile dolmuş olacaktı. Öyle anlaşılmaktadır ki çok önemli bir nedenden dolayı kısa ve acil bir süre için ocak artığı dışarıya atılamaz olmuştur. Bu önemli nedenin ise tüm Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Urartu kalelerini yerle bir eden İskit saldırısı olduğu anlaşılmaktadır. İskitler'in kaleye yaptığı saldırı ve uzun süre devam ettiği anlaşılan savunma sırasında, savunma yönünden çok güçlü yapılarla donatıldığı için saldırıya uğramayan kalenin güneybatı kapıları ile yapıları da, Aşağı Kent halkının geçici olarak sığındığı yapılar arasında yer almış olmalıydı. Bu yüzden uzun süre devam ettiği sanılan savunma sırasında, askerlerin ve kaleye sığınan Aşağı Kent halkının yiyecek gereksinmesinin bir kısmı, buradaki ocaklarda pişirilmiş ve ocak artıkları dışarıya çıkarılıp çöplüğe dökülemediği için de, tabana serilmeye başlanmıştır.

Bu odanın kuzeydoğu köşesinde ve iki odayı ayıran duvarın hemen güney yüzünde, at koşum takımına ait bronz bir umbo ile demirden yapılmış kırık bir bıçak parçası ile 3 adet demir ok ucu bulunmuştur.

Kırık bıçak ve söğüt yaprağı biçimindeki ok uçları nemden etkilendikleri için, aşırı derecede oksitlenmişlerdir. Bunların dışında bu odada başka bir küçük buluntuya rastlanılmamıştır. Küçük buluntuların az olmasında, oda tabanının yarısının batı yönüne doğru yıkılıp akmasının da büyük etkisi olabilir. Bu odayı kuzeyindeki dikdörtgen planlı odadan, 3.5 m kalınlığında bir ara duvar ayırmaktadır. İri kalker bloklardan özenli bir şekilde yapılan ara duvarın yarısı da, her iki oda tabanının yarısı gibi batı yönüne doğru akmıştır (Resim: 9). Ara duvarın tabandan yüksekliği ise ortalama 1 m kadardır. Duvarın özellikle kuzey tarafında taş duvar ile kerpiç duvarı birleştiren yassı sal taşlardan yapılmış loyfer tabakasının in-situ olarak bulunması, taş duvarın üzerinde bundan sonra kerpiç duvarın yükseldiğini göstermektedir. Bu duruma göre iki oda arasında herhangi bir geçidin olmadığı anlaşılmaktadır.

9.80 x 20.00 m büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren oda tabanının yarısı, tıpkı güneyindeki kare planlı odanın tabanı gibi kalenin batı sur duvarının yıkılıp batı yönüne doğru akması yüzünden tahrip olmuştur (Resim: 10). Oda duvarlarının en sağlam olanı, yine doğu duvarıdır. 5 sıra taş dizisinin korunduğu doğu duvarında, yüksekliğin 2 m olduğu görülmektedir. İlk yapıldığı sırada oda duvarlarının 2.70 m - 2.80 m yüksekliğinde olduğu sanılmaktadır. Bu odanın tabanı da, tıpkı diğer odanın tabanı gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Ancak oda tabanı, güneyindeki kare planlı oda tabanından ortalama 50 cm daha yüksektir. Güneyindeki diğer oda gibi, bodrum katını oluşturan bu odaya da üstteki odadan bir merdiven ile inildiği anlaşılmaktadır. İlginçtir ki bu odanın tabanında ve duvarlarında en küçük bir yangın izi görülmemektedir. Ayrıca bu odanın tabanında, diğer odanın aksine en küçük bir buluntuya da rastlanılmamıştır. Bu yüzden bodrum katını oluşturan bu odanın hangi amaçla kullanıldığını kesin olarak bilemiyoruz.

TAPINAK AVLUSU, KUZEYBATI YAPILARI

Yukarı Anzaf Kalesi'ndeki Haldi Tapınağı, tıpkı Çavuştepe *(Sarduriheinili)* Yukarı Kale, Altıntepe ve Arin-berd'deki *(İrpuni)* tapınakları gibi yalnızca bir cella'dan ibaret olmayıp, batısında yer alan avlu ve avluya açılan odalarla bir yapı bütünlüğü oluşturmaktadır (Çizim: 8). Tapınağın batısında yer alan avlu ve odalara, ana kayadan büyük bir özenle oyularak açılan 9.5 m uzunluğundaki koridordan girilmektedir. Kaya koridorundan doğuda tapınak alanına girişi sağlayan ilk kapı, koridorun her iki tarafına, yani kuzey ve güney duvarlarına örülen karşılıklı birer kapı kanadı duvarıyla sağlanmıştır. Kaya koridorunun güney yüzüne bitişik olan kapı kanadı duvarı, 2 m uzunluğunda, 1.70 m yüksekliğinde ve 2 m kalınlığındadır. Ana kayanın düzeltilmesiyle oluşturulan duvar ya-

tağının üzerine taş duvar örülmüştür. 1.20 m yüksekliğindeki taş duvarın üzerinde bulunan kerpiç duvar kalıntısının mevcut yüksekliği 50 cm kadarsa da, bunun orijinal yüksekliğinin 1.60 m'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Taş duvar ile kerpiç duvarı, kumtaşından yapılmış ince sal taşlarından oluşan bir loyfer tabakası birleştirmektedir. Doğuda tapınak avlusundan atık suların sur dışına akıtılmasını sağlayan ve ana kaya tabanı içine büyük bir özenle oyulan kanal, bu duvarın altından geçirilerek, güney sur duvarından dışarıya akıtılmıştır. Tabanı oluşturan ana kayanın üstü de, büyük bir özenle kesilmiş ortalama 10-14 cm genişliğinde ve 18-25 cm uzunluğunda dikdörtgen kumtaşından döşeme taşlarıyla kaplanmıştır.

Kapı boşluğunun hemen kuzeydoğu köşesinde yer alan ahşap kapı direği, kapı ile birlikte şiddetli bir şekilde yanarak kömürleşmiştir. Yangının şiddetinden duvarın kalker taşları bile patlamıştır. Kömürleşmiş ahşap kapı parçalarına göre, kapının 3-4 cm kalınlığında olduğu anlaşılmaktadır. Kapı girişinin 1.10 m genişliğinde olması, bunun tek kanatlı bir kapı olduğunu ve içeriye doğru açıldığını göstermektedir. Kapının bronz levhalarla kaplı olduğunu, ahşaba kabara başlı çivilerle perçinlenen bronz levha parçaları doğrulamaktadır. Bu küçük ve önemli odanın özellikle kuzey bölümüne, Haldi Tapınağı'na adanan bronz ve demirden yapılmış çeşitli eşya ve silahların konulduğu anlaşılmaktadır. Ancak ahşap direğin, kapının ve çatıyı taşıyan ahşap direklerin kaleye yapılan İskit saldırısı sırasında çıkan yangın yüzünden şiddetli bir şekilde yanmasıyla, özellikle bronz levhalar ile birlikte diğer bronz eşya ve silahlar çok büyük zarar görmüş ve yer yer ergiyerek form değiştirmiştir. 1991 yılı kazısında ortaya çıkardığımız 13 kilodan fazla bir ağırlığa sahip olan bronz eşya ve silah topluluğu, büyük bir cüruf külçesine dönüşmüştü.

1995 yılında yapmış olduğumuz kazı çalışmasında, bu küçük odanın daha önce bulunamayan kuzey duvarı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Tıpkı kapı kanadı duvarları gibi, kuzey ve doğu duvarlarında kullanılan taşlar da şiddetli yangından büyük ölçüde etkilenerek tahrip olmuştur. Yangının şiddetinden kalker taşlar çatlayarak patlamış ve dağılmıştır. Kuzey duvarının taşları, oldukça dik eğimli olan kuzey yönüne doğru akmıştır. Taş duvarlar üzerinde yükselen kerpiç duvarlar da kırmızı renkli bir tuğlaya dönüşmüştür. Bu yüzden 8 m^2 büyüklüğündeki dikdörtgen planlı bu odanın özellikle kuzey bölümü, sanki kırmızı kumdan oluşan bir görünüm almıştır (Resim: 11). 1996 yılında yapacağımız kazı çalışmalarıyla, bu odanın doğusu ile tapınak avlusu arasında kalan odaların kuzey duvarlarının ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

Küçük Buluntular

Tanrı Haldi'ye adanan eşya ve silahların konulduğu tapınak avlusunun batısındaki bu küçük odada 1995 yılında yapmış olduğumuz kazı çalışmalarında, demirden ve bronzdan yapılmış birçok silah ve eşya parçası daha ortaya çıkarılmıştır. Demir silahlar arasında 1 adet bıçak parçası, 4 adet söğüt yaprağı biçimindeki ok ucu ile 1 adet 31.5 cm uzunluğundaki kargı ucu en dikkate değerde olanlardır. Bronz eşya ve silahlar gibi demirden yapılmış bıçak, kargı ve ok uçları da yangın ve nemden aşırı derecede etkilendiğinden, oksitlenerek kırılmıştır.

Bulunan bronz iki ok ucundan biri Urartu, diğeri de İskitler'e aittir. Urartular'a ait olan çift mahmuzlu ok ucu, ortalama 2 cm uzunluğunda ve 11 cm uzunluğundadır. Bu ok ucunun benzeri, 1992 yılı kazısında tapınağın doğu avlusunda ortaya çıkarılmıştır. İki omuzlu ve tek mahmuzlu öteki bronz ok ucu ise, kalenin İskitler tarafından tahrip edildiğini belgeleyen ikinci önemli buluntuyu oluşturmaktadır. Benzer biçimli ok ucunun ilk örneği de 1992 yılı kazısında tapınağın doğusunda bulunmuştu. Bu ok ucu da kaleye yapılan İskit saldırısının şimdilik doğu ve güneydoğudan yapıldığını göstermektedir. Ahşaba saplanarak yanan ok ucu, daha sonra nemden etkilenerek oksitlenmiş ve mahmuz kısmı kırılmıştır. Ayrıca şiddetli yangın ve nemden etkilenerek okside olan ve parçalara ayrılan bronz levha parçalarının bir kısmının, miğfer yanaklığına ait olduğu anlaşılmıştır. Çengeli kırılan bronz fibula ise, Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan ilk fibulayı oluşturmaktadır. Birçok bronz parçasının da, hangi eşya ve silaha ait olduğu kesin olarak belli olmamaktadır.

Kalkanın dış çevre genişliğine ait olduğu anlaşılan büyük bronz parçası ise, buluntuların en ilgincini oluşturmaktadır (Resim: 10). Ortalama 78 cm uzunluğunda, 18 cm genişliğinde ve bazı kısımları 3.5-4 mm kalınlığında olan kalkan parçası da, tıpkı diğer eşya ve silahlar gibi çıkan yangın ve aşırı nemden büyük ölçüde etkilenerek parçalara ayrılmıştır. Bundan da önemlisi kalkan parçasının bazı kısımları aşırı oksitlenmeden dolayı karton gibi incelmiştir. 1991 yılında ortaya çıkardığımız ve şiddetli yangından ergiyerek birbirine kaynayan cüruflaşmış metallerden temizleyerek elde ettiğimiz irili ufaklı yüzlerce bronz levha parçasının bir kısmının da, kalkana ait olduğu anlaşılmaktadır. Burada sevindirici olan en önemli özellik, temizlenerek konservasyon çalışmaları yapılan kırık levha parçaları üzerinde yer alan resim sahnelerinin, bulduğumuz kalkan parçasının üzerinde bulunan tanrıların veya savaş sahnelerinin yanına yerleştirilebilmeleridir. Kalkanın en çok tahrip olan ve yüzlerce parçaya ayrılan kısmı da, orta bölümüdür.

Bulduğumuz kalkanın parçaları üzerindeki figürler yangın, nem ve oksitlenmeden aşırı derecede etkilenerek yer yer silinmiş ve bunlardan da önemlisi, metal kabuk attığından figürler, görülemeycek duruma gelmiştir. Bu yüzden bronz levha parçalarının İstanbul Teknik Üniversitesi Nükleer Enerji Enstitüsü'nde birkaç kez röntgenleri çektirilmiş ve röntgenler üzerinde sanatkarın çizdiği çizgilerin daha belirgin görünmesi sağlanmıştır. Çekilen röntgenler üzerinde savaş sahnelerinin, araba ve hayvanların, tanrıların taşıdığı silahların ve tanrı giysilerinin detayları en küçük ayrıntısına varıncaya kadar görüldüğü gibi, çivi yazısının var olduğu da görülmüştür.

Kalkanın 100 cm çapında olduğu anlaşılmaktadır. Figürlerin betimlendiği alan 6 cm genişliğinde olup, altı ve üstü birer çizgiyle sınırlandırılmıştır. Bu çizgilerin altında ve üstünde yer alan 1 cm genişliğindeki boşluklar, tomurcuk motifleriyle doldurulmuştur. Ana konuyu oluşturduğu anlaşılan sahnede, çeşitli hayvan ve birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan karışık yaratıklar üzerinde ayakta duran ve ellerinde farklı silahlar taşıyan Urartu tanrılarının, arslan ve kartallarıyla birlikte Assur ordusuna yaptığı saldırı ve Assurlular'ın büyük bir panik içinde yenilgisi imgesel olarak betimlenmiştir. Bugüne değin Urartu resim sanatında benzerine rastlanılmayan bu önemli sahnede, özellikle Urartular'ın ulusal tanrısı Haldi ve diğer tanrılar, krallığın resmi devlet dini hakkında bilgi veren ve tanrılara sunulacak kurban tüzüğünü belirleyen Meher Kapı kaya yazıtında vurgulanan özelliklerine uygun olarak çeşitli sembol, silah ve hayvanlarıyla birlikte çok gerçekçi bir şekilde betimlenmiştir. Kalkan üzerindeki ilginç tanrı figürleri, taşıdıkları silahlar ve kutsal hayvanları, bugüne değin Urartu dini konusunda yapılan spekülasyonlara bir son vermekte ve Meher Kapı kaya yazıtının yardımıyla da Urartu dinine ilk kez yepyeni boyutlar kazandırmaktadır.

Ana konunun işlendiği sol taraftaki Urartu tanrılarının bir kısmı ile bunların karşısında yer alan savaş sahnesinin bulmuş olduğumuz kalkan parçası üzerinde yer almış olması, sevinilecek en önemli özelliklerin başında gelmektedir. Soldan sağa doğru giden tanrıların önünde ve savaş sahnesinin sol tarafında, Urartu Krallığı'nın ulusal tanrısı Haldi yer almaktadır. Tanrı Haldi bugüne değin görülmeyen bir şekilde betimlenmiştir; Haldi solundaki diğer tanrıların aksine hayvan üzerinde değil, ayakta ve düşmana karşı koşar adım gösterilmiştir. Haldi'nin en önemli özellikleri arasında da, arkasından çıkan ve sanki güneşin çevresine yaydığı dairesel bir ışık demeti önünde gösterilmesi gelmektedir. Işık demeti yalnızca Haldi'nin arkasında ve çevresinde değil, çıplak olarak gösterilen her iki dizinin altından başlayarak ayaklarının altında da

devam etmektedir. İlk kez böylesine etkileyici bir ışık demeti içinde gösterilen Tanrı Haldi'nin, diğer tanrılardan farklılığı ve olağanüstü niteliği vurgulanmak istenmiştir. Haldi sol elinde bir yay, sağ elinde de uzun bir kargı taşımaktadır. Kargının gövde ve uçlarından da ışınlar çıkmaktadır. Böylece hem taşıdığı silaha olağanüstü bir kutsallık kazandırılmış hem de Haldi'nin savaşçılığı vurgulanmak istenmiştir. Urartu sanatında ilk kez Tanrı Haldi kargı taşırken ve düşman askerlerine ölüm saçan kargısını fırlatırken gösterilmiştir (Resim: 13).

Tanrı Haldi'nin arkasında aslan üzerinde ayakta duran ve her iki elinde şimşek demetlerini ortasından tutan tanrının, Meher Kapı kaya yazıtında 2. sırada yer alan Hava Tanrısı *Teişeba* olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 13). Urartu sanatında ilk kez Tanrı *Teişeba* her iki eliyle şimşek demetini ortasından tutarken betimlenmektedir. *Teişeba*'nın hemen arkasında kanatlı güneş diski içinde ve boğa üzerinde ayakta duran tanrının ise Meher Kapı kaya yazıtında 3. sırada bulunan Güneş Tanrısı Şivini'yi yansıttığı anlaşılmaktadır. Böylece Güneş Tanrısı *Şivini*'nin kutsal hayvanının arslan değil, boğa olduğu görülmektedir (Resim: 13). Güneş Tanrısı *Şivini*'nin hemen arkasında birçok hayvan organının birleşmesiyle oluşan kanatlı boğa üzerinde ayakta duran tanrı, her iki eliyle de uzun iki kargı tutmaktadır. Bu tanrının Meher Kapı kaya yazıtında 4. sırada yer alan ve savaşçı özelliklerinden dolayı "Kavga Tanrısı" olarak adlandırılan *Hutuni* olduğu sanılmaktadır (Resim: 14). Bu tanrının hemen arkasında ise birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan kanatlı keçi üzerinde ayakta duran ve ileriye doğru uzattığı sol eliyle kalkan, arkaya doğru uzattığı sağ eliyle de topuz tutan bir tanrı bulunmaktadır. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 5. sırada yer alan Tanrı *Turani* olduğu sanılmaktadır. Yandan gösterilen kalkanın ön yüzünde, konik biçimli üç çıkıntı yer almaktadır (Resim: 14). Bu tanrının hemen arkasında yine birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan kanatlı ejder üzerinde ayakta duran tanrı bulunmaktadır. Tanrı ileriye doğru uzattığı sol eliyle önünde üç çıkıntısı bulunan bir kalkan, arkaya doğru uzattığı sağ eliyle de ilginç bir balta tutmaktadır (Resim: 14). Bu tanrının Meher Kapı kaya yazıtında 6. sırada yer alan ve Van Gölü'nün kuzeydoğu bölgesinin yerel tanrısı olan *Ua* olduğu sanılmaktadır. Bu tanrının hemen arkasında kanatlı at üzerinde ayakta duran ve ileriye doğru uzattığı sol eliyle ön tarafından üç çıkıntısı bulunan bir kalkan, arkaya doğru uzattığı sağ eliyle de kılıç tutan bir tanrı bulunmaktadır. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 7. sırada yer alan ve tıpkı Tanrı *Ua* gibi Van Gölü'nün kuzeydoğu bölgesinin yerel tanrısı olan *Nalaini* olduğu sanılmaktadır (Resim: 14). Bu tanrının hemen arkasında ise sfenks üzerinde ayakta duran tanrı ileriye doğru uzattığı sol

eliyle bir yay, yere paralel olarak uzattığı sağ eliyle de 2 ok tutmaktadır. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 8. sırada yer alan Urmiye Ovası'nın tanrısı *Şebitu* olduğu sanılmaktadır. Bu tanrının hemen arkasında ise, kanatlı bir ejder üzerinde ayakta duran tanrı, öne uzattığı sol eliyle önünde üç çıkıntısı bulunan bir kalkan, arkaya doğru uzattığı sağ eliyle de ilginç bir topuz tutmaktadır. Kare biçimli topuz, diğer tanrıların taşıdığı topuzlara benzememektedir. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 9. sırada yer alan ve tıpkı Tanrı *Şebitu* gibi Urmiye Ovası'nın tanrısı olan *Arsimela* olduğu sanılmaktadır. Bu tanrının hemen arkasında sfenks üzerinde ayakta duran tanrı, ileriye doğru uzattığı sol eliyle önünde üç çıkıntısı bulunan bir kalkan, arkaya uzattığı sağ eliyle de bir topuz tutmaktadır. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 10. sırada yer alan Tanrı *Anapşa* olduğu sanılmaktadır. Bu tanrının arkasında ise birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan kanatlı koç üzerinde ayakta duran tanrı, ileriye doğru uzattığı sol eliyle önünde üç çıkıntısı bulunan bir kalkan, arkaya doğru uzattığı sağ eliyle de kılıç tutmaktadır. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 11. sırada yer alan Tanrı *Dieduaini* olduğu sanılmaktadır. Bu tanrının arkasında ise sfenks üzerinde ayakta duran tanrı ileriye doğru uzattığı sol eliyle önünde üç çıkıntısı bulunan bir kalkan tutmaktadır. Bronz parçasının kırık olması yüzünden tanrının arkaya doğru uzattığı sağ eliyle tuttuğu silahın ne olduğunu bilemiyoruz. Bu tanrının da Meher Kapı kaya yazıtında 12. sırada yer alan Ay Tanrısı *Şielardi* olduğu sanılmaktadır.

Tanrıların karşısında ve kalkanın sağ tarafında ise, Assur askerlerinin bozguna uğratılması sahnesi betimlenmiştir (Resim: 15). Panik içinde kaçışan askerlerin betimlendiği savaş sahnesinin en büyük özelliği, çok farklı bir yöntemle anlatılmış olmasıdır. Tanrı Haldi'nin fırlatmış olduğu, çevresinden ışıklar saçan kargısı, düşman askerlerinin yaşamına son vermektedir. Düşman askerlerine kartallar ve aslanların da saldırdığı görülmektedir. Özellikle arslanlar Assur süvarilerini atlarından al aşağı etmektedirler. Ayrıca birçok Assur savaşçısının bir veya birden çok ok ile vurulmuş olduğu görülmektedir (Resim: 16). Yani Tanrı Haldi'nin öncülüğünde kazanılan zafer ve düşmanın darma-dağın edilişi sahnesi başarılı ve inandırıcı bir yöntemle canlandırılmıştır. Bu tür canlı bir anlatım yönteminin benzerine ise bugüne değin Urartu sanatında rastlanılmamıştır.

Oldukça küçük yazılan ve ancak röntgen yardımıyla okunabilen çivi yazısına göre, bu ilginç kalkanın Urartu krallarından İşpuini, oğlu Menua ve torunu İnuşpua'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.

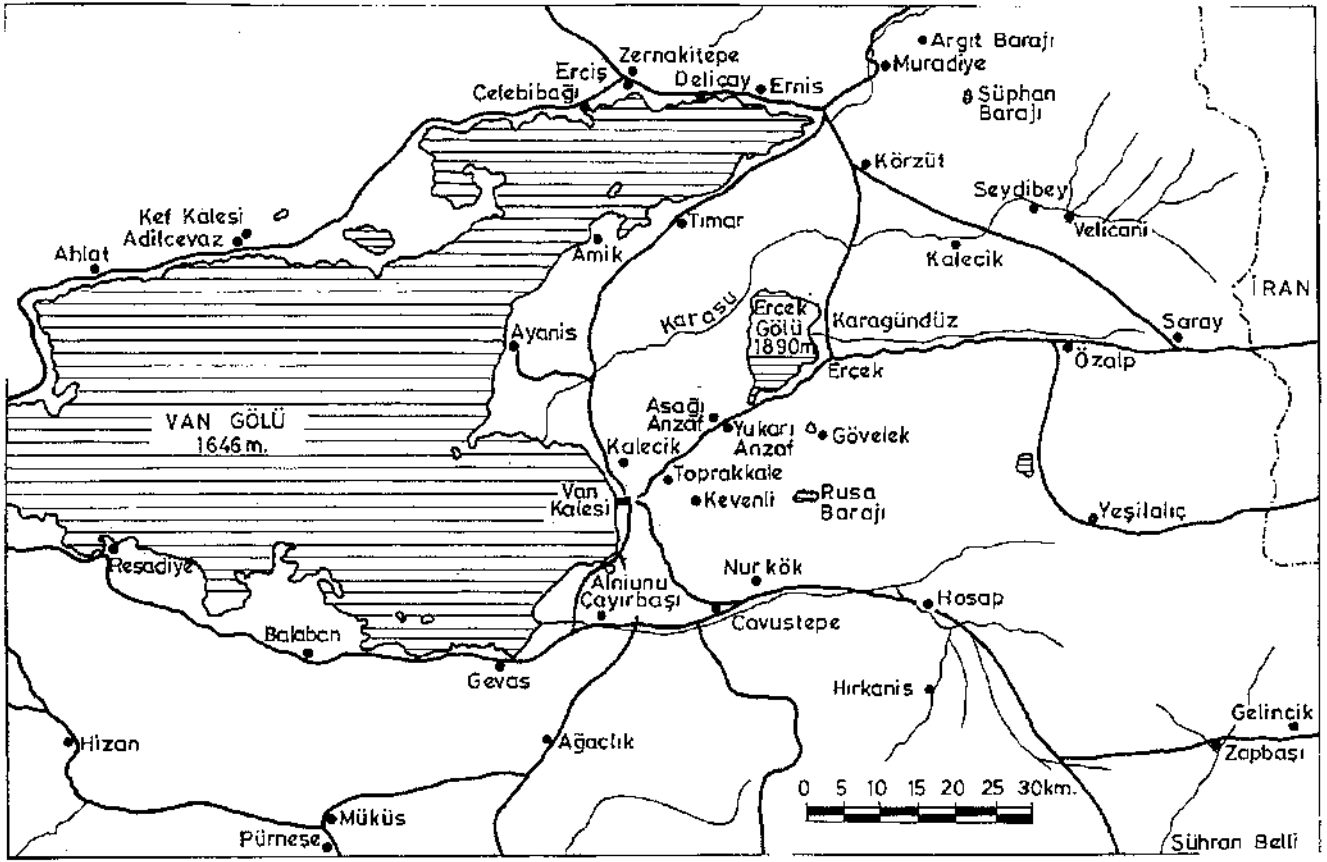

Harita 1: Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleriyle yakın çevresi

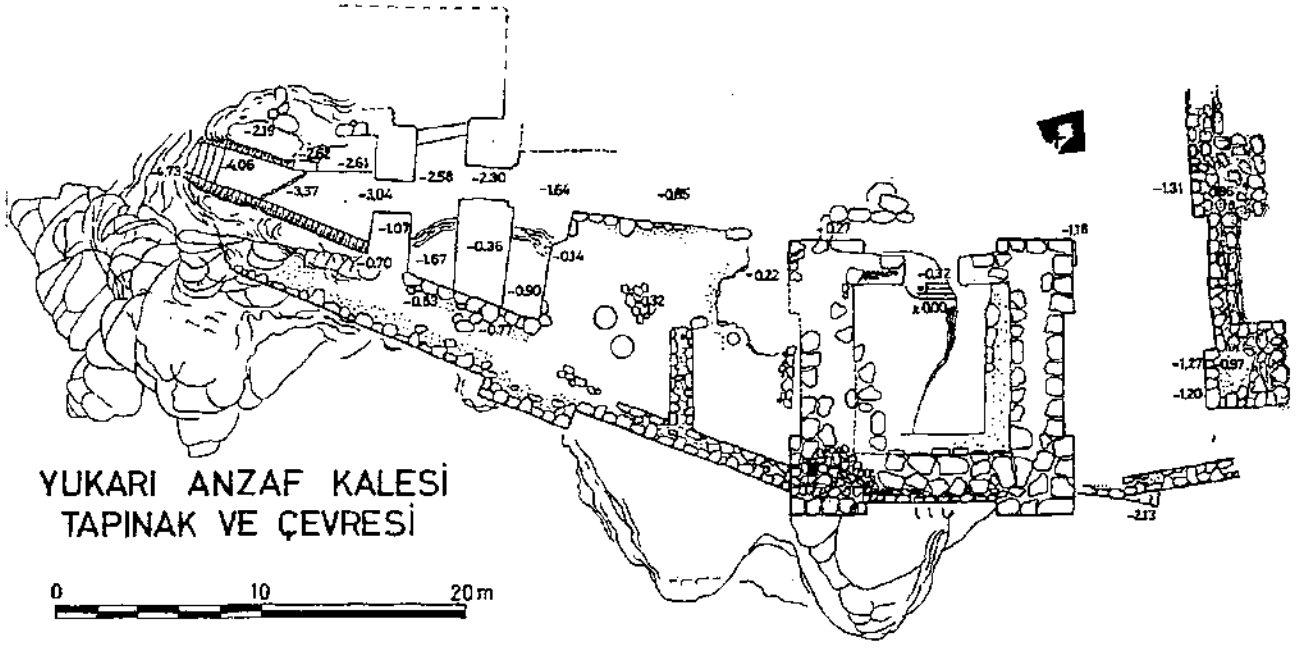

Çizim 1: Yukarı Anzaf Kalesi ve Aşağı Kent'in topoğrafik planı

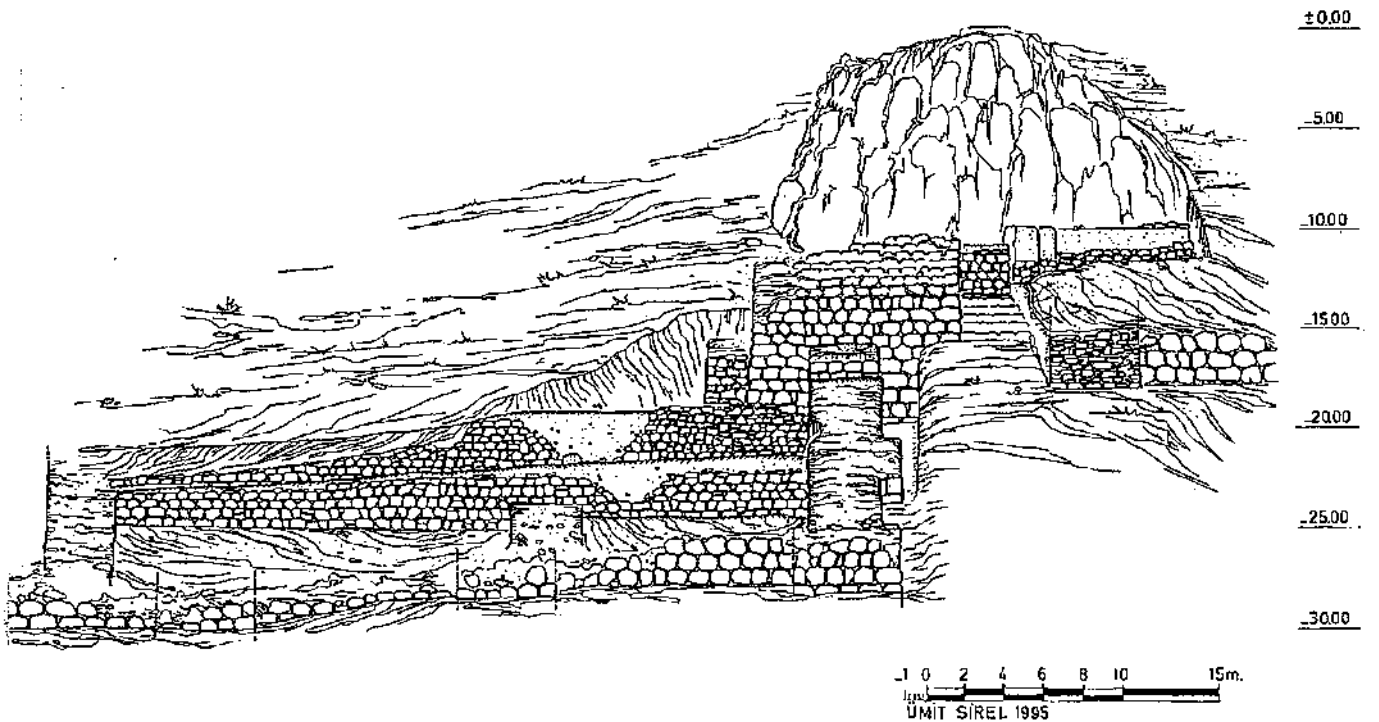

Çizim 2: Kuzey ve Güney kapıları ile Büyük Kule ve güneybatı yapılarının batıdan görünümü

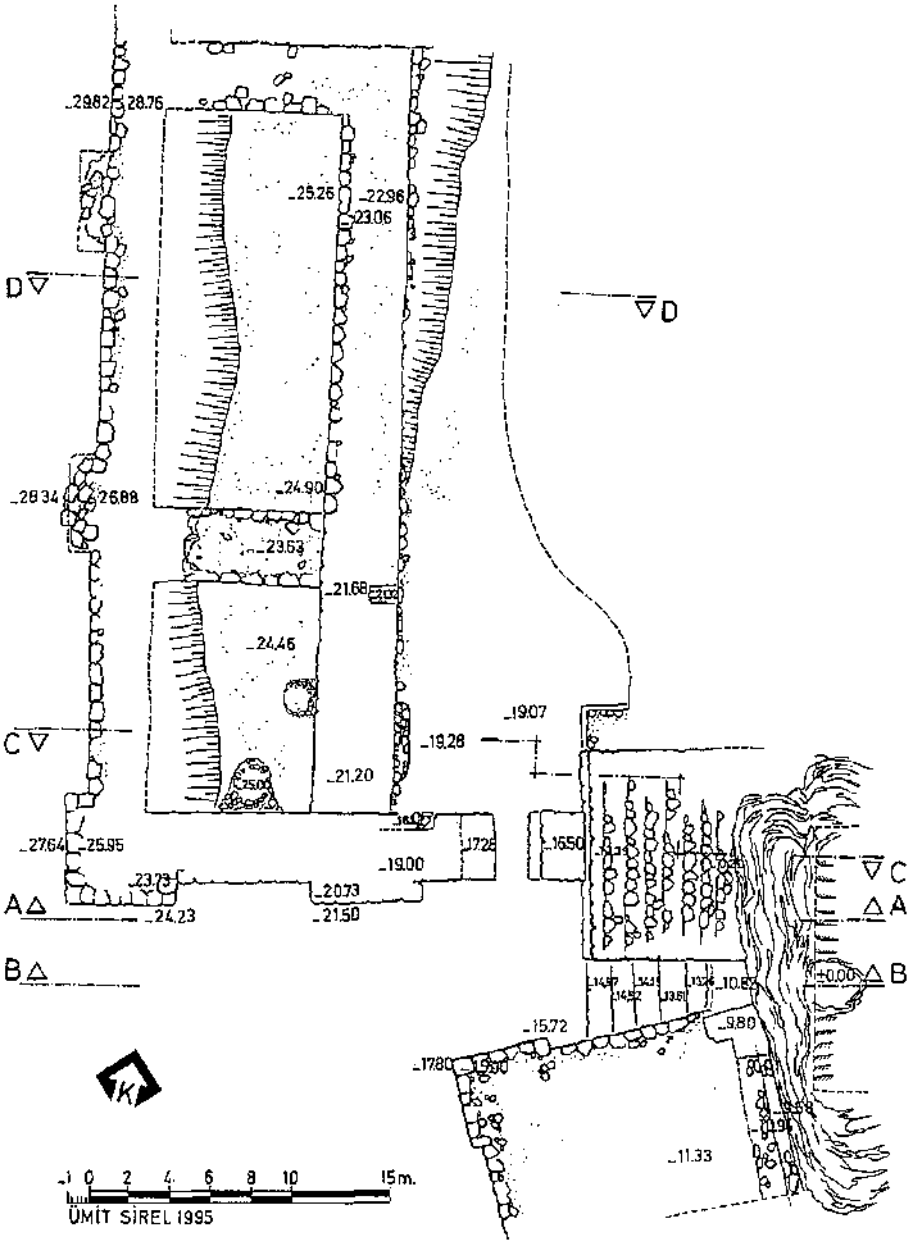

Çizim 3: Kuzey ve Güney kapıları ile güneybatı yapılarının planı

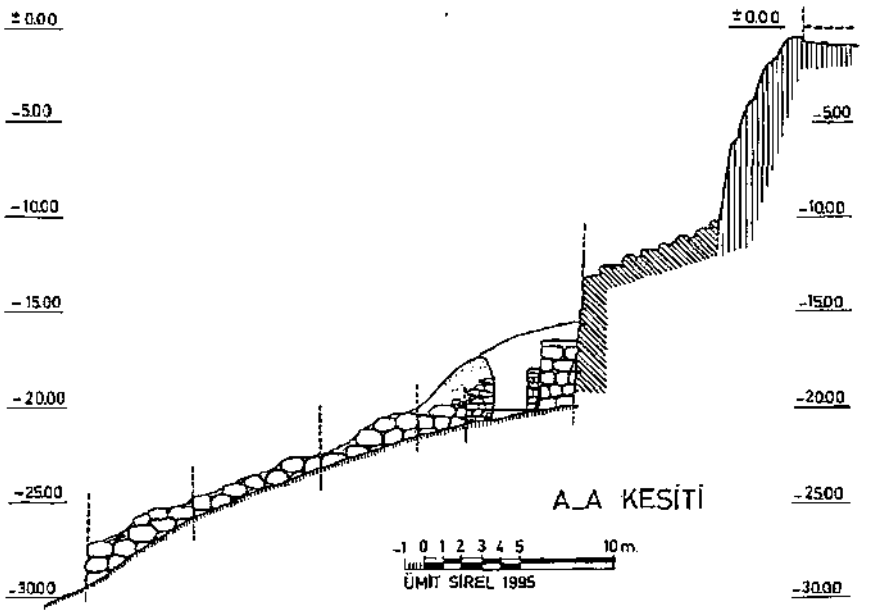

Çizim 4: Kuzey Kapısı, Büyük Kule ve güneybatı yapılarının AA kesiti

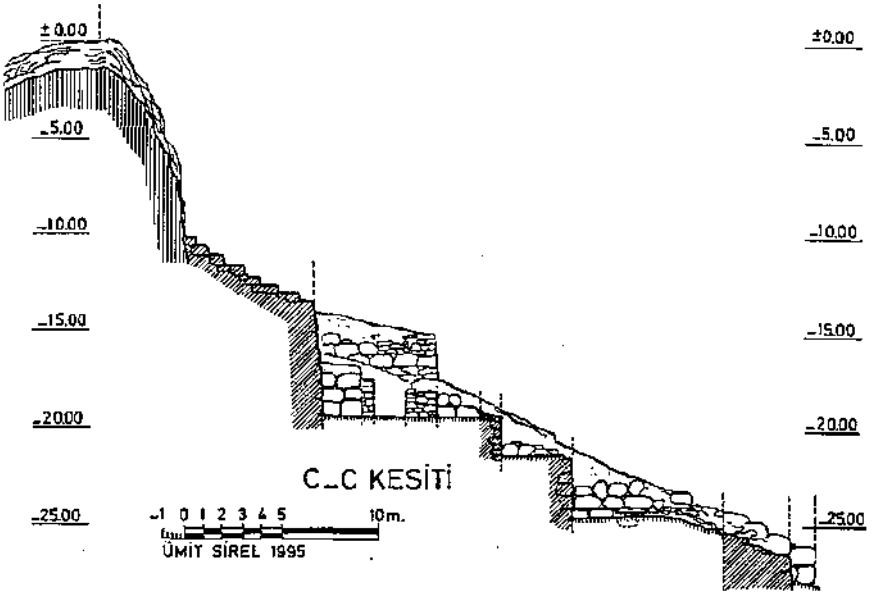

Çizim 5: Büyük Kule, Kuzey Kapısı, teras ve güneybatı yapılarının CC kesiti

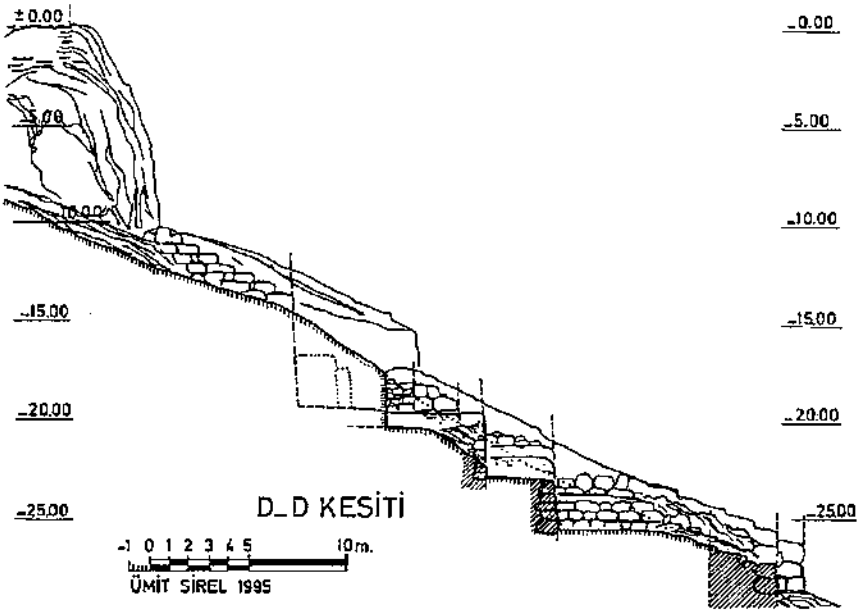

Çizim 6: Büyük Kule, Kuzey Kapısı, teras ve güneybatı yapılarının DD kesiti

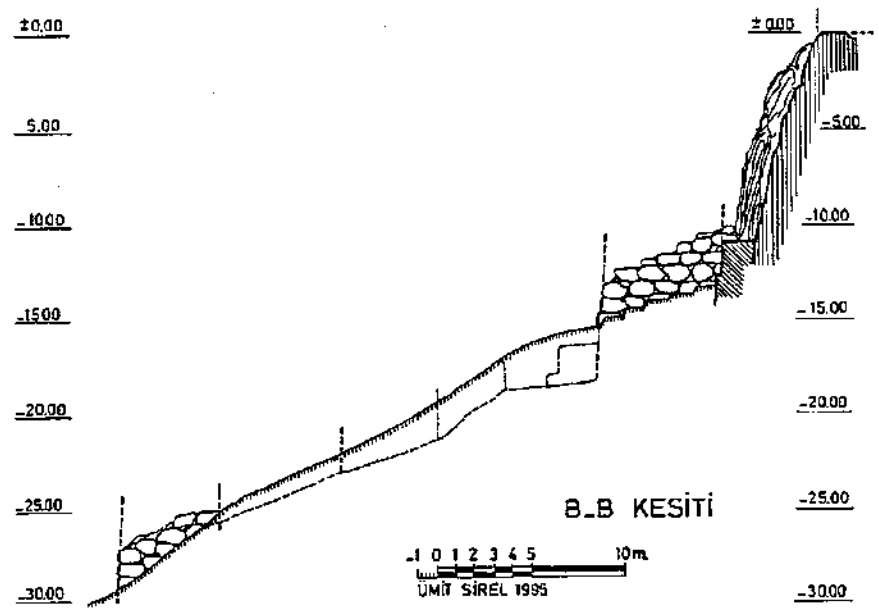

Çizim 7: Büyük Kule, Kuzey Kapısı, teras ve güneybatı yapılarının BB kesiti

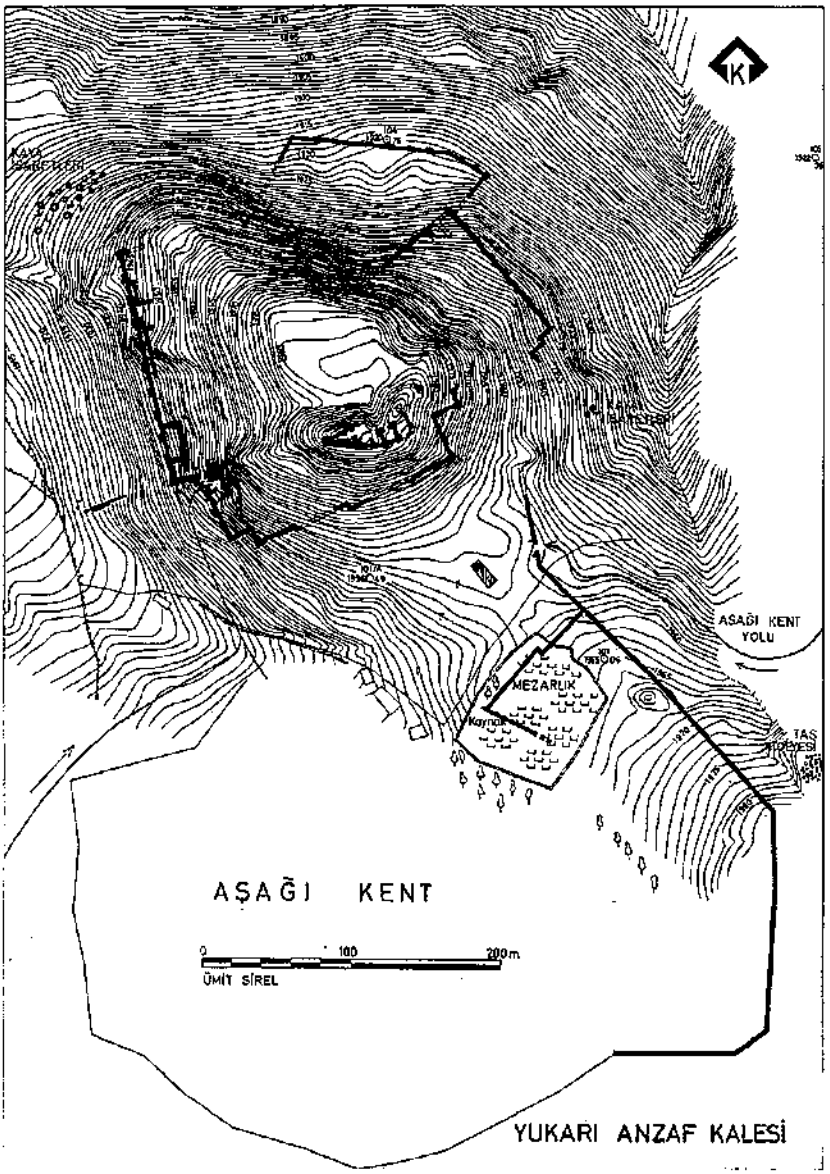

Çizim 8: Haldi Tapınağı ve çevresi

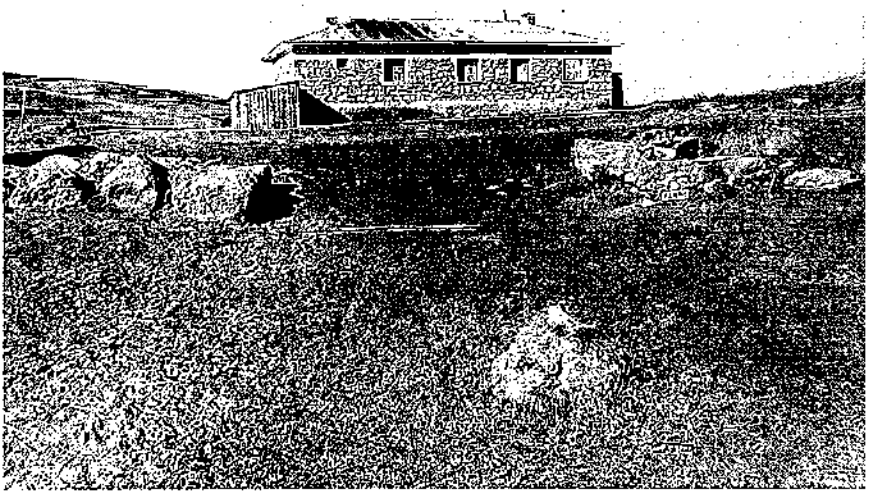

Resim 1: Aşağı Kent Doğu Kapısı, doğudan

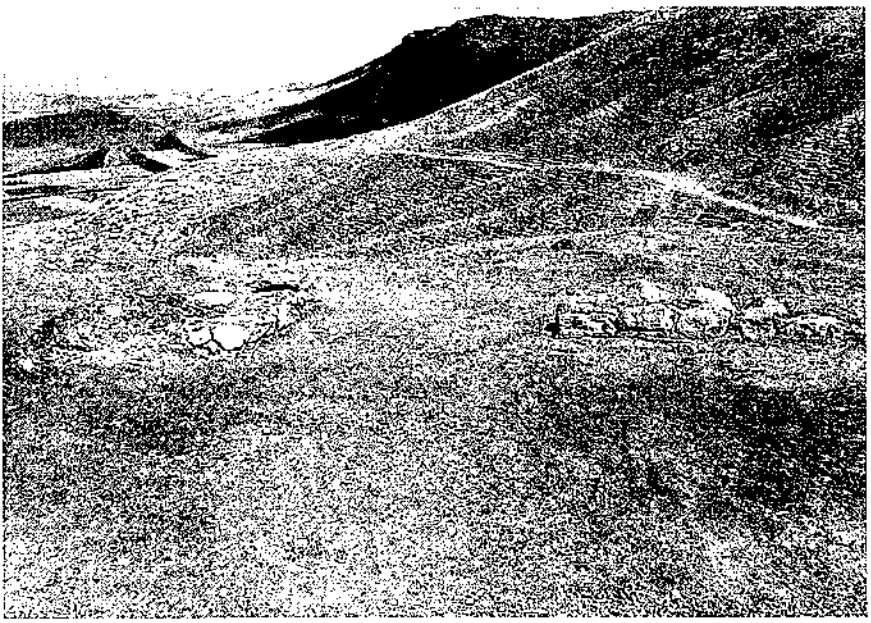

Resim 2: Aşağı Kent, Doğu Kapısı ve eski yol, batıdan

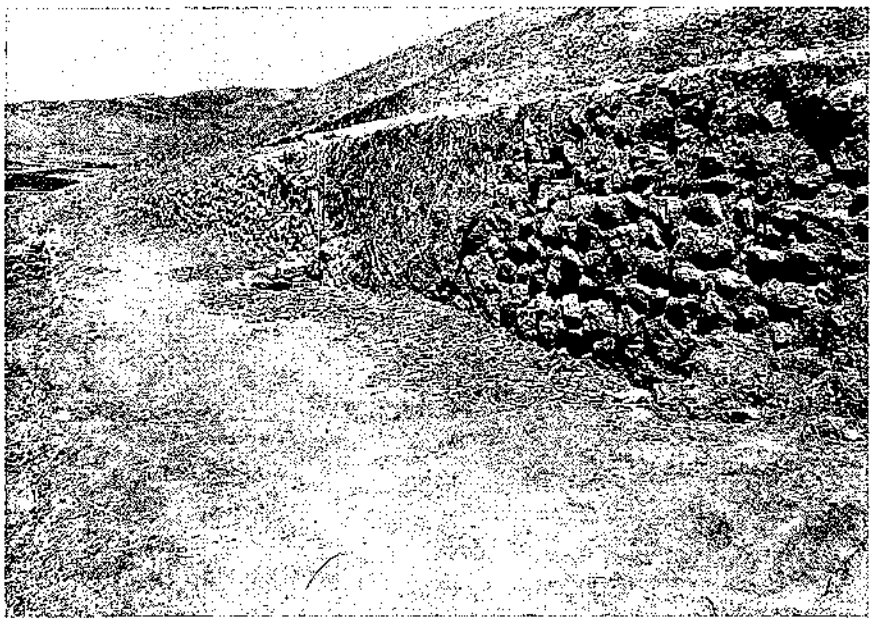

Resim 3: Tahrip olan teras duvarı, güneybatıdan

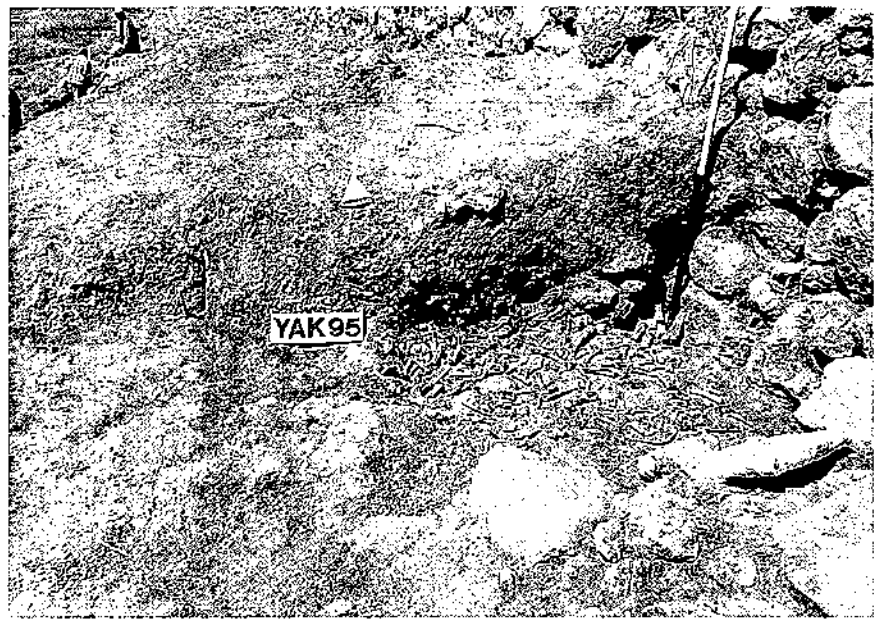

Resim 4: Teras duvarında ortaya çıkarılan hayvan iskeletleri

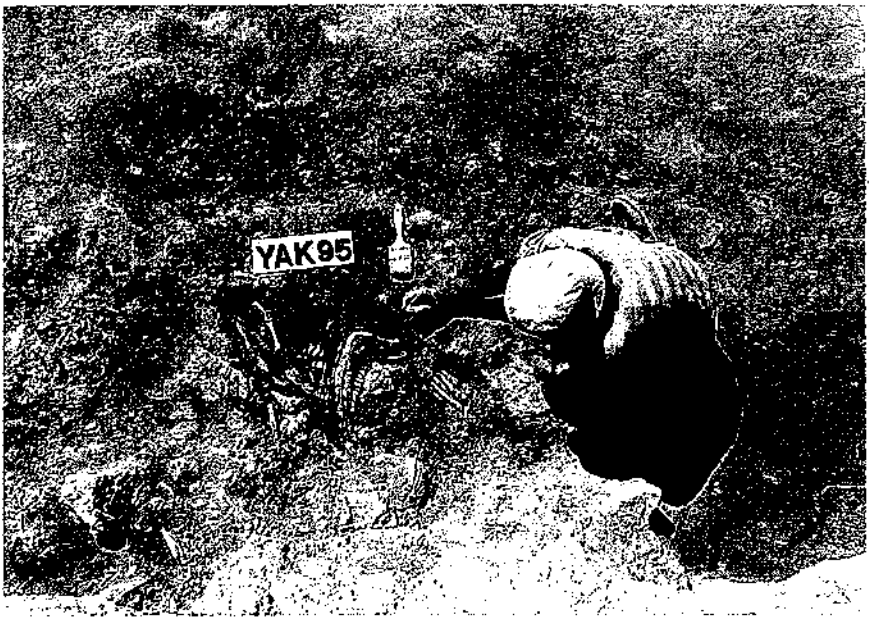

Resim 5: Karışık olarak bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemikleri

Resim 6: Karışık olarak bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemikleri

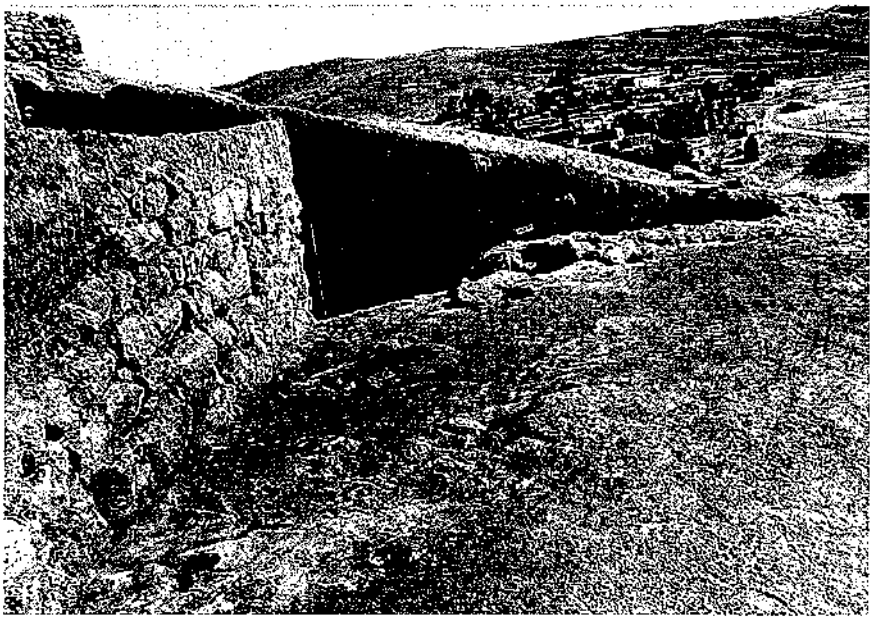

Resim 7: Doğu ve güney duvarlarının önüne yapılan ocaklar, kuzeybatıdan

Resim 8: Güney duvarının önüne yapılan büyük ocak, güneyden

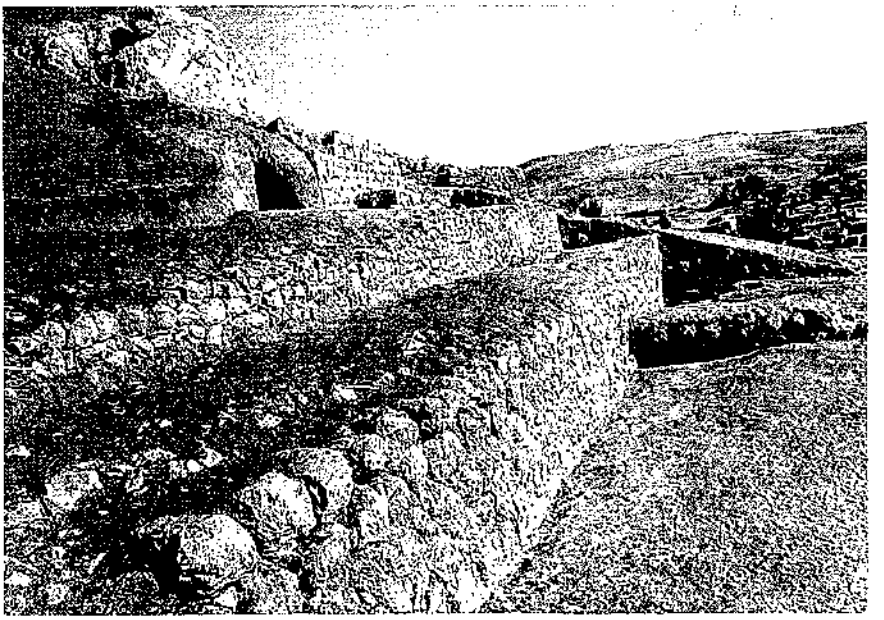

Resim 9: Güneybatı yapılarını ortadan ayıran ara duvar, kuzeybatıdan

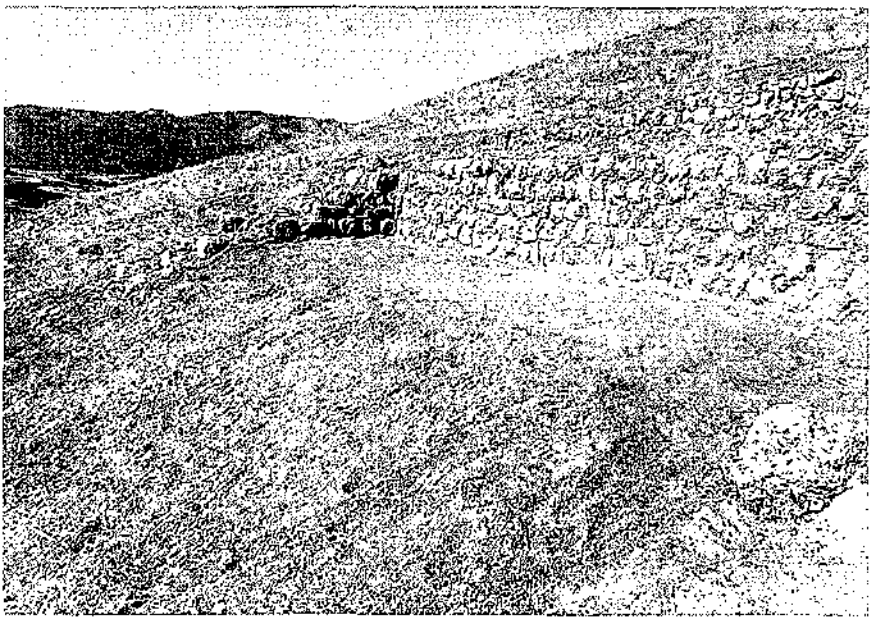

Resim 10: Tabanının yarısı tahrip olan dikdörtgen planlı oda, güneybatıdan

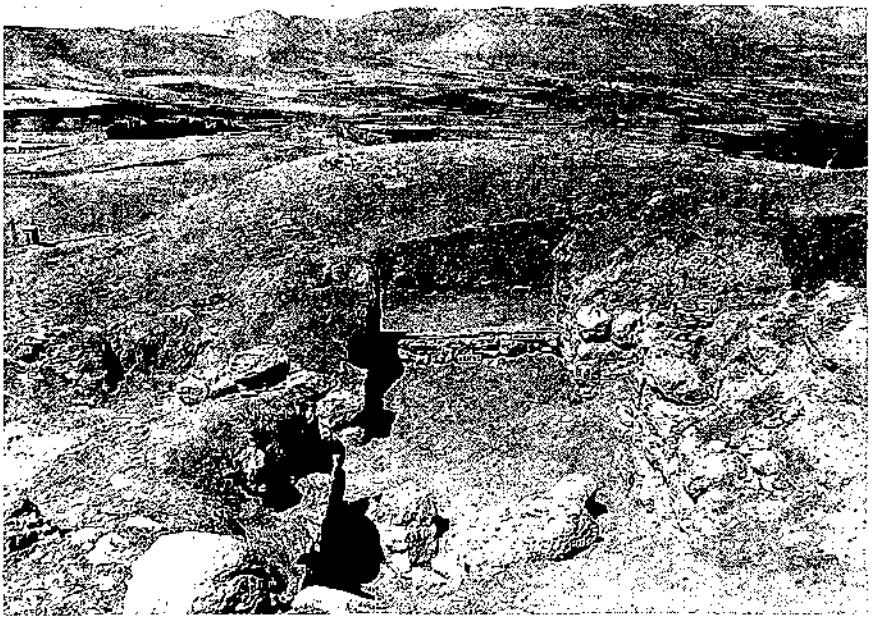

Resim 11: Haldi Tapınağı'na adanan eşya ve silahların konulduğu dikdörtgen oda, güneyden

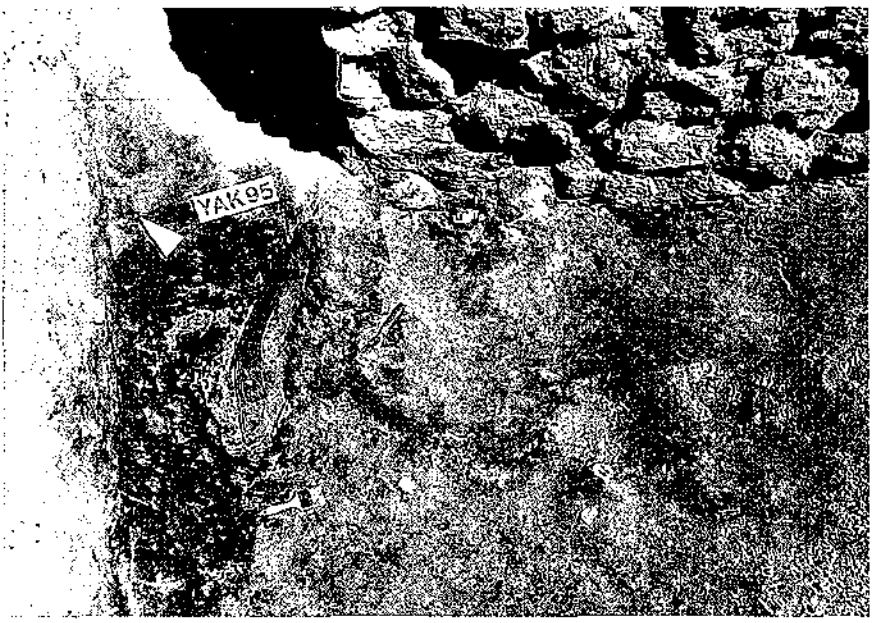

Resim 12: Şiddetli yangından etkilenerek parçalara ayrılan bronz kalkan

Resim 13: Ortada koşar adım giden Tanrı Haldi, arkada Tanrı Teişeba ve onun arkasından da Güneş Tanrısı Şivini

Resim 14: Önde Tanrı Hutuini, arkada Tanrı Turani ve onun arkasında Tanrı Ua ve Tanrı Nalaini

Resim 15: Arslanların Assur süvarilerini atlarından aşağı etme sahnesi

Resim 16: Assur ordusunun büyük bir panik içinde yenilgisi

ULUCAK HÖYÜK KAZILARI VE PALEO-COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI-1995

Zafer DERİN *
Ertuğ ÖNER

Ulucak Höyük İzmir ve Kemalpaşa ovaları arasındaki Belkahve eşiğinin hemen doğusunda yer alır. Bornova-Ankara karayolunun 15. kilometresinde, anayoldan 150 metre içeridedir[1] (Harita).

Seyrek zeytin ağaçları ile kaplı 100 metre çapındaki tepe (Resim:1), küçük boyda alçak seviyeli höyük gibi görünmesine karşın yayılım alanının daha geniş olduğu düşünülmektedir (Plan: 2). Höyük çevresinde ele geçen yüzey buluntuları bu durumu doğrular niteliktedir. Güney ve doğu kenarları, çevresindeki sanayi kuruluşlarına ait yapıların arazi düzenlemeleri ve Ulucak'a giden karayolu ile kesilmiştir (Resim: 2). Tepenin üst kısmı düz bir görünüme sahiptir. Deniz seviyesinden 220.86 metre yükseklikte yer alan tepe kuzeye doğru hafif bir eğimle alçalır (215.60). Bu şekilde Ulucak Höyük'ün görünen yüksekliğinin yaklaşık 5.00 metre olduğu anlaşılmaktadır.

Paleo-Coğrafya Araştırmaları

Höyüğün bulunduğu Kemalpaşa Ovası, Batı Anadolu'nun doğu-batı doğrultulu yapısal çukurlarından biri üzerinde şekillenmiştir. Kemalpaşa Ovası'nın kuzeyinde Manisa Dağı, güneyinde ise Kemalpaşa

(*) Yrd. Doç. Dr. Zafer DERİN, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü., 35100 Bornova-İZMİR. E.Mail. Zafer@edebiyat.ege.edu.tr
Yrd.Doç.Dr. Ertuğ ÖNER, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 35100 Bornova-İZMİR.

(1) Höyükteki ilk bilimsel araştırma Dr.David French tarafından 1960 yılında yapılmıştır. Bak. French 1969, 55 ; Höyük daha sonra 1987 ve 1988 yıllarında Prof.Dr.Recep Meriç tarafından ziyaret edilmiştir (Meriç 1989, 387; Meriç 1990,362).

Dağı yükselir. Ova tabanı batıda Ulucak beldesi çevresinde 220 m kadar yüksekliktedir. Manisa ve Kemalpaşa dağları İkinci Jeolojik Çağ'a (Mesozoik) ait eski yapılardır. Manisa Dağı'nda karbonatlı kayaçlar, Kemalpaşa Dağı'nda altta kırıntılı (kumtaşı, şist,) üstte yine karbonatlı kayaçlar hakimdir. Bu yüksek kütleler arasındaki çöküntü oluğunda şekillenen Kemalpaşa Ovası'nın tabanı, dağlardan aşınıp akarsularla taşınan genç sedimanlarla dolmuştur.

Kemalpaşa Ovası'nın şekillenmesinde önemli başka bir olay da, İzmir Körfezi-Bornova bölümünden Belkahve eşiği (boğazı) ile ayrılmış olmasıdır. Başlangıçta devamlı bir uzun çukurluk olan İzmir-Kemalpaşa (Turgutlu) oluğu , daha sonra Belkahve eşiği üzerinden kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kesilmiş, batıda İzmir-Bornova daha çok çökerken, doğuda Kemalpaşa-Turgutlu bölümü eşikle birlikte doğuya doğru çarpılarak yükselmiştir.

Bu jeolojik oluşum modeli içinde şekillenen çerçevede Ulucak Höyüğü'nün kuruluş yeri bazı özellikleriyle dikkati çekmektedir. Ulucak Höyük kıyıya yakın, fakat Belkahve eşiği ile Bornova kıyı ovasından ayrılmış bir iç ovanın kenarında bulunmaktadır. Buna göre burada yerleşen insanların ilgisinin denizden çok karaya yönelik olması beklenmelidir. Bunun yanında Ulucak Höyüğü'nün yeri kuşkusuz kıyı ile iç ovalar arasındaki bir doğal geçit üzerinde bulunmakta ve dolayısıyla jeomorfolojik ve buna bağlı stratejik konumu, su ve toprak özelliklerinin uygunluğu insanların burayı seçmelerinde etkili olmuş görünmektedir. Kuşkusuz buna bölgenin biyo-coğrafik bakımdan elverişli iklimini ve eski çağlarda çok daha zengin olduğunu düşündüğümüz bitki örtüsünü de eklemek gerekir.

Ulucak Höyüğü , bugünkü Ulucak beldesinin üzerine kurulmuş bulunduğu eski bir birikinti konisinin eteğinde yer almaktadır. Bunu oluşturan etek birikintileri, kuzeydeki yamaçlardan taşınmıştır. Plio-Kuaterner'de yarı-kurak iklim şartları altında sel tipi akış rejimindeki sularla işlenen bu yamaçlardan aşındırılarak taşlı-topraklı materyal eteklerde birikmiştir. Höyük böyle bir dolgu üzerinde bulunmaktadır.

1995 yılındaki ilk çalışmalarda, öncelikle bu yüzeyin belirlenmesine çalışılmıştır[2]. Bunun için höyüğün güneyinde üniversal tesisleri kısmında daha önce temel için kazılan alanda sondajlar denenmiştir (Tablo). Höyük ve tabanındaki taşlı-topraklı eski birikinti

(2) Paleo-Coğrafya araştırmaları Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. İlhan Kayan başkanlığındaki bir ekip ile gerçekleştirilmiştir.

konisini oluşturan dolguya Eijkelkamp el burgusu ile 1-1.5 m'den fazla inilmesi mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, höyük güneyindeki tütün fabrikasının bahçesinde yapılan denemede yüzeyden en az 2 m derinlere kadar höyükten doğal yollarla (yağmur suları ile yıkanma gibi) çevreye yayılmış keramik parçaları bulunmuştur. Fakat bu alanda in-situ herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanmamıştır. Doğrudan höyük üzerinde yapılan sondaj denemelerinde ise hemen yüzey altının taşlı olması nedeniyle derine inilememiştir. Bölümümüze yeni sağlanan "percussion" (kompresörlü) sondaj takımı ile bu alanda yeni bir sondaj çalışması planlanmıştır.

Kazı Çalışmaları

Ulucak Höyük'teki arkeolojik kazılara; İzmir Arkeoloji Müzesi yönetiminde, Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu'nun bilimsel başkanlığında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyeleri tarafından 1995 yılı mayıs ayında başlanmış ve çalışmalara eylül ayında da devam edilmiştir[3]. 1995 yılı mayıs ayında höyük alanı kazı çalışmalarına hazır hale getirildi. Öncelikle höyüğün ve çevresindeki yaklaşık 200x100 metrelik geniş bir alanın topografik planı çıkartıldı. Tüm alan 10x10m'lik karelere ayrılarak grid planı hazırlandı (Plan:1). Gerekli ölçümlerin yapılmasından sonra kazı çalışmalarının iki ayrı alanda, höyük üzerinde ve höyüğün dış eteklerinde sürdürülmesine karar verildi. İlk çalışmalar höyüğün güneyinde Universal Tütün Fabrikası'nın sınırları içinde kalan ve tescil öncesinde kazılmış alanda gerçekleştirilmiştir. Plan kare olarak Z8b grid'ine giren bu alanda höyüğün güneye doğru yayılımını ve tabakalanmayı saptamaya yönelik olarak 5x5 m'lik bir açma açılmıştır (Plan: 2). Ancak sürdürülen çalışmalar sonucunda mimari bir kalıntıya rastlanılmamış ve aynı alanda karışık durumda farklı dönemlere ait çanak-çömlek parçaları ele geçmiştir.

Höyük üzerindeki kazı çalışmalarına eylül ayında başlanabilmiştir. Bu amaçla höyüğün düz olan üst kısmında 5x5 metrelik P12c plankaresi hazırlanmıştır. Kazı çalışmalarına 220.55 metre seviyesinde başlanıp, höyük üzerindeki yüzey toprağı kaldırılmıştır.

(3) Aynı ana bilim dalı öğrencilerinin katılımıyla çalışmalar Yrd.Doç.Dr.Zafer Derin, Yrd.Doç.Dr.Gülriz Kozbe ve Öğretim Görevlisi Haluk Sağlamtimur denetiminde uygulama kazısı şeklinde sürdürülmektedir. Böylece protohistorya öğrencileri eğitim dönemi boyunca aldıkları teorik bilgileri uygulama, gelişen dünya teknolojisinin arkeoloji bilimine yansımış optik ve mekanik aletlerini kullanma olanağını bulmaktadırlar.
Ulucak Höyük kazıları ve paleocoğrafya araştırmaları Ulucak Belediyesi, Universal Tütün , Tetrapak, Yabim, Arkas ve Pakmaya gibi özel kuruluşların ve E.Ü.Araştırma Fon Saymanlığı'nın (ED.1994.001 No'lu Proje) katkıları ile sürdürülmektedir. Yardımları için söz konusu kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

İlk bulgulara göre höyüğün üst tabakalarının tarım ve doğal erozyon sayesinde büyük oranda tahrip olarak ortadan kalktığı ve bu sayede höyük konisinin düzleştiği anlaşılmıştır.

Höyükte P 12c karesinde yüzey tabakasının 0.15-0.20 metre altında kısmen tahribata uğramış ilk kültür tabakası tesbit edilmiştir. Açmanın güneydoğu köşesinde 220.39 metreden itibaren dağınık durumda 0.30-0.40 metre boyutlarında orta boy taşlar ortaya çıkmıştır (Plan: 3). Büyük bir kısmı güneydoğu köşesindeki kesitte kalan bu taşların herhangi bir mimariye bağlı olup olmadığı anlaşılamamıştır. Bu seviyelerde oldukça sert olan toprak tabakası içinde taşların yanı sıra yer yer döküntü kerpiçlere de rastlanılmıştır. 220.32 seviyesinde açmanın batısında dibek veya söve taşı olabileceğini düşündüğümüz insitu olmayan bir taş ortaya çıkartıldı.

Sözü edilen alandaki çalışmalarda ve höyüğün yüzeyinde karışık olarak Hellenistik-Roma Çağı'ndan Geç Neolitik Çağ'a kadar giden farklı dönemlere ait keramikler bulunmuştur. Elc geçen keramik grupları arasında Geç Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a ait kahverengi ve koyu gri hamurlu , kızılkahve, açık kahve astarlı, kum, taşcık, saman ve mika katkılı keramikler bulunmaktadır (Çizim:1-2). Ulucak Höyük'de kazı öncesinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında da tesbit edilen bu tür keramikler[4]. Höyükteki ilk yerleşimin olasılıkla Geç Neolitik Çağ'da başladığını göstermektedir. Yüzeyde ele geçen karışık malzeme grubu içinde içe dönük ve basit ağız kenarlı çömleklerin ve yüksek kaide ya da düz şekilli bazı kapların kabaca elde yapılıp orta derecede pişirildiği ve tamamına yakınının da açkılandığı anlaşılmaktadır.

Höyükteki yüzey buluntuları içinde Balkan kökenli olduğunu düşündüğümüz Orta Kalkolitik Çağ'a ait iki keramik parçası dikkati çekmektedir(Çizim: 2:1, 106). Hamur yaşken keramiklerin dış yüzleri bir alet yardımı ile bastırılarak çentikler şeklinde bezenmiştir. Kapların dış yüzleri kabalaştırılırken iç yüzleri astarlanıp perdahlanmıştır. Eskişehir-Demircihöyük'ün ETÇ öncesine tarihlenen çanak-çömlekler içinde "taşcık katkılı" bir grup keramik[5], Ulucak'ın sözü edilen kaba yüzlü keramikleriyle benzerlik gösterir. Özellikleri bakımından bu tür keramikler Balkan-Anadolu-Ege kültürleri arasındaki ilişkileri belirlemeye yar-

(4) D.H.French, Early Pottery Sites from Western Anatolia, *Bulletin of the Institute of Archaeology* 5 ,1965, 19-20, fig.5-18; R.Meriç, Pre-Bronze Age Settlements of West-Central *Anatolia*, Anatolica XIX, 1993, 145; Meriç 1989, 387.

(5) J.Seeher, Demircihöyük. Die Ergenbnisse der Ausgrabungen 1975-1978. *Die Keramik* 1, *Band III.1*, Mainz am Rhein 1988, 33, taf. 21,1-5, lev.1,2,4.

dımcı olacak ilk bulgular olarak kabul edilebilir[6]. Yarımburgaz'ın 4. grup keramiklerinin altından gelen baskı bezeli çanak-çömlek grubu içinde yer alan[7] ya da Toptepe 2 ve 3. evrelerinin[8] karekteristik "kabalaştırılmış mal grupları" ile benzer keramik türü ile karşıkarşıya olduğumuzu belirtebiliriz. Olasılıkla Orman Fidanlığı, Ilıpınar ve Kırklareli Höyüğü-Aşağıpınar gibi yerleşim alanlarında bulunan Vinça grubu mallarla ortak özelliklere sahip bu tür keramiklerin[9] sayıca artması ya da tabaka olarak tesbiti, Batı Anadolu'nun Balkan kültürleri ile olan ilişkisine kuşkusuz yeni bir boyut kazandıracaktır.

Yüzeyi kabalaştırılmış keramiklerin dışında höyüğün yüzeyinde ve yüzey toprağı içinde çok miktarda Erken Tunç Çağı'na ait basit ağız kenarlı çanak, çömlek, kase parçaları, minyatür kaplar ve kulp parçaları[10] bulunmuştur (Çizim: 3-4).

Ulucak'ta yüzey buluntusu olarak iki tür Orta Tunç keramiği tesbit edilmiştir. Bunlardan ilk grubu devetüyü, kızılkahve, kiremit ve kahverengi hamurlu kaplar oluşturur (Çizim: 5). Astar ya hamurun renginde ya da daha koyu bir tonda olabilmektedir. Hamurlarına kum, deniz hayvan kabuğu, ince kum ve mika katılmıştır. Kaplar hızlı çarkta biçimlendirilmiş iyi ve çok iyi derecede pişirilmiştir. Yüzey toprağında karışık keramik grubu arasında ele geçen parçalar arasında tespit edilen içe dönük dışa kalınlaştırılmış çanak ve kaseler özellik olarak M.Ö.II.bin İç Anadolu keramiklerinden farklı değildir. Gerek yüzey araş-

(6) Balkanlar'da çeşitli yerleşim alanlarında görülen (Hermann-Müller Karpe, Handbuch Der Vorgeschicte, Band II, Jungsteneeit Tafeln, Münih 1968, Taf.141 A.14, B.2, 143: C.13, 162: D.6,7,9) bu tür keramiklere Nea Nikomedia ve Otzaki'de Balkan Neolitik Dönem'e ait buluntular içinde de rastlanılmıştır. Bak.M.Seferiades, La Grece I, Atlas du Neolithique Europeen. *L'Europe Orientale*, E.R.A.U.L. 1993, 6-7, pl.2.

(7) M.Özdoğan, Yarımburgaz Mağarası 1986 yılı Kazı Çalışmaları, *AST*, V.II., Ankara 1988, 330-331, Res.9 b-e; M.Özdoğan, A.Koyunlu, Yarımburgaz Mağarası, 1986 Yılı Çalışmalarının İlk Sonuçları ve Bazı Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat* 32/33, 1986, 14.

(8) M.Özdoğan, A Surface Survey for Prehistoric and Early Historic Sites in North West Turkey , *National Geographic Society Research Reports*, 1979, 523-524, fig.3; M.Özdoğan-N.B.Dede, 1989 yılı Toptepe Kurtarma Kazısı, *Arkeoloji ve Sanat* 46/49, 1990, 18-19, Res.20,22,23; M.Özdoğan, 1989 Yılı Marmara Bölgesi Araştırmaları ve Toptepe Kazısı, KST XII.I, 1991, 355, res.18:3021,3033.

(9) Benzerleri için bak. T.Efe, Orman Fidanlığı'nda 1992-1994 Yılları Arasında Yapılan Kurtarma Kazıları, *KST* XVII.I, 1996, 100; An Inland Anatolian Site With Pre-Vinça Elements: Orman Fidanlığı Eskişehir, *Germania*, 68, 1990, 108-113, fig.13; French 1967, 58; M.Özdoğan, 1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları, *AST* III, 1986, 415; M.Özdoğan-H.Parzinger, Kırklareli Höyüğü 1993 Yılı Kazısı, *KST* XVI.I.1995, 54.

(10) Tutamaklar içinde mantar başlı (knobtype handle) olanlar dikkati çekmektedir. Bu tür formlara sıklıkla rastlanılmaz. Benzer örnekler için bak: Blegen 1951, Taf.80, 34.331; Joukowsky 1986a, fig.342.12; 1986b, fig.385.22 (1598f.22); Podzuweit 1979, taf.22 G.

tırmalarıyla[11] ve gerekse Liman Tepe, Panaztepe ve Pekmeztepe gibi kazıların Orta Tunç Çağı keramikleri arasında kahverengi-kırmızı ve portakal renkli örnekleri[12] ile karşımıza çıkan bu tür keramiklerin benzerleri, Beycesultan ve Demircihöyük'ün Orta Tunç Çağı katlarında[13] da ele geçmiştir. Ulucak'ta OTÇ da kullanılan çanak çömleklerin çoğunlukla ince cidarlı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. İnce cidarlı yapılan, biri dışında kiremit ve kızıl-kahverengi astarlı ve içe dönük ağız kenarlı, keskin profilli keramikler Troya VI katı, Beycesultan V-IVb, Demircihöyük'ün üst evreleri (4-5) , Karum Ib ve Eski Hitit katları ile çağdaş OTÇ 5 ve alt katları, Karahöyük, Kusura C, Yanarlar, Polatlı III-V ve Gordion mezarlık buluntuları ile benzemektedir.

Yüzeyde bulunan Orta Tunç Çağı'na ait çanak çömleklerin ikinci grubunu "Gri Minyas " türü keramikler oluşturur (Çizim: 6). Dışa kalınlaştırılmış basit ve dışa dönük ağız kenarlı çanaklarda hamur ve astar renkleri daha çok gri ve grinin tonlarındadır. Kum katkılı hamurlarında mika zerrecikleri de tespit edilmişdir. Çarkta şekillendirilen kapların iyi ve orta derecede pişirildikleri anlaşılmıştır. Çoğunlukla açkısız kapların bazılarında gövde üzerinde birbirine paralel yiv ve oluklar görülür. Çanak formundaki kapların bir kısmında ağızdan yukarıya doğru yükselen halka kulplar yeralır.

Ulucak Höyük'de ele geçen Orta Tunç Çağı buluntularının İç Anadolu ve Batı Anadolu'nun iç kesimleri ile paralel olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular içinde bugüne kadar ithal keramiğe rastlanılmaması[14] höyükte yaşayanların Orta Tunç Çağı'nda Anadolu'nun iç kesimi ile olan ilişkilerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Gerek höyükte gerekse höyük eteklerinde sürdürülen çalışmalarda Hellenistik-Roma Dönemi'ne ait keramik ve çatı kiremiti parçalarına da rastlanılmıştır (Çizim: 7).

Höyükte tesbit edilen ilk kültür tabakası içinde ele geçen keramikler Erken Tunç Çağı II dönemi özelliklerine sahiptir. Keramikler içinde

(11) Bak. French 1967, 64; 1969,69; T.Efe, 1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde yapılan Yüzey Araştırmaları, *AST*.VII, 1990, 405vd., res.3; 1990 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde yapılan Yüzey Araştırmaları, *AST*.IX, 1992, 562vd.; 1993 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde yapılan Yüzey Araştırmaları, *AST*.XII, 1995, 251, çiz.4, res.15.

(12) (A.-H.Erkanal 1983, 168-170, Taf. IV:1.16; Erkanal-Hüryılmaz 1994, 364, Erkanal-Günel 1995, 270; 1996, 308; Joukowsky 1986, fig.485:22,23.

(13) S.Lloyd-J.Mellaart, *Beycesultan II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, Londra 1965, fig.1,2,12; B.Kull, *Demircihöyük V. Die Mittelbronzezeitliche Siedlung*, Mainz am Rhein 1988, Taf. 3;9,10,12,15.

(14) Ulucak yakınında tek örnek olarak Nemrut Höyük'de Miken keramiğine rastlanılmıştır. Bak. Meriç 1989, 387, res.73.

çanak ve kase formları yaygındır. Ayrıca tabak, çömlek ve gaga ağızlı testi, memecikli gövde parçaları ve kulplar, ayaklar ve dipler bulunmuştur (Çizim: 8-15). Kapların bir kısmında ip delikli makara kulplar yer alır. Sözü edilen keramiklerin büyük bir kısmı gri, siyah, kahverengi devetüyü hamur ve astara sahiptir. Hamurları kum, deniz hayvanı kabuğu ve mika katkılıdır. Çoğunlukla elde yapılıp perdahlanmışlardır. Ele geçen keramiklerin özellikleri dikkate alındığında daha çok Troya, Gavurtepe, Değirmentepe, Kusura, Beycesultan, Limantepe, Baklatepe ve Pekmeztepe buluntuları ile karşılaştırılabilir. Kaplar içinde içe dönük ağız kenarlı ve içe dönük ağız kenarlı -keskin profilli çanaklar Erken Tunç Çağı II. döneminin tipik formlarını oluşturur. Keramiklerin iç ve dış yüzeylerinde boyama ya da insize bezemeye rastlanmamıştır. Çanak ve kase formundaki kapların bir kısmında gövde altına doğru uzanan sivri uçlu üç ayaklar bulunur[15] (Çizim: 14).

Ulucak Höyük'te keramikler dışında pişmiş toprak ve taştan sapan taşları, kemik delici, ağırşaklar, çift yüzlü ve yonga çakmaktaşları ele geçmiştir (Çizim: 16). Buluntular arasında çok miktarda midye kabukları tespit edilmiştir. Deniz kabukluları familyasından "cerastoderma edule glaucum" türü midyeler höyükte yenilmiş ve bir kısmı da delik açılarak kolye olarak kullanılmıştır. Bu tür kabuklar özellikle Erken Tunç Çağı katında daha yoğundur.

(15) Tipik bazı benzer örnekler için bak. C.Blegen, *Troy and the Trojans*, Londra, res.11; Podzuweit 1979, 110; Joukowsky 1986a, 338 vd.; 1986b, fig. 421:27-28,33, 509/19-22, 514/26; 1993, fig.6:13,15,17; S.Lloyd-J.Mellaart, *Beycesultan I* , Londra 1962, fig.P.36:4, 8-10, P.39:13; P.43:5-6,8-9.

AST Araştırma Sonuçları Toplantısı

BLEGEN 1951 C.Blegen-M.Rawson-J.Sperling, *Troy Volume II the Third, Fourth and Fifth Settlements*, Princeton .

FRENCH 1967 D.French, Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I, *Anatolian Studies*. XVII, 58vd.

FRENCH 1969 D.French, Prehistoric Sites in the Northwest Anatolia, I, The Balıkesir and Akhisar/Manisa Area, *Anatolian Studies* XIX, 41-98 .

JOUKOWSKY 1986a M.S, Joukowsky , *Prehistoric Aphrodisias I* , Newyork.

JOUKOWSKY 1986b M.S, Joukowsky , *Prehistoric Aphrodisias II* , Newyork.

KST *Kazı Sonuçları Toplantısı*

MERİÇ 1989 R.Meriç, 1987 İzmir-Manisa-Aydın İlleri Yüzey Araştırması, *AST* VI, 385-392

MERİÇ 1990 R.Meriç, 1988 Yılı İzmir , Manisa İlleri Arkeolojik Yüzey Araştırması, *AST* VII, 361-366.

PODZUWEİT 1979 C.Podzuweit, *Trojanische Getasfonmen der Frühbronzezeit*, Mainz am Rhein.

Çizimlerin Listesi

Çizim 1: Geç Neolitik ve Kalkolitik buluntular

-No.96, basit a.k. çömlek, hamur kahve , astar kiremit , kum, iri taşçık, saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:15cm, Kod.AAH.

-No.20, basit a.k. çömlek, hamur ve astar kiremit , iri taşçık , saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:11 cm, Kod.AAB.

-No.3 , basit a.k. kase, hamur ve astar koyu devetüyü , kum, küçük taşçık , saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap14 cm, Kod.AAA.

-No.9, basit a.k.çanak, hamur kahve , astar kızılkahve, kum , saman, katkılı, el yapımı, açkılı , iyi pişmiş, çap: 30cm, Kod.AAA.

-No.164, basit a.k. çömlek, hamur ve astar koyu gri, kum, iri taşçık , saman katkılı, el yapımı, açkılı, orta pişmiş, ça:.21 cm, Kod.AAL.

-No.26, dar ağızlı çömlek, hamur gri, astar kiremit , kum , iri taşçık, saman katkılı, el yapımı, açkılı, kötü pişmiş, çap:25cm, Kod.AAB.

-No.51, düzleştirilmiş a.k. çömlek, hamur gri, astar açık devetüyü, kum, iri taşçık , saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAB.

Çizim 2: Geç Neolitik-Kalkolitik buluntuları

-No.1, gövde parçası, hamur gri, astar kahve, kum, saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAA.

-No.106, gövde parçası, hamur gri, astar kahve, kum, küçük taşçık, saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAM.

-No.57, dip , hamur ve astar açık devetüyü, kum, iri taşçık, mika , saman katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap:6cm, Kod.AAB.

-No.4, dip, hamur ve astar açık kahve, kum, küçük taşçık , saman katkılı, açkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:14 cm, Kod.AAA.

-No.5, dip, hamur koyu gri, astar kızılkahve, kum, küçük taşçık , saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:10 cm, Kod.AAA.

-No.6, dip, hamur gri, astar açık devetüyü, kum , saman katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap:8cm, Kod.AAA.

Çizim 3: Erken Tunç Çağ buluntuları

-No.120, basit a.k.çömlek, hamur gri, astar siyah, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:11cm, Kod.AAI

-No.137, basit a.k.çömlek, hamur kiremit, astar kahve, kum, taşçık , deniz hayvan kabuğu katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap, 8cm, Kod.AAJ.

-No.89, basit a.k. kase, hamur kahve, kum, kireç mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, çap:15cm, Kod.AAG.

-No.44, basit a.k.çanak, hamur ve astar kahverengi , mika, kum katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:24cm, Kod.AAB.

-No.43, basit a.k.çanak, hamur koyu kahve, astar siyah, ince kum katkılı, çark yapımı, çok iyi pişmiş, çap: 24cm, Kod.AAB.

-No.65, minyatür kap, hamur gri, astar devetüyü, kum, mika katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:4.7cm, Kod.AAD.

-No.39, minyatür kap, hamur koyu devetüyü, astar devetüyü, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAB.

Çizim 4:Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.126, içe dönük a.k.kase, hamur kiremit, astar siyah, kum, deniz hayvan kabuğu katkılı, el yapımı, açkılı, orta pişmiş, çap:15cm, Kod.AAI.

-No.93, basit a.k.çanak, hamur açık kahve, astar gri, kum , iri taşçık katkılı, el yapımı, açkılı, iyi pişmiş, çap: 14cm, Kod.AAH.

-No.92, içe dönük a.k.çanak, hamur ve astar koyu kahve,kum taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, çap:15cm, Kod.AAH.

-No.117, içe dönük a.k.çanak, hamur kahve, astar devetüyü, kum küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAI.

-No.158, tutamak, hamur koyu gri, kum, mika katkılı, el yapımı , iyi pişmiş, Kod.AAK.

-No.12, ip delikli tutamak, hamur gri, astar kahve, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, el yapımı, açkılı, Kod.AAA.

-No.90, tutamak, hamur ve astar kahverengi, ince kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş , açkılı, Kod.AAG.

-No.94, kulp, hamur kahve, kum, taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAH.

-No.139, kulp, hamur gri, astar açık kahverengi, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAJ.

-No.121, kulp, hamur siyah, astar açık kahverengi, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAI.

-No.40, kulp, hamur ve astar gri, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAB.

-No.12, mantar başlı tutamak, hamur kiremit, astar koyu gri, ince kum, mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAB.

-No.34, mantar başlı tutamak, hamur açık kahve, astar siyah, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAB.

-No.19, mantar başlı tutamak, hamur açık kahve, astar siyah, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAB.

Çizim 5: Orta Tunç Çağı buluntuları

-No.10, dışa kalınlaştırılmış a.k. çanak, hamur kiremit, astar devetüyü, kum katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:18cm, Kod.AAA.

-No.77, dışa kalınlaştırılmış a.k. çanak, hamur ve astar kiremit , kum katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, çap:16cm, Kod.AAE.

-No.97, dışa kalınlaştırılmış a.k. çömlek, hamur ve astar koyu devetüyü, ince kum katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:21cm, Kod.AAH.

-No.103, dışa kalınlaştırılmış a.k. kase, hamur ve astar kahve, ince kum katkılı, çark yapımı, çok iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAH.

-No.110, dışa kalınlaştırılmış a.k. çanak, hamur kiremit, astar devetüyü, ince kum katkılı, çark yapımı, çok iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAH.

-No.95, kulp, hamur açık devetüyü, astar kiremit, ince kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAH.

-No.13, kulp, hamur kızılkahve, kum katkılı, orta pişmiş, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAA.

Çizim 6: Gri Minyas türü keramikler

-No.78, dışa kalınlaştırılmış a.k.çanak, hamur ve astar gri, ince kum katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, çap:19, Kod.AAE.

-No.114, dışa dönük a.k.çanak, hamur ve astar gri, kum, mika katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:26, Kod.AAI.

-No.17, basit a.k.çanak, hamur ve astar koyu gri, ince kum , mika katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, çap:21, Kod.AAB.

-No.16, ağız kenarı yivli çanak, hamur ve astar koyu gri, ince kum katkılı, çark yapımı, çok iyi pişmiş, çap:22, Kod.AAB,

-No.28, yivli gövde parçası, hamur ve astar koyu kahve, kum, küçük taşçık ve kireç katkılı, çark yapımı, orta pişmiş, Kod.AAB.

-No.98, dışa çekik a.k. kase, hamur ve astar gri, kum , mika katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAH.

-No.61, kulp, hamur ve astar gri, ince kum, mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAC.

-No.108, kulp, hamur ve astar gri, kum, mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAH.

-No.82, kulp, hamur ve astar gri, ince kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAE.

-No.66, kulp, hamur ve astar gri, kum, iri taşçık, mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAD.

-No.80, kulp, hamur ve astar gri, ince kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş , açkılı, Kod.AAE.

-No.68, kulp, hamur ve astar gri, kum, mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAD.

Çizim 7: Hellenistik ve Roma Çağı buluntuları

-No.73, dip, hamur ve astar kiremit, ince kum , mika katkılı, çark yapımı, çok iyi pişmiş, açkılı, çap:11 cm, Kod.AAE.

-No.75, dip, hamur ve astar kiremit, ince kum , mika katkılı, çark yapımı. iyi pişmiş, çap:6 cm, Kod.AAE.

-No.14, kalınlaştırılmış a.k. çömlek, hamur kızılkahve, kum, küçük taşçık katkılı, çark yapımı, orta pişmiş, çap:24cm, Kod.AAA.

-No.15, çatı kiremiti, hamur kiremit, astar kahverengi, kum, taşçık , mika katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAA.

Çizim 8: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.146, içe dönük a.k.çanak, hamur açık kahve, astar kiremit, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:22, Kod.AAK.

-No.144, içe dönük a.k.çanak, hamur ve astar kiremit, kum, iri taşçık, mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, çap:27, Kod.AAK.

-No.161, basit a.k.çanak, hamur ve astar devetüyü, kum, küçük taşçık, deniz hayvan kabuğu katkılı, çark yapımı, iyi pişmiş, çap:24, Kod.AAK.

-No.153, basit a.k.çanak, hamur açık gri, astar koyu gri, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, Kod.AAK.

Çizim 9: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.141, dışa dönük a.k.çanak, hamur ve astar kahverengi, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:28cm, Kod.AAK

-No.140, dışa dönük a.k.çanak, hamur gri , astar kahverengi, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:28cm, Kod.AAK

-No.165, dışa dönük a.k.çanak, hamur ve astar devetüyü, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap:14cm, Kod.AAL.

-No.188, dışa dönük a.k.çanak, hamur ve astar gri, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAN.

-No.182, dışa dönük a.k.çanak, hamur ve astar kiremit, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAN.

Çizim 10: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.184, içe dönük a.k. çanak, hamur koyu gri, astar koyu kahve, kum, taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, ağız çapı.16 cm, dip çapı.6cm, Kod.AAN.

-No.157, içe dönük a.k. çanak, hamur gri, astar siyah, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:.20 cm, Kod.AAK.

-No.186, içe dönük a.k. çanak, hamur kahve, astar gri, kum, taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, ağız çapı.16 cm, Kod.AAN.

-No.187, içe dönük a.k. çanak, hamur kahve, astar gri, kum, taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap: 19cm Kod.AAN.

-No.185, içe dönük a.k. çanak, hamur kahverengi, astar gri, kum, küçük taşçık mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAN.

Çizim 11: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.179, basit a.k.kase, hamur koyu kahve, astar siyah, kum, küçük taşçık katkılı, orta pişmiş, açkılı, çap:15cm, Kod.AAM.

-No.181, içe dönük a.k.kase, hamur kahve, astar koyu kahve, kum, taşçık katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap:16cm, Kod.AAN.

-No.155, basit a.k.kase, hamur gri, astar koyu gri, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:13cm, Kod.AAK.

-No.163, içe dönük a.k.kase, hamur açık gri, astar gri, ince kum, mika katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap:14cm, Kod.AAK.

-No.122, basit a.k.kase, hamur gri, astar koyu kahve, kum, taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAM.

Çizim 12: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.190, içe dönük a.k.çömlek, hamur kahve, astar kiremit, kum , mika katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:22cm, Kod.AAN.

-No.151, içe dönük a.k.çömlek, hamur devetüyü, astar açık kahve, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:16cm, Kod.AAK.

-No.191, içe dönük a.k.çömlek, hamur gri, astar devetüyü, kum , taşçık, mika katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap:15cm, Kod.AAN.

-No.180. gaga ağızlı testi, hamur ve astar kahve, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAN.

Çizim 13: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.171, Dışa dönük a.k.çömlek, hamur koyu gri, astar siyah, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, çap:11cm, Kod.AAL.

-No.167, basit a.k.çömlek, hamur ve astar açık kahve, kum, küçük taşçık, mika katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:17cm, Kod.AAL.

-No.160, dışa dönük a.k.çömlek, hamur ve astar koyu gri, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, çap:20cm, Kod.AAK.

-No.177, dışa dönük a.k.çömlek, hamur ve astar açık gri, kum, mika katkılı, çark yapımı, çokiyi pişmiş, çap:24cm, Kod.AAM.

-No.170, dışa dönük a.k.çömlek, hamur kahve , astar siyah, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAL.

-No.169, dışa dönük a.k.çömlek, hamur kiremit ve astar kahve, kum, mika, iri taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, çap:30cm, Kod.AAM.

Çizim 14: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.189, gövde parçası, hamur ve astar gri, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAN.

-No.178, gövde parçası, hamur ve astar kahve, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAM.

-No.162, kulp parçası, hamur kiremit, astar açık kahve, kum , küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAK.

-No.156, kulp parçası, hamur ve astar kiremit, kum katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAK.

-No.145, kulp parçası, hamur kiremit, kum , küçük taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAK.

-No.152, kulp parçası, hamur gri, astar siyah, kum katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAK.

-No.183, kulp parçası, hamur kiremit, astar gri, kum taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, açkılı, Kod.AAN.

-No.154, ayak, hamur kiremit, astar koyu gri, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAK.

-No.69, ayak, hamur devetüyü, astar kahve, kum, küçük taşçık katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, açkılı, Kod.AAM.

-No.149, ayak, hamur ve astar kiremit, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, orta pişmiş, Kod.AAK.

Çizim 15: Erken Tunç Çağı buluntuları

-No.176, dip, hamur gri, astar koyu gri, kum, iri taşçık, mika katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap:10cm, Kod.AAM.

-No.147, dip, hamur koyu gri, astar kiremit, kum, küçük taşçık,katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap:12cm, Kod.AAK.

-No.168, dip, hamur gri, astar devetüyü, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap:10cm, Kod.AAL.

-No.173, dip, hamur ve astar devetüyü, kum, küçük taşçık katkılı , el yapımı, orta pişmiş, çap:7cm, Kod.AAL.

-No.159, dip, hamur kahve, astar gri, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap: 7cm, Kod.AAK.

-No.175, dip, hamur kahve, astar koyu gri, kum, iri taşçık katkılı, el yapımı, kötü pişmiş, çap:5cm, Kod.AAM.

Çizim 16: Erken Tunç Çağı küçük buluntuları

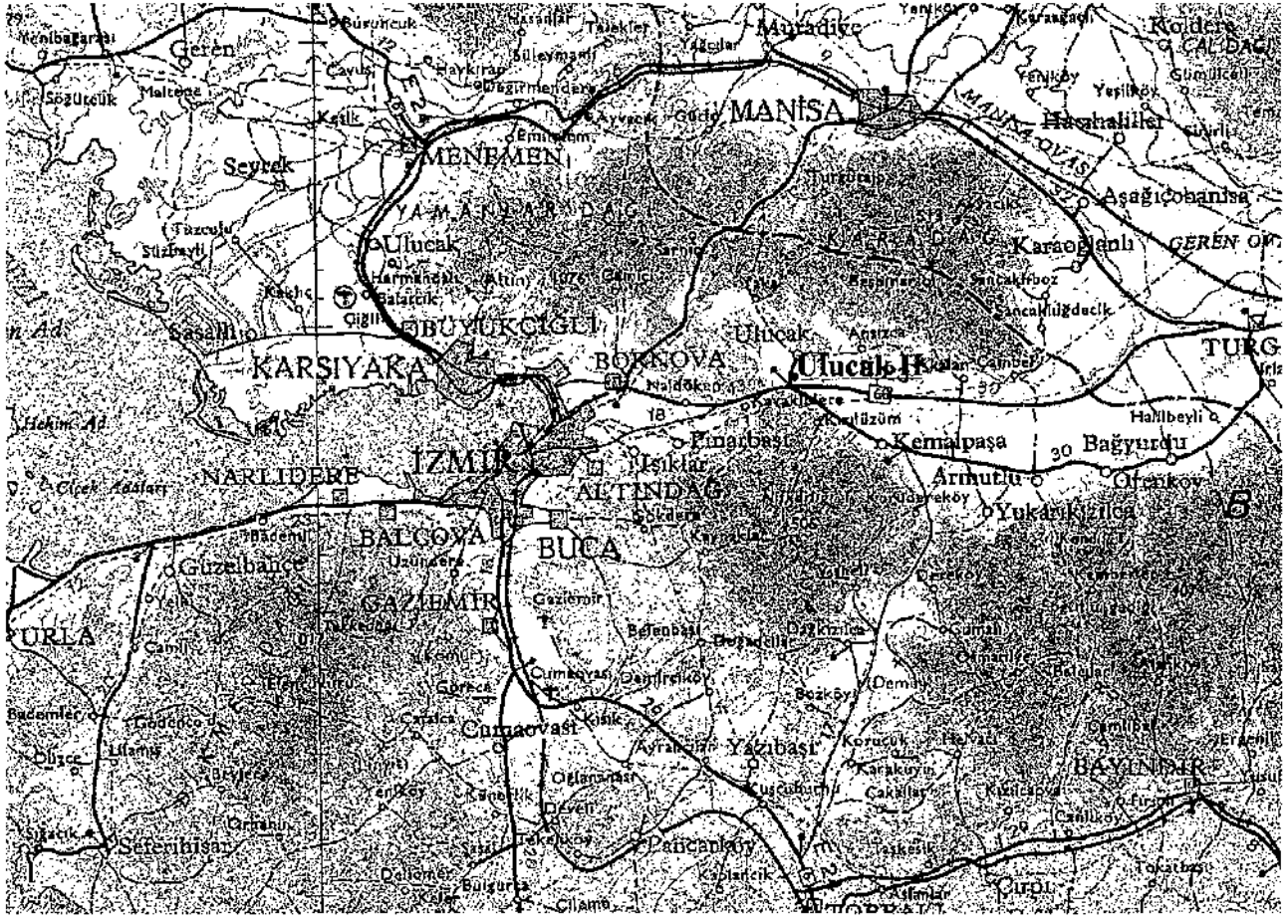
Geren
Seyrek
MENEMEN
MANİSA
Muradiye
Koldere
Hasıhalilleri
Aşağıçobanisa
Karaoğlanlı
Ulucak
BÜYÜKÇİĞLİ
KARŞIYAKA
BORNOVA
Ulucak II
Kemalpaşa
Bağyurdu
Armutlu
Yukarıkızılca
İZMİR
NARLIDERE
ALTINDAĞ
BALÇOVA
BUCA
GAZİEMİR
Güzelbahçe
Cumaovası
Yazıbaşı
BAYINDIR
Seferihisar
Pancarköy
Çirpi
TURG

Harita

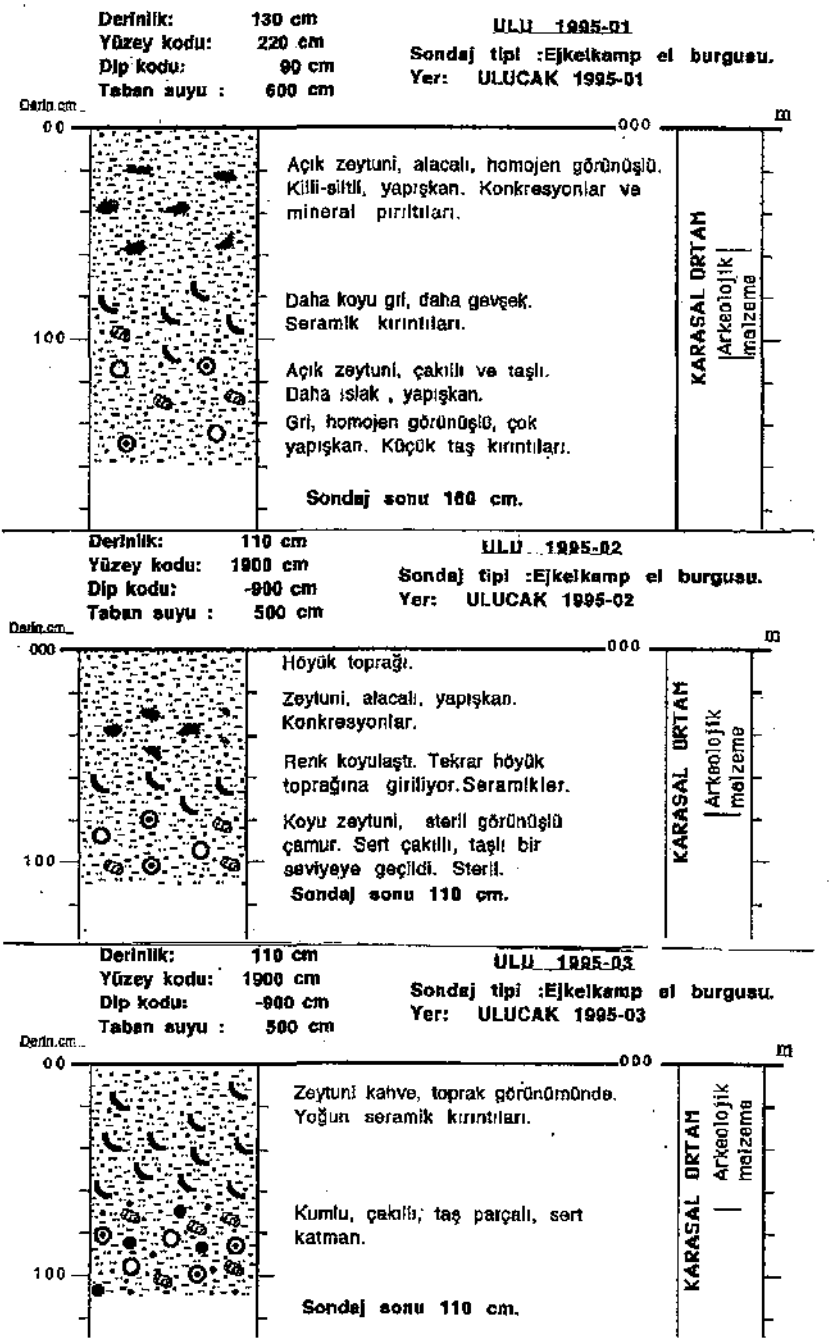
Derinlik: 130 cm
Yüzey kodu: 220 cm
Dip kodu: 90 cm
Taban suyu : 600 cm
ULU 1995-01
Sondaj tipi :Ejkelkamp el burgusu.
Yer: ULUCAK 1995-01
Derin.cm
000
100
m
Açık zeytuni, alacalı, homojen görünüşlü. Killi-siltli, yapışkan. Konkresyonlar ve mineral pırıltıları.
Daha koyu gri, daha gevşek. Seramik kırıntıları.
Açık zeytuni, çakıllı ve taşlı. Daha ıslak , yapışkan.
Gri, homojen görünüşlü, çok yapışkan. Küçük taş kırıntıları.
Sondaj sonu 160 cm.
KARASAL ORTAM
Arkeolojik malzeme
Derinlik: 110 cm
Yüzey kodu: 1900 cm
Dip kodu: -900 cm
Taban suyu : 500 cm
ULU 1995-02
Sondaj tipi :Ejkelkamp el burgusu.
Yer: ULUCAK 1995-02
Derin.cm
000
100
m
Höyük toprağı.
Zeytuni, alacalı, yapışkan. Konkresyonlar.
Renk koyulaştı. Tekrar höyük toprağına giriliyor.Seramikler.
Koyu zeytuni, steril görünüşlü çamur. Sert çakıllı, taşlı bir seviyeye geçildi. Steril.
Sondaj sonu 110 cm.
KARASAL ORTAM
Arkeolojik malzeme
Derinlik: 110 cm
Yüzey kodu: 1900 cm
Dip kodu: -900 cm
Taban suyu : 500 cm
ULU 1995-03
Sondaj tipi :Ejkelkamp el burgusu.
Yer: ULUCAK 1995-03
Derin.cm
000
100
m
Zeytuni kahve, toprak görünümünde. Yoğun seramik kırıntıları.
Kumlu, çakıllı, taş parçalı, sert katman.
Sondaj sonu 110 cm.
KARASAL ORTAM
Arkeolojik malzeme

Tablo

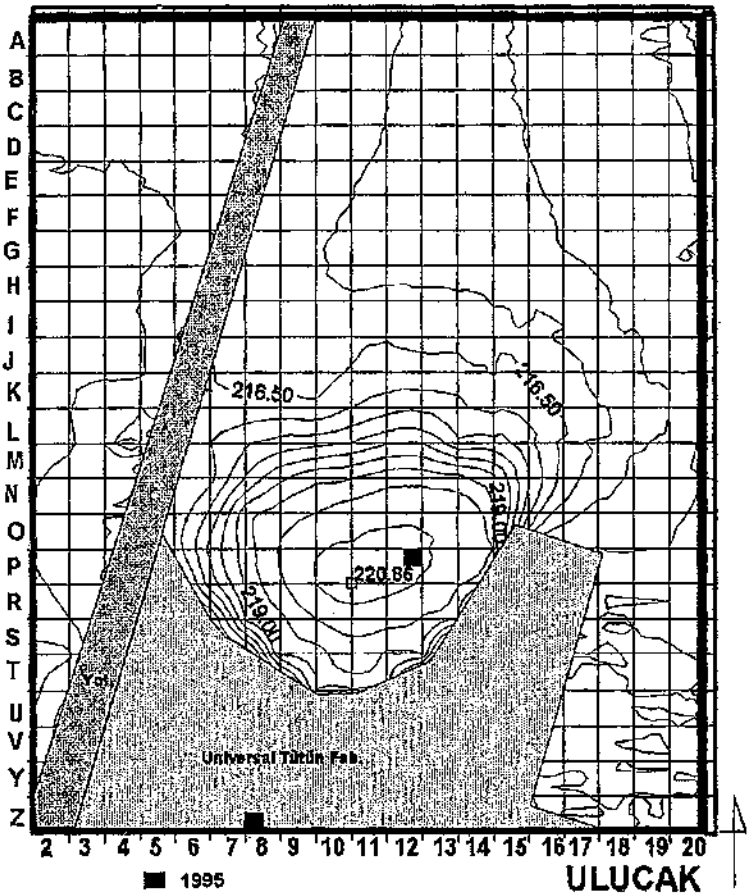
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Y
Z
2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
216.50
216.50
219.00
220.86
219.00
Yol
Universal Tütün Fab.
1995
ULUCAK

Plan: 1

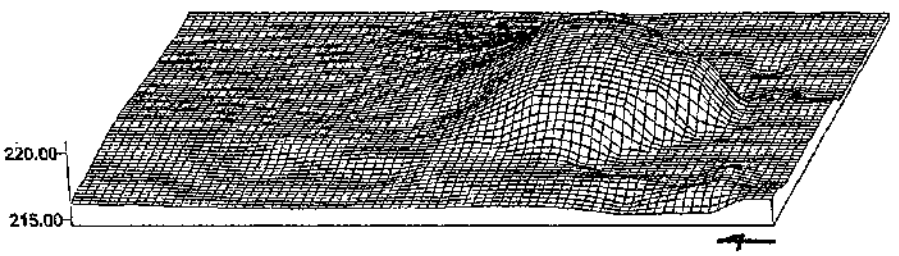
220.00
215.00

Plan: 2

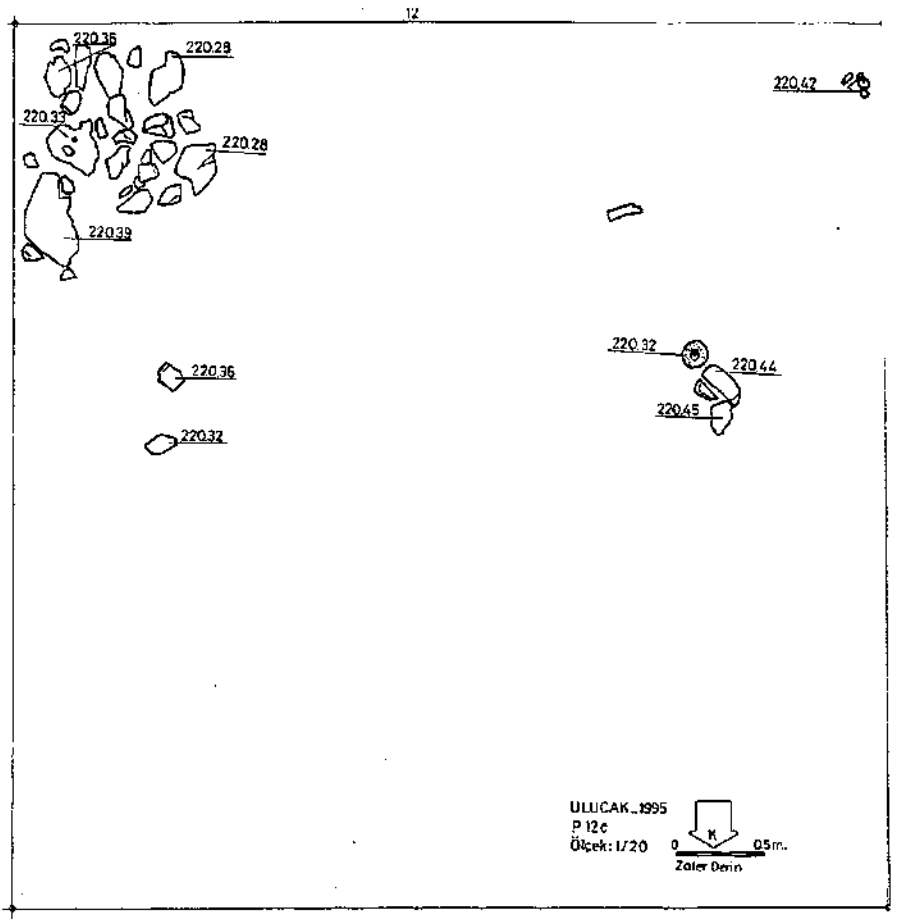
12
220.35
220.29
220.42
220.33
220.28
220.39
220.32
220.44
220.36
220.45
220.32
ULUCAK_1995
P 12c
Ölçek: 1/20
0
K
05m.
Zafer Derin

Plan: 3

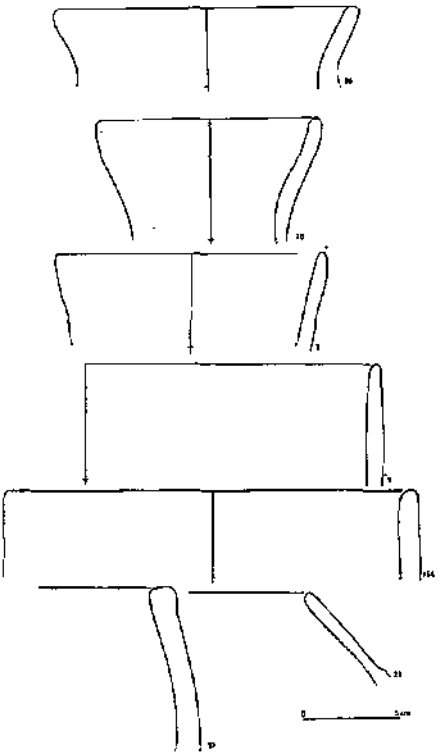

Çizim: 1

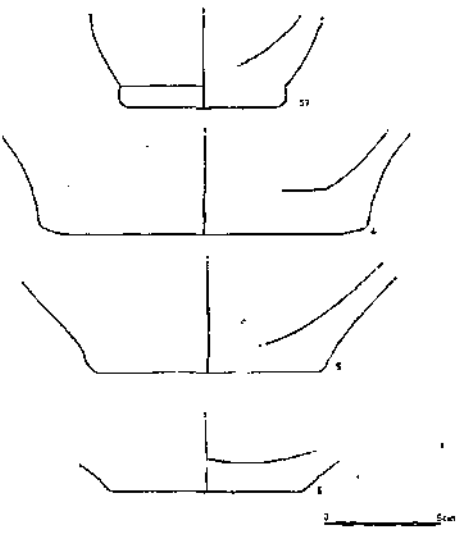

Çizim : 2

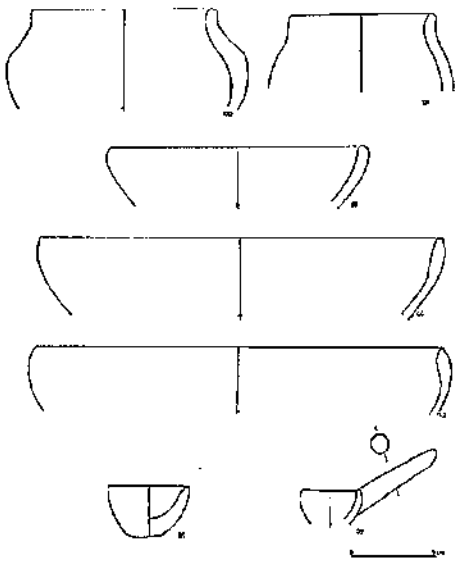

Çizim: 3

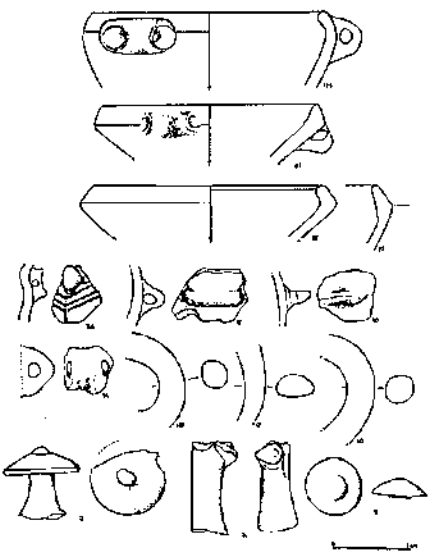

Çizim : 4

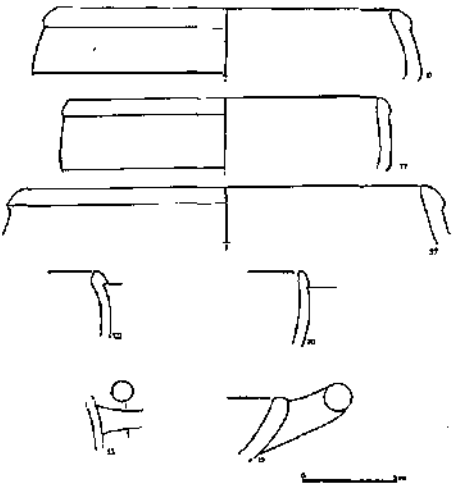

Çizim: 5

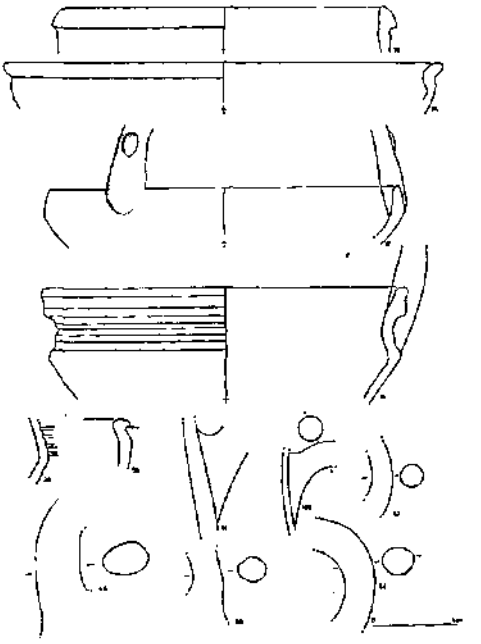

Çizim : 6

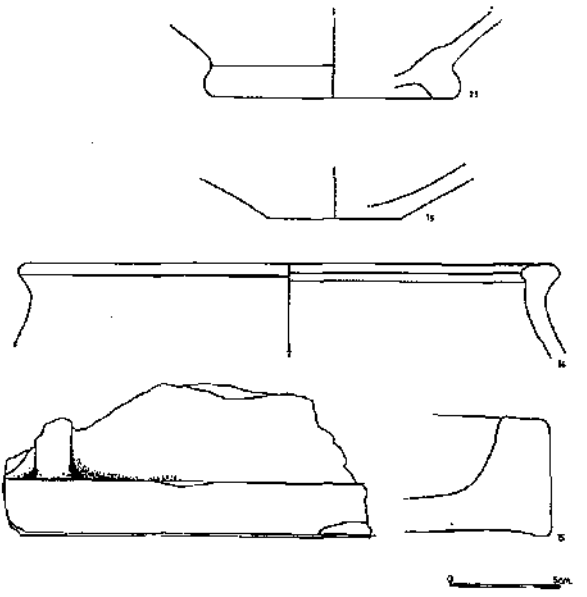

Çizim: 7

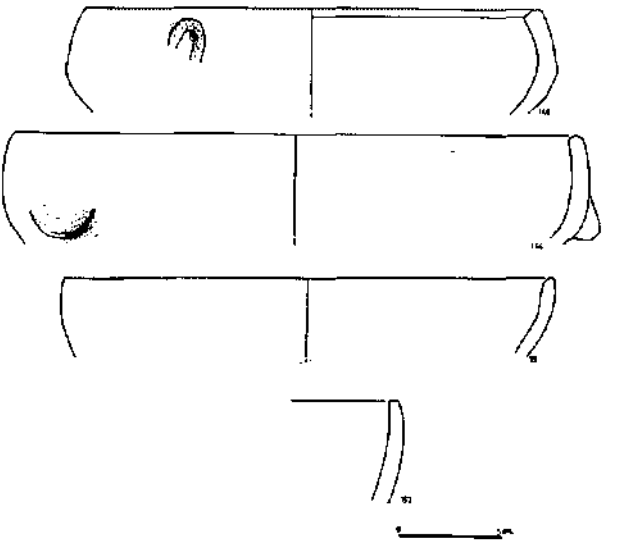

Çizim : 8

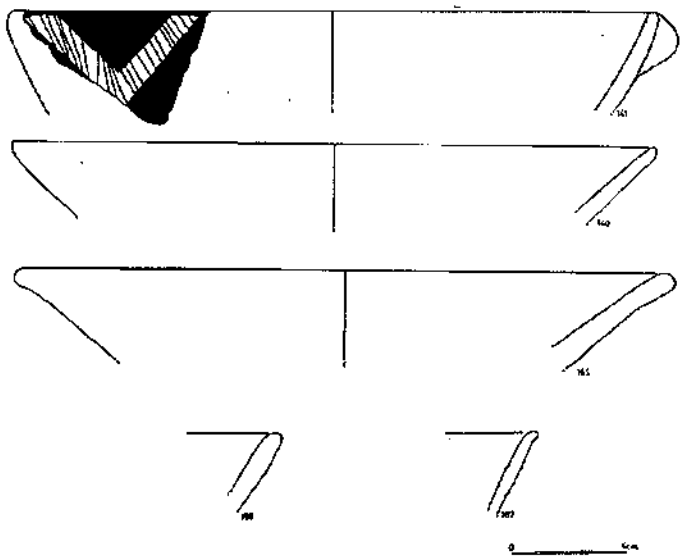

Çizim : 9

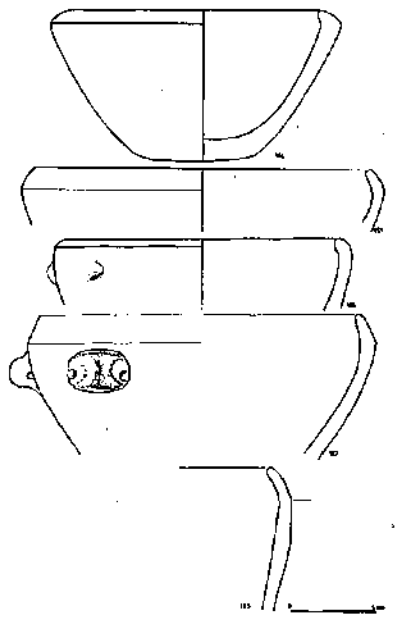

Çizim : 10

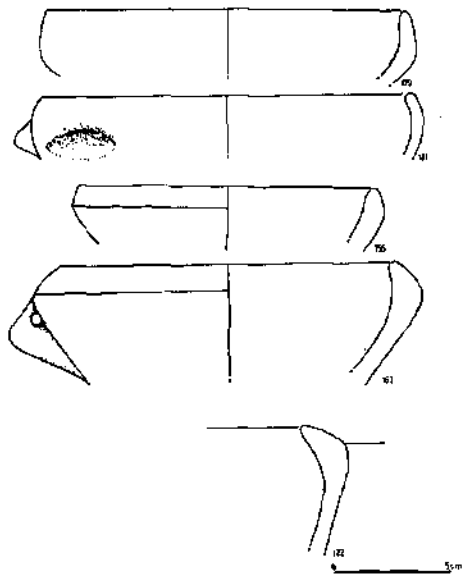

Çizim: 11

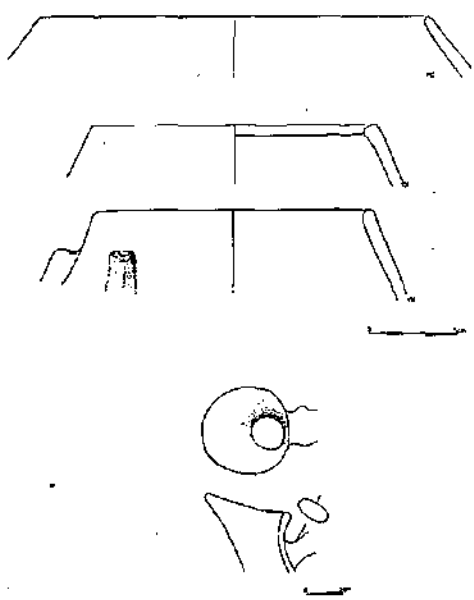

Çizim : 12

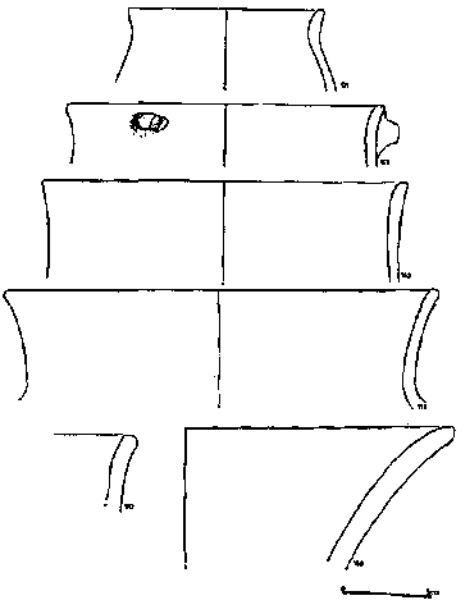

Çizim: 13

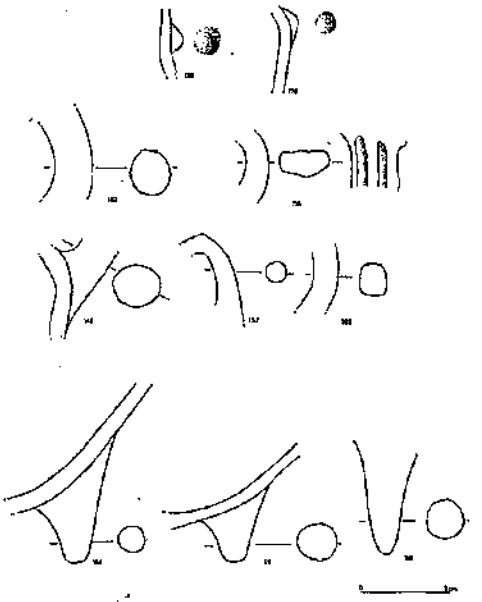

Çizim : 14

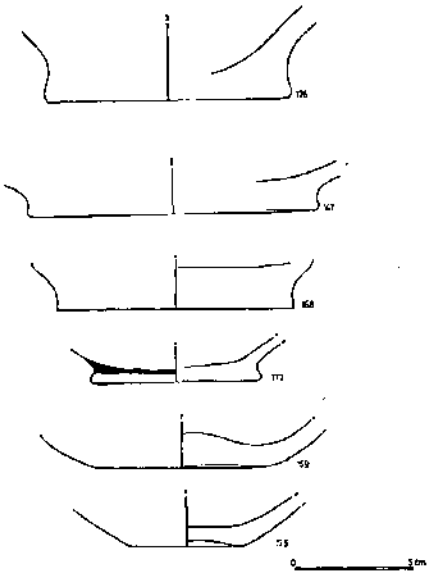

Çizim: 15

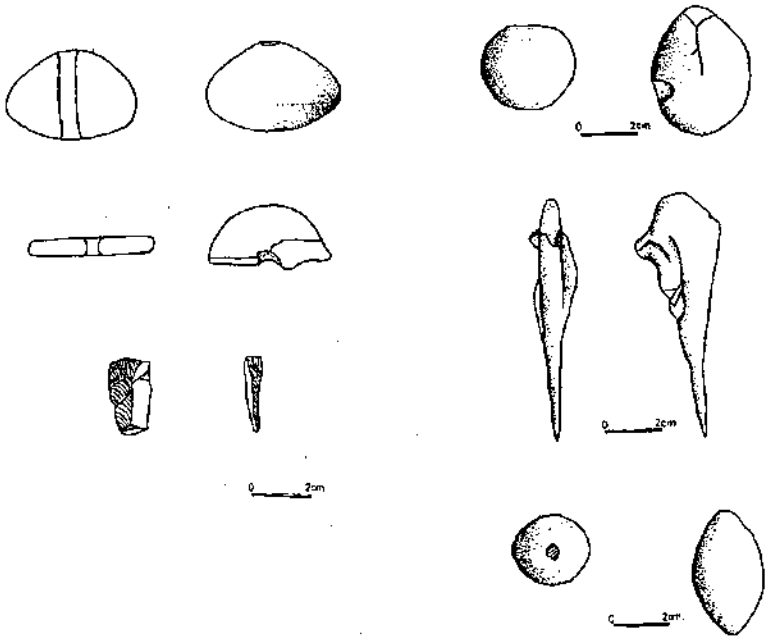

Çizim : 16

Resim: 1

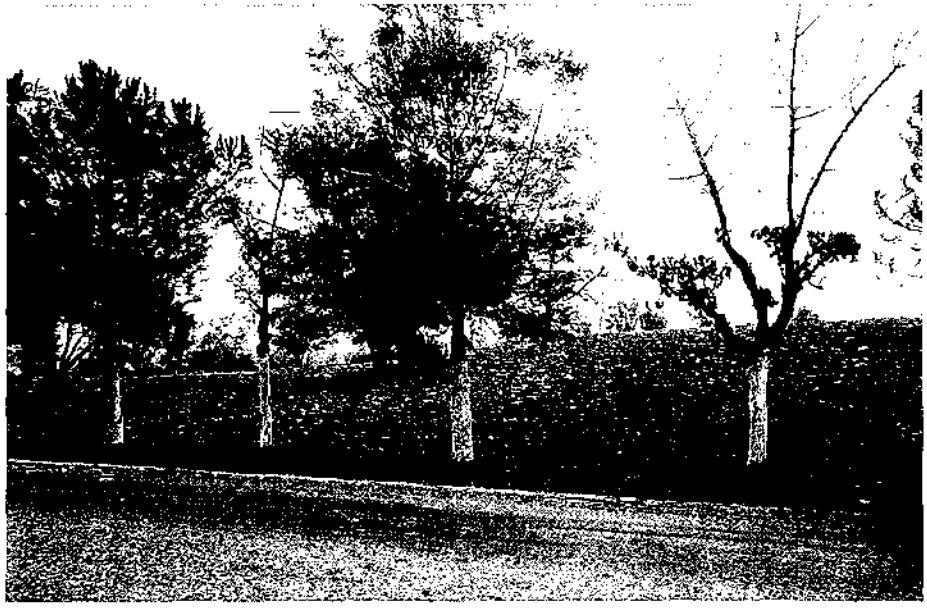

Resim: 2

KİLİSE TEPE 1995
A SUMMARY OF THE PRINCIPAL RESULTS

*John Nicholas POSTGATE**

The work of the joint expedition of the Silifke Museum and the British Institute of Archaeology at Ankara continued for a second season at Kilise Tepe during July to September 1995. The location of the site is described in earlier reports[1]: it stands at the south-east end of the Mut basin, close to the point where the Göksu river plunges between the rocky walls of the Taurus, to enter the 20 km gorge which will be flooded when the Kayraktepe barrage is eventually constructed (Fig. 1).

The lake formed behind the barrage will flood a long but narrow stretch of river. Some sites, like the Hittite rock relief above the village of Keben, and various Hellenistic and Byzantine ruins, will remain above the water. However, in the Mut basin itself all the hitherto identified prehistoric sites will be lost, including At Tepe near Mut, and Çingene Tepe, just across the Göksu from Kilise Tepe (Fig. 1). It is to be hoped that delays in starting the Kayraktepe barrage will afford enough time for a satisfactory investigation of these other sites, and also for a detailed surface reconnaissance of the area to be flooded, although at present the first priority of our expedition is Kilise Tepe itself.

At Kilise Tepe in 1995 we had three main objectives: in Level I to investigate the Byzantine settlement and the church (kilise) from which the site gets its name; to recover stratified pottery and associated artefacts to create a cultural sequence from the foundation of the settlement (perhaps in the Early Bronze Age) down to the end of the Middle Bronze

(*) Prof. J.N. POSTGATE, Trinity College, Cambridge CB2 1TQ.İNGİLTERE
(1) See *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (1996) 419-431; *Anatolian Studies* 45 (1995) 139-191.

Age (below Level III); to excavate a sequence of buildings from above the Middle Bronze Age through the Late Bronze (Level III) into the Iron Age (Level II).

Our first practical task in 1995 was to complete the surface clearance of the site. As in 1994, the mound surface was cleared of sherds, stones, and other artefacts, recorded in 10m squares. Work this year was principally on the southern and eastern slopes of the mound, where there was a higher proportion of Bronze Age sherds than on the summit of the tepe (the western and particularly the northern slopes being too steep for the surface information to have any value). The distribution of Byzantine U-shaped terracotta drain fragments recorded in 1994 was perhaps significant in the light of the architecture subsequently exposed in this area, as was that of roof tiles. In general, the surface distribution of sherds confirms the composition of the mound as having 2m or more of Byzantine, and in some areas Hellenistic, occupation, sitting on top of a more or less continuous build-up of prehistoric levels from at latest ca. 2300 to ca. 700 BC.

Later Levels

This sequence of levels was attested in a 5 x 50 m trench opened as a strip forming the north halves of squares I14, at the western edge of the tepe, eastwards to M14 near its centre, thus bisecting the western half of the site (Fig. 2). This exposed two main architectural levels: Byzantine buildings immediately below the surface, and Hellenistic walls, on a slightly different alignment beneath. These walls were all of irregular unmortared stones, and no prepared floors or even detectable living surfaces were regularly present, so that they may be no more than the foundations. Indeed, apart from the occasional fire installation, there was very little indication that these buildings had ever been occupied. A few stray finds were nevertheless of interest, hinting at something other than a purely domestic lifestyle. KLT 58 is the base of a terracotta statuette showing a pair of sandalled feet decorated in red paint (Fig. 5). The level at which it was found, and a similarity in execution to the red-painted Monastic Ware pottery, suggest a Byzantine date, although parallels for it are not known to us and its purpose can only be guessed at. Possibly from a piece of ecclesiastical equipment is a miniature ornamental copper column KLT 62, which also came from the same area.

The Church

If so, it is not too surprising to discover that not much more than 10m to the north there was indeed an ecclesiastical building. During the

surface clearance we had already observed strips lacking vegetation which suggested walls very close to the surface: with the removal of the topsoil in J16-17 we exposed a regular tripartite plan which undoubtedly belongs to a church (Fig. 3). The three parallel rooms have an interior length east-west of 10.20 m, while the the main central room or nave measures 5.60 m and the northern (and presumably originally also the southern) side aisles 3.90 m in width. The foundations were formed of rough stones in lime mortar: in one place on the eastern foundation a few squared ashlar blocks still stood on these foundations, but everywhere else it seems likely that the original walls have been quarried by locals over the centuries as an easy source of ready-shaped masonry. Towards the eastern end of the main central room there does however remain an area of paving or bema, flanked at the NW and SW corners by a circular column base of about 50 cm diameter. Immediately in front of this (i.e. to its west) there lies an untidy row of roughly square blocks, furrowed on their upper surface by the ploughshares, which seems likely to be the remains of a fallen arch. Apart from scattered mosaic tesserae in blue, red and gold glass, the only other distinctive architectural element from the building is a slender monolithic column found lying outside the western wall (as shown on Fig. 3), which probably comes from a chancel screen[2].

Other Byzantine Remains

It is possible that a couple of full-sized column capitals found elsewhere once belonged to this building. One of these, with acanthus leaf decoration similar to a fragment found at the site, was observed on the verandah of the primary school in Kışla, where we were kindly allowed to photograph and draw it. The other, a flat capital with an Ionic scroll, is more unusual, and according to Dr. Stephen Hill, is only paralleled in this part of Turkey by a column from Anavarza. It was found reused as part of the stone lining of a pit near the northern end of the tepe. Evidently there can be no certainty that either piece originated from the church itself, since there could well have been other ecclesiastical buildings (and work in 1996 shows that some such ecclesiastical architecture was dismantled well before the abandonment of the site). The pit containing the Ionic piece was itself sunk into Byzantine levels: here, in K20 and K19 we recorded two distinct phases of Byzantine architecture. Of the upper phase only foundations were

(2) Information kindly given by Dr. Stephen Hill, to whom I am grateful for explaining other aspects of Byzantine ecclesiastical terminology, and for commenting on the column capitals shortly to be mentioned.

preserved, but some of the walls of the lower phase retained their mud-brick superstructure, and pottery and other artefacts were lying among ashy debris on the associated floors. The most unusual items were a collection of some 24 globular clay loom weights which lay scattered around. They were uniformly made of coarse, vegetable-tempered baked clay, and most were of very similar shape and weight (between 670 and 800 grammes), although one much larger and more hemispherical piece weighed a good deal more.

Sunk into this phase there were also numerous pits, one of which contained fragments from at least seven very large jars, and from pits in this area we also recovered further pieces of Monastic Ware, including the piece with painted crosses illustrated as (Fig. 6.)

The Stratigraphic Sounding: Below Level III

Because the summit of the mound is covered by thick Byzantine deposits, the pre-Classical levels are easily accessible only round its sides. Some work was done in 1995 on the East side, in R18 outside the fortification wall, and in I14 on the West side: these will be described briefly below. The major work of the season was concentrated on the north-west corner of the tepe. Here the lowest level reached in H20c, at the base of a robber trench dug some decades ago clandestinely by villagers, is at +90.76m, so 10m below the top of the mound and no more than 1.35m above the natural conglomerate rock, which outcrops nearby at +89.40m. It must therefore be the first or nearly the first occupation level at the site. This lowest level has not yet been excavated, merely observed in the cross-section of the pit. Above it, also observed in cross-section, there seem to be the remnants of solid burnt mud-brick masonry (provisionally designated "phase g"), standing in places up to 1m high. These must derive from the destruction by fire of a substantial building, presumably of Early Bronze Age date, although at present we have no ceramic evidence to confirm this. Immediately above this a subsequent Early Bronze Age layer, yielding pottery and flints, was designated "phase f", and above this again is another building level ("phase e"), with plastered mud-brick walls on stone foundations, standing 0.65m high. Among the pottery recovered from this phase are a red-cross bowl (Fig. 7), and the lower part of a vessel decorated with incised chevrons, which has close parallels among late Early Bronze Age pottery on Cyprus (Fig. 8)[3]. Also from here came a sandstone mould for

(3) For one instance of incised tulip-shaped bowls Dr. D. Collon refers me to D. Frankel, Corpus of Cypriote Antiquities 7: Early and Middle Bronze Age material in the Ashmolean Museum, Oxford (*Studies in Mediterranean Archaeology* XX:7, Gothenburg 1983), Pl. 21.

copper weapons (KLT 60), and several of the rare flint implements so far recovered from the site. Immediately above this was "phase d", another burned building from the end of the Early Bronze Age two rooms of which were excavated in 1994. To the east of these two rooms contemporary deposits were cleared, exposing no new architectural features but locating a cluster of over 20 clay loom-weights lying among other burnt material on what was presumably a courtyard floor.

Level III: The Late Bronze Age

No Middle Bronze Age material ("phase c") was excavated this season, but Late Bronze Age levels, first encountered in I20 in 1994, were followed further south, and also exposed in J20 to the east and H19 to the south-west. In the main area excavated, a courtyard or open space, we can now distinguish two Late Bronze Age phases. On the lower surface the tumbled remains of the burned mud-brick walls were lying: the ceramic material associated with this consists predominantly of unpainted wares, including many shallow bowls with internal rims, and fragments of fine red burnished wares including libation arms. These are attributable to the time of the later Hittite empire, when we are sure that the Göksu valley fell within the frontiers of the empire, or at least of the kingdom of Tarhuntassa[4], and well stratified layers with the same types were present in H19b to the south-west. The upper phase in I20 was also marked by burning, but here the black ashy deposits may have come from an oven in J20a, at the eastern end of the open space, and were notable for including carbonized hazelnuts and particularly a quantity of carbonized figs, which from their shape and their central perforations had evidently been stored dried on a string, a practice attested textually for Mesopotamia in the 3rd millennium[5] and still current in the region today.

To the west of the courtyard wall the small area currently accessible was excavated to the same upper Late Bronze Age level, exposing a probably interior surface with the base of a large jar still in situ. Surrounding this on the floor were sherds of a thick clayey coating which must once have surrounded the jar, and which shows within its thickness the impression of a cane or similar framework round which the clay coating had been formed. Running above the walls of this room is stratified material associated with a short stretch of stone wall (Wall 108)

(4) See Hawkins, *Anatolian Studies* 45 (1995) 144-146.
(5) See I.J. Gelb, *Zikir Sumim: Assyriological Studies presented to F.R. Kraus* (Leiden 1982). 67-82.

which is all we have at present of a still later phase, which promises to be intermediate between the classic Hittite levels and the following Iron Age. Unfortunately it is at present impossible to correlate these building phases directly with the material in J20, because of the many large pits concentrated in the SE corner of I20 and adjacent space. However, the sherd corpus associated with Wall 108 and recovered from these pits is clearly distinct from the earlier phases of Level III. Most types continue, but we note for instance much less red burnished ware, an absence of libation arms, and the appearance of bands of red paint on bowls and jars, and simple red painted patterns on a few jar sherds, foreshadowing later Iron Age types at the site. From one of the pits, apparently the earliest in the series, came a bifacial lentoid stamp seal in dark red stone, with the name Minuwazi in Hittite hieroglyphs on each face (KLT 40; Fig. 9).

Level II: The Iron Age

Levels belonging to this transitional period may also have been reached elsewhere on the site, principally in R18 on the eastern slope just outside the fortification wall. Here the wall itself is constructed above a pebble-based hearth of a type characteristic of Level II at the north-west end, and this hearth stands at the top of a succession of horizontal deposits very much cut by regular circular pits of the same type as in I20. Pottery from here, and from the scraps of mud-brick architecture immediately below this "pit phase" shows some continuity with the Late Bronze Age repertoire, but also a number of new features, including an increased use of painted decoration, mainly rather carelessly executed in red paint on hand-made jars (e.g. Fig. 10) but also some tidier designs in black on a light background. Some of the Middle Iron Age wares attested among the Kilise Tepe surface material, notably concentric circles or "targets" and bichrome designs known at Tarsus (Fig. 11), are absent here, suggesting that these R18 layers must belong in time between the Late Bronze Age and the Middle Iron Age, but we are not yet in a position to determine how many ceramic periods can be distinguished, nor whether they are continuous or there is an interruption in the sequence. Similar material also comes from the very bottom of the sounding dug in K14a, at a level of approximately +97.40m, where the undifferentiated later levels give way to a well defined layer of fine orange-brown sandy material. Further to the west, on the very rim of the mound, in I14a/b the highest well preserved structure was associated with a floor lying at approximately +97m. In this same square, sealed by the floor of a Byzantine house, we came unexpectedly on a massive V-shaped ditch or pit cut through the Iron Age levels: it is at least 3.50 m

in depth, and 5.20m in width from west to east, with steep sides. It has been backfilled from the west side with large, very loosely tumbled, stones mixed with layers of discarded occupation debris including a considerable amount of animal bone. Both stratigraphically and from the ceramic material, this ditch would appear to date to the later Iron Age, but we have not yet identified any other deposits of this date elsewhere.

The same uncertainty affects the north-west end of the tepe. Here below the Byzantine Level I material the next coherent remains are a Level II building stratum excavated in K19/20 and J19/20 (Fig. 4). The walls of this stratum are generally of plastered mud-brick on stone foundations, and throughout the area excavated they had been destroyed by a conflagration which has blackened the wall and floor plaster and left the rooms filled with large quantities of burnt mud-brick mixed with ash, and lying up to 0.70m deep on the floors. The structures so far excavated appear to belong to two main units on different alignments, provisionally called Units A and B. Unit B is principally represented by a long wall in K20 running north-east to south-west: to its south-east there is a triangular courtyard area (Rooms 11 and 12) part of which, containing a number of fire installations, has been closed off by two short walls at right-angles (Room 10). The south-west side of the courtyard is formed by another long wall which ran from the south-east corner of K20 to the centre of J20. Its north-east face delimits the courtyard, whereas its south-west face forms the wall of two rooms of Unit A with plastered floors. The floor of Room 2 lies at +99.10 m, lower than the courtyard, and directly beneath a considerable depth of burnt architectural debris. To its west lies Room 1 whose north-east end has been removed by the erosion of the mound and later cuts; where its floor survives it is well plastered but slopes very steeply down to the north, probably as a result of subsidence into an earlier pit. Against the east wall of Room 1 was a plastered bench, standing 0.30 m above the floor, and built to accommodate a pottery jar, part of which survives in situ. On the north-west face of this bench is a faint design in red paint. The destruction debris in Unit A can be seen to have continued further south into J19, where there are also fragments of mud-brick walls surviving at the same level, but the details of the architecture here are too much cut about by pits to yield a coherent plan at present.

Above the walls and fill of Units A and B there was probably a later Iron Age building, but this is represented at present solely by two fire installations, one in K20c/d (FI 95/2) and another by a roughly circular mud-brick platform in the north-east corner of J19 (FI 95/5), the base of

which is at +99.68m. As for the earlier history of the buildings, investigation of this has started in K20, where a sequence of earlier floors of Room 10 has been cleared to a depth of 20 cm. In the southeast corner of J20a the stone foundations of the north-west corner of Unit A were exposed while excavating the Late Bronze Age deposits: these stand 4 courses and 0.55m high, and the lowest course rests at +97.90m. The evidence suggests, although we cannot as yet prove, that Unit A was founded deeper and perhaps earlier than Unit B, but that both units went through more than one phase of use independently of each other. As for the date of both Units, we remain uncertain: sherds from the destruction debris and from the stratified floors in K20a are scarce and not very diagnostic. There is nothing pointing beyond doubt to the Middle Iron Age (8th-7th centuries B.C.), and we are therefore inclined to see this building complex as dating to the Early Iron Age, some time between the end of the transitional period and before the Middle Iron Age (i.e. 1000-800 B.C.). Confirmation of this will, we hope, be provided by the ceramic material recovered during the 1996 season.

Context Sampling Programme

During the season a programme of sampling of various contexts was implemented at the site. This was an integral part of a project funded by the Leverhulme Trust entitled "Contextual analysis of the use of space on two Near Eastern Bronze Age sites", and the other site studied is Tell Brak in North-East Syria, directed by Dr. R.J. Matthews. The aim of the project is to characterize the occupation deposits in the different living spaces in terms of their constituent materials, i.e. principally bone, pottery, flint, ground stone, shell and charred plant remains. To this end a recovery system which combined flotation and wet-sieving operations was set up at Kilise Tepe under the direction of Dr. S.M. Colledge, profiting from the permanent spring and a small irrigation tank filled from it at the north end of the tepe. Over 3,000 litres of deposits were sampled, from 54 different contexts and covering a range of periods at the site. Context types included occupation deposits, occupation debris, occupation sequences, architectural fills, external deposits and pit fills. The wet-sieving residues were sorted in their entirety for all identifiable items; these were quantified (i.e. counted and weighed) and the overall state of preservation was recorded. Certain contexts were very rich in charred plant remains, and especially those from the Late Bronze Age destruction levels. The later of these was dominated by charred figs (with a central perforation as mentioned above), and included hazel nuts. These may represent a burnt store of dried fruit and nuts. Other samples

contained grains of domestic wheats (hulled and free-threshing varieties), hulled barley, and rye. Grape pips and lentils were also present in the samples.

Acknowledgements

The excavations in 1995 were directed by Şinasi Başal and Nicholas Postgate on behalf of the Silifke Museum and the British Institute of Archaeology at Ankara. For our accommodation in the old Ortaokul at Zeyne and for other material assistance we are much indebted to Sayın Arif Ali Çelik, Our gratitude goes to Prof. Dr. Engin Özgen and the staff of the Directorate General of Monuments and Museums for their support. This second season of work was supported financially by the British Academy, the Cary Robertson Fund of Trinity College, and the McDonald Institute for Archaeological Research at Cambridge. The contextual analysis was undertaken as part of a three-year project funded by the Leverhulme Trust. To all our donors, to the excavation team, and not least to the staff of the British Institute of Archaeology in Ankara many thanks.

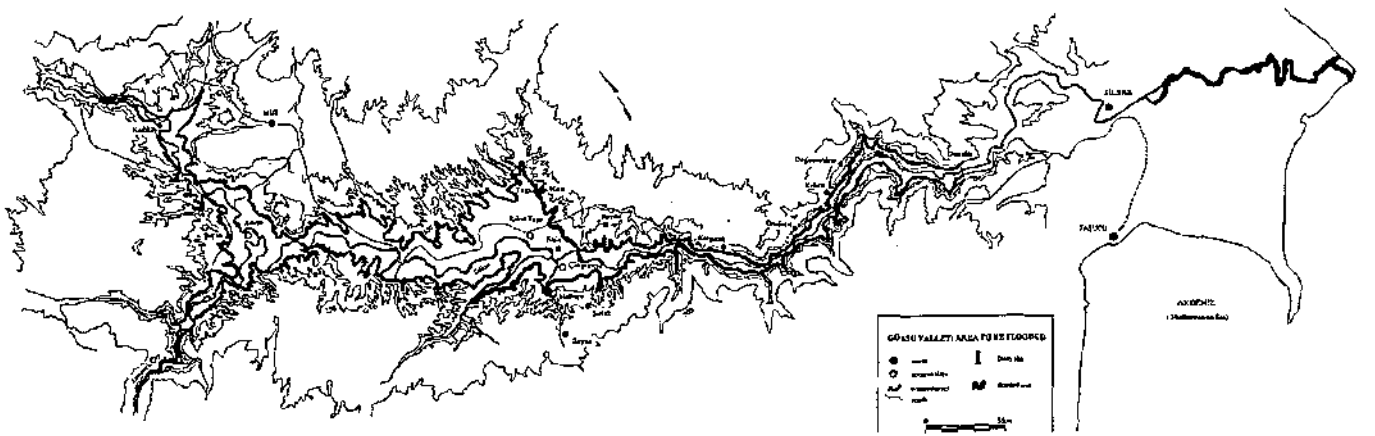

Fig. 1: Map of lower Göksu valley showing area to be flooded by the Kayraktepe barrage

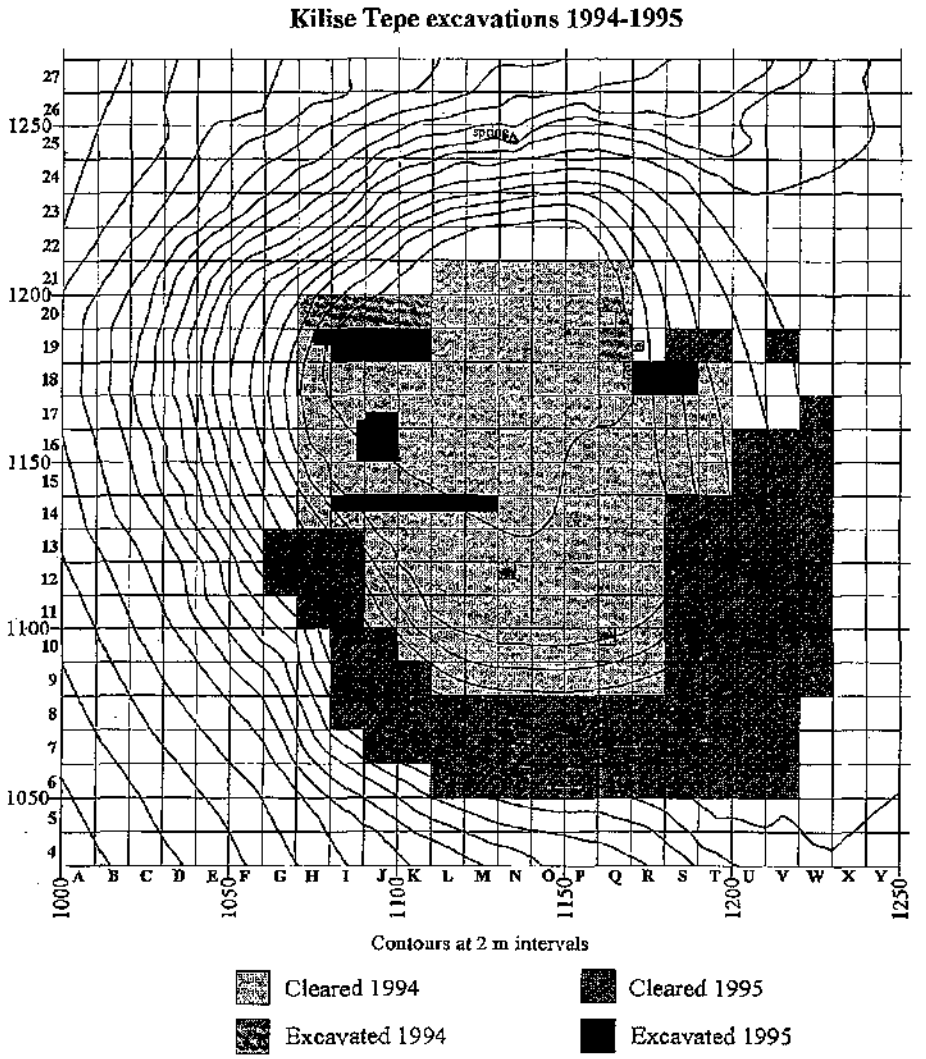

Fig.2 : Plan of Kilise Tepe showing areas investigated 1994-5

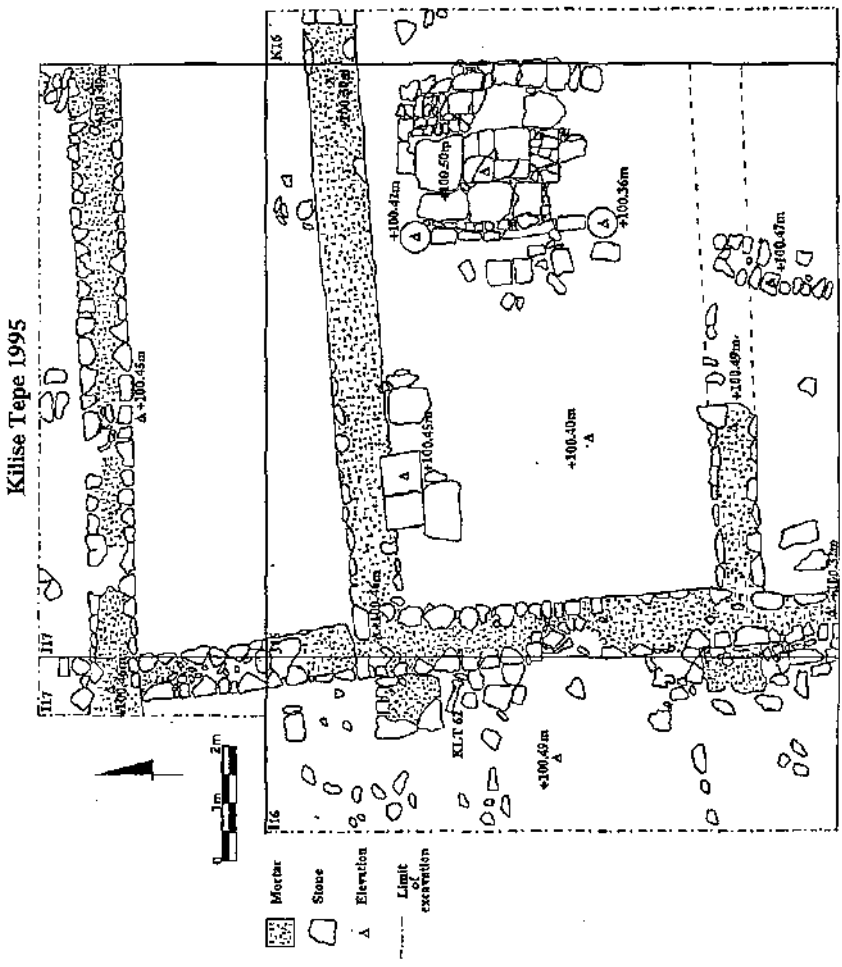

Fig. 3: Plan of church after surface clearance 1995

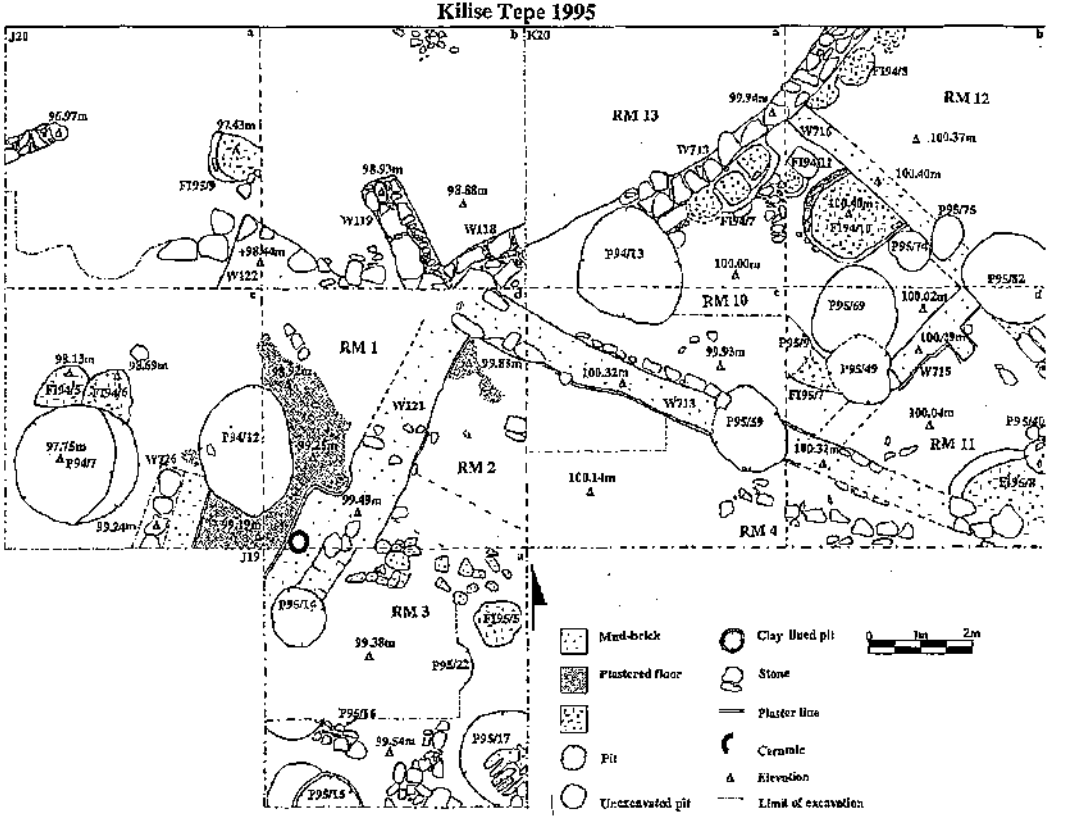

Fig. 4: Plan of Level II burned building in J/K19-20

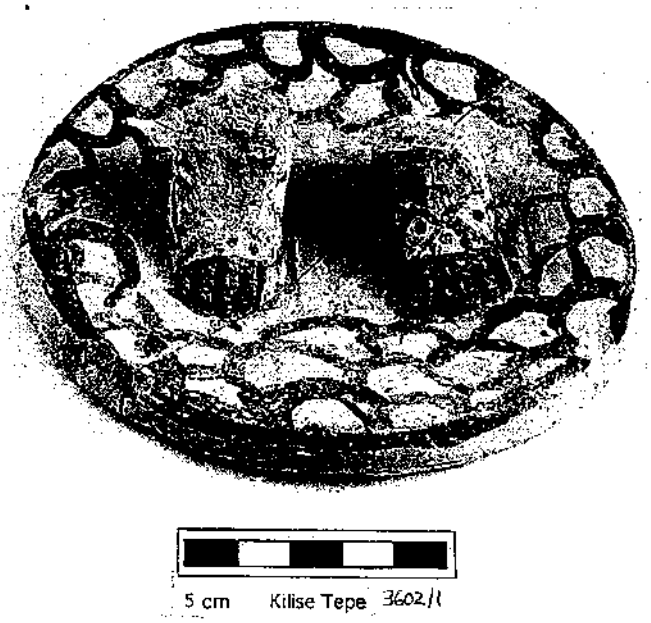

Fig. 5: Base of terracotta statuette from K14 (KLT 58)

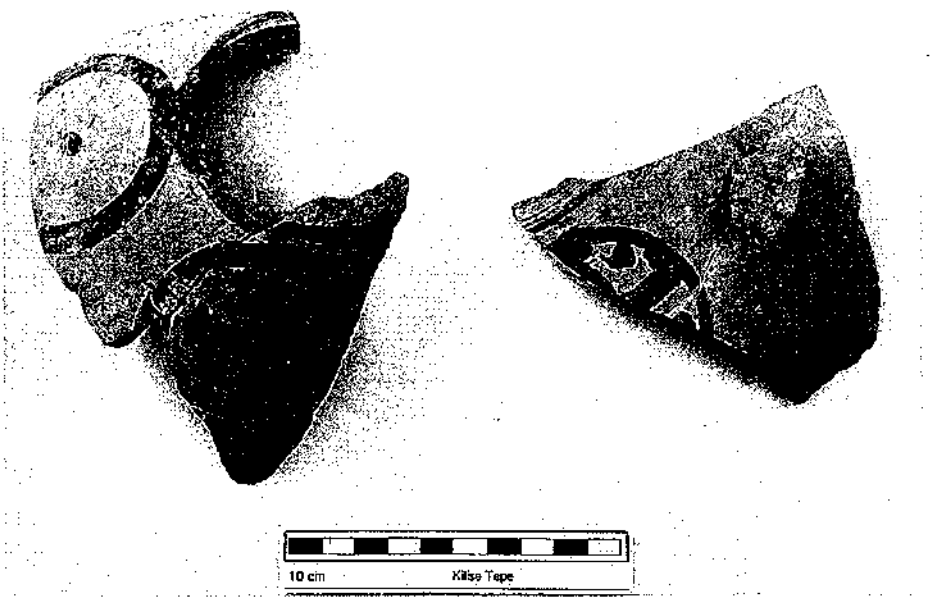

Fig. 6: Monastic Ware sherds from Byzantine levels at NW end

Fig. 7: Red-cross bowl of EB III date from phase e in H20c deep sounding

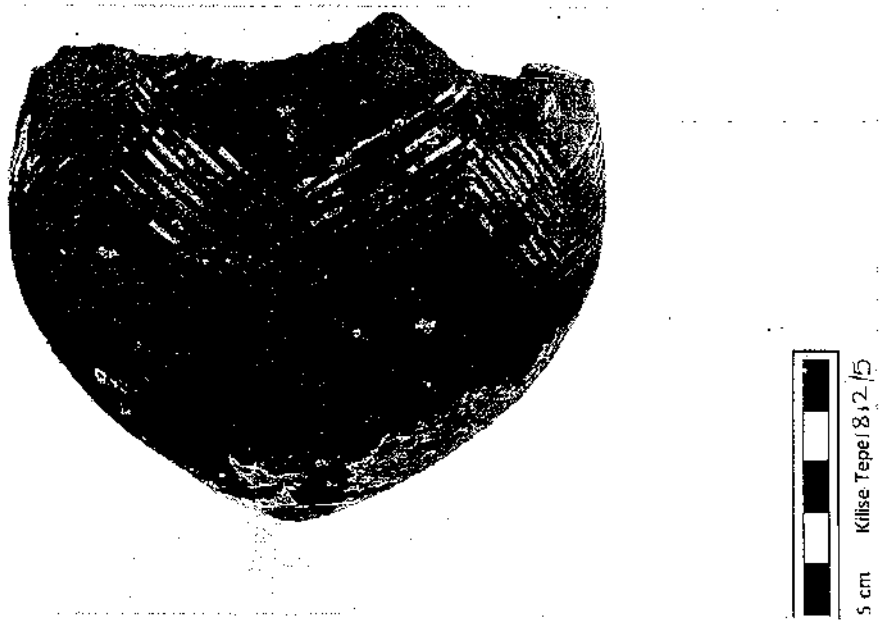

Fig. 8: Tulip-shaped bowl from H20c (phase e)

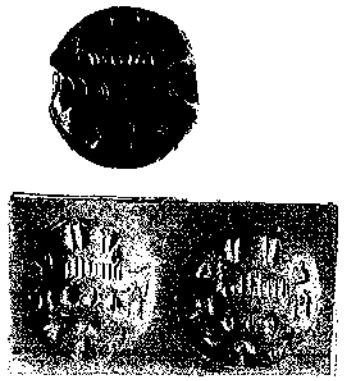

Fig. 9 : Stamp seal of Hittite official Minuwazi from pit fill in 120

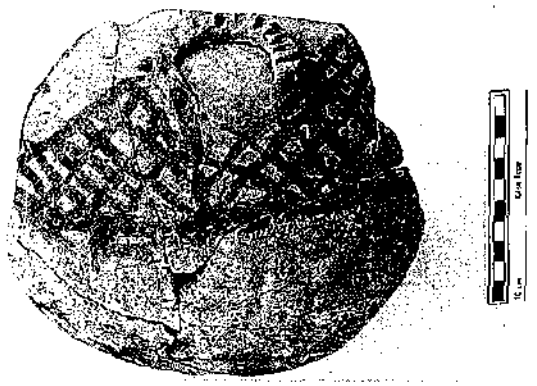

Fig. 10: Red-painted hand-made jar from fill in R18 on east side of tepe

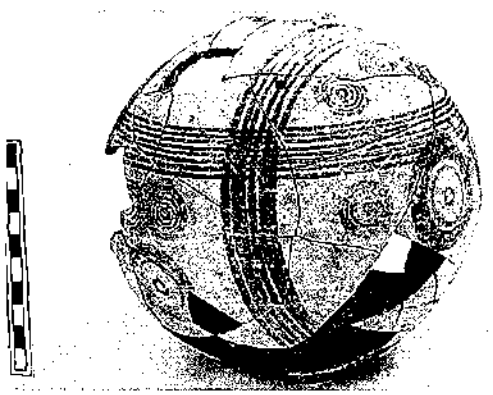

Fig.11: Iron Age jar from pit fill in R18

1995 YILI HARMANÖREN MEZARLIK KAZISI

Mehmet ÖZSAİT *

1993 yılında Göller Bölgesi Projesi içeriğinde başlanılan kazılara[1], 1994 yılında ekonomik önlemler nedeni ile devam edilememiştir. 1994 yılında İ.Ü.Araştırma Fonu'nun desteğiyle restorasyon çalışmaları yapılmış, 1993'de kaldırılan mezar küplerinden bir kısmı temizlenmiş, tümleme çalışmalarına başlanmıştır. 1995 yılı kazılarına Isparta Müzesi adına, bilimsel başkanlığımız altında, İ.Ü.Araştırma Fonu'nun mali desteğiyle devam edilmiştir[2]. Alan yöneticiliğini Arkeolog Nesrin Özsait'in yaptığı kazılara İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi Hamdi Şahin, yüksek lisans öğrencilerimizden Mehmet Açıkalın, Figen Şahin, Hülya Yılmaz, Arkeolog Güzin Kıral, Arkeolog Tuğçe Akbaytogan, Arkeolog Dilek Sever, lisans öğrencilerimizden Cumhur Sarı, Faik Kayhan, Mehmet Akgün, Hatice Gündoğdu, İ.Ü.Cerrahpaşa Tıp Fakültesi lisans öğrencisi Bilge Özsait, Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi Özdemir Koçak, Mimar H.Işıl Özsait, Bursa Paşalar Kazısı ekibinden Vedat Mutlu, Kimyager Nihal Ozan ve Isparta Müzesi'ni temsilen Arkeolog Sedat Heper katılmışlardır[3].

(*) Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğr. Üyesi, FEN PTT, 34459 Beyazıt-ISTANBUL

(1) M. Özsait, "1993 Yılı Harmanören (Göndürle) Mezarlığı Kazısı", *Göller Bölgesi Arkeolojik- Kültürel-Turistik Araştırma ve Değerlendirme Projesi 1993 Yılı Çalışmaları* (Ankara1994), s. 29-41, Şek. 1-5, Res. 1-6; " 1993 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı", *KST* XVI/II, 1995, s. 153-174

(2) 622/070794 numaralı projemizi destekleyerek bize huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan İ.Ü. Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'ne ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na candan teşekkür ederim.

(3) Büyük özveri ve uyum içinde çalışan ekip üzerlerine yürekten teşekkür ederim. Ekibimize Paşalar Kazısı ekibinden yardımcı elemanlar gönderen ve kazılarımız sonucu bulduğumuz iskelet kalıntılarını incelemeye alan, ayrıca, bizi bu konularda bilgilendiren Sayın Prof. Dr. Berna Alpagut'a teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

1995 yılı kazı sezonunda[4] Harmanören'de 5x5 boyutlarında dört açmada çalıştık (Plan: 1). E Açması'ndan onüç, F Açması'ndan dört, G Açmasından dört, küp mezar açığa çıkarttık. H Açması boş olup, bizi arazinin yapısı bakımından aydınlattı. Önceki kazı sezonunda olduğu gibi bu seferde taş sanduka, toprak mezar gibi diğer mezar tiplerine rastlanılmadı. Tespit edilen ve ele geçirilenlerin tümü küp mezarlardır. Mezar küpleri hemen hemen bir sıra izlemekte olup ağız açıklıkları doğuya yönelmiştir. Kuzeydoğuya ve güneydoğuya sapmalar vardır.

AÇMA E (Çizim:I-Topografik Planda R-S7)

Çok tahrip olmuş (Resim: 1). Bilhassa açmanın batı yarısı defineciler tarafından çok fazla dağıtılmış. E 1 diye tanımladığımız mezar adeta bir moloz yığını şeklinde. Kazmadan kısmen kurtulanlar ise çok ezik ve kırıklı. Mezar E 2, E 3 ve E 4 bunlar arasındadır.

Mezar E 2 (Resim: 2) üst destek taşlarının kaybolmasına karşın çok büyük olan ağız kapak taşı yerinden oynamamış. Arkasındaki Mezar E 3'ün kapak taşları ve destek taşları kaybolmuş, üstü dağılmış. E 3 küpünün özelliği gövdesinin diple birleştiği kısımda akıtacak olması (Resim: 3). E 2 ve E 3'ün düz dipli olmasına karşın E 4 kaide dipli ve gövdeden kaideye geçişte dışarı taşkın akıtacağı var. Vasıflandırılamayan kemik parçaları veren bu üç mezardan E 4'te bir topuz başlı tunç iğne (Resim: 3) ile bir halka ve iki tunç küpe ele geçti.

Kırmızı açkılı, düz dipli, geniş gövdeli bir mezar küpü olduğu anlaşılan E 6'nın ele geçen alt gövde parçasında (Resim: 5) gömüden arta kalan cranium ve diğer kemik parçaları, bir ağırşak ve bir tunç topuz başlı delikli iğne (Toggle-Pin)[5] bulundu (Resim: 4).

Mezar E 8 ise, yalnızca açma duvarı kenarında kalan bir kulp içeren alt ağız parçasından ibarettir. Açma temizlenirken toprak arasından ele geçen keramik parçaları bu küpe ait olsa gerek. Burada çok dağılmış iskelet kalıntıları ve siyah açkılı, gaga ağızlı, yöreye özgü yiv bezemeli çanak çömlek parçaları görüldü.

Bu açmada çıkan E 5 ve E 9'un el değmemiş buluntuları bize küp mezar yapısı hakkında güzel fikir verir.

(4) Kazılarımız sırasında ekibimizin barındırılmasındaki ihtiyaçlarımızın karşılanmasında bizden yardımlarını esirgemeyen Isparta Valiliği'ne, Kültür Müdülüğü'ne, Müze Müdürlüğü'ne, Atabey Kaymakamı Sayın Musa Uslan'a, Atabey Belediyesi Başkanı İzzet Kutlu'ya ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne candan teşekkür ederim.

(5) Bkz. M.Özsait, *KST* XVI/II, 1995, s. 155, nt. 6.

Mezar E 5 (Resim: 6) geniş ağızlı, dar dipli, dört simetrik, eş kulplu olan mezar küpü ağız açıklığı, dik kenarı yukarı gelecek şekilde büyük üçgen bir taşla kapatılmış. Kapak taşının arkası iri tarla taşlarıyla desteklenmiş. Boyun ve omuz kısmı, yassı iri taşlarla örülerek korunmaya alınmış, mezar küpünün gövdesinin etrafı da küçük taşlarla desteklenerek taş ve toprakla gövde örtülmüş (Resim: 7). Bu el değmemiş;, tahrip olmamış mezar, bize küplerin üzerlerinin taş ve toprakla doldurulduğunu gösteriyor. Belki bu kapak taşlarının ucu açıkta bırakılarak belirtiliyordu. Küpün dibi de taş dolguya oturtulmuş, ağız altına toplama yassı taşlar konularak hem ağız yükseltilmiş, meyil verilmiş, hem de küpün ağızı desteklenmiştir. İn situ olan iskelet doğal tahribata uğramış. Kemiklerin durumundan gömünün hocker şeklinde olduğu anlaşılıyor. Cranium yakınında iki tunç küpe bulunmuştur.

Mezar E 9 (Resim: 8) bize iki küpten oluşan mezarlara örnektir. Gömünün olduğu ana küpün ağız kısmı yassı iri taşlarla yükseltilmiş, aynı şekilde büyük tarla taşı ve toprak üzerinde yükseltilen kapak küpü ile örtülmüş. Bu şekilde mezara bir meyil verilmiş. Kapak küpü yanlarından iri, düz taşlarla desteklenmiş, diğerlerinde olduğu gibi küpün dibi de kocaman bir tarla taşı ile korunmaya alınmış. Yüzeyden 20 cm altta rastladığımız bu kapak küpünün üstü de herhalde büyük taşlarla örtülüydü. Küpün boynunun iki yanına dikine yerleştirilen büyük iki uzun tarla taşı üzerinden aşırmalı taş-toprak örgü izlenmekte (Resim: 9). Bu toplama ufak taşlardan oluşan koruma dokusu küpün boynu boyunca çepeçevre devam etmekte. İskelet çürümüş fakat ele geçen cranium ve bazı uzun kemikler in situ. Ölünün sola doğru ve hocker durumunda yatırıldığı gözlenebiliyor. Bu, diğer gömülerden farklılık gösterir. Hediyeler ölünün başı ile kalçası arasında düz bir hat şeklinde sıralanmış (Resim: 10). İki gaga ağızlı testi, aralarında küçük çömlekçik (Resim: 11), omuz bölgesine gelen yerde bir tunç halka ele geçen buluntulardır.

Mezar E 7 bu açmada ele geçen en küçük küptür. Çok çatlak olmasına karşın tamdır. Ağzı büyük düz bir taşla kapatılmıştır. Gömü yoktur. İki gaga ağızlı testi küpün içini doldurmaktadır (Resim: 12). Altlarında bir topuz başı iğne (Resim: 4), önlerinde küpün ağzına yakın bir tunç iğne bulunmuştur. Hediye küpü veya anı mezarı olabilir.

Mezar E 11 ve E 12, E 5'in arkasındaki taş yığını dikkate alınarak, açmanın B-C batı duvarında cep açılarak elde edildi (Çizim: 1). Her ikisinin de kapak taşları yerinden oynamış. Büyük toplama taşlar arasında dikine duran yassıca taş E 11'in kapak taşı olsa gerek. E 12'nin ağzını örten taşlar ise kaybolmuş. Küplerin her ikisi de çok kırık ve ezik. E 11'de birden fazla gömüye rastlanıldı (Bkz.Mezar E 13).

Mezar E 12 içinde yalnız kemik parçaları olmasına karşın, küpün dışında omuzun üzerindeki destek taşları arasında çok sıkı olarak yerleştirilmiş bir çömlekçik ile gaga ağızlı testicik bulduk (Resim: 15).

Mezar E 13, E II'in içinde önceki gömü kaldırılmadan yapılmış ikinci bir mezardır. Önceki gömünün üstüne orta boy tarla taşlarıyla desteklenerek yerleştirilen büyük bir çömlek ağzı gene toplama taşlarla örtülerek, yarım çömlek parçalarıyla korunmaya alınmış (Resim: 13). E 13 küçük bir çocuk iskeleti kalıntısı ile çok okside olmuş bir halka içermekte. İskeletten yalnız cranium parçaları ile iki ince uzun kemik parçası kalmış. Dışa dönük ağızlı, halka kulplu, yuvarlak gövdeli, düz dipli ve çark yapımı bu çömlek bizi ilk bakışta Orta Tunç Çağı başlarına götürmektedir (Resim: 14). Burada iki soru ile karşılaşıyoruz: Ya öncekiyle, çömlekteki çocuk gömüsü aynı aileye ait, yakın zaman, veya uzak zaman gömüleri. O halde E II'in de Orta Tunç olması düşünülebilir. Fakat E 13 kaldırıldığında başı küpün ağzına yakın kemik sıralamasından hocker durumunda yerleştirildiği anlaşılan bir gömüye ait cranium ve uzun kemik parçaları bulundu. Daha önceki gömülerin varlığı E II'in karın kısmında femurların altlarında görülen iki cranium ve diğer kemik parçalarından anlaşılmaktadır. Bu durumda E II içinde aynı veya değişik devirlere ait üç gömü vardır. Buna göre, İlk Tunç 2 mezarı açılarak ya aynı devirde veya daha sonra ilkler geriye iteklenmiş, ikinci gömü yapılmış, Orta Tunç Çağı'nda ikinci gömü ile ilgili veya hiç ilişkisi olmayan küçük çocuğun mezarı konmuş. Bu mezarın tesadüfen mi seçildiği yoksa aralarında bir akrabalığın olup olmadığı ancak DNA tespiti ile mümkün olabileceğinden şimdilik düşünceden öteye gidemeyecek.

AÇMA F (Çizim: I-Topografik Planda S 7)

Küpleri farklı dört mezar tespit edildi. İki küpten oluşan Mezar F 1 ve ağız açıklığı düz bir taşla kapatıldığı anlaşılan Mezar F 2'nin içleri boştu.

Mezar F 3 (Resim: 16) bu açmada dışa dönük ağzı, yuvarlak gövdesi, düz dibi, tipik tutamak çıkıntıları ve çark yapımı ile bizi Orta Tunç Çağı başlarına götürmekte. Ayrıca küpün yerleştirilmesi ve kapatılması da diğerlerinden farklılık göstermekte. Ağız açıklığı öne değil, daha yukarı bakmakta ve ancak örtecek kadar büyüklükte düz bir taşla kapatılmış, çevresi ve üstü küçük taşlarla örtülmüş. Küp jeolojik tabaka kazılarak, kırk derece meyille, gene taşlı zemine oturtulmuş ve toprakla arası ufak taşlarla sıkıca desteklenmiş. Bu seneki en sağlam ve tam gömüyü bu mezar vermiştir (Resim: 17). Ölü hafifçe sağa doğru hocker du-

rumunda yatırılmış, baş zamanla göğüs üzerine düşmüş. İn situ iki tunç küpe ve bir hızma diğer buluntulardır.

Ağız kapak taşı kaybolan Mezar F 4 değişik bir buluntu verdi. Vasıflandırılamayan ufak kemik parçası, bir delikli iğne, ortası delik bir disk ve üç yüzük ile 'U' şeklinde bir tunç obje. Üç yüzük birbirine geçmiş ve bunların arasından 'U' şeklindeki obje geçirilmiş olarak grift şekilde bulunmuştur (Resim: 18). Yuvarlak disk ise bu yüzükler kaldırıldıktan sonra ortaya çıkmıştır[6].

AÇMA G (Çizim: 2- Topografik Planda R 6-7)

Bu açmada insanın ve doğanın yaptığı her iki tahribat da görülmektedir.

Mezar G 1 tüm taşları tam. Hiç bozulmamış fakat çok ezik ve kırık küçük bir küp. Mezar G2 ağız taşının kaybolmasına karşın destek taşları tamam olup kaide dipli, emzik akıtacaklı küplerdendir. Her iki mezar da boş olup bebek veya anı mezarıydılar.

Mezar G 3 defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Açmanın en kuzeyinde yalnız düz dip parçası ile alt gövdesinin bir kısmı kalmış büyük bir küptür. Burada elenen toprağın arasından çıkan küçük çanak çömlek parçalarından siyah açkılı keramiklerin varlığı anlaşılıyor. Bunlar iki küçük gaga ağızlı testi ve bir çömleğe aittirler. İp delikli tutamak ve çizgi bezeme veren parçalar bize A 10 yanında bulunan tipte bir çömlek olduğunu gösteriyor[7]. Bu parçalar ile beraber çok sayıda vasıflı ve vasıfsız kemikler bulunmuştur. Küpün dibinde iki kafa tası ele geçmiştir. Bu kısımdaki toprağın renginin değişik olması kremasyonu hatırlatıyorsa da kemiklerde yakma görülmedi.

Mezar G 4 bize bu açmada sezonun üçüncü Orta Tunç Çağ küpünü verdi. Orta boy, ağız yakınında dört eş tutamaklı, çark yapımı mezar küpü, kırk derecelik bir meyille, ağız açıklığı güney doğuya yönelik yerleştirilmiş. Kapak taşı kaybolmuş. Burada da hocker durumunda gömü var.

(6) Buna en yakın analoji, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Semayük buluntuları arasında görülmektedir.
(7) Bkz. M. Özsait, *KST* XVII/II, 1995, s. 155 vd., Res. 10.

AÇMA H (Topografik Planda R 6)

Burada şimdiki toprak yüzeyinin 30-40 cm derinliğinde, kazılamayacak kadar sert ve küçük taşlı bir jeolojik zemine ulaşıldı. Bu açma bize mezarlığın kuzeye yayılımı hakkında bir fikir vermektedir. Tunç Çağı'nda yaşayanlar kazabildikleri yere kadar mezarlarını yerleştirmişler, ölülerinin mezar küplerini sağlam zemine oturtmaya çalışmışlar. Bu durumda mezarlık yayılım alanı kuzeye doğru genişlememiş doğu-batı doğrultusunda ilerlemiştir.

Şimdiye kadar yapılan kazılar, M.Ö.III. bin yılının ilk yarısının ortalarından ikinci yarısının sonlarına kadar olan döneme ait buluntular vermiştir. Bu durum Göndürle Höyük yüzey buluntularıyla da uygunluk sağlıyordu. 1995 yılı kazılarımızda ilk kez Orta Tunç Çağı başlarına tarihleyebileceğimiz buluntular elde etmemiz, bu mezarlık alanının sürekli kullanıldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Önümüzdeki yıllarda yapılacak kazıların konuya açıklık getireceği inancındayız.

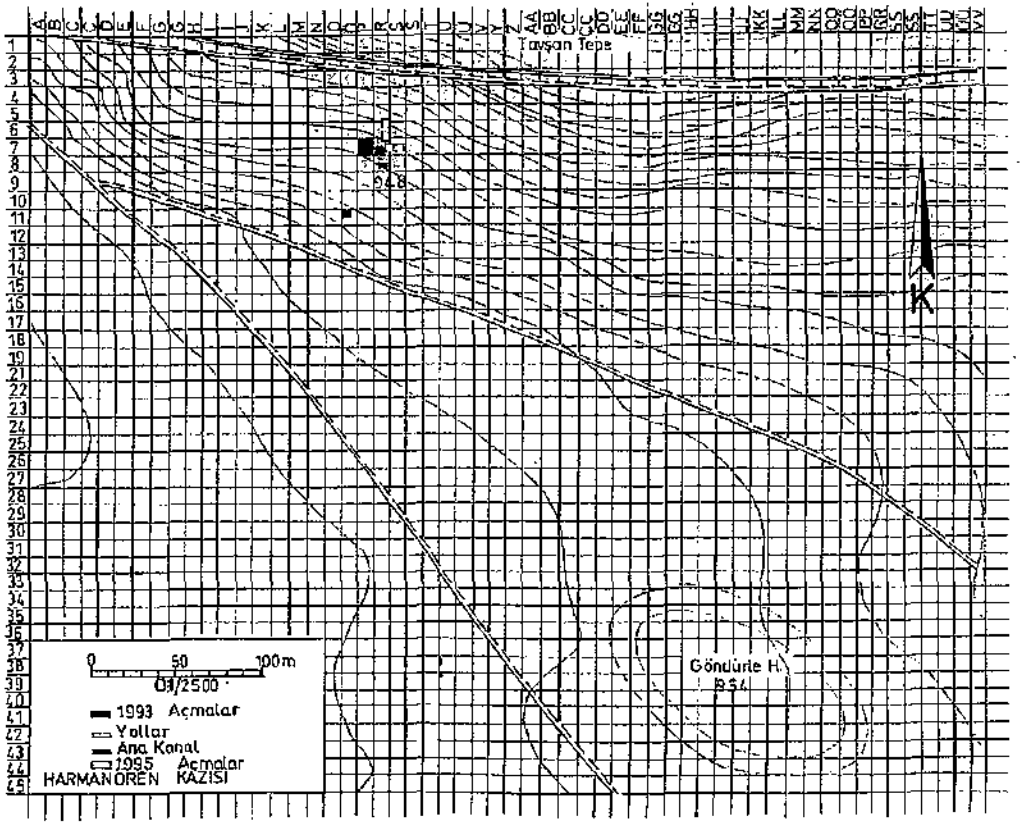

Plan 1: Kazı alanı ve Göndürle Höyük

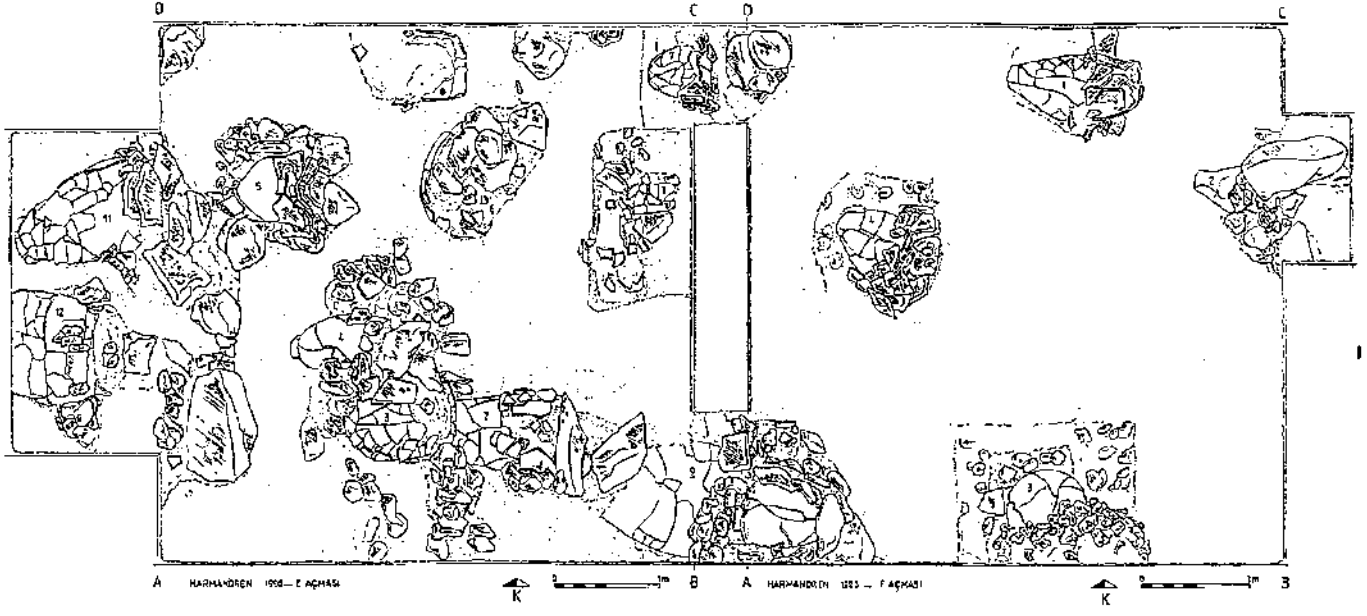

Çizim 1: Açma E ve F

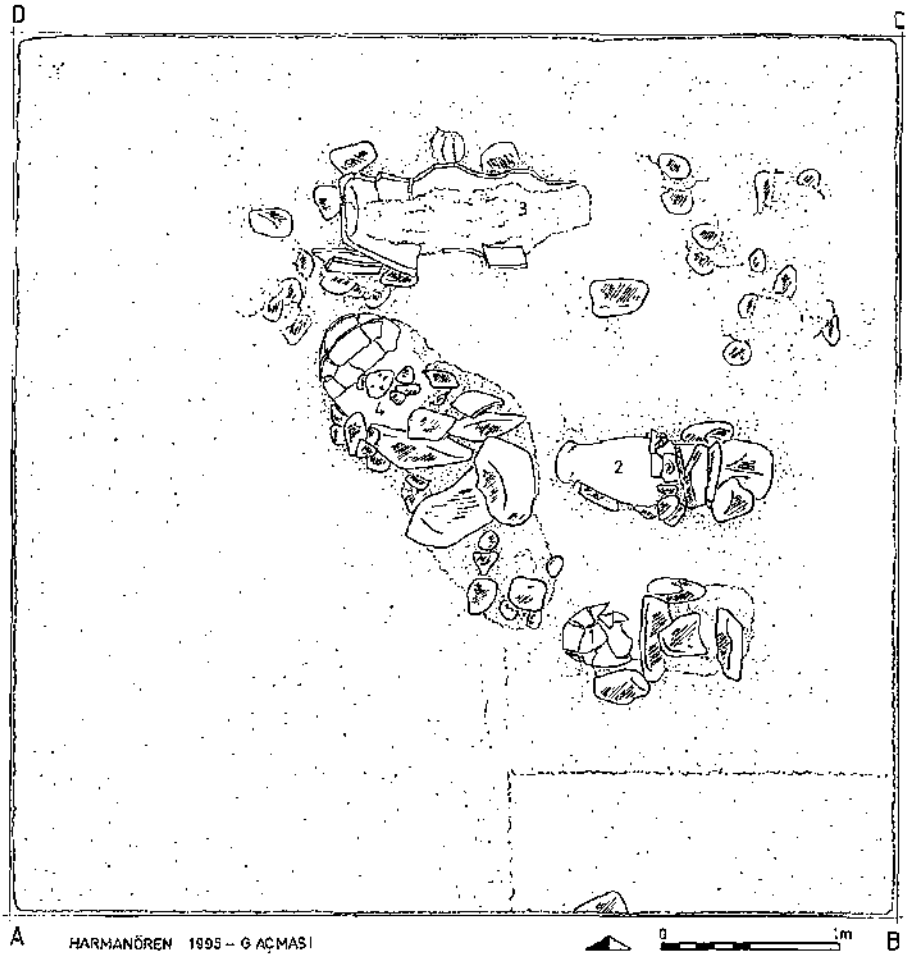

Çizim 2: Açma G

Resim 1: Açma E, batıdan

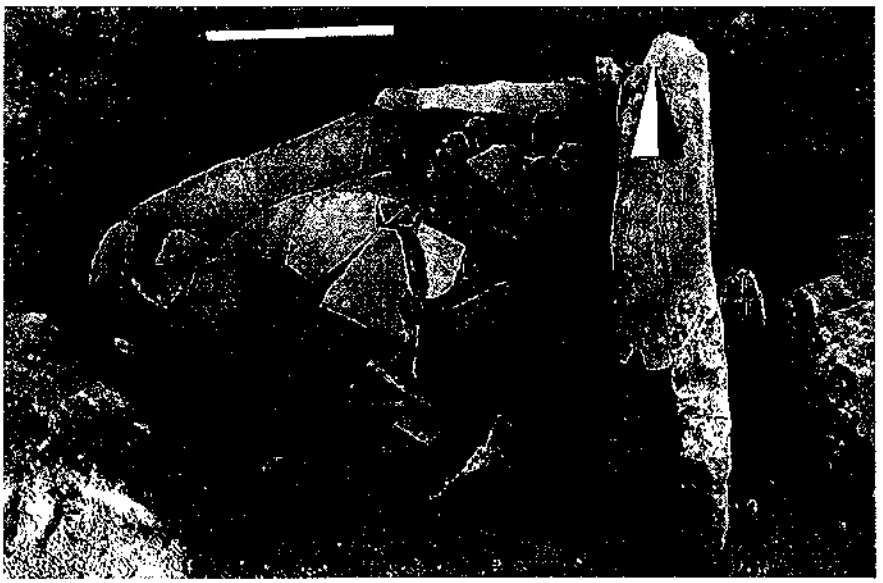

Resim 2: Mezar E 2

Resim 3: Mezar E2, 3, 4

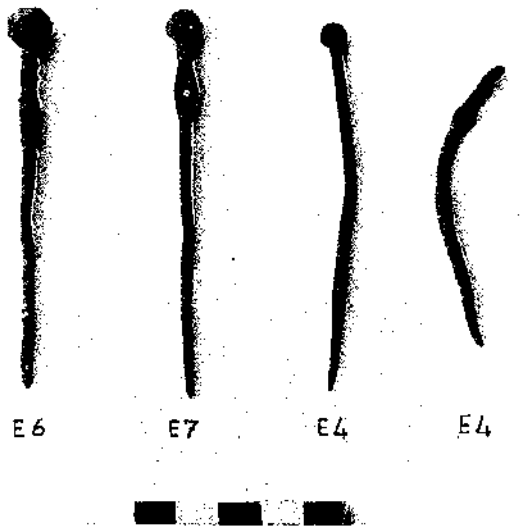

Resim 4: İğnelerden bir grup

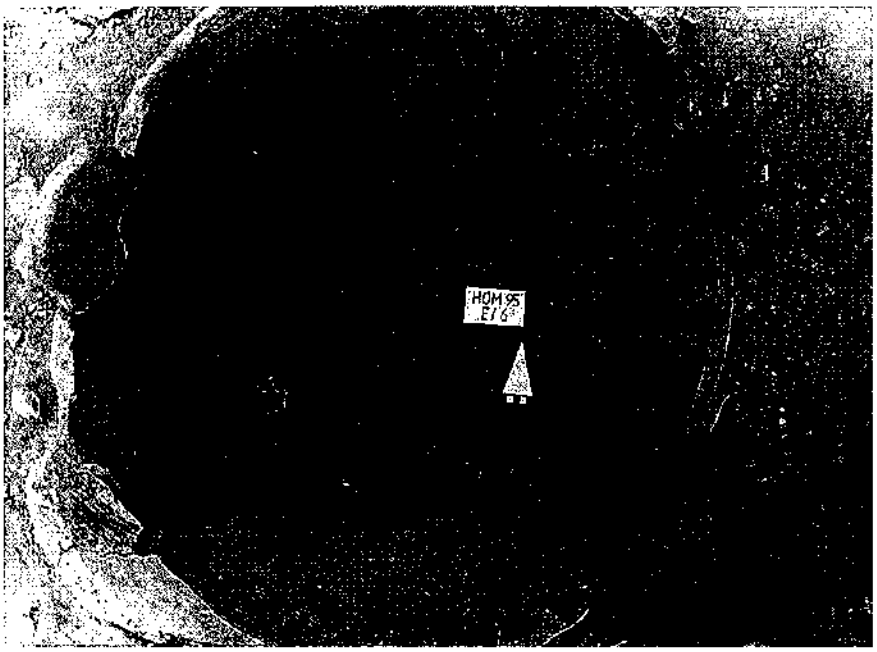

Resim 5: Mezar E 6

Resim 6: Mezar E 5

Resim 7: Mezar E 5

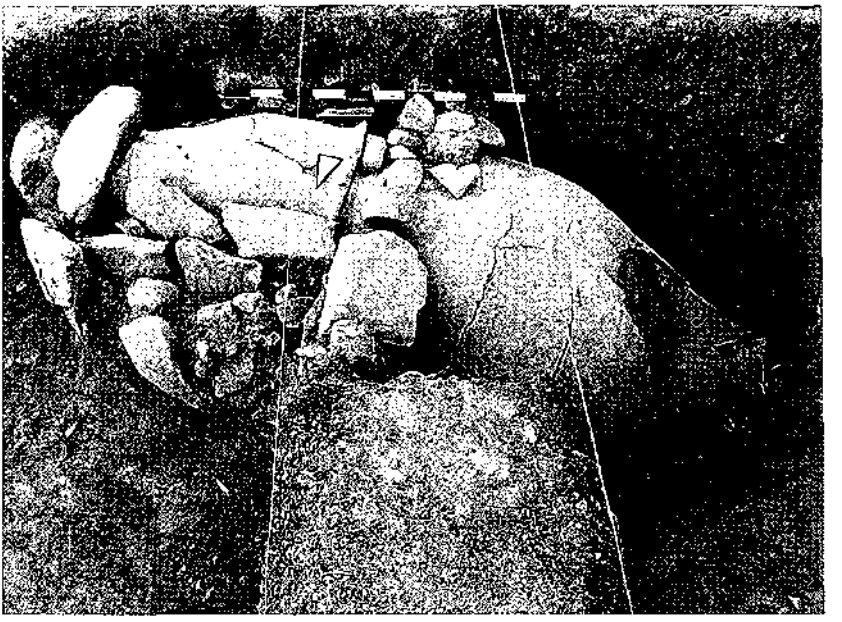

Resim 8: Mezar E 9

Resim 9: Mezar E 9

Resim 10: Mezar E 9 ve buluntuları

Resim 11: Mezar E 9 buluntuları

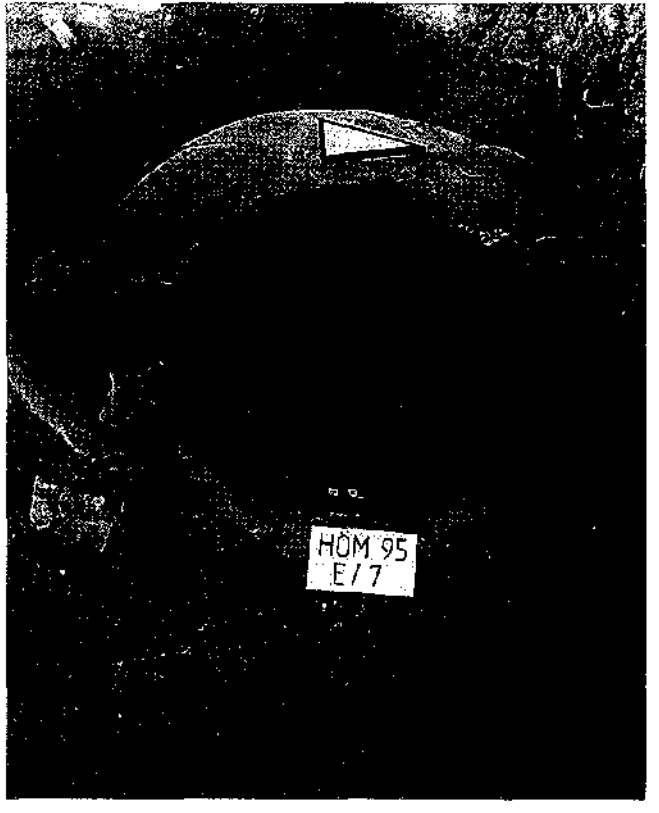

Resim 12: Mezar E 7

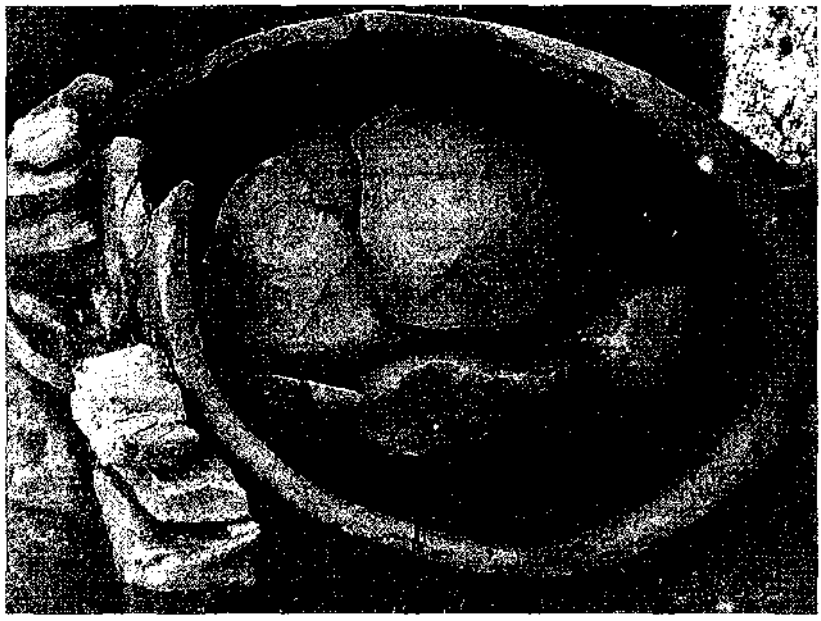

Resim 13: Mezar E 13

Resim 14: Mezar 11, E 13

Resim 15: Mezar E 12

Resim 16: Mezar F 3

Resim 17: Mezar F 3

Resim 18: Mezar F 4 buluntuları

GORDION 1995

*G. Kenneth SAMS**
Mary M. VOIGT

For work in 1995, the Gordion Archaeological Project expresses its profound gratitude to the General Directorate of Monuments and Museums for its continued support and for the warm cooperation enjoyed with the Directorate. Special thanks are extended to Prof.Dr. Engin Özgen, Mr. Kudret Ata, Mr. Kenan Yurttagül, and Mr. Osman Özbek. The late Mr. Özbek epitomized the spirit of collegiality and good will that distinguishes the General Directorate. Continued indebtedness is also offered to the Directorate of the Museum of Anatolian Civilizations for its many helpful services and support, especially Mr. İlhan Temizsoy and Mr. Vahap Kaya. Mr. Mehmet Akalın served most competently and effectively as Representative of the Ministry of Culture. The Project is grateful to him for his many services and assistances, and for the fine spirit of cooperation, helpfulness, and good humor with which he carried out his duties. Mr. Akalın was joined later in the season by Ms. Ayşe Toker as a second representative to oversee a major move of antiquities (see below). We profited much from Ms. Toker's years of experience as a museologist and manager of antiquities; we thank her profusely for her ingenuity, good will, and patience in working with us toward a successful move. As in past years, all activities were conducted under the auspices of The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Jeremy Sabloff, Director), with the continuing cooperation of the University of North Carolina at Chapel Hill, the College of William and Mary, the Royal Ontario Museum and the University of Toronto, and the Texas Memorial Museum of the

(*) Prof. Dr. G. Kenneth SAMS, Department of Classics CB #3145, 212 Murphey Hall, University of North Carolina Chapel Hill, NC 27599-3145 USA,
M.M VOIGT Department of Anthropology College of William and Mary Williamsburg, VA 23185 USA

University of Texas at Austin. Major support for the work was provided by the University of Pennsylvania Museum, the National Endowment for the Humanities (a U.S. federal agency), the Social Science and Humanities Council of Canada, the Royal Ontario Museum, Türk Hava Yolları, T.C. Ziraat Bankası, the Aircraft Engines division of General Electric, Foster Wheeler Construction, Inc., the Samuel H. Kress Foundation, Mr. Michael R. De Luca, and other private donors.

The 1995 season included the following activities: I.) Excavation; II.) Architectural Conservation and Site Enhancement; III.) Object Conservation and Storage; IV.) Conservation and Study of Furniture and other Wooden Objects in Ankara.

I. Excavation

The following report on excavation during 1995 was written by Mary M. Voigt, who directed excavation and survey. T. Cuyler Young, Jr. supervised work in the Northwest Quadrant.

Excavation during 1995 continued a systematic examination of the ancient city that began in 1993 (Map 1; see also Sams and Voigt 1995; Voigt 1996a). Our research focussed on the recovery of material dated to Middle and Late Phrygian times (Phases 5 and 4 in the Yassıhöyük Stratigraphic Sequence, ca. 700-330 B.C.) in an attempt to assess the impact of Achaemenid rule on the settlement. Although this report is limited to the results of excavation, other long-term field projects continued, including regional surface survey, geomorphological and ethnobotanical surveys of the Sakarya valley, and an ethnoarchaeological study of Yassıhöyük village.

The Middle Phrygian Period (YHSS Phase:5)

The Middle Phrygian settlement at Gordion represents a new foundation following a catastrophic fire that destroyed the Phrygian capital ca. 700 B.C. Excavation carried out on the eastern half of the Citadel Mound by Rodney S. Young from 1950 to 1973 documented formal ashlar structures with deep rubble foundations. The foundations were set within a 3 to 5 m. deep layer of clay that sealed the ruins of the 8th century Early Phrygian palace quarter (YHSS Phase 6A). This eastern building complex was surrounded by heavy fortification walls, and bordered to the west by a low-lying street (DeVries 1990: Fig. 7). Recent soundings on the western half of the Citadel Mound have established the presence of an equivalent clay layer beneath more lightly

built Middle Phrygian domestic structures (Operations 17 and 30 on Map 2; Sams and Voigt 1995:375; Voigt 1996a:435-436). We can therefore reconstruct two high mounds separated by a street.

Our picture of the Middle Phrygian town was further altered in 1995 by excavations within two areas of the Lower Town (Map 1, Areas A and B). The Lower Town is bounded by massive stone walls that extended out from a mudbrick fortress (the Küçük Höyük). Excavations by Machteld Mellink had documented the construction of this fortification system during the Middle Phrygian period, and its destruction in the third quarter of the 6th century, presumably by the Persians (Mellink 1991:653). This season, deep soundings in Areas A and B revealed that the construction techniques used on the citadel were also employed in the Lower Town. Along the inside of the fortification walls, an artificial terrace was created by laying down a thick layer of construction fill; both monumental structures and ordinary houses were built on top of this terrace.

Monumental architecture was exposed in Lower Town Area A. In Operation 27, we cleared a massive Middle Phrygian ashlar wall ca. 2 m wide resting on a 4 m wide rubble foundation set in an artificial fill (Plan:1; Photo: 1). As is the case for contemporary buildings on the Citadel Mound, these Middle Phrygian foundations were not cut into the fill, but instead both clay and rubble were laid down at the same time. The foundations in Operation 27 were badly robbed, but again, the fill extended between individual pieces of rubble along the foundation edges. To the southwest of this wall lay a series of hard-packed surfaces that had been disturbed by a later storage pit. On the opposite (northeast) side of the wall, we excavated one corner of a rectilinear structure that was more lightly built, with walls ca. 1 m wide. Nevertheless, the same construction principles were used for this building as in the larger wall: stone slabs were set on rubble foundations, with thin pieces of wood sometimes laid between wall slabs. The building to the northeast of the 2 m wide wall is at a higher absolute level than the packed surfaces to its southwest. This suggests that the larger, long wall bounded a terrace supporting one or more stone buildings lying to the northeast. The preserved height of the large wall where it entered the west balk of Operation 27 suggests that it extended above the terrace surface, separating the building(s) from an open area or street to the southwest.

Domestic architecture dated to the Middle Phrygian period has been documented in Lower Town Area B (Map:1). Excavation of houses with low cobblestone foundations and packed mud (pise) walls was begun in

1994 and continued in 1995. The best preserved house consisted of a row of similarly sized rectangular rooms and courtyards (Plan: 2). Open spaces between buildings were relatively small, and often had small stone platforms or hearths (Plan: 2; Voigt 1996a:Fig. 14). The recovery of a stone (steatite?) mold for small pieces of jewelry testifies to the use of these areas for manufacturing activities. Lying in the wall debris covering one of these Middle Phrygian structures was an imported Attic vessel (Little Master cup) dated ca. 550-525 B.C. The burned debris of the nearby Küçük Höyük fortress also contained Little Master cups, suggesting that the houses may have been abandoned when the fortress came under siege. Beneath the mid-6th century houses in Area A lay a series of similar structures with cobble foundations and, in one case, a white plastered floor. The lowest building rested on a deep deposit that did contain some cultural material, but was stratigraphically undifferentiated, indicating the deposition of a layer of construction fill.

The Late Phrygian Period (YHSS Phase :4)

Occupation levels dated to the Late Phrygian period were exposed within all three topographic areas of the settlement in 1995. Wherever we have a long stratigraphic sequence -- on the eastern and western sides of the Citadel and in the Lower Town -- we can now document a major break in several aspects of material culture during the third quarter of the 6th century, including domestic architecture. Houses built at Gordion during the late 6th to late 4th centuries differ in both construction techniques and plan from those of the preceding Middle Phrygian phase. For example, in Lower Town Area B Late Phrygian houses consisted of a single room, contrasting with the agglutinative multi-roomed Middle Phrygian houses in this area (see below). Whereas the floor of Middle Phrygian houses lies at the same level or only slightly below the contemporary exterior surface, the floor of most Late Phrygian houses lies well below grade. Most if not all of the Late Phrygian houses were set in pits that were lined with stone and mud walls, sometimes reinforced with timber posts. Settlement organization also differs, at least in the Lower Town. Research carried out from 1993 to 1995 exposed an area of more than 500 m. sq. in Area B, uncovering a series of isolated pithouses separated by open spaces that bear no evidence of outside activities (Plan: 3).

The best preserved structure in Area B is the largest as well as the latest, tentatively dated to the 4th century B.C. (Plan: 4). This house had internal wooden supports for its roof running diagonally across the building. Along its southwestern wall lay a stone paved area.

A smaller structure in Operation 26 was set in a deep pit that had again been cut into the Middle Phrygian architecture (Plan: 3). The walls of this Late Phrygian building were formed by lining the house pit with stone to a height of about one meter and then capping this foundation with packed mud. The floor was mud plastered, but no trace of a hearth was found. This lack of interior fittings raises the possibility that this small subterranean building was actually a "cellar" or storage area lying beneath a house at ground level; on the other hand, there are no postholes in the floor, and it is hard to see how the narrow packed mud walls would have supported a wooden floor and superstructure. Size alone cannot be used to argue that this is not a dwelling since a similar structure in Operation 42 had a hearth, as did analogous buildings on the Citadel excavated in 1989 (Plan:3; Photo:2).

On the western half of the Citadel Mound, both subterranean and surface dwellings were built. The best sequence for this area at present is in Operation 17 near the southwest edge of the mound (Map 2). At the beginning of the Late Phrygian period a house was built with its carefully plastered floor at ground level (Plan: 5; Photo:3). Postholes document wooden supports for the roof, perhaps an indication that the walls were of a light-weight material. At the end of the Late Phrygian period, a very different kind of house was constructed in this area. A relatively well-preserved rectangular pithouse had walls constructed of a single layer of stone set in a pit with sloping sides (Plan: 6; Photo: 4). Both the interior face of this battered wall and the floor were carefully plastered. The interior of the house was partitioned by a mudbrick wall. To one side of the partition was a small kitchen with a neatly built hearth in one corner; the second room had no features and presumably was used for a variety of activities including eating and sleeping.

The single Late Phrygian monumental structure in our sample comes from the Eastern Citadel Mound, which supported the elite quarter of the Phrygian city beginning in the 9th century B.C. Operation 39 was placed on the southwestern edge of the Eastern Mound, adjacent to the so-called "Mosaic Building," excavated in 1952 (Young 1953:9-14, Figs:6-7). This large structure, with its pebble mosaic floors and decorated tile roof, is interpreted by some as an administrative building used by the Achaemenids. Since it lies partially above Building A of the Middle Phrygian period, a date for its construction within the Late Phrygian period could be assumed. In Operation 39 we hoped to obtain more precise dates for the construction and use of the Mosaic Building by excavating adjacent exterior surfaces with accumulations of trash and datable ceramics.

What we found was an architectural puzzle: a series of unusual foundation blocks lying on two sides of the northwesternmost room of the Mosaic Building (Plan: 7; Photo: 5). Three tall, irregularly shaped blocks had very smooth outer (northwest) faces and irregular inner faces; a fourth block had two smooth sides forming a corner, mirroring the western corner of the Mosaic Building room. Large flat slabs extended between blocks at their base, and what seems to have been ground level in an open area to the west. The tops of the blocks were carved semi-engaged column bases, with a quarter column on the western or corner block. A small patch of lime plastered floor was preserved at the level of the top of the blocks (which is slightly lower than the level of the mosaic floor in the adjacent room). This floor extended over the top of the irregular side of the block, leaving the raised column base exposed. We can thus reconstruct a passageway around at least two sides of a mosaic floored room. The shape of the raised column bases, with narrow rectilinear projections to either side, suggests that the half columns faced into a porch that may have had a low wall or balustrade linking the narrow side projections. The date of construction of this porch is still uncertain.

Turning to the economy of the Late Phrygian period, there is abundant evidence that Gordion was heavily involved in long distance trade at this time. Once incorporated into the Achaemenid empire, the city expanded its manufacturing activities as documented by manufacturing debris. In 1995 we found evidence for antler, stone, and gold working on the Citadel; from the Lower Town we recovered debris from bone and antler working. Our previous (1988-89) soundings on the Eastern Citadel Mound provided evidence of smelting and melting, stone working, and ivory carving in areas that had supported public architecture during the Middle Phrygian period. The overall picture is one of small workshops distributed throughout the settlement, processing both local raw materials such as alabaster and antler as well as imported materials such as ivory, copper ore and ingots(?), and gold. Among the finished products imported to Gordion were pottery and glass vessels and perhaps their contents; documentary sources indicate that wine, olive oil, and scented oils were stored in amphorae, lekythoi, and lydions, and it seems highly likely that these traveled east as well.

The Hellenistic Period (YHSS Phase: 3)

The visit of Alexander in 334/3 accelerated a process of Hellenization that had begun in the 4th century at Gordion. As in the transition from the Middle to Late Phrygian periods, archaeological

evidence again shows that a change in political affiliation resulted in significant changes in architecture and settlement pattern. During Hellenistic times the street that ran between the two high mounds was entirely filled in, forming the broad Citadel Mound surface visible today. Two phases of Hellenistic occupation on the Citadel Mound were explored in 1995, in Operations 17, 39, and the Northwest Quadrant (Map: 2), with the longest sequence and most significant results coming from the latter area.

In the Northwest Quadrant, houses dated to the late 4th and early 3rd centuries were cleared, including a relatively well-preserved two-roomed structure in Operation 29. These houses were overlain by thick layers of trash that contained not only food debris but also abundant evidence of metal working, including crucibles and furnace linings. During the mid (?) 3rd century B.C. there was a dramatic change in the use of this part of the settlement. First a large wall was constructed running northwest-southeast, its foundations cut into the earlier Hellenistic trash levels (Plan: 8; Photo: 6). Somewhat later, a very large ashlar building was constructed to the west in Operation 35 (Map: 2). This structure burned, its tile roof collapsing onto the floor. Although there were few finds beneath the tile collapse, a painted bowl firmly dates the final use of this building to the period when Galatians (immigrant Celts) lived at Gordion, and the destruction can be attributed to the army of Manlius Vulso, which arrived in 189 B.C. Although we only excavated one corner of this structure (Photo: 7), it is highly significant since it is the first example of monumental and presumably public architecture from the Galatian settlement at Gordion. Numerous structures of this period excavated on the eastern half of the Citadel Mound were domestic in character, and much less substantially built (e.g., Sams and Voigt 1990:Fig. 4).

During the Hellenistic period the Lower Town went out of use as a residential area and became instead a place for the disposal of the dead (Voigt 1996a:436-437, Fig.12-13). In 1995 we found the first formal burial dated to the Late Hellenistic period, the grave of a young woman. She was wearing lion-headed gold earrings, duplicates of a single earring found in the abandoned Galatian settlement on the Citadel Mound by Young (DeVries 1990:Fig 40).

The Roman Period (YHSS Phase: 2)

In the Northwest Quadrant of the Citadel, parts of a Roman building complex that had been partially cleared by Young in 1950 were

re-excavated and planned, including two stone structures placed along a colonnaded street (Plan: 9). Although only a small part of this area was excavated beneath the 1950 level in 1994 and 1995 (Plan: 10), the ceramic sample from Operations 29 and 36 provides a date for the earliest Roman settlement at Gordion during the rule of Augustus (see Voigt 1996a:Figs 5-6).

II. Architectural Conservation and Site Enhancement

The Early Phrygian Megaron 1 had been completely buried under a platform of earth in 1994 (Sams and Voigt 1996:439). In preparation for partially replicating the building at the higher level, Ms. Tuba Akan supervised the laying of the stone footing for the replication (Photos:8-9). She also carried out a series of experiments in fabricating reeinforced mudbrick.

Gordion has long been in need of an overall program of signs and information plaques for visitors. An important step in this direction was taken in 1995, when landscape architects Allan Spulecki (AIA) and Kenneth Keltai designed a program of signs for the total site, extending from the Midas Mound and local Gordion Museum to the main settlement mound some 2 km. distant. The program will consist of two Phases:1) an initial series of signs, including maps, plans, and text (Turkish and English), for introducing visitors to the site and guiding them around in a logical, informative sequence; 2) a follow-through series of more detailed plaques aimed at providing information, with text and graphics, on more elusive aspects of the site, including stratigraphy, architectural conservation, and the architecture of the Middle Phrygian citadel.

III. Object Conservation and Storage

Gordion was fortunate to see the return in 1995 of an experienced team of object conservators who, together, represent a total of about 15 seasons working at the site. Jessica Johnson returned as Chief Conservator. She was joined by Ellen Salzman, Hüsnü Kayışbudak, and Julie Unruh (student intern). As in past seasons, the team divided its time between the materials from the 1950-1973 campaigns (over 12,000 inventoried items) and material from the more recent excavations.

A major event was the construction, during 1994-95, of a spacious addition to the storage depot at the Gordion museum. The work was carried out under the close supervision of Mr. İlhan Temizsoy. The

Gordion Project contributed to the financing of the construction. The new facility increases by over 100% the storage capacity of the original depot and also includes a long-needed conservation laboratory. Under the supervision of Ms. Salzman, all inventoried materials that had been stored in facilities at the Gordion excavation house were successfully transported to the museum site (Photo:10). Ms. Toker has already been acknowledged for her important role in the move. Much thanks are also due to William Pratt (Royal Ontario Museum), who provided crucial advice and assistance. Mr. Pratt also made much progress toward creating a computerized inventory of the Gordion collections.

IV. Conservation and Study of Furniture and other Wooden Objects in Ankara

Elizabeth Simpson (Bard Graduate Center) again led a team of specialists in the treatment of wooden objects from Gordion housed in the Museum of Anatolian Civilizations. As in past years, she and her team enjoyed the full cooperation of the Museum and its staff, especially Mr. İlhan Temizsoy and Mr. Nazik Uygur. Contributors to the furniture project this year included the 1984 Foundation, The Samuel H. Kress Foundation, Time-Life Books, and the Conservation Technology Group. The team completed the conservation of all wood that had been scheduled for treatment within the scope of the project. An important discovery was evidence for the use of the lathe on wooden bowls from Tumulus W. According to Prof. Simpson, this is "the earliest known evidence for the use of the lathe in antiquity from a securely dated archaeological context." Handsome metal mounts were made for the 11 wooden animals from Tumulus P, all on display in the Museum.

BİBLİOGRAPHY

DEVRIES, Keith. 1990 "The Gordion Excavation Seasons of 1969-1973 and Subsequent Research." *American Journal of Archaeology* 94:371-406.

MELLİNK, Machteld. 1991"The Native Kingdoms of Anatolia."*Cambridge Ancient History* Vol 3(2):619-665. (Second edition) Cambridge: Cambridge University Press.

SAMS, G. Kenneth and Mary M. Voigt, 1990 "Excavation and Site Survey." In G. Kenneth Sams and Mary M. Voigt, "Work at Gordion in 1988." *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Vol. II:77-105. 1991"Excavations on the City Mound." In G. Kenneth Sams and Mary M. Voigt, "Work at Gordion in 1989." *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Vol. 1:455-470. 1995 "Work at Gordion in 1993." *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, pp 369-392.

VOİGT, Mary M., 1994 Excavations at Gordion 1988-89: The Yassıhöyük Stratigraphic Sequence." In *Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van*, 6-12 August 1990). David French and Altan Çilingiroğlu, eds. British Institute of Archaeology at Ankara Monograph No. 16, pp. 265-293. Ankara, 1994. 1996a "Excavation and Survey." In G. Kenneth Sams, "Gordion Archaeological Activities, 1994." *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, pp 434-439, Figs 1-17. 1996b "Gordion." *The Oxford Encyclopedia of Near Eastern Archaeology* Vol. 2:426-431. New York: Oxford University Press.

YOUNG, Rodney S. 1953 "Progress at Gordion, 1951-1952." *The University Museum Bulletin* 17(4):3-39.

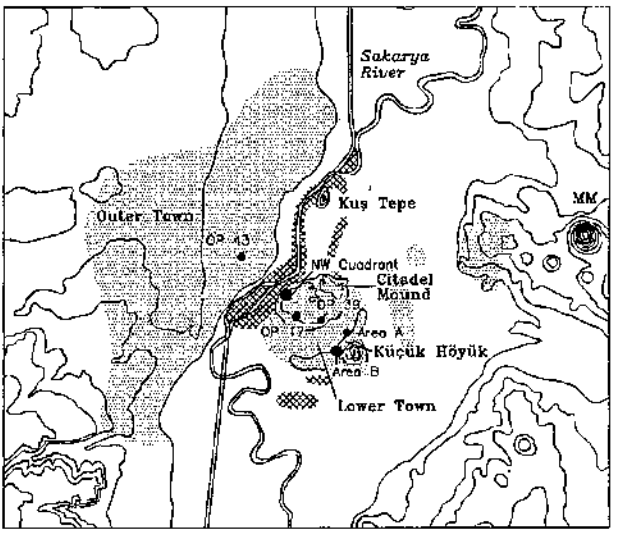

YASSIHÖYÜK/GORDION 1995

Settlement Areas Based on Surface Remains

Settlement Areas Based on Cores and River Bank Cuts

• 1995 Trenches

Old Sakarya River Course

Modern Dredged River Course

0 250 500 M

Map: 1

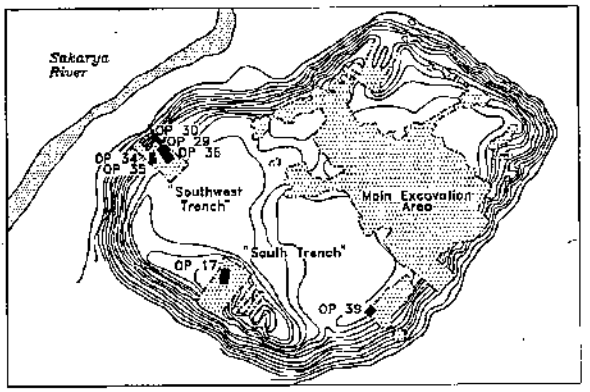

YASSIHÖYÜK/GORDION 1995

Excavated Areas 1900–1995

■ 1995 Trenches

0 50 100 M

S. Jarvis 1995

Map : 2

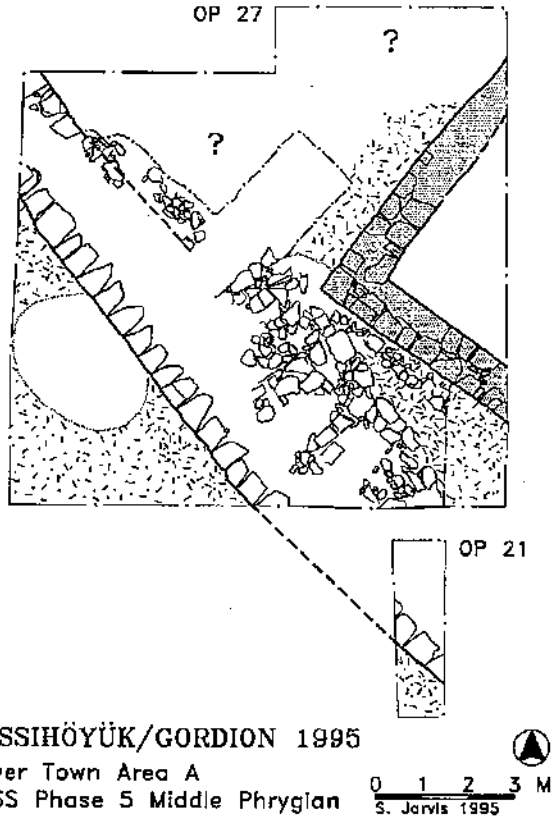
OP 27
?
?
OP 21
YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
Lower Town Area A
YHSS Phase 5 Middle Phrygian
0 1 2 3 M
S. Jarvis 1995

Plan: 1

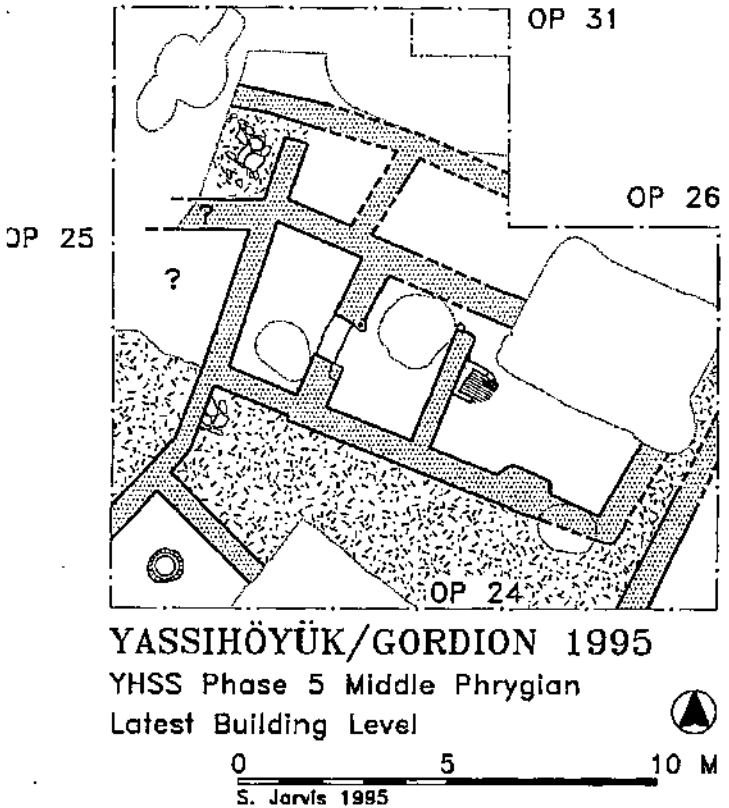
OP 31
OP 26
OP 25
?
?
OP 24
YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 5 Middle Phrygian
Latest Building Level
0 5 10 M
S. Jarvis 1995

Plan: 2

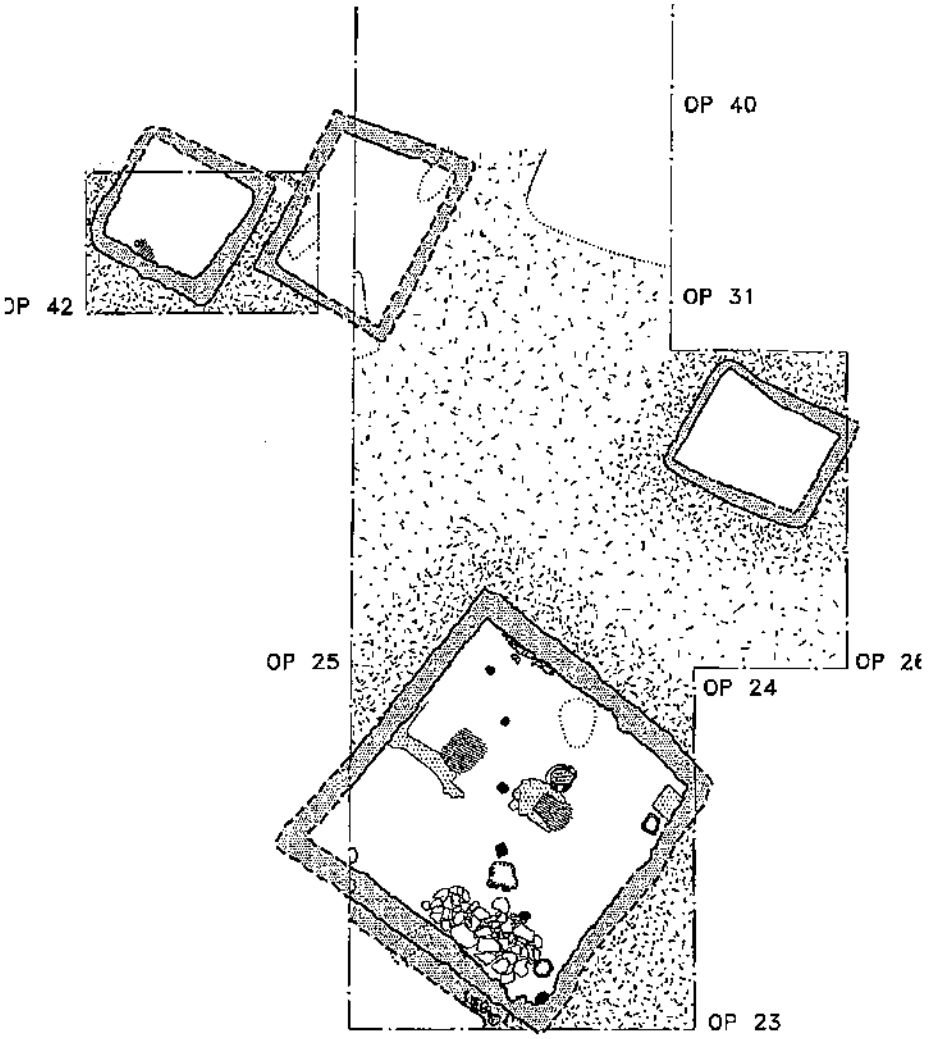

YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
Lower Town Area B
YHSS Phase 4 Late Phrygian

Plan: 3

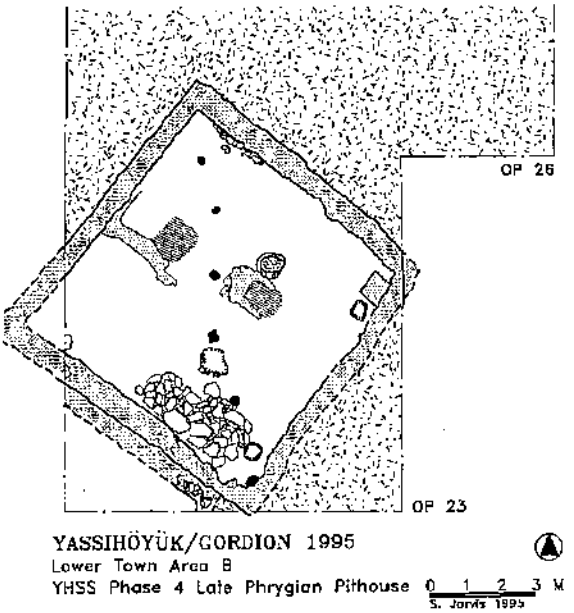
OP 26
OP 23
YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
Lower Town Area B
YHSS Phase 4 Late Phrygian Pithouse
0 1 2 3 M
S. Jarvis 1995

Plan: 4

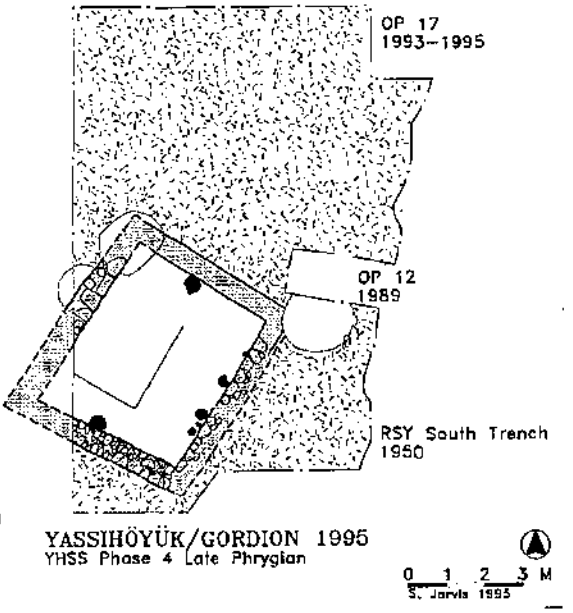
OP 17
1993–1995
OP 12
1989
RSY South Trench
1950
YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 4 Late Phrygian
0 1 2 3 M
S. Jarvis 1995

Plan: 5

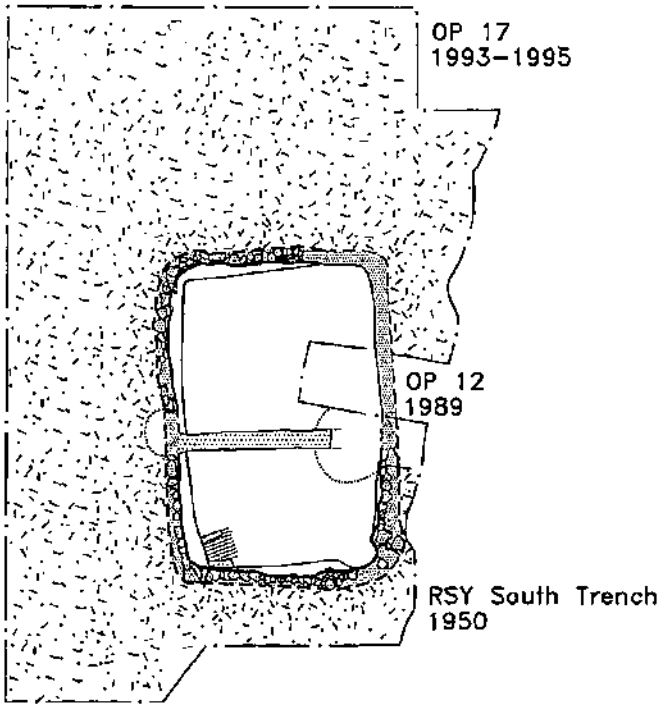
OP 17
1993–1995
OP 12
1989
RSY South Trench
1950
YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 4 Late Phrygian
0 1 2 3 M
S. Jarvis 1995

Plan: 6

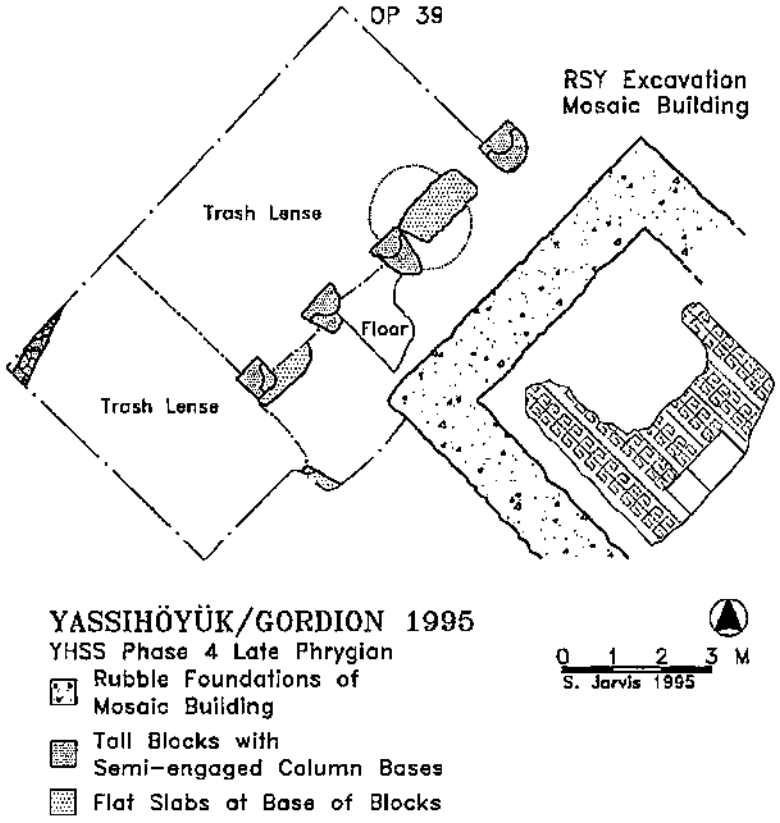
OP 39
RSY Excavation
Mosaic Building
Trash Lense
Floor
Trash Lense
YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 4 Late Phrygian
Rubble Foundations of
Mosaic Building
Tall Blocks with
Semi-engaged Column Bases
Flat Slabs at Base of Blocks
0 1 2 3 M
S. Jarvis 1995

Plan: 7

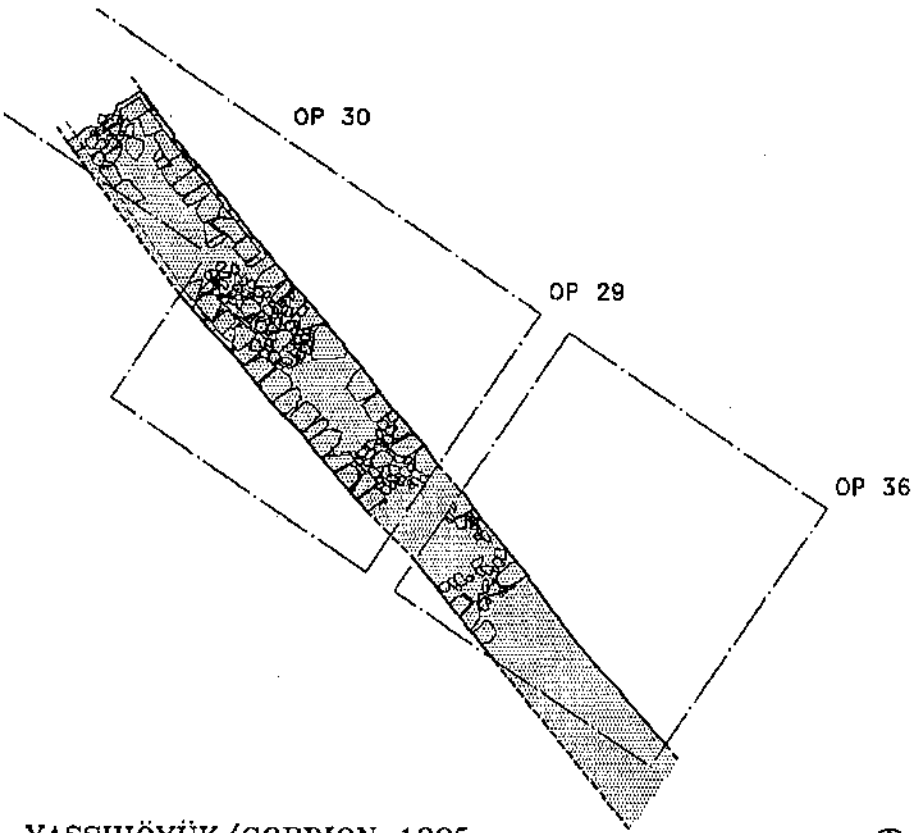

YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 3B Hellenistic

0 5 10 M
S. Jarvis 1995

Plan: 8

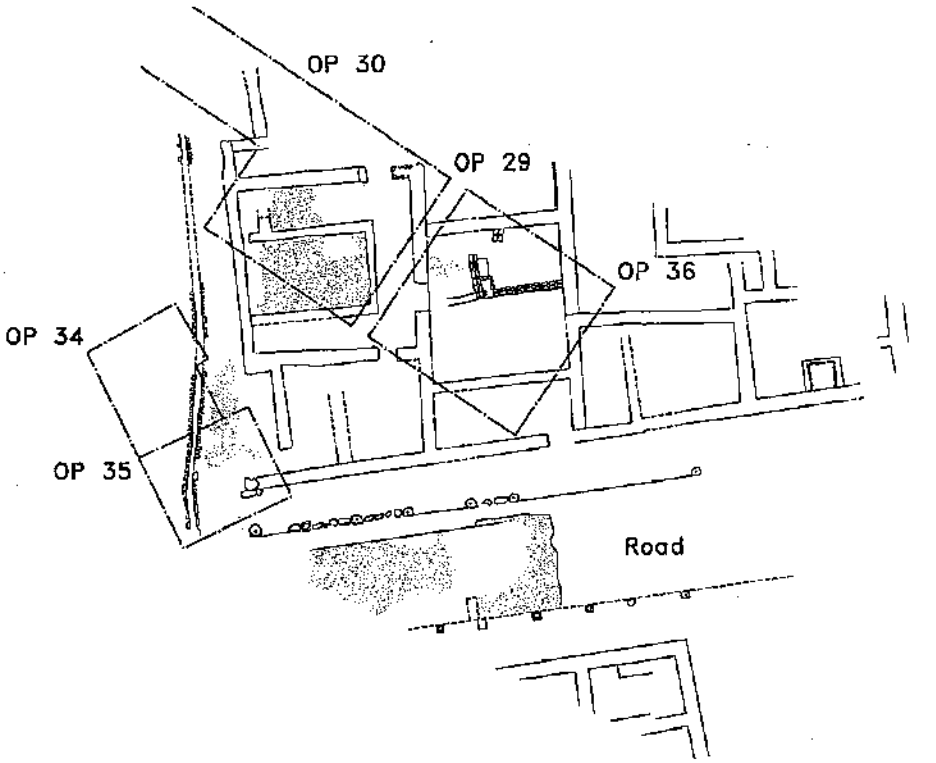

YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 2 Roman

0 5 10 M
S. Jarvis 1995

Plan: 9

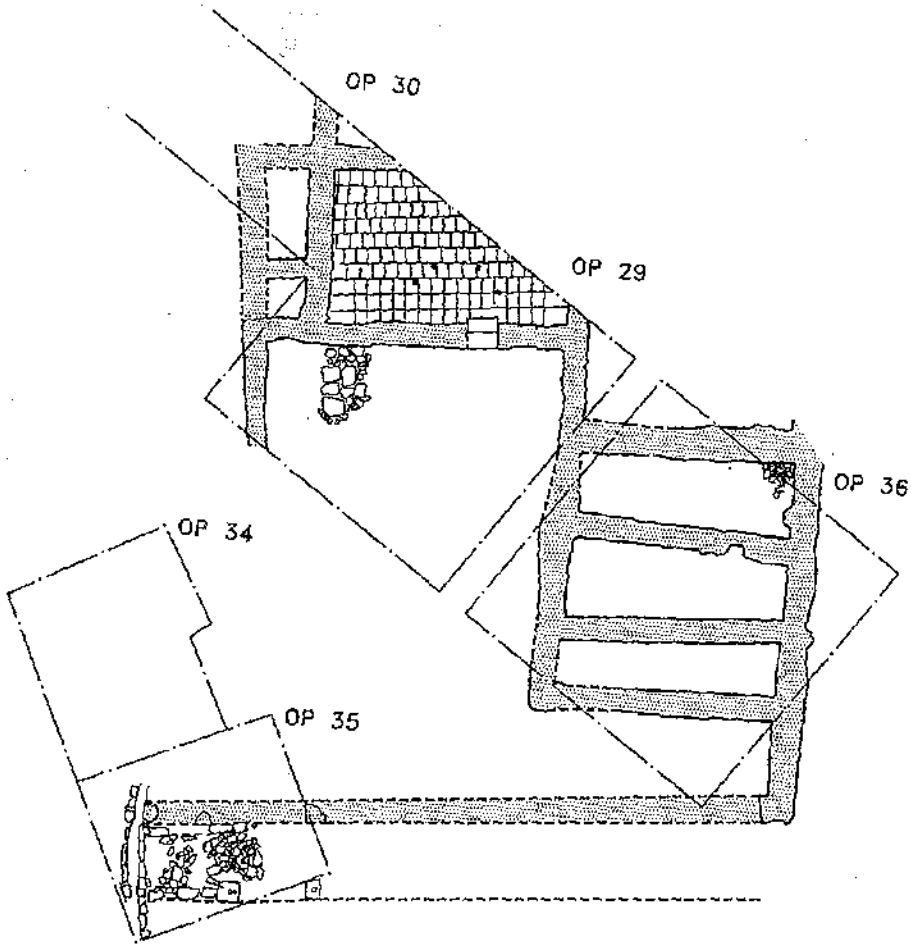

YASSIHÖYÜK/GORDION 1995
YHSS Phase 2 Roman

Plan: 10

Photo 1: Lower Town Area A. Operation 27, massive Middle Phrygian (YHSS 5) terrace (?) wall to left, building to right. The scale is located in a sounding cut into clay fill

Photo 2: Late Phrygian (YHSS 4) pithouses in Lower Town Area B, Operations 42 and 31

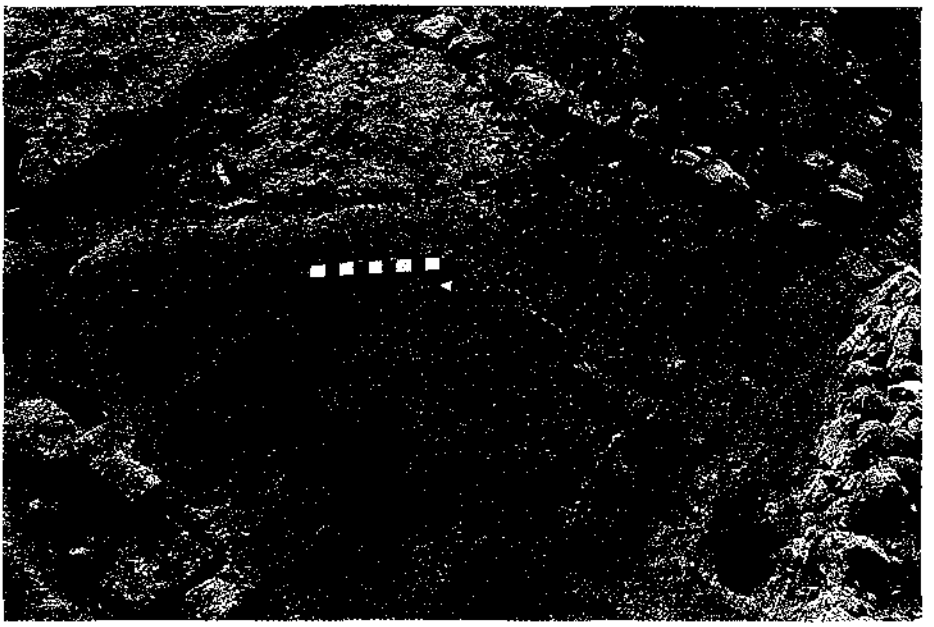

Photo 3: Earliest Late Phrygian (YHSS 4) building in Operation 17. While the plaster floor is well preserved, the walls have been badly robbed

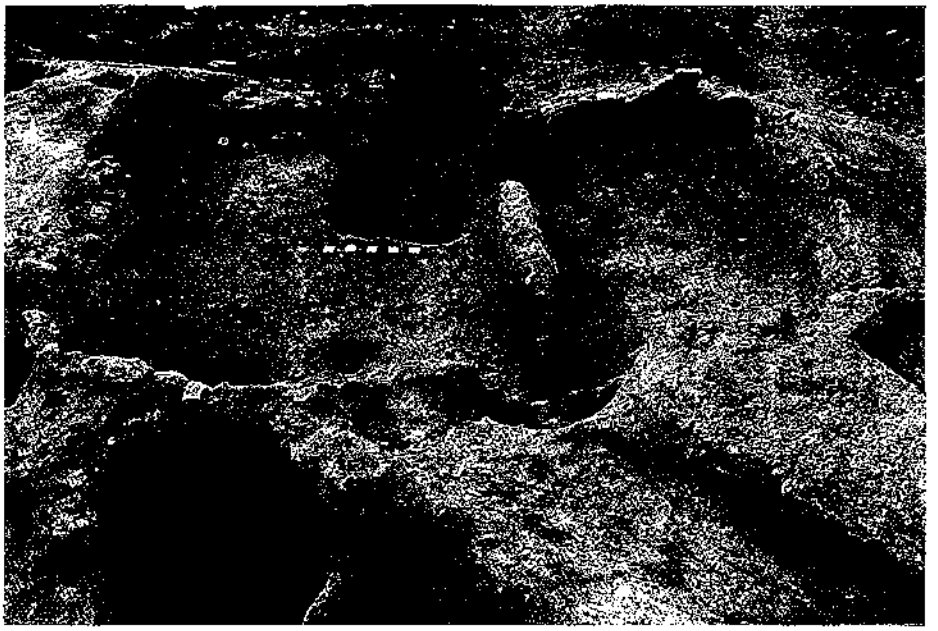

Photo 4: Late Roman (YHSS 4) pithouse in Operation 17

Photo 5: Remains of a Late Phrygian (YHSS 4) stone structure in Operation 39

Photo 6: Hellenistic (YHSS 3) monumental wall in Operation 29. The large pits in the foreground date to the earliest Roman occupation (YHSS 1)

Photo 7: Interior of Late Hellenistic (YHSS 3) stone building in Operation 35. This

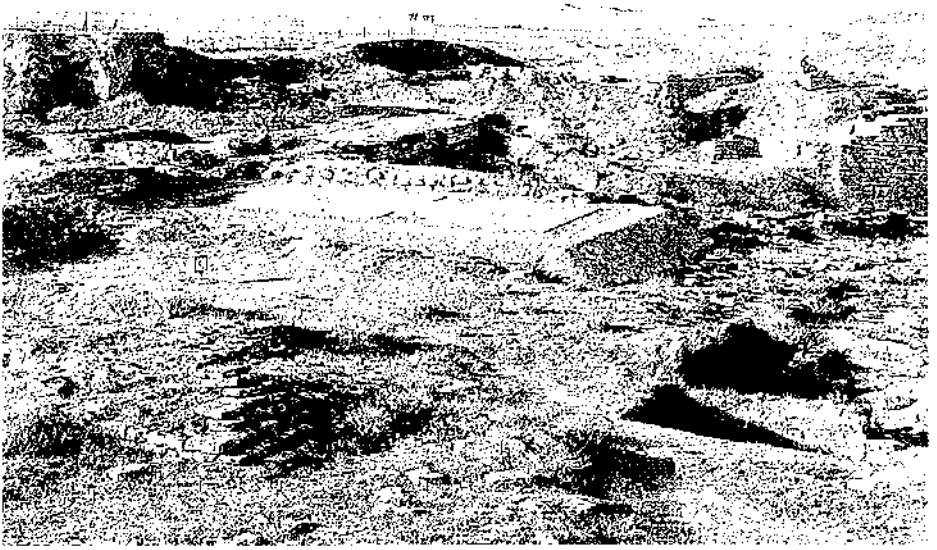

Photo 8: Modern terrace overlying Megaron 1, with footing for replication, from north

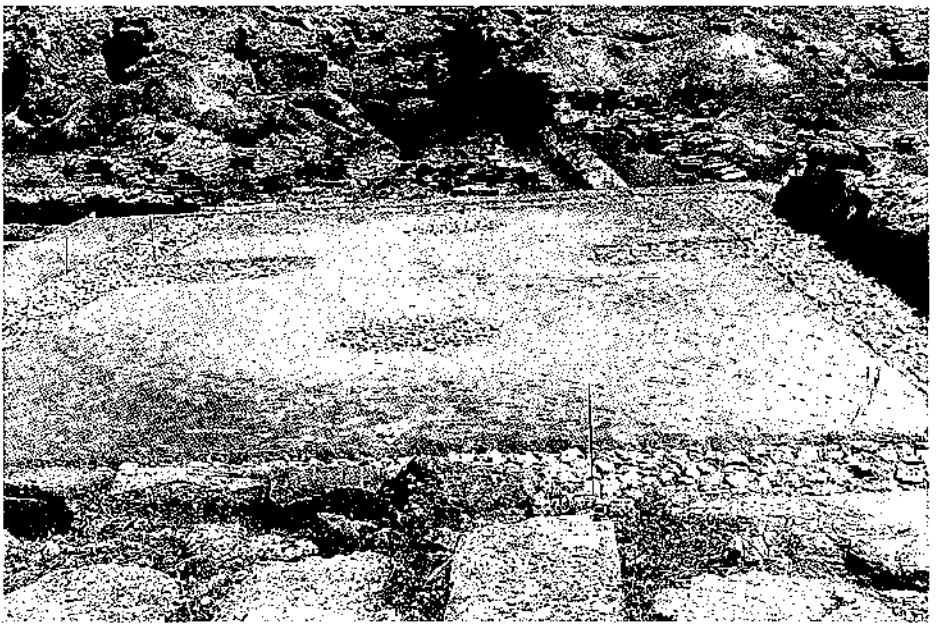

Photo 9: Same as Photo 8, from southwest

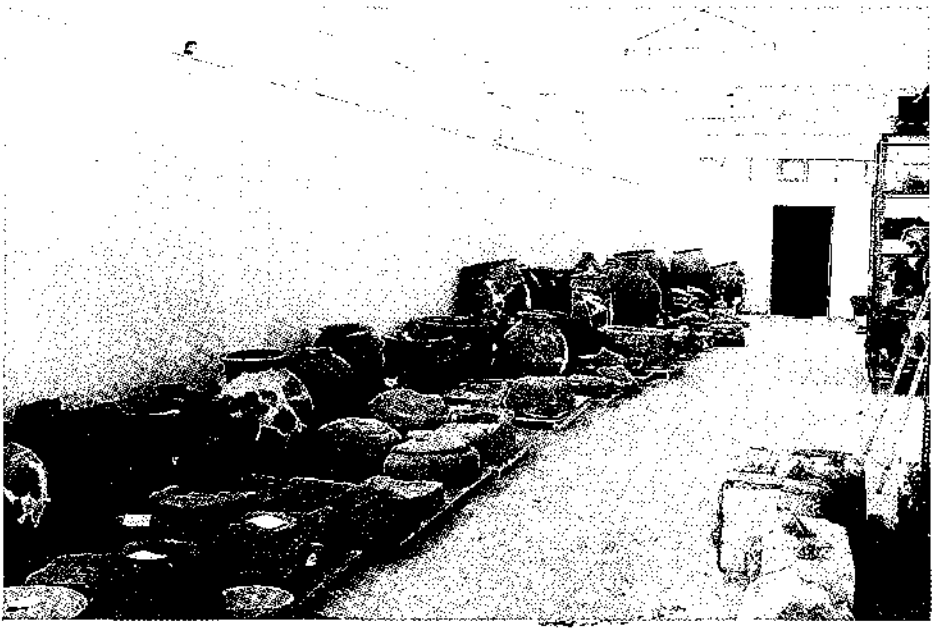

Photo 10: Gordion Museum, interior of addition to depot

PESSINONTE (PESSINUS) 1995
RAPPORT PROVIOIRE

*John DEVREKER**
Frank VERMEULEN

La campagne annuelle de 6 semaines s'est déroulée sous la direction du Prof. J. Devreker. Le. Prof. F. Vermeulen en était l'archéologue en chef. Il était assisté de mesdames I. Maes et A.Bedir et de messieurs K. Braeckman, W. Declercq, G. De Wilde et D. Dutoo. Les autres participants étaient les professeurs P. De Paepe et M.de Dapper, géomorphologues, et l'architecte P. Verhaeghe, disposant de l'aide gracieuse de mesdames J.Decuypere et B.Ceylan. Le gouvernement turc était représenté par M. Soner Ateşoğulları. Et n'oublions pas le rôle important de notre bon cuisinier M.J.Debruyne.

Les fouilles ont été poursuives dans le centre monumental de la ville antique situé sous les maisons de l'actuel village de Ballıhisar. La prospection géo-archéologique du territoire de Pessinonte a été poursuivie pendant la derniére semaine de la campagne. Et outre, des progrés notables ont été réalisés dans la restauration du théâtre à escaliers faisant partie du Sébasteion. Enfin l'inventaire et l'étude du materiel archéologique ont fait l'objet d'efforts permanents.

Fouilles

Trois secteurs de la ville antique ont systématiquement été fouillés: d'amples recherches à l'intérieur du téménos du temple romain (secteur B) et deux sondages dans des secteurs au N-E (secteur N) et S-O (secteur

(*) Prof.Dr. John DEVREKER, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europe, Blandijnberg 2,B-9000, Gent, BELGIQUE.
Prof. Dr. F. VERMEULEN, Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, Universiteit Gent, Blandijnberg 2,B-9000, Gent, BELGIQUE.

O) de ce sanctuaire (Fig. l). Des fouilles de sauvetage limitées ont dû êtres organisées à la hauteur de l'acropole, oú des pluies intenses avant notre arrivée avaient mis à nu une tombe collective en marbre.

Au secteurI, les objectifs des travaux se situaient dans le prolongement des I activités de l'an passé, axées sur la reconstitution de l'occupation préromaine d'une zone où un temple, très probablement destiné au culte impérial, avait été construit sous Tibère.

Les investigations des deux campagnes précédentes nous avaient induit à penser qu'aux temps phrygiens et hellénistiques une occupation importante avait eu lieu sur ce terrain et ses alentours immédiats. Il s'agirait de constructions qui surtout dans la période hellénistique tardive, surpasseraient les modestes maisons urbaines en étendue et signification. Elles auraient pu jouer un rôle considérable dans le développement urbain de Pessinonte. Toutes ces hypothèses concernant l'occupation prér romaine de l'endroit où sera édifié un temple romain, furent largement confirmées par la campagne de 1995.

Un secteur couvrant une superficie d'environ 300 m² (la tranchée PESS. 95/B 6), situé directement au N-NO du temple romain a été fouillé quasi complètement (Fig. 2). Le sol vierge a été atteint, sauf dans l'extrême partie occidentale. Cette zone se raccordant aux tranchées des années précédentes, voici parachevée presque toute la partie septentrionale du téménos romain. Les recherches out aussi incorporé une série de sondages effectués de manière incomplète dans les années 1967-73 sous la direction de feu le professeur P. Lambrechts.

Contrairement aux parties fouillés précédemment dans la zone du téménos, le secteur examiné en 1995 a moins souffert de destructions postromaines. Le fait que ce secteur N-NO possédait originellement une forte pente inclinée vers l'ouest, c'est à dire vers le Gallos permet une explication partielle. Cette inclinaison n'a été que très graduellement aplanie au cours des temps par la disposition en terrasses et plate-formes, surtout lors de la construction du complexe du temple et du théâtre à escaliers plus à l'ouest. La plate-forme la plus haute, prévue pour l'érection du temple, nécessita un nivellement de grande envergure et donc la destruction des structures preromaines. L'aménagement de l'esplanade du téménos exigea cependant dans sa partie occidentale plutôt un rehaussement du terrain qu'un déblaiment. Il s'ensuivit un recouvrement partiel des structures à cet endroit. Cette intervention topographique drastique ne fut en rien modifiée à l'époque byzantine, de sorte qu'à l'heure actuelle des vestiges et couches bien conservés peuvent y être observés pour la première fois (Fig. 3).

Les périodes phrygiennes (VIIIe-IVe siécle av.J.-C.) n'ont provisoirement pas laissé de traces dans cette zone. Cet énoncé est cependant quelque peu prématuré donné que la multitude des structures nous a empêché d'atteindre le sol vierge dans la plupart des endroits. Néanmoins dans les couches plus récentes nous avons reconnu de la céramique typiquement phrygienne comme des tessons de poteries grises et rouges finement polies, mais il pourrait s'agir de matériaux provenant de contextes voisins. Le petit nombre de trouvailles préhellénistiques semble confirmer notre hypothése formulée plus haut, à savoir que l'occupation phrygienne se concentrait plutôt dans un secteur supérieur, situé immédiatement à l'est et au sud-est du futur temple romain.

La période hellénistique a vu se construire en ce haut lieu au bord de la vallée du Gallos une série de bâtiments dont l'ampleur et la nature laissent supposer une fonction défensive et représentative. Diverses raisons-e.a. la largeur des murs (jusqu'à 2m50, la solidité de la construction, le déroulement non linéaire de certaines sections, la présence d'une entrée monumentale et d'une tour-nous poussent à considérer une partie des murs découverts comme des éléments d'une citadelle ou d'une enceinte défensive. Ce complexe fut déjà partiellement dégagé au cours de la campagne de 1994. Ajourd'hui ce sont les recherches intra muros qui fournissent tant d'informations que nous sommes en état d'esquisser les grandes lignes de l'occupation de ce site.

Outre le mur d'enceinte partiellement démoli (Fig. 2, 78) avec sa tour (Fig. 2, 134), nous avons dans cette zone en tout pu identifier une avant-cour consistant en une enceinte défensive avec sa porte d'entrée (Fig.2,77), un chemin pavé et une seconde entrée menant au coeur de la citadelle et axée dans la même direction (Fig. 2, 139). Il ne subsiste que peu de dalles calcaires in situ de ce chemin pavé ou cour intérieure. Des éléments d'égouts se touvent dans un meilleur état de conservation. Un réseau plus ancien fait de deux rangées de blocs en calcaire couverts de dalles en calcaire a été découvert un peu au sud de la seconde entrée (Fig.2, 145.) Un systéme d'égouts du même type bien conservé (Fig. 2, 152) se situe entre les deux entrées datant de la mâme époque. Ses pierres de couverture furent sans doute incorporées dans le pavement du dallage. Quelques déchargeoirs en terre-cuite (Fig. 2, 150) s'y raccordent. Une fondation partiellement conservée à l'ouest de se systéme d'écoulement (Fig. 2, 116) appartient à une construction plus ancienne.

A l'intérieur de l'avant-cour des restes de quelques bâtiments furent découverts de part et d'autre du passage central. Les structures à l'ouest furent déblayées en grande partie pendant la période romaine. Il ne sub-

siste qu'une partie du parement d'un mur, qui évolue parallèlement au système d'égouts et perdendiculairement au mur de la citadelle (Fig. 2, 107). Les recherches n'étant pas encore terminées dans cette zone, des vestiges supplémentaires pourraient encore y surgir.

Les bâtiments et les pièces à l'est ont pu être examinés à fond. Nous y avons trouvé des restes bien conservés de murs, de pas de porte, d'escaliers et de sols. Il s'agit plus précisément d'un bâtiment rectangulaire (Fig.2,I) qui s'appuie contre le mur défensif de l'avant-cour, d'un petit bâtiment érigé prés du grand mur de la citadelle (Fig. 2, II) et d'une partie d'une construction se blottissant contre le mur défensif de l'avant-cour petit bâtiment érigé prés du grand mur de la citadelle (Fig. 2,II) et d'une partie d'une construction se blottissant contre la tour (Fig. 2,III), ayant été agrandie dans une phase plus récente. Quelques bâtiments situés dans l'avant-cour furent accessibles à un moment donné par un escalier et un couloir pavé, qui à l'heure actuelle sont fortement détruits (Fig. 2,135a et 135).

Les fouilles du bâtiment I ont révélé la longue et complexe histoire de construction de cet ensemble. Six phases de construction ont pu être distinguées grâce aux traces de rénovations des murs et des niveaux de sol bien conservés se recoupant stratigraphiquement. La typologie des ces derniers et particuliérement intéressante: des sols pavés de manière régulière (Fig. 4) et irréguliére (Fig. 2, nrs. 72, 125 et 80), un sol composé d'écailles de marbre enduites dans un lit de mortier (Fig. 2, 70), un sol d'écailles poli (Fig. 2, 71) et un sol de béton (Fig. 2, 124).

Dans sa première phase ce bâtiment rectangulaire possédait un âtre (Fig. 2, 122a) placé contre le mur extérieur méridional (Fig. 2, 73). La base d'un pilier (Fig. 2, 127) et une fosse de pithos (Fig. 2, 74) appartiennent également à l'aménagement de l'intérieur de ce qu'on pourrait qualifier de maison. A un certain moment le bâtiment fut agrandi vers le sud où un accès central à escaliers fut installé (Fig. 2, 134). Les mesures d'intérieur de ce nouvel espace s'élèvent à 9 x 8m50. Les trouvailles de céramique livrées par ces contextes font avancer une date entre 200 avant. J.- C. et le début de notre ère aussi bien pour l'érection des murs d'enceinte que pour l'édification et l'utilisation des constructions dans l'avant-cour. L'ensemble ne fut peut-être démoli que peu avant la construction du temple.c'est-à dire durant le règne de Tibére (avant 31/32 aprés J.-C). Les nombreuses trouvailles provenant des couches d'habitation dont des fragments d'une mosaïque et de stuc peint ainsi qu'une abondante céramique hellénistique tardive importée (e.a. bols mégairens, poteries à vernis noir, amphores à vin) indiquent clairement que les hab-

itants possédaient un statut social assez élevé (Fig. 5). Il n'est point excluque l'on doive voir en cette citadelle la résidence de l'élite dc la Pessinoute hellénistique tardive. Serait-ce trop présomptueux de notre part de penser que la démolition de ce complexe monumental pour la construction d'un Sébasteion fut un acte romain chargé d'une symbolique particulière?

La plus grande partie de nos recherches ayant eu lieu dans l'espace ouvert entre le temple et le mur du téménos du secteur B, les vestiges romains sont quasiment absents, quelques trouvailles fortuites et fosses mises à part. On peut cependant mentionner la découverte partielle d'une plate-forme de terrasse pourvue d'un parement constitué de grands blocs cn calcaire réguliers (Fig. 2, 153). Cette plate-forme faisait apparemment partie d'une grande constuction du haut empire à l'ouest du temple consistant en le théâtre à escaliers et une série de plate-formes et murs de terrasses de part et d'autre. Les fouilles futures de ces terrasses pourront clôturer nos recherches dans cette zone. A part un seul mur (Fig. 2, 121) et quelques fosses, il n'y a pas de traces byzantines dans le secteur fouillé. En revanche la mise à nu d'une série de contextes byzantins (e.a.un égout en pierre) a été entamée entre le théatre à escaliers et l'agora à portiques plus à l'ouest. L'objectif ultime est de dégager complètement la liaison entre les deux secteurs.

Un petit sondage (30m²) a été effectué dans un secteur au sud du temple (secteur O) afin d'y controler l'efficacité des mesures de résistance électrique prises l'année derniére. Le signal d'un gros mur capté alors, peut mainenant être confirmé par la découverte de puissants murs byzantins précoces (Ve-VIe siècle), peut être de maisons urbaines. Après en avoir dressé le plan, la tranchée fut refermée avec le permission explicite de la Direction des Antiquités.

Un troisième secteur ayant fait l'objet de fouilles systématiques (secteur N) est situé une cinquantaine de mètres au nord du complexe du temple. Avec une tranchée de 120 m² fouillée dans une propriété au beau milieu du village turc, nous avons pu commencer l'examen d'un quartier particulièrement intéressant et jusqu'à présent totalement inconnu au coeur de la ville antique même. Nous y avons découvert l'angle d'une place flanquée d'un portique monumental (Fig. 6). Du pavement originel, peut-être des dalles en marbre, rien n'est préservé in situ. Par contre quelques éléments de la substructure du portique ont été énargnés, notamment la fondation du stylobate à deux marches sur lequel des bases de colonnes étaient originellement posées. Cette fondation compossée de petits blocs en calcaire au parement soigneusement fait, était couverte par

de grandes plaques en calcaire (Fig. 7, 40). Un déambulatoire large de 2m50 se termine en un mur (Fig. 7, 35) décoré de restes de stuc peint (Fig. 7, 35). La trouvaille d'un petit mur (Fig. 7, 43), perpendiculaire par rapport au couloir, laisse supposer l'existence de pièces en arrière, probablement des boutiques. Toutes les fondations retouvées sont de pierre calcaire, mais divers éléments indiquent que l'élévation était de marbre ainsi que les colonnes, le dallage de la place et le portique. Deux conduites composées de tuyaux en terre-cuite raccordés (Fig. 7, 52 et 66), con-temporaines à ce complexe, servaient à l'écoulement vers un point commun situé au bord de la place.

Les matériaux e.a. Eastern Sigillata A et gobelets ACO datent cette construction monumentale du temps d'Auguste ou peu après, donc un laps de temps assez court après la conquête de Pessinonte par les romains. La datation de ce complexe ainsi que son orientation identique au temple romain voisin (E-O) suggèrent que nous avons affaire ici avec le forum d'une ville intensément urbanisée dès cette époque.

Des sondages supplémentaires devront étayer cette hypothèse séduisante mais dans la campagne de 1995 même une pluie torrentielle a dènudé en d'autres endroits des structures de fondation qui conduisent à la même conclusion. En plus les fouilles ultérieures dans cette tranchée jusqu'au niveau du sol vierge apporteront forcéments plus de clareté pour ce qui est des murs monumentaux hellénistiques sous-jacents partiellement fouillés à l'heure actuelle. Les vestiges plus récents dans la tranchée concernent essentiellement les restes d'un bâtiment romain du IIe-IIIe siècle (Fig. 6 et 7, 19): murs en pierre calcaire, le seuil en marbre d'une entrée et restes d'un pavement en béton et de peintures murales in situ.

Les traces byzantines sont quasiment absentes. Cette donnée est surtout révélatrice étant donné que nous nous trouvons ici dans le proximité de la Haghia Sophia découverte en 1991.

Enfin, il faut mentionner une petite fouille de sauvetage à la hauteur de l'acropole le long de la route menant de Ballihisar à Sivrihisar, où l'érosion de l'accotement a rendu visible une tombe antique d'un type bien connu par la nécropole adjacente (Fig. 7 et 9). Ces tombes datent essentielement du IIIe siècle. Il s'agit en effet d'une tombe à caveau composé de blocs de marbre local gris-blanc taillés de manière régulière. Ses blocs de paroi ont été joints par des crampons en fer et plomb et leurs jointures sont couvertes à l'intérieur à l'intérieur d'un gâchis blanc. Le contenu était totalement perturbé et ne permettait pas une datation plus précise.

Prospections géologiques et géo-archéologiques

P.De PAEPE
M.De DAPPER
F.VERMEULEN

Les prospections dans le territoire de Pessinonte avaient cette année un charactère interdisciplinaire. Elles étaient surtout menées par les professeurs P.De Paepe (Department de Géologie et Pédologie) et M.De Dapper (Department de Géographie) assisté de M.Wim Declercq (Département d'Archéologie).

Dans le but d'une analyse pétrographique et d'une détermination de l'origine des artefacts en pierre naturelle et en céramique provenants de Pessinonte, un échantillonage systématique de la lithologie dans son contexte géomorphologique des environs de Ballihisar a été entamé. La campagne de terrain, qui se déroulait du 25 au 31 Août 1995, s'est concentré sur le massif cristallin qui affleure dans les collines au nord et au nord-est de la ville antique. Dans une phase ultèriure la collection sera complétée par un échantillonage du massif cristallin qui s'étend à l'est et au sud-est de la ville antique ainsi que des plateaux intramontanes marneux et des sédiments de quelques vallées importantes. En effet, des recherches antérieures ont démontré que les roches cristallines dures tant que les sédiments peu cohérents Tertiaires et Quaternaires étaient d'une valeur économique considérable pour la population locale et cela depuis l'Antiquité.

Pendant la campagne de terrain 76 échantillons représentatifs ont été collectionnés pour une analyse au laboratoire. La collection consiste en plus grande partie de marbres et de granits (34 et 16 échantillons respectivement) desquels des variétés différentes du point de vue couleur et composition minéralogique sont représentées. La collection comprend aussi d'autres roches métamorphiques comme des coméennes, des schistes, des roches gneissoides, de l'amphibolite, du quartzite et du matériel très riche en serpentine.

En plus, trois morceaux d'un minerai de fer, trouvés en affleurement dans les environs d'Istiklalbagvi, ont été retenus pour une analyse. En effet, lors de la prospection, on a pu constater que, en plus des marbres et d'autres roches métamorphiques, des morceaux de minerai de fer ont été utilisés pour la construction du chemin antique sous forme de pierres de bordure ou de pavés. Josqu'ici on a seulement pu observes des veines mineralisées dans les environs d'Istiklalbagvi. Néanmoins, tenant compte du fait de l'utilisation en masse de morceaux de minerai de fer dans la

construction routière, ils est très probable que des veines de minerai affleurent dans d'autres localités et qu'elles y ont été exploitées dans l'Antiquité.

Dès que les échantillons seront disponibles à l'Université de Grand, elles seront étudiées à l'aide d'un microscope polarisant. En outre, pour la caractérisation des marbres, on fera appel à la signature des isotopes stables de l'oxigène et du carbone. Cette recherche sera effectuée en collaboration avec le Prof. L.Moens du Départment de Chimie Analytique de l'Université de Gand.

Du point de vue geo-archéologiques les prospections dans les alentours du centre urbain antique ont été une fois de plus couronnées de succès. Quelques-unes avaint pour but de rassembler des renseignements supplémentaires concernant des découvertes antérieures.

Ainsi la cartographie des deux acqueducs romains a été poursuivie. Ces travaux ont conduit à la localisation précise de la conduite d'eau septentrionale. Elle est située dans le village d'Istiklalbagi oú se trouvent plusieurs niveaux de sources. La topographie du tracé de la conduite d'eau N-E a été avancée de guelgues kilométres. Sa source n'a cependant pas encore pu étre localisée.

Eoutre quelgues sections trés bien conserveés du revétement de la route romaine Amorion-Pessinonte-Germankoloneia ont été retrouvéez prés de la carriére. Des pierres appartenant á la chaussée même aussi biten que des bordures y sont localement bien préservées. Ces sections sont parfois à mettre en rapport avec des restes du parcellement antique.

Enfin mentionnons encore que plusieurs monuments antiques ont été localisés dans des villages du territoire de Pessinonte.

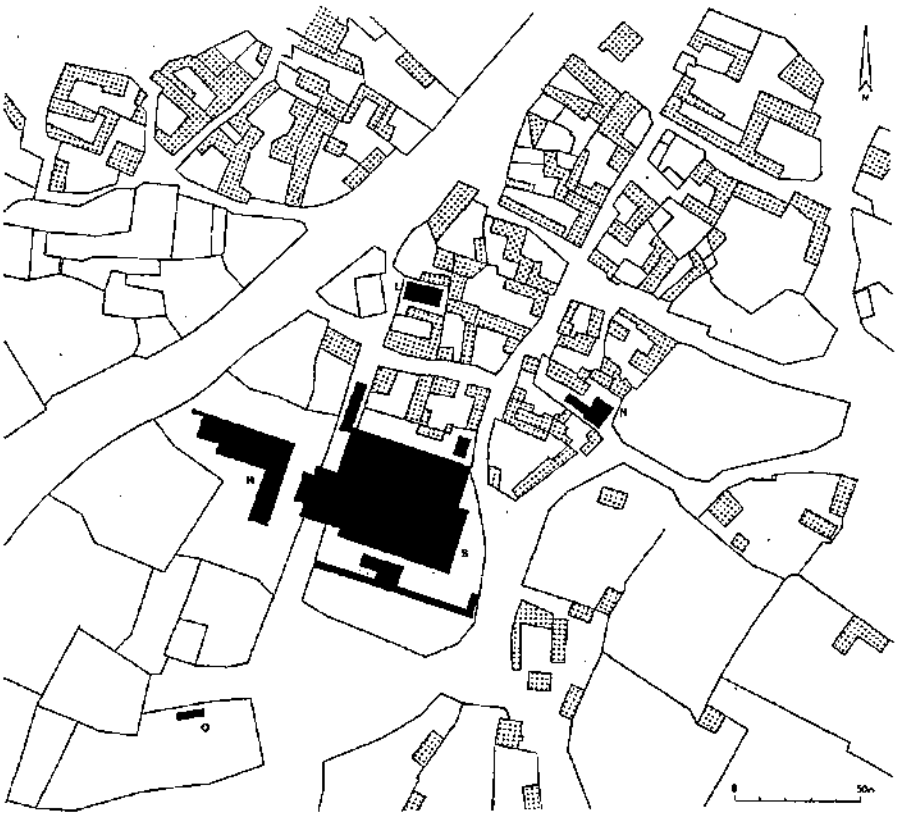

Fig. 1: Secteurs fouillés dans le centre du village actuel

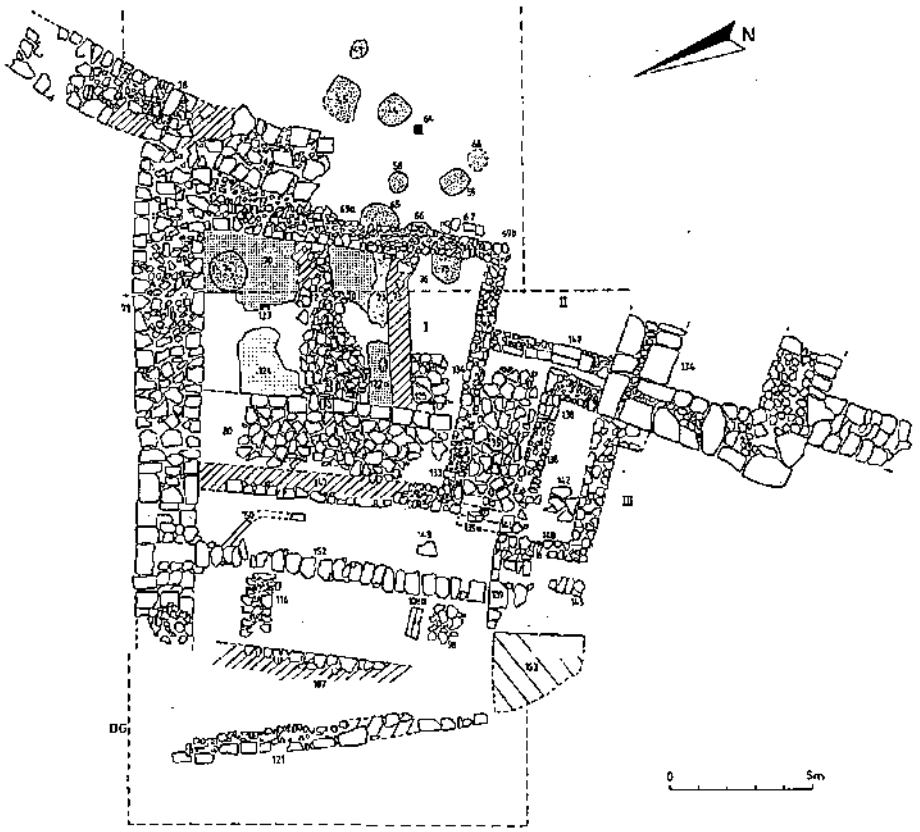

Fig. 2: Secteur B: plan général des stuctures foullées au nord-ouest du temple romain

Fig . 3: Vue générale sur les structures hellenistiques situées au nord-ouest du temple (secteur B).

Fig. 4: Sol tardo-hellenistique pavé de dalles en calcaire (secteur B, bâtiment I)

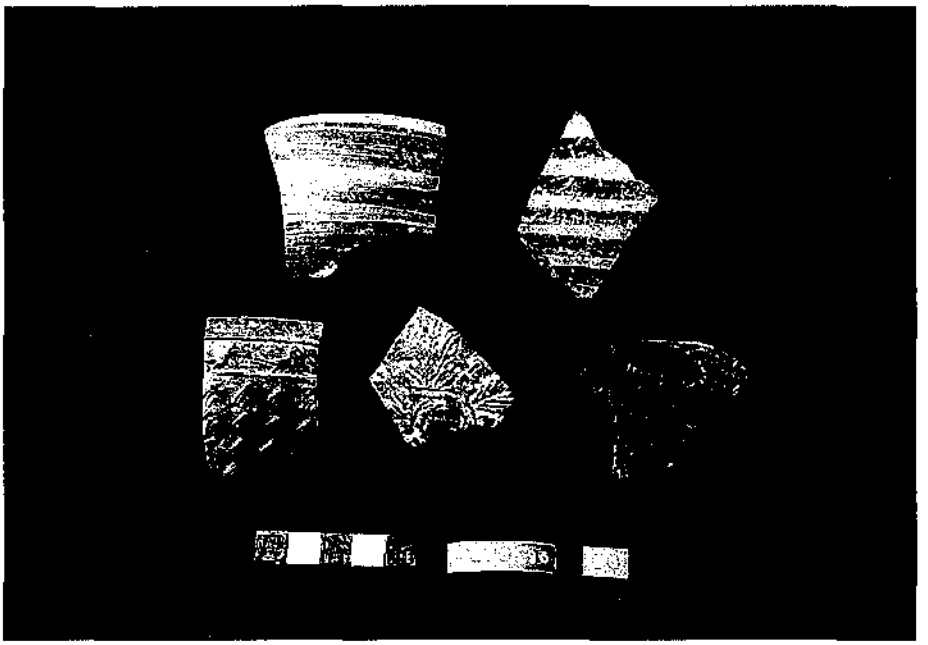

Fig. 5: Quelques tessons décorés tardo-hellenistiques du secteur B

Fig. 6: Stuctures attribuées au "forum" (avant-plan) et á un bâtiment romain (á droite) dans le secteur N

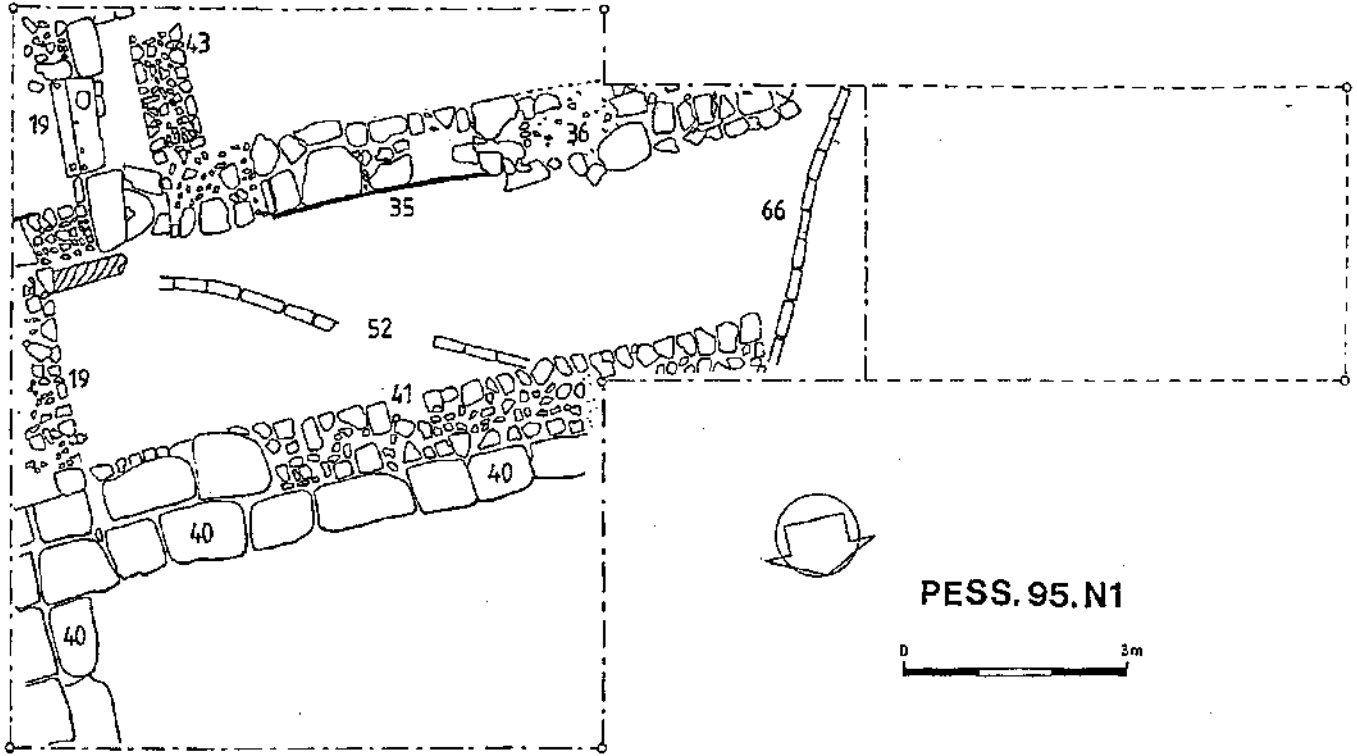

Fig . 7: Plan provisoire des structures antiques fouillées dans le secteur N

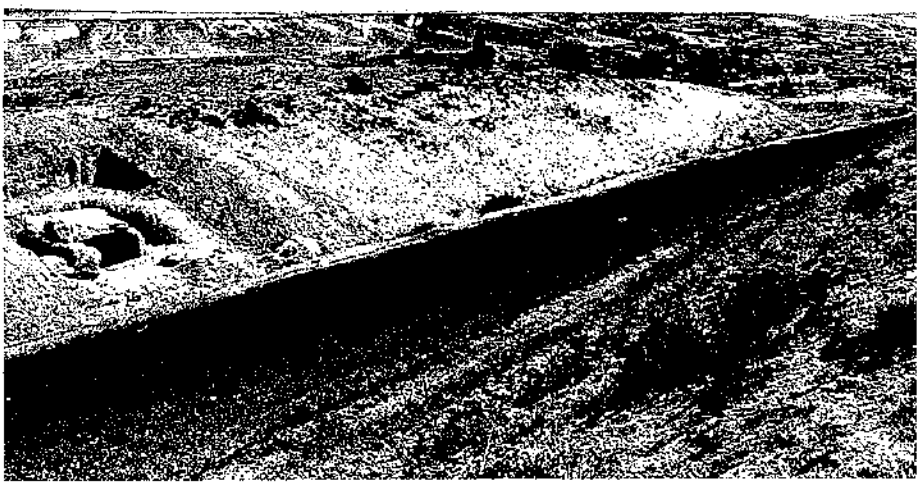

Fig. 8: Vue générale de la découverte d'une tombe romaine prés de l'acropole

Fig. 9: La tombe romaine

SARDİS : ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 1995

*Crawford H.GREENEWALT Jr.**

Topographic and remote sensiving surveys, excavation, conservation, and study projests at Sardis and environs in 1995 (early June to mid-August) were conducted by the Archaeological Exploration of Sardis (or Sardis Expedition; which is jointly sponsored by the Harvard University Art Museums, Cornell University, the American Schools of Oriental Research, and the Corning Museum of Glass. For strong support, gracious assistance, and trust as well as for fundamental permissions, the Sardis Expedition is deeply grateful to the General Directorate of Monuments and Museums, Director General Professor Dr.Engin Özgen, all officers and staff, especially Excavations Director the late Mr. Osman Özbek (whose sympathetic concern and careful efforts on behalf of other people's problems set an example for everyone he helped); to the Manisa Museum, Director Hasan Dedeoğlu, officers and staff; and to Ministry of Culture Representative Mehmet Önder (Manisa Museum). Mr.Önder's sympathetic encouragement, sound advice, and good company made the 1995 season an immeasurably more fulfilling experience for other participants.

Topographic survey aimed to locate Sardis monuments on a magnificent series of site maps (showing Sardis, its environs, and Bin Tepe; a total of over 100 km^2 at a scale of 1:2000, with one or two-meter contour intervals) that was prepared ten years ago for the Sardis Expedition by the General Directorate of Maps and that, thank to help from the General Directorate of Monuments and Museums last year, was

(*) Prof. Dr. Crawford H. GREENEWALT, Jr, Department of Classics. Dwinelle Hall 5303 University of California Berkeley, CA 94720 ABD

released to the Sardis Expedition for reproduction and publication. This map is the first archaeologically-available one to show the entire extent of the Sardis necropoleis, which extend for 2 1/2 km west of the Pactolus stream/Sart çayı, at the foot of the Tmolus/Bozdağ range. Near the western end of those necropoleis, village ploughing in 1995 uncovered a marble grave monument, inscribed with a short text in Latin, which commemorates one Rubellia Helione; P.Herrmann suggests that she was a freedwoman and former slave of the distinguished Roman family Rubellii (one member of whom is reported to have owned estates in Asie; Tacitus, *Annales* 14.22, 59)

A remote-sensing survey of 2.4 hectares (total) in six different locations at Sardis and Bin Tepe was conducted by Geoscan Research, U.S.A., with a magnetic field gradiometer and multi-depth twin electrode resistance meter, to test the applicability of magnetic and resistivity techniques for identifying subsurface architectural features. The results, as explained by Geoscan staff and illustrated in computer-generated images, were difficult to interpret; perhaps. chiefly because individual survey locations (ranging between a quarter and three quarters of a hectare at Sardis) were too small to show the broad patterns that magnetic and resistivity techniques most effectively identify. In only one location did survey images recognizably correspond to features subsequently uncovered in control excavation; i.e. a straight wall with apsidal adjunct. That feature is located in a semi-enclosed valley about 600 m west of the Pactolus stream, where surface finds included domestic pottery and roof tiles apparently of Archaic and Classical eras. Survey and excavation there aimed to test Herodotus's report (5.101) that Sardis settlement existed west of the Pactolus, where in the modern topography heretofore only graves have been discovered. Since the wall and its apsidal adjunct are Roman, they don't clarify the issue.

Limited excavation in another locale of remotesensing survey, about 200 m east of the Roman Bath Gymnasium complex, exposed a Late Roman occupation stratum (with street flanked by residence-like buildings) just below modern ground surface. Due to time constraints, excavation was not continued below that stratum; the high level of which makes the locale a promising one for stratigraphic sounding.

Excavation continued to focus on the region of the city at the northwest foot of the Acropolis, where there are two principal occupation strata, one featuring a Late Roman suburb of the 4th -7th centuries A.D., the other featuring an Archaic fortification wall and ajacent houses of the 7th-6th centuries B.C.

In the Late Roman stratum, part of a residence on the south side of the colonnaded street was exposed; specifically, parts or all of four interconnected rooms, provisionally labelled A,D,E, and F (Figs. 1, 2). Room (E) was evidently an entrance hall (only wall tops of its street doorway were cleared-in control excavation to check remote-sensing survey results (Fig. 2). The excavated part of Room (E) contained a water tank and an arch. The latter probably framed an opening that looked down into adjacent Room (F), the floor of which was nearly a full storey below (Fig. 3). From the wall surface above the arch, fragments of wall painting show a female figure and drapery-like forms (Fig. 4). Room (E) led to Room (D), which may have been a *triclinium:* a raised dias at one end has ann *opus sectile* border (i.e., extra-rich decoration characteristic of floor zones immediately in front of dining couches), and a broken but complete marble *sigma* table (top) rested on the dias (Fig. 5). The dias floor behind the *opus sectile* border is paved with terracotta tiles, many of which are perforated with central holes (Fig. 5). If the perforated tiles were used in the floor for a specific purpose, it escapes us: their distribution is irregular, and, like the rest of the floor tiling, they rest on earth fill. Plastered wall surfaces of Room (D) were painted with a dado course simulating veined and brecciated stone, and with more complex designs and floral motifs in the upper zone (s). Artifacts included fragmentary plates and dishes in African red-slip and Asia Minor Light Coloured ware, and a small pilgrim flask with moulded decoration showing St.John the Baptist (labeled) on one side and the Virgin and Child (with text, "save the *xenoi*") on the other (Fig. 6).

Room (A) (most of which had been excavated in previous seasons and which has a tile floor and an arched alcove at one end) communicated both with "triclinium" (D) and, by means of a narrow staircase, with lower Room (F); which, like Room (E), had a street entrance. Room (F) may have been a service room, where supplies from outside were introduced to the residence and taken upstairs to Room (A), thence (after preparation and assembly ?) to Room (D).

In the Archaic stratum (which underlies the Late Roman suburb), continued excavation of the fortification wall produced modest additional evidence for construction phases, chronology, and design. A sondage in one corner of the large recess on the west side (Fig. 7) showed two earlier construction phases, both presumably of the later 7th or earlier 6th century B.C. (as suggested by associated Corinthian and Eastern Greek pottery). Stratified fills behind the deep recess on the east side (Fig. 7) and the adjacent east face contained a Chiot chalice fragment that should

antedate both recess and adjacent segment of east face; but neither the date of the chalice fragment nor the construction phase (original or secondary?) of the recess and adjacent east face segment-are secure. Near the deep recess on the east side of the fortification wall and above and behind remains of the stone east face of the wall are remains of another east face, made of mudbrick. Those two staggered east faces are paralleled on the west side of the fortification wall (further to the north) by two staggered west faces, one above and behind the other. The remains of staggered faces on each side of the fortification wall suggest to us that-in certain places, at least-the wall may have had three *parodoi*, or wall-walks: two lower ones, on either side, flanking a central higher one (Fig. 8). Is this notion insanity? We know of no precedent for a wall with three *parodoi* so arranged; but few other ancient fortification walls are thick enough to carry more than two (the Sardis wall is 20 m thick at its base).

Weapons were recovered in 1995 for the first time from the mid 6th-century B.C. destruction debris of the fortification wall. 127 arrowheads come from a relatively small area, 4-5 m on a side, near the gate. The majority (100) are iron, the rest bronze. Their shapes are the common ones known from 6th and 5th-century B.C. contexts elsewhere in Anatolia, Greece, and the Near East: leaf-shaped (in bronze), trilobate (in bronze and iron), three-sided, four-sided, and flat-without central rib (in iron), the iron arrowheads having tangs, the bronze ones sockets (Fig. 9). None of the arrowheads have spurs. The arrowheads were recovered in destruction debris composed of much burnt material (carbonized wood and ash), large unshaped rocks, some 70 iron nails, and 25-30 broken pottery vessels, which included fragments of an Attic band cup.

Resting under destruction debris near the deep recess on the east side of the fortification wall was an iron sabre (Fig. 10). Apart from Etruscan examples, it is one of the earliest sabres on record, and one of the few of any date from the east half of the Mediterranean. Another example, however-also made of iron and about the same size-was recovered in excavations of Professor Ekrem Akurgal at Old Smyrna/Bayraklı, from a tomb that also contained Lydian pottery, judged to be of mid 6th-century B.C. date. (The excavator was Hikmet Gürçay, later for many years Director General of Antiquities and Museums). The Sardis and Old Smyrna sabres are respectively 65 cm and 58 cm long: too short for cavalry, according to J.K. Anderson (cf. Xenophon, *De Equitandi Ratione* 12.11), therefore presumably the weapons of infantry, used for close combat (as depicted in Greek art of the first half of the 5th century

B.C.; where sabres are shown wielded by figures in both Greek and Asiatic dress; for the use of sabres by Persian infantry, Xenophon, *Cyropaedia* 1.2.13).

In the Temple of Artemis, Fikret Yegül completed pencil drawings at 1:20 of the 16 column foundations in the east porch as well as several axonometric/perspective studies of construction details; and with architect Philip Stinson generated computer reconstructions of the east end of the building.

Michael Ramage continued his study of Lydian marble sources, with visits to four quarries in the Hermus valley (Karaköy near Turgutlu, Badince near Alaşehir) and Akhisar (Buknus; another site). White marble samples from those quarries, like samples from quarries at Sardis and Gölmarmara (taken by Ramage in 1994), are dissimilar in either visual appearance, isotope rations, or grain size to the white marble of Archaic Lydian monuments at Sardis (at excavation sector ByzFort) and Bin Tepe (tomb of Alyattes, Karnıyarık Tepe).

At Bin Tepe, the three largest tumuli were briefly explored with different methods. At the Tomb of Alyattes (locally called Koca Mutaf/"big goathair sack" tepe; cf. Greek *pyramides,* "cakes" for Egyptian pyramids) magnetic and resistence survey failed to establish whether or not a 17 m high masonry crepis exists on the south side of the mound, as claimed in the 19th century. In Karnıyarık Tepe ("Not the Tomb of Gyges") a drilling and coring program was conducted to explain anomalies that had been detected in ground-penetrating radar survey in 1992; the anomalies had been detected one-to-two meters behind the walls of tunnels dug by the Sardis Expedition in 1964-1966. Seven cores, 10 cm in diameter and 1-2 m in length were taken in two tunnel locations, near the most conspicouous anomalies, by engineers of KAROTEK İnşaat Sanayi ve Ticaret, A.Ş. an Izmir firm that specializes in coring concrete. The cores consisted of either tumulus fill or limestone bedrock, both of which are sufficiently distinctive to permit confident identification. Coring did not explain the anomalies, but persuasively demonstrated that anomaly locations do not coincide with a burial chamber. At the westernmost large tumulus (locally called Kır Mutaf/ "grey goathair sack" tepe, presumably because of the grey stones that cover its surface), limited excavation at is foot exposed a line of nine roughly-trimmed limestone blocks (two cut with a "mason's mark" "pi"), which are presumably the foundation for a crepis.

Lydian tumuli dominate the Bin Tepe landscape; but they are only a "flash in thea pan" of human activity there; as two (Bin tepe) surface finds illustrate: a Levallois stone scraper, 40,700-70,000 years old and associated with Neanderthal man (recovered in the 1960s, but only identified, by D.J. Pullen, in 1995) and a 17th-century silver florin of Holy Roman Emperor Ferdinand II (reigned 1619-1637; found by the wife of a Sardis Expedition guard; Fig. 11).

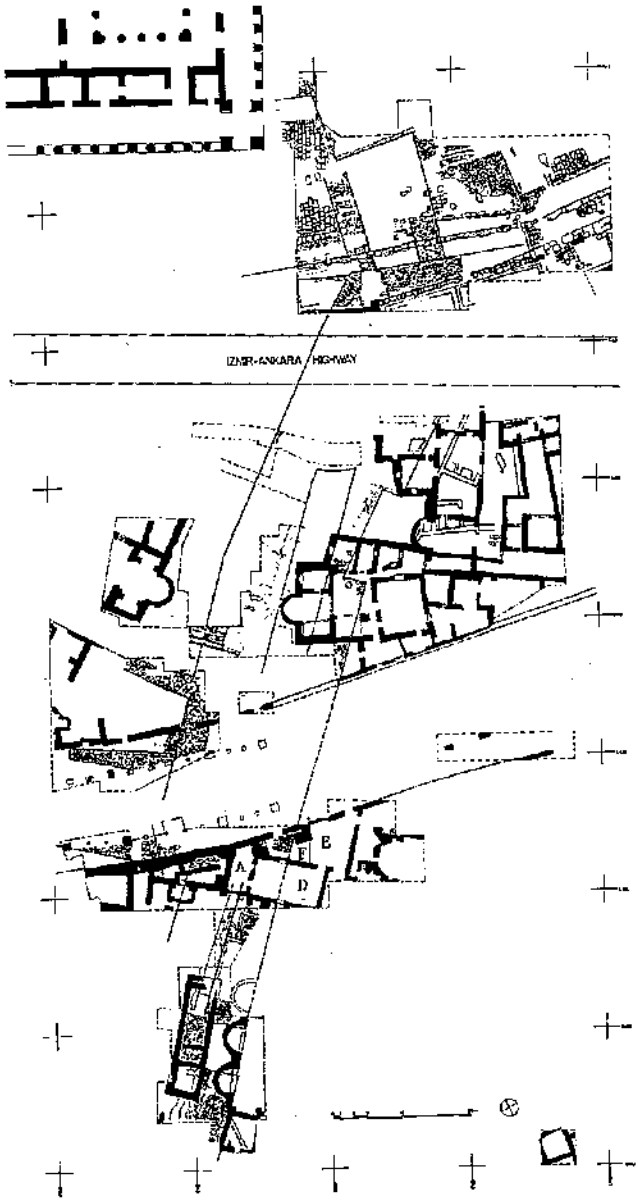

Fig. 1: Excavation region with Late Roman surburb and Archaic fortification wall (sectors MMS/N,- MS, MMS/S), showing architectural features of both strata; plan

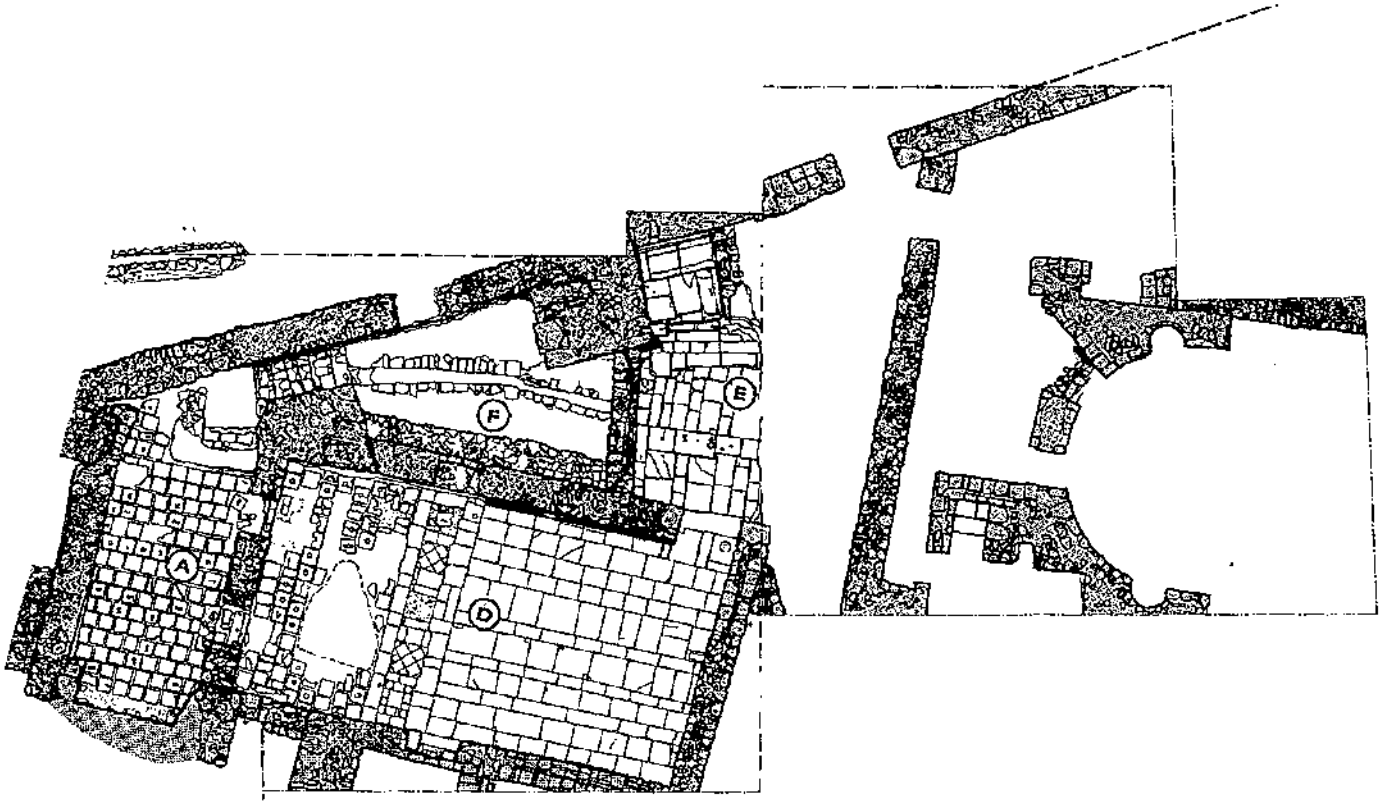

Fig. 2: Late Roman residential rooms (A), (D), (E), (F), south of colonnaded street in Late Roman surburb (sector MMS/S), plan

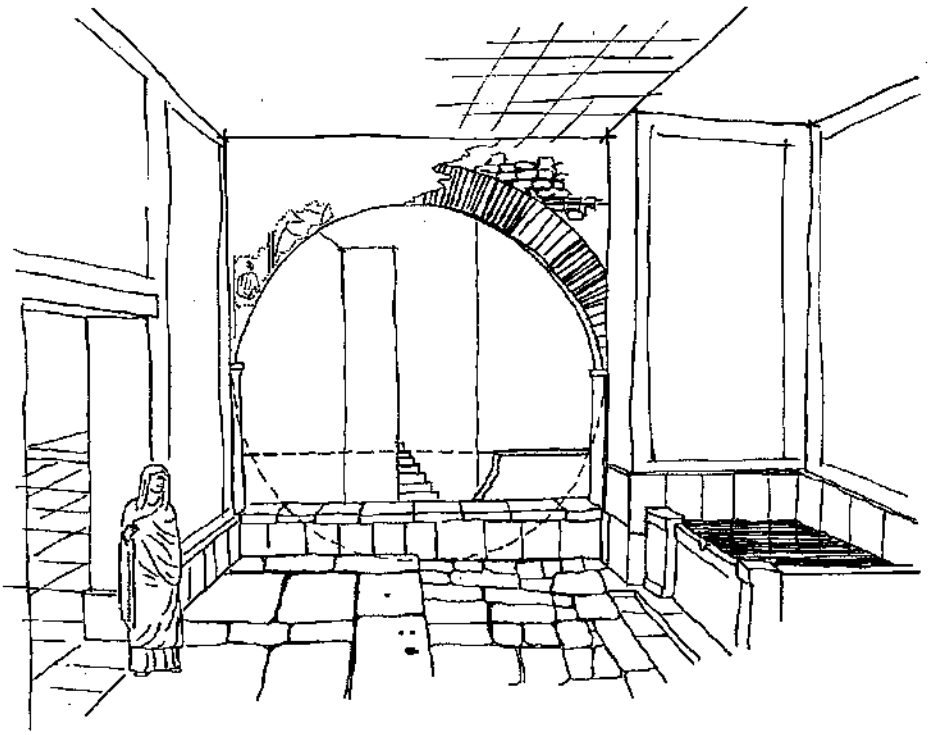

Fig. 3: Late Roman Room (E), showing water tank and arch; reconstruction looking west, by P. T. Stinson

Fig. 4: Reconstructed wall painting from Room (E), above the arch.

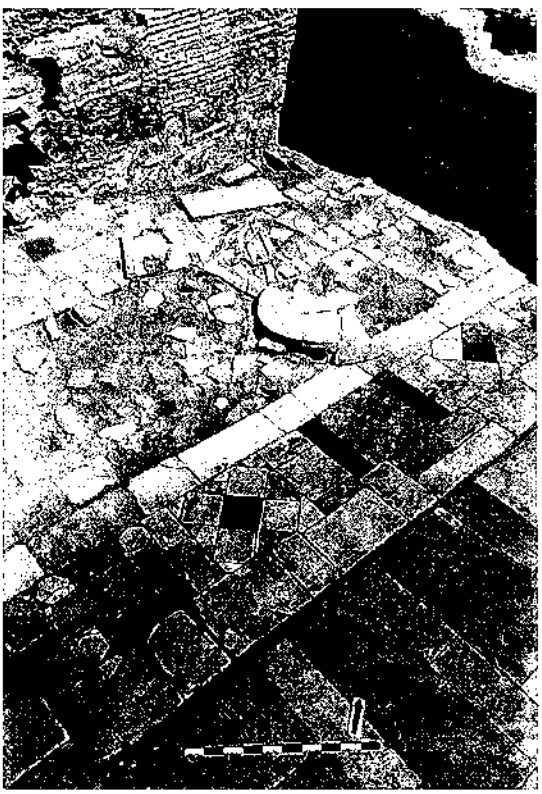

Fig. 5: Late Roman Room (D), showing dias with *opus sectile* border and broken *sigma* table top *in situ*; view looking west.

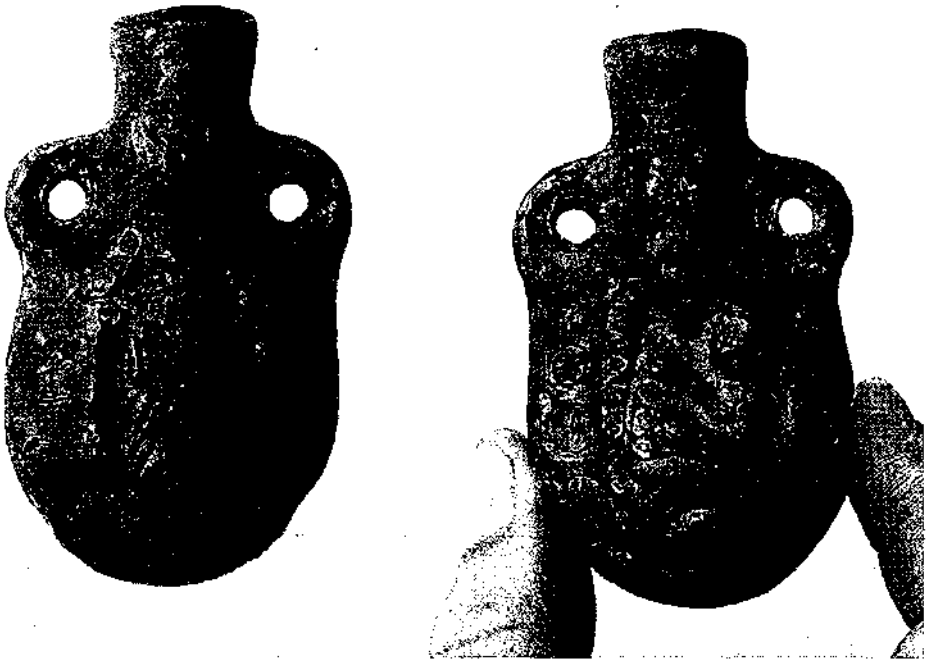

Fig. 6: Ceramic pilgrim flask from Room (D), with St. John the Baptist (Left) and the Virgin Mary and Child (right).

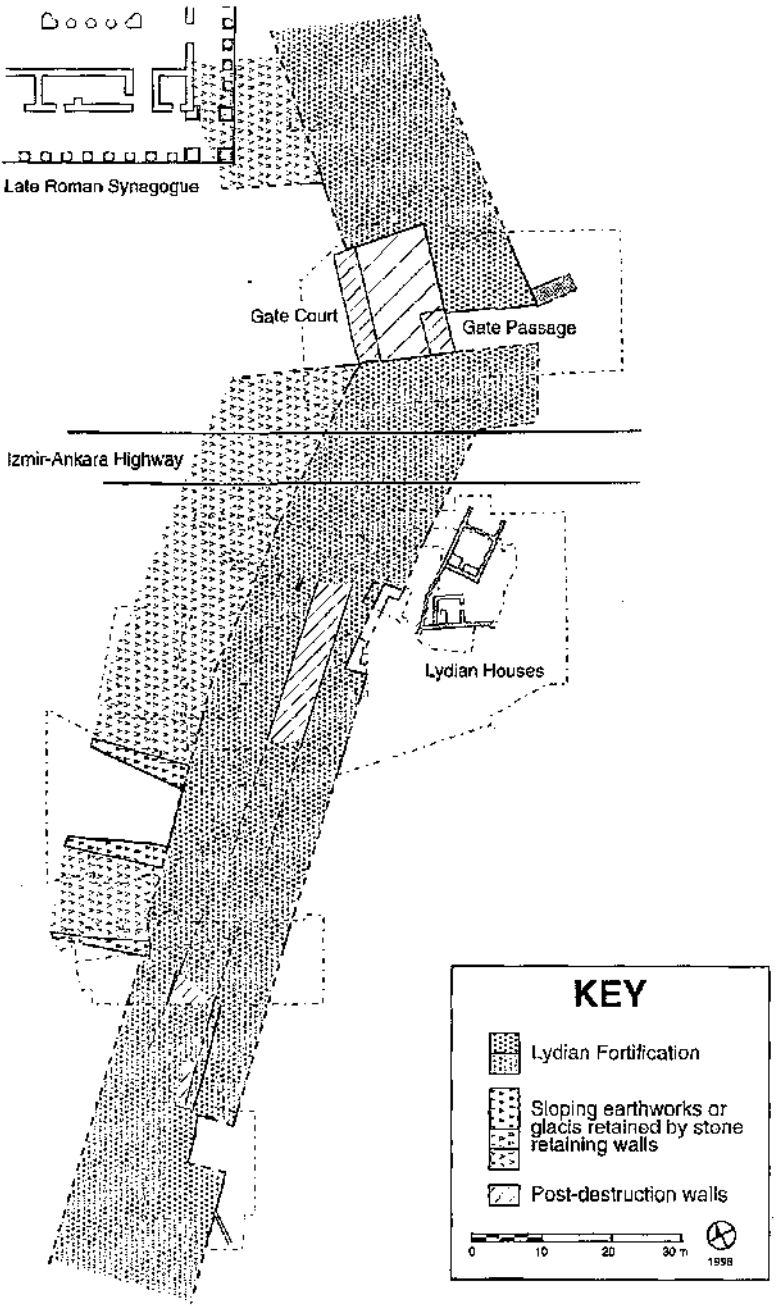

Fig. 7: Archaic fortification wall, interpretive schematic plan, by N. D. Cahill and P. T. Stinson

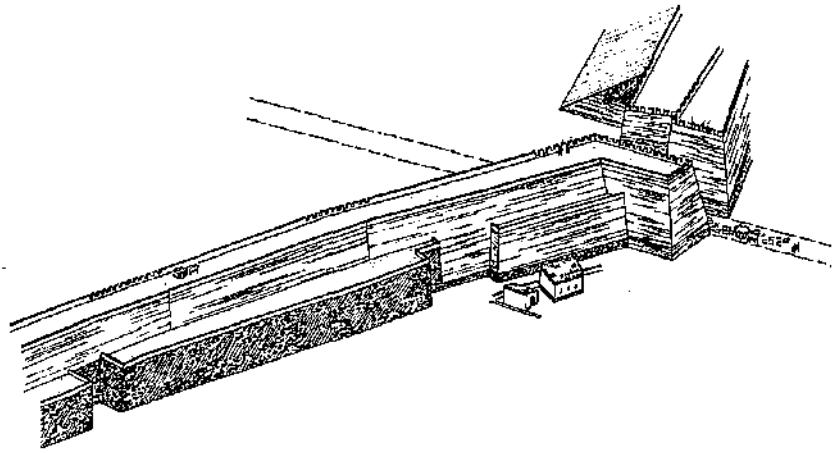

view looking northwest

Fig. 8a: Archaic fortification wall, cornjecural reconstruction in four views, by P. T. Stinson.

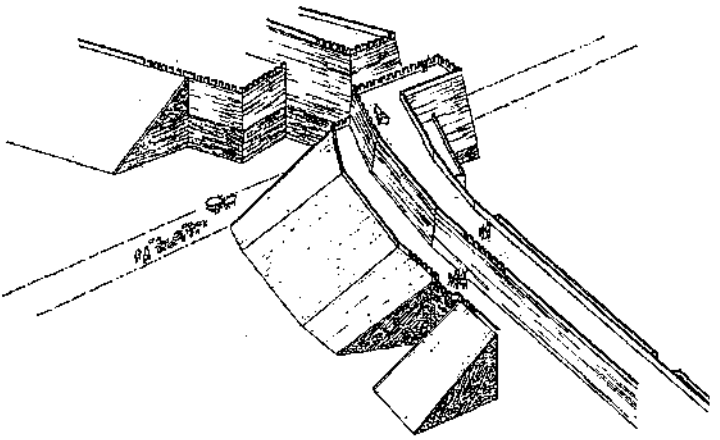

view looking northeast

Fig. 8b Archaic fortification wall, cornjecural reconstruction in four views, by P. T. Stinson.

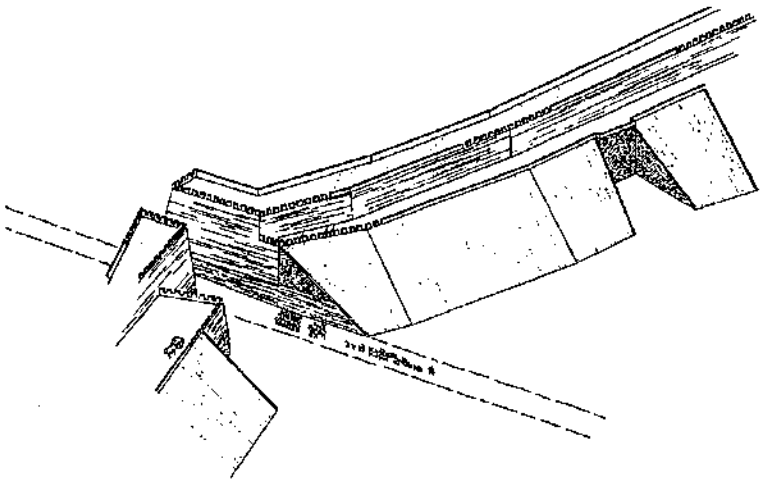

view looking southeast

Fig. 8c: Archaic fortification wall, cornjecural reconstruction in four views, by P. T. Stinson.

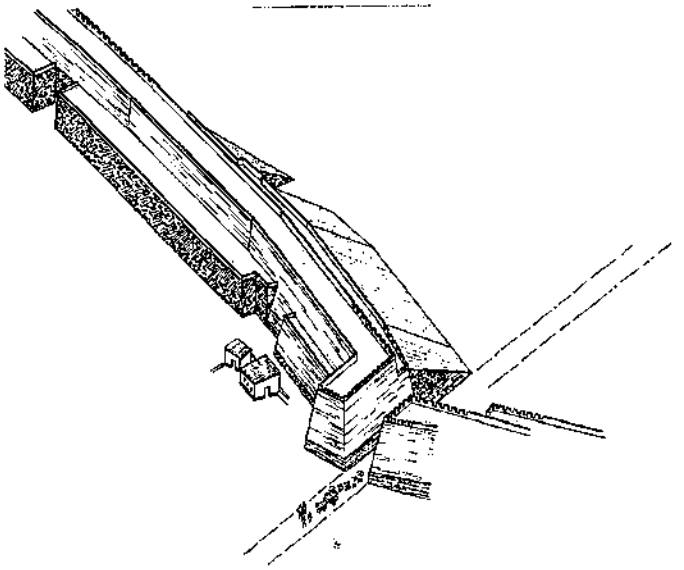

view looking southwest

Fig. 8d: Archaic fortification wall, cornjecural reconstruction in four views, by P. T. Stinson.

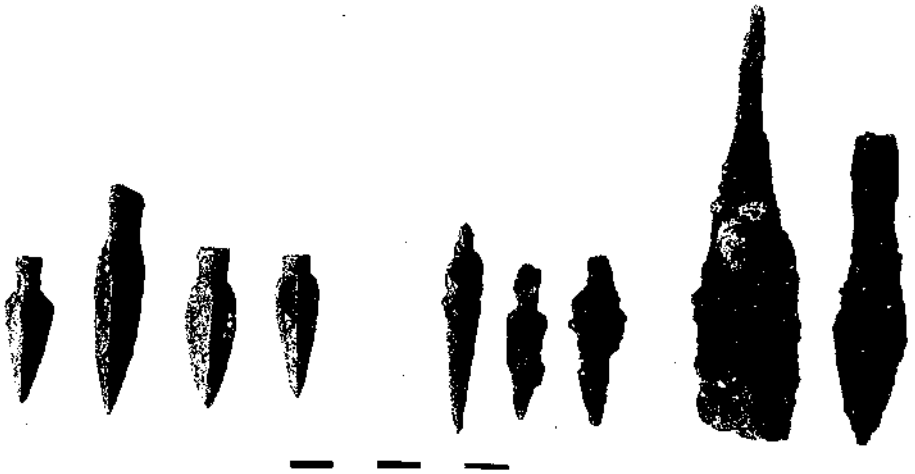

Fig. 9: A selection of bronze and iron arrowheads, from a deposit near the gate of the Archaic fortification wall.

Fig. 10: Iron sabre, recovered under destruction debris near the deep recess on the east side of the Archaic fortification wall.

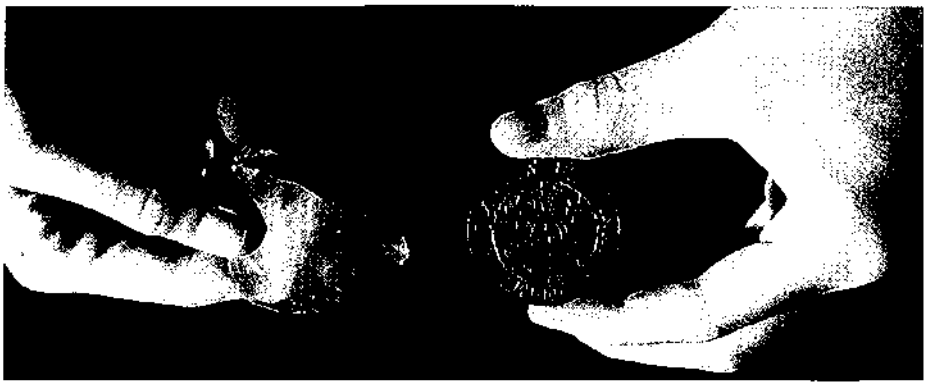

Fig. 11: Surface finds from Bin Tepe: Palaeolithic Levallois stone scraper and silver florin of Holy Roman Emperor Ferdinand II.

1994/95 YILI MİLET ÇALIŞMALARI

*Volkmar Von GRAEVE**

Bu çalışma ile 1994 ve 1995 yılı Milet kazı sonuçları birarada sunulacaktır. Anılan yıllarda, özellikle Aphrodite Kutsal Alanı'nda ele geçen çok sayıda ve çeşitli buluntular dikkat çekicidir. 1994 ve 1995 yılı sonuç raporları bu buluntuların restorasyonlarının uzun zaman alması ve Kalabaktepe sur duvarı için yapılan jeofiziksel prospeksiyon çalışmalarına dayandırılan sondaj sonuçlarının beklenmesinden dolayı birarada sunulmaktadır.

Çalışmalarımıza olanak veren T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmalarımız sırasındaki yardımlarından dolayı Bakanlık temsilcileri, Eskişehir Müzesi arkeologlarından Dursun Çağlar, Milet Müzesi arkeologlarından Hasibe Akat ve Müzeler Şubesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Solmaz Gülşen ile Milet Müzesi müdürüne içtenlikle teşekkür ederim.

1994 ve 1995 yıllarında, Milet antik kenti araştırmaları, kazı çalışmalarının yanısıra, çeşitli disiplinler ile işbirliği içerisinde yürütülmüştür. Anılan yıllarda Milet çalışmalarına 20 arkeolog, 15 arkeoloji öğrencisi, 5 mimar, 3 uzman mimar, 5 uzman restoratör, 1 fotoğrafçı, 1 arkeometri uzmanı, 3 jeolog, 6 jeofizikçi, 4 jeodet, 4 jeomorfolog, 10 jeomorfoloji öğrencisi, 1 taş restorasyonu uzmanı, 1 botanikçi, 1 antropolog, 2 su mühendisi, 5 epigraf ve eski çağ tarihçisi, 2 paleozolog katılmışlardır. Ekip arkadaşlarıma yardımlarından dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

(*) Prof. Dr. Volkmar Von GRAEVE, Institut für Archaologie Ruhr-Universtat Bochum 44780 Bochum, ALMANYA

1994/95 Yılı Milet, Myken-Minos Dönemi Kazıları

W.-D. NİEMEİER

Miletˌ Bronz Çağ araştırmaları kapsamında, 1971-73 yılları arasında yapılan kazılarda, P.Hommel Stadion Tepesi'nde avlulu bir megaron açığa çıkartmış ve bu megaronu Myken Dönemi'ne tarihlemiştir[1]. Bu megaron, daha geç yayınlarda "olasılıkla Myken Sarayı" olarak adlandırılmıştır[2]. 1994 yılından itibaren aynı alanda, kazı çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Eski kazı açmalarının temizlenerek, megaron duvarlarının incelenmesinden sonra, sözü edilen yapı kompleksinin Bronz Çağ'dan daha geç bir döneme ve olasılıkla da M.Ö.494 Pers tahribinden sonra Milet'in yeniden inşası sırasında yapıldığı belirlenmiştir.

Eski açmanın hemen batısında, kazılmaya başlanan 4 yeni karede, eski Balat Köyü'nün kalıntıları altında, anakayaya kadar, çok sayıda çatı kiremitleri ve boyalı duvar sıvası parçalarının bulunduğu homojen bir moloz tabakası ile karşılaşılmıştır. Ele geçen seramikler ve kabartmalı bir kandile göre bu moloz tabakası, M.Ö. geç 3. erken 4. yüzyıla tarihlenmektedir.

Ancak, Stadion Tepesi'nde Milet'in Miken Dönemi'ne ait yanıt bulunamayacağı anlaşılmış ve bu nedenle de iki hafta sonra kazı çalışmaları Athena Tapınağı'nın güneyine kaydırılmıştır[3]. Söz konusu alanda yüzyılımız başında, 1938, 1950'li ve 1960'lı yıllarda da araştırmalar yapılmış ve bu çalışmalar sırasında Milet Bronz Çağ Dönemi'ne ait önemli buluntular elde edilmiştir[4]. 1994 ve 1995 yıllarında Athena Tapınağı güneyinde yer alan doğu-batı doğrultulu Roma Dönemi'ne ait caddenin güneyinde çalışılmaya başlanmıştır.

Bu alandaki çalışmalar sırasında, kısmen de olsa karıştırılmamış tabakalara rastlanmıştır. Bugünkü yüzeyden itibaren 2 m derine dek eski kazıların dolgusu ile karşılaşılmaktadır. 1994 yılı çalışmalarımız sırasında, yalnızca kuzeybatı tarafta sözü edilen Roma Dönemi caddesine rastlanmıştır. Bu caddenin temeli direkt olarak Orta-Geç Geometrik Dönem'e tarihlenen bir evin üzerine oturmaktadır.

---

(1) P. Hommel, *Türk Arkeoloji Dergisi* 22, 1975, 37 ff, Plan 1; ayrıca bkz. M.J. Mellink, *Amerikan Journal of Archaeolgy* 78, 1974, 11; 80, 1976, 270.
(2) C.B.Mee, *Anatolian Studies* 28, 1978, 136; J. Freu, *Hethitica* 8, 1987, 144.
(3) Sözü edilen alanda yeraltı sularının yükselmesini önlemek üzere, bir pompa sistemi" Wellpoint System" kullanılmıştır. Bu pompanın alımını vebu alandaki kazımızı destekleyen New York, Institute for Aegean Prehistori'ye teşekkür ederiz.
(4) Mee, *a.e.*, 133-136; daha sonra W. Schiering, *Istanbuler Mitteilungen* 29, 1979, 77 ff.

Bu evin altında, 1995 yılında yapılan kazı çalışmaları, sözü edilen evin 30 cm kalınlığında Geç Bronz Çağ'a ait bir yangın tabakasının üzerinde yer aldığını göstermiştir. Bu yangın tabakası, içerisinde ele geçen Myken seramiğinden dolayı, Geç Helladik III A-2 evresinin sonuna (M.Ö geç 14. yüzyıl) tarihlenmektedir. Bu tahrip tabakası, 1930'lar, 1950'liler ve 1960'lı yıllarda yapılan kazılarda da belirlendiği gibi Milet Bronz Çağ 2. yapı dönemi olarak adlandırılan döneme aittir. Milet ikinci yapı döneminde, Myken etkisinin karakteri tartışmalı bir soru ola gelmiştir. Bu sorunun yanıtı çalışmalarımız sırasında ele geçen seramiklerin tümünün, yalnızca bezemeliler değil, aynı zamanda mutfak kaplarının da, Myken seramikleri olduğudur. Yalnızca, yaklaşık % 2 oranında seramik Batı Anadolu karakterlidir. Bu sonuç göstermektedir ki, Klazomenai-Limantepe ve Menemen-Panaztepe'nin yerleşmelerinin aksine, Milet ikinci yapı evresi gerçek bir Myken yerleşmesidir[5].

Bugüne dek araştırdığımız alanda, batı kısmında kerpiç tuğladan inşaa edilmiş üç adet seramik fırınına rastlanmıştır (Bunlardan ikisi Resim I'de görülmektedir). Bu buluntularla birlikte Milet 2. yapı katı dönemine ait, bugüne dek bildiğimiz, seramik fırınlarının sayısı yediye yükselmiştir. Anılan seramik fırınları üç farklı tip göstermektedir; bunlardan ikisi Yunanistan'da açığa çıkan Myken fırınlarından bilinmektedir. Üçüncü tip ise, Girit'te karşımıza çıkmaktadır; bu tip, Minos seramik fırınları geleneğinin Milet 2. yapı katı dönemindeki devamıdır[6].

Yukarıda sözü edilen alanın doğusunda, 1957 yılında kuzey bölümü kazılmış olan evin güney kısmında çalışmalara devam edilmiştir. Bu ev Hiesel'in Myken enleri tipolojisinde, Oikos 2 tipine aittir[7]. Söz konusu evin içerisinde at nalı biçiminde, kerpiçten bir ocak ile karşılaşılmıştır.

İkinci yapı katı dönemine ait buluntular, Milet'in Hitit metinlerinde yer alan Millawanda ile özdeş olup olmadığı ve Akhiava problemi tartışmaları için ilginç sonuçlar sağlamaktadır. Millawanda, Akhiava kralının tebaları tarafından yönetilmiş ya da en azından iskan edilmiştir[8]. Murşilli II'nin tahta geçmesinden sonra çıkan kargaşada, Arzava, Akhiava ve Millawanda ile Hatti'ye karşı birleşmiştir. Bundan dolayı, Hitit

---

(5) Bu bilgilerden dolayı Prof. Dr. H. Erkanal ve Dr. Yaşar Erkan Ersoy'a içtenlikle teşekkür ederim.

(6) Bkz. W. D. Niemeier, in: P.P. Betancourt-R. Laffineur (Editör), TECHNE: Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age. *Proceedings of the 6 th International Aegean Conference. Philadelphia,* 18-21, Nisan. 1996 (baskıda)

(7) G. Hiesel, *Späthelladische Hausarchitectur,* 1990, 59-67.

(8) Bkz. S.Heinhold-Krahmer, in: *Reallexikon der assyriologie und Vorderasiatischen*

ordusu Millawana'yı işgal ve tahrip etmiştir[9]. Bu tahrip yaklaşık M.Ö. 1320'e tarihlenmelidir. Mykenliler'in yerleşik olduğu, Milet'in 2. yapı katı yangın tabakası da aynı tarihtendir. Böylelikle, Millawanda'nın Milet, Akhiava'nın ise Myken ile bir tutuluşu büyük bir olasılık kazanmaktadır[10].

1995 yılı çalışmaları sırasında en son tabaka, I. yapı katı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen tabaka eski kazıların dolgusu altında yer alır. Bu döneme ait büyük bir yapı kompleksi kazılmıştır (Resim: 2). Duvar tekniği ve fresko boyama ile bezeli oluşu, Girit ile ilişkilidir (Resim: 3)[11]. Bezemeli Minos ithal seramikleri, I.yapı katı tahribini GM IB-GM II'ye, yaklaşık M.Ö.1490/70'e tarihlenmektedirler. 2. yapı katı dönemi seramiklerinin yaklaşık tümü Myken seramiği iken, 1. dönem yapı katı seramiklerinin hemen hemen tümü Minos seramiğidir. Yerel üretim mutfak kapları, aralarında pişme kabı, çok sayıda konik kase bulunan Minos mutfak repertuvarını içermektedir (Resim: 4). Yalnızca % 2 ile % 3 oranında seramik Batı Anadolu seramik tip ve repertuvarına aittir. Bu da açıkça göstermektedir ki, I. yapı katı yerleşmesi Minoslu bir yerleşme idi. Ele geçen bir kolye ucu ve rituellerde kullanılan taş bir vazo parçası, Minos kült geleneklerine işaret etmektedir. Bu buluntular yukarıda da sözü edilen teoriyi desteklerler. Diğer bir önemli buluntu ise, Minos Linear A yazılı bir belgenin, Girit'in doğusunda ele geçmesidir (Resim: 5). Bu yazı yerel üretim bir vazo üzerinde karşımıza çıkan üç işaretli kazıma çizgiden ibarettir. Bu da Linear A yazısının Milet I. yapı katında kullanılmış olduğunu göstermektedir[12].

Jeomorfolojik sondajlar bu yerleşimin en erken yerleşme olmadığını göstermiştir. Yeraltı sularının altında, doğal oluşumlu toprak üzerine, 1 ile 1.50 m arasında kültür katı yer almaktadır. Daha geç buluntular arasında, şematik bir mermer idol gibi, Erken Bronz Çağ'a ait bir kaç buluntu da ele geçmiştir (Resim: 6).

(9) S.R.T. Bryce, *Oxford Journal of Archeology* 8, 1989, 299.
(10) Bkz. W.D. Niemeierin : Mediterranean Peoples in Transition: *Thirteenth to Early tenth Centuries B.C. E. Proceeding of the international Symposium*, Jerusalem, april 3-7, 1995 (baskıda).
(11) Amisos'daki "Zambak Villası"nda açığa çıkan fresko ile karşılaştırınız: S. Marinatos-M. Hirmer, *Kreta, Thera und das mykenische Hellas*, 1973, Renkli Levha 23.
(12) Bkz. W.D. Niemeier, *Kadmos* 36, 1996 (baskıda).

1994 Yılı Aphrodite Kutsal Alanı Çalışmaları

M.HEİNZ
R.SENFF

1994 yılı kış aylarında Zeytintepe'de yapılan kaçak kazılardan dolayı, 1994 kazı sezonunda bu alanda geniş alanlarda çalışılmaya karar verilmiştir (Şekil: 1). 1994 yılı kazı çalışmaları sırasında çeşitli ve çok sayıda eser ele geçmiştir.

1992 yılında açığa çıkartılmış olan kalın bir destek duvarı ile bu yılki çalışmalarımız sırasında Q 94.4 karesinde de karşılaşılmıştır. Sözü edilen duvara ait taşlar özenli bir biçimde işlenmiştir. İşlenmiş taşlara ait yonga taşlardan oluşan bir tabaka bu bölümde karşımıza çıkmaktadır. Bu destek duvarı yalnızca 2 m kadar güneye devam etmekte ve antik dönemde tahrip edildiği görülmektedir. Duvarın üst bölümü, seramik, çatı kiremiti ve çok sayıda mermer mimari parçanın bulunduğu kalın küllü bir tabaka içerisinde karşımıza çıkmıştır. Kül tabakası içerisinde ele geçen, tapınağın bulunduğu tepede de karşılaştığımız, İon sütunlarına ait yongalar ile iki yumurta dizisi parçası, mermerden inşaa edilmiş olan Zeytintepe Aphrodite Tapınağı'nın Pers tahribine maruz kaldığını göstermektedir. Aynı tabakada ele geçen C tipi bir Attika kyliks kaidesi de bu tahribin tarihini desteklemektedir. Bu alanda ele geçen M.Ö.3. yüzyıla ait sikke ve amphora kaideleri, destek duvarının antik dönemdeki tahribinin Hellenistik Dönem'de gerçekleştiğini göstermektedir.

Destek duvarının doğusunda yer alan eğimli bölümde, yumruk büyüklüğünde taşlardan oluşan, içerisinde Arkaik Döneme ait buluntuların bulunduğu, bir tabaka ile karşılaşılmıştır. Bu taşların kutsal alan atıklarının akmasını önlemek üzere bilinçli olarak atıldığı düşünülmektedir. Sözü edilen tabakanın altında 1.50 m kalınlığında kutsal alan atıklarına ait tabakalar karşımıza çıkmaktadır: Q93.11 ve Q 93.12 açmalarında karşılaşılaşılan kutsal alan atıklarına ait tabakaların, diğer bölümlerde olduğu gibi, bir kerede atılmadığı; aksine zaman içerisinde adak ya da törenler sırasında üst üste gelmelerden dolayı oluştuğu düşünülmektedir.

Anakayaya ulaşıldığında, ahşap direklerin oturması için oyulan direk oyuklarına ve büyük çukurlara rastlanmıştır. Bu oyukların üzerinde M.Ö.7. yüzyılın ortasına tarihlenen tabaka ile karşılaşılmıştır. Dolayısıyla da sözü edilen anakayanın işlenişi M.Ö.7. yüzyıl ortasından erken bir döneme ait olan yerleşime işaret etmektedir. Diğer açmalarda

da gözlenen benzer çukurlar düzenli bir biçimde karşımıza çıkmamakta, dolayısıyla da burada yer alan yapının planı hakkında bir fikir vermemektedir.

Bu alanda sözü edilen kazı çalışmaları sırasında aralarında Korinth ithal seramiğinin de bulunduğu çok sayıda seramik ile çoğunluğunu Dedalik terrakottaların oluşturduğu Geometrik Dönem'e dek uzanan pişmiş toprak figürinler ele geçmiştir. diğer bir buluntu grubunu ise aralarında hayvan figürleri ile takıların (küpe, fibula, iğne, bilezik, kemer tokası ve boncukların) yer aldığı bronz adaklar oluşturmaktadır. Ayrıca, omphalos formunda bronz vazolar ile silindir ve makara biçimli vazo kulpları da bu alanda ele geçmiştir. Sözü edilen omphaloslardan birinin üzerinde kazıma çizgi ile "Aphrodite" sözcüğü okunmaktadır. Bronz adakların diğer bir bölümünü dikdörtgen biçimli, küçük figürlü levhalar ve küçük adak kalkanları oluşturmaktadır.

Bunun dışında, parçalar halinde çok sayıda fayans buluntular da ele geçmiştir. Bunların arasında hayvan firizi ile bezeli alabastron ve arybalios formlu küçük vazolar, diz üzerinde oturan ya da diz çökmüş, bazı durumlarda bir vazo taşıyan figürlere rastlanmaktadır. Sözü edilen fayans buluntular Mısır ve Yakın Doğu'nun etkisi ile Doğu Yunan'da üretilmiş olmalıdır. Ayrıca, Rhodos, Khios, Samos ve Efes kutsal alanlarından da tanıdığımız, küçük asma delikli şahin, Beş maymun ve oturan kedi figürleri ile beyaz, sarı ve mavi renkli skarabeler de ele geçmiştir. Ancak, sözü edilen eserlerin doğudan ithal mi yoksa Yunan üretimi mi olduğu sorusu tartışmalıdır. Ayrıca, Efes Artemisionu'ndan da tanıdığımız biçimde silindir şeklinde işlenmiş kemikler de bulunmuştur.

M.Ö.7. yüzyıl kutsal alanlarının sık karşılaşılan diğer bir buluntu grubu ise Suriye-Fenike yöresinde üretilmiş olan kazıma çizgilerle bezeli Tridacna midye kabuğu ile devekuşu yumurtasıdır. Her iki buluntu grubuna da Zeytintepe Aphrodite Kutsal Alanı'nda parçalar halinde rastlanmaktadır. Çok sayıda ele geçen buluntular arasında, Mısırlı ürünler olarak anılan ancak bir bölümünün Yunanistan'da da üretildiğine inanılan kalzit taşından alabastra parçaları da yer almaktadır.

Bronz adak buluntularının yanı sıra, Aphrodite Kutsal Alanı'nda kurşun takılara da rastlanmaktadır: asmalı kuş figürleri, ay, nar, yıldız ya da rozet bezeli küçük levhalar ile figürlü kolye uçları sevilen motifler arasındadır. Ayrıca, kurşundan yüzükler de sözü edilen eserler arasında yer almaktadır.

1995 Yılı Kalabaktepe Çalışmaları

R.SENFF
M.KERSCHNER

Kalabaktepe 1995 yılı çalışmaları sırasında güneyde yer alan Arkaik yerleşimde incelemelere devam edilmiştir (Şekil: 2). Daha önce açığa çıkartılıp kazılan seramik fırının batısında, aynı döneme ait evlerin kazısına başlanmıştır. M.Ö.7. yüzyılda inşaa edilen bu evler 6. yüzyılda birden fazla onarım ve yenilenme görmüştür. Evlerden birinde çatı in situ durumda, çökmüş olarak açığa çıkmıştır. Sözü edilen evin çatı aksamı buluntuları arasında bezemeli terrakotta mimari elemanlar ele geçmiştir. Kalabaktepe'de diğer bir çalışma alanı doğu terastadır. Bu çalışmanın en önemli sonucu, eski kazılarda Gerkan tarafından açığa çıkartılan ve Arkaik bir tapınak olarak adlandırılan yapının, M.Ö. geç 6. yüzyıla ait alışılmış bir ev olduğudur. Sözü edilen evin biraz doğusunda ise Arkaik Döneme ait bir tapınak bu yılki çalışmalarımız sırasında açığa çıkartılmıştır. Bu tapınağın batı duvar temelini Gerkan açığa çıkartmış, ancak bu tüfit bloklarının tapınağa ait olduğu anlaşılamamıştır (Resim: 7). Bu taş temellerin doğusunda anakayanın düzgün bir biçimde işlenmiş olduğu gözlenmektedir. Sözü edilen temellerin devamını bulmak üzere doğuda Q95.6 açması aşılmış ve köşe oluşturan batıdaki temele benzer biçimde tüf bloklar açığa çıkmıştır. Güney bölümündeki temel, iç kısım ve altarın yeri henüz araştırılmamış olmasına rağmen, yapıya ait ölçüler (ll x 20 m) bir tapınak ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu çalışmalar sırasında ele geçen ve üzerinde kazıma çizgi ile "Arthemis" yazısı okunan bronz kase, tapınağın tanrıça Arthemis'e ait olduğuna delalet etmektedir. Aynı alanda, 1906 yılındaki kazılar sırasında ele geçen ve üzerinde "Arthemis Khitone" yazısı bulunan mermer perirhanterion ağız parçası, 1995 yılında bulunan "Arthemis" yazılı bronz parçayı desteklemektedir. Bundan dolayı, büyük bir olasılıkla Milet Arthemis Khitone Kutsal Alanı ile karşı karşıyayız. Böylece, yazılı kaynakların bildirdiği kentin kurucusu Neilos'un birlikte getirdiği en erken kültlerden biri olan Arthemis Khitone'nin Kutsal Alanı belirlenmiş olmaktadır.

Kalabaktepe'de 1995 yılında yürütülen çalışmaların üçüncüsünü tepenin en yüksek platformunda yapılan kazılar oluşturmaktadır. Ele geçen buluntular yardımıyla M.Ö. 6. yüzyılın ortasına tarihlenen kale duvarı, bu alanda yapılan kazılar sırasında açığa çıkartılan en erken yapı kalıntısıdır. Sözü edilen duvarın güneyinde ise, M.Ö.494 Pers tahribinden sonra inşa edilen yapı kalıntıları karşımıza çıkmaktadır (Resim: 8). Daha geç bir dönemde M.Ö.6. yüzyıl ortasına ait kale duvarının üzerine, bir gözetleme kulesi inşaa edilmiştir. A. von Salis ta-

rafından, eski kazılarda bulunan ve üzerinde adak yazısı olarak "Molpodaros" okunan mermer bir leğen ile mermer kandil parçaları, bir kurosa ait ayak parçası ve Arkaik Dönem'den yuvarlak formlu bir altar da bu alanda ele geçmiştir. Sözü edilen buluntular Arkaik bir kült alanının Kalabaktepe'nin bu kesiminde de varlığına işaret etmektedir (Şekil: 3).

1994/95 Yılı Kazartepe Nekropolis Çalışmaları

E.FORDECK

1993 yılı Milet çalışmaları sırasında Kazartepe, Kalabaktepe, Değirmentepe ile Zeytintepe'de, Milet antik kenti nekropolis alanlarını araştırmak ve korunma durumlarını belirlemek üzere yüzey araştırmaları yapılmıştır. Kazartepe Nekropolisi, 1902 yılında C. Watzinger, 1906 yılında ise A.v.Salis tarafından kazılmış, ancak kazı dökümantasyonları tam olarak yapılmamış ve veriler yayınlanmamıştır. Kazartepe Nekropolisi'ni yayına hazırlamak üzere, sözü edilen nekropolisin dökümantasyonunun tamamlanması, bir kaç yıl önce kazı günlük raporlarının bulunmasıyla mümkün olabilmiştir.

1994 ve 1995 yılı çalışmaları sırasında ise, Kazartepe Nekropolisi'nde eski yıllarda açığa çıkartılan mezarların tanınabilmesi için, öncelikle büyük çapta bir temizlik yapılmıştır. Bu çalışma sırasında, eski kazılarda açığa çıkan mezarların yanı sıra, in situ durumda yeni mezarlar da bulunmuştur. Böylelikle, Milet antik kentine ait ve çoğunlukla Hellenistik Dönem'de kullanılmış olan bir nekropolis hakkında, ölü gömme gelenekleri ve gömü türleri açısından detaylı bilgiler elde etmiş bulunmaktayız. Kazartepe Nekropolisi gömü türleri aşağıdaki gibidir.

Oda Mezarlar: Eski kazılarda 37.2'si tamamlanmamış, 3 yeni mezar olmak üzere toplam 40 adet oda mezar açığa çıkartılmıştır. Bu mezarlarda bir dromosla gömü yapılan odaya ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı dromosun iç kısmında köşeleri yuvarlatılmış ve oval bir plan elde edilmiştir. Dromosa iki ile beş arasında değişen basamaklı bir merdivenle inilmekte ve dikdörtgen planlı bir koridordan sonra, yuvarlatılmış planlı bir kapı ile mezar odasına varılmaktadır. Kareye yakın bir plana sahip olan mezar odasının yüksekliği 1.20 m, ölçüleri ise 2.00 x 2.20 x 2.00 m dir. Mezar odasına girişte kaya içine oyulmuş dar, dikdörtgen formlu bir kısım ile karşılaşılır.

Kuyu Mezarlar: Eski kazılarda 10, yeni buluntu olarak da 13, toplam 23 adet kuyu mezar bulunmuştur. Bu tip mezarlar, dikdörtgen ya da oval planlı olmak üzere iki biçimde karşımıza çıkmaktadır. Kuyu mezarlar

gömü yapıldıktan sonra taş bir kapak ile kapatılmışlardır; sözü edilen taş kapak anakaya yüzeyi ile aynı seviyede tutulmuştur.

Mimari Yapı Elemanlı Mezarlar: Eski kazılarda 6, yeni buluntu olarak 2 olmak üzere, toplam 8 adet örnek açığa çıkartılmıştır (Resim: 9). Mezarın kendisi, bir önceki tipte olduğu gibi, kuyu biçimindedir. Ancak, üzeri basit bir kapakla değil, büyük poros bloklarla kapatılmıştır. Bu blokların üzerinde mimari yapı elemanları yer almaktaydı. Ancak, bu tipe ait sağlam bir örnek ele geçmediğinden, sözü edilen yapı elemanlarının hangi formlarda oldukları hakkında bilgi sahibi değiliz.

Kuyu Biçimli, Çatı Kiremiti İle Örtülü Mezarlar: Eski kazılarda 1, yeni buluntu olarak da 14 olmak üzere, toplam 15 mezar açığa çıkartılmıştır. Bu tip mezarların tümü anakayanın yüksek olduğu bölümde, yamaca oyularak elde edilmişlerdir. Bu konumlarından dolayı yarım bir kuyu mezar görünümündedirler. Sözü edilen mezarlarda kapak olarak çatı kiremitleri kullanılmıştır.

Kremasyon: Eski kazılarda 8, yeni buluntu olarak 9, toplam 17 kremasyon mezar açığa çıkartılmıştır. Yakılan ölünün külleri pişmiş toprak bir vazo içerisine konmakta ve bu urne, formuna uygun olarak oyulan anakaya çukuruna yerleştirilmektedir. Vazonun anakayadan dışarıya taşan kısmı küçük taşlarla desteklenmekte ve urne, taş bir kapak ile örtülmektedir.

Çatı Kiremiti Mezarlar: Eski kazılarda 6, yeni buluntu olarak 6, toplam 12 adet çatı kiremiti mezar açığa çıtkartılmıştır. Bu tip gömülerde ölü anakaya üzerine direkt olarak yatırılmakta ve üzeri çatı formu oluşturacak şekilde çatı kiremitleri ile örtülmektedir. Uzun kenarlarda üçer adet çatı kiremiti, dik olarak yerleştirilmiş ve çökmelerini önlemek için de küçük taşlarla desteklenmişlerdir. Kısa kenarlar ise birer çatı kiremiti ile kapatılmıştır. Ancak, çok az sayıda çatı kiremidi mezar, in situ durumda ele geçmiştir.

Anılan gömü türlerinin yanı sıra, 7 adet inhumasyon mezar açığa çıkartılmıştır. Ancak, bu mezarların çatı kiremidi ile mi, yoksa toprak yığılarak oluşturulan basit bir tümülüs ile mi örtülü olduğu bilinmemektedir.

Kazartepe Nekropolü'nün yeni çalışmalar sırasında elde edilen önemli bir sonucu, Arkaik Dönem'e ait "Aslanlı Mezar'ın" temizlenerek açığa çıkartılmasıdır (Resim:10; Şekil :4). Sözü edilen mezarın planı çizilmiş ve tüm dökümantasyonu yapılmıştır. Aslanlı Mezar, oturur bi-

çimde betimlenmiş aslanlarından dolayı M.Ö. 6. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir. Ancak, bu mezar Kazartepe'de yer alan tek Arkaik mezardır ve kutsal yol dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Olasılıkla, Milet'in önemli ailelerinden birine ait olduğu düşünülmektedir.

1994 /95 Yılı Arkaik Sur Duvarı Çalışmaları

H. STÜMPEL
C. SCHNEİDER

Milet arkaik kentinin araştırılması kapsamında, 1994 yılında Arkaik sur duvarının nerede olduğu, hangi dönemlerden itibaren var olduğu ve kenti nasıl çevrelediği soruları da araştırılmıştır. Arkaik Milet kentinin önemli bir yerleşim alanını oluşturan Kalabaktepe'de bu güne dek yapılan kazılarda, tepenin etrafının sur ile çevrili olduğu görülmüştü. Kalabaktepe'yi çeviren sur duvarının kentin diğer bölümünü çevreleyen sur duvarı ile bağlantılı olup olmadığı sorusunu yanıtlamak üzere jeofiziksel ölçümler yapılmış ve bu ölçümler sırasında sur duvarı olabilecek anomalilere rastlanmıştır (Şekil: 5). Benzer endişe ile eski kazılar sırasında Gerkan da bu bağlantıyı aramış, ancak açtığı sondajlarla sur duvarını beklirleyememiştir. Bununla beraber, teorik bir öneri getirmiş ve bu öneriyi, Kalabaktepe ile ilgili eserinde yayınlamıştır. Ancak, Milet'de 1994 yılı jeofiziksel araştırmalar sırasında belirlenen anomaliler bu teorik öneriden farklı bir seyir göstermektedir. Sözü edilen anomalilerin gerçekten bir duvara ait olup olmadığını anlamak üzere de bu anomalileri dikey olarak kesen iki sondaj açılmıştır. Kutsal kapı yakınlarında açılan ilk sondajda,. oldukça derinde Hellenistik tabakaya ulaşılabilmiştir. Yeraltı suyunun yükselmesinden dolayı, bu alanda derine gidilememiştir. İkinci sondaj ise Kalabaktepe yakınlarında açılmış, burada duvar taşlarına rastlanmamış olmasına rağmen, Erken Arkaik Dönem'e ait çok sayıda buluntu ile yoğun tüf taşı parçalarına rastlanmıştır. Bu alanda, sur duvarına ait taşları yerleştirmek üzere açılan antik dönem çukurları, duvarın seyrini göstermektedir. Sur duvarına ait taşların Klasik Dönem'de söküldüğü ve bu dönemde kentin küçülmesinden dolayı, sur duvarının daraltıldığı düşünülmektedir. Sur duvarına ait izler bulununcaya dek bu çalışmaya devam edilecektir.

1994/95 Yıllarında Yapılan Restorasyon ve Koruma Çalışmaları

G.GRESİK
H.OLBRİCH

Milet antik kenti araştırmalarında, kazı çalışmalarının yanı sıra, restorasyon çalışmaları da önemli bir yer tutmaktadır. Geçen yıllarda

Th.Wiegand tarafından kazılan eski alanlar ile Hellenistik Dönem nekropolisinde restorasyon ve koruma çalışmaları yapılmıştır. 1994 ve 1995 yıllarında restorasyon ve koruma çalışmalarının yapıldığı alanlar aşağıdaki gibidir:

-Tiyatro

-Tiyatro Kalesi

-Heroon I

-Faustina Hamamı

-Kazartepe Nekropolisi

Yukarıda anılan yıllarda ilk çalışma alanını Tiyatro Kalesi'nde, kuzeydoğuda yer alan kulenin desteklenmesi oluşturmaktadır. Bu kule tiyatronun 20 ve 21 nolu kemerleri üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 11). Ancak, kuleyi taşıyan kemer duvarı ile tiyatronun arka duvarı zamanla yıkılmış ve kule boşlukta kalmıştır. Kulenin çökmesi tehlikesini önlemek üzere, sözü edilen duvarlar yükseltilmiş ve söz konusu kule koruma altına alınmıştır.

Tiyatro Kalesi'nde yürütülen ikinci çalışma, kalenin yıkılmış olan ve bir rampa görünümündeki doğu duvarının yükseltmekten ibarettir. Doğu duvarın orijinalde olduğu gibi yükseltilmesi ile birlikte kale avlusu, antik dönemde olduğu gibi, doğu tarafta yeniden kapatılmıştır. Böylelikle, ziyaretçilerin bu alandan geçişi ve duvarın son sıra taşlarının da yıkılması önlenmiştir. Sözü edilen alanda, son çalışma olarak kalenin doğusunda yer alan, Bizans Dönemi'ne ait sur duvarı, at nalı biçimli kule de dahil olmak üzere, yükseltilmiş ve çok az korunmuş olan duvar sıralarının tahrip olması önlenmiştir (Resim: 12, 13).

Tiyatro içerisinde restorasyon çalışmaları, tiyatronun ikinci katında yer alan oturma kademelerinde yürütülmüştür (Resim:14). Yıkık durumda olan bu oturma kademeleri, orijinalde olduğu gibi harçla örülü basamaklar üzerine yeniden yerleştirilmiştir. Tiyatro diyazomasında bulunan ve ikinci kata değil de, tiyatronun üçüncü katından buraya düştüğü anlaşılan ortostatlar orijinalde olduğu gibi yerine yerleştirilmiştir.

Tiyatroda yürütülen çalışmaların sonuncusu, taş aralarında büyüyen ve tahribi hızlandıran bitkileri önlemek üzere, uzman bir botanikçi ile işbirliği içerisinde bu bitkileri kurutacak, ancak aynı zamanda taşlara zarar

vermeyecek kimyasal bir karışım uygulanmıştır. Böylelikle, tiyatroyu koruma kapsamında, tiyatronun tahribini hızlandıran önemli nedenlerden biri ortadan kaldırılmıştır.

Restorasyon ve koruma çalışmalarının diğer bir alanını Heroon l'e ait duvarların eksik olan kısımlarda tamamlanması ve yükseltilmesidir. Böylelikle, Heroon'u çeviren duvarların nasıl olduğu hakkında ziyaretçilerin fikir sahibi olması mümkün olmaktadır. Bu alandaki diğer bir çalışma Heroon içerisinde yer alan ve antik dönemde tamamlanmamış bir yapının temeli olan, daire biçimli tüfit temelin üzerinin taşlarla kapatılmasıdır. Böylece parçalanmaya ve dağılmaya başlayan tüfit temel koruma altına alınmıştır.

Faustina Hamamı'nda yürütülen restorasyon ve koruma çalışmaları kapsamında, Musee Salonu'nda yer alan ve muhtemelen Musee heykellerinin durduğu nişler üzerindeki toprak temizlenmiş, yıkık nişler orijinal malzeme ile yükseltilerek koruma altına alınmıştır (Resim: 15, 16). Bu alandaki son çalışma, gösterilerin yapıldığı sahnenin temizlenerek, yıkık duvarının yükseltilmesi ve onarılmasıdır.

Kazartepe Nekropolisi koruma çalışmaları kapsamında, tiyatro basamaklarında uygulanan bitkilerden arındırma çalışmaları bu alanda da gerçekleştirilmiştir. Yıkılma ihtimali olan mezarlar kuru duvar örülerek desteklenmiştir. Kazartepe Nekropolisi bugünkü şekli ile ziyaretçilerin gezebileceği, Milet antik kentinin ilginç noktalarından biridir.

Resim 1: Milet 1995: 2. yapı katına ait M.Ö 14. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen 2 seramik fırını

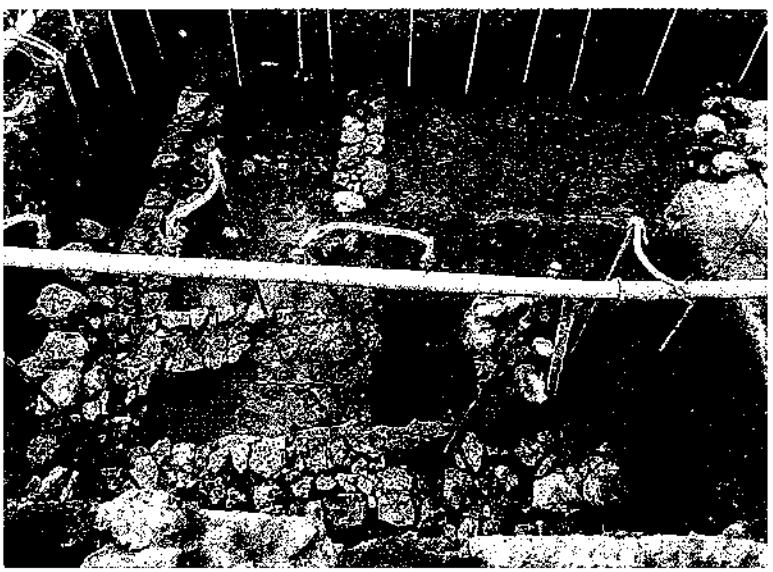

Resim 2: Milet 1995: 1. yapı katına ait M.Ö. 16./15. yüzyıllara tarihlenen Minos Dönemi bir yapının duvarı

Resim 3: Milet 1994: 1. yapı katına ait kırmızı yüzey beyaz zambak boyalı duvar freskosuna ait bir parça

Resim 4: Milet 1994/95: 1. yapı katına ait Minos mutfak kabı seramikleri

Resim 5: Milet 1994/95:1. yapı katına ait, Linear A kazınmalı yerel üretim bir vazo parçası

Resim 6: Milet 1995: Erken Bronz Çağ'dan mermer idol.

Şekil 1: Milet 1994: Zeytintepe'nin şekli

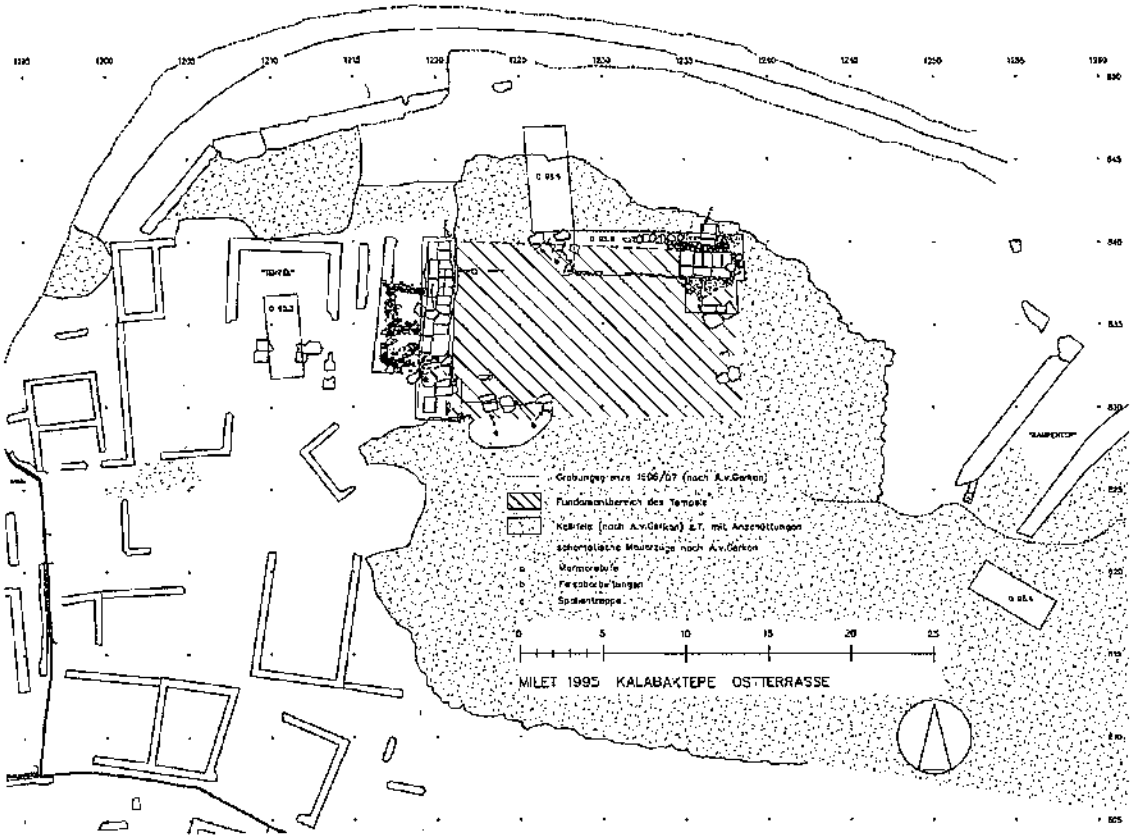

Şekil 2: Milet 1995: Kalabaktepe doğu terası

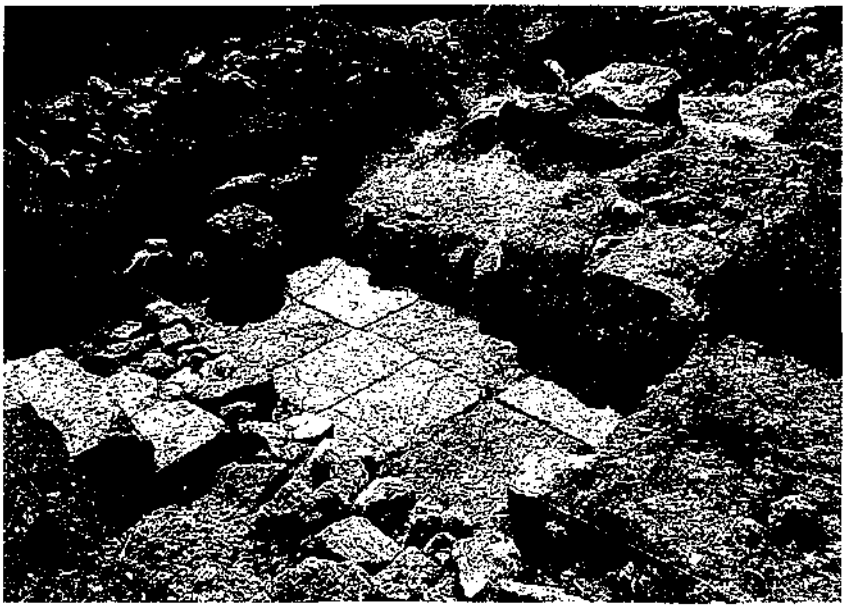

Resim 7: Milet 1995: Kalabaktepe doğu terasta taş temeller

Resim 8: Milet 1995: Kalabaktepe'nin en yüksek platformunda yapılan kazılar

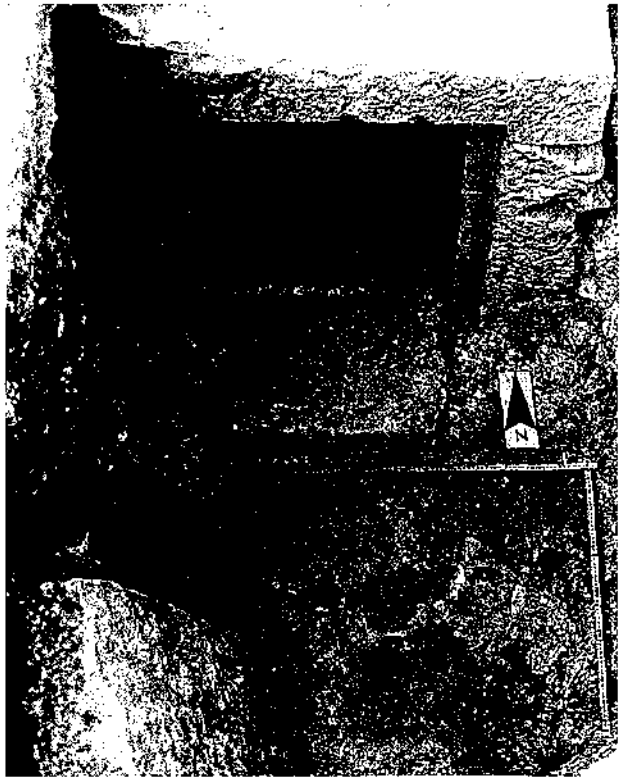

Resim 9: Milet 1994/95: Kazartepe Nekropolisi, mimari yapı elemanlı Mezar LI

Resim 10: Milet 1994/95: Kazartepe Nekropolisi, Arslanlı Mezar

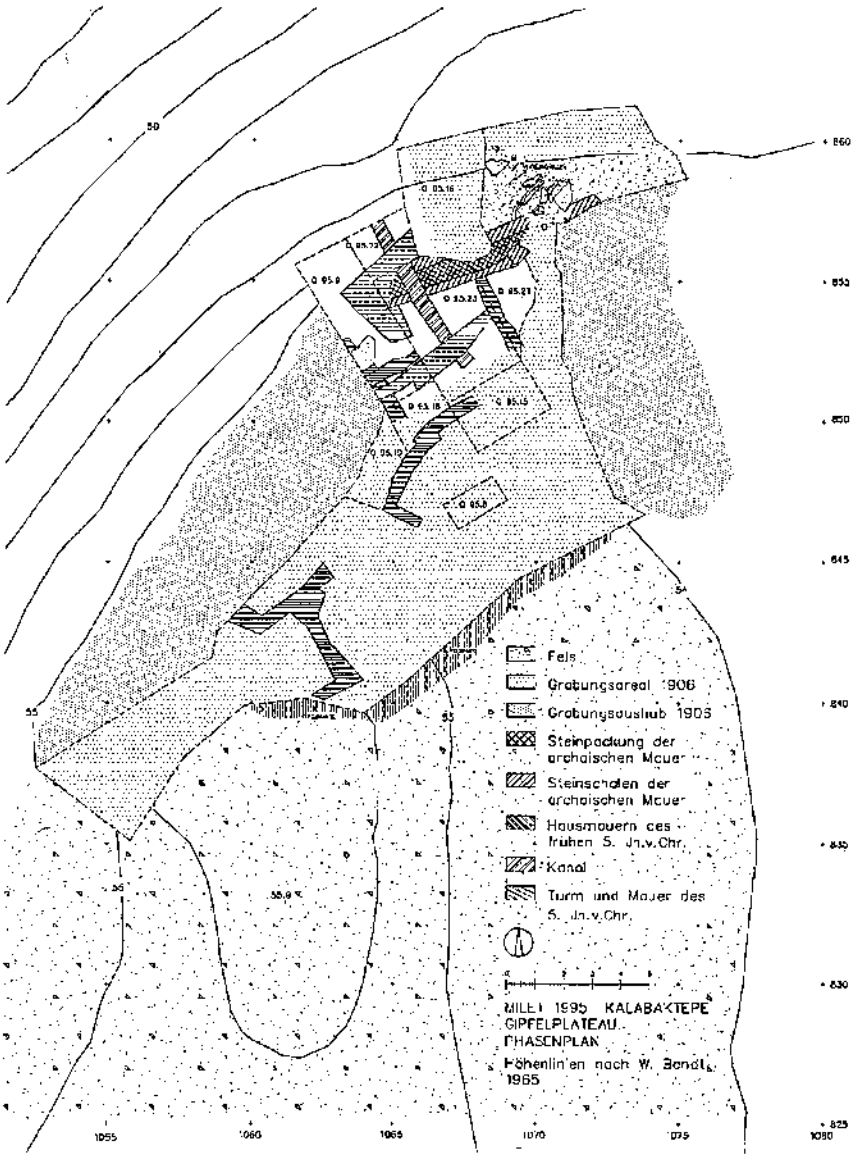

Şekil 3: Milet 1995: Kalabaktepe, en yüksek platformun şekli

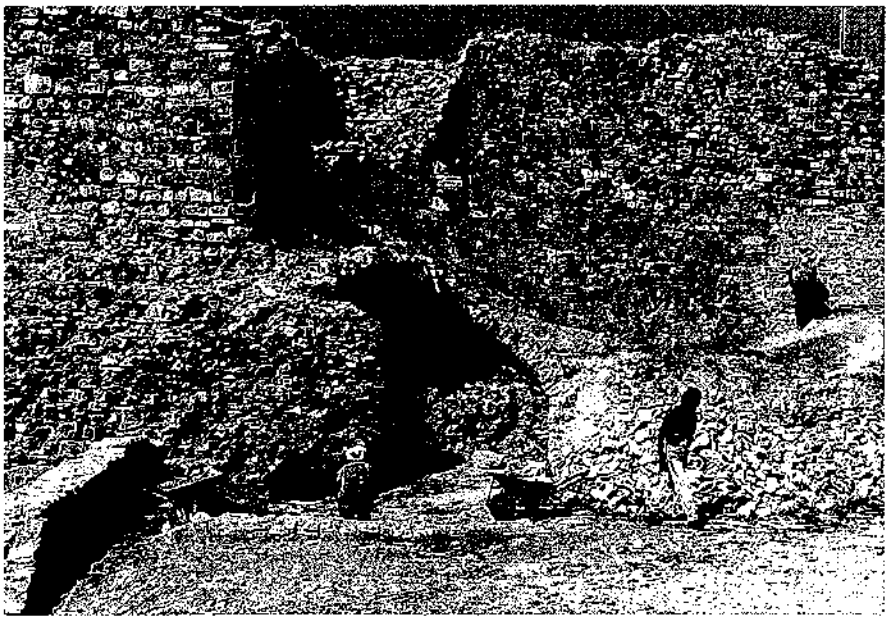

Resim 11: Milet 1994/95: Tiyatro Kalesi, tiyatronun kemeri

Resim 12: Milet 1994/95: Bizans Dönemi'ne ait sur duvarı

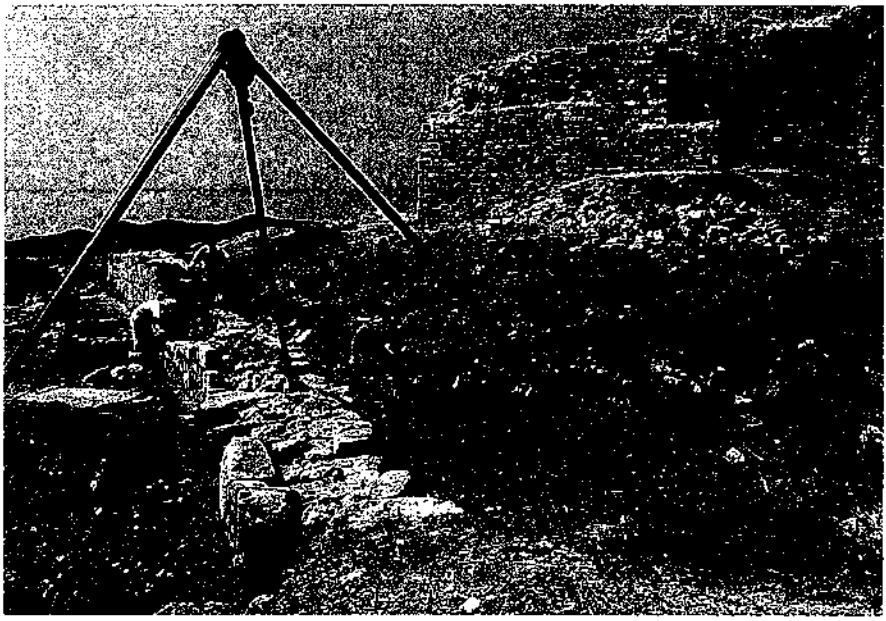

Resim 13: Milet 1994/95:Bizans Dönemi 'ne ait sur duvarı

Resim 14: Milet 1994/95: Tiyatro içerisinde restorasyon çalışmaları

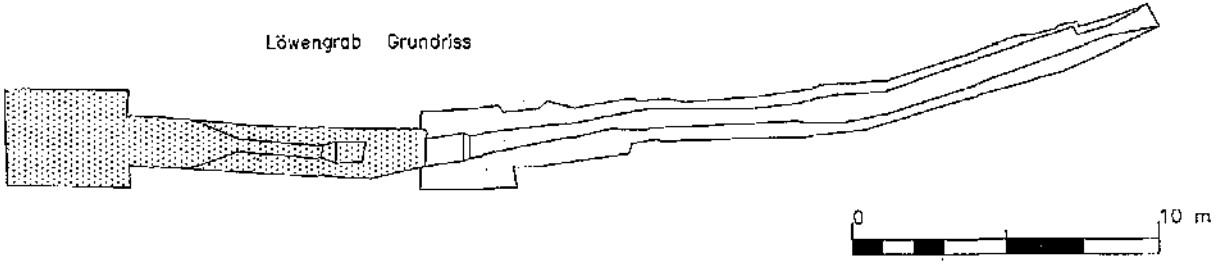

Şekil 4 : Milet 1994/95: Kazartepe Nekropolisi, Arslanlı Mezar'ın şekli

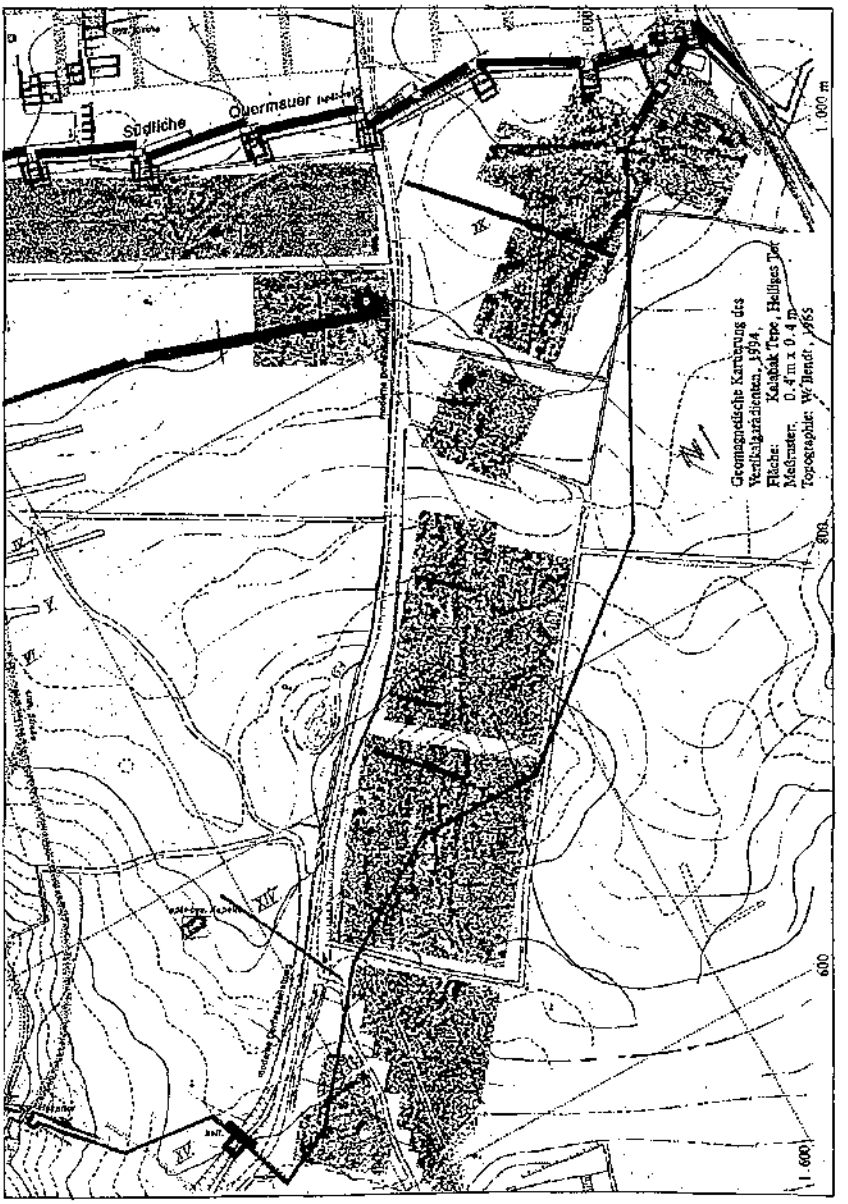

Şekil 5: Milet 1994:/95: Jeofiziksel araştırmalar sırasında belirlenen anomaliler

Resim 15: Milet 1994/: Faustina Hamamı, yıkık nişler, restorasyon öncesi

Resim 16: Milet 1994: Faustina Hamamı. Musee Salonu'nda restorasyon ve koruma çalışmaları

NYSA KAZISI 1995 YILI ÇALIŞMALARI

*Vedat İDİL**

T. C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Ankara Üniversitesi tarafından desteklenen Nysa arkeoloji kazısının 1995 yılı çalışmaları 14 Ağustos 1995 tarihinde başlamış ve 5 Ekim 1995 tarihinde sona ermiştir[1].

Antik Karia Bölgesi'nin önemli bir kenti olan Nysa'da 1990 yılından başlayarak her yıl sürdürmekte olduğumuz arkeolojik kazıların 1995 yılı çalışmalarında agorada ve kütüphanede kazılar yapılmış. Ayrıca, bouleuterion ve tiyatroda koruma ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Nysa kazı heyeti olarak yaptığımız başka bir çalışma da ören yerinin düzenleme çalışmaları olmuştur.

Nysa antik kentinin önemli yapılarından birisi olan ve kentin doğusunda yer alan ve yaklaşık 89 x 105 metrelik bir alanı kapsadığı anlaşılan agorada, 1995 yılı kazılarına daha önceki yıllarda kazısına başladığımız doğu kolonadın kuzey kısmında devam edilmiştir. Buradaki

(*) Prof. Dr. Vedat İDİL, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye/ANKARA

(1) Nysa kazısı 1995 yılı çalışmalarına Aydın ili, İl Özel İdaresi de katkıda bulunmaktadır. Kazıya çeşitli yardımları nedeniyle Aydın Valisi Sayın Kadir Uysal ve Aydın il Kültür Müdürü Özgen Karaca ile Sultanhisar ilçesi Belediye Başkanı Necdet Uysal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kazıya çeşitli yardımları bulunan Aphrodisias Müzesi yetkilileri Cumali Ayabakan ile Mahir Atıcı'ya da teşekkür ederim. Nysa arkeoloji heyeti başkanlığım altında Başkan Araştırma Görevlisi Musa Kadıoğlu, Y. Mimar Şafak Çulha ile Arkeolog, Tankut Yetim, R. Haluk Soner ve Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencileri Burçak Tozoğlu, Erdem Ekinci, Petek Akbay ile Rabia Dilek'ten oluşmuştur. Ayrıca kazıya kısa süreli aralıklarla katılan Mehmet Ali Döğenci, fotoğrafçı olarak kazı çukurlarının ve ele geçen eserlerin fotoğraflarını çekmiştir. Kazı ekibini oluşturan bu üyelere de teşekkürü bir borç biliyorum.

kazı, gerek kuzeye gerekse güneye doğru gidilerek gerçekleştirilmiştir. Bilindiği üzere agoranın doğu stoasında daha önceki yıllarda yaptığımız kazı çalışmaları sırasında, hemen toprağın alt kısmında bir deprem sonucunda birbirlerine paralel olarak düşmüş olan İon düzenindeki sütunları, kaideleri ve tamburları ile birlikte gün ışığına çıkarmıştık. Bu nedenle 1995 yılı agora kazılarında da amacımız agoranın bu kesimindeki toprak dolgunun kaldırılarak kalıntıların ortaya çıkarılması olmuştur.

İlk olarak kuzeyde başladığımız bu kazı çalışmalarında agorayı kapsayan birinci parselde sütunların ön kısmında yer alan krepis'in ve döşemenin tamamının ortaya çıkarılması amacıyla yer yer bulunan dolgu toprak ortadan kaldırılmaya başlandı. Böylece bu alanda taban seviyesinde düzgün dikdörtgen blok taşlardan oluşan döşeme ortaya çıkarıldı. Döşemenin bu mermer taşları 70 ile 90 cm genişlikte ve 1.74 m ile 2.10 m uzunluktaki değişik ölçüler göstermektedir (Resim: 1).

Agora'daki yaklaşık 25 cm yüksekliğindeki bu dolgu toprağın kaldırılması ve döşemenin ortaya çıkarılması sırasında bu doğu kolonadın önünde zeminde bir kadın heykelciğinin boyundan itibaren kırık olan baş kısmı gün ışığına çıkarılmıştır. Başın yüksekliği 12 cm, genişliği 8 cm ve derinliği de 8 cm dir. İnce grenli beyaz mermerden yapılmış olan bu başın üst kısmı korunmuş olup, yüzünün gözlerden itibaren alt kısmı tahrip olmuştur. Başta saçlar, alından ikiye ayrılarak ince dalgalar halinde yanlara doğru taranarak kulakları örtmüştür. Sağda kulağın önünde sarkan saç lülesi görülüyor. Başın üstünde hilal şeklinde bir bağ gibi kısım ile onun da üzerinde kule şeklinde bir taç bulunmaktadır. En üstte de başı yanlardan ve arkadan tamamen örten bir örtü vardır. Başın üstü düz olup, kulakların üst kısmından yatay olarak bir delik açılmış olduğu görülmektedir. Bu da büyük bir olasılıkla eseri bir yere monte etmek ya da asmak için yapılmış olmalıdır. Eser, Roma İmparatorluk Çağı içerisinde 1. ya da 2. yüzyıllar arasındaki bir tarihten olmalıdır. Ayrıca, agoradaki bu kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, daha önce kazılan ve mermer döşemenin üzerine düşmüş olarak ortaya çıkmış olan ortadaki sütunların oluşturduğu bir kısmın arasındaki dolgu toprağın kaldırılışı sırasında, dolgunun altında döşeme yüzeyine yüz üstü düşmüş ve bir sütun tamburu ile bir zeytin ağacının kökü arasında sıkışmış olarak bulunan bir kadın başı ele geçirilmiştir (Resim: 2). Beyaz mermerden yapılmış olan, bu kadın başı, boynundan kırılmıştır ve üstte de alnının üst yarısı düz kesik olarak yapılmıştır. Maalesef üst kısım bulunamamıştır. Düşme ve sıkışma sonucunda da kadın başının burun ve ağız kısmı kısmen tahrip olmuştur. Saçlar yanlarda kulağın ön kı-

sımlarında lüleler halindedir. Başta alın üzerinden yanlara giden saç bandı üzerinde sağda 6, solda ise 2 adet küçük delik bulunmaktadır ve bu da bize büyük bir olasılıkla zamanında başa bir altın taç takıldığına işaret etmektedir. Kadın başının yüzünde kısmen pathetik bir ifadenin olduğu da dikkati çekmektedir. Başın yüksekliği 22 cm dir. Beyaz mermerden yapılmış olan bu büyükçe baş, stil olarak Roma İmparatoru Hadrian'ın hanımı İmparatoriçe Sabina'yı bize anımsatmaktadır ve böylece Roma İmparatorluk Çağı içerisinde, M.S.2. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Agora'da ele geçmiş olan biri küçük, diğeri ise büyük olan her iki kadın heykeli başı Aydın Müzesi'ne teslim edilmiştir. Nysa Agorası'nda daha sonra, agoranın kuzey doğu kolonadlarının bulunduğu kısımda yürütülen bu kazı çalışmaları, kuzey köşenin olduğu yerdeki dolgunun kaldırılması ile devam etmiştir. Burada, kuzey kolonadı oluşturan İon düzenindeki sütunlara ait olan tamburlar ile onların in situ olan kaideleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Altta da iri düzgün blok taşlardan oluşan taban döşemesinin devam etmekte olduğu görülmüştür. Burada yaptığımız kazılarda büyük bir olasılıkla bir alınlığın ya da değişik bir taçlandırmanın olduğu bir üst yapı parçası, toprak içerisinde saplanmış olarak bulunmuştur. Yaklaşık 1.44 m uzunluğunda, 75 cm derinliğinde ve 27 cm yüksekliğindeki bu kırık mermer bloğunun yüzeyinde alçak kabartma olarak içe doğru büyük spiral süsleri bulunmaktadır. Ayrıca, bir küçük sürgün de dışta görülmektedir. Bu parçanın ne olduğu konusunda şu anda kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak, önümüzdeki yıllarda yapacağımız kazılarda diğer parçalar ele geçerse daha kesin tespit yapmak olanağı doğacaktır. Agora'da yaptığımız bu kazı çalışmaları sırasında ayrıca, çeşitli küçük mimari parçalar, yazıtlar ve sikkeler ile çeşitli heykellere ait küçük parçalar ele geçmiştir.

1995 yılında Nysa Agora'sında yaptığımız kazı çalışmalarında bu birinci parselde daha önceki yıllarda ortaya çıkarılan ve bir deprem sonucunda birbirlerine paralel bir şekilde, üstlerindeki İon başlıklarıyla düşmüş olarak bulunan doğu kolonadın kuzeyindeki bu sütunların, daha da güneyde devam edip etmediklerini anlamak amacı ile bu yıl agoranın ikinci parselini de oluşturan tarlaya geçilmiş ve burada ilk olarak 5 x 5 metrelik bir kazı çukuru açılmaya başlanmıştır. Bu açmada 40 cm derinlikten sonra düşmüş olan sütun tamburları ile bir adet İon başlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu da bize Nysa antik kentindeki agoranın doğu kolonadının hemen hemen tamamının tüm mimarisiyle toprak altında olduğuna işaret etmekte ve bu nedenle de agora kazılarının önemini göstermektedir. Daha sonra bu çukur doğuya doğru 5 metre daha genişletilerek kazılmaya başlanmış ancak, ödeneklerin bitmesi üzerine çalışma gelecek yıla bırakılmıştır.

Nysa antik kenti 1995 yılı çalışmalarında yaptığımız ikinci kazı çalışması kentin kütüphanesinde gerçekleştirilmiştir. Nysa'daki bu kütüphane yapısı, Anadolu'da en iyi korunmuş durumdaki ikinci antik kütüphanedir. Bu yapı, antik kentin gymnasiumunun yaklaşık 150 m kuzeyinde, tiyatronun ise batısında yer almaktadır. Nysa'nın bir eğitim ve kültür kenti olduğunu biliyoruz. Çünkü Nysa'da yetişmiş Menakrates ile oğlu Aristodemos ve Pompeius'un öğretmeni Sostratos gibi bir çok ünlü kültür adamının olduğunu biliyoruz. Özellikle felsefe, hitabet ve gramer konularında bilgili olan bu kişiler, antik kentin kültürel yaşamında büyük rol oynamışlardır. Strabon da Nysa'da yaşamış ve eğitim görmüştü.

Nysa'daki bu kütüphane ilk olarak 1907 ve 1908 yıllarında Alman Walther von Diest tarafından araştırılmış ve yapılan kısa süreli kazılarda yapının bir kısmı ortaya çıkartılmış ise de Eski Çağ kütüphaneleri konusunda kesin sonuç çıkartabilecek bilgiler elde edilememiştir. Yaklaşık 90 yıllık bir aradan sonra isteğimiz ve Aydın İl Kültür Müdürü'nün gayretleri ile Nysa'daki arazi parsellerinin bir program içerisinde kamulaştırılmaya başlanması üzerine, 1995 yılı Nysa kazılarında kütüphanenin kazısı da yer almıştır ve bu kazıya önümüzdeki yıllarda da devam edeceğimizi umuyorum. Çünkü Nysa Kütüphane'sinin kazılması Anadolu'daki Roma Çağı kütüphaneleri için önemli yeni bilgiler ortaya koyacaktır.

1995 yılında kütüphanede fotoğraf ve ölçüm çalışmalarından sonra yapının giriş kısmının bulunduğu güney tarafta, batıdan başlayarak köşeden itibaren duvarı takip ederek, girişi kesin olarak saptamak amacı ile 3 x 2 m'lik bir çukur halinde kazmaya başladık (Resim: 3). Burada bol miktarda yığılmış olan dolgu taşlar kaldırılmaya başlandı ve yaklaşık 1.80 m derinlikte bir sütun tamburuna rastlandı ve ancak 2.25 m derinliğe inildiğinde bu sütun tamburunun in situ olmadığı tespit edildi. Burada daha aşağı seviyelere indiğimizde ise yaklaşık 3 m derinlikte toprağın arasında bir boşluk kısmının olduğu görüldü ve buradaki kısmi dolgu kaldırılırken bir heykele ait olması gereken bir kol ya da ayak parçası ele geçirildi. Daha sonra buradaki kazı çalışması doğuya doğru 5 m daha genişletilerek buradaki dolgu taşlar kaldırılmaya başlandı. Burada da kütüphanenin cephe kısmına ait olması kuvvetle muhtemel olan ve üzerinde anthemion süslemesi (lotus-palmet sırası) bulunan 51 cm uzunluğundaki bir üst yapı parçası ele geçirildi. Bu da bize az çok Nysa'daki kütüphanenin cephe mimarisinin Efes'deki Celsus Kütüphanesi'nin cephesine benzerliği konusunda çok az bir ipucu verir gibi oldu. Ancak, kazının bu aşamasında çok fazla değil. Böyle bir sonuca ilerdeki kazılar ışık tutacaktır.

Bilindiği üzere, Bergama ve Efes'deki kütüphanelerde olduğu gibi Hellenistik Devir ve Roma Çağı kütüphanelerinde, yapıların orta, arka kesimlerinde (çoğunlukla bir niş içerisinde) büyük bir heykel bulunmaktadır. Nysa Kütüphanesi'nin kuzeydeki, arka kısmında da büyükçe dikdörtgenimsi bir nişe benzeyen duvar kalıntıları bulunduğu için, bu duvarlar takip edilerek bunların içerisindeki taş dolgu kaldırılmaya başlandı. Ancak, bu moloz taş dolgusunun kaldırılması işlemi de ödeneklerin bitmesi üzerine gelecek yıl devam edilmek üzere son buldu. Bu arada kütüphanenin yeni bir planı çizildi.

Nysa antik kentinde 1995 yılında yaptığımız agora ve kütüphane kazılarından başka bouleuterion ile tiyatroda koruma ve onarım çalışmaları yapıldığına yukarıda değinmiştik.

Nysa ören yerindeki en önemli yapılardan birisi de antik kentin çok iyi korunmuş durumda olan bouleuterion'udur. Daha önceleri, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından kazılarak ortaya çıkarılmış olan yapının orkestra kısmında, ortada orijinalinde sekizgen göbekli eşkenar dörtgen ışınlı opus sectile ve opus sectileyi çevreleyen mermer levhaların (inkrustasyon) oluşturduğu döşeme bulunmaktadır. Doğanın tahribi ile oldukça aşınmış olan bu döşemeyi korumak amacıyla ilk önce temizlik yapılmış ve daha sonra da bu mermerden opus sectilenin üzerine 5 cm kalınlığında ince kum yayılmıştır. Daha sonra bunun üzerine bir naylon örtü serilerek onun da üzeri tekrar ince kum ve çakıl serilerek bu döşeme koruma altına alınmıştır.

Nysa'da 1995 yılı kazı sezonu sırasında başlanılan ikinci koruma ve onarım çalışmalarına da antik kentin Dionysos'un yaşamına ilişkin kabartmalarla süslü sahnesi bulunan en önemli yapısı tiyatroda devam edilmiştir. Böylece, hazırlanan ve Kültür Bakanlığı'na sunulan bir proje kapsamında tiyatronun en önemli kısmını oluşturan bu sahne yapısının hem dışarda hem de içeride yıkılmış olan duvar kısımlarının orijinaline uygun olarak onarımı ve heykeltraşlık frizlerini çeviren zamanla paslanmış olan tellerin kaldırılarak, bunların daha modern bir korumaya alınmaları 1996 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Nysa'da kazılar için çok önemli bir ihtiyaç olan kazı deposu inşaatına başlanmıştır. Nysa'da ören yeri girişinde bulunan ve özellikle çirkin bir görünüm arz eden basit bir kulübe şeklindeki bekçi kulübesi ve gişe yapısı hala inşaatı devam eden eser deposu-bilet gişesi-bekçi kulübesi ünitesi olarak modern bir şekilde yeniden tasarlanmıştır. Aydın İl Daimi Encümeni tarafından inşaa ettirilen bu yapı ünitesinde iş % 50 seviyesine ulaşmıştır. Bu çalışmalar Aydın Kültür Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Bu konuda çalışanlara da burada teşekkür etmek istiyorum.

Nysa kazı heyeti olarak, Nysa çevre düzenlemesi konusundaki çalışmalara da 1995 yılı içerisinde başlanmıştır ve bu konuda eski tanıtıcı levhaların değiştirilmesi ve daha çağdaş bir yaklaşımla bilgi verecek levha metinlerinin yazım ve plan çizimi işlemlerine başlanmıştır.

Nysa kazısına 1996 yılı yaz aylarında da devam edilecektir.

Resim 1: Nysa, agora, genel görünüş, ortada mermer plakalardan yapılmış olan döşeme

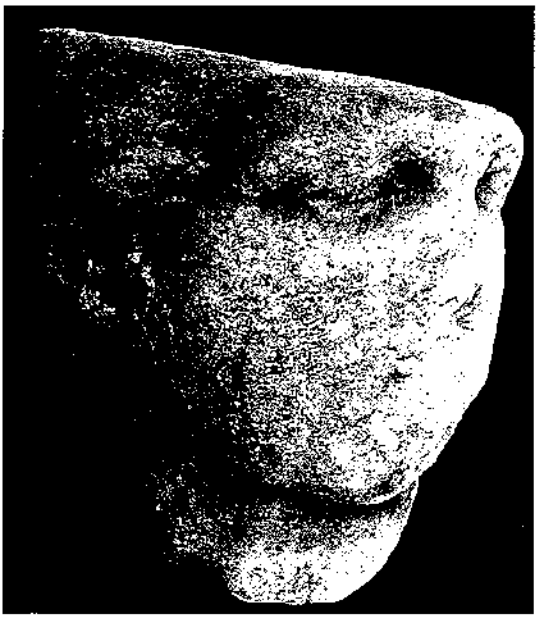

Resim 2: Nysa, agora'da bulunan kadın başı

Resim 3: Nysa, kütüphane kazısından bir görünüş

DIDYMA-GRABUNG DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS

Klaus TUCHELT *

Die Arbeiten fanden in der Zeit vom 26. August bis zum 13. Oktober statt. Der Generaldirektion der Denkmäler und Museen danke ich für die erneut erteilte Genehmigung, ebenso der Regierungsvertreterin Frau Aynur Madem und den Projektleitern, Miterbeitern und Arbeitern in Yenihisar für ihren Einsatz.

I. AUSGRABUNGEN

1. Zur Klärung der Nordumgebung des Apollontempels und zur Frage des dort vermuteten Festplatzes erstreckten sich die Untersuchungen auf das Gebiet zwischen dem Ende der unter Trajan gepflasterten Heiligen Strasse und der Lage der Moschee (Abb. 1). Die nördliche Strassenseite begrenzt ein Stylobat von ca. 40m Länge, der nach der Pflasterung verlegt wurde und den Strassenabschnitt vor Eintritt in den Apollonbezirk als Halle begleitet hat. Bei der Überbauung in byzantinischer Zeit wurden grosse Teile des Bestandes abgetragen und von Bestattungen überlagert, die sich auf den Bereich in Nähe der damals bereits verschütteten Strasse konzentrierten. Das untersuchte Gebiat war bis in römische Zeit unreguliertes, nach Südosten abfallendes Gelände und ist stellenweise durch rezente Eingriffe gestört. Die vorhandenen Fundamentreste sind nach Südwesten orientiert und bilden einen auf einer Terrase gelegenen, von der Strasse abgewandten Gebäudekomplex unbekannter Bestimmung. Es ist damit zu rechnen, dass wir uns im Randbereich des Festplatzes befinden.

(*) Prof. Dr. Klaus TUCHELT, Deutches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69/71, D-14195 Berlin/ALMANYA

2. Im Osten des Grabungsgebiets wurden von Th.G.Schattner die Untersuchungen fortgesetzt. Die im Jahr 1994 im Zuge von Sanierungsmassnahmen aufgedeckte antike Fundamentfläche im Innern und unter der Moschee (Abb. 1) konnte ausserhalb an der Südwand vollständig freigelegt und in die zweite Hälfte des 4. Jhs v.Chr. datiert werden. Östlich davon wurde eine Lage aus grossen Kalksteinblöcken mit einem vorgelegten Pflaster aus Kalksteinplatten angetroffen, das bereits im Innern der Moschee beobachtet wurde und nach der archaischen Fundkeramik zum älteren Bestand der Anlage gehören könnte. Die Anlage besetzt den östlichen Punkt des zwischen Apollontempel und Heiliger Strasse gelegenen Dreiecks. Konstruktiv und nach der exponierten Lage lässt das Fundament eine Bestimmung als Altarbau erwägen. Der Baubefund wurde zeichnerich aufgenommen und nach Beendigung der Moscheesanierung von dem damit beauftragten Bauunternehmen versiegelt, im Innern mit einer Isolierschicht aus Sand, aussen mit Beton.

3. Nachuntersuchungen nahm P. Schneider im nordwestlichen Strassenbereich vor. Offenbar aus der Zeit der Neugestaltung des Heiligtums in frühhellenistischer Zeit stammen dort die. Fundamente einer auf mindestens 30 m festgestellten Halle von ca 3.5 m Tiefe mit einer Kammerreihe, von der zwei hintereinander gestaffelte Räume angeschnitten wurden. Die Bautiefe der gesamten Anlage beträgt über 8 m. Aufschlussreich für die Art, den Bereich der Prozessionsstrasse mit Neubauten auszustatten, ist der Bautyp und die bescheidene Bauausführung: Die Fundamente der Kammern bestehen aus älterem, zerschlagenen Marmorbestand; für die Halle wurde der ortsübliche Kalkbruchstein verwendet. Die Säulen waren aus Kalkstein, unkanneliert mit einem in der Form reduziertem Polsterkapitell, und trugen vermutlich ein Holzgebälk. Eine Bestimmung des Hallenbaues als Unterkunft für Pilger ist denkbar.

II. EINZELNE UND INTERDISZIPLINÄRE PROJEKTE

1. P. Schneider setzte seine Forschungen zum archaischen Apollontempel fort und untersuchte zum Tempel gehörige Bauteile aus Kalkstein und Terrakotta. Für Konstruktion und Baubeginn "zeichnet sich ein Kalksteintempel ab, an dem schon zu Beginn des 6.Jhs.v. Chr. gebaut wurde und der sich durch Vielfalt seiner Materialien und Formen charakterisieren lässt."

2. Dazu gehören die Beobachtungen von Th. G. Schattner zur Frage nach der Gestalt des Ringhallengebälks, von dem bisher zwei Eckblöcke mit Gorgonen-Löwenreliefs aus Marmor bekannt waren. Ein Neufund mit einem Löwenrelief gab den Anstoss zur Rekonstruktion des Tem-

pelgebälks mit Architrav und Fries (Abb. 2 nach Th. G. Schattner). Neben seiner Ausgrabungstätigkeit widmete er sich der weiteren Bearbeitung der archaischen Wiehungen und Altäre aus Stein.

3. Die von L. Haselberger erkannte Zugehörigkeit von Baugliedern zu einer dorischen Halle konnte er bei den Ordnungsarbeiten in den Steinlagern der alten Tempelgrabung sichern und mit Funden im Lapidarium des Grabungshauses ergänzen. Die Bauaufnahme und Fotodokumentation von über fünfzig Architekturgliedern dieser bisher unbekannten dorischen Halle wurde im wesentlichen abgeschlossen. Die Rekonstruktion ist bei fehlendem Fundament vom Stylobat bis zum Dachrand gesichert. Die Halle stammt aus dem 2. Jh.v.Chr.und ist nach dem Apollontempel der bisher grösste bekannte Marmorbau in Didyma. Eine seit langem bekannte kaiserzeitliche Inschrift, die den Standort von zehn Brotbäckern in den Interkolumnien angibt, kann diesem Hallenbau zugewiesen werden und lässt eine zentrale Funktion im Alltagsleben des Heiligtums erwarten.

4. Frau U. Wintermeyer ergänzte ihr Manuskript zur frühbyzantinischen Keramik und arbeitete die neuen Fundkomplexe ein.

5. Der wissenschaftliche Austausch mit dem von Frau Dr.A. Peschlow geleiteten Latmos-Unternehmen wurde fortgeführt und förderte erneut die Forschungen zur Karerfrage im Umkreis von Branchidai-Didyma. Die Frage stellt sich unter dem Aspekt, inwieweit eine Hellenisierung karischer Elemente im 6. Jh. v. Chr. archäologisch nachweisbar ist. In diesen Zusammenhang gehört auch die Frage nach dem Stifter und nach dem Anlass des archaischen Kultbezirks am Scheitelpunkt der Heiligen Strasse zwischen Milet und Didyma. Die frühe Zerstörung des Bezirks im 4. Jh. v. Chr. hat einen Befund hinterlassen, der eine im wesentlichen gesicherte Rekonstruktion erlaubt (Abb. 3, 4 von P. Schneider).

6. Die im Vorjahr begonnene geodätische Vermessung übernahm D.Hoffmann und setzte sie im Westen von Yenihisar-Didyma fort. Die Aufgabe besteht in einem Aufmass der Ortschaft für eine bisher fehlende topographische Karte mit den antiken und rezenten Bauten.

7. Geologische Untersuchungen inner-und ausserhalb von Didyma wurden in Zusammenarbeit mit Prof. Dr. G. Borg, Institut für Geologische Wissenschaften der Universität Halle-Wittenberg, vereinbart unter besonderer Berücksichtigung von Wasservorkommen, die nach den archäologischen Grabungsbefunden von zentraler Bedeutung für das Heiligtum und seine Kulte gewesen sind. Bei dem im Vorjahr untersuchten

Gebiet des Nymphenheiligtums wurde festgestellt, dass der Quellaustritt an die Lokalität gebunden ist. Die hydrogeologische Kartierung erstreckte sich auf die weitere Umgebung des Einzugsgebiets und wird nach labortechnischer Bearbeitung als Bericht vorgelegt.

8. Frau Dr. vet. med. K. Vagedes, Institut für Palaeoanatomie, Domostikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin, Universität München, bearbeitete die Tierknochenfunde aus älteren und jüngeren Grabungen einschliesslich 1995 in Verbindung mit dem Fundkontext.Das gesichtete Material enthält keinen Siedlungsabfall; es unterscheidet sich nach seinen Fundstellen im Heiligtum und ist grossenteils dem aus Didyma bekannten Ritus des brandlosen Opfers zuzuordnen.

III. FUNDBEARBEITUNG

Die Fundbeobachtung, Bestimmung und Inventarisierung der Keramik- und Steinfunde 1995 sowie bei wechselnder Besetzung die Bauaufnahmen übernahmen Frau H. Bumke, E. Röver, U. Dirschedl sowie Chr. Alves und M.Wassouf. Die fotografische Dokumentation hatte P. Grunwald für die Ausgrabung übernommen (ca 1200 Negative), W.Hacker bei den Konservierungsmassnahmen des Tempels (ca 250 Negative) und die Restaurierung der Funde Frau A.Tuchelt.

IV. MASSNAHMEN ZUR KONSERVIERUNG UND ERSCHLIESSUNG DES TEMPELGEBIETS FÜR BESUCHER

1. Die Konservierungsarbeiten am Apollontempel standen wie bisher unter der wissenschaftlichen Leitung von L. Haselberger und wurden von dem zuvor beim Trajaneum in Bergama tätigen Steinmetzenteam unter Steinmetzmeister Ch. Kronewirth, Trier, und dem technischen Leiter W. Hacker, München, ausgeführt.Ausser an der Front und im Dodekastylos (Abb. 5, 8) galten die Konservierungsmassnahmen Schäden an den Innenwänden des Kulthofs. Wie in den Vorjahren wurden auch diesmal Münzfunde in Zusammenhang mit dem Baubefund beobachtet. Der Aufmerksamkeit der Steinmetzen ist es zu verdanken, dass weitere, im Gelände verstreute, oft nur faustgrosse Fragmente identifiziert, angepasst und damit die durch Schlag, Brand und Pflanzenbewuchs stark beschädigte Südostecke des Tempelstylobats vervollständigt werden konnte (Abb. 9,10).

Kontraproduktiv zu den jährlich durchgeführten Konservierungsmassnahmen ist die Verlegung von Elektrokabeln und Scheinwerfern, die durch Bohrungen im Marmor fixiert worden sind und die antike Bau-

substanz zerstört haben. Die Kabel haben einen Metallmantel, der den Marmor mit Rost überzieht. Die 1987 verlegten, bereits schadhaft gewordenen Kabel wurden durch neue ersetzt und teilweise unter einer Mörtelbettung auf der Oberfläche des Marmors verlegt (Abb. 11, 12). Von der Grabungsleitung wurde eine reversible Kabelführung angeboten.

2. Zur Feststellung der Schadensursachen an der Bausubstanz des Tempels, insbesondere an den Steinoberflächen, wurden vom Institut für Geologische Wissenschaften der Universität Halle Schadstellen für Untersuchungen am Raster-Elektronenmikroskop beprobt.

3. Der Jährlich zunehmende Besucherstrom hält an, und inzwischen finden im Tempel auch Theateraufführungen statt (Abb. 13). Zur Erschliessung des Tempelgebiets für Besucher und im Rahmen der Denkmalpflege wurde mit den Vorbereitungen für die Neugestaltung im Vorgelände des Tempels und einer Erweiterung der Besucherterrasse begonnen. Eine Erweiterung dieser Terrasse wird allerdings nur in begrenztem Umfang möglich sein. Ausserhalb der Schutzmauer um das Tempelgebiet verläuft die Hauptverkehrsstrasse nach Didim plaj. Die Schutzmauer ist durch den Strassenverkehr unstabil geworden, die Strassendecke und die Mauer sind eingebrochen. Reparaturen wurden zuletzt im Jahre 1970 von der Generaldirektion der Denkmäler und Museen vorgenommen. Massnahme zur Wiederherstellung des zerstörten Mauerabschnitts setzen voraus, dass die Strasse gesperrt und der Hauptverkehr nördlich von Yenihisar umgeleitet wird (Abb. 14, 15).

4. Der Theodor Wiegand Gesellschaft, Bonn, wird erneut eine namhafte Spende für drei neue Schautafeln verdankt, die in Didyma der Information der Besucher dienen und mit denen die im Jahre 1989 aufgestellten schadhaft gewordenen Schautafeln aktualisiert und ersetzt werden konnten (Abb.16). Gedankt wird Prof. Ritter, Institut für Geodäsie der Technischen Universität Cottbus, für die grosszügige Überlassung einer Vermessungsstation während der Zeit der Arbeiten.

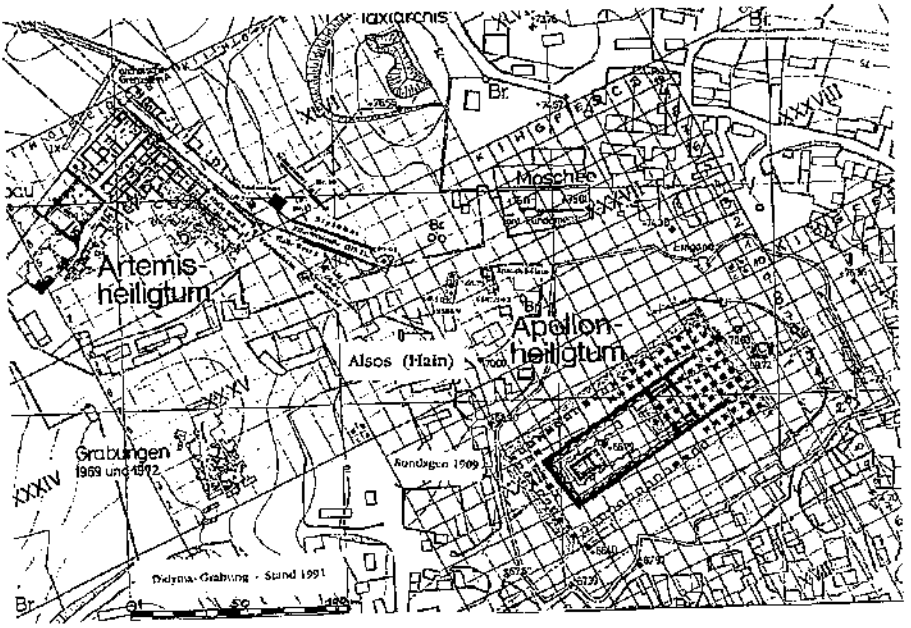

Abb.1: Didyma, Topographische Übersicht

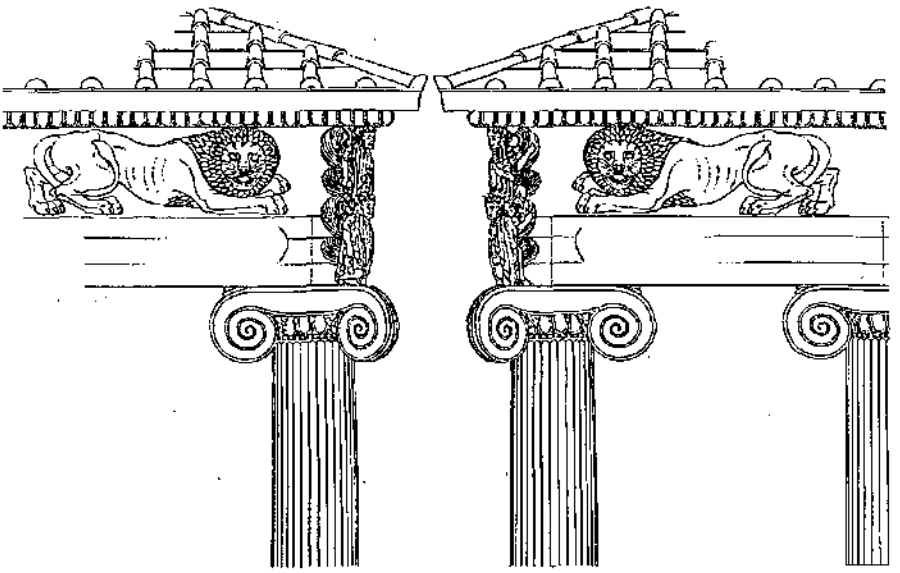

Abb. 2: Didyma, Gebälk des archaischen Tempels. Rekonstruktion der SO-Ecke. Th.G. Schattner

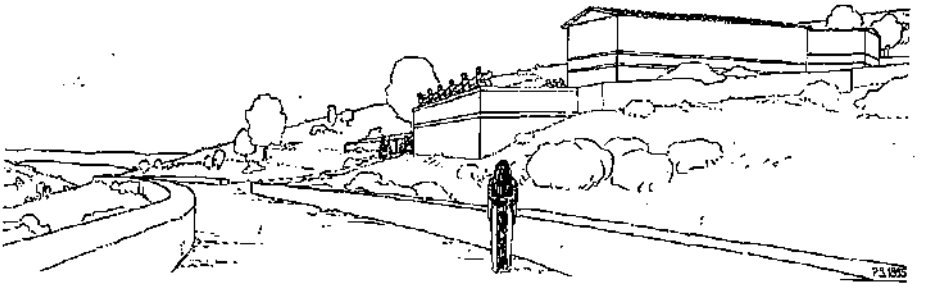

Abb. 3 : Didyma, Kultbezirk an der Heiligen Strasse von Milet nach Didyma. Rekonstruktion P. Schneider

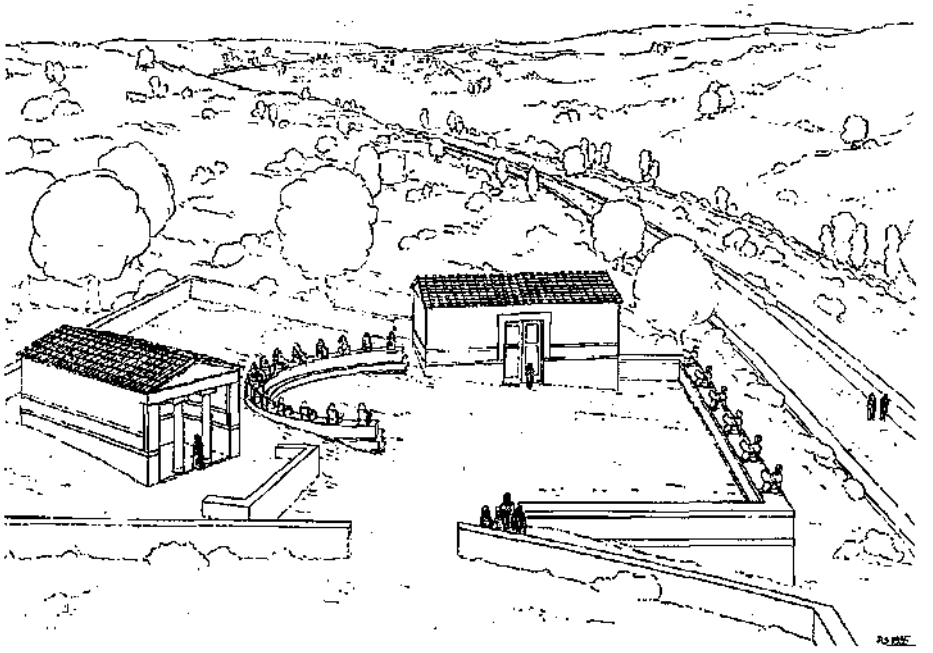

Abb. 4: Didyma, Kultbezirk an der Heiligen Strasse von Milet nach Didyma. Rekonstruktion P. Schneider

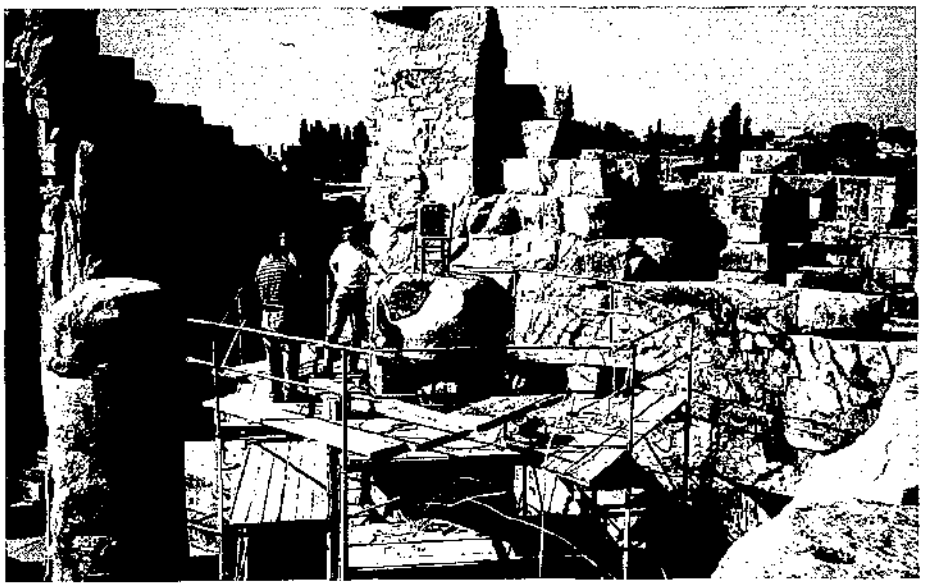

Abb. 5 : Didyma, Apollontempel, Dodekastylos. Konservierung von Säule E4

Abb. 6: Didyma, Apollontempel, Dodekastylos. Konservierung von Säule E4

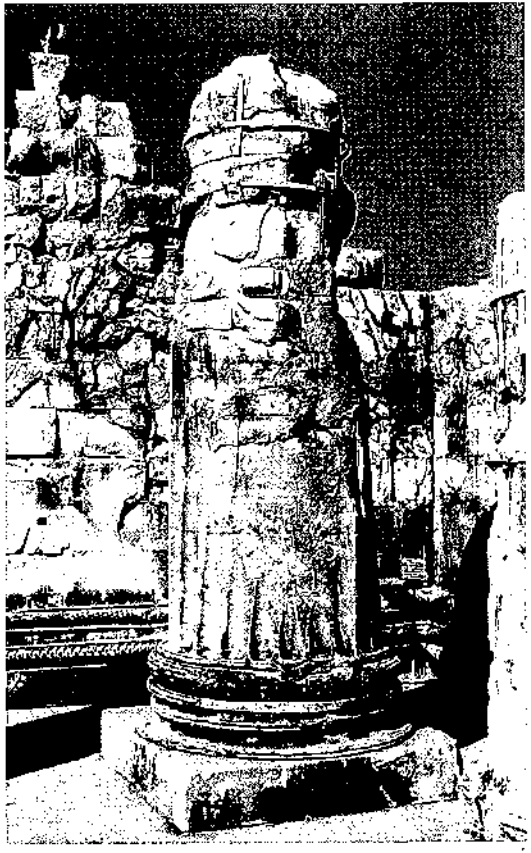

Abb. 7: Didyma, Apollontempel, Dodekastylos. Säule E 4 vor und nach Bearbeitung

Abb. 8: Didyma, Apollontempel, Dodekastylos. Säule E 4 vor und nach Bearbeitung

Abb.9 : Didyma, Apollontempel, Stylobat SO-Ecke von und nach Bearbeitung

Abb. 10: Didyma, Apollontempel, Stylobat SO-Ecke von und nach Bearbeitung

Abb.11: Didyma, Apollontempel, Kabelverlegung 1995

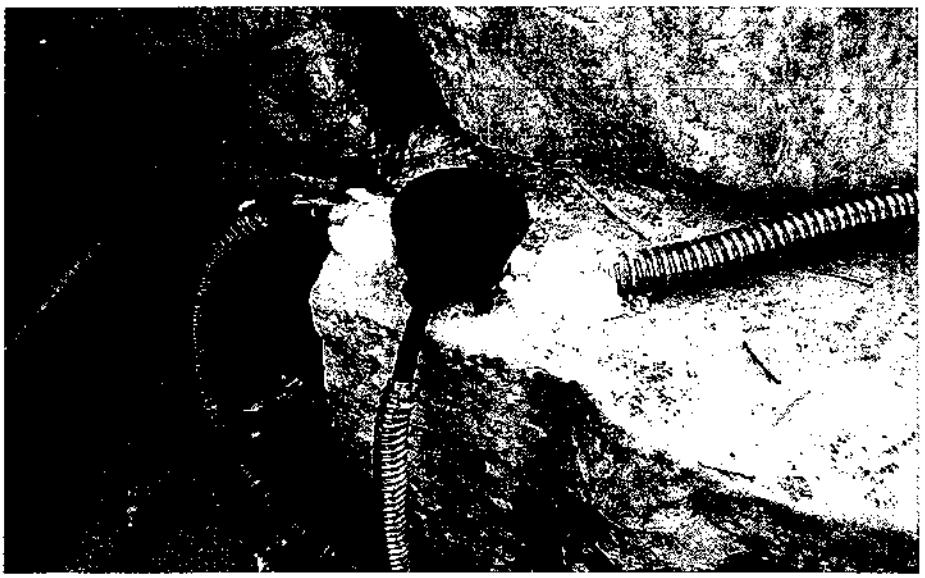

Abb. 12: Didyma, Apollontempel, Kabelverlegung 1995

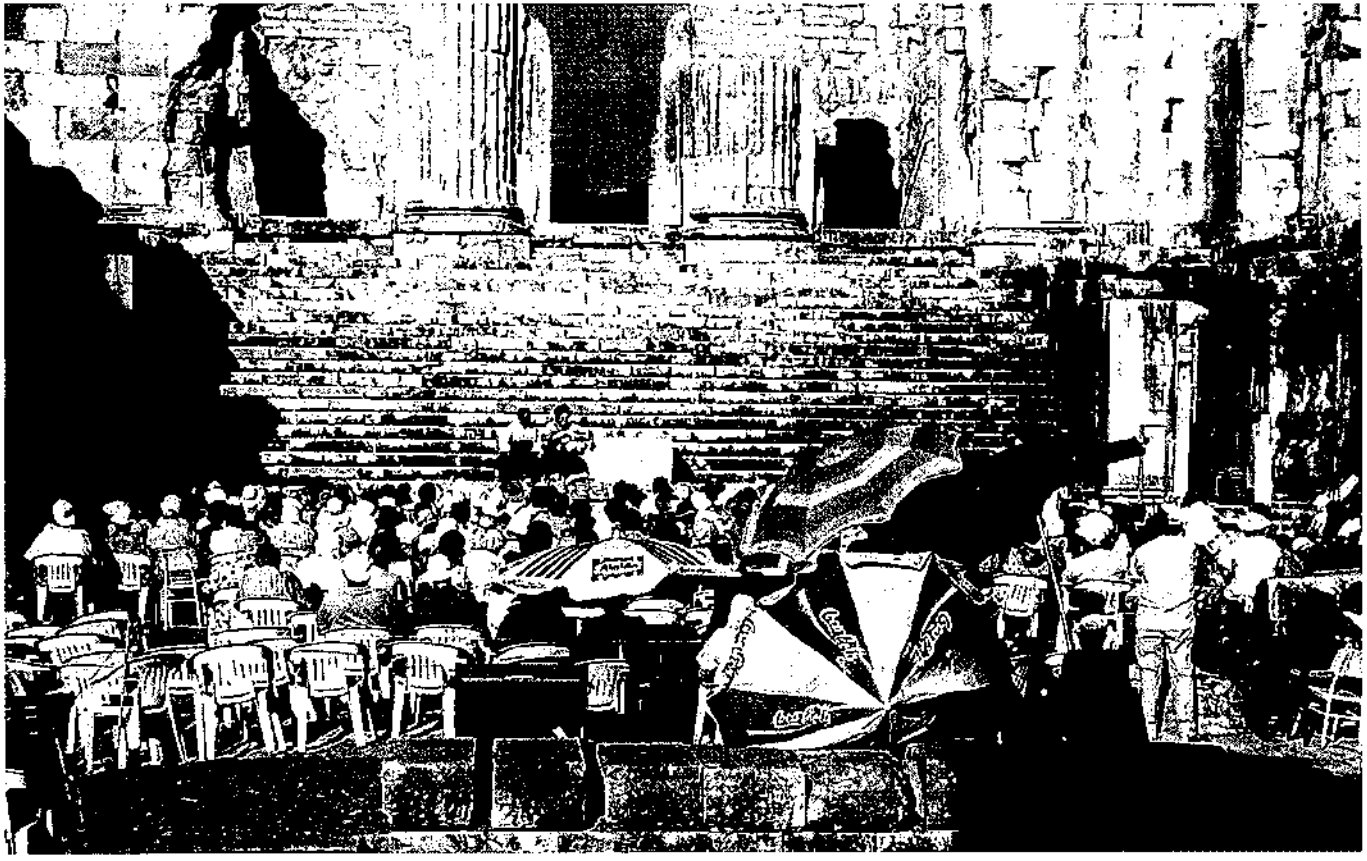

Abb.13: Didyma, Theateraufführung im Tempel 1995

Abb.14 : Didyma, Schutzmauer des Tempelgebiets. Zustand 1970 und 1987 von und nach Bearbeitung

Abb. 15: Didyma, Schutzmauer des Tempelgebiets. Zustand 1970 und 1987 von und-nach Bearbeitung

Abb.16: Didyma, Schautafel am Eingang zum Tempelgebiet 1995

MAGNESİA AD MAEANDRUM (1995)

*Orhan BİNGÖL**

1. 8. 1995 - 24. 9. 1995 tarihleri arasında 55 gün süren 1995 yılı Magnesia Kazısı, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, ile Aydın Valiliği'nin; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Başkent Meslek Yüksekokulu'nun ayrıca "Freundeskreis Magnesia"nın maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Adı geçen bu kurumlarla, çalışmalarımız sırasında maddi manevi desteklerini gördüğümüz Aydın Valisi Kadir Uysal'a, Germencik Kaymakamı Ergün Güngör'e, Ortaklar Belediyesi Başkanı Güler Nalbant'a ve Aydın İl Kültür Müdürü Özgen Karaca'ya en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Kültür Bakanlığı adına yetkili uzman olarak önce Aydın Müzesi uzmanlarından Mehmet Eroğlu'nun görevlendirildiği 1995 yılı Magnesia kazısında, A. Ü. Başkent Meslek Yüksekokulu'ndan öğretim görevlileri Arkeolog-Restoratör Işık Bingöl, Sanat Tarihçi restoratörler Selçuk Şener, Bekir Eskici, Restoratör Biriz Karlı; arkeologlar Hüseyin Vural, Cengiz Çetin; A.-Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'ndan Araştırma Görevlisi Musa Kadıoğlu; öğrenciler Nadir Akar, Özlem Karayel, Seda Karaöz, görev almışlardır. 1995 yılı mimari çalışmalar O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi'nden Öğretim Görevlisi Restorasyon Uzmanı Yüksek Mimar Emre Madran ile master öğrencileri Y. Mimar Ebru Bilgili, Y. Mimar Ayça Akın ve Y. Mimar Deniz Özkut tarafından yürütülmüştür. Dr. Mustafa Sayar epigrafi; Mehmet Ali Döğenci fotoğraf çalışmalarını üstlenmiştir. Tüm kazı süresi boyunca, ya da kazıya zaman zaman katılan isimleri yazılı tüm bu uzmanlarla öğrencilere teşekkür ederim

* Prof. Dr. Orhan BİNGÖL, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, 06100,Sıhhiye-ANKARA

1995 yılı Magnesia kazısında yapılan çalışmalar aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir :

1. Mil Tabakası Temizlik Çalışmaları
2. Propylon Kazısı
3. Artemis Tapınağı Batı Cephesi Düzenlemesi
4. Artemis Tapınağı Batı Alınlığının Düzenlenmesi
5. Latrina'nın Restorasyonu
6. Propylon Restorasyon Denemesi
7. Düzenleme, Sergileme, Depolama
8. Planlar, çizimler
9. Eser Teslimi

1) MİL TABAKASI TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

Artemis Kutsal Alanı 1995 yılı baharındaki sel nedeniyle şimdiye değin görülmemiş bir şekilde su altında kalmıştır. Ortaklar - Söke karayolunu da kaplayacak derecede yükselen sular, Artemis Tapınağı yıkıntılarının üst seviyesine kadar ulaşmıştır. Selin çekilmesinden sonra özellikle kazı alanlarının yoğun bir mil tabakası tarafından doldurulduğu gözlemlenmiştir. Magnesia'nın yüzyıllardan beri Gümüş Dağ'dan inen sel sularının getirdiği, 2 - 6 m yükseklikteki mil tabakasının altında kalmasını en güzel bir şekilde belgeleyen ve kanıtlayan bu doğal afetin verdiği zarar bununla kalmamış, Artemision'u çevreleyen çit de yer yer yıkılmıştır. Normal yağmurlara karşı bir önlem olmak üzere her yıl temizlenerek Gümüş Çayı'na açılan kanal, bu doğal afet karşısında yetersiz kalmıştır. 1995 yılı kazıları 15 gün süre Artemis Sunağı, propylon (Resim: 1), latrina, Çarşı Bazilikası ve sundurmadaki bu mil tabakasının temizlenmesi çalışması ile geçmiştir. Ayrıca Artemis Tapınağı'ndaki mil tabakası da kısmen temizlenebilmiştir.

2) PROPYLON KAZISI

1993 de ilk kez kazısına başlanan yapı; Artemision'un batısında, agoranın doğusunda yer alan, agoradan Artemis Kutsal Alanı'na geçişi sağlayan ve Hermogenes'e ait olduğu varsayılan propylondur. 1890'lı

yıllarda Karl Humann tarafından kısmen kazılmış ve kazılan bölüm gözününe alınarak planı çizilmiştir. İon düzeninde üç sıra sütundan oluşan yapının her iki cephesinde de dörder, orta sırada iki sütun yer almaktadır. Önde, orta ve arka sıra sütunlar, yanlarda fil ayakları ile sınırlandırılmışlardır. Yapı, ilk kazılar üzerinden geçen 100 yıl içinde Lethaios Irmağı'nın taşmasıyla gelen ve Gümüş Dağ'dan yağmur sularıyla inen mil tabakası ile yeniden örtülmüştür. 1993 yılında batıda yapının iç sütun sırasını, doğuda da cephesindeki basamakları içine alacak şekilde doğu yarısı (doğu nef) kazılmış; 1994 yılında da doğu nefin kuzeye ve güneye doğru propylon genişliğinde kazılması tamamlanmış, doğu da ise tüm genişliği aşan, doğu cephe önünde, güney köşede yer alan adak sütununu içine alacak uzunlukta Artemis Kutsal Alanı'nın tabanına ulaşılan, 7 x 21 m boyutlarındaki bir açmada çalışılmış idi.

1995 yılında ise açma doğuya ve güneye olmak üzere iki yönde genişletilerek kazılara devam edilmiştir (Resim: 2,3). Bu kazılar sonucunda yoğun mermer yapı elemanı ve trachit bloklarla karşılaşılmıştır. Bu elemanların bir bölümü Artemision'un bloklarla döşeli tabanı üzerinde yer alırken, diğer bir bölümünün tabandan yaklaşık 1 m yükseklikteki bir toprak tabakanın üstünde oldukları saptanmıştır. Bu tabakanın üstünde bulunan elemanların, Humann'ın kazı sınırlarının dışında kalmış olmaları, bu blokların Humann tarafından bulundukları yerlerden alınarak kazı alanı dışına, o zamanki doğal yüzeye taşınmış olduklarını göstermektedir. Aradan geçen yaklaşık yüz yıl içinde, yukarıda belirtildiği şekilde Gümüş Dağ'dan inen selin getirdiği yaklaşık 1 m yüksekliğindeki mil tabakası tarafından yeniden örtülen propylon gibi, bu yapı elemanları da yeniden toprak altında kalmışlardır. Aralarında propylona ait olanlar gibi, olmayanların da yer aldığı bu bloklar, buluntu durumları plana geçirildikten ve fotoğraflarla belgelendikten sonra kazı alanı dışına taşınmışlardır. Bu elemanların bulundukları yerin altında kalan tabakada kazılar 1996 yılında yapılacak ve büyük bir olasılıkla şimdiye dek hiç bir şekilde karıştırılmamış bir alanda çalışma olanağı bulunmuş olacaktır. Kazı alanı dışına çıkartılan yapı elemanları arasında belki de agoranın doğu stoasına ait olabilecek Dor düzenine ait üst yapı elemanları, trachit bloklar ve yazıtlar dikkati çekmektedir. Bu blokların üzerlerindeki harç kalıntılarından, propylonu kapatan Bizans surunda şpolyen olarak kullanılmış oldukları ve surun bu bölümünün Humann tarafından yıkımı sırasında duvardan söküldükten sonra, propylonun güneydoğusuna çekilmiş oldukları anlaşıldığından açma güneydoğuya doğru genişletilmiştir. Bu alanda Dor düzenine ait ondört adet mutulusgeison, dokuz adet geison, bir arşitrav, bir yarım sütun plaster ve bir sütun tamburu bulunmuştur. Propylon'un güneyindeki "sunu

sütunu" na ait olmaları olası iki sütun tamburu ile bir İon başlığı da bu alanda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Humann tarafından bulunan ve Kern tarafından yayınlanan üç yazıt da burada bulunmuştur. Açmanın güneydoğuya doğru genişletilmesi sonucunda, kuzey kenarda açma kenarını düzeltmek için yapılan bir metrelik genişleme de dikkate alınırsa, açmanın boyutları 21 x 32 m ye ulaşmış olmaktadır.

Artemis Kutsal Alanı'nın tümünü kapsadığını varsaydığımız ve propylon'un doğusunda şu anda kazılmış olan alanın tümünde küçük bir takım eksikliklerle korunmuş bulunan taban döşemesi, bugünkü yüzeyden 2 m aşağıdadır. Döşemenin bazı bloklarının bir kanal oluşturmak amacıyla yerlerinden çıkarıldıkları saptanmıştır. Kanalın hemen yanında duran blokların sökülen bu bloklar oldukları anlaşılmaktadır. Bu kanalın antik dönemde açıldığı varsayılmalıdır, çünkü büyük bir bölümüyle Humann'ın kazı alanı dışında kalmaktadır. Geçen yıl ortaya çıkarılan taban üzerindeki kısmen görülebilen büyük yazıtın benzerleri bu yıl da bulunmuştur (Resim: 4). Bu yazıtlar propylonun doğu cephesindeki güney ve kuzey fil ayaklarıyla aynı eksen üzerinde yer alan döşeme blokları üzerinde ve propylona dik olarak yazılmışlardır. Ayrıca bir başka yazıt da, açmanın doğu sınırına yakın bir yerde yer almaktadır. Bunların nitelikleri kazı alanı genişledikçe anlaşılacaktır. Ayrıca dikdörtgenler prizması şeklinde, girlandlı bir sunak bulunmuştur. Girlandların hemen altında her yüzde bir kabartma yer almaktadır. Bunlar, doğuda: Ağzında kertenkele tutan bir kuş (Resim: 5); kuzeyde: Geyik; güneyde: Tanımlanamayan bir kabartma ve batıda da hörgüçlü boğa kabartmalarıdır. Üst tarafı kırılmış olan bu sunak in situ durumda olduğu izlenimini vermektedir. Geçen yıl bu döşeme üzerinde bulunan propylona ait yapı elemanlarına bu yıl yenileri eklenmiştir. Bu elemanlar; 5 alınlık bloğu, üç arşitrav bloğu, dört fil ayağı bloğu, üç friz bloğu, bir adet yatay geison, bir adet eğimli geison ve sütun tamburlarıdır.

3) ARTEMİS TAPINAĞI BATI CEPHESİ DÜZENLEMESİ

1993 ve 1994 yılı kazılarında ortaya çıkarılan Artemis Tapınağı batı alınlığına ait elemanlardan kazı alanında bırakılmış olan, yatay geison, çift faskialı alınlık silmesi, eğimli geison, eğimli sima gibi elemanlar kazı alanında, Artemis Tapınağı ile sunak arasında bulundukları yerde düzenlenmişlerdir. Ayrıca burada ikişer parça olarak geçen yıllarda bulunmuş olan iki adet yazıtlı heykel kaidesi, onlara ait olmaları muhtemel kaideler üzerine geçici olarak yerleştirilmişlerdir (Resim: 6). 1996 yılında bu kaidelerin yapıştırılmaları ve yerlerine kalıcı olarak yerleştirilmeleri planlanmıştır. Bu arada planının çizilmesi amacıyla sunak temellerinin üstü yeniden temizlenmiştir (Resim: 7).

4) ARTEMİS TAPINAĞI BATI ALINLIĞI DÜZENLEMESİ

Batı alınlığın içini oluşturan bloklar bilindiği gibi 1994 yılında, bir restorasyon denemesi olasılığı nedeniyle kazı alanı dışına, tapınağın güneyine taşınmışlardı. 1995 yılında bu blokların bir araya getirilerek yapıda kullanıldıkları şekilde düzenlenmeleri büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yetmişe yakın bloktan oluşan bu elemanların arasında Artemis Tapınağı'nın en büyük özelliklerinden birini oluşturan üç alınlık kapısına ait söveli ve lentolu bloklar da yer almaktadır. Tapınağın batısında sürdürülecek kazılarla bu bloklardan eksik olanlarının da bulunmasından sonra, alınlığın tamamlanma olasılığı büyük ölçüde artacak ve restorasyon denemesinin gerçekleştirilmesi gündeme gelebilecektir.

5) LATRİNA'NIN RESTORASYONU

Artemision'un kuzeyinde kalan Bizans surunun dirsek yaptığı yerde 1993 yılında varlığı saptanarak aynı yıl başlanan, kazıları 1994 de bitirilen latrinanın restorasyonu 1995 yılında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yapı tuğla duvarlara sahiptir. Sırtını kuzeyde ve doğuda Bizans suruna dayamış ve doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Uzunluğu 15,85 m, genişliği 8.40 m'dir ve üç mekandan oluşur.

Kuzey güney doğrultusunda yerleştirilmiş iki mekandan D1 bir havuz, DII bir ön oda niteliğini taşır ve bu mekanın batısından üçüncü mekan olan B ye geçilir. Bu mekanın uzunluğu 13.55 m, genişliği, içten içe 7.28 m'dir, kuzey duvarı Bizans suruna yaslanmıştır. Batı Cephesinde girişin iki yanında birer çeşme yer alır. B mekanının kuzey ve güney kenarları boyunca, doğusundaki çeşmelerin önünden başlayıp batıya doğru uzanan ve batı kenarda birbirlerine doğru dönen mermer bloklardan oluşturulmuş bir su kanalı yer alır. Mekanı, kuzey, batı ve güneyde çevre duvarlarının dibinde, duvarla kanal arasında kalan, derin ve geniş bir kanalizasyon kanalı çevrelemektedir. Kanalizasyon kanalı, güneydoğu çeşmeyle, güney uzun duvar arasında başlamakta, derinleşerek güneybatı köşeye ulaşmakta, güneybatı kısa kenardan yeniden derinleşerek kuzeybatı köşesine ulaşmakta, buradan doğuya dönerek, kuzey uzun duvar boyunca daha da derinleşip ilerleyerek kuzeydoğu çeşmenin kuzeyinden açılan bir delikle dışarıya açılmaktadır. Yapı dışına çıkan bu kanal büyük bir olasılıkla lethaiosa kadar uzanıyor olmalıdır.

Mermer temiz su kanalının kuzey uzun kenarda bir bloğu; güney uzun kenarda ise doğuda çeşme önündeki iki blok ile batıdaki son bloğun arasındakiler eksiktir. Batı kısa kenarın kanal blokları ise tümüyle korunmuş olmasına karşın kanalların kenarları bilinçli bir şekilde kı-

rılmıştır. Latrinanın duvarlarının da opus sectile ile kaplı olduğu, kanalizasyon kanalında bulunan bu dekorasyona ait onlarca parçadan anlaşılmıştır.

Kuzey ve batı duvarların içinden dışarı doğu çıkıntı yapan, eşit aralıklarla yerleştirilmiş konsoller yer almaktadır. Aynı tip blokların güney uzun duvarda da yer aldıkları, fakat kırıldıkları anlaşılmıştır. Bu taraftaki blokların duvarın içinde yer alan bölümleri duvarın içinde görülmektedir, dışa çıkan bölümleri ise kanalizasyon kanalı içinde bulunmuşlardır. Bu konsoller, kanalizasyon kanalı üstünde yer alması gereken mermer oturak bloklarının üzerine yerleştirildikleri ayaklardır. Çeşmelerden gelen temiz sular, mermer kanallarla tuvaletlerde oturan kişilerin önünden akarak geçip gitmektedir. Tuvalet deliklerinin yer aldığı bloklarda oturan kişiler, ihtiyaçlarını giderdikten sonra bu suyu kullanarak temizlenmekteydiler. Kazılar sırasında bu oturma bloklarına ait hiç bir parça bulunamamıştır. Ayrıca temiz su kanalı ile oturma bloğu arasında kalan açıklığı kapatmak için kullanılmış olmaları gereken dik duran mermer bloklardan da hiç bir örnek ele geçmemiştir.

Ele geçen parçalardan yola çıkarak latrinanın restorasyonunun, kanalların korunduğu batı kısa kenarla, kuzey uzun kenarda sınırlanması ilke olarak benimsenmiştir. Öncelikle temiz su kanalının oturduğu tabanın kanalizasyon kanalına bakan kenarı çökerek yıkıldığı için, bu kısımların yeniden örülmeleri gerekmiştir. Bu işlem sırasında moloz taş, modern mermer parçaları, normal çimento harcı kullanılmıştır (Resim:8). Kuzey ve batı kenarlarda temiz su kanallarının yerlerine yeniden yerleştirilebilmeleri için tek bir blok; tuvalet oturma bloklarıyla ön kaplama bloklarının ise tümünün yeni dökülmeleri zorunlu olmuştur. Kalıplar dökülerek yapılan bu dökümlerde malzeme olarak beyaz çimento, demir, modern mermer kırıkları ve mermer mozayik kullanılmıştır (Resim: 9). Daha sonra biri dışında özgün olan temiz su kanallarıyla, tümü döküm olan bloklar yerlerine yerleştirilmişlerdir (Resim:10). Bu yerleştirme sırasında sadece batı kısa kenarın ortasındaki oturma bloğunun yeri boş bırakılmıştır. Ayrıca D1 mekanı olarak tanımlanan havuzun da ön bloklarından biri yerine yerleştirilmiştir. Böylece latrinanın görünümü oldukça değişmiş, işlevi hakkında bir bilgi verebilecek duruma getirilmiştir. Oturma bloklarının üstlerine henüz delikleri açılmamıştır (Resim:11).

6) RESTORASYON DENEMESİ

Propylonda bu yıl doğu cephede in situ olarak duran, üst kenarı tahrip olmuş kuzey fil ayağının, tahrip olmuş bölümü tamamlanarak ikinci

bir fil ayağı bloğu bunun üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 19). Orta sütun sırasının kuzey sütun kaidesinin üzerinde in situ bulunan sütun tamburunun üstüne önce bir kısa, sonra da daha uzun bir sütun tamburu yerleştirilmiş, en üste de bir İon sütun başlığı yerleştirilmiştir (Resim: 12). Ayrıca yine orta sıranın güneydeki fil ayağının ilk bloğu kaidenin üstüne yerleştirilmiştir. Propylonun güneyindeki "sunu sütunu"nun da iki tamburu, bu sütunun hemen yanına üst üste konulmuş, üstlerine de bir İon sütun başlığı yerleştirilmiştir (Resim: 13). Bu restorasyon denemelerinin tümü geçicidir. Önümüzdeki yıllarda kalıcı restorasyonlara başlayıncaya kadar yapı elemanlarının daha iyi korunmalarını, kazı alanının daha iyi, yapının daha anlaşılır bir hale gelmesini sağlamaya yönelik çalışmalardır.

Ayrıca Artemis Tapınağı alınlığının, latrina temiz su kanallarının ve propylona ait kırık yapı elemanlarının yapıştırılma işlemleri sürdürülmüştür.

7) DÜZENLEME, SERGİLEME, DEPOLAMA

1993 yılında yapılan ve 1994 yılında içine on adet İon başlığı ile diğer bazı mimari elemanlarla yazıtların yerleştirildiği sundurma, aradan geçen sürenin bu kadar kısa olmasına karşın öne doğru eğilerek yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı için çatı kiremitleri indirilmiş, sundurmanın iskeleti doğrultulduktan sonra kiremitler yerlerine yeniden yerleştirilmişlerdir. Sundurmanın içi de yeniden düzenlenmiştir. Yıllardan beri özlemi çekilen depo yine 1993 yılında yapılmış, 1994 yılında eski depo yıkılmış ve tüm malzeme yeni depoya nakledilmiş, fakat yerleştirme bu seneye kalmıştır. 1995 yılında deponun bir bölümü yeniden düzenlenmiştir.

8) PLANLAR, ÇİZİMLER

Restorasyon Uzmanı Y. Mimar Emre Madran ile yüksek mimarlar Ebru Bilgili, Ayça Akın ve Deniz Özkut tarafından propylonun 1995 yılı durum planı ve ilk kez Artemis Sunağı temelinin çizimi, ortası dışında, kalan alanda tamamlanmış, geçen sene başlanılan Artemis Tapınağı batı cephesi durum planı da tamamlanmış, latrinanın restorasyon projesi gerçekleştirilmiş, ayrıca Artemis Tapınağı batı alınlığı elemanlarının çizimleri de bitirilmiştir. Ayrıca latrinanın opus sectile dekorasyonunun birleştirilmesi ve kompozisyonun saptanması konusunda da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

9) ESER TESLİMİ

1995 yılında Aydın Arkeoloji Müzesi'ne bir adet envanterlik eser teslim edilmiştir. Bu eser, propylonun Bizans surunun yapılması sırasında doldurulmasında dolgu malzemesi olarak kullanılmış olduğu anlaşılan 36 cm yüksekliğinde, 39 cm uzunluğunda sandalet giymiş erkek heykeline ait bir sağ ayaktır, topuğu yerden kalkmış, parmakları üzerine basmaktadır.

Resim 1: Sel sonrası propylon'un görünümü

Resim 2: Propylon kazı alanı, güneybatıdan görünüş

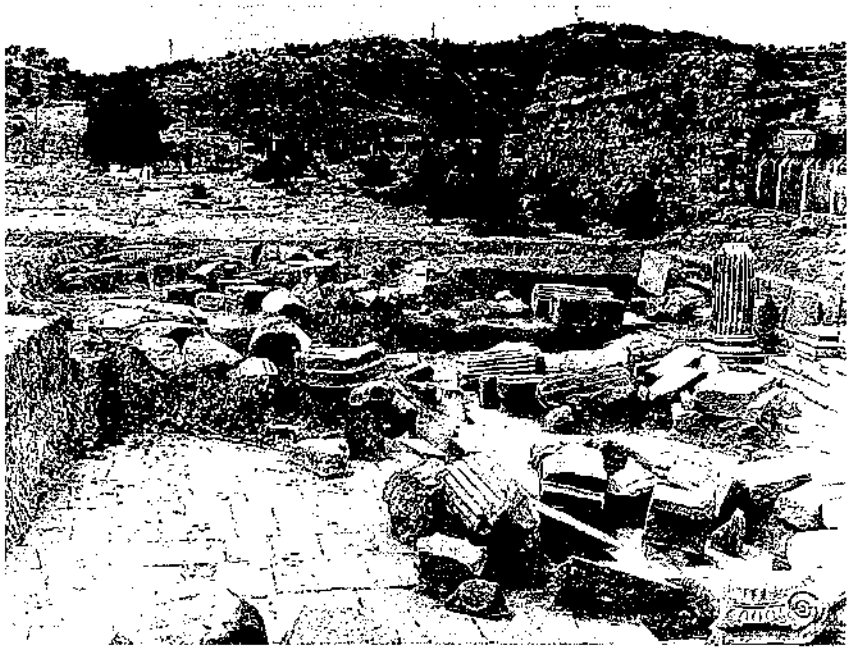

Resim 3: Propylon kazı alanı, kuzeyden görünüş

Resim 4: Propylon tahanı üzerindeki yazıtlardan biri

Resim 5: Girlandlı sunağın doğu cephesi

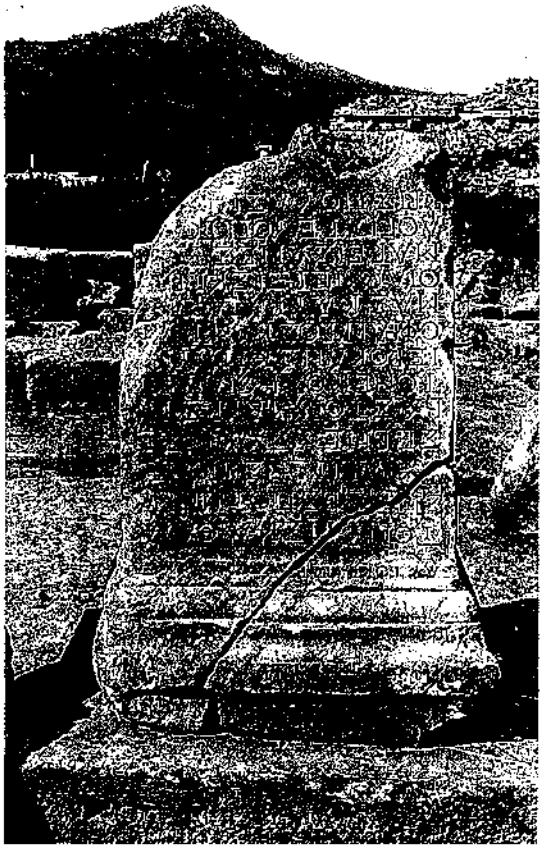

Resim 6: Yerine geçici olarak yerleştirilen yazıtlı heykel kaidesi

Resim 7: Artemis Sunağı temeli , temizlik sonrası görünümü

Resim 8: Latrina kanalizasyon iç duvarında yapılan onarım

Resim 9: Tuvalet blokları kalıp hazırlık aşaması

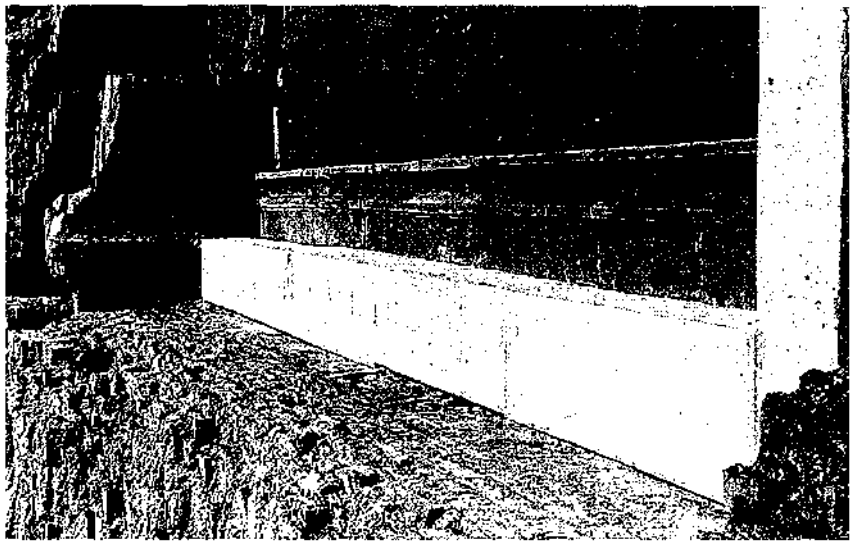

Resim 10: Tuvalet blokları (delikleri henüz açılmamıştır) ve temiz su kanalları: kuzey uzun kenar, restorasyon sonrası

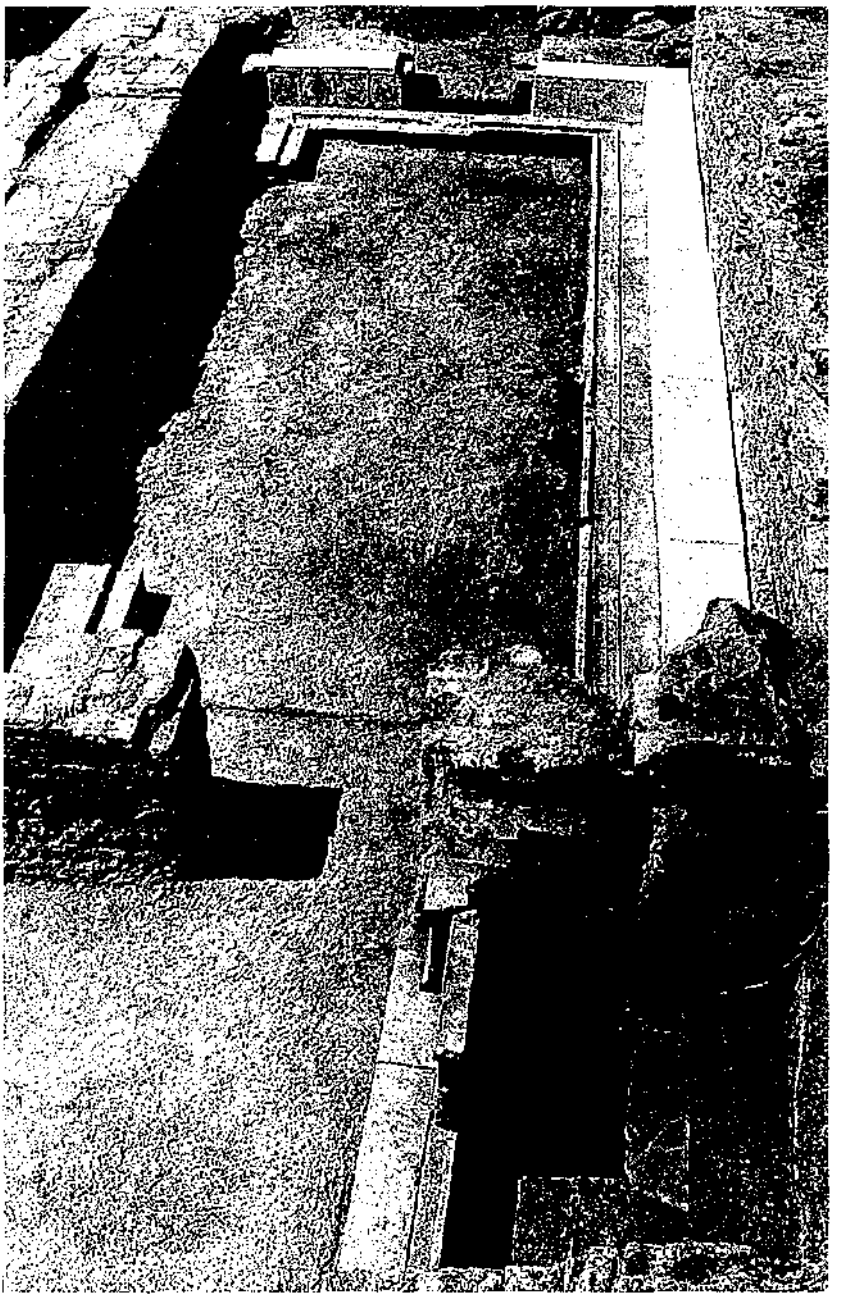

Resim 11: Latrina'nın (doğudan) restorasyon sonrası (delikleri henüz açılmamıştır)

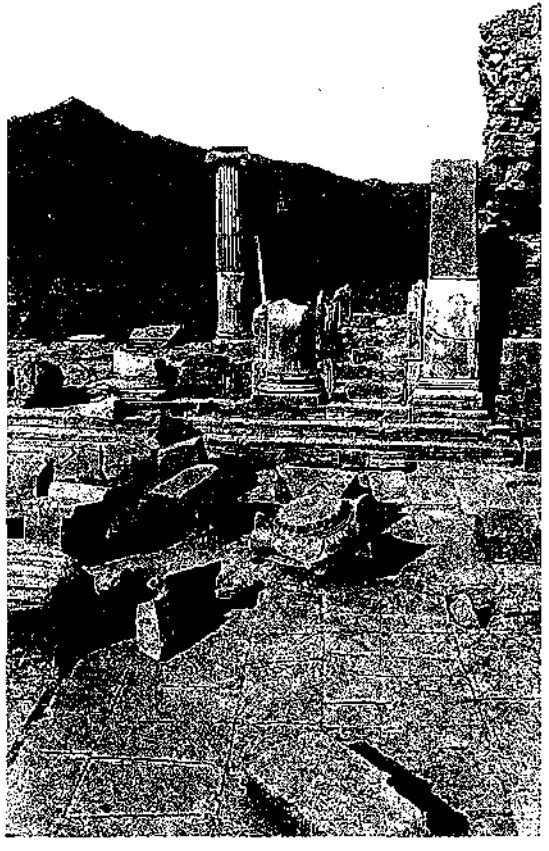

Resim12: Propylon geçici restorasyon denemesi (doğudan).

Resim 13 : Propylon geçici restorasyon denemesi (güneydoğudan).